

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ОСОБИСТІТЬ У ВИРІ ПЛАНЕТАРНОГО СВІТУ

Монографія

Книга 2

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова,
2019

*За науковою редакцією –
професора В. П. Беха*

Редакційна колегія: В. П. Бех (голова), Ю. В. Бех, (заст. голови), Н. В. Крохмаль, А. А. Кравченко, І. О. Кудінов, І. В. Малик, С. Є. Мартинюк, А. В. Найчук, О. Г. Рябека, О. О. Сташкевич, М. В. Туленков, Цзя Жень.

Рецензенти: *М. І. Михальченко*, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. В. Чепак, доктор соціологічних наук, професор;
Ю. Ж. Шайгородський, доктор політичних наук, професор.

О 45 **ОСОБИСТІТЬ У ВИРІ ПЛАНЕТАРНОГО СВІТУ : монографія. – Книга 2**
/ Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за
наук. ред. В. П. Беха ; редкол. : В. П. Бех (голова), Ю. В. Бех (заст. голови)
[та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – 547 с.

Коллективна монографія вітчизняних вчених-освітян присвячена визначенню мейнстриму у саморозгортанні особистості людини на основі оволодіння смислогенезом і долі планетарної спільноти як Колективної особистості у вимірі третього тисячоліття; послідовно подано первинний стан homo sapiens як пралюдини, що утворила специфічну організаційну форму планетарного співжиття – працивілізацію; розкрита її еволюція під впливом аграрної цивілізації до стану біологічної зрілості; відтворено механізми набуття людиною стану всебічно і гармонійно розвиненої особистості, що створила техногенну цивілізацію і тим самим завела планетарну спільноту у глухий кут технократизму; концептуалізовано сходження її від ідеї до ідеалу Планетарної особистості, що спостерігається під тиском інформаційної доби; спрогнозовано метаморфози безтілесної Ноосферної особистості на етапі створення нею інтелектуальної цивілізації, що виводить планетарне людство на поріг соціальної сингулярності і стрибку його у стан променевого людства.

Видання призначене для соціальних філософів, антропологів, психологів, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, які вивчають проблеми мейнстриму особистості у контексті дрейфу планетарного світу з метою забезпечення сталого розвитку, а також всіх, хто цікавиться більш глибокими проблемами ноосоціогенезу, самоорганізації соціальних інститутів і саморегуляції соціальних систем.

The of personality in the context of the drift of the planetary world : monograph
/ Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov
University ; Edited by V. P. Bekh ; Editors : V. P. Bekh (Head), Y. V. Bekh (deputy
head) [and others]. – Kyiv : Edition of National Pedagogical Dragomanov University,
2019. – 547 p.

Collective monograph of domestic scientists-educators dedicated to mainstream of self-deployment of personality based on mastering of sensegenesis and the fate of the planetary community as a collective identity in terms of the third millennium; the homo sapiens's original state as a primogenitor, which formed the specific organizational form of planetary coexistence – great civilization, was sequentially submitted; revealed its evolution under the influence of agrarian civilization to the state of biological maturity; reproduced the mechanisms of acquiring human the condition of comprehensively and harmoniously developed personality that created technological civilization and thus started a planetary community to a standstill technocracy; conceptualized its ascent from the idea to the ideal of the Planetary personality, which is observed under the pressure of the information age; predicted metamorphosis of incorporeal noosphere personality on stage of creating its intellectual civilization that gave planetary humanity on the threshold of social singularity and leap in its state of radiation mankind.

The publication is intended for social philosophers, anthropologists, psychologists, teachers, post-graduates, masters, students, who study the problems of mainstream of personality in the context of the drift of global peace for sustainable development as well as anyone interested in deeper problems of noosociogenesis, self-organization of social institutions and self-regulation of social systems.

ЗМІСТ

Передмова.....	7
----------------	---

ЧАСТИНА ІІІ МЕЙНСТРИМ САМОРОЗГОРТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

РОЗДІЛ 8

Пралюдина у горизонті формування працевілізації	11
---	----

(Наталія Крохмаль)

8.1. Антропогенез як становлення простору людини.....	12
8.2. Соціогенез – механізм народження планетарного соціального світу.....	17
8.3. Первісне суспільство як продукт реалізації потреб ранньородової общини.....	30
8.4. Архетипна форма саморегуляції прасуспільного життя	37
<i>Література до розділу.....</i>	<i>47</i>

РОЗДІЛ 9

Людина як продукт аграрної цивілізації	49
--	----

(Алла Кравченко)

9.1. Саморозгортання особистості в аграрній цивілізації	49
<i>Література до розділу.....</i>	<i>64</i>

РОЗДІЛ 10

Особистість як гвинтик соціальної машини і джерело техногенної цивілізації	66
---	----

(Іван Малик)

10.1. Еволюція явища технократизму у просторі соціального розвитку	66
10.2. Реалізація принципу технократизму у саморозгортанні суспільства доби Модерну	82
10.3. Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти	97
<i>Література до розділу.....</i>	<i>115</i>

РОЗДІЛ 11

Інформаційна цивілізація як результат розвитку атрибутивних якостей людини 129

(Світлана Мартинюк)

- 11.1. Людина як інформаційна система 129
- 11.2. Інформаційне суспільство – новий тип організації соціального життя людини..... 150
- 11.3. Протиріччя між суб’єктивним та об’єктивним як джерело саморозгортання інформаційної цивілізації..... 173
- Література до розділу..... 192*

РОЗДІЛ 12

Планетарна особистість – продукт наступу інформаційної цивілізації: прогностичний контекст 205

(Цзя Жень)

- 12.1. Генезис явища Планетарної особистості у контексті цивілізаційного підходу 205
- 12.2. Життєвий цикл Планетарної особистості: шлях від кванта смислу до артефактів геокультури..... 224
- Література до розділу..... 258*

РОЗДІЛ 13

Аналіз планетарної особистості як суб’єктивованого чинника організаційного буття планетарної світсистеми 264

(Олександр Рябека)

- 13.1. Планетарна Особистість та її роль у саморозгортанні соціального світу: структура потреб сучасної людини, напрям і динаміка їх розвитку 265
- 13.2. Космополітизм як засіб формування планетарного світогляду і ідеології поведінки Планетарної особистості..... 285
- Література до розділу..... 308*

РОЗДІЛ 14

Ноосферна особистість – продуцент інтелектуальної цивілізації 316

(Оксана Сташкевич)

- 14.1. Роль особистості у становленні інтелектуальної цивілізації 317
- 14.2. Суспільство знань як передумова формування інтелектуальної цивілізації 334
- 14.3. Філософська рефлексія інтелектуальної цивілізації: природа, суть і зміст 343
- 14.4. Теорія інтелекту як теоретичне осмислення інтелектуальної цивілізації 359
- Література до розділу* 379

ЧАСТИНА IV

ПРОМЕНЕВЕ ЛЮДСТВО АБО СВІТОВА СПІЛЬНОТА НА ПОРОЗІ СИНГУЛЯРНОСТІ

РОЗДІЛ 15

Погляд на еволюційний підйом сучасного планетарного світу 397

(Володимир Бех, Юлія Бех)

- 15.1. Особистість людини – джерело породження і саморозгортання планетарного соціального світу 398
- 15.2. Цивілізація як організаційна форма буття планетарного розуму 413
- 15.3. Новації планетарного соціального поля у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації 420
- Література до розділу* 435

РОЗДІЛ 16

Еволюційна вертикаль планетарної спільноти у контексті третього тисячоліття 439

(Володимир Бех, Юлія Бех)

- 16.1. Планетарний соціальний світ у контексті зародження інтелектуальної цивілізації 440
- 16.2. Погляд на майбутнє буття планетарного соціального світу за межами інтелектуальної цивілізації 461



16.3. Співвідношення планомірності і стихійності, ентропії і негентропії у еволюції планетарного світу	468
16.4. Теоретичне узагальнення еволюції планетарного соціального світу.....	499
<i>Література до розділу.....</i>	<i>518</i>
Планетарний соціальний світ на порозі сингулярності (замість післямови)	527

ПЕРЕДМОВА

Шановний читачу!



У першій книзі ми розглянули метаморфози особистості людини і взагалі, роду людського з позицій системного аналізу. У цьому спонтанному саморозгортанні соціального світу ми знаходимо внутрішню логіку, стрижень еволюції і мейнстрим саморуку роду людського до “свого” рівня Всесвіту.

Важливість даного джерела полягає у тому, що воно висвітлює шлях світової спільноти у просторі еволюційного розвитку. Специфіка його полягає у тому, що спільнота вступила у епоху антропоцену. Термін “антропоцен” (дав.-

гр. ἄνθρωπος – “людина” + дав.-гр. καινός – “новий”) – за аналогією з загальноприйнятим терміном “голоцен” (епоха, що триває останні 11 тис. років). Цей термін увів, як відомо, у наукову практику в 1980-х роках еколог Юджин Стормер, а широко популяризував його фахівець з хімії атмосфери Нобелівський лауреат з хімії Пауль Крутцен, який вперше використав його у 2000 році. У 2008 році на розгляд Комісії зі стратиграфії Геологічного товариства Лондона надійшла пропозиція про виділення антропоцену як формальної одиниці геохронологічної шкали. Суть його полягає у тому, що значно зросла роль і вплив людини на природу і соціальне середовище.

Фактично ця обставина є головним мотивом і потужним стимулом до написання цієї інтегративної праці. Тож, у другій частині видання розгорнуто коментуємо наступний алгоритм саморозгортання планетарного життя:

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап	П'ятий етап	Шостий етап
Смислогенез	Архетипи	Емпіричне знання	Наукове знання	Цінності	Смисли	Субстрат Семантичного Всесвіту
Вид людини	Пра-людина	Біологічна людина	Особистість Людини	Планетарна особистість	Ноосферна особистість	Променисте людство
Вид цивілізації	Пра-цивілізація	Аграрна	Технічна	Інформаційна	Інтелектуальна	Космічна

Ця таблиця відкриває широку можливість для дослідження планетарного соціального світу, оскільки кожна її складова, якщо брати у цілісності метаморфоз даного явища, таїть у собі широченний спектр перетворень і еволюційний підйом планетарної спільноти.

Найбільш перспективним і невідкладним для розуміння сенсу і механізмів буття планетарної спільноти є вивчення перетворень інформації у потоці планетарного і космічного смислогенезу. Ми вже звернули на це увагу і паралельно ведемо дослідження щодо метаморфоз інформації у горизонті підсвідомості, свідомості, самосвідомості і зверхсвідомості людини.

Фантастичною є паралель з саморозгортання людини як частки планетарної філи розумної живої речовини, оскільки попереду нас очікують неймовірні відкриття нових властивостей homo sapiens. Вони детермінуються змінами умов буття планетарної людини і розпаковкою атрибутивних властивостей її морфологічної структури.

Нарешті, види цивілізаційних форм організації буття планетарної спільноти, особливо у частині їх зміни, мають цікавити дослідників, оскільки людина стає Симфонічною особистістю, чутливою до зміни найменших перемінних у її житті.

Ще раз щиро вдячний дружині Наталії за підтримку, а головне за довготерпіння моєї “фантомної присутності” у сімейному житті поки я намагався скласти пазли до цілісного образу людини планетарного світу і терпляче “зрощував” науковців якісно нової світоглядної парадигми сприйняття планетарного світу. Маю нагоду ще раз висловити подяку усім фахівцям, що сприяли виходу з друку цієї праці.

ВОЛОДИМИР БЕХ –

*доктор філософських наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України*

*липень 2019
м. Київ*

ЧАСТИНА ІІІ

**МЕЙНСТРИМ САМОРОЗГОРТАННЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Розділ 8

Пралюдина у горизонті формування працивілізації

(Наталія Крохмаль)

Сучасну людину важко уявити без суспільства, вона є його частиною, вона є його основою, вона підтримує його функціонування та розвиток, збагачує його, спричинює його руйнування тощо. Людина сприймає суспільство і своє місце у ньому як щось стале, вже існуюче, адже від народження індивід соціалізується у нього, виховується ним, живе у ньому, не замислюючись над тим, що суспільство – продукт, створений людьми у тривалому процесі історичного розвитку.

Історія людства налічує близько 2,5-3 млн років від зародження людини як окремого біологічного виду до сучасного етапу розвитку суспільства. У цих часових межах на розвиток цивілізації з її стратифікованою системою, нерівністю, державою, сформованими правовими нормами, що лежать в її основі, котра починається з формування відтворюючого господарства, припадає період часу від неоліту – 7-5 – 5-3 тис. р. до н.е. [2, с. 25]. Це той відрізок, коли ми можемо сказати, що суспільство пройшло етап свого зародження і становлення і почало розвиватися. У масштабах розвитку людства це зовсім небагато.

Більше часу людство витратило на пошук, підбір і апробацію складових майбутнього суспільства. Цей тривалий процес можна поділити на кілька напрямів:

1) процес антропогенезу – формування біологічного виду людини, у результаті якого з'явилася людина сучасного типу – *Homo sapiens*, який доповнився процесом расогенезу – формуванням людських рас;

2) процес соціогенезу – зародження, становлення суспільства як продукту спільної життєдіяльності пралюдей, пов'язаний із процесом формування мовних сімей.

8.1. Антропогенез як становлення простору людини

Антропологічна періодизація умовно виділяє різні типи еволюції людини [2, с. 29-30]:

“1-й – доба приматів (22-5 млн років). ... Для цього періоду характерно проживання мавп на деревах і перехід їх на землю, спочатку вживання рослинної, а згодом м'ясної їжі, еволюційні зміни в біологічній будові тіла.

2-й – доба людиноподібних мавп (5-1 млн років). З цією епохою пов'язано існування ранніх “*Homo*” ... та родини австралопітекових з підвидами австралопітеків афарських, африканських і, нарешті, людей вмілих або *Homo habilis*.

3-й – доба архантропів (ранніх, або найдавніших людей) (1,8 млн р. – 150 тис. р.). До них прийнято відносити людей працюючих (*Homo ergaster*) та прямоходячих (*Homo erectus*). ...

4-й – доба палеоантропів (150 – 50-40 тис. р. до н.е.). До цієї групи відносять неандертальців (*Homo sapiens neanderthalensis*), яких поділяють на ранніх та класичних. Для них характерні ... відносна схожість з сучасною людиною, складні навички господарювання.

5-й – доба неоантропів (від 50-40 тис. р. до н.е. й до сьогодні). До вказаної групи належать кроманьйонці, гримальдійці, шандунська людина та інші підвиди, які разом склали загальний вид – *Homo sapiens* (людину розумну). На сьогодні це завершений вид еволюції людини, ... расові відмінності тощо” [2, с. 29-30].

Біологічна мутація пралюдини мала двояку природу: з одного боку у процесі еволюції людина змінювала свої морфологічні особливості і зовнішній вигляд, що сприяло можливості пралюдини створювати примітивні знаряддя праці і використовувати їх, а з другого – виготовлення знарядь праці вимагало від первісної людини зміни морфологічних особливостей для ефективного використання знарядь у процесі життєдіяльності. Праця створила людину – основний критерій, який визначив Ф. Енгельс у своїй роботі “Роль праці в процесі перетворення мавпи на людину”. Саме виготовлення знарядь праці сприяло біологічній еволюції людини, призвело до формування морфологічних особливостей, притаманних тільки виду *Homo*: прямий скелет і прямоходіння забезпечує можливість людині бігати, стрибати, вільно рухатися і звільняє верхні кінцівки для праці і виготовлення знарядь праці; кисть руки, на якій великий палець знаходиться перпендикулярно до інших пальців, що забезпечує рухливість кисті, здатність маніпулювати предметами, досліджувати їх і відповідно пізнавати світ; трьохвимірний кольоровий зір, що забезпечує разом з прямоходінням можливість далеко бачити і бачити боковим зором, фокусувати зображення, стежити за переміщенням предметів, не повертаючи голови; унікальний мозок, що у процесі еволюції збільшився в об’ємі і сприяв появі свідомості, логічного і абстрактного мислення, здатності до навчання, координації зору тощо. Біологічна еволюція людини сприяла її трудовій діяльності, зокрема розширенню асортименту знарядь праці, удосконаленню та ускладненню процесів їх виготовлення, поєднанню в одному знарядді чи первісній зброї різних матеріалів тощо. Виготовлення знарядь праці стало тривалим процесом, що почався зі спонтанного, випадкового, неусвідомленого і неконтрольованого процесу виготовлення празнарядь, який неможливо було передбачити і спрогнозувати його наслідки. І лише в процесі еволюції у пралюдини починає формуватися мислення та зачатки мови, що сприяє

формуванню усвідомленої трудової діяльності, формується певний досвід у виготовленні знарядь праці, накопичуються знання щодо цих процесів, що сприяло усвідомленому, контрольованому, вольовому процесу їх створення. Усвідомлене виготовлення знарядь праці давало людині можливість стандартизувати процес, винайти певні техніки обробки матеріалів, визначити різні форми знарядь і пізніше зброї, передати отриманий досвід нащадкам. “Стандартизоване знаряддя є саме по собі викопна концепція. Воно є археологічним типом саме тому, що в ньому втілена ідея, яка виходить за межі не тільки кожного індивідуального моменту, але і кожного конкретного гомініда, зайнятого конкретним відтворенням цього знаряддя: одним словом, це поняття соціальне. Відтворити зразок – означає знати його, а це знання зберігається і передається суспільством” [8, с. 30].

Новий етап у розвитку первісної людини почався із винайденням у період пізнього палеоліту лука та стріл, які стали у період мезоліту одним із основних видів мисливської зброї. Такий вид зброї був легшим порівняно зі списом, мав високу дальnobійність, точність прицілу, потребував менше сили для використання, що сприяло індивідуалізації полювання, більшій здобичі, меншим людським втратам під час полювання, стабілізації отримання тваринної їжі і успішнішому і вдалішому захисту від хижих тварин тощо.

Удосконалення знарядь праці в епоху мезоліту допомагало людині виготовляти: човни, весла, що сприяло освоєнню водного простору для риболовлі, а також нових земель; санки та лижі, що допомагало людині пересуватися по снігу і освоювати холодні кліматичні зони.

Саме у процесі виготовлення знарядь праці можливо говорити про формування творчості у первісної людини, зокрема технічної творчості – винахідництва, а також механізмів освоєння дійсності і накопичення знань через досвід і перетворену на знання інформацію. Отже, первісна людина започаткувала процес формування засобів виробництва.

Задовольняючи свої вітальні, потреби первісна людина пристосувалася до природи, вважала себе частиною природи, використовувала природні ресурси. Для сучасної людини такі

маніпуляції пов'язані з використанням вже існуючих знань з різних галузей, наприклад, природничої науки щодо їстівних коренів, трав, грибів тощо. Для первісної людини це скоріше за все був шлях методу спроб і помилок, за якого неможливо було знати напевне, що вживана рослинна чи тваринна їжа буде їстівною. Саме пралюдині суспільство має завдячувати у накопиченні знання щодо рослинної і тваринної їжі, збагачення раціону харчування, приручення тварин і перших окультурених рослин, що призвело до переходу до відтворюючого господарства і відносної свободи від сил природи. *“Інакше кажучи, людина з перших кроків соціалізованого існування своїми власними природними властивостями (зокрема нуждами) була приречена, приневолена відшукати та відібрати в існуючому рослинному і тваринному світах необхідні для життєдіяльності їстівні речовини, сировину для одягу, будівельні матеріали для житла”* [4, с. 58].

У період палеоліту 2,7 млн р. – 40-12 тис. років тому та мезоліту – 12-6 тис. тому [2, с. 25] кліматичні, географічні та природні умови були несприятливі для первісної людини: льодовикові періоди змінювалися міжльодовиковими фазами, що примушувало людину шукати способи пристосування до таких умов шляхом зміни раціону харчування, передусім у процесі збиральництва, а пізніше полювання, прискорили розвиток трудових навичок, винайдення вогню, пошиття одягу, будівництва житла тощо. Поступове збільшення чисельності населення, постійна потреба у пошуках їжі, кліматичні зміни тощо сприяли розселенню людини по земній кулі, але одночасно деякі популяції через кліматичні зміни (наступ льодовиків, їх відступ, поява водних перепон та ін.) ставали ізольованими, що забезпечувало еволюційний розвиток трохи відмінний від інших залежно від умов, у які потрапляла людина.

Розселенню пралюдини по земній кулі сприяло і те, що людина, мігруючи по певній території у пошуках їжі, зупинялася на кілька днів у зручному місці, яке перетворювалося на стоянку. Первісні стоянки люди використовували лише кілька днів, поки “планували полювання, свіжували туші вбитих тварин і ділили між собою їх м'ясо, збирали їстівні рослини, пили воду з сусіднього джерела, потоку або озера, оновлювали запас своїх знарядь з каменю, дерева і

кістки, а також відпочивали і спали” [6, с. 134]. Природними укриттями ставали печери, а поступово первісна людина навчилася будувати укриття і на відкритій місцевості, зокрема шалаші і хижини з підручних матеріалів, створюючи можливість тривалішого перебування у певній місцевості.

Можливість використання вогню стала для первісної людини ще одним фактором, що сприяв її розселенню по земній кулі. Пристосованість людини використовувати природний вогонь допомогла їй у майбутньому добувати його систематично, дозволивши розширити раціон харчування за рахунок вживання рослин, які раніше не могли бути використані для їжі, та м'яса, що сприяло зміні будови щелеп людини, а саме відпала необхідність у масивних щелепах; застосовувати вогонь для захисту від хижаків та полювання на диких тварин, а також при обігріві житла, що сприяло заселенню первісною людиною холодних північних районів. Такі зміни у житті первісної людини сприяли не тільки біологічній еволюції, але і стали підвалинами формування соціуму та культури, які поступово починали виходити на перший план.

У період 150 – 50-40 тис. р. до н.е. неандертальці вже навчилися шити грубий одяг із шкір тварин, що, з одного боку, забезпечувало потребу у виживанні у холодному кліматі, а з другого – сприяло культурному розвитку людини. Поступово первісні люди винаходили нові технології пошиву одягу, розширювали та вдосконалювали методи обробки шкіри та хутра тощо.

У результаті процесу антропогенезу людини з приматів до *Homo sapiens* сформувався біологічний вид, пристосований до навколишнього середовища, природних, географічних та кліматичних умов, який міг адаптуватися до них і поступово почати процес адаптації цих умов під свої потреби.

Розселення первісних людей по земній кулі сприяло подальшому процесу антропогенезу, паралельно з яким ішов процес расогенезу – формування рас, що вже проходив у період пізнього палеоліту. Расогенез став процесом подальшого природнього відбору людини і залежав від її розселення у різних кліматичних зонах, де первісна людина пристосовувалася до нових природних, кліматичних умов та умов життєдіяльності, насамперед біологічно. Наслідком

цього стала поява людей з різним кольором шкіри, будовою тіла як захисного механізму від різних кліматичних умов. У епоху мезоліту у межах трьох основних рас відбулося виділення великих гілок: в середині європеїдної раси виділилися північна і південна гілки, всередині монголоїдної – азіатська і американська гілки, всередині негроїдної – африканська і австралійська. Цей поділ доповнився і формуванням метисних типів рас у контактних територіях. Ізоляція деяких рас призвела до появи локальних расових утворень, наприклад, австралійська і американська гілки. Природні, кліматичні і географічні умови сприяли утворенню змішаних типів рас, які продовжували формуватися і в середні віки, і в новий час.

8.2. Соціогенез – механізм народження планетарного соціального світу

Первісна людина не могла вижити сама у мінливих і суворих умовах палеоліту і мезоліту, вона була частиною колективу, який розвивався паралельно із розвитком біологічної форми людини. Формування, становлення та розвиток таких колективних утворень складають процес соціогенезу – формування та становлення суспільства. Суспільство – продукт спільної діяльності первісних людей з формування утворення, яке було б спроможне оптимально задовольняти потреби кожного індивіда, який би до нього входив. Формуючи суспільство, первісна людина створювала собі середовище для комфортного існування, де у процесі спільної діяльності могла б задовольнити свої потреби, але одночасно ставала “заручником” цього середовища, продукуючи правила поведінки, норми тощо як регулятори свого життя, підпорядковувалася ним і приймала їх як свою власну поведінку.

Процес соціогенезу відбувається двома шляхами:

1) формування і розвиток колективних утворень на економічній основі – община.

2) формування і розвиток колективних утворень на основі кровноспоріднених зв'язків – рід, сім'я, фратрія, плем'я та ін.;

Виокремлення двох шляхів соціогенезу є умовним, оскільки на перших етапах цього процесу вони існували одночасно у межах одного колективу.

Первісні люди утворювали групу, яка займалася полюванням, збиральництвом, рибальством, тобто вела привласнююче господарство, мігрувала на певній території, могла “ділитися запасами їжі на “домашніх базах”, де їх спільна діяльність сприяла взаємному спілкуванню, яке передувало появі мови. Тут молодь вчилася у старших виготовленню і використанню знарядь. Вперше в історії еволюції перевагу отримав інтелект: тепер уже від мозку, а не від мускульної сили або швидкості ніг залежало, які з гомінін виживуть, а які вимруть” [6, с. 99].

Як підтверджують численні археологічні знахідки, такі стоянки були не випадковими зібраннями, а місцями, де проходила діяльність колективу, будувалося житло, здійснювався поділ їжі тощо. Вони формувалися як у руслах річок, у печерах, де можна було захиститися від холоду та хижих звірів, так і у зручній місцевості, де можна було побудувати шалаші, первісні хижини із шкір, кісток та інших матеріалів. У ході біологічної еволюції людини способи та засоби будівництва вдосконалювалися та ускладнювалися.

Спільна праця членів колективу щодо пошуку їжі, полювання, рибальства сприяла зміцненню відносин в ньому, формуючи перші економічні прасистеми, які стали основою первісної общини. Вона стала економічною основою суспільства, що формувалося, і започаткувала створення економічної сфери суспільства. Праобщина нагадувала собою ще первісне людське стадо, де економічні відносини зводилися до простої діяльності з пошуку їжі і її перерозподілу, а вже ранньородова община була більш врегульованим об'єднанням, яке забезпечувало її членів стабільно їжею тощо.

У своєму історичному розвитку община не була сталою, вона змінювалася разом із біологічним становленням людини, розвитком і вдосконаленням знарядь праці тощо. У сучасній українській

історичній науці використовується періодизація, що складається з таких етапів:

- праобщина – первісне людське стадо (1,5 – 40-30 тис. р. до н.е.):
 - а) рання праобщина – стадо (1,5 млн – 100 тис. р. тому);
 - б) розвинута праобщина – стадо (100– 40-30 тис. р. до н.е.);
- родова община (40-30 тис. р. – 5 тис. до н.е.):
 - а) ранньородова (ранньопервісна) община первісних мисливців, збирачів та рибалок (40-30 – 6 тис. р. до н.е.);
 - б) пізньородова (пізньопервісна) община землеробів і скотарів (5-3 тис. до н.е.);
- протоселянська сусідська (первісна сусідська) община (4-1 тис. р. до н.е.) [2, с. 22].

На процес соціогенезу припадає існування праобщини та ранньородової общини.

Праобщина зародилася з формуванням людини як біологічного виду і виокремленням її з тваринного світу. Її утворення пов'язують з виготовленням і використанням перших знарядь праці. Її трансформацію у ранньородову общину датують періодом переходу від неандертальців до людини розумної і до завершення періоду становлення суспільства. Цей перехід став межею, яка відокремила тривалий період активного антропогенезу з незначними елементами формування майбутнього суспільства і соціальних відносин всередині колективу з періодом активного функціонування і розвитку суспільства і процесом антропогенезу, що практично зупинися і завершив глобальні морфологічні зміни людини як біологічного виду. У цей період здійснилось перетворення людини біологічної на людину соціальну.

Праобщина як найдавніший вид общини характеризувався активними біологічними мутаціями людини, зокрема морфологічними змінами самого тіла, пристосуванням біологічного організму пралюдини до природного середовища, кліматичних і природних змін, природного відбору, за якого виживали найсильніші і найбільш пристосовані до природи індивіди тощо. Це був найактивніший період процесу антропогенезу.

Пралюдина жила первісним колективом (20-30 осіб), що мав багато тваринного у своїй поведінці, але поступово збільшував свою

владу над природою і підкорював її. Взаємодія пралюдини з природою була дуже важкою і суворою: кліматичні та природні умови постійно спонукали до пошуку швидших способів виготовлення знарядь праці, добування їжі, з урахуванням частого голодування, що викликало велику смертність серед представників групи і невисоку тривалість життя, особливо серед дітей та жінок. Саме у цей час людина методом спроб і помилок училася вирізняти їстівні рослини та тварин, намагаючись розширити раціон харчування. Часті голодування спричиняли у колективі канібалізм. Локальні групи пралюдей були первісними стадами, що бродили по практично незаселеній місцевості з місця на місце у пошуках їжі, сховища, осідаючи на кілька днів у певному місці. Така група не мала стабільного джерела добування їжі і скоріше за все мала труднощі з її добуванням, оскільки полювання було загінним, заснованим на відносинах простої кооперації. Людина тільки вчилася виготовляти примітивні знаряддя праці, створювати техніки їх виготовлення. Саме виготовлення знарядь праці і колективне виробництво відрізнило пралюдину від тварини, одночасно залишаючи частину тваринного у виготовленні первісних знарядь, роблячи неможливим їх стандартизацію. Біологічні мутації, морфологічні зміни, великі труднощі у добуванні їжі і постійні перекочовки з метою її пошуку призводили до розпаду і вимирання окремих колективів пралюдей, унеможлилювали формування стійких міжгрупових зв'язків. Висока смертність, низька тривалість життя спричиняли швидку зміну поколінь у окремому колективі, що робило досить короткими періоди спільного проживання і діяльності суміжних поколінь і відповідно передавання досвіду та отриманих знань у середині колективу. Пралюдина дуже швидко дорослішала. Висока смертність спричиняла і повільне збільшення чисельності населення земної кулі і відповідно повільне розселення пралюдини по ній. З часом окремі колективи почали розширювати свою територію у пошуках їжі і повертатися на ночівлю на постійну стоянку, приносячи з собою впольованих тварин, почали будувати примітивні житла і оволодівати вогнем. Саме систематичність полювання могла стати тим джерелом "стабільності" первісного колективу, за якої збільшувався ореол його проживання, з'являлася періодичність у перекочівлях, виникала стабільність у

добуванні їжі тощо. Археологічні знахідки дають підстави говорити про простий природний поділ праці залежно від статі всередині первісного людського стада, який формувався поступово, приводячи до зосередження полювання в руках чоловіків, а збиральництва – у жінок. Поступово починають формуватися соціальні відносини всередині колективу.

Виокремлення людини сучасного типу близько 40 тис. років тому призвело до створення ранньородової общини, завершення процесу соціогенезу і стало точкою відліку у розвитку суспільства. Удосконалення знарядь праці, ускладнення їх виготовлення, використання нових засобів та методів їх виготовлення, зростання продуктивності виробництва як знарядь праці, так і виробництва навиків їх виготовлення людиною, сприяло системності та стабільності добування їжі, розширенню раціону харчування шляхом освоєння нових територій з їстівними рослинами та полюванням на нові види тварин, використання вогню при приготуванні їжі та захисту від хижих звірів тощо сприяло зміцненню відносин між індивідами в окремому колективі та міжгрупових відносин. Археологічні знахідки дають уявлення про те, що люди ранньородової общини вже вели більш осілий спосіб життя, що пов'язують із тривалим перебуванням колективу на одному місці, будівництві у таких місцях осілості добротного житла, яке було довго і важко будувати і відповідно у ньому жили кілька років.

Але з переходом до епохи мезоліту, зміною клімату, флори і фауни насамперед у північній півкулі, зникненням великих тварин економіка ранньородової общини і уклад життя її членів змінюється: винайдення луку та стріл забезпечує общину полюванням на дрібних тварин, мобільністю при полюванні, індивідуалізацією полювання, переходу від відносної осілості до створення мобільних тимчасових таборів на час полювання тощо. У мезоліті приручили собаку, яка стала незамінною при полюванні. Удосконалювалися рибальство з появою морського промислу і знаряддя праці для збиральництва.

Чисельність ранньородової общини була низькою, що було пов'язано із нестачею їжі, важкою працею, небезпечним життям тощо. На думку вчених, середня чисельність ранньородової общини складала 25-30 осіб, що пов'язували з тими ресурсами, які могли бути

розподілені всередині колективу, не доводячи його до голодування і не перевищуючи густоти населення. Водночас в общині повинна бути достатня кількість дорослих чоловіків – мисливців і захисників колективу, щоб забезпечити нормальне функціонування колективу [1].

“За даними, найбільш повно узагальненими В. А. Шнірельманом, малі розміри общин підтримувалися як шляхом стихійної дії природних чинників, так і за допомогою певних соціально-культурних механізмів. У першому випадку тривалі голодування збільшували смертність, особливо серед жінок, дітей і людей похилого віку, і знижували народжуваність. У другому випадку діяла ціла група обставин. Це ранні шлюби дівчаток, що нерідко призводили до фізичних травм і безпліддя, важка праця жінок, що скорочувала їх репродуктивний період, диспропорція статей через умертвіння частини новонароджених дівчаток і високу смертність породіль, безшлюбність частини молодих чоловіків через багатоженство старих. Зниженню народжуваності сприяли і різні релігійні уявлення, особливо заборона на статеві стосунки під час різних великих господарських заходів, деяких обрядів і в післяпологовий період, нерідко досить тривалий. Вважалося, що порушення цієї заборони принесе невдачу мисливцям, зашкодить дитині і тощо” [цит. за: 1].

Ранньородова община складалася з однієї (однорідна або компактно-родова) або кількох (багатородова або дисперсно-родова) груп родичів, яка вела спільне господарство, освоювала території як всією общиною, так і окремими її сім'ями.

Зміна економічної основи господарювання призвела до переформатування осілости первісної людини, а саме частина общин: залишалася осілою, особливо по узбережжю річок і морів, займаючись рибальством і морським звіробійним промислом; перейшла на сезонно-осілий спосіб життя, займаючись полюванням і збиральництвом; перейшла на бродячий спосіб життя, мігруючи по території і займаючись мисливством. Але впольованої, пійманої чи зібраної їжі вистачало лише на підтримку життя колективу, і, можливо, за найсприятливіших умов її кількість була більшою, формуючи тимчасові запаси. Ймовірно, тому такі способи життя передбачали відносини кооперації всередині колективу,

забезпечуючи колективну власність на їжу, її перерозподіл на основі урівняльного поділу. Скоріше за все колективною була і власність на територію, де відбувалося полювання і життя колективу, мисливські загани, риболовні місця, їжу, іншу здобич, житло тощо. Але одночасно в похованнях людей мезоліту знаходять виготовлені знаряддя праці, побутові речі, прикраси тощо, що свідчать про зародження приватної власності [1].

Характерною рисою ранньородової общини був урівняльний розподіл їжі, забезпечення нею усіх членів колективу для недопущення голоду. Не залежало від того, хто цю їжу приніс у колектив, розподіл відбувався рівно між усіма його членами залежно від віку і статі. Водночас були ранньородові общини, які вже мали їжу як надлишковий продукт, що перерозподілявся також за принципом зробленого внеску і затраченої праці у добування їжі.

Поява надлишкового продукту у період ранньородової общини сприяла появі такого явища як обмін. Він здійснювався між різними колективами для забезпечення один одного необхідними і цінними ресурсами, зокрема для виготовлення знарядь праці, речей тощо. Процес обміну проходив у двох видах. Перший вид обміну – це обмін дарами, який мав як колективну, так і індивідуальну форми. Поширення обміну сприяло розвитку соціальних відносин як всередині общини, так і між різними колективами, а також формувало перші механізми обмінних процесів і закріплювало їх через ритуали обмінних операцій, наприклад святкування. Другий вид обміну – німий, за якого одна сторона обміну залишала певну кількість предметів обміну, друга забирала їх і залишала навзаєм ті предмети, які могла обміняти. Якщо перша сторона вважала себе невдоволеною, то не забирала запропоновані предмети і тоді друга сторона мала додати ще якісь речі для обміну. Такий вид обміну був першим видом обмінних процесів, що формувалися у суспільстві, або був поширений між віддаленими один від одного колективами [1].

У ранньородовій общині посилювався статево-віковий поділ праці, що супроводжувався поділом общини на окремі групи дітей, жінок, чоловіків з певними обов'язками і правами, соціальним станом тощо.

Необхідність у розподілі їжі, інших ресурсів, врегулювання конфліктів та інших відносин між членами роду сприяло формуванню

перших інституцій, які забезпечували управління такою системою. Ними ставали старійшини, шамани, згодом – вожді. Саме вони отримували владу завдяки своїм здібностям, віку, авторитету тощо.

Врегулювання економічного і соціального життя первісногородової общини забезпечувалося формуванням соціальних норм, тобто обов'язковими, визнаними усіма членами колективу правилами поведінки. Вони формувалися в процесі освоєння первісною людиною соціальної дійсності з виникненням потреби у впорядкуванні певних сторін життєдіяльності колективу, що поступово ускладнювалися. В основі їх формування лежав здоровий глузд, що ґрунтувався на отриманому досвіді.

Засоби врегулювання життя ранньородової общини ґрунтувалися на так званих міфологічних табуальних “першонормах” [3, с. 90], а саме забороні людоїдства, вбивства кровних родичів та інцесту. Виражалися ці норми через формування сталих правил поведінки, в основі яких лежали заборони, наприклад, табу і таліон.

Табу як сакралізована заборона була нормою поведінки людини ранньородової общини, що забезпечувала регулювання перших соціальних відносин. Табу, що регулювало відносини між людиною та вищими силами, визначалося як різноманітні правила і прийоми заборон і було поширено на усі сфери життя ранньородової общини, зокрема добування, розподіл та перерозподіл їжі, правила розподілу праці у колективі, співпраці, взаємодопомоги, регулювання відносин між окремими членами чи групами колективу (жінки, чоловіки, діти тощо) щодо виробничої діяльності, сімейно-шлюбних відносин, поведінки тощо. Найвідомішим табу є принцип екзогамії, тобто заборона статевих стосунків всередині роду.

Таліон як принцип покарання, що регулював відносини між самими людьми, передбачав обрання такого покарання, яке б відповідало скоєному злочину, інакше кажучи формувався принцип “око за око”. Табу і таліон стали одними з перших мононорм, що регулювали життя ранньородової общини та окремого індивіда у ній.

Частина правил поведінки застосовувалася із покоління в покоління у незмінному вигляді, перетворюючись із часом на звичаї, а деякі із них поступово – на релігійні приписи і міфи. Проте не усі члени колективу дотримувалися діючих правил, що призводило до

застосування певних заходів впливу від переконання до примусу. Покарання визначали старійшини.

Основою формування соціальних норм у первіснородовій общині була перевага в них групового начала, тобто регулювання відносин не стільки між окремими членами колективу, скільки між групами як всередині общини, так і між чужаками, родичами, чоловіками і жінками, старими і молодими членами колективу, підпорядковуючи інтереси окремого індивіда інтересам колективу. Таким чином починають формуватися механізми, засоби, технології впливу і підпорядкування соціальним інтересам колективу індивідуальних потреб і інтересів окремої людини.

Саме ці норми стали основою для формування таких регулятивних систем, як релігія, мораль, право.

Поява первісних форм релігії спонукала до оформлення релігійних норм, звільнюючи індивідуальну свідомість від вибору альтернативних рішень у кризових ситуаціях і не даючи змогу порушувати існуючі заборони. Первісні форми релігії згуртовували всіх індивідів у єдине ціле для підтримки їхньої основної функції – виживання.

Заборона інцесту та перехід від проміскуїтету до екзогамії створюють основу для формування норм моральності, що вимагають ставитися до кожного індивіду як до родової істоти, яка пов'язана природними вузами братерства з усім людством.

Боротьба за виживання призводить до формування і моральних норм, які вимагають від кожної людини відстоювати інтереси тих спільнот, до яких вона належить і які надають їй захисту, – тобто людина розглядається як представник конкретних спільнот.

Формування у ранньородовій общині кількох видів соціальних норм стало підґрунтям для створення нормативної “піраміди”, запропонованої В. А. Бачиніним [3, с. 90-91], в основі якої лежать архаїчні “першонорми” або “мононорми”; далі за висхідною – релігійні норми, за ними норми моральності (оскільки в російській мові існують поняття “нравственность” і “мораль”, які українською мовою перекладаються однаково “мораль”, то доцільніше буде перекласти “нравственность” як “моральність”). Отже, третім видом норм є норми моральності, а наступні після них моральні норми. Над

ними надбудовуються ідеологічні. Вершиною піраміди є норми права.

Крім них до засобів врегулювання життя людини ранньородової общини належать архетипи як носії колективної пам'яті. Архетип (з давньогрец. ἀρχέτυπον – “першообраз, оригінал, зразок”) виступає універсальним образом із ціннісною основою і смисловим навантаженням, вираженими у колективному і індивідуальному, несвідомому і свідомому. Серед характеристик архетипу можна зазначити його амбівалентну природу; взаємопов'язаність їх між собою, зумовлюючи існування своєрідної комплементарної пари; джерело архетипних образів знаходиться не лише у снах, галюцинаціях, а й у міфах і легендах народів світу, фольклорі; архетип об'єднує людство і належить до колективного несвідомого; “виявляючись у конкретних образах, має нашарування етнічних рис, ментальності, культури того народу, в надрах якого він виявився специфічно” [7, с. 371]; йому притаманна постійність у різноманітті; незважаючи на трансформацію під впливом часу й обставин, історичних і культурних умов, має константу – те домінуюче, що є в ньому поза всіма зовнішніми чинниками; виявляючись у людській свідомості через символ, архетип здатний відроджувати глибинні прошарки уявлень про світ [7, с. 371-377].

Виконання соціальних норм шляхом набутого досвіду формують і механізм їхньої передачі майбутнім поколінням. Цим механізмом стали уподібнювання (імітація, наслідування), що проявилися в звичаях, ритуалах та традиціях.

Первісна людина була одночасно частиною і роду/сім'ї, і общини. Рід як форма соціальної організації первісної людини почав формуватися у період праобщини і як окремий організм оформився у ранньородовій общині. У цей період можна поставити знак рівності між родом та ранньородовою общиною.

Пралюдина у своєму біологічному розвитку недалеко відійшла від тварини, що, ймовірно, ставило у поведінці людини біологічні інстинкти на перший план. Продовження роду як інстинкт забезпечував пралюдині виживання та мутації морфологічних ознак, що сприяли перетворенню перших гомінід у первісних людей. Можна припустити, що у первісному людському стаді існував проміскуїтет,

невпорядковані статеві стосунки, були відсутніми будь-які заборони, норми, що регулювали такі стосунки. З часом під дією різних умов, зокрема географічних, через природний відбір, високу смертність, збільшення чисельності первісного колективу тощо виникає необхідність у впорядкуванні статевих стосунків всередині колективу через становлення різних видів сімейно-шлюбних відносин. З'являються перші заборони у статевих стосунках, які стають основою для формування так званих першонорм (мононорм). Починають формуватися соціальні зв'язки, засновані не на біологічній і тваринній сутності людини, а на взаємодії кількох людей. Різні типи сімейних відносин у період первісного людського стада розвиваються швидше, ніж формується рід як соціальне утворення. У період праобщини формується один із перших видів сімейно-шлюбних відносин – груповий шлюб, який передбачає, що групи чоловіків і жінок вступали “у шлюб” і мали спільних дітей. Усередині такого шлюбу могли утворюватися сімейні пари чоловіка і жінки, які легко розходилися і одночасно мали право на групове спілкування.

Поступовий розвиток праобщини, зміцнення економічної основи первісного колективу, поява перших заборон, введення екзогамії призвели до формування перших соціальних утворень, яким став рід. Неоднозначність у розумінні роду як кровної спорідненості певної групи людей не завжди відтворює сутність цього типу утворення, оскільки рід більше виступає як соціальна структура для регулювання відносин всередині ранньородової общини, хоча і на основі кровного наслідування або наслідування на основі спільного тотему – горизонтальна спорідненість. Перші родові утворення більше були не стільки рідними по крові, скільки рідними за належністю до однієї тотемної групи (соціальна спорідненість), поступово члени роду почали усвідомлювати свій зв'язок з колективом через зв'язок одного із батьків (кровна спорідненість). Частіше за все однолінійність спорідненості спочатку визначалась за материнською (материнський рід), а пізніше – за батьківською (батьківський рід) лініями. Період матріархату (наслідування за материнською лінією) був тривалим і продуктивним, сформувавши засади роду як соціального утворення, в основі якого була екзогамія.

Цей принцип спонукав представників одного роду шукати собі пару в іншому роді, що зміцнювало соціальні відносини не тільки всередині роду, але і між двома сусідніми родами (дуально-екзогамна організація). Рід виступав власником території ранньородової общини, згуртовував своїх членів, виконував шлюбно-регулюючу функцію на основі екзогамії тощо. В основі роду був кістяк, який забезпечував подальше існування саме цієї кровно-спорідненої структури, хоча частина членів роду переходила в інші роди, а на їхнє місце приходили представники інших утворень, які залучались у життєдіяльність роду не , рід залишався одночасно соціальним і економічним утворенням [1].

У період ранньородової общини формуються перші види шлюбу та сім'ї, – кросскузенний шлюб та парна сім'я. Кросскузенний шлюб передбачав одруження чоловіків із двоюрідними сестрами, що було зручно для збалансування обміну братами і сестрами у взаємно шлюбних групах. Інший вид кросскузенного шлюбу однобічний – передбачав колообіг шлюбних партнерів один одному кількома групами, що сприяло розширенню соціальних зв'язків кожної з груп. З цим видом шлюбу виникли і механізми заборони статевих стосунків між людьми, які не належали до потенційних чоловіків чи дружин, наприклад, заборона розмовляти між собою, наближатися один до одного тощо.

Парна сім'я як вид шлюбу був нетривалим і слабким за внутрішніми економічними зв'язками і за суміщенням з іншими формами шлюбу.

Також у ранньородовій общині практикувалася полігінія, зокрема у формі сорорату – шлюбу з кількома сестрами, а в подальшому розвитку – з сестрою померлої дружини, і левіарату – співжиття з дружиною старшого або молодшого брата, а в подальшому розвитку – з його вдовою. Поряд з цим або як альтернатива побутувала поліандрія. Часто чоловік протягом свого життя міняв кілька “основних” дружин, жінка – кількох чоловіків. Допускалися, а часом і заохочувалися дошлюбні і позашлюбні статеві зв'язки, як ритуальні, так і побутові. Прикладом перших може слугувати спокутний гетеризм, прикладом других – гостинний гетеризм [1].

Сім'я, заснована на таких формах шлюбу, мала певну спільність інтересів, наприклад, подружжя могло обмінюватися результатами та продуктами своєї господарської діяльності, можливо мати спільне майно, що було не заборонено колективом, виховувати дітей, залучати їх у процеси трудової діяльності колективу тощо. Проте сім'я ще не була окремим соціальним утворенням і не мала самостійності від общини.

Через кровно-споріднені зв'язки людина була пов'язана з іншими людьми свого роду, через них була включена у формування перших соціальних норм, пов'язаних із врегулюванням питань розподілу їжі, взаємин з іншими членами колективу, вихованням дітей тощо. Така спільна діяльність сприяла формуванню соціальних відносин, які поступово ускладнювалися шляхом розширення та ускладнення відносин між членами колективу та між сусідніми колективами. Таким чином починає формуватися соціальна сфера суспільства.

Тривалість життя пралюдини була дуже низькою, але з розвитком та удосконаленням знарядь праці і зброї, стабільними джерелами отримання їжі, появою та удосконаленням засобів захисту від хижих тварин та кліматичних і природних змін тривалість життя людини починає поступово зростати. Наприклад, “дві третини кроманьйонців досягали 20-річного віку, тоді як у їх попередників – неандертальців кількість таких людей не становила і половини; один з десяти кроманьйонців доживав до 40 років порівняно з однією людиною на двадцять у неандертальців. Хоча ці цифри засновані на невеликій кількості зразків, виходячи з них, можна думати, що тривалість життя зростала” [6, с. 172].

Продовжувала вона зростати і у період мезоліту, за умови виживання в дитинстві, жінки досягали в середньому 35 років, а чоловіки – 50 років [6, с. 175].

Від тривалості життя первісної людини залежало передавання досвіду дітям, формування у них навиків виконання певних дій, перетворення отриманої в процесі життя інформації на знання та їх закріплення дітьми через механізм соціалізації, що створювався, а саме через спостереження, імітацію і наслідування досвіду дорослих.

Включення первісної людини у соціальні відносини з колективом сприяло формуванню механізму соціалізації, який ґрунтувався на поступовому і тривалому процесі створення соціальних відносин і механізмів, засобів такого включення людини, агентів соціалізації та ін. Нетривале життя вимагало від людини передавати свій досвід нащадкам, які залучались у трудову діяльність колективу, формувати їх навички щодо різних видів життєдіяльності, шукати способи передавання та закріплення знань.

У ході біологічної еволюції збільшилася тривалість життя первісної людини, що сприяло збільшенню тривалості дитинства, адже поведінка людини заснована не так на інстинктах, як на отриманих при навчанні навичках. Відбулося зародження елементів виховання, що були пов'язані з передаванням дітям навичок трудової діяльності, звичаїв і традицій, обрядів і ритуалів, способів поведінки, релігійних уявлень тощо.

8.3. Первісне суспільство як продукт реалізації потреб ранньородової общини

Завершення процесу соціогенезу спричинило формування першого соціального утворення – суспільства, що стало для людини новим середовищем її життя і діяльності на відміну від природи, з якої вона вийшла. Суспільство, що почало розвиватися вже в епоху мезоліту і появи людини розумної, стало основою для формування соціальних відносин, зв'язків між індивідами та групами людей, а з другого боку, стало результатом реалізації потреб людини, яка не могла вижити сама у суворих умовах льодовикових і міжльодовикових періодів, з постійними кліматичними, природними, геологічними та іншими змінами. Тому створення суспільства стало для первісної людини тією формою, яка б могла узагальнити в собі усі потреби людини, які поступово збільшувалися, розширювалися,

поєднувалися з потребами інших людей, і головне – реалізовувати ці потреби для себе.

Можна охарактеризувати кілька напрямів у розвитку суспільства як продукту життєдіяльності первісної людини.

По-перше, це формування мислення та мови. Біологічна еволюція людини призвела до збільшення об'єму головного мозку, що сприяло формуванню у пралюдини мислення/інтелекту та мови.

Первісна людина як частина колективу була нерозривно пов'язана з іншими його членами і не виділяла себе в общині чи родові як окремого індивіда, а вважала себе частиною цілого.

У процесі трудової діяльності і формування навиків відтворення знарядь праці, розподілу їжі, пізнання навколишнього середовища та світу тощо у людини виникає мислення і починають формуватися перші мовні системи для спілкування, передачі інформації і накопиченого досвіду. Мислення і мова стали одними з елементів, що згуртовували пралюдей у колективи, формуючи між ними соціальні зв'язки.

Мислення і мова формувалися спочатку як усвідомлення окремих предметних дій, виконання яких забезпечувало потреби людини у складі колективу. Мислення було несистематичним, пралюдина не могла робити великих узагальнень і була позбавлена абстрактного мислення. Це впливало і на формування мови, яка визначалася конкретними поняттями, термінами, що тільки починали класифікуватися.

Освоєння природного середовища, навколишнього світу сприяло поступовому розширенню лексики первісної людини, становленню мислення, закріплювало у людині назви предметів, перетворювало інформацію, отриману під час освоєння дійсності, засвоєння власного досвіду на знання, якими поступово збагачувалася пам'ять первісної людини і передавалася за допомогою мови суміжним поколінням через зачатки різних форм виховання та навчання. Завдяки пралюдині ми знайомимося із дійсністю через процес і механізми соціалізації, які у праобщині тільки починали формуватися. Первісна людина створила перші системи знань щодо природних явищ, географічних та кліматичних змін, неба та зірок, освоєної території та території проживання колективу, засобів та

способів виробництва, фізичного впливу знарядь праці на навколишній світ і передусім на землю, хімічних реакцій при використанні вогню чи обробітку шкір та хутра тощо.

“Великого розвитку отримали такі практичні галузі знання, як медицина, фармакологія, токсикологія. Людина опанувала найпростіші прийоми заліковування переломів, вивихів і ран, видалення хворих зубів та інших нескладних хірургічних операцій, лікування застуди, наривів, отруйних укусів тощо. Починаючи з мезоліту, як свідчать палеоантропологічні матеріали, стали відомі трепанація черепа і ампутація пошкоджених кінцівок. ... люди ранньородової общини широко застосовували як фізичні (кровопускання, масаж, холодні і гарячі компреси, компреси з використанням річкового мулу і тощо), так і лікарські засоби рослинного, тваринного і мінерального походження. Вони вміли користуватися шинами при переломах кісток, зупиняти кровотечу за допомогою павутини, золи, жиру ігуани, висмоктувати кров і припікати ранку під час зміїного укусу, лікувати застуду паровою лазнею; хвороби шлунку – касторовою олією, евкаліптової смолою, цибулиною орхідеї; шкірні захворювання – прикладанням глини, промиванням сечею та ін. При неправильному положенні плода у породіллі знахар масажем надавав йому потрібний поворот. Варто відзначити, що вже на етапі зародження медицини було усвідомлено значення психотерапії: лікування часто завершувалося наказом встати і взятися за роботу. Знання отруйних властивостей рослин і тварин широко застосовувалося на полюванні і в рибальстві. Відомі були і протиотрути” [1].

Через мову закріплювалися перші соціальні норми, відбувалося спілкування з членами роду та общини, здійснювався обмін з іншими групами тощо. Формувалися перші знакові системи, що включали як невербальну, так і вербальну мови.

По-друге, на основі розвитку мислення та мови, освоєння дійсності у первісної людини почав формуватися світогляд, а саме його міфологічний тип. Його структура лише починала складатися з біологічною еволюцією людини, розширенням її умінь освоювати дійсність тощо, перетворюючи власний досвід і інформацію на знання, які ставали конче необхідними для дітей і суміжних поколінь

і розкривали відносини між людиною і світом, природою, іншими людьми та колективом, перетворюючись на узагальнені знання. Ще у неандертальців, які почали ховати своїх небіжчиків, починають формуватися певні почуття, які відрізняють їх від представників тваринного світу. Через археологічні знахідки, зокрема у похованнях первісних людей та їх матеріальної культури, можна говорити про формування певного емоційного стану первісної людини, соціально-психологічні елементи її духовності, а з включенням людини у колектив з пріоритетом колективного над індивідуальним можна констатувати формування у первісної людини психологічних настанов, підтримання принципів, поглядів та ідей спільних для колективу, що говорить про формування у первісної людини переконань, пов'язаних у період ранньородової общини з колективом. У колективі первісна людина формує і ставлення до явищ навколишнього світу, що ґрунтується на реалізації її потреб та інтересів. Вона засвоює ці знання як певну цінність, що формує у ній особливе ставлення до навколишнього світу. У процесі життєдіяльності первісна людина формує певні зразки, норми тощо, які у процесі постійного повтору перетворюються на перші ідеали, що закріплюються у світогляді. Одночасно у свідомості первісної людини відбувається і формування механізмів сприйняття інформації, перетворення її на знання, передачі цих знань у вигляді вірувань майбутнім поколінням, які не сприймають їх як практичний досвід, отриманий предками, а вірять у них через сподівання, очікування тощо. Первісна людина у процесі освоєння світу і навколишнього середовища формує і перші принципи діяльності щодо суспільства загалом та до себе як частини цього суспільства. Формування соціальних норм, певних правил і зразків поведінки первісної людини як індивіда і частини колективу сприяє формуванню у світоглядній структурі життєвих норм, тобто зразків і стандартів діяльності.

По-третє, поступове формування соціальних та економічних відносин доповнювалося також утворенням первісних форм релігії, які відтворювали світогляд людини. До них належать магія, тотемізм, фетишизм, анімізм, що є різними сторонами і формами пошуку людиною свого місця у Всесвіті, навколишньому середовищі, взаємодії з природою та ін. Первісні форми релігії доповнювали одна

одну, забезпечуючи первісній людині формування цілісного уявлення про навколишній світ.

Безпорадність людини перед силами природи, бажання її підкорити сприяли формуванню у первісної людини віри у свою здатність надприродним чином впливати на природу, людей чи тварин. Так з'являється магія, як віра людини у свої надприродні можливості. Явище магії становило не просто віру людини, а формувало певні дії, обряди, ритуали, які допомагали людині примиритися з силами природи чи повстати проти них, знайти своє місце у системі “природа – людина” тощо. Магія допомагала людині освоювати дійсність і вибудовувати картину світу, в якій би вона почувала себе комфортно.

Тотемізм – віра в надприродний зв'язок між людиною і твариною або рослиною, що ставала тотемом, навколо якого формувався первісний рід як соціальне утворення. Первісні люди вірили, що тотем має надприродні можливості, що формувало до нього двояке ставлення: в одних родових організаціях тварині/рослині-тотему поклонялися, на них було накладене табу на полювання чи збирання тотему, в інших – існував особливий ритуал поїдання тотемної тварини чи рослини з метою отримання її надприродних можливостей. Зачатки тотемізму можна знайти вже у неандертальців, які створювали невеликі святилища своїм тотемам.

Анімізм – віра в існування душ і духів бере свій початок у неандертальських похованнях, які ймовірніше супроводжувалися певними ритуалами. З часом анімізм розвинувся у різні анімістичні образи: первісна людина вірила у те, що живі люди мають душі, які перетворюються на духів померлих предків, і приписувала існування душі силам природи, наприклад, вітру, річці та ін. Анімізм тісно пов'язаний із культом предків.

Фетишизм – віра первісної людини в надприродні властивості неживих предметів, яка супроводжувалася створеннями фетишів – амулетів, талісманів та ін., що виступали у ролі культових предметів. Первісна людина вірила, що фетиші можуть впливати на її життя, як позитивно, так і негативно, і саме вони вирішують, що потрібно зробити людині.

По-четверте, одним із критеріїв становлення первісного суспільства і ознакою відмінності первісної людини від людиноподібних мавп і перших гомінід стало усвідомлення пралюдиною смертності і відповідно поховання членів свого колективу/рідні. “Поховання, ритуали і зачатки мистецтва говорять про те, що неандертальці більшою мірою володіли самосвідомістю, громадськими інтересами і в цілому були більш здатні до абстрактного мислення, ніж їхній предок *Homo erectus*. Неандертальці стали першими людьми, які систематично ховали своїх мертвих” [6, с. 154]. На основі знайдених поховань неандертальців учені зробили висновок, що поховання було вже певним обрядом з визначеною позою небіжчика, супутніми предметами, що були також у могилі для нього. Це говорить про те, що вже для неандертальців мали значення життя і смерть окремої людини і можливо вони почали замислюватися про потойбічне життя і співчуття один до одного [6, с. 154-155].

На відміну від неандертальців, кроманьйонські поховання відображали символічні ритуали, зростання багатства та соціального статусу. Небіжчиків часто посипали охрою, що, можливо, символізувало віру у потойбічне життя. Деякі покійники були поховані з багатими прикрасами, що є ранніми ознаками того, що в спільнотах мисливців-збирачів з’явилися багаті і поважні люди [6, с. 172-173].

Археологічні дослідження вказують на те, що у неандертальців, крім ритуалу поховання, були вже й інші ритуали, зокрема канібалізм, як, можливо, надія успадкувати силу тих, кого їли; зачатки тотемізму та анімізму – через вшанування, наприклад, черепів чи інших кісток тварин, яких люди вбивали, духів, яких вони хотіли задобрити.

По-п’яте, формування первісної культури стало основою розвитку усієї матеріальної і духовної світової культури, зокрема мистецтва.

Неандертальцям приписують ритуальний характер їх первісного мистецтва, обґрунтовуючи це знайденими предметами (амулеті, шматки червоного окису заліза, галька з царапинами, розтертий у порошок марганець тощо) [6, с. 155].

А вже мистецтво кроманьйонців, які прийшли на заміну неандертальців, стало повною мірою первісним мистецтвом. “В епоху з 35 до 10 тисяч років тому Європа пережила великий період свого доісторичного мистецтва. ... Дослідження понад 100 печер і скельних укриттів привело деяких учених до висновку, що мистецтво кроманьйонців пройшло чотири стадії розвитку. Для першого періоду (32-25 тисяч років тому) характерні зображення тварин та інших об’єктів, здебільшого погано намальовані на маленьких предметах, які люди носили з собою. До другого періоду (25-19 тисяч років тому) належить раннє печерне мистецтво, зокрема відбитки рук, а також гравірування та намальовані силуети тварин з дугоподібно вигнутими спинами. Третій період (19-15 тисяч років тому) став вершиною печерного мистецтва, що можна бачити з прекрасно виконаних, динамічних малюнків коней і турів у печері Ляско на південному заході Франції і з інших зразків рельєфної скульптури. Для четвертого періоду (15-10 тисяч років тому) особливо характерні зображення на дрібних предметах, а також символічні знаки і чудово виконані в реалістичній манері зображення тварин у печерах Альтаміра в Північній Іспанії та Фон-де-Гом у Франції. ... Можливо, їхнє мистецтво мало ритуальне значення. Деякі малюнки зображують фігури напівлюдей-напівтварин, імовірно чаклунів чи шаманів. Багато сцен із зображенням огрядної мисливської здобичі, можливо, пояснюються мисливською магією або сексуальним символізмом. Символіка родючості, ймовірно, втілена в людських фігурках з перебільшеними жіночими ознаками. Геометричні візерунки можуть бути умовними системами позначень, одна з яких, можливо, зображує фази Місяця. Але всі ці інтерпретації мають дискусійний характер” [6, с. 170].

Первісна культура була синкретичною за своєю суттю, поєднуючи у собі і матеріальну культуру, пов’язану із виготовленням знарядь праці, зброї, побудовою житла, виготовленням одягу тощо, і духовну культуру з її первісними формами релігії, обрядами поховань, ритуалами, звичаями тощо. У межах первісної культури виокремлюється первісне мистецтво, що відтворювало світогляд і мислення первісної людини.

Узагальнюючи, можна констатувати: тривалі процеси антропо-, расо- та соціогенезу створили унікальне утворення – суспільство, що стало результатом спільної діяльності первісної людини з освоєння територій, навиків роботи, дійсності тощо.

8.4. Архетипна форма саморегуляції прасуспільного життя

Проблеми саморегуляції прасуспільного життя ми раніше розглядали у ході дослідження саморегуляції соціального процесу і виклали у монографії “Історичні форми саморегуляції соціального процесу” [5].

Нагальна необхідність у виживанні в складних природних, кліматичних, географічних умовах вимагала від первісної людини групового співіснування, що оформилося у соціальне утворення – суспільство. Колективний спосіб існування первісної людини з розвитком привласнюючого виробництва, розселенням людей по земній кулі, удосконаленням технік та методів виготовлення знарядь праці, одягу, будівництва житла та ін., зростанням чисельності колективів, формуванням перших соціальних зв’язків та ускладненням соціальних відносин вимагав від первісної групи пошуку механізмів, способів, засобів впорядкування соціального способу життя, привівши до розуміння необхідності врегулювання питань спільної життєдіяльності. Стихійно почали формуватися норми, які регулювали життя первісної людини щодо добування, розподілу і перерозподілу їжі, впорядкування статевого стосунку, сімейно-шлюбних відносин, відносин між окремими групами всередині колективу тощо. Саме необхідність впорядкування та створення відповідних механізмів регулювання відносин всередині первісного колективу та між різними колективами призвели до появи сталої форми організації – архетипної, розвиток якої забезпечувався функцією саморегуляції.

Саморегуляцію можна визначити як сукупність впорядкованих відносно один одного в просторі та циклізованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін, що відтворюють здатність системи до еволюції у результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів [5, с. 45].

Саморегуляція виступає системою, що утворює комплекс, цілісність якого забезпечується сукупністю зв'язків і відношень між групами елементів, об'єднаних розгорнутими в просторі і часі структурами. Система саморегуляції входить в більшу – соціальну систему (суспільство), у якій саме завдяки системі саморегуляції здійснюється підтримка стабільного функціонування, взаємодії з навколишнім середовищем та розвитку у просторі та часі. Система саморегуляції складається з двох підсистем – регулюючої та регульованої. Регулююча підсистема системи саморегуляції є керуючою підсистемою, яка забезпечує у колективі прийняття рішень щодо усіх сфер його життєдіяльності. Регульована підсистема є керованою підсистемою і виступає об'єктом керування.

До системи саморегуляції входить суспільство з соціальними спільнотами, сферами життя та соціальним контролем, саморегулятивний комплекс, що складається з соціальних норм, соціальних інститутів та регулятора і контролює переробку інформації, створює образ для більш чіткого й повного розуміння відповідної дії, процес рефлексії, що базується на процесі відображення і за допомогою якого система надсилає інформацію про свій стан до саморегулятивного комплексу, а відповідна дія проходить через процес управління (в основі якого також загальна властивість матерії – відображення), який несе в собі інформацію про рішення регулюючої підсистеми для регульованої підсистеми, тобто для суспільства.

Система саморегуляції функціонує на основі обміну інформацією, тобто на основі відомостей, певних даних про особливості регульованої системи, її зміни, що виникають у відповідь на вплив регулюючої системи й виступають у вигляді сигналів тих чи інших матеріальних процесів, складаючи їх зміст. Вона координує дії суспільства, яке у стані біфуркації, тобто у стані вибору можливих шляхів свого

подальшого розвитку, може за найменших відхилень (флуктуацій) змінити свій подальший розвиток.

Механізми саморегуляції, що функціонують у суспільстві, здійснюються через актуалізацію потреб, які виникають при необхідності. Вони через діяльність, тобто через доцільну активність, та рефлексію (усвідомлену необхідність задоволення потреб і організацію нових видів діяльності для їхнього задоволення) ведуть до формування соціальних норм та на їх основі, за необхідності, – до формування соціальних інститутів, які на певному етапі виконують роль регулюючої системи, тобто системи, що ставить мету й задачі для системи, яка буде у цьому випадку виконавицею (регульованою системою), і які за необхідності відходять на другий план, а їхнє місце займають інші соціальні інститути.

Механізми дії системи саморегуляції визначаються двома її підсистемами – регулюючою та регульованою, при взаємодії яких утворюються форми, притаманні відповідному типу суспільства. У історичній ретроспективі такі форми виступають як історичні форми саморегуляції соціального процесу.

Отже, впорядкування відносин всередині первісного колективу забезпечувалося функцією саморегуляції, яка виражалася через систему саморегуляції, що проходила своє становлення паралельно із становленням суспільства. У процесі становлення суспільства і формування системи саморегуляції відбувається переплетіння цих двох систем і суспільство перетворюється на саморегулятивну систему, тобто на систему, що впорядковує себе сама.

У ході соціогенезу суспільство як саморегулятивна система пройшла три її форми, а саме амерну, димерну та тримерну. Для архетипного рівня саморегуляції прасуспільного життя були характерні дві форми саморегулятивних систем – амерна та димерна. В основі амерної форми саморегулятивної системи (прасуспільства) лежить принцип рівності усіх елементів, що входять до неї (наприклад, групи людей одного колективу) завдяки чому ці елементи у процесі взаємодії між собою отримують і віддають однакову кількість енергії, речовини (їжа, ресурси) чи інформації, тобто формується механізм рівноцінного обміну між елементами. Поступово у такій системі вибудовуються відносини кооперації, що

забезпечують її стабільне функціонування. З часом у результаті зростання чисельності людей та їх розселенням по земній кулі, а також з удосконаленням засобів виробництва відносини між елементами такої системи змінюються і одні групи людей можуть/бажають отримувати більше, ніж віддавати. Кооперація починає доповнюватися відносинами конкуренції, коли бажання залишити собі більше за будь-яких обставин та умов спричиняє первісне розшарування у межах колективу. У період ранньородової общини відносини конкуренції ще не дуже виражені, але вже існують. Поступово у колективі з'являються окремі групи або окремі люди, які отримують більше за інших, що підтверджується археологічними знахідками у деяких похованнях кроманьйонців прикрас, знарядь праці, інших предметів, що свідчать про початок розшарування у колективі. Такі люди чи групи, отримуючи переваги за віком, авторитетом, силою чи іншими якостями, стають у ранньородовій общині зародком регулюючої підсистеми. Завдяки їм у суспільстві починають формуватися відносини субординації, тобто підпорядкування однієї підсистеми іншій. У період ранньородової общини ці відносини вже формуються і сама община перетворюється на димерну саморегулятивну систему, де чітко визначені регулююча та регульовані підсистеми на основі відносин субординації. З'являється перша ієрархічна структура суспільства.

Отже, архетипна форма почала утворюватися з появою людиноподібних мавп і остаточно оформилася за первіснообщинного ладу. Це архетипний, тобто давній, рівень, який можна визначити як перший рівень системи саморегуляції, що має два підрівні: перший – підрівень привласнюючого господарства та другий – підрівень відтворюючого господарства.

Об'єктом цього рівня, який зазнавав ще суттєві впливи речовинно-енергетичних механізмів саморегуляції, а також інформаційних впливів, були соціальні утворення предків *Homo sapiens*, які почали формувати суспільство як таке.

Архетипний рівень системи саморегуляції формується на основі кількох процесів. Перш за все, це процес антропосоціогенезу, тобто процес еволюції людини, що відбувався паралельно з процесом становлення людського суспільства. Процес антропосоціогенезу

можна вважати вихідною точкою для формування суспільства та системи саморегуляції в ньому. Саме завдяки йому і під його впливом з'явилися перші історичні форми системи саморегуляції.

Еволюція форм людини до її сучасного вигляду у різних частинах світу під дією географічних та природних умов спричинила появу інших процесів, які вже можна вважати факторами, що безпосередньо вплинули на формування різноманіття історичних форм архетипного рівня. Це – расогенез, процес утворення рас, етногенез (процес створення етносів) та процес формування мовних сімей. Завдяки дії цих процесів у суспільстві сформувалися різні культурно-господарські типи, за якими можна поділити історичні форми архетипного рівня. Розселення пралюдей по земній кулі і формування у ході цього процесу різних гілок у людських расах, змішання різних культур, менталітетів тощо призводить до формування у суспільстві нових соціальних норм, спрямованих на врегулювання нових суспільних відносин.

Отже, формування архетипного рівня системи саморегуляції починається з процесу антропосоціогенезу, який у поєднанні з процесами расо- та етногенезу, а також процесом формування мовних сімей, спричинили появу історичних форм саморегуляції, які, з одного боку, були на всій території ойкумени однаковими, а з другого, мали значні відмінності залежно від географічних, кліматичних умов, що вплинули на дію цих процесів. Формою саморегуляції соціального процесу (суспільства) є внутрішня організація впорядкованої взаємодії людей у певних просторово-часових вимірах, що функціонує на основі інформаційних процесів, тобто формує взаємодію двох підсистем – регулюючої та регульованої і в історичній ретроспективі виступає історичною формою саморегуляції.

Для архетипного рівня характерне формування перших соціальних утворень – родів, племен, общин та формування соціальних інститутів – рад старійшин, вождів племен, які займали в цей час провідні позиції у спільнотах. Саме вони замінюють у цей час власне політичні утворення, що дає можливість стверджувати наявність певного етнополітичного синкретизму. Їх можна визначити як суб'єкт архетипного рівня системи саморегуляції.

В економічній сфері перший підрівень системи саморегуляції – привласнююче господарство, був притаманний періоду праобщини та ранньородової общини. З появою скотарства та землеробства відбувся перший значний поділ праці (“неолітична революція”), що призводить до переходу від привласнюючого до відтворюючого господарства. З цим пов’язаний також перехід від егалітарного суспільства, в якому не існує соціального та майнового розшарування, через зародження соціальних прошарків, що проявилось у створенні інституту вождів, жерців, шаманів тощо до формування ранжованого, а потім і до ієрархічного суспільства. У духовній сфері йде зародження культури, поява первісних форм релігії – магії, нагуалізму, тотемізму, фетишизму, шаманізму. Проявом цих явищ можна вважати “свободу волі”, яка ототожнювалася в цей час із “свободою волі” всієї спільноти, а не окремого індивіда.

В основу засобів регуляції архетипного рівня покладено так звані міфологічні табуальні “першонорми” [3, с. 90], а саме заборону людоїдства, вбивства кровних родичів та інцест. Проявами цих норм були табу, що регулювало відносини між людиною та вищими силами, і таліон, який регулював відносини між самими людьми. Крім них до засобів регуляції цього рівня належать архетипи як носії колективної пам’яті. Тобто для архетипного рівня характерні засоби регуляції, засновані на здоровому глузді.

Виконання цих норм шляхом набутого досвіду формує і механізм їхньої передачі майбутнім поколінням. Цим механізмом стали уподібнювання (імітація, наслідування), що проявилися у звичаях, ритуалах та традиціях.

З початком становлення людської спільноти стихійно починають формуватися і різні варіанти спільного життя людей. Паралельно з ними формуються їх словесно-знакові відображення, частина яких із часом зникає, не витримавши перевірки часом у результаті практики. Залишалися тільки ті форми спільної діяльності та їх словесно-знакові відображення, які забезпечували ефективне функціонування спільноти та її стабільність і подальший розвиток. Ці форми стали нормами спільнот, які вижили. Вони фіксувалися у словесній формі, яка передавалася від покоління до покоління як

заповіді предків, що базувалися на їхньому авторитеті. Авторитетом же у первісному суспільстві користувалися старійшини, тобто ті люди, які доживали до похилого віку і тому ставали хранителями звичаїв і традицій – носіями інформації, особливо нормативної, що вироблялася спільнотою.

Оскільки старійшини виконували функцію інформаційного забезпечення спільноти, то можна сказати, що вони виступали і як носії регулятивної функції. Вони задовольняли через цю функцію потреби всіх членів спільноти в нормативній інформації, яка вказувала на цілі, засоби, форми дій, а діяльність при цьому здійснювалася окремо кожним членом спільноти самостійно й добровільно через внутрішню потребу. На основі цього механізму починає формуватися саморегулятивний комплекс.

Соціальна сфера архетипного рівня саморегуляції характеризується зародженням соціальних прошарків, що проявилось у створенні інституту старійшин, вождів, жерців, шаманів тощо. Старійшини, а згодом вожді, як “лідери” соціальних спільнот, спиралися у своїй владі або на генеалогічну спорідненість (наслідні вожді), або на звичаї (виборні правителі племен). В їх задачі входили раціональний поділ життєвозабезпечуючих ресурсів (вода, пасовища, місця для ловлі риби тощо), координація перекочовок, охорона стійбищ, вирішення внутрішніх конфліктів між клановими групами чи окремими індивідами. Вони також могли виконувати функцію зв'язку між людьми та силами природи, що обоготворювалися. Цю функцію виконували також і жерці. І вождям, і жерцям приписувалися надприродні здібності (харизма), які, як вважалося, дозволяли їм виводити спільноти з кризових ситуацій.

Отже, на архетипному рівні система саморегуляції виглядає так: в її основі лежать процеси формування людських спільнот та їхня подальша трансформація у роди, племена. Нормами регуляції цього рівня є архаїчні “першонорми” – табу, таліон та йде формування релігійних, моральних норм та норм моральності.

Система саморегуляції має димерну основу: соціальні спільноти виступають у вигляді регульованої системи, а інститут старійшин, вождів, шаманів виступає регулюючою системою відносин в цьому суспільстві.

Історично можна виділити кілька форм саморегуляції архетипного рівня. Їх поява залежить від наявності або відсутності цілепокладання та спонтанності або свідомого створення форми.

Історичним формам архетипного рівня притаманний синкретизм, що виявилось у поєднанні окремими формами економічного, соціального, політичного та духовного напрямів розвитку первісного суспільства. Для цього рівня можна виділити сім'ю (парну або первісноегалітарну, патріархальну та моногамну), рід (материнський та патріархальний), фратрію, плем'я, об'єднання (союз) племен, які переважно характеризувалися регулюванням соціальних відносин на основі кровно-споріднених зв'язків, та общину (праобщину, ранньородову, пізньородову, сусідсько-територіальну), що характеризує, насамперед, економічні відносини в суспільстві. Особливістю формування цих історичних форм є те, що всі вони не є окремими формами, а постійно переплітаються між собою і проявляються одна в одній, що спричиняє труднощі при окремій їх характеристиці.

Першою історичною формою, що починає утворюватися на архетипному рівні, є рід – колектив кривних родичів або людей, об'єднаних тотемом, який веде своє походження від одного першопредка (на початкових стадіях – від тотему), має спільну територію. Господарство роду базується за принципом зрівняльного розподілу продуктів, тобто основною є економічна функція роду, його органами самоуправління є народні збори та рада старійшин. Обов'язкова риса роду – екзогамія, тобто заборона вступу в шлюб всередині своєї групи і укладання шлюбів з представниками іншої або інших груп. На основі унілінійної (тільки за материнською або тільки за батьківською лініями) регламентації спорідненості виділяються материнські та батьківські роди. З трансформацією архетипного рівня рід як історична форма поступово втрачає свої економічні функції і залишається лише як інститут регуляції шлюбних відносин.

Ще однією історичною формою, яка утворювалася паралельно із родом, є сім'я. Її різні форми, які складаються на основі проміскуїтету, тобто неупорядкованих статевих стосунків, на цьому рівні переплітаються з іншими історичними формами. Особливістю ж складання саме цієї форми є те, що різні види сімейно-шлюбних

відносин, що з'явилися на архетипному рівні, були власне окремими історичними формами, які поступово еволюціонували і вже на перехідному етапі до нормативного рівня набули найбільш поширеної і на сьогодні моногамної форми сім'ї.

Фратрія як історична форма саморегуляції архетипного рівня складалася як група кількох родів одного племені, що виникала під час чисельного зростання “материнського” роду, яке призводило до неможливості ведення господарства і поділу на “дочірні” роди. Роди, що складали одну фратрію, усвідомлювали спільну спорідненість, єдність первісних культів, але були вже самостійними суспільно-політичними та економічними одиницями. Найпоширенішим було групування родів у дві фратрії, а у деяких випадках фратрії могли виникати і шляхом об'єднання неспоріднених родів у зв'язку з різким зменшенням їх чисельності з метою збереження політичної та економічної стабільності.

Об'єднанням кількох родів або фратрій є плем'я – найпоширеніша історична форма системи саморегуляції архетипного рівня, яка стала основою формування історичної форми нормативного рівня – держави. Плем'я характеризується ендогамією, тобто вступом в шлюб всередині певної спільноти, наявністю території, племінною мовою, самосвідомістю та самоназвою, становленням загальноплемінних звичаїв та обрядів. Виникає одночасно з родом або дещо пізніше нього. Причиною складання такої форми саморегуляції була необхідність пошуку постійного шлюбного партнера, а згодом впливали економічні та політичні фактори. Для суспільств мисливців та збирачів характерна обмежена економічна спільність, що зі становленням відтворюючого типу господарства перетворюється на єдину племінну економіку. В цей час проходить формування й апарату управління в його ієрархічній структурі: народні збори, в яких брали участь всі члени цього об'єднання; рада старійшин, до якої входили ватажки родів, що складали плем'я; верховний вождь або вожді, що здійснювали вищу адміністративну, військову й культову владу. Становлення й розвиток племен стали основою для формування етносів.

З розвитком суспільства на архетипному рівні з'являється і така форма, як об'єднання (союз) племен, що є етносоціальною

організацією й організацією влади. Ця форма виникає у зв'язку з розвитком грабіжницьких та завойовницьких війн і потребою в обороні, що призводили до об'єднання племен в більш великі утворення. Структура влади в них залишалася такою ж, як і в племені, але вже доповнювалася радою вождів племені і концентрацією влади в руках військових вождів.

Паралельно з родом формується інший тип історичних форм архетипного рівня – община. Община була виробничим та соціально-побутовим колективом, що самоуправлявся, і ділилася на первісну (праобщина, ранньородову та пізньородову), сусідсько-територіальну та селянську.

Праобщина є синтезом біологічного та соціального напрямів у розвитку людини. Тут ще продовжують діяти принципи природного відбору, що сприяв збереженню саме тих спільнот, у яких сильніше були виражені соціальний зв'язок та взаємодопомога у протистоянні навколишньому середовищу. Згуртуванню таких спільнот допомагало також виникнення й розвиток мови та мислення. Регуляція, ймовірно, мала місце у добуванні та поділі їжі, у статевому житті.

Остаточне формування виду *Homo sapiens* призвело до появи ранньородової общини, характерними рисами якої були поглиблення знань про природне середовище, накопичення досвіду в виробництві, закріплення елементарних навиків роботи та проста праця (кооперація), що ще не дійшла до стадії суспільного поділу праці. Регуляція тут також мала місце у добуванні та перерозподілі їжі, виникненні інституту шлюбу, що регулював відносини між статями, та виникненні інституту сім'ї, що регулював відносини як між подружжям, так і між батьками та дітьми.

Тоді почалося складання первісних форм релігії – тотемізму, анімізму, фетишизму, магії.

Системою, що регулювала відносини всередині ранньородової общини, було старше покоління групи – старійшини (глави) і рада старійшин, які слідкували за виконанням норм, що відповідали життєво необхідним інтересам спільноти. Прикладом такої форми є общини мисливців, збирачів та рибалок з привласнюючим типом господарства.

Пізньородова община характеризується розвитком відтворюючого господарства, появою землеробства та скотарства.

Регуляція проявляється тут в інститутах шлюбу, сім'ї, а також набула поширення на відносини між родами, які зближалися в результаті обміну надлишками виробництва. Поява надлишків призвела до ранжування общини і в кінцевому підсумку до появи ієрархічного суспільства, що знайшло відображення у принципі представництва на общинній раді. Це представництво ще не передавалося у спадщину, але саме воно і стало системою, що регулювала відносини всередині общини. Така форма характерна для землеробів та скотарів, а також вищих збирачів та рибалок, що перейшли до відтворюючого або високоспеціалізованого привласнюючого типу господарства.

Між первісною та сусідсько-територіальною общинами існує проміжна форма, що називається ранньосусідською (протоселянською) або гетерогенною (різномірною) общиною, і об'єднує групи вихідців з різних родів. Їй притаманні відособлена власність кожної групи на рухоме майно та колективна власність на землю.

Для сусідсько-територіальної общини характерні дуалізм приватної власності окремих домогосподарств на рухоме майно і колективної власності на землю.

Отже, архетипна форма саморегуляції прасуспільного життя характеризується процесами упорядкування соціальних зв'язків, що поступово формуються як всередині первісного колективу, так і між різними колективами на основі функції саморегуляції та сприяють становленню та розвитку суспільства і системи саморегуляції, що забезпечує виживання суспільства.

Узагальнюючи, зазначимо, що тема пралюдини у горизонті формування працівілізації потребує окремого дослідження, оскільки ми тут розглянули лише принципові моменти входження людини в еволюційний розвиток.

Література до розділу:

1. *Алексеев В. П., Першиц А. И.* История первобытного общества, учебн. по спец. "История". 5-е издание. Москва: "Высшая школа", 2001, 318 с. URL: <https://scicenter.online/pervobyitnogo-obschestva-istoriya-scicenter/stadiya-rannepervobyitnoy-obschinyi-135530.html>

2. *Баженов О. Л.* Історія первісного суспільства: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету денної форми навчання. Кам'янець-Подільський : ФОР Сисин О.В., 2014. 296 с.
3. *Бачинин В. А.* Философия права и преступления. Харьков : “Фолио”, 1999. 607 с.
4. *Буян І.* Первісне суспільство – першопроходець у формуванні джерел, умов, чинників задоволення людської нужденності. Психологія і суспільство. 2015. № 4. С. 53-65.
5. *Крохмаль Н. В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу. Запоріжжя : “Просвіта”, 2004. 144 с.
6. *Ламберт Д. Л.* Доисторический человек: Кембриджский путеводитель : пер. с англ. Л. : Недра, 1991. 256 с: ил.
7. *Процик І. В.* Архетип і символ: проблеми визначення та взаємодії. Актуальні проблеми слов'янської філології. 2011. Випуск XXIV. Частина 2. С. 368-377.
8. *Чайльд В. Г.* Археологические документы по предыстории науки. Вестник истории мировой культуры. 1957. № 1. С. 28-30.

Розділ 9

Людина як продукт аграрної цивілізації

(Алла Кравченко)

9.1. Саморозгортання особистості в аграрній цивілізації

Цивілізаційний процес змусив людину, з одного боку, розвиватись самій, з другого, поліпшувати середовище, в якому вона існувала. Розвиток самої людини давав змогу удосконалювати знаряддя праці, що, в свою чергу, призводило до удосконалення продукту, який виробляла людина, а, відтак, покращувати умови власного існування. А це, знову ж таки, давало поштовх для подальшого саморозвитку людини.

Розглядаючи генезис особистості в межах цивілізаційного процесу, слід звернути увагу на найбільш стійкий та тривалий період доіндустріальної (“традиційної”), за Д. Беллом і Р. Ароном, або “аграрної”, за Є. Тофлером, цивілізації.

Відлік аграрної цивілізації (за Є. Тофлером) починається з неолітичної революції. Людина через соціалізацію вже перейшла у своєму розвитку від біологічної особи до біосоціальної. Вона вже не просто “людина розумна”, вона вже соціалізована культурна особистість, здатна до осмислення і примноження культурного та соціального досвіду, творчої та пізнавальної діяльності.

Неолітичною революцією (за британсько-австралійським археологом Г. Чайльдом) прийнято називати перехід від присвоюючого господарства, такого як мисливство, збиральництво, рибальство до відтворюючого, а саме землеробства, скотарства, та появою, згодом, окремого виду діяльності – ремесла.

Чому ці зміни в житті людини ми називаємо революційними? І чому саме вони поклали початок цивілізаційному поступу?

Сільське господарство з'явилося майже одночасно і незалежно в різних частинах світу після відступу останнього льодовикового періоду близько 11600–11700 років тому. Важко назвати перші центри появи сільського господарства. Так, на думку американського географа, засновника культурної географії Карла Зауера, який ввів поняття “культурного ландшафту” [1], першим місцем зародження сільського господарства може бути Південно-Східна Азія, що було зумовлено м'яким кліматом, багатою натуральною флорою, розмаїттям різних видів рослинного світу. Доречно згадати, що, власне й сам термін “культура” вперше застосований в одному з творів знаменитого римського оратора Цицерона (45 р. до н.е.). Первісне він означав обробку ґрунту, його “культивування”, тобто зміни у природі під впливом людини, на відміну від змін, викликаних природними причинами.

Винахід сільського господарства відноситься до серії відкриттів, які призвели до глобальних змін у саморозгортанні людської особистості. Опанування культурою управління рослинами та тваринами дало поштовх ключовим соціальним змінам. Саме ці зміни стали основою формування цивілізації та появи офіційно закріплених правил суспільного існування, в яких соціальний початок (правий той на чиєму боці звичай-традиція-закон) поступово починає набирати вагу порівняно з біологічним початком (правий хто сильніший).

Найважливішим поворотом в житті людини після неолітичної революції стало послаблення її залежності від випадку, фатуму. Тепер життя не залежало від вдалого чи невдалого полювання, від того чи знайдеться в лісі чи степу щось їстівне. Першочерговими стають завдання збільшення та утримання наявного тваринного стада, правильна обробка землі, заходи по поліпшенню врожайності та, головне, збереження того що було вирощено.

Тепер людина поставила себе в умови, коли потрібно бути не лише сильним, спритним та витривалим, а й мислячим, утворюючим щось нове.

Неолітична революція сприяла покращенню умов життя та створення “соціального надлишку”. Опанування сільським господарством давало змогу краще харчуватися, а, відтак, поліпшувалось здоров’я, збільшувався життєвий вік людини. Менша кількість чоловіків гинула під час полювання на диких тварин. Людська популяція почала невпинно зростати. Крім того, значна кількість жінок та чоловіків звільнились від постійної необхідності бути залученими до пошуку та добування їжі шляхом збирання та полювання. У людей з’явилась певна прогнозованість подальшого життя та частка вільного часу, яку потрібно було чимось зайняти, окрім фізичного відпочинку. Людина починає відчувати потребу не лише у фізичній праці, а й в розумовому та духовному розвитку. Вірування, які переростають у релігію, мистецтво, технічні винаходи отримують шалений поштовх для розвитку на тлі еволюційного саморозгортання особистості.

Поява вільного часу у людини дає можливість займатись справами не причетними напряму до сільського господарства. Люди, які проявляли майстерність у інших видах діяльності поступово відходили від необхідності виконувати роботи по виробництву продуктів харчування. Це поступово призводить до появи нових прошарків людської спільноти: ремісників, торговців, служителів культу. В подальшому розвитку аграрної цивілізації саме ремесло, торгівля та культурний розвиток будуть мати найбільший вплив на процес саморозгортання соціального світу.

В аграрному суспільстві людина поступово вивільняється з під повної та беззаперечної залежності від природи. Втім, ця залежність не зникає зовсім, та, навіть навпаки, формує особливості людського розвитку, гартує характер, розширяє навички. Людина постійно змушена пристосовуватись до навколишнього середовища та пристосовувати природне середовище до власних потреб. Таке пристосування, а часто й боротьба з природою за виживання, змушує людину проявляти свою волю, кмітливість, прагнення та почуття.

Представники географічного детермінізму в філософії (Гіппократ, Ш. Монтеस्क'є, Л. Мечніков) стверджували, що характер людей, суспільний лад, звичаї та побут народу напряду залежать від географічних особливостей місцевості на якій проживають люди. Зокрема Гіппократ засвідчував, що від природних умов залежить не лише зовнішній вигляд людей, а й суспільний порядок, особливості характеру та звичаї [2].

Існує думка, що більш складні для життя людини природні умови впливали на формування більш працездатних та витривалих народів. Так Генрі Томас Бакл у другій главі першого тому своєї знаменитої праці "Історії цивілізації в Англії" стверджував, що характер народу формується кліматом, харчуванням, ґрунтом, географічним положенням місцевості, на якій він проживає [3]. Тому перші цивілізації виникали там, де природа була м'якою, а продукти харчування доставались легко та могли бути вирощеними впродовж всього року. Проте, чим більший спротив чинила природа перед людством, тим глибше та швидше розкривалися внутрішні сили людини, тим сильніше людина здійснювала опір природнім викликам і, тим самим, з більшою енергією впливала на саморозгортання навколишнього цивілізаційного простору та, врешті решт, на саморозгортання планетарного соціального світу. Тому цивілізаційне саморозгортання почало ширитись і в місця менш придатні для людського існування. Людство розселялось по всій планеті, пристосовувалось до природних умов та пристосовувало природу під власні потреби. Часто таке пристосування виглядало як боротьба з природою.

Якщо в аграрному суспільстві ця боротьба з природою відбувалася на паритетних засадах, то з переходом до індустріального суспільства людина починає брати верх над природою. Проте, несподівано, така перемога стає загрозою для існування самого людства. Підкоривши природу, людина фактично починає руйнувати середовище в якому вона може існувати. Недаремно у другій половині ХХ століття Ганс Йонас намагається застерегти суспільство від подальшого руйнування власного ареалу людства. Він формулює закон подальшого існування, який має стати основою людської етики. Категоричний імператив Ганса Йонаса вимагає від людства діяти так,

щоб наслідки людської діяльності були сумісними з підтримкою істинно людського життя на землі, щоб вони не стали руйнівними для майбутньої можливості людського існування [4, с. 45]. Проте, із зародженням аграрних відносин саморозгортання особистості лише набирає обертів та формує все більш сприятливе середовище для життя та саморозвитку людини.

Наслідки неолітичної революції спровокували ключовий поворот в житті людини. Завдяки еволюційним змінам частина племен починає вести осілий спосіб життя. Хоча, зазвичай, поряд з осілими племенами довгий час існували й кочівники, характер життя осілих і кочових народів змінився. Вони не шукали, вони вирощували їжу. Для кочових племен так само було важливо зберегти та примножити своє стадо, як для осілих виростити та зберегти врожай. Проте осілі племена мають змогу і час побудувати й удосконалити власне житло. А потім виникає необхідність це житло захистити. Поселення починають огороджувати – “городити” частоколом, окопувати ровом та насипати вали. Так з’являються “городки”, “городища”. Такі назви були характерними для слов’янських укріплень, там де ліси були природнім середовищем існування. Для інших територій укріплення могли бути земляними. Проте найкращими вважалися укріплення з каменю. Саме такими кам’яними укріпленнями будуть огорожені всі середньовічні міста.

Більшість дослідників припускають, що саме розвиток сільського господарства передував розвитку міст, що й призвело до їх зростання. Поява сільського господарства спонукала мисливців-збирачів відмовитися від кочового способу життя і оселитися серед інших племен, які жили сільськогосподарським виробництвом. Аграрна діяльність дозволяла мати більше продовольства, що зробило можливим збільшення популяційної людей та посилило густоту їх розселення. Сільське господарство призвело до зростання кількості постійних поселень та появи надлишків продуктів харчування, які вимагають зберігання і можуть сприяти торгівлі. Ці умови, стали важливими підґрунтям для формування системи міського життя. Фактично племінні об’єднання, які почали вести осілий спосіб життя та займатись сільським господарством починають створювати більш складні соціальні системи – міста.

Поява міст це, безперечно, ще один наріжний камінь на шляху саморозгортання особистості в аграрну епоху. Після неолітичної революції перші міста виникають незалежно в різних частинах світу: у Межеріччі (Месопотамія), на території Індії, Китаю, Єгипту. Перші міста Месопотамії з'явилися в долинах річок Тигр та Євфрат (територія сучасних Сирії та Іраку) приблизно у IV тисячолітті до нашої ери, де природні умови були на той період досить підходящими для життя та ведення сільського господарства. Серед найбільш відомих міст Межеріччя такі як Ериду, Ур, Ларса Лагаш, Урук число жителів у яких могло сягати 40-50 тисяч.

Це були величні міста-держави, які зрештою переростали в столиці найпотужніших держав, або поглиналися іншими державами та перетворювались у гарно укріплені фортеці, торгівельні центри або зникали у перипетіях війн, економічних, політичних, кліматичних колотнечах. Перші міста-держави не були стійкими та довготривалими конструкціями, а являли собою скоріше перехідний елемент до формування великих держав та імперій. Згодом першість у зростанні та посиленні значення міст належить Персії, Індії та Китаю. У кінці другого тисячоліття до нашої ери фінікійці захоплюють Середземноморське узбережжя і перевага у зростанні міського життя перекочує на європейський континент. Античність через розквіт Грецької та Римської імперій довершує процес становлення міста як державного, релігійного, торговельного оплоту.

Важливість появи міст мало настільки потужне значення, що відомий британсько-австралійський археолог В. Гордон Чайлд (Vere Gordon Childe) в першій половині XX століття поряд з поняттям “неолітична революція” виводить поняття “міська революція”. Цим терміном він визначає процес, коли сільські общини перетворюються в значні соціально-складні міські спільноти [5, 6]. Поява перших міських цивілізацій стала новим етапом саморозгортання соціального світу через більш тісну взаємодію локальних спільнот зі своїм соціальним середовищем.

Серед головних змін, які привносить “міська революція” В. Гордон Чайлд називає появу сільськогосподарського надлишку, що створювало умови для товарного обміну й розвитку торгівлі та

розшарування суспільства що формувало соціальний контекст ранніх міст.

У своєму творі “Міська революція” (1950 р.) В. Гордон Чайлд виводить 10 ознак ранніх міст. Це, насамперед: більший розмір поселень порівняно з попередніми та збільшення густонаселеності цих поселень; розшарування суспільства за професійними ознаками (ремісник, священик, торговець тощо); сплата податку на релігійні потреби; поява монументальних громадських будівель; поява панівних верств населення (військові, священики, міські управителі); зародження писемності; розвиток наукових знань; формування концептуального та витонченого візуального стилю (поява культурних стилів характерних для певного регіону); розвиток торгівлі, в тому числі й на далекі відстані; формування нового стилю управління, заснованого не на родинних відносинах, а на місті проживання [6, с. 9-16]. Ці ознаки формуються не шляхом штучного утворення, а стають відповіддю на еволюційне формування та саморозгортання особистості, яка, розвиваючись сама, організовує та удосконалює навколишній простір, пристосовуючи його до власних новоз’явлених потреб. Міста об’єднували людей різних професій та давали змогу швидко обмінюватись модерними ідеями та продукувати нові інноваційні рішення, що сприяло підвищенню продуктивності праці. Міста скоротили транспортні витрати та прискорили обмін товарами в середині усталеного соціально-економічного конгломерату. Врешті-решт міста виконували функцію захисту людей та їх приватної власності.

У середньовіччі міста стають центром суспільного розвитку, середовищем в якому вектори саморозгортання соціального світу мали найпотужнішу пульсацію. Проте, порівняно з періодами Грецької та Римської імперій міста втратили першість як центри навчання та розвитку науки й мистецтва, перемістивши ці функції під патронат церковної влади. Однак, під натиском технічного прогресу, процесів реформації та послаблення середньовічної релігійної могутності ці функції поступово повертаються до європейського міста.

Середньовічні міста здебільшого розростались із великих селищ. Основними відмінностями міста й села стають такі ознаки як наявність ринку та усталених ринкових відносин й розвиток ремесла.

Середньовічне місто, так як і село, спочатку було власністю сюзерена (сеньйора, герцога, короля). Розростаючись, місто починає потребувати самостійності, а його володарі вже не мають можливості впливати на місто, яке саме може дати собі раду. Найкращим виходом з цього становища стає “Магдебурзьке право”, коли сеньйор отримує достойний викуп, а місто жадану свободу.

Таке право вперше вибороли жителі німецького міста Магдебург в кінці XII століття, отримавши самостійність в економічній діяльності та суспільно-політичному житті. Міські жителі здобули майнові права та можливість городян створювати власну систему юридичних норм. Управління в місті здійснювалось виборним органом – магістратом. У XIII–XVIII століттях Магдебурзьке право поширюється у містах Литви, Польщі, України, Білорусі. Таким чином саморозгортання особистості в середньовічній Європі, не зважаючи на засилля феодальних порядків та форм авторитарного правління, тяжіє до демократичних проявів, що призводить до створення системи самоуправління в містах. Як стверджує Жак ле Гофф, феномен середньовічного міста часто протиставляють феодальному укладу оскільки в середньовічному місті вбачають фактор руйнування феодальних устоїв, місто постає як чужий і ворожий феодальній системі елемент [7, с. 136].

Юридичною основою магдебурзького права стали збірник германського феодального права “Саксонське зерцало” та устав міста Магдебург. Ці документи урегульовували не лише систему міського самоуправління, а й організацію торгівлі та ремісничого виробництва у місті, визначали основні засади діяльності цехових та торгівельних об’єднань.

Як говорилось вище, в процесі саморозгортання особистості, після неолітичної революції, ремесло виокремлюється в самостійний вид діяльності та стає головною ознакою міського життя. Освоєння людством нових зрізів праці розширює спектр діяльнісних видів та потребує все нових спеціалістів. Людина перестає бути універсальною і вміти робити все. На багато ефективнішим

виявляється робити те, що ти вмієш робити найкраще. А потім обміняти чи продати свій товар. Власне слово “ремесло” походить від давньоанглійського слова “*craft*” яке означає “сила” або “вміння”. Окремі вміння стають досить прибутковими видами діяльності та виносять своїх володарів на верхні шаблі суспільного устрою. Кожна цивілізація створювала нові види ремесел залежно від розвитку та потреб самого суспільства.

Спочатку ремесло було приватною справою і виготовлений товар використовувався для потреб сім'ї, для задоволення вимог того господарства, членами якого вони виготовлені. В процесі саморозгортання соціального світу та з появою держави ремісничі вироби починають виготовлятися і за наказом владних структур для задоволення державних потреб. Ремесло з приватної справи перетворюється в професійну. Хоча приватне “сімейне” ремесло продовжує існувати паралельно з ремеслом професійним.

З появою державних утворень ремесло стає одним з провідних видів діяльності в царських та храмових господарствах держав Стародавнього Сходу, у великих рабовласницьких володіннях античного світу, в панських маєтках феодальної Європи. Поступово провідна роль переходить від ремесла у господарствах до ремесла на замовлення і продаж. Уже в законах вавилонського царя Хамурапі (XVIII ст. до н. е.) згадуються такі ремісничі спеціальності як теслі, ковалі, суднобудівники, будівельники, кожум'яки, каменерізи, що, ймовірно, працювали за поденну оплату праці. В Стародавньому Єгипті одним з найважливіших ремесел була металургія. Продуктами діяльності ремісників були металеві чаші, статуї, фігурки, кинджали та мечі.

Якщо в ранні періоди становлення держав центрами ремісничого виробництва були країни Азії та Північної Африки, то згодом, кількість ремісників, що вели самостійне господарство й виготовляли вироби на замовлення та на продаж, збільшується в Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Середньовічна Європа залишає за собою першість у ремісничому розвитку.

Ремесло, з'явившись як підсобний вид праці для допомоги сільському господарству та скотарству стає самостійним та прибутковим видом діяльності. Людина стає спеціалістом. Майстри

починають нести відповідальність за свою продукцію, ставлячи на виробах клеймо з власним іменем.

В епоху середньовіччя утворюється новий соціальний прошарок – міські ремісники, які були вільні від поземельної залежності та залучені в товарно-грошові відносини.

Згодом в середньовічних містах з'являються ремісничі гільдії. Слово “гільдія” спочатку означало жертвне свято, але поступово почало означати компанію людей, які зустрічались на цьому святі. Спочатку з'явилися гільдії родичів, які об'єднувались для захисту від будь-якої небезпеки. Згодом з'явилися релігійні та торгові гільдії. Ремісничі гільдії, які з'явилися в Італії, Франції, Німеччині, Англії в XI–XII століттях і досягли повного розвитку в XIII–XIV століттях, отримали назву “цехів”. Це були об'єднання ремісників, зайнятих в одному й тому ж виді діяльності, які поволі перетворились на закриті корпоративні спілки.

Саме ремісничі цехи, які незабаром стали наймогутнішою силою в місті, найбільше вплинули на суспільне розшарування всередині міської громади. В середньовічній Європі ремісничі гільдії поступово отримали верх над торговими гільдіями і витіснили останніх [8].

Поява нової могутньої сили у вигляді гільдій підривала феодалні устої середньовічного міста та дала поштовх для появи нових економічних відносин підсилених промисловою революцією. Цей процес переходу від ремісничого виробництва до професійних гільдій, а згодом до великих промислових об'єднань техногенної цивілізації ще раз демонструє як в межах планетарного світу особистість, рухаючись у напрямку задоволення власних потреб, підлаштовує світ під свої вимоги та підриває старі устої суспільної організації, які заважають їй здійснювати подальше особистісне саморозгортання.

В результаті саморозгортання особистості в людини виникає необхідність обмінювати речі, якими вона володіє на ті, які їй більш необхідні в даний момент. Натуральний обмін поступово перетворюється в грошовий. Це дає початок формування ринкових відносин. Торгівля пов'язує людей між собою новими економічними зв'язками. І, хоча, ці зв'язки були менш вагомими ніж родові, проте з

часом вони стають все міцнішими та охоплюють більш широкий географічний та соціальний простір.

Вибір людиною місця поселення завжди обирався таким чином, щоб це місце виконувало декілька основних функцій. Першочергово це була безпека життя. Спочатку слід було забезпечити себе від природних негараздів. Печера, захищене від вітрів урочище, лісова галявина – найкращі місця первісних поселень людини. Для забезпечення від собі подібних слід було обирати острів, круті скелі, або будувати рукотворні укріплення. Однак не лише безпека скеровувала вибір місця поселення. Можливість мати достатню кількість водних та харчових ресурсів неподалік місця поселення, родючі ґрунти тощо ставало обов'язковим атрибутом такого вибору.

Однак, згодом, поселення з'являються в тих місцях, де відбувається найбільший зв'язок з іншими подібними поселеннями. Цей зв'язок здійснювався через необхідність обміну товарами. Ось чому найбільші міста з'являються на перетинах торгівельних шляхів, в гирлах судноплавних річок, на морських узбережжях. Натуральний обмін, а згодом торгівля, стають важливим елементом саморозгортання соціального світу.

Торгівля, виконуючи регулятивну функцію в процесі обміну товарами безперечно впливала на формування та розвиток соціальних а згодом і політичних відносин. Починаючи з обміну в середині певного поселення, торгівля розгортається територіально. З'являється обмін між селищами, містами, та, згодом, країнами. Кожна частина світу стає взаємозв'язаною завдяки торгівлі. Як наслідок, людство почало взаємодіяти більш інтенсивно між собою і в результаті такої взаємодії посилюються міжкультурні контакти, які виводять суспільство на нові еволюційні рівні. Виникає такий феномен як торгівельна політика, яка стає предметом інтенсивних економічних, наукових та політичних дебатів.

Саморозгортання соціального світу, яке підводить первісних людей до більш складного розподілу праці, появи обміну товарами провокує розвиток соціальної нерівності. З появою власності та переходом до більш складних соціальних утворень (від племені до родової а потім сусідської общини) спочатку прослідковується нерівний доступ до обмежених ресурсів матеріального та духовного

використання. Згодом, з появою державних утворень та загальноприйнятих законодавчих актів, соціальне розшарування стає невід'ємним атрибутом аграрного суспільства. Розшарування суспільства розпочинається зі встановлення прав власності в общинній системі суспільної організації, закріплюється та набирає ваги в процесі формування держави. Суспільна нерівність проявляється в різних видах та формах. Поділ на касти, патриції та плебеї, рабовласники та раби, сеньйори та васали, феодали та залежні селяни – ось незначний перелік проявів такого розшарування.

Суспільна нерівність визначається такими соціальними факторами, як поділ праці, уклад життя (сільський, міський), соціальні ролі, ставлення до власності, влади. В сільській громаді найбільший вплив на формування різних прошарків суспільства відіграє власність на землю. Найбільш заможними та впливовими стають великі латифундисти, які, завдяки своїй власності та постійному збагаченню, отримують вплив на владні структури, проведення внутрішньої та зовнішньої державної політики.

Розшарування суспільства в містах відбувається за професійними ознаками, коли у містах починають жити різного роду фахівці, які можуть обміняти результати власної праці на продукти харчування або продукцію та послуги інших фахівців. Поступово в містах складається соціальна ієрархія яка вже повністю витісняє родову ієрархію.

Проблемами нерівності в суспільстві стають предметом роздумів давніх філософів. Ще давньогрецький філософ Платон у своїй праці “Держава” [9] розмірковував над питаннями поділу людей на багатих і бідних. Він говорив, що держава являє собою як би дві держави. Одна з яких складається з бідних, інша – з багатих, і всі вони живуть разом, будуючи один одному усілякі підступні пастки. Встановити справедливість у цьому протистоянні на думку Платона спроможна держава. Аристотель теж вважав державу, яка спирається на право мірилом справедливості і регулюючою нормою політичного спілкування людей. У XVII столітті, спираючись на ці ідеї англійський філософ Томас Гоббс у праці “Левіафан” [10] виводить теорію “соціального договору”. Він дотримувався думки, що в основі “чуттєвої природи людини” лежить прагнення до самозбереження та

задоволення потреб. Проте протиріччя між людьми призводять до конфліктів та війн. Тому слід прагнути миру де це можливо, а зберігати безпеку можливо лише тоді, коли окремі люди підпорядковують свою волю одній вищій волі та укладають суспільний договір, суть якого полягає в тому, що кожен зобов'язується перед кожним іншим не чинити спротиву волі одного, якому він підкорився. Так, на думку Т. Гоббса, створюється держава, яка не має бути величезною потворою – Левіафаном, а повинна спрямовувати свої сили на благо народу.

Таким чином суспільне розшарування стає ще одним елементом процесу саморозгортання особистості, коли розвиток людської спільноти призводить до виокремлення окремих індивідів у різні соціальні прошарки (верстви, класи, страти), а потім людство змушене шукати шляхи до подолання протиріч між різними суспільними прошарками, створюючи владні інститути.

Формування інституту влади починається задовго до появи держави та державних утворень. Осілий спосіб життя, винахід та удосконалення нових знарядь праці призводять до появи надлишків продуктів, які слід перерозподілити між членами роду. Це, в свою чергу, призводить до зародження інституту родової влади. Вага соціального починає збільшуватись і відігравати певну новоутворюючу роль, не відкидаючи біологічну основу людини.

Міська революція фактично повністю трансформувала соціальні інститути та переформатувала соціальні відносини перевівши їх з родинно-племінних стосунків у державні взаємини. Одним із наслідків появи міст стало віддалення людей від ресурсів, необхідних для їх виживання. Для вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням продуктами харчування, перевезенням товарів, забезпечення міста водою, підтримання санітарії, вирішення проблемних питань співіснування великої кількості людей, зосереджених в одному місці відбувається саморозгортання соціальних, економічних та адміністративних систем.

Поява більш складних соціальних утворень, перехід від родової общини до сусідської общини, а згодом і відмирання родової влади призводить до формування нових форм управління, до більш складної організації та координації суспільної діяльності. З'являються перші

державні утворення в яких формуються перші уряди та вищі соціальні прошарки.

Спочатку такі державні утворення базувались на традиції та, так званому, “усному” праві, яке сформувалось на основі усталених уявлень про справедливість. Однак, цього, зрештою, виявляється не достатньо, тому в ранніх державах з’являються писемні закони, які стають загальнообов’язковими. Перші писемні закони не виникають як абсолютно новий елемент, нав’язаний владою (царями, князями, ханами, фараонами), а базуються на “усному” праві, виробленому людством під тиском обставин цивілізаційного саморозгортання. Правила гри не задаються ззовні, вони виробляються самими членами людської спільноти в процесі накопичення практичного досвіду колективної життєдіяльності.

Одними з найстаріших вважаються закони вавилонського царя Хаммурапі (приблизно 1780 р. до н. е.), в стародавній Індії у II ст. до н. е. – I ст. н.е. діяли закони Ману, складені брахманами у формі двовіршів. Загальна правова система почала формуватися у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Першоосновою римського права стають Закони XII таблиць. “Салічна правда” франків, “Велика яса Чингізхана” в Золотій Орді, “Руська правда” Київської Русі, “Велика хартія вольностей” в Англії – ось незначний перелік законодавчих актів, що легалізують нову систему загальної суспільної організації, яка вже сформувалась у результаті саморозгортання соціального світу.

Не можемо оминати ще один елемент процесу саморозгортання особистості – феномен становлення культури. Процес появи, формування й розвитку людської культури як системи буття пов’язаний з еволюцією людства, зміною форм життєдіяльності, поведінки, розвитку здібностей та мислення. Культура стає способом виживання і відтворення соціального людини в історії, а сенс історії можемо відслідкувати в пропорціях накопичення соціального досвіду виживання і відтворення. Таке відтворення і є культурою. Культура виникла не як сукупність загальних здобутків та відтворень окремих індивідів, а як результат взаємодії людей, їх взаємовпливу на саморозгортання соціального світу.

Культура забезпечує основні соціальні інтереси людських спільнот. Ці інтереси проходять еволюційний розвиток, коли на ранніх історичних етапах головними є проблеми виживання та захисту, а згодом на передній план виходять потреби соціальної самореалізації та культурного самовираження людей. Власне, культура урегульовує хаос соціальних відносин. В процесі саморозгортання особистості людство формує правила соціальної поведінки, добровільно обмежуючи себе в проявах первісних тваринних інстинктів. Формуються культурні коди, які перетворюються в етичну норму.

В аграрному суспільстві обмежуючі функції культури поступово стають другорядними, а більш значиму роль починає відігравати рівень культурного розвитку, що надає більше можливостей індивіду самостійно обирати варіанти поведінки в різних життєвих ситуаціях. Прогресу культурного рівня сприяли поява писемності, освіти, науки, що розвивало та піднімало особистість на нові шаблі соціально-культурного розвитку та ставало атрактором особистісного саморозгортання.

Загальний культурний розвиток являє собою процес поетапного ускладнення організаційно-регулятивних і комунікативних прийомів і способів колективного існування людей. Але при цьому історична еволюція соціальних функцій культури послідовно веде до ослаблення соціального контролю над людиною, скорочення соціальних обмежень і, навпаки, до розростання переліку допустимих варіантів людської поведінки, тобто до розширення кордонів соціальної свободи людини [1, с. 40-41].

Людина, будучи творцем культури, одночасно є і продуктом загального культурного розвитку. Такий взаємовплив стає однією з рушійних сил особистісного та цивілізаційного саморозгортання. Культурогенез, як зародження нових культурних форм, що поступово входять в соціальну практику, формуючи нові культурні моделі, віддзеркалює синергетику саморозвитку культури, та її адаптивну конвергентність. Еволюційна теорія розглядає культуру як невід'ємний процес саморозвитку соціокультурних систем, які змінюються під впливом еволюції оточуючого середовища, набуваючи нових прогресивних рис. Культура стає формою та

засобом соціальної інтеграції та організації суспільних відносин її регулятивною складовою.

Культуру прийнято поділяти на матеріальну та духовну складову. Основними елементами духовної культури визначають мистецтво та релігію. Мистецтво та релігія, як окремі елементи процесу саморозгортання особистості, мали найпотужніші впливи на формування та становлення навколишнього соціального світу. Вважаємо, що дослідження цього впливу потребують окремої наукової розвідки.

Отже, ми намагались виділити основні елементи саморозгортання особистості в розрізі аграрної цивілізації та їх вплив на видозміни цивілізаційного світу. Таких елементів можна визначити на багато більше, проте, на наш погляд, основними серед них є наступні:

- Перехід до відтворюючих форм господарства в результаті Неолітичної революції, що дозволило людству перейти до осілого способу життя та формування аграрних відносин.

- Розшарування суспільства та створення інституту влади, як регулюючого органу на тлі появи соціальної нерівності.

- Поява міст, розвиток ремесла та торгівлі, що остаточно зруйнувало родоплемінні відносини та сформувало нові міждержавні взаємини.

- Розвиток матеріальної та духовної культури, як елемент переформатування світу та саморозвитку самої людини.

Процес саморозгортання особистості в аграрній цивілізації йшов шляхом відвоювання у природних основ буття його соціальних елементів, пристосування природи до потреб людини, придушення природних потреб та пошуку шляхів суспільного співіснування у нових соціальних умовах, які постійно змінювались під впливом фізичного, духовного, морального, розумового саморозвитку людини.

Література до розділу:

1. *Sauer K. O.* The morphology of landscape. University California Publ.: Geography. 1925. № 2. P. 19-53 ; Reprinted in: Human geography. An essential anthology. Blackwell publishing. UK. Oxford. 1996. P. 296-315.

2. *Гиппократ*. О воздухах, водах и местностях // Избранные книги. перевод с греческого В. И. Руднева. – Москва-Ленинград : Биомедгиз, 1936. – С. 275-306.
3. Henry Thomas Buckle *History of Civilization in England, Volume 1* (London: Longmans Green, 4th edition 1864)
4. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – Київ : Лібра, 2001. – 400 с.
5. *Childe V. Gordon* (1936) *Man Makes Himself*. New York, NY, Estados Unidos : New American Library, 1951, с 1936, 192 p.
6. *Childe V. Gordon* (1950) *The Urban Revolution*. *Town Planning Review* Vol. 21, No. 1 (Apr., 1950), pp. 3-17.
7. *Ле Гофф Жак*. Рождение Европы. – Санкт-Петербург : Александрия, 2008. – 400 с.
8. *Starr Mark*. *A Worker Looks At History*, 2nd Edition. Plebs League, 176 Springvale Road, Sheffield. 1918. (<https://www.marxists.org/archive/starr-mark/worker-looks-history/ch07.htm>)
9. *Платон*. Держава. – Київ, 2000. – 355 с.
10. *Томас Гоббс*. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / переклад з англійської Ростислав Димерець, Володимир Єрмоленко, Наталія Іванова, Євген Мірошниченко, Тетяна Олійник ; передмова та примітки: Тамара Польська та Віктор Малахов. Київ : Дух і Літера, 2000. – 600 с.
11. *Флиер А. Я.* От инстинкта к обычаю, от обычая – к свободе // История и современность. – Москва, 2013. – № 2 (18). – С. 36-51.

Розділ 10

Особистість як гвинтик соціальної машини і джерело техногенної цивілізації

(Іван Малік)

10.1. Еволюція явища технократизму у просторі соціального розвитку

Метою даного підрозділу є здійснення ретроспективного аналізу процесу становлення умов та зародження й визрівання технократизму, як суспільного явища, що охопило увесь сучасний індустріалізований світ і набуло відвертої тоталітарної форми, що здатна гальмувати розвиток соціального інституту освіти на етапі переходу світової спільноти до інформаційної фази розвитку.

Закономірно, що початок формування філософського дискурсу технократизму доречно “прив’язувати” до поняття “техне” в контексті розрізнення Аристотелем теорії (theoria), праксис (praxis) та пойдесис (poiesis). Пізніше з’явились поняття “артефакту” (штучне та природне) “техніки”, “технології”, “технічного знання”, “технічних наук” та ін.

Платон у діалозі “Держава” відстоює тезу про те, що управляти ідеальною державою повинні філософи. В XVII столітті ідея використання наукових знань для управління суспільством одержала

розвиток у працях Ф. Бекона. Однак, це можна вважати лише слабким натяком на майбутні технократичні теорії, поява яких стала можливою тільки на певній стадії суспільного прогресу.

Першу цілісну концепцію про вплив науки, виробництва й технічних фахівців на соціально-політичні процеси розробив А. Сен-Сімон. Саме він стверджував: "...при сучасному стані знань і цивілізації одні тільки промислові і наукові принципи можуть слугувати підставою громадської організації". Отже, управління суспільством повинне будуватися на суцільно раціональних, наукових основах. Однак, Сен-Симона правомірно називати предтечею технократизму, а не першим його ідеологом.

Для того, щоб говорити про технократію, насамперед було необхідно, щоб виник досить численний прошарок науково-технічних фахівців. А це відбулося лише в другій половині XIX століття із завершенням промислової революції в передових країнах, коли почалося масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах. У цьому зв'язку представляється надзвичайно вдалим термін "технокультура", застосований Ж.-П. Кантенем для характеристики змісту західноєвропейської цивілізації.

Позитивні умови для активізації буття технократії визріли за часи існування так званої доби Модерну. Тут повною мірою проявились здобутки філософії науки і філософії техніки. Філософія науки – самостійна філософська галузь знань, що досліджує специфічні проблеми науково-пізнавальної діяльності, а також розділ різних філософських напрямків, в якому розглядаються загальні проблеми, пов'язані з існуванням науки у суспільстві. "Філософія науки – галузь філософії, яка досліджує феномен науки в історичному розгортанні всіх його соціокультурних вимірів" [174, с. 679].

Філософія науки склалася як окрема галузь знань півтора століття тому. Проблематика її визначається аналізом науки як реальності, що існує за власними специфічними законами: узагальнення уявлень філософії щодо проблем взаємозв'язку науки й суспільства; з'ясування взаємозв'язку науки й суспільства. Історично самостійність галузі знань філософії науки визначається, як відомо, чотирма етапами її еволюції: допозитивістським, позитивістським,

неопозитивістським, постпозитивістським. Проблемне поле філософії науки суттєво змінювалося в процесі історичної еволюції цих етапів.

У межах німецької класичної філософії (Кант, Шеллінг, Фіхте) виникає філософське обґрунтування можливості існування системи наукового знання. Філософія науки *вперше* виявилась як самостійна галузь знань у працях О. Конта, Дж. С. Мілля, Г. Спенсера, У. Уевелла. Тоді здійснено спробу привести науково-пізнавальну діяльність у відповідність до методологічних ідеалів науковості, проголошених філософією Просвітництва. Центральну проблему визначали явні неузгодженості між процесом поглиблення диференціації, розподілу науки та процесом ненаукової інтеграції надбань наукового пізнання у техніці. Створені машини – реальний продукт практичного синтезу інженерами надбань фізики, хімії, математики, естетики, етики, психології, економіки тощо. Наука не знаходила наукових принципів та визначень для обґрунтування раціонального синтезу знань.

Другий етап філософії науки пов'язаний з усвідомленням результатів революційних зрушень у науці кінця ХІХ – початку ХХ століть (Е. Мах, А. Пуанкаре, П. Дюгем, Н. Бор). Тоді головним предметом аналізу стали проблеми обґрунтування основних положень науки, пошук визначення специфіки науковості. Надбанням стало визначення структури наукового знання як незалежного від онтології утворення, що може аналізуватися у формі самостійного предмета.

Третій етап розвитку філософії науки характеризується розгортанням емпіричного аналізу структури наукових знань (логічний емпіризм, логічний атомізм). У ньому домінує програма аналізу мови науки, сформульована неопозитивізмом (Віденське коло, Берлінська група – Шлік, Карнап, Вітгенштейн, Гедель, Рейхенбах, Гемпель та ін.). Філософія аналізу виявила хибність ототожнення науково-пізнавальної діяльності з формальними структурами знання, як незалежними від онтологічних та гносеологічних передумов.

Четвертий етап пов'язаний з дослідженнями, проведеними постпозитивістською філософією науки (Поппер, Кун, Лакатос, Полані, Тулмін, Агассі, Фейерабанд), що спрямовувалися на пізнання

процесів формування, зміни та еволюції структури наукових знань. Дотримуючись принципів філософії науки як самостійної галузі знань, постпозитивізм (критичний раціоналізм, історична школа) розглядає історичну динаміку зміни систем знання, когнітивні передумови виникнення конкретних наукових уявлень, соціокультурну детермінованість наукових уявлень.

Отже, головною вадою у цей час стало те, що поширення ідеї методологічного релятивізму призвело до відмови дослідників від ідеалу єдиної універсальної наукової методології.

Наступний крок у формуванні дискурсу технократизму було здійснено завдяки інженерам, що мали схильність до філософських узагальнень. Серед них Й. Бекман та його “*Allemente Technologie*”. Протягом XVIII століття з’являються поняття “технології” та “ідеології”. Ціла низка інженерів опрацьовує цей напрямок, використовуючи власну семантичну призму. Найбільш відомими є поняття “технології” у Г. М. Поппе та “технологіки” у Е. Гартіга. Тут окремо треба згадати аналіз “технічного” Ф. Рело та висвітлення “технічної освіти” А. Рідлером.

Позитивний внесок у цей напрям філософської думки внесли перші офіційно визнані “філософи техніки”. Е. Капп у праці “Основні напрямки філософії техніки” висвітлює так званий “антропологічний критерій” і викладає вчення про “органопроєкцію”. Поряд з цим автором слід назвати й інших, наприклад, А. Еспіноса: виникнення і розвиток технології в межах “філософії дії”; А. Нуаре: про “знаряддя”, його виникнення та роль в історії людства; Ф. Бона з його ідеями про місце філософії техніки у вченні про людину.

Перші роботи, присвячені філософському осмисленню проблем техніки, були видані більше ста років тому. Так, уже в 1877 р. у Брауншвейгу виходить у світ книга філософа-антрополога Е. Каппа “Підстави філософії техніки”, яку прийнято вважати початковим пунктом систематичної філософської розробки проблем техніки. Приблизно в цей же час у Франції А. Еспінас працює над побудовою загальної теорії техніки, заснованої на філософському підході й філософських термінах, завершення якої станеться до 1897 року. З робіт російських філософів необхідно згадати такі праці видатного інженера П. Енгельмейера, як “Теорія творчості” (1910) і “Філософія

техніки” (1910–1913). Роботи, присвячені технічній проблематиці, на рубежі століть публікуються також і в Англії.

Справжній інтерес до філософської рефлексії проблем техніки, датується куди більш пізнім часом і починається із Всесвітніх філософських конгресів у 1968-му році у Відні, 1973 року у Варні, 1978 року у Дюссельдорфі. Із цього часу кількість публікацій, присвячених філософії техніки, починає бурхливо рости. Хоча і в цей час ряд філософів висловлюють певні сумніви щодо існування в галузі техніки цікавих, з погляду філософії, проблем.

Чіткого й однозначного філософського визначення самого поняття “техніка” не існує дотепер. Для вітчизняного дослідника таке становище збільшується труднощами перекладу, а саме розходженням у значенні слів “техніка” і “технологія”. Ще П. Енгельмейер увів вперше у вітчизняну філософію термін “філософія техніки”, яким ми користуємося дотепер. Водночас, аналогічний термін в англійській – найбільш масовій і доступній літературі – виглядає як “philosophy of technology”, але зовсім не як “philosophy of technique”.

Таким чином, міркуючи про “філософію техніки” у західному її розумінні, ми змушені говорити, скоріше, про “філософію феномена нероздільних техніки-і-технології”, інакше багато міркувань сучасних західних авторів ризикують залишитися зрозумілими неадекватно. Так, наприклад, французький філософ Ж. Еллюль визначає “техніку” як “суму раціонально вироблених методів, що володіють безумовною ефективністю... у будь-якій сфері людської діяльності” – і тут мова йде саме про technology, техніки-і-технології.

Неможливо не згадати про класичні праці К. Маркса та Ф. Енгельса, у яких вони теоретично обґрунтували закономірність розвитку машинного виробництва, геніально визначили його місце у життєдіяльності людини і суспільства, позначили ризики і негаразди, які воно несло людині праці, пояснили перші протести людини проти наступу техніки і технократії на права і свободи людини.

Протягом ХХ століття формування умов для посилення технократизму отримало бурхливе зростання. Це можна спостерігати на подальшому розвитку філософії техніки. Згадаймо про концепцію техніки і технічної творчості П. Енгельмайера, а також добре відомі

нам праці “Людина і машина” М. Бердяєва, “Обвинувачення машини” У. Муньє або концепцію техніки К. Ясперса.

У відомій праці Х. Ортега-і-Гассета “Техніка в концепції людини” ми спостерігаємо уже прямий зв’язок техніки і людини, наслідків її впливу на людину. Ця проблема отримала подальший розвиток у вченні М. Гайдеггера про “постав”. У подальшому в цьому напрямку спостерігається наближення філософської думки до освіти, оскільки Ф. Рапп, Т. Ропполь безпосередньо займались проблемою “Філософія техніки” і розвитком технічного знання. До цього приєднується “Філософія та антропология техніки” А. Хуніга та Х. Заксе.

Філософія техніки, як проміжний напрям філософських досліджень, з одного боку, тяжіє до соціальної філософії, про що у свій час говорили Х. Люббе та Х. Цимерлі, а з другого, – нині ми її, філософію техніки, поширюємо на філософію освіти шляхом участі технократизму у формуванні ідеології і принципів управління галуззю освіти.

Концептуалізація технократизму, як соціального явища, відбулась завдяки потужному інтелекту Т. Веблена, який визнаний в усім світі “батьком технократизму” (справедливості заради слід зазначити, що водночас подібні ідеї розробляв російський вчений О. Богданов).

У своєму аналізі Т. Веблен виходив з логіки розвитку капіталістичних виробничих відносин. На його думку, працівники індустріального машинного виробництва стають автоматично зацікавлені в його кращому функціонуванні. Принцип ефективності перетворюється для них у фетиш-спосіб поведінки. Але на відміну від К. Маркса, авангардну роль у протистоянні з капіталом Т. Веблен відводив не пролетаріату, а технічним фахівцям, інженерам.

Унікальна роль в індустріальному виробництві, зростання чисельності інженерно-технічних працівників, їхній природний “інстинкт майстерності” роблять цю соціальну групу, за оцінками Т. Веблена, “справжнім генеральним штабом індустріальної системи”. Саме він обґрунтовував необхідність поставити виробництво під повний контроль інженерів: “Матеріальний добробут суспільства в необмежених масштабах визначається

належною роботою цієї індустріальної системи й тому необмеженим контролем інженерів, які єдині здатні компетентно керувати”. Але інженерно-технічні фахівці не повинні обмежуватися контролем над виробництвом. Вони мають достатні знання й умінням для перетворення всього суспільства загалом. Для того, щоб привести відсталі у своєму розвитку інституціональні форми у відповідність із новітніми технологічними змінами, їм необхідна тільки свобода дій. Сформована із провідних спеціалістів промисловості, транспорту і сфери послуг, рада інженерів буде діяти, на думку Т. Веблена, спираючись на принципи “виробничої ефективності, ощадливого використання ресурсів і справедливого розподілу продукції, що споживається”.

Таким чином, у момент свого зародження теорія технократії носила досить радикальний характер. Наприкінці 20-х років минулого століття послідовники Т. Веблена в США спробували здійснити його ідею створення організації технічних рад для здійснення “революції інженерів”. До початку 40-х років ХХ століття технократичні організації виродилися в екстремістський рух, які незабаром зникли з політичної сцени США.

Неможливість реалізації концепції “бунту інженерів” не означала занепаду технократизму. Навпаки, ідеї про перехід влади до технічних фахівців усе ширше поширювалися в західному суспільстві, хоча й не в настільки радикальній формі, як у Т. Веблена. Основу нової форми технократизму склали теорії Д. Бернхейма, П. Сорокіна, І. Шумпетера про відділення в умовах зрілого індустріального суспільства функції управління від функції володіння. У цей період мова йде вже про “революцію менеджерів”, у ході якої влада переходить від власників до технократів, але не безпосередньо до інженерів, а до прошарку професійних керуючих – менеджерів.

Найбільш типовим представником технократичних ідей на даному етапі варто визнати Д. Гелбрейта. Перехід влади від одного класу до іншого він зв’язував зі зміною співвідношення основних факторів виробництва, таких, як земля, капітал, праця, знання. Аналізуючи наслідки НТР, Д. Гелбрейт зробив висновок: “Досвід минулого дає підстави припускати, що джерело влади в

промисловому підприємстві переміститься ще раз – цього разу від капіталу до організованих знань. І можна припускати, що це знайде відображення в перерозподілі влади в суспільстві”.

Як відзначає цей ідеолог технократизму, рішення, прийняті на промисловому підприємстві, у силу технологічних особливостей сучасного виробництва є продуктом діяльності не окремих осіб, а певних груп людей. У результаті майже всі питання вирішуються в глибинних ланках виробництва, і лівова частина управлінських функцій належить інженерам, технологам, економістам та іншим фахівцям. Їхня інформація визначає остаточне рішення.

Відтепер не власники і навіть не адміністрація направляє діяльність підприємств, установ, а справжнім мозком сучасного виробництва є стала сукупність фахівців, яку Д. Гелбрейт назвав “техноструктурою”: “Ця сукупність людей, яка володіє різноманітними технічними знаннями, досвідом і здібностями, у яких переважають знання сучасних промислових технологій і планування. Вона охоплює численне коло осіб – від керівників сучасного промислового підприємства майже до основної маси робочої сили і містить у собі тих, хто має необхідні здібності і знання”.

Форми впливу використовуються технократією приблизно ті ж, що й на виробництві. Адже в розвиненому індустріальному суспільстві відносини настільки ускладнилися, що не існує готових політичних рішень, а існує процес прийняття рішень, у якому зайнято багато людей протягом досить тривалого часу. Будь-яка політична або соціальна акція має потребу у технічних знаннях, абсолютно необхідних для вирішення проблем, що виходять за межі інтуїції чистих політиків, які потребують специфічних знань компетентних фахівців. А з тих пір, як держава стала втручатися в усі сфери життя, потреба в експертах різко зросла. В результаті експерти-технократи, які володіють інформацією, можуть забезпечувати прийняття вигідних їм рішень. Точніше навіть буде сказати – рішень, що не суперечать інтересам технократії. Це веде до поступового зрощування виробничої технократії і державної бюрократії.

Треба зазначити, що впродовж ХХ століття технократизм декілька разів змінював свою ідеологічну упаковку шляхом обґрунтування нових привабливих концепцій. Так, наприклад,

концепція “революції інженерів”, що була запропонована Т. Вебленом у 20-х роках минулого століття, у 60-ті роки цього ж століття була змінена на теорію “єдиного індустріального суспільства” Р. Арона та теорію “конвергенції”. Зміну концепцій можна вважати етапами еволюції технократичного руху.

Ранній технократизм в XVIII–XIX століттях пройшов етапи техноцентризму – ототожнення суспільства з політичною або економічною “машиною”. Пізніше, в XIX столітті була сформульована ідея влади “індустріалів”, промислового патриціату й “капітанів індустрії”. На зорі XXI століття Т. Веблен висунув ідею “революції інженерів”, яка, на думку його послідовників, повинна була привести до системи “техната” – владної вертикалі “рад інженерів” [206, с. 4]. Тоді ж заговорили і про інструмент революції і влади інженерів – технічний саботаж. Відзвук ідеї непідвладності функцій інженера волі його роботодавця можна вловити в діалозі Олвіна Тоффлера з Акіо Моріта, одним із засновників імперії “Соні”.

Японець зізнався американському соціологові, що він може “наказати робітникам фабрики почати роботу рівно о сьомій годині ранку. Але я не можу дослідникові-інженерові, – продовжував А. Моріта, – наказати вийти на роботу о сьомій ранку і при цьому мати творчу ідею” [170, с. 255].

О. Тоффлер [171] і А. Моріта, природно, не могли враховувати засекречений досвід сталінських “шарашек”, де з-під ціпка творили видатні радянські інженери (наприклад, А. Туполев і С. Корольов), де “за графіком” планувалися чергові “відкриття і подвиги”.

При цьому слід зазначити, що термін “технократія” вперше використав американський дослідник В. Сміт у серії статей, опублікованих ним у 1919 році у журналі “Industrial Managment”. У буквальному перекладі із грецького це слово означає “влада майстерності”.

Незважаючи на гостру критику, переможна хода технократії тривала. Не дивно – адже її принципи відповідали логіці технокультури, символ віри якої – раціоналізм, ефективність, влада над природою. Однак досить істотно змінюється розуміння соціальної сутності технократії. В умовах розгортання НТР техніцизм доповнюється сцієнтизмом.

В 1949 р. вийшла у світло праця Ж. Фурастьє “Велика надія ХХІ століття”, що стала прапором буржуазно-реформістського технократизму. На думку Фурастьє, інтенсивний технічний і науковий розвиток відкривають перед людством можливість еволюції у бік створення так званого “наукового суспільства”, врятованого від тягаря політичних, соціальних, релігійних та інших антагонізмів. Наука й техніка в цьому прийдешньому суспільстві стануть основою життєдіяльності не тільки соціального організму як цілого, але й окремих індивідів, що входять до складу цього цілого [201].

“Комп’ютерна утопія”, запропонована Фурастьє, була оцінена як “Найбільша надія ХХ століття”. У більш пізніх своїх роботах французький автор стверджує, що завдання науки полягає в тому, щоб унеможливити існування застарілої системи цінностей і створити фундамент для нової, а це, вважає він, буде пов’язане з виникненням нової космічної релігії, що з’явиться цілющим початком, який пронизує всю тканину прийдешнього “наукового суспільства”. Цю реконструкцію роблять, за Фурастьє, прихильники науки, точніше, теологи, “перейняті науково-експериментальним духом і знайомі з найбільшими досягненнями науки”.

Погляди Ж. Фурастьє є своєрідним джерелом багатьох інших технократичних поглядів. У цьому легко можна переконатися, звернувшись до зразків технократичного мислення, представлених, зокрема, у праці Д. Белла “Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування” (1973 р.), в якій він говорить про прийдешнє “нове суспільство”, побудоване структурно й функціонально в прямій залежності від науки і техніки. Д. Белл, доводить, що в цьому, як він його назвав, постіндустріальному суспільстві, визначальна роль належить в кінцевому підсумку різним видам наукового знання, які необхідні для широких технологічних інновацій в економіці, а тому головним інструментом прийняття рішень є інтелектуальні технології. Відповідно до цього “постіндустріальне суспільство”, за Беллом, характеризується новою соціальною структурою, що базується не на відносинах власності, а на знанні й кваліфікації. У праці “Культурні протиріччя капіталізму” проголошені раніше ідеї Д. Белл доводить до розриву між

економікою і культурою відповідно до концепції “роз’єднаності сфер”.

З. Бжезинський у своїй книзі “Між двома століттями” стверджує, що постіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством у результаті безпосереднього впливу техніки й електроніки на різні сторони життя суспільства, його соціальну структуру і духовні цінності. Хоча З. Бжезинський, як і багато інших прибічників технократичних ідей, постійно говорив про соціальні зміни, що мають глобальний характер, в дійсності посилення на розвиток науки й техніки використовуються ним лише для того, щоб довести здатність суспільства зберегти себе в умовах змін, що відбуваються у світі.

Технократичні тенденції яскравий розвиток одержали в Г. Кана й У. Брауна: “Наступні 200 років. Сценарій для Америки й усього світу”. Зачіпаючи в ній питання про роль і значення науки і техніки (є вони силами добра або зла), автори говорять про “фаустівську угоду”, яка нібито існує між людством і наукою й технікою. Здобувши могутність за допомогою науки і техніки, людство піддає себе небезпеці, що у них закладена.

У західній філософії все більшою мірою виявляється прагнення уникнути популяризації технократизму. К. Ясперс відзначає, що в Європі майже зник прометеївський інтерес до техніки. Відкидаючи погляд про “демонізм” техніки, К. Ясперс вважає, що вона спрямована на те, щоб у ході перетворення трудової діяльності людини відбувалося перетворення й самої людини. Більше того, на його думку, вся подальша доля людини залежить від того способу, за допомогою якого вона підкоряє собі наслідки науково-технічного розвитку. За К. Ясперсом, техніка – тільки засіб. Все залежить від того, що з нею зробить людина, чому вона служить, у які умови вона її ставить. Все питання в тому, що за людина підкорить її собі, якою виявить вона себе з її допомогою. Техніка не залежить від того, що може бути нею досягнуте, вона лише іграшка в руках людини.

Звертаючись до соціальних проблем, що виникають у зв’язку із застосуванням нової технології, англійські дослідники – член Національної ради з економічного розвитку Я. Бенсон і соціолог Дж. Мойд – вважають, що “швидкі технологічні зміни, які

розгортаються в умовах вільного ринку, спричиняють надмірні економічні, соціальні, особистісні витрати з боку тої частини суспільства, що найменше в стані їх витримати”.

Сформувалась принципово інше середовище для еволюції соціальних систем, що отримало назву доби Постмодерну. Умови буття технократизму у системі добре організованих суспільств за цей час якісно змінились. Вони, умови, стали фактором самовідтворення прошарку технократів, що отримав реальну владу і користувався нею у власних інтересах. На тілі соціального організму будь-якої країни у цей час можна було побачити, як пишно зацвів бюрократизм, який довів особистість людини до стану “гвинтика” у величезній бюрократичній машині, якою стали наддержави. Далі ми повернемося і окремо розглянемо реалізацію технократичної парадигми у межах СРСР.

Теоретична думка, яка направлялась технократами, обґрунтована у 70-х роках ХХ століття на засадах технологічного детермінізму, породила навіть теорію технотронного суспільства. Суть її полягала у тому, що з поглибленням сучасної науково-технічної революції виникає якісно новий тип суспільства, заснований на нових досягненнях електроніки, інформатики, кібернетики, що розвивається за логікою науково-технічної раціональності та інтелектуальної технології, не зазнаючи істотних впливів з боку соціальних, політичних чи культурних сфер життя суспільства.

Негативним результатом доби Модернізму було те, що у свідомості світової спільноти набула значного поширення технофобія (від “техніка” і гр. *phobos* – побоювання, страх), тобто сформувався специфічний умонастрій, філософсько-світоглядна і життєва позиція людини та певної частини суспільства, що пов’язані з песимістичним та нігілістичним ставленням до техніки, з негативною оцінкою перспектив та наслідків науково-технічного прогресу як антигуманних, ворожих людині і природі.

У більшості представників екзистенціалізму техніка виступає як символ панування і навіть насилля над людиною і природою. Ідеї “нульового росту” і навіть “шоку від майбутнього” висувують деякі діячі Римського клубу. Проте, саме в останній чверті ХХ століття

технофобія набуває загального поширення. Це обумовлено, насамперед, загостренням глобальних проблем сучасності й технократичним характером розвитку науки і техніки.

Після деякого спаду популярності технократичних ідей, викликаного кризою індустріального суспільства на рубежі 60-70-х років минулого століття, на Заході починається “нова технократична хвиля”. У зв’язку з цим першорядного значення набувають три з п’яти основних характеристик даного суспільства, сформульовані Д. Беллом: центральним є місце теоретичного знання як джерела нововведень і формулювання політики, домінування в професійній структурі фахівців і “технічного класу”, прийняття рішень на основі нової “інтелектуальної технології”. Наука перетворилася, на думку Д. Белла, у головний стрижень суспільного прогресу, а кодифіковане теоретичне знання стало основою управління в будь-якій сфері.

Неминучим наслідком названих процесів Д. Белл вважає зміни в правлячій еліті. Оскільки в постіндустріальному суспільстві технічна кваліфікація стає основою, а освіта – засобом досягнення влади, на перший план виходить науково-технічна інтелігенція і, насамперед, учені. Причому мова йде не тільки про управління економікою. Саме в політичні процеси, за твердженням Д. Белла, науково-технічні фахівці залучені як ніколи раніше. Члени “нової технократичної еліти” з їхніми інтелектуальними технологіями (системний аналіз, лінійне програмування й т.п.) стали тепер “невід’ємним елементом формулювання й аналізу при прийнятті рішень”. Здавалося б, позиція Д. Белла мало відрізняється від поглядів Д. Гелбрейта, крім того, що останній пріоритетною групою вважав не вчених, а фахівців-виробників. Однак, на відміну від колишніх апологетів технократії Д. Белл дає скоріше негативну відповідь на питання про можливість перетворення науково-технічних фахівців у політично панівний клас. Цьому перешкоджають щонайменше три фактори. По-перше, стверджує Д. Белл, поряд зі знаннями й освітою найважливішими джерелами влади, принаймні в цей час, продовжують залишатися власність і політична діяльність. Отже, бюрократія й власники зберігають свої позиції в правлячій еліті. По-друге, науково-технічні фахівці не є монолітно згуртованою групою з

єдиними інтересами. І в реальних політичних ситуаціях, на думку Д. Белла, “учені можуть розділятися ідеологічно, і різні групи вчених діятимуть разом з різними групами інших еліт”.

Найвагоміша перешкода на шляху панування технократів – це специфіка політичної сфери. “Політика в тому виді, як ми її розуміємо, – пише Д. Белл, – завжди має пріоритет перед раціональним і найчастіше порушує раціональність”. Науково-технічні знання можуть виступати як необхідний компонент політичних рішень, але ідея раціонального рішення, що влаштовує всіх, є утопією. Реалізувати її на практиці не уявляється можливим. Політика – це завжди зіткнення інтересів різних груп людей, а управління ними – результат компромісу, вольового ірраціонального рішення. Тому, як зауважує Д. Белл, “...технократ у владі – це просто один з різновидів політика, як би він не використовував свої технічні знання...”.

Визнаючи, що в житті суспільства майбутнього, у тому числі й політичній сфері, фахівці будуть відігравати переважну роль, Д. Белл не ототожнює цю роль із політичним пануванням. “Еліта знання” може ставити проблеми, ініціювати нові питання і пропонувати технічні рішення для можливих відповідей, але часто-густо не має влади сказати “так” або “ні”.

У зв’язку з цим технократію можна розглядати як вплив на владу, співучасть у ній разом з іншими елітами, але не як політичне панування вчених та інженерів. Якщо А. Сен-Сімон мріяв про той час, коли “уряди не будуть більше управляти людьми”, Д. Белл не припускає можливості повної заміни політики наукою. Він робить однозначний висновок: “Всупереч мріям ранніх технократів, таких як Сен-Сімон, який сподівався, що вчені будуть правити, стало зрозуміло, що політичним відносинам відведено найважливіше місце в суспільстві і що відношення знання до влади звичайно підлегле”.

Таким чином, наш ретроспективний аналіз еволюції технократичних концепцій [101, с. 52-61] доводить, що:

– по-перше, явище технократизму у своєму розвитку пройшло мінімум три етапи: латентний, коли технократизм практично не впливав на державну владу; об’єктивного панування, коли він ефективно управляв соціальним розвитком суспільства, що цілком

збігається з розквітом індустріальної цивілізації, або доби Модерну; а нині він закономірно сходить з арени, оскільки наступає пора Постмодернізму, у межах якої розгортається інформаційна цивілізація і панівним способом суспільного буття стає духовне виробництво;

– по-друге, центральною у технократичних концепціях є ідея про можливість ефективного функціонування влади, заснованої на науковій компетенції, про можливість заміни політичного суб'єктивного рішення рішенням раціональним і об'єктивним. Головною об'єктивною претензією на мандат влади з боку технократів слугує всезростаюча роль спеціальних знань в управлінні не тільки виробничими, але й соціально-політичними процесами, а також значення науково-технічного прогресу для розвитку сучасного суспільства загалом;

– по-третє, протягом ХХ століття технократія набрала потужну силу і поступово перебрала на себе функцію управління суспільством. Наразі це поняття одержало три тлумачення:

1) теоретичної концепції влади, заснованої не на штучній ідеології, а на об'єктивному науково-технічному знанні;

2) типу соціально-політичного устрою суспільства, що практично реалізує принципи цієї концепції;

3) соціального прошарку носіїв науково-технічного знання, що виконують функції управління;

– по-четверте, технократична ідеологія за останні десятиліття одержала поширення практично у всіх країнах індустріалізованого світу. Але водночас вона сильно відрізняється від так званого класичного технократизму, виразником якого був Т. Веблен. Еволюція технократичних ідей відбувалася, по-перше, від надії на повну заміну політики раціональним науковим управлінням до прагнення максимально деідеологізувати політику й забезпечити всебічну науково-технічну експертизу управлінських рішень, а, по-друге, від ілюзій про суспільство, в якому у влади перебувають винятково інженери й учені, до визнання технократів однією з пануючих еліт сучасного суспільства;

– по-п'яте, на стадії зрілого індустріального суспільства технократія починає впливати на політичну владу. Посилення

інтенсивності даного впливу пов'язане з поширенням у суспільстві технокультури, що раціоналізує й механізує всі сфери життєдіяльності. Політична роль технократії базується на її науковій компетенції, володінні спеціалізованою інформацією й методикою прийняття ефективних рішень. У зв'язку з цим виконання владних функцій технократією має нібито два рівні. З одного боку, науково-технічні фахівці на стадії підготовки управлінських рішень виступають як експерти з окремих проблем, мають можливість впливати на кінцевий результат. З другого, – фахівці з технічною освітою стали все частіше займати керівні посади, причому не тільки в промисловій і науковій сферах. Утворилася технократична еліта, для якої виконання безпосередньо управлінських функцій стало основним змістом професійної діяльності. Більшість сучасних закордонних дослідників сходяться на тому, що пріоритетне значення в цей час має перший спосіб впливу;

– по-шосте, формування технократії як соціального прошарку і перетворення її в органічний елемент пануючої еліти представляють закономірний результат розвитку західної техногенної цивілізації. У радянський період специфічний варіант технократичної еліти представляв директорський корпус разом з міністерською бюрократією, але нині директора підприємств відносяться, скоріш усього, до категорії власників, а не менеджерів. Таким чином, стара радянська технократія трансформувала свій колишній соціальний статус, а нова вітчизняна технократія, яка відповідає стандартам західного суспільства, ще не сформувалася у політичну силу;

– по-сьоме, дивні метаморфози відбуваються з умовами, що рухаються за алгоритмом: передумови – умови – фактор розвитку системи освіти, і це є цілком закономірна річ, оскільки умови перетворюються у фактор і навпаки – фактори за певних обставин стають умовами.

10.2. Реалізація принципу технократизму у саморозгортанні суспільства доби Модерну

Мета даного підрозділу полягає у вивченні прояву технократизму у соціальному організмі країни і наслідків його дії у різних політичних системах і сферах життєдіяльності людини. Це дослідити вкрай важливо, оскільки суспільство виступає у порівнянні з соціальним інститутом освіти середовищем, від якого воно залежить. Тут середовище ми розуміємо, за поданням О. Богданова, як “сукупність зовнішніх впливів, під тиском яких перебуває система, але взятих саме в порівнянні до неї. Тому інша система – інше середовище” [20, с. 110]. Освіта включена у суспільство природним шляхом і тому має відповідати специфіці цього утворення.

Потреба досліджувати суспільство у цьому випадку обумовлена тим, що саморозгортання соціального світу відбувається у вигляді зміни типу суспільств. Як відомо, у 50-70 роки ХХ століття виникла та зміцніла теорія індустріального і постіндустріального суспільства. Серед її родоначальників та послідовників були: У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Г. Кан. Згідно з цією концепцією, розвиток кожного суспільства визначається рівнем розвитку промисловості, що виражається узагальненим показником розміру величини валового національного продукту (ВНП). Низький ВНП означає стадію “доіндустріального суспільства”, високий рівень ВНП – різні стадії “індустріального суспільства”.

Наступний етап розвитку – “постіндустріальне суспільство”, поняття якого ввів у науковий обіг Д. Белл. Для нього характерним є переважання долі зайнятих у “виробництві інформації” (тобто в різних сферах обслуговування і духовного виробництва), переорієнтація економіки і культури на підвищення якості життя, тобто на задоволення переважно культурних потреб [177, с. 373-с. 374].

Аналізуючи характер переходу від одного типу суспільства до іншого, Д. Белл пише: “У теоретичному аспекті постіндустріальне суспільство принципово відрізняється від доіндустріального й індустріального. Як теоретичний принцип, ідея індустріалізму не

виникла з аграрного способу виробництва. Певною мірою стратегічна роль теоретичного знання як нового базису технологічного розвитку, або роль інформації в перетворенні соціальних процесів, ніяк не пов'язані з роллю енергії в створенні промислового, або відтворюючого, суспільства. Коротко кажучи, це аналітично незалежні принципи (курсив – авт.)” [10, с. 24].

Важко навіть переоцінити наведені висновки Д. Белла, оскільки вони дають нам ключ для вирішення нашої проблемної ситуації. Дійсно, те, що нам треба знайти в численних публікаціях із приводу технократизму та його ролі у розвитку суспільства і освіти, так це специфічні аналітичні принципи або принцип для системного відтворення наслідків дії технократизму у різних типах суспільств і у такій його підсистемі, як національна освіта.

З вищенаведеного ми робимо висновок про те, що технократизм можна дослідити у структурі суспільства, якщо уявити його як принцип устрою і функціонування суспільства. При цьому ясно, що ми фізично не ставимо за мету аналіз функціонування принципу технократизму у соціальній доктрині марксизму, теорії соціальної інтеграції М. Вебера, “масовому суспільстві” К. Мангейма, “постіндустріальному суспільстві” Д. Белла, “стадіях економічного зростання”, “демократичного елітизму” У. Ростоу й Дж. Шумпетера, “технотронній ері” З. Бжезинського, “єдиному індустріальному суспільстві”, “деідеологізації” Р. Арона, “політичній утопії” М. Оекшотта, “колективній демократії” Ч. Бірра, “помірному проектуванні соціальних інститутів” К. Поппера, “соціальних інститутах як видах об’єктивації людської волі” Н. Роттенштрайха, “суперіндустріальному й суспільстві третьої хвилі” О. Тоффлера, “активному суспільстві” А. Етціоні, “постреволюційному суспільстві” Й. Галтунга, “трансформаційному суспільстві” Дж. Дейтора, “кібернетичному суспільстві” Дж. Платта, “постцивілізаційному суспільстві” К. Болдуїнга, “споживчому суспільстві” А. Гартмана і Ф. Рісмана, “суспільстві світового села” М. Маклюєна, “суспільстві без кордонів” Л. Брауна, “суспільстві рівноваги” Л. Мемфорда, “консенсусній моделі суспільно-політичної системи” С. Хантінгтона, “моделі адміністративної ефективності” В. Вільсона, “планетарному суспільстві” Г. Хиршфельда, Ж. Робена, Р. Кокса, “нових формах

широкого демократичного контролю” М. Харрінгтона, “Новому Левіафані” Р. Коллінгвуда, “організованому суспільстві” В. Андрущенко, ”трудовому суспільстві”, “інформаційному суспільстві”, “суспільстві розваг”, “суспільстві знань” і у цілій низці інших концепцій сучасних західних і східних дослідників.

Як вихід із цієї ситуації ми розглянемо наслідки прояву принципу технократизму у суспільствах західного типу, Радянському Союзу та в Україні, оскільки ми вийшли з СРСР і несемо його “родові плями”.

На нашу думку, технократизм ніхто спеціально не культивував, а він сам вільно саморозгортав свій зміст, оскільки потужно сприяв задоволенню потреб людей і, до того ж, ґрунтувався на досягненнях науки і техніки. На багатовимірність явища саморозгортання суспільства звертає увагу Ю. Бех [16].

Наразі технократизм значно посилює свій тиск на розвиток будь-якого суспільства за рахунок нової техніки і технології пошуку, обробки, накопичення і використання наукового знання та інформації, що зберігається в інформаційних банках і поставляється до користувачів сучасними інформаційними мережами. Тут можна погодитись з думкою О. Сосніна про те, що “інформація” дедалі більше усвідомлюється як стратегічний ресурс для розвитку природних, біологічних і соціальних систем [161].

Оскільки нині відбувається становлення третьої основи єдності людства – інформаційної єдності (поряд з економічною і екологічною). Зрозуміло, що у нас мова повинна йти про технократичний тип єдності, або технократичний тип розвитку світового суспільства.

Глобальна інформатизація об’єктивно нестиме в собі добро і зло водночас. Першими це зло від тотальної приналежності до технократизму відчували країни Заходу, у яких технократизм проявив себе повною мірою ще у 50-60-ті роки ХХ століття. Як свідчить історичний досвід, використання принципів технократизму сприяло досягненню високих економічних результатів, швидкому впровадженню науково-технічних інновацій у виробництво, підйому добробуту широких верств населення. Незважаючи на те, що нині ореол технократизму трохи зблід, у суспільній свідомості Заходу, як і

раніше, функціонує “міф техніки” і важливе місце відведено цінностям, що пов’язані з “технологічним пануванням” [203].

Існують три головні гіпотетичні моделі адаптації постіндустріального суспільства до нового етапу технологічного розвитку. Першу з них можна умовно назвати технократично-оптимістичною. Вона заснована на переконанні, що подальший розвиток суспільства в цих умовах буде відбуватись майже так, як це було досі. Друга модель – еколого-алармістська. Її висхідну базу складає припущення, згідно з яким подальша адаптація сучасного суспільства до реалій технологічної революції може бути пов’язаною з катастрофічними наслідками, передусім екологічними, але також і соціальними. Третя модель – адаптаційно-кризова. Вона, можливо, найбільш адекватно відображає реальні процеси, які відбуваються в суспільному розвитку та базуються на таких засадах: по-перше, сучасне суспільство має значні резерви для пристосування до потреб нового зльоту технологічної революції; по-друге, це пристосування відповідно до логіки існуючого способу виробництва потягне за собою певні соціальні витрати; по-третє, обсяг цих витрат буде вирішальною мірою залежати від інтенсивності опору, на який будуть здатні ті соціальні групи (насамперед, робітники), які потерпають від такого розвитку; по-четверте, в ході адаптації тиск на соціальні та політичні структури буде зростати; по-п’яте, характер та напрямки цього тиску можуть бути різноманітними залежно від конкретної ситуації та розстановки політичних сил; та по-шосте, стабільність соціальної системи у різних її ланках буде залежати від того, яким запасом міцності відрізняються ці структури. Така система поглядів зрозуміліша швидше для тих, хто пов’язаний з робітничим рухом [201].

Тому далеко не випадковою була реакція інтелектуальної частини так званого капіталістичного світу на надмірний тиск технократизму на соціальний розвиток. Д. Белл запропонував, як відомо, змінити модель суспільства, і з кінця 60-х років ХХ століття термін “постіндустріальне суспільство” набуває нового змісту [10, с. 24].

Науковці підкреслюють такі риси нового суспільства, як: масове розповсюдження творчої, інтелектуальної праці, якісне зростання обсягів наукового знання, а також збільшення інформаційних потоків, залучених до процесів виробництва, домінування в структурі

економіки сфери послуг, науки, освіти, культури над промисловістю та сільським господарством, за частиною у валовому національному виробництві та кількістю зайнятих, зміна соціальної структури [122].

Майже водночас сформувалась концепція сталого розвитку, що отримала пугівку у життя на Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку у Ріо-де-Жанейро ще у 1992 році [72, с. 5]. Зобов'язання розвинених країн світу виділяти 0,7% свого валового національного продукту (ВНП) на надання допомоги країнам, що розвиваються, з метою розвитку, виконано всього лише декількома країнами.

Іншим запобіжним кроком соціальної системи Заходу, який став відповіддю на натиск технократизму, пов'язаний з виникненням так званого Римського клубу, офіційною датою появи якого вважається 1972 р. [44]. Римський клуб за 35 років свого існування зробив багато чого для розуміння стану і динаміки розвитку глобальної проблематики, можливих негативних наслідків. За цей період, під впливом результатів діяльності Клубу, створені також інші міжнародні організації, у тому числі Міжнародний інститут прикладного системного аналізу, що виконав, зокрема, ряд важливих програм з екології та визначення ризиків.

І разом з тим, продовжуючи досліджувати сучасний стан світу, у якому за останні 15-20 років відбулися фундаментальні зміни, Римський клуб змушений визнати, що становище в глобальній проблематиці не тільки не покращилося, але й продовжує погіршуватися. Це означає одне: навала технократизму не призупинена, а навпаки – стала тенденція до його панування не переборена і на початку XXI століття.

Інакше пробивав собі дорогу принцип технократизму в умовах так званого соціалістичного табору, де йому серйозну конкуренцію за владу склала партійна номенклатура. Головною зброєю партократії була методологія матеріалізму, діалектичний матеріалізм і комуністична ідеологія.

Технократичні концепції у надто ідеологізованому просторі СРСР сприймалися як “буржуазні”. Серед останніх видне місце належить технократичній концепції, відповідно до якої стабільне функціонування високоіндустріального суспільства в умовах

техногенної цивілізації може забезпечити тільки раціональне управління груп професіоналів, науково-технічних фахівців [205, с. 106].

Не зрозуміло, що ця далеко неоднозначна концепція в тогочасній науковій літературі була охарактеризована як утопічна, антикомуністична й ненаукова, а в роки перебудови саме з технократичними перекрученнями стали пов'язувати багато лих в економіці, політиці, соціальній сфері радянського суспільства. При цьому технократизм прямо або побічно протиставлявся гуманізму, мислився як щось далеке йому, як перешкода прогресивному розвитку.

На думку Л. Титаренко [169], використовувати термін “технократичний” щодо історії радянського суспільства некоректно, хоча радянська дійсність у деяких аспектах мала зовнішню формальну подібність із технократичною моделлю функціонування соціуму, що послужило об'єктивною основою для формування міфу про технократизм радянського суспільства (те, що ми називаємо “псевдотехнократизмом”), а перехідний характер радянської епохи вимагав діалектичного синтезу деяких справді технократичних ідеалів (наукова раціональність, професіоналізм і компетентність управління, наукова організація, експертні оцінки на базі об'єктивних знань, розвиток науково-технічного прогресу) з гуманістичними цінностями, адекватними запитам суспільства, яке оновлюється [158].

Існує й інша думка Б. Сазонова про те, що “технократична не залишилася тільки теоретичною конструкцією, або однією з утопій останніх століть, а була реалізована на практиці як влада технократів на 1/6 земної кулі протягом сімдесяти років...” [148].

Технократизм у філософсько-соціологічному плані – це модель суспільства, побудованого на раціональних принципах, де всі соціально вагомі рішення приймаються експертами, фахівцями на виключно науковій основі.

Технократична концепція має певну подібність до марксистської, оскільки обидві вони відносяться до загальної соціологічної парадигми – моделі так званого трудового суспільства. Дійсно, для них є характерним визнання фундаментальної значущості праці і сфери виробництва, діяльності суспільства і окремого індивіда описується і пояснюється в термінах користі, інтересу,

цілераціональності [158]. Обидві ці концепції – активно діяльнісні, далекі від споглядальності, націлені не тільки на пізнання об’єктивних законів світу, але і на його радикальне перетворення, причому соціальний ідеал виводиться з наукових положень марксизму і технократизму про суспільний устрій. Разом з тим у ряді істотних питань технократизм відмінний від марксизму. Можна сказати про те, що вони схожі у цілях, які декларують, але відрізняються в розумінні змісту перетворень і їхніх результатів.

Що ж стосується реального радянського суспільства, то воно багато в чому різке розходилось не тільки з класичним розумінням технократизму, але й із марксистською теоретичною моделлю соціалізму. Американський політолог Томас Спрагенс дає розгорнуту характеристику технократичної політики та ідеології, приділяючи їм основну увагу [142, с. 52]. На його думку, політична теорія й ідеологія можуть називатися технократичними тією мірою, якою вони персоніфікують наступне:

1. Аналітичний поділ суспільства на два класи, що радикально відрізняються відносно способу виробництва і споживання знання: ті, які “мають знання” (вільні, раціонально діючі суб’єкти-носії “щирого знання”), і ті, що “не мають знання” (споконвічно приречені на функціональне існування).

У наявності протистояння двох соціальних груп, що різко розрізняються: еліти технократів, науково-технічних фахівців, які представляють собою матеріальне втілення техніко-організаційної раціональності і самого духу прогресу, і керованої більшості, яка слугує “гвинтиками” складного соціального механізму і не володіє доступом до наукових знань. “Еліта знань” має привілейоване становище в суспільстві і представляє “мозок індустріальної системи” [206, с. 41], займає ключові позиції на виробництві, у корпораціях, урядових закладах.

2. Тенденцію розгляду політики як атавістичної форми соціальної організації, яка повинна поступитися місцем адміністративному регулюванню, заснованому на наукових принципах. Це не означає, що політика як така зникає в суспільстві. Навпаки, її роль зростає. Але сам зміст політичних процесів у корені міняється. “Мета політики – раціоналізувати суспільство за

допомогою стратегічного застосування наукових знань”, що перетворюють політику в точну науку на зразок природознавства. На думку технократів, “раціоналізація соціального порядку повинна здійснюватися не через демократичне переконання і пристосування, а через експертне соціальне управління” [204, с. 126].

Таким чином, прогрес у політиці, так само, як і успіх у виробничій діяльності, “залежить від істинного знання. Компетенція, моральна мудрість, технічне ноу-хау – все це важливо для успішної політики...” [204, с. 291].

3. Доктрину влади, у якій соціальна могутність узаконюється швидше за допомогою досягнень науки, ніж політичних досягнень, і яка оправдовує “творення” або “перетворення” самої природи тих, хто керує. Як підкреслює Т. Спрагенс, “технократичний правитель подібний до Бога-творця”. Він має владу нового радикального роду. Тому технократ “формує волю інших людей”, “нав’язує порядок і форму хаосу людської природи” [204, с. 115].

4. Тенденцію звести до мінімуму або взагалі знищити існування трансцендентних або моральних меж для законодавця таких, як права і свобода індивіда, і відшукати замість них натуралістичні і терапевтичні стандарти. Замість традиційної політичної програми технократи пропонують “соціальну превентивну медицину”, а сам законодавець-технократ з’являється у ролі “цілителя тіла політики” [204, с. 126].

5. Доктрину людської здатності до вдосконалювання, яка ґрунтується ні на божественній милості, ні на індивідуальних зусиллях, а на основі добродійного втручання в процес виховання “розумної влади”. Технократи сприйняли від Декарта й Локка вчення про людину як про *tabula rasa*, звідки логічно випливало твердження, що людину можна зробити щасливою за допомогою науки. Радикалізується роль утворення: сам вихователь стає творцем, що “оформляє” свідомість підлеглих, створює їхню особистість за своєю волею, на основі наукових знань [204, с. 101-116].

Необхідно провести детальний аналіз того, якою мірою політична теорія, яка панувала в радянському суспільстві, марксистська і політична практика радянської держави відповідала цим вимогам?

Абеткою марксизму є класовий розподіл суспільства, в основу якого покладені відносини власності. Ясно, що технократична стратифікація в корені відрізняється від марксистської, де “творці знання”, учені, інші загони інтелігенції ніколи не визнавалися самостійним класом. Провідні позиції теоретично приписувалися робітничому класу, але в цей міф мало хто вірив, оскільки замість диктатури пролетаріату при Сталіні оформилася диктатура партійно-державної бюрократії, що протистоїть всім іншим соціальним утворенням. Тільки критики радянського суспільства, радянологи й ревізіоністи давно вважали більш адекватним виділяти в його соціальній структурі керуючу еліту й керовані маси [202], але еліта цілком резонно бачилася ними, як особливий прошарок партократії, як верхівка адміністративно-командної системи, а не як вчені. Тому подібність із технократичною структурою, якщо таке є, чисто зовнішнє.

Політика в радянському суспільстві ніколи не вважалася атавізмом. Навпаки, аксіомою був пріоритет політики над всіма іншими сферами життєдіяльності. Диктат політичних інтересів, знуцання над економічними законами обґрунтовувалися посиленнями на відому ленінську тезу: “Політика не може не мати першості над економікою. Міркувати інакше – значить забувати абетку марксизму” [91, с. 278]. Досвід Радянської держави показав, до яких катастрофічних економічних результатів може призвести беззастережне сповідування цієї політичної тези. Загальна спрямованість виробництва в радянському суспільстві визначалася не економічними законами, а “вольовими діями імущих”. Метою і критерієм оцінки результатів економічної діяльності в цих умовах ніколи не була економічна ефективність, тому що головна політична мета – відтворення і розширення своєї влади – домінувала і в політичній, і в економічній, і в духовній сферах радянського суспільства [142, с. 55].

У марксистській теорії пролетарська влада обґрунтовувалася об’єктивним соціальним станом робітничого класу. І хоча стверджувалася теза про єдність науковості й корінних інтересів пролетаріату як передового класу, що персоніфікує у своїй революційній діяльності об’єктивні потреби соціального прогресу,

все це було другорядним відносно головного – вчення про неминучість диктатури пролетаріату. Практика ж Радянської держави, як ми вже відзначали, скоріше відповідала етакратизму, чим соціалізму, і пануюча еліта тільки прикривала старим марксистським гаслом своє безроздільне панування.

“Пролетаріат” не визнає вічних моральних істин, для нього класова непримиренна мораль завжди вище загальнолюдських цінностей. У цьому пункті є певна подібність із технократичною мораллю, що також орієнтується на власні моральні норми. Однак, остання підводить під ці норми природно-біологічні, природничо-наукові основи, які зовсім чужі офіційній моралі радянського суспільства, відповідно до якої “моральність – це те, що слугує руйнуванню старого експлуаторського суспільства й об’єднанню всіх трудящих навколо пролетаріату, творення суспільства комуністів” [90, с. 311]. На практиці, як відомо, існувала подвійна мораль, подвійний стандарт поведінки, і вищезгадані істини різко розходилися з реальними поняттями про моральність.

Найбільша подібність простежується між технократизмом і теорією комуністичного виховання. Обидві концепції вважають за можливе нав’язувати індивідові власні цілі тільки тому, що останні нібито відповідають об’єктивним потребам розвитку суспільства. У марксизмі інтереси пролетаріату, ототожені з інтересами суспільства, ставляться вище інтересів особистості; вихователь як суб’єкт діяльності, по суті, протипоставлений підлеглому. Останньому залишається всмоктувати в себе, немов губка, ті ідеї, які ідеологічними й неідеологічними способами навіюються йому ззовні (у практичному житті це були ідеї зміцнення Радянської держави, його політичної системи, у теорії – ідеали марксизму). Допускається маніпулювання свідомістю і поведінкою народних мас заради досягнення мети, тобто допускається, що блага мета оправдує засоби.

Цей спосіб “ощасливлення” людини, поліпшення її природи, незважаючи на її волю і бажання, зводить індивіда до ролі гвинтика, гайки величезного механізму. Вихователі ж перетворюються в розумних “соціальних інженерів”, справжніх “докторів моральності”, що закручують ці гвинтики й гайки за своїм розумінням. Індивід – якщо тільки він не належить до еліти – розглядається як глина в руках

гончара, як засіб, за яким не визнається право на індивідуальність і самостійність бажань і дій.

Таким чином, найбільша подібність технократизму з марксистською теорією й радянською практикою полягає у функціональному підході до людини. Безсумнівно, це істотний момент, зневажати яким ми не маємо права. Однак, список теорій, для яких характерний той же підхід, далеко не вичерпується марксизмом і технократизмом. Важливо також підкреслити, що радянська практика істотно відрізнялася від теорії Маркса про всебічний і вільний розвиток особистості в майбутньому комуністичному суспільстві.

Виявлений момент подібності недостатній для того, щоб списати конкретні прояви негуманного відношення до людини в радянській історії на рахунок технократизму. Разом з тим саме на цій подібності багато в чому й базується народжений міф про технократизм радянського суспільства. І оскільки радянський феномен у ключових питаннях економіки, політики, культури істотно відмінний від західного технократизму, то його було б доцільніше називати псевдотехнократизмом.

Псевдотехнократизм радянського суспільства – це ідеологічне прикриття для пануючої адміністративно-компартійної системи, яка, прикриваючись цим технократичним міфом, приховувала власну нездатність ефективно управляти країною і не допускала маси до управління. Цей міф небезпечний, тому що, за певною зовнішньою подібністю до технократизму й існуючої радянської системи влади, дозволяв прикривати їхні корінні розходження і тим самим закривав пошуки оптимального шляху подолання адміністративно-командної системи, шляхи виходу суспільства зі сформованої кризової ситуації.

Перекладаючи провину за провали в економіці і соціальній сфері на технократію, адміністративна система ніби обґрунтовувала необхідність прийнятих проти технократизму рішучих заходів. Це виражалось в тому, що, на словах виступаючи за науково-технічний прогрес, партократія робила все можливе для його гальмування. Турбота про науку і техніку виллалась в порожню формальність.

Отже, на прикладі негативної практики Радянського Союзу ми переконались, що технократизм в кінцевому підсумку небезпечний

“руйнуванням” людських відносин і особистості людини, перетворенням її в носія групових властивостей, необхідних лише для виконання професійної діяльності різного типу і рівня, в об’єкт маніпуляцій її духовним світом, вчинками і діями, у результаті чого людина стає кібером, а суспільство – соціальною машиною.

В Україні, як складовій суспільно-політичної системи СРСР, на момент переходу до незалежного існування на початку 1990 років минулого століття також була відсутня всяка зацікавленість у створенні й використанні новітньої технології, впровадженні нової техніки, у зниженні реальних витрат людської праці при створенні продукції.

Що стосується інженерно-технічного персоналу, учених, інших працівників розумової праці, то адміністративно-командна система навмисно перешкоджала їхньому повноцінному соціальному розвитку, не бажаючи, щоб ця “технократична еліта” зайняла, відповідно до її знань, професійної компетенції, місце в системі соціального управління.

Навпаки, в епоху застою абсолютна більшість керівних управлінських кадрів рекрутувалося за принципами, далекими від професіоналізму: ідеологічна зрілість, політична переконаність, ретельність, безвідмовність, відданість начальству тощо. “Чиста” анкета була значно важливіша конкретних професійних знань того або іншого претендента на керівне крісло. Для просування нагору визначальною в бюрократичній ієрархії стала сама належність до структур влади, до номенклатури.

Саме низька управлінська культура вищої ланки керівних кадрів і привела радянську економіку до жалюгідного стану, а сферу управління зробила притулком ірраціоналізму й некомпетентності. Все це зовсім не узгоджується із принципами технократичного управління, які ґрунтуються, як стало видно з вищевикладеного матеріалу, на “поєднанні знань, організації й практичної діяльності вчених і технічних фахівців, яким дано кермо влади” [207, с. 138].

Все це дає можливість пояснити, чому “технократизація радянського суспільства” в 50-70-і роки минулого століття, на яку найчастіше посилаються, бажаючи довести реальність радянського технократизму сьогодні, перетворила вітчизняні управлінські кадри у

напівпрофесіоналів-напівбюрократів, що не вміють по-діловому управляти і не знають сучасної економіки. Більшість з них кинулась до політичної сфери, широко використовуючи матеріальні ресурси тих галузей і регіонів, якими вони вчора керували.

Вони прагнуть зайнятися законотворчою діяльністю, до якої не мають ні фаху, ні смаку. До того ж вони не мають елементарних навичок політичної роботи у середовищі народних мас і зухвало ведуть себе не тільки на електоральному полі, а й навіть перед мікрофонами і телекамерами, у сесійній залі Верховної Ради України.

Таким чином, в Україні технократизм має надто деформовану форму, оскільки країна несе родимі плями радянського періоду, на них з'явилися язви соціальної мімікрії, що прогресує під краплями української приватизації і політичної нерозбірливості.

Технократизм як соціальне явище і принцип управління суспільним життям в Україні зазнав значної мутації. Він став підступним і навіть загрозливим для власного народу. Ми самі себе губимо, завдяки власній нерозбірливості і неспроможності інтелектуально протистояти наступу технократизму.

Немає потреби тут подавати широко всю безглуздість заходів і незграбність поведінки вітчизняних керівників країни, які не можуть зрозуміти до кінця глибину соціального падіння народу й силу сучасного спотвореного технократизму. Вони жахливі. Висвітливо тут лише те, що сталося за роки незалежності з колискою української нації – українським селом. “У нашого покоління є, – констатує В. Рябченко, – всі шанси залишитись на віки в історії людства тим поколінням людей, які не метафорично підрубували чи підпилювали коріння свого народу, а буквально перегризли його. А як інакше можна оцінити те, що ми зробили з власним українським селом. Якщо дивитись на українське село не як на джерело дешевої, можливо і дармової робочої сили, а як на соціум, що для кожної нації по-своєму унікальний, то у нас без перебільшень є підстави характеризувати його сучасний стан, як занепалий і занедбаний, що є результатом зовсім новітньої політики щодо нього” [147, с. 25].

Далі В. Рябченко характеризує технократизм як засіб, завдяки якому це було здійснено. “Технократично (що значить прямолінійно, непродумано, абсолютно не адаптовано до умов українського села як

унікального, віковими традиціями сформованого соціуму-громади) запроваджено так звану “ринкову” модель господарювання, інтенсивні технології виробництва сільськогосподарської продукції, в результаті чого не образно і метафорично, а буквально і реально, за декілька років в умовах не чужої, а рідної незалежної держави, було викинуто мільйони українських селян на соціальне узбіччя сучасного цивілізаційного розвитку, позбавлено майбутнього на споконвічно своїй землі дітей і молодь українського села. Менше ніж за півтора десятиліття, в результаті спотвореної технократизмом політики, що проводилась не іноземцями, а нами, українському селу як унікальному соціуму-громаді, як резервату генофонду української нації, як скарбниці української духовності і автентичної культури було нанесено такий нищівний удар, якого воно, на переконання автора, не зазнавало раніше” [150, с. 25].

Таким чином, на аналізі достатньої кількості зрізів соціальної структури суспільств різного походження ми переконались у тому, що сучасний технократизм виконує здебільшого руйнівну роботу і тому потребує підвищеної уваги як з боку інтелектуальної, так і правлячої еліти з метою компенсувати його тиск на суспільство і його підсистеми, знайти необхідні компенсатори і поступово перейти до принципово іншої моделі соціального розвитку.

При цьому слід відзначити специфічні риси його прояву у різних соціальних системах, а саме:

– у так званих “відкритих” суспільствах технократизм почував себе вільно і поводив себе агресивно. Він пройшов у цьому середовищі повний цикл саморозгортання від зародження, становлення, зрілого функціонування і нині пішов у фазу переходу в інше явище – гуманізацію суспільних відносин;

– у “закритих” же суспільствах, наприклад СРСР, він, за своєю природою претендуючи на управління суспільними процесами, вступив у гостру боротьбу з партійною номенклатурою, яка використала його для маскуваня власної неспроможності спрямовувати потік соціального життя, призвела людину до стану “гвинтика” соціальної машини;

– партійно-адміністративна команда створила міф про можливості технократизму реально задовольнити потреби людей і

тим самим підняти його добробут, як і личить міфу, реальність відбивалася в ньому, як у казковому Задзеркаллі. Соціальна цінність цього міфу й причина його відносної поширеності в суспільній свідомості пояснюються здатністю задовольняти корінні інтереси адміністративно-командної системи – виводити її з-під заслуженої критики, зберігати основи існуючої системи влади недоторканими;

– технократична міфологія – навіть у самих джерелах – була рудиментом і останнім пристановищем, що притаманна Модернізму. В СРСР же подібна міфологія запозичилася до того ж ще й як своєрідний “філософський камінь”, здатний звернути дикий компрадорський сировинний ринок у соціально орієнтовану державність;

– на початку ХХІ століття технократія збереглась як в Україні, так і в Російській Федерації, але форми її існування і наслідки дії різні: у російському суспільстві ідеологія і принцип технократизму знаходять своє значне поширення у владних структурах держави, але бажаного результату не дають;

– в Україні ж відбулась значна мутація технократії, вона розчинилась серед новоявлених нуворушів, наукові знання втратили свою цінність для нації, керівники захопились приватизацією і боротьбою за владу, носії наукового знання потрапили у розряд чи не найнижче оплачуваних категорій працівників, рішення, що приймає правляча еліта, не мають наукового сенсу, а використані при цьому псевдотехнократичні методи (ми показали це на прикладі українського села) руйнують вщент колыску української нації;

– “покликання технократів” не відбулося через їхню власну неспроможність. Причому вважалось, що ця неспроможність очевидна не тільки в СРСР, але й на Заході. Цивілізація підійшла до якісно нового стану. Віртуальність інформаційної епохи остаточно ховає класичні суб’єктно-об’єктні відносини, переводячи політику в принципово інший реєстр, у якому пріоритет належить не фінансовим потокам або матеріальним інтересам, а, скоріше, стильовій своєрідності або естетичному чуттю на проектне мислення. На цьому тлі цілком природними і закономірними виглядають відходи від здорового глузду до колишньої ідейно-мотиваційної “архаїки”. Яскравий тому приклад – недавні президентські вибори в

США, на яких саме ідеологічні розбіжності між республіканцями й демократами раптом придбали невластиве суспільству проспериті значення;

– очевидно, вихід України із кризи полягає не у відмові від цінностей наукової раціональності й економічної ефективності, сконцентрованих у технократичному управлінні, а в доданні їм “людського виміру”, у з’єднанні технократичної і демократичної раціоналізації суспільства, у пріоритеті гуманістичних орієнтирів навіть в умовах техногенної цивілізації. І як влучно зазначив В. Андрущенко: “Техніка ж, технологія, економіка чи інформація є лише засобами, за допомогою яких людство наближається до свого дійсно людського існування” [4, с. 3].

Національна система освіти тут може й повинна зіграти значну роль, якщо сама зможе подолати технократизм. Це відбудеться, на думку В. Андрущенко, якщо “враховуючи реалії епохи (“злобу дня”), виховуючи людину для життя в умовах історично конкретних, освіта ніколи не повинна забувати про вічне, добре і справедливе, не відриватись від ідеалу, не віддавати ці цінності іншим формам духовно-практичного освоєння світу” [4, с. 3]. Для з’ясування цього моменту звернемося до літературних джерел і проаналізуємо, наскільки спроможний принцип гуманізму взагалі протистояти принципу технократизму.

10.3. Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти

Мета даного підрозділу полягає у вивченні протистояння принципів технократизму і його антиподу – гуманізму протягом ХХ століття, оскільки протилежністю технократичного підходу є глибокий сутнісний (або субстанціональний) підхід, з погляду духовної культури. Сама історія свідчить про це протиборство.

Поняття гуманізації ми тут використовуємо як визнання людини найбільшою цінністю, а гуманітаризації – як людинознавства для людинолюбства [99, с. 59-73].

Як відомо, не тільки у самій філософії, а й у всій людській діяльності значну роль відіграє сцієнтично-технократична спрямованість. Вона нині є основною і в аналітичній філософії. Саме ця діяльність, яка спирається на досягнення природничо-технічних наук, передусім на так звані “точні”, призвела до великих успіхів науково-технічної революції, до кращого задоволення ряду людських потреб, головним чином, матеріально-економічних.

Однак, у філософії ХХ століття все вагомішу роль почав відігравати протилежний напрям, який доводив, що саме панування сцієнтично-технократичних цінностей стало чи не головною причиною виникнення і загострення глобальних проблем; що пізнати сутність людини і вирішити її нагальні проблеми науковими методами взагалі неможливо. Аппель назвав такий напрямок “екзистенціалізмом в лапках” і це свідчить про те, що він його не зводить тільки до екзистенціалізму у вужчому (традиційному) понятті.

Ми, крокуючи за іншими філософами, цей напрямок назвемо гуманістично-антисцієнтичним. Особливо важливо зазначити, що багато представників цього напрямку, на противагу сцієнтично-технократичному, виходять із пріоритету вищих духовних цінностей – естетичних, загальнолюдської моралі тощо – стосовно задоволення матеріальних інтересів. Саме цей принцип вони розглядають як найважливіший у розв’язанні найгостріших проблем людства. Але якщо серед філософів, теологів, низки інших мислителів цей принцип відіграє все вагомішу роль, то у практичному світосприйнятті більшості людей продовжують панувати матеріально-економічні інтереси, які й нині визначають вирішальну роль сцієнтично-технократичного напрямку в стратегії діяльності людства.

Виходячи з цього, протиріччя між сцієнтично-технократичним і духовно-гуманістичним (антисцієнтичним) напрямками у сучасній філософії та у людській діяльності взагалі розглянемо як головне. А значить вважатимемо розробку нової методології вирішення даного

протиріччя, відповідних методів і технологій її впровадження у життя головним завданням для успішного розв'язання основного питання сучасної філософії.

Один з найпотужніших методів розв'язання цього протиріччя – створення відповідної неантагоністичної системи виховання і освіти. Але звернемо увагу на те, що кожен із вказаних філософських напрямків має не лише своїх прибічників та філософські школи. Ці напрямки віддзеркалюють різні процеси, які відбуваються у суспільстві.

Спостерігається ще одне протиріччя, пов'язане з освітою та бізнесом (виробництвом і продажем товарів). Традиційно склалося так, що процес освіти і виховання є, насамперед, духовно-гуманістичним процесом [153]. У той же час світ бізнесу діє, передусім, за так званими ринковими законами (або законами економіки) [24]. Ним керують попит і пропозиція, необхідність одержання прибутку, потреба у зниженні собівартості товару при його виробництві, стратегії захоплення більшої частини ринку тощо. Філософські принципи таких процесів відображає сцієнтично-технократичний напрямок.

Як впливає з вищерозглянутого матеріалу, технократизм, як спосіб мислення, допускає частковість, однобічність, жорсткість, однозначність, розгляд засобу як мети. Він виступає у вигляді сучасної форми догматичного, механістичного світогляду й діяльності. В основі розуміння технократизму лежать причини двоякого характеру. З одного боку, це тверда (адміністративно-командна) форма організації виробництва й всього життя людини. З другого, – це сам характер сучасної цивілізації, що прийнято називати в сучасній науці “машинної”, або техногенної. Спосіб взаємодії із природою, що базується на механічних принципах, закладених у техніку, диктує людині певний спосіб поведінки і мислення. Цей спосіб закріплюється в мисленні і розподіляється на інші сфери людського життя.

У цих умовах людина не може вийти за рамки обмеженості, частковості, вузькості мислення, розгорнути універсальне багатство свого потенціалу. Технократичне розуміння людини відбите в ідеалі його всебічності, розглянутої як механічне з'єднання всіх позитивних

сторін. Але в цьому випадку реальна цілісність залишається за межами пізнання, а в наявності є лише безліч рис, механічно зведених воедино. Лише система, що саморозвивається, може містити в собі багатство цілісності, і тільки стосовно неї здійснимо комплексний підхід і всебічний аналіз.

Технократичне розуміння людини виразилося у її віддаленні від умов існування, що є гармонійними для її природи. Людина втратила зв'язок із природою в ритмі своєї повсякденної діяльності, що навіюються іншими ритмами прискорюваного прогресу, відсторонилась від органічності і цілісності. Вона стала обмеженою суспільством, людьми, соціальною групою і просторово, й творчо. Її відношення із природою так само тотально детерміновані суспільством і культурою, що призводить до неадекватності її сутності і розриву всіх зв'язків зі світом, притаманному одномірному існуванню.

Техніка представляється як надсоціальна і надлюдська даність, що має свою внутрішню логіку і свої закони розвитку. Техніка стає автономною, оскільки здатна до саморозвитку, безмежного вдосконалювання власних параметрів. Розвиток техніки на поверхні соціального світу виглядає прогресивно, однак порушує рівновагу матеріальних і духовних сил, що веде до диспропорції в культурі і механізмі функціонування цивілізації, від чого виростає криза.

Технічний прогрес у наш час явно випереджає соціальний і культурний. У цей час техніка панує над людським співтовариством, диктуючи свої закони й свою волю. Прикладом може слугувати те, що багато хто впадає у залежність від Інтернету, від комп'ютера, у психдиспансерах з'являються нові хворі з порушенням психіки, зомбовані хакери.

Техніка матеріалізує волю розуму людини-завойовника і людини-хижака ("Raubter" за Шпенглером). Така видозміна статусу техніки в суспільстві узаконює войовничо-споживче відношення до природи, що веде до екологічної, моральної і духовної кризи. Технологічний детермінізм, як плин, був властивий майже всім західним соціологічним концепціям, наприклад Сен Симона і Веблена. Центральна ідея технічної цивілізації – це ідея влади технічних фахівців, або носіїв технічної раціональності. Технократи

поступово заповнили світ. Про це писали багато філософів початку ХХ століття. Вся екзистенціальна філософія спрямована проти обездушеної і обезбоженої технократичної реальності й виступає за творче самобуття, саморозкриття людини, утвердження свободи, індивідуальності і субстанціональності в культурі.

Самою глибинною основою технократизму як способу мислення є порушення споконвічної органічної цілісності, втрата зв'язків з коріннями Буття, онтоса. Відбувається процес тотальної дезонтологізації, про що писали Ясперс і Марсель. Це проявляється в розбалансуванні розуміння взаємодії матерії й духу, дисбалансу культури й цивілізації, Еросу й Танатоса.

Техніка створює одномірно-кількісний підхід, тому що вона за своєю сутністю і призначенням явище масове. І, функціонуючи в суспільстві, вона багаторазово підсилює, розмножує ті сторони нашого мислення, які є односторонніми, які зорієнтовані на жорсткий схематизм, механістичність, лінійність і стандартизацію, про що писали всі франкфуртські мислителі – Т. Адорно, М. Хоркхаймер і Г. Маркузе.

М. Хайдеггер пише про таке мислення, як про “втечу від мислення”, протиставляючи йому “мислення, що осмислює”. “Мислення, яке обчислює”, що обмежене, – це приватний вид мислення. “Його специфічність полягає в тому, що, коли ми плануємо, досліджуємо, налагоджуємо виробництво, ми завжди зважаємо на дані умови. Ми заздалегідь розраховуємо на певні результати” [48, с. 21]. Таке мислення буде калькуляцією навіть тоді, коли воно не оперує цифрами й не користується калькулятором і комп'ютером.

М. Хайдеггер формалізує основні риси “обчислювального” (тобто технократичного) мислення. У такому способі мислення багато філософів – як російських, так і західних – побачили неминучість і трагедію. Його зміст аналізує М. Бердяєв, Д. Оруелл, О. Шпенглер, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Маркузе, Г. Марсель.

Одномірна людина з одномірним мисленням виступає як закономірний побічний продукт цивілізації у Г. Маркузе. Джерела ж традиції протистояння технократизму сходять до ХVІІІ століття, коли тенденції, що народжуються, – технократичного мислення і

діяльності людини – чуйно вловили Гете й Шиллер. А пізніше цю ідею розвили Гегель, Маркс, Бальзак, Достоевський, Толстой, Манн.

Розвиток суспільства закономірно привів до розширення і зміцнення технократизму, де техніка стала об'єктивним щаблем людського розвитку, необхідною формою відношень людини зі світом. А нині вона є трагічною даністю прогресивних тенденцій і поступово стає способом збагнення світу і способом буття людини.

Технократизація людини була проаналізована екзистенціалістами не просто як зовнішнє, механічне прилягання її до технічного світу, і навіть володарювання над ним і за допомогою його, але як внутрішня перебудова самої людини, її раціональності, чуттєвості і розуміння нею своєї ролі в суспільстві. М. Бердяєв писав, що “прагнення до цілісності і органічності ми успадкували від колишньої, природно-органічної епохи”. Технічна ж епоха закриває дорогу цьому прагненню. Вона “жадає від людини фабрикації продуктів, і при тому у найбільшій кількості при найменшій витраті сил. Людина робиться зряддям виробництва продуктів. Річ стає вище людини” [12, с. 149].

У М. Хайдегера техніка підкоряє собі весь простір буття, властива їй логіка пронизує свідомість епохи. “Вона не просто атрибут індустрії, а спосіб самореалізації людства. Вона не просто інструмент, а універсальна цінність вселенського масштабу. Її статус рівняється статусу істини” [18, с. 32]. Техніка стає способом виявлення, розкриття, “виведення зі стану утаємниченості” глибинних властивостей буття. Через неї людина говорить із буттям, чує клич Буття. Людина повинна зрозуміти і позатехнічний фундамент техніки, оскільки сама техніка не є засобом у руках людини, а навпаки, людина стає засобом під владою машини.

М. Марсель називає сучасну прогресивну людину новою технічною організацією, “тоталізованим універсумом технічної раціональності” і “технічною екстраполяцією”. Він вважає дух абстракції ядром сучасної цивілізації. М. Марсель бачить переоцінку ролі техніки, складову душу сучасної цивілізації, де під технікою він розуміє навичку, призначену для підкорення світу. Людина відчула себе центром Всесвіту і переоцінила могутність свого розуму з підкорення зовнішнього світу. Науково-технічний розум стає центром

нової “технічної цивілізації”, яка загрожує повною дегуманізацією світу.

Це один з парадоксів історії, де гуманізм переходить у свою протилежність – антигуманізм. З вищесказаного можна зробити висновок, що при зростанні ролі техніки в техногенній цивілізації відчужується людина, перетворюючись у технічний елемент, деталь технічної цивілізації. Потрапляючи в її вимір, вона стає додатком до науково-технічної реальності, “людиною-механізмом” (“*Homo mechanicus*”), і “людиною-споживачем” (“*Homo consumers*” за Е. Фроммом). Аналізуючи сучасну західноєвропейську цивілізацію, М. Марсель думає, що техногенна цивілізація руйнує духовно-ціннісний зміст культурно-історичної традиції. Над “духом містерії” взяв гору “дух техніки”, який підкоряє дійсність, який може маніпулювати нею. Цей процес завершується тотальним маніпулюванням суспільним життям і свідомістю людини.

Глобальну ідею технократизму як конкретний образ організації розвинув у своїх працях Л. Мемфорд. У процесі виникнення техніка була зв’язана з усією природою людини. Її змінила “монотехніка, цілком присвячена збільшенню влади й багатства шляхом систематичної організації повсякденної діяльності” [49, с. 232]. Цю первинну колективну машину – ієрархічну організацію суспільства й праці, “людську модель всіх наступних машин”, – Л. Мемфорд називає Мегамашиною.

Втіленням принципу Мегамашини, за Л. Мемфордом, став образ “Людини-Організації”: “Система, як така, є продовженням такої людини – від найпримітивніших форм політичної влади вона виступає водночас і як створіння, і як творець, і як остання жертва Мегамашини” [117, с. 79]. Людина-Організація, за Л. Мемфордом, є сполучною ланкою між древнім і сучасним типом Мегамашини. Вона не є винахід нинішньої епохи, або винятково продукт сучасної техніки. Кращими вважаються ті її якості, які відповідають даному типу машини.

Російські філософи внесли певний внесок у критику ідей технократизму. Вони намагалися протиставити обмеженості, розірваності і частковості людини і її буття принцип синтезу і цілісності. Про це писали В. Соловйов, П. Флоренський, А. Карсавін,

С. Булгаков і М. Бердяєв, які глибоко розуміли об'єктивну сутність і обмеженість самої машинної цивілізації.

У природі самої машинної цивілізації, яка базується на концепції науки Нового часу, закладена можливість технократизму. “Знання – сила” – це і є девіз мислення і світовідчуття епохи, в якому закладена можливість технократизму, який породжує спрощений образ світу. Саме в цих умовах і з'являється можливість виникнення світу машини.

У сфері виховання, технократизм – це переконання у здатності виховувати кожного під впливом ідеологічного, інженерного, масового і технократичного впливу.

“Технократ – це педагог, який придушує будь-яку ініціативу; політик, який створює рецепти для всіх часів і народів; це віра в передбачуваність; нездатність співвіднести отриману користь і сплачену ціну; це – як інтегральна характеристика – антигуманне відношення до людини і результату її діяльності” [167, с. 20].

З погляду релігії, проблема технократизму глибоко проаналізована М. Бердяєвим. Він виділяє чотири риси нового типу духовності, яка символізувала перемогу цивілізації над культурою: “1. Усунення мистецтва і філософії, заміну їх інженерним мистецтвом; 2. Перехід до нового типу етики – від місії збереження і продовження творчості до панування над ним у своїх цілях; 3. Панування “філософії володіння” над “філософією буття” (про це ж писав Е. Фромм); 4. Втрата виходу у вічність, можливість споглядання Бога, істини, краси” [12, с. 76-78].

Яким же чином можна звільнитися від технократичного розуму й мислення? Технократизм у філософії протиставляється культурі, що цілісна, має цілісне ядро, серцем якого є релігія й усвідомлює метафізичні коріння свого Буття, де технократизм виступає деструктивним і нерідним елементом. Але він – складова частина соціального буття і його елемент – постійно збуджує і провокує мислення до конструкцій іншого типу. Культура повинна “знімати” обмеженість технократизму. Технократизм народжується в лоні й виходить із лона культури, але, відпавши від неї, він починає самостійно диктувати умови існування культури і людини-творця культури. Диктуючи новий спосіб існування, технократизм веде

цивілізацію в безвихідь, у виродження, до катастрофи. Технократизм стає глобальною характеристикою мислення і діяльності людини. Він має глибоку традицію в суспільній свідомості, яка пов'язана з наукою, мисленням Нового часу, зі зміною характеру людської діяльності і виникненням реальної загрози деформації природи людини. Суть технократизму – в порушенні цілісності людини, закріпленні однобічності, частковості, одномірності, “лінійності” її мислення і діяльності, їхньої запрограмованості, зв'язаності і обумовленості...

Людина, що технотизована, повністю забуває про прекрасне, вона не отримує натхнення ні від роботи, ні для створення чогось нового, вона не бачить користі морального, тому що бути моральним стає безглуздо для людини-організації, оскільки вона – частина більшого технізованого, і, разом з тим, аморального “суспільства-машини”, технополісу, або Мегамашини.

Це, можливо, сама фундаментальна втрата, тому що вона непомітно змінює всю парадигму думок і почуттів людини, її ціннісні орієнтації і спосіб життя. Тому навколишній світ стає ворожий красі і гармонії. Ознаками цього є як зовнішні, так і внутрішні елементи. Настав час глобальної деструкції і деконструкції людської свідомості, в якому немає місця культурним традиціям, поняттям цілісності людини і гармонії, які визначають зміст її Буття.

Втрата гармонії із світом народжує хворобливі, перекручені уявлення про світ і про себе, хворі думки породжують нездоровий світогляд, що, перш за все, породжує безнадійно хворі і деструктивні соціальні “структури”: мертвотні некрофілістичні інститути і установи утворення (приклад – тоталітарні секти, Інтернет-клуби, шоу-бізнес, платні еротичні послуги, іноді по телефону й Інтернету). Людство постало перед фактом утворення антиестетичної дійсності і в матеріальному, і в духовному просторі Буття.

Аналіз відчуженої від гармонії і краси людини зробили у свій час Гете й Шиллер з його ідеєю “Естетичного соціуму”; Маркс і Бальзак, Т. Манн і Г. Маркузе з його “Еросом і цивілізацією”. Вони особливо гостро пережили і піддали аналізу реальний факт відчуження мистецтва і краси від людської реальності, намагалися з'ясувати його соціальні передумови. Виникли різні моделі порятунку

індивіда з відчуженої реальності, які здатні відновити цілісність людини в умовах нової технократичної цивілізації.

Критика проблеми відчуження в культурі також здійснена Шопенгауером і Ніцше, але в більш культурологічному плані. Гете, Шиллер, Гегель, Маркс,

Бальзак, Манн прямо вказували на джерело відчуження – товарно-грошовий характер буржуазних суспільних відносин. Вони зробили висновок: це суспільство за самою сутністю вороже мистецтву і красі.

Гете і Шиллер протиставили односторонньо-насильницькому методу осягнення світу перетворюючий вплив матеріального розвитку і естетичного виховання. Сучасну "узурповану людину", – вважав Шиллер, – треба повільно і спокійно перетворювати в ідеального громадянина; із людини, яка живе в царстві потреби, створити громадянина "естетичної держави". Це буде, за його словами, людина гідна свободи. Шиллер вважає, що тільки через красу пролягає шлях до волі. Таку точку зору прийнято вважати утопічною і естетичним ідеалізмом. Цю ж ідею продовжив Г. Маркузе в роботах "Есе про звільнення" та "Ерос і цивілізація".

Для сучасного суспільства характерні ті ж елементи деестетизації, відчуження краси через відчуження власності й влади, через тоталітаризм держави, через уніфікацію, а в кінцевому підсумку – технократизацію людини. Але цей парадокс перестає бути таким, якщо ми визнаємо якісну невідповідність наших уявлень про власне суспільство із самим суспільством, теоретичної моделі з реальністю, а також, якщо ми визнаємо можливість суспільства зсередини трансформуватися в нову якість. Соціум інформаційної доби, що тільки зароджується, зможе розвинути в соціум культури лише за умови "повернення у світ краси". Тоді ми зможемо сподіватися, що подолання відчуження краси від людини, а отже, подолання технократизму можливо в рамках майбутнього "вищого синтезу" – суспільства, що формується, до якого Захід і Схід повинні пройти кожен свою частину шляху.

Антитехнократичні тенденції повинні виникнути і в сучасному науковому пізнанні. Феномен гносеологічного технократизму визначається як протилежність цілісності мислення, який охопив усі

рівні суспільного Буття і став перешкодою розвитку людини. Необхідно досліджувати його існування в науці, там, де присутня рефлексія мислення і здійснюється становлення методів і програм пізнання. Можна констатувати, що наука прагне до цілісності, синтезу пізнання.

Характерна риса сучасного етапу розвитку наукового знання складається в тенденції до створення узагальнюючих концепцій, теорій і навіть окремих напрямків, в яких об'єкт дослідження розглядається під кутом зору взаємозв'язку і взаємодії різних його сторін, частин і функцій в рамках цілого.

Очевидно, що інтегруюча тенденція в науці на сучасному етапі стає більш потужною. Звідси, необхідно повернутись від підвищення інтересу до цілісності, до самого способу її реалізації. Технократичне мислення, щоб створити цілісність, завжди механічно поєднує елементи однорідні й однорівневі. Але на даному кризисно-катастрофічному етапі розвитку необхідний протилежний підхід, що припускає поліфонічність для синтезу. Він відмовляється від розуміння єдності лише як з'єднання на єдиній науковій платформі всього багатства теорій і концепцій. Акцент робиться на взаємодоповнюючому характері теорій.

Усвідомлюється неможливість механічного поєднання гуманітарного і природничо-наукового знання, як і відповідних їм образів світу. "...Фрагменти дійсності, які вивчаються природничими науками, не зливаються в єдиний образ із тими фрагментами світу, які вивчають науки суспільні..., єдиний "зріз" із усього пласту знання виступає лише ідеалом і може розглядатися як орієнтир дослідження з методології науки" [112, с. 278]. Вони не зливаються, а взаємопроникають, взаємодоповнюють один одного, якщо не розглядати їх в одній площині. Прикладом може слугувати софіологія Флоренського, його вчення про єдиносутнісні тварного Буття, розуміння соборності в російській філософії А. Хомякова і В. Соловйова, а також симфонічності Л. Карсавіна.

Так, зокрема, теоретичним прототипом виведення техніки до сфери самостійного буття можна вважати концепцію П. О. Флоренського, в якій взаємопов'язані органічна та неорганічна тілесності [181]. Речі є продовженням нашого тіла. Вони повинні

перетворюватися на знаряддя, які мають технічний характер, а техніка та живе тіло виводяться з особливого життєвого тілоформуєчого начала. Створення технічних засобів за образом людських органів є спробою людини активно впливати на навколишнє середовище, свідомо опанувати ним та перебудувати. І техніка, як частина культури, організовує матерію, що перебуває поза людиною.

Техніка є “уламком” живого тіла, а тіло є проекцією, образом майбутньої техніки. Але лінії техніки та життя не настільки сильно поєднані, і розвиток кожної з них може або прискорюватися, або уповільнюватися. Схожість побудови та функціонування органів та знаряддя вказує на необхідність переходу від технічного прогресу, який залишає особистість недосконалою, до прогресу органічного, а потім і духовного. Техніка, на думку П. О. Флоренського, є активним самостійним елементом, який допомагає людині здійснити акт самопізнання.

Завдяки тому, що проекція відбувається не лише в матеріальній сфері, а й в ідеальній, з рухом думки, жоден зі станів технічного розвитку не є завершальним. Отже, технічний прогрес є пропорційним здобуванням нових знань. Оскільки не всі органи проектується у технічній творчості, то і не кожне технічне знаряддя є проекцією якогось з органів. Тому, “слід чекати в техніці такі знаряддя, прототипу яким в сфері органічного ми ще не знайшли” [181, с. 149].

Техніка впливає на духовні складові життя людини та має тенденцію до самостійного буття, і завдяки цьому відбуваються зміни гуманістичних парадигм протягом історичного процесу.

В сучасній науці прикладом може слугувати концепція В. Налімова, де автор намагається об’єднати семантичну і фізичну реальності.

Антитехнократичним є синергетичний підхід. Цілісність перестає ототожнюватися з рівновагою і порядком. Вони виступають лише частковим випадком, який не визначає загальної картини. Цю картину, навпаки, визначають нерівномірність і хаос, випадковість. Нерівноважений і спонтанний характер системи наукового знання яскраво виражений в концепції В. Біблера. Цілісне знання виростає з

безперервного діалогу (полібалки), переклику, взаємодії змістів як в історичному, так і в сучасному середовищі.

Цей підхід підводить до необхідності повернення науки в лоно культури. Це не штучне вживлення в тіло науки соціокультурних утворень, із чим не згодні ні захисники класичного ідеалу науковості, ні більшість прихильників сучасної екстерналістської тенденції, такому способі мислення, коли наукові теорії, гіпотези, факти всіх часів і народів як би розмовляють між собою на рівних і мають рівне “право” на своє право у вирішенні будь-якої сучасної проблеми, хоча, з другого боку, не відкидається і “зняте” знання, і як “зняте” воно бере участь у цій нескінченній науковій полібалці.

Кожен часовий зріз науки стає ареною подвійності, додатковості і виникає як мозаїчне полотно з елементами різного колориту, яскравості, відтіняючими один одного і тільки в сполученні забезпечують неповторний вигляд цілісності полотна. Парадокси, які ведуть в безвихідне становище, насправді допомагають вийти до якісно нової картини світу, яка уже на порозі пізнання і “стукає у двері”.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. В сучасній ситуації світоглядного еkleктизму, втрат стійкого фундаменту світосприйняття, розпаду цілісної картини світу, щоб вирватися із чергового тупика світової історії, необхідно зробити прорив через:

1) прагнення до відходу від механічного розуміння єдності й цілісності до усвідомлення їхньої структури як сукупності неоднорідних елементів, які доповнюють один одного;

2) відмову від розуміння цілісного знання як його рівноваги, абсолютної впорядкованості та здійснити перехід до дослідження розвитку, динаміки цілого, до ідеї полібалки, поліфонічності знання;

3) що зміцнюються антитехнократичні тенденції в просторі більше загальної тенденції пошуку оптимальних форм інтеграції, синтезу, цілісності наукового знання;

4) парадоксализацію, розірваність наукової картини світу.

На шляхах пошуку інтеграції і цілісності виникає синергетична концепція І. Пригожина, який подав новий спосіб мислення, створив міждисциплінарний підхід. Він переборює традиційне ототожнення цілісності з рівновагою. Сама рівновага стає моментом, стороною

розвитку системи. З погляду кібернетики, стан нерівноваги – це те, що руйнує стійкість і цілісність, згідно з синергетикою, воно не джерело загибелі, а підстава становлення впорядкованості, структурного оформлення.

Синтез і синергетика – це засіб боротьби проти технократизму. Необхідний процес подолання панування технократичного мислення і формування нової синергетичної парадигми мислення. Повинен сформуватися антитехнократичний тип мислення, незорієнтований на машинну одноманітність, догматизм, однобічність, жорстокість, якому буде відповідати і нова система загальних уявлень про природу, або нова картина світу, більш складна й багатомірна, яка уточнює місце і роль людини у Всесвіті, можливо, зовсім незвичайна з погляду повсякденного “здорового глузду”. Ця нова картина світу стане великим завоюванням людини, і, можливо, якісно змінить її саму, повертаючи науку в лоно культури. Якщо ми хочемо повернутися до гуманізму, необхідно створити нову ціннісну науку про людину, яка допускає її цілісність.

Всебічність людини техногенної цивілізації повинна замінитися органічною цілісністю, а в соціальних системах – інтегральністю, яка неможлива без пізнання законів Всесвіту і засобів досягнення її мудрості, без трансценденції.

Цікаву антитехнократичну концепцію відродження гуманістичного виміру Г. Марсель бачить у відродженні сакрального виміру, який виснажився від тотальних хвороб століття. Через Дух і духовність можливе відродження гуманізму і почуття гідності особистості, яке стерлося із приходом “людини маси”. Г. Марсель пропонує повернутися до трагічної мудрості і заглянути за її межі. Трагічна мудрість – це необхідність, в яку потрапляє тоталізований універсум. Мудрість – це не життєвий режим і не духовна дієта.

Мудрість – це мета людини, до якої вона прагне, відчуваючи фундаментальну духовну метафізичну незабезпеченість своєї людської екзистенції. Г. Марсель пропонує сучасній людині позитивну перспективу – прорив до трансценденції, оцінюючи стан людини сутінкової фази цивілізації, як “останній туалет, який засуджений робить перед стратою”. Критикуючи масове суспільство, цей автор вважає, що єдиною гарантією людської свободи і є зв’язок

людини із трансцендентним, тобто з тим, що перебуває за межами “світу речей”, де зберігаються кінці і початки людського Буття.

Альтернативу “людині маси” Г. Марсель бачить в персоні, особистості, яка володіє аристократизмом. Фундаментом персони є суб’єктивність, що незмінно тяжіє до образу монади, на основі чого народжується інтерсуб’єктивність, міжособистісні зв’язки людей на основі духу, укорінені в трансцендентному. Персона, пов’язана з Абсолютом, несе істинні культурні цінності, здатні цементувати і впорядковувати, замазувати тріщини в культурно-історичному процесі. Такі інтерсуб’єктивні зв’язки Г. Марсель уподібнював деякому роду священнодійства, як причастя до святого, або сакральному (communion), де причастя людей один до одного невід’ємне від їхнього соборного причащення загальних для всіх цінностей в історичній традиції. Шляхи виходу із кризи Г. Марсель бачив, як і Флоренський, через трансценденцію – “схоплювання людини Богом”, або саме сходження людини до Абсолюту.

А проекцію концепції цілісного знання в соціальній площині буття запропонував Ж. Марітен, яку втілив в цілісну систему “Інтегрального гуманізму” як вихід із кризового стану культури і суспільства.

Так, як і П. Флоренський, В. Соловйов і Л. Карсавін, Ж. Марітен намагаються створити якусь універсальну, інтегруючу концепцію, здатну об’єднати всі уламки, які розпадаються, Буття європейської культури, залікувати трансцендентним розумінням світової історії всі “кровотечні рани Буття”.

“Інтегральний гуманізм” здатний об’єднати всі цінності світової історії на основі релігії. Ж. Марітен вважає, що релігія є тою трансцендентною основою, через яку можливе зростання й інтегрування культури і цивілізації, оскільки вона є втіленням волі і універсальних цінностей [102].

Цілісна людина – це не стан, це процес, який виступає як подолання односторонностей, і більш повне і конкретне розкриття його субстанціонального багатства. Технократична однобокість свідомості і діяльності виступала як повне відкидання релігійної, ідеалістичної, сутнісної та ірраціональної складової духовної культури людства.

У наукових дослідженнях про людину виникає потужна антитехнократична тенденція убік руху до цілісності культури. Вона спрямована на подолання псевдодіалектичного, комплексного підходу до розуміння природи і сутності людини, коли механічно складаються природні й соціальні початки; це подолання стійкого уявлення про ідеал всебічності, усвідомлюваного як механічне з'єднання позитивних сторін; це все більш повне розгортання уявлень про органічний зв'язок людини з умовами її існування; а так само подолання сучасного антропоцентризму і недооцінки можливостей людини, спроба зрозуміти її реальне місце в космосі; це синтетичність і гармонійність самої науки, яка зароджується, про людину.

На початку ХХІ століття спостерігається активізація наступу гуманізму на позиції технократизму шляхом саморозгортання інформаційно-гуманітарної революції, що є не першою у ланцюзі науково-технологічних революцій ХХ–ХХІ століть. Початком цього ланцюга є добре відома всім НТР. Перетворивши гігантській масив природничо-наукових знань на суму наукомістких технологій, НТР дала змогу людству опанувати два найважливіші стратегічні ресурси – речовину й енергію. Що ж до масиву гуманітарних знань, тобто знань про людину, соціум, культуру, історії, дух, то вони залишилися на узбіччі магістралі НТР. Завдання перетворення цього масиву знань у суму гуманітарних технологій розв'язує інформаційно-гуманітарна революція. Ця революція не ідентична ні соціальним, ні науковим революціям. Соціальні революції змінюють політичну владу, режим, соціальні підвалини суспільства. Наукові революції здійснюють зламування старих парадигм науки й установа нових. На відміну від них, інформаційно-гуманітарна революція змінює суму технологій, за допомогою яких людство прагне перетворити у свої стратегічні ресурси не тільки стихії природи, але й творчі потенції самої людини в усіх її вимірах.

До яких же висновків можна дійти на підставі аналізу протистояння принципів технократизму й гуманізму, що відбувалось протягом ХХ століття?

По-перше, технократизація свідомості призвела не до піднесення, а до занепаду науки й техніки, до нездатності вивести її

на якісно новий рівень для досягнення більш прогресивних ідей. Це відбулося, тому що технократичне мислення в глибині своєї сутності протилежне творчості, яке “живиться” духом. Без творчості ж мертвіють і новітні науково-технічні засоби, втрачаючи внутрішнє субстанціональне джерело розвитку. Імпульс “волі до влади” затьмарює собою імпульс “волі до культури”. Це і є умови, за яких культура впадає в кризу, і втрачає творчу здатність.

По-друге, самим фундаментальним проявом технократизму як “машинізованого” способу мислення і діяльності людини, характерного для сучасної епохи, є деестетизація людського Буття. Причина цього – в тому, що естетичний початок споконвіку протилежний однозначності, однобічності, спрощенню, і, навпаки, пов’язаний за своїм походженням з багатозначністю, багатомірністю, вільною грою, тобто технократизм і краса протистоять один одному за сутнісними параметрами. Ситуація кризи – це коли Танатос перемагає Ерос, цивілізація – культуру, виникає однобоке буття, яке саме піддане виродженню.

По-третє, соціальною базою антиестетики як атрибутивної форми технократизму стає товарно-грошовий фетишизм. Він виражається, з одного боку, в абсолютизації ролі товарно-грошових відносин, у неправомірному перенесенні їх зі сфери матеріального на сферу духовного виробництва, і, як наслідок цього, – у спробі штучного “вбудовування” сфери духовних, естетичних сутностей у механічну, кількісну схему буття. А з другого, – у виключенні, “розмиванні” якісних характеристик духовності, формуванні ілюзорної свідомості. Втрата ж якості є втратою цілісності.

По-четверте, руйнування цілісності є також атрибутивна властивість технократизму. Релігія в культурі формує цілісність, рівну синтезуючій тенденції. Серед головних її рис – відновлення оптимального певного місця техніки, пошук її ніші в людському бутті; перехід від споживацько-кількісного до органічно-якісного способу взаємин людини зі світом; подолання вузького, механістичного розуміння свободи як “свободи від...”, як свободи винятково зовнішньофізичної, межі якої завойовуються й утримуються постійною напругою насильства; свободи, яка неминуче народжується з насильства. Синтезуюча тенденція проявляє себе не

як зовнішнє насильство, але як нестримна зміна системи зсередини, що впливає на позитивну зміну інших систем.

По-п'яте, реальні наслідки технократизму. Технократизм “роз’їв”, як іржа, і зробив деконструктивними всі скріплення складових елементів духовної культури. Тому відбулося змішання принципів і народився світоглядний еклектизм; виникла ентропія духу культури, дух перестав творити вічні ідеали і цінності; виникає корозія вічних стовпів істин Буття, фундаменту культури; відбувається ерозія вічних непорушних духовних ідеалів і цінностей.

Отже, сформовану ситуацію на початок ХХІ століття коротко можна охарактеризувати в такий спосіб. Гранична напруженість людської думки, концентрована в сучасній науці, як би прийшла в зіткнення зі своїм “антисвітом” – із силою, антигуманних суспільних відносин, з відчуженою від справжньої науки сферою помилкової свідомості, яка прагне бути масовою і, здавалося б, результат може бути тільки один – суспільний вибух.

Але він не відбувається, або, у всякому разі, виражається хоча й у досить різких, але обмежених формах. Справа виглядає так, по-перше, тому, що спеціалізація науки зайшла занадто далеко, щоб будь-яке зіткнення зі сферою відчуженої масової свідомості могло торкнутися глибинних, сутнісних сил науки; по-друге, тому, що з’явилися тенденції, які несуть “заспокійливий ефект” і серед них не останню (якщо не першу) роль відіграють ті матеріальні блага, які виявилися безпосереднім чином пов’язані з успіхами науки і техніки й відчутно вплинули на зростання суспільного масового споживання.

Ці останні тенденції не забарилися оформитися, якщо не теоретично, то, у всякому разі, ідеологічно – у відповідних технократичних концепціях, які абсолютизують значення науки і техніки в житті суспільства, стверджуючи, що вони перетворюють його безпосередньо і прямо обминаючи соціальні фактори.

Водночас, практика використання індустрії інформаційно-гуманітарних технологій перетворення людини в усіх її вимірах занурює наш мегасоціум в якісно нову екзистенціально-антропологічну ситуацію. У цій ситуації просвітницька віра в те, що науково-технологічні революції неминуче ведуть цивілізацію до ідеально досконалого суспільства – тобто до суспільства Розуму,

Справедливості, Загального благоденства – усвідомлюється як “світоглядна мара”. Постпросвітницька світоглядна примара “суспільства ризику” протверезує інтелектуалів нашого часу, звільняє їх від небезпечної ілюзії про можливість науково-технологічного управління глобальною еволюцією не тільки гуманітарної сфери, але й екосередовища в усій його тотальності.

Тепер, за умови формування якісно нової фази науки, що отримує назву “технонауки”, якісний стрибок має здійснити освіта, оскільки принципово оновлюється її зміст. Але для того, щоб запровадити в життя якісно нову організацію освіти, треба детально розібратися з її сучасним станом і виокремити ті її ланки, що найбільше постраждали від технократизму або здатні його відтворювати і зміцнювати за рахунок надмірного використання сучасних технологій навчально-виховного процесу.

Література до розділу:

1. *Амонашвили Ш. А.* Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Мн.: Университетское, 1990. – 560 с.
2. *Амосов Н. М.* Мое мировоззрение // Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 50-74.
3. *Андреев Д. А.* Технократический миф в современной России // Круглый стол проекта “Горбачевские чтения” на тему: “Власть факта и власть мифа: как создается образ современной истории России”. – 15 декабря 2004 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gorby.ru/rubrs.asp?rubr_id=482&art_id=24244. – Заголовок з екрану.
4. *Андрущенко В.* Освіта має плекати духовність // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 11 (21). – С. 3-7.
5. *Андрущенко В.* Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 5-8.
6. *Аршинов В. И., Буданов В. Г.* Когнитивные основания синергетики // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – Москва : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67-108.
7. *Афанасьев Ю.* Болонский аршин: русский университет в европейский. О российских перспективах в Болонском процессе // [Электронный

- ресурс]. Сайт “Русского журнала”. – Вне рубрик. – Сумерки просвещения. – 2003. – 7 апреля. – Режим доступа : http://www.russ.ru/ist_sovr/sumerki/20030407_afan.html. – Заголовок з екрану.
8. *Байрачная Л. К.* Власть: содержание, структура, функции (социально-философский анализ) : дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Харьков, 1992. – 179 с.
 9. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – Київ : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
 10. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. изд. 2-ое, испр. и доп. – Москва : Academia, 2004. – 788 с.
 11. *Белозерцев В. И.* Технократическое мышление и пути его преодоления // Идеологизация науки и истина. – Казань, 1989. – С. 82-85.
 12. *Бердяев Н. А.* Смысл истории. – Москва : Мысль, 1990. – 175 с.
 13. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.
 14. *Бех В. П., Малик І. В.* Витоки формування проблем вищої школи // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 11 (21). – С. 11-17.
 15. *Бех І. Д.* Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 1997. – С. 8-11.
 16. *Бех Ю. В.* Саморозгортання соціального світу. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.
 17. *Беланова Р. А.* Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США). – Київ : Центр практичної філософії, 2001. – 216 с.
 18. *Библер В. С.* Культура. Диалог культур // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 32-36.
 19. *Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г.* Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. – Москва : Знание, 1969. – 48 с.
 20. *Богданов А. А.* Всеобщая организационная наука. Тектология : в 2-х томах. – Т. 2. – Москва : Экономика, 1989. – 351 с.
 21. *Бойко Є. М.* Сучасний стан: напрямки реформування системи вищої освіти // Фінанси України. – 1999. – № 9. – С. 46-51.
 22. *Бондаревская Е. В.* Личностно-ориентированное образование как прогностическая модель педагогической культуры XXI века: [Из опыта

- работы ряда средних школ г. Ростова] // Инновационная школа. – 1998. – № 2. – С. 14-20.
23. *Бондаренко В.* Неприваблива освіта // День. – 2002. – 7 червня. – № 101.
24. *Борисов Е. Ф.* Экономическая теория : учебник. – Москва : Юристъ, 1997. – 568 с.
25. *Боровська Н.* Визначити конкретні шляхи розвитку освіти [Про участь В. Кременя в прес-конференції керівників освіти і науковців, присвяченим підсумкам роботи галузі за рік та питанням її розвитку] // Освіта України. – 1999. – 22 грудня (№ 52). – С. 7.
26. *Буева Л. П.* Человек, культура и образование в кризисном социуме // Философия образования : сб. науч. статей. – Москва : Фонд “Новое тысячелетие”, 1996. – С. 37-54.
27. *Бурлачук В.* Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. – Київ : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 266 с.
28. *Бушман І. О.* Система освіти як засіб модернізації української культури : дис. ... канд. філос. наук: за спеціальністю: 09.00.10; захищена 24.02.2005. – Київ : ІВО АПН України, 2006. – 151 с.
29. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем. – Санкт-Петербург : Лань, 1999. – 480 с.
30. *Василюк А., Пахоцінський Р., Яковець Н.* Сучасні освітні системи : навчальний посібник. – Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2002. – 139 с.
31. *Вебер М.* Основные социологические понятия // Избранные произведения. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 601-643.
32. Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації : монографія / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Михальченка, В. Г. Кременя. – Київ : Знання, 2001. – 440 с.
33. Власть: Очерки современной политической философии Запада / В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипова и др. – Москва : Наука, 1989. – 328 с.
34. *Воловик В. І.* Вступ до філософії : навчальний посібник. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 160 с.
35. Вступ до політичної аналітики : навч. посібник / авт. кол. : С. О. Телешун, О. Р. Титаренко. І. В. Рейтович, С. І. Вировий ; за заг. ред. С. О. Телешуна. – Київ : Вид-во НАДУ, 2006. – 220 с.
36. *Гегель Г.* Наука логики. – Т. 1. – Москва : Мысль, 1970. – 501 с.
37. *Гегель Г.* Политические произведения. – Москва : Наука, 1978. – 438 с.
38. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.

39. Гегель Г. Эстетика : в 4-х томах. – Т. 1. – Москва : Искусство, 1968. – 312 с.
40. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – Москва : Изд-во “Совершенство”, 1998. – 608 с.
41. Гессе Г. Гра в бісер: Роман: пер. з нім. Є. О. Поповича ; передм. Д. В. Затонського ; НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Харків : Фоліо, 2001. – 510 с.
42. Гессен С. И. Основы педагогики. Введения в прикладную философию / отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – Москва : Школа-Пресс, 1995. – 447 с.
43. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризації // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / за ред. І. А. Зязюна. – Київ : ВІПОЛ, 2000. – С. 81-107.
44. Грачев А., Ломейко В. Встреча цивилизаций: конфликт или диалог. – Париж : ЮНЕСКО, 1995. – 300 с.
45. Грубінко В. В. Формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ в контексті вимог Болонського процесу // Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Тернопіль, 26 березня 2004 р.). – Тернопіль : Вид-во ТДПУ, 2004. – С. 6-17.
46. Грушевський М. Вільна Україна // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – Київ : Веселка, 1992. – С. 90-97.
47. Грэхэм Л. Призрак казненного инженера. Технология и падение Советского Союза. – Санкт-Петербург : Европейский дом, 2000. – 183 с.
48. Губман Б. Л. Западная философия культуры XX века : учеб. пособие для студентов вузов. – Тверь : ЛЕАН, 1997. – 287 с.
49. Гуманитаризация технического образования и гуманизация профессиональной подготовки инженеров: Тезисы научно-технической конференции. – Ульяновск, 1989. – 412 с.
50. Данилова Г. С. Професіоналізм педагога на порозі третього тисячоліття // Освітнянські відомості. – 2002. – № 4.
51. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). – Київ : Райдуга, 1994. – 61 с.
52. Дзоз В. О. Гуманітарна політика України: проблеми формування та реалізації (соціально-філософський аналіз). – Київ : Знання України, 2006. – 316 с.

53. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія. – Київ : Либідь, 2001. – 334 с.
54. *Єременко І.* Гуманізація як невід’ємна складова виховання // Педагогічна газета. – 1999. – № 9.
55. *Журавський В. С., Згуровський М. З.* Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти. – Київ : Політехніка, 2003. – 200 с.
56. Закон України “Про вищу освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – Київ : Парламентське вид-во, 2004. – С. 168-221.
57. Закон України “Про освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – Київ : Парламентське вид-во, 2004. – С. 21-52.
58. *Згуровський М. З.* Сценарний аналіз як системна методологія передбачення. – Системні дослідження та інформаційні технології. – 2002. – № 1. – С. 7-36.
59. *Зинченко В. П., Моргунов Е. Б.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – Москва : Тривола, 1994. – 304 с.
60. *Зинченко В. П.* Рассудок и разум в контексте развивающегося образования // Человек. – 2000. – № 4. – С. 16-29.
61. *Зинченко В. П.* Рассудок и разум в контексте развивающегося образования // Человек. – 2000. – № 5. – С. 20-35.
62. *Зязюн І. А.* Гуманізм освіти ХХІ століття: філософський і психологічний аспект // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2002. – № 2. – Харків : НТУ “ХПІ”. – С. 24-35.
63. *Зязюн І. А.* Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С. 20.
64. *Зязюн І. А.* Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 12-13.
65. Исследования по общей теории систем / общ. ред. и вступит. статья В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. – Москва : Прогресс, 1969. – 520 с.
66. *Казначеев В. П.* Феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск : Кн. изд-во, 1991. – 125 с.
67. *Калініченко М. М.* Влада громадянського суспільства : монографія. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2006. – 175 с.

68. *Кантерев А. И.* Менеджмент знаний: От теории к технологиям: Научно-методическое пособие. – Москва : Либерия-Библинформ, 2005. – 296 с.
69. *Карамушка Л. М.* Психологічні основи управління в системі середньої освіти : навчальний посібник. – Київ : ІЗМН, 1997. – 180 с.
70. *Карамушка Л. М.* Психологія управління закладами середньої освіти. – Київ : Ніка-центр, 2000. – 332 с.
71. *Карцев В. С.* Особистість як глобальна цінність громадянського суспільства заходу // Нова парадигма: Альманах наукових праць. – 2001. – Вип. 21. – С. 40-50.
72. *Ковтун В. В.* Промисловий комплекс України. – Київ : Основи, 1998. – 200 с.
73. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) // Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, С. Є. Трубочова – Київ : Видавництво “К.І.С”, 2004. – 112 с.
74. *Корх О. М.* проблема індивідуалізму (історико-філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.05; – Захищена 06.12.2002. – Дніпропетровськ, 2000. – 396 с.
75. *Кравец А. С.* Вероятность и системы. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 168 с.
76. *Кремень В.* Без реформи освіти не розбудуємо держави // Педагогічна освіта. – 1999. – № 10. (Жовтень). – С. 1.
77. *Кремень В.* Від “кіоскової” психології – до освіти протягом життя // Дзеркало тижня. – 2003. – 1-7 лютого. – № 4. – С. 14.
78. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – Київ : Просвіта, 2005.
79. *Кремень В. Г.* Підготовка творчої індивідуальності як основне завдання освітньої системи ХХІ століття // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти : матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 року / за редакцією С. О. Сисоєвої і О. Г. Романовського. – Харків : ХДПУ, 2000. – С. 3-4.
80. *Кремень В. Г.* Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.
81. *Крижко В. В.* Антологія аксіологічної парадигми управління освітою. – Київ : Освіта України, 2005. – 440 с.
82. *Крижко В. В.* Теорія та практика менеджменту в освіті. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – 272 с.

83. *Крисаченко В. С.* Философский анализ эволюционизма / отв. ред. В. Л. Храмова ; АН УССР Ин-т философии. – Київ : Наукова думка, 1990. – 216 с.
84. *Крохмаль Н. В.* Историчні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 144 с.
85. *Кудін В. О.* Освіта в інформаційному суспільстві. – Київ : Телекорпорація “Республіка”, 1998. – 151 с.
86. *Кургузов В. Л.* Гуманитарная культура (теоретическое обоснование феномена и проблемы функционирования в техническом вузе). – Улан-Удэ : ВСГТУ, 2000. – 553 с.
87. *Кургузов В. Л.* Философия здоровья, гуманитарная культура и образование как детерминанты интенсивного развития. – www.vsqtu.cast Sib.ru.
88. *Кучма Л.* Виступ Президента України Леоніда Даниловича Кучми на II Всеукраїнському з’їзді працівників освіти: 8 жовтня 2001 року // Освіта. – 2001. – 10-17 жовтня. – С. 2-4.
89. *Лазарев Ф. В.* Интервальное миропонимание как базовый элемент мировоззрения // Мировоззрение и трансформации современного общества : материалы Международной конференции. Симферополь, 22-25 сентября 2004 / Таврический национальный ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь : ТНУ, 2004. – С. 67-69.
90. *Ленин В. И.* Задачи союзов молодежи (Речь на 111 Всерос. съезде Рос. Ком. Союза Молодежи 2 окт. 1920 г.) // Полн. собр. соч. – Т. 41. – С. 298-318.
91. *Ленин В. И.* Еще раз о профсоюзах, о текущем моменте и об ошибках тт. Троцкого и Бухарина. – Полн. собр. соч. – Т. 42. – С. 264-304.
92. *Ленк Х.* Размышления о современной технике : пер. с нем. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 183 с.
93. Лингвистический энциклопедический словарь / ред. В. Н. Яйцева. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
94. *Луковенко Ю., Нікітін В., Коловіцкова О.* Стан і перспективи реформування освіти в Україні. Документ для обговорення // Постметодика. – 2001. – № 4. [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://www.ipe.poltava.ua/pm/36/osvita.htm>. – Заголовок з екрану.
95. *Лук’янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В., Мороз О. Я.* Науковий світогляд на зламі століть : монографія. – Київ : Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
96. *Мадзігон В.* Інститут педагогіки – поступ у третє тисячоліття // Освіта України. – 2007. – № 16-17. – 27 лютого. – С. 22-23.

97. *Малик І. В.* Історико-філософська рефлексія семантичної природи явища технократизму // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. пр. – 2007. – Випуск 8. – С. 47-56.
98. *Малик І. В.* Концептуальний остів сучасного технократизму у дискурсі управління освітянським процесом // Нова парадигма : журнал наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 66. – С. 115-128.
99. *Малик І. В.* Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – Вип. 24. – Київ : “НАС”, 2007. – С. 59-73.
100. *Малик І. В.* Соціально-філософський сенс концепту “дискурс технократизму в освітніх концепціях ХХІ століття” // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. – № 12 (25). – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 218-227.
101. *Малик І. В.* Технократизм як фактор ризику формування освітніх концепцій ХХІ століття // Нова парадигма : журнал наукових праць. – Вип. 63. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 52-61.
102. *Марітен Ж.* Интегральный гуманизм / Философ в мире. – Москва : Высшая школа, 1994. – С. 90-135.
103. *Марітен Ж.* Завоювання свободи // Соціальні, економічні та релігійні. виміри свободи : зб. текстів / уклали: Ю. Біленко, А. Карась, В. Терещенко, О. Фешовець. – Львів, 2002. – С. 14-28.
104. *Марков М.* Теория социального управления. – Москва : Прогресс, 1978. – 447 с.
105. *Марков Ю. Г.* Функциональный подход в современном научном познании. – Новосибирск : Наука, Сиб. отделение, 1982. – 255 с.
106. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 1. – 798 с.
107. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 13. – 770 с.
108. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 23. – 907 с.
109. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – 535 с.
110. *Маслов В. І., Драгун В. П., Шаркунова В. В.* Теоретичні основи педагогічного менеджменту : навчальний посібник для працівників освіти. – Київ : Знання, 1996. – 86 с.
111. *Мартинов Р. С.* Феномен технократичної свідомості в соціально-філософському вимірі : автореф. дис. ... канд. філос. наук Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 20 с.
112. *Мигдал А. Б.* Качественные методы в квантовой физике. – Москва : Наука, 1975. – 336 с.

113. Мировоззрение и трансформации современного общества : материалы Международной конференции. Симферополь, 22-25 сентября 2004 г. / Таврический национальный ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2004. – 174 с.
114. *Митрофанов С.* Плюсы и минусы “болонского процесса” [Электронный ресурс] // Сайт “Русского журнала”. – Вне рубрик. – Сумерки просвещения. – 2003. – 7 апреля. – Режим доступа: http://www.russ.ru/ist_sovr/sumerki/20030407_mitr.html. – Заголовок з екрану.
115. *Михальченко М. І., Самчук З. Ф.* Освіта як об’єкт соціально-філософського аналізу: Вища освіта України: методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації: монографія / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Михальченка, В. Г. Кременя – Київ : Знання, 2001. – С. 7-46.
116. *Миль Дж.* Про індивідуальність як один з елементів добробуту (Розділ III праці “Про свободу”) // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ : Смолоскип, 2002. – С. 151-164.
117. *Мэмфорд Л.* Миф машины // Вестник МГУ. – Серия 12. – 1992. – № 1.
118. *Надольний М. І.* Мета і засоби мети // Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний Словник / заг. ред. і уклад. : В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ-Харків : ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 236-237.
119. *Налимов В. В., Дрогаліна Ж. А.* Реальность нереального. – Москва : Издательство “МИР ИДЕЙ”, АО АКРОН, 1995. – 432 с.
120. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Урядовий кур’єр. – 2002. – 18 квітня.
121. *Ніколаєнко С.* Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства // Освіта України. – 2007. – № 16-17. – 27 лютого. – С. 1-21.
122. Новая технократическая волна на западе : [сб. ст.: переводы] / сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – 450 с.
123. Новейший философский словарь. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
124. Об итогах 32-й Генеральной конференции ЮНЕСКО: справка / Российский комитет Программы ЮНЕСКО “Информация для всех”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ifap.ru/pr/2003/011020b.doc>. – Заголовок з екрану.
125. *Огнев’юк В. О.* Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – Київ : Знання України, 2003. – 450 с.

126. *Огнев'юк В. О.* Освіта міжпарадигмального періоду // *Нова парадигма: Журнал наукових праць.* – Вип. 50. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 36-48.
127. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія управління : навчальний посібник. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 695 с.
128. *Осмоловская И. М.* Дидактические проблемы в управленческой деятельности директора школы. – Москва : Сентябрь, 2005. – 176 с.
129. *Павленко А. І.* Проблема співвідношення особистісно-діяльнісного підходу в педагогіці і особистісно-орієнтованій освіті // *Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти.* – Ч. 1. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – С. 135-140.
130. *Парсонс Т.* О структуре социального действия : пер. с англ. – Москва : Академический проект, 2002. – 880 с.
131. Педагогика / под ред. Г. Нойера. Ю. К. Бабанского. – Москва : Педагогика, 1984. – 368 с.
132. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / за ред. С. О. Сисоєвої. – Київ : ВІПОЛ, 2001. – 604 с.
133. *Пилигин А. А.* Личностно-ориентированное образование: история и практика. – Москва : КСП+, 2003. – 432 с.
134. *Пищулин Н. П., Ананишин В. М.* Образование и управление. – Москва : “Жизнь и мысль”, 1999. – 296 с.
135. *Пікельна В. С., Удод О. А.* Управління школою. – Київ : Наук.-метод. об'єднання педагогічних інновацій “Альфа”, 1998. – 283 с.
136. *Плахотный А. Ф.* Проблема социальной ответственности. – Харьков : Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 192 с.
137. *Подмазин С. И.* Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
138. *Подсолонко О. А.* Менеджмент: теорія та практика : навчальний посібник. – Київ : ЦУЛ, 2003. – 370 с.
139. *Попов В. Г.* Инженер и время. – Донецк : ДГАСА, 2001. – 62 с.
140. *Попович М.* Ліберальні цінності, або Роздуми біля парадного під'їзду Європи // *Дзеркало тижня.* – 2001. – 1-7 грудня. – С. 18.
141. Постмодернизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
142. *Радаев В. В., Шкаратан О. И.* Власть и собственность // *Социологические исследования.* – 1991. – № 1. – С. 50-61.
143. *Рассел Б.* Философский словарь разума, материи и морали : пер. с англ. – Київ : Port-Royal, 1996. – 368 с.

144. *Рожанский И. Д.* История естествознания в эпоху эллинизма и Римской империи. – Москва : Наука, 1988. – 448 с.
145. *Розин В. М.* Философия образования как предмет общего дела // Вопросы философии. – 1995. – № 11. – С. 7-9.
146. *Романенко М. І.* Соціальні та парадигмально-когнитивні детермінанти розвитку сучасної освіти : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10; – Захищена 26.12.2003. – Дніпропетровськ, 2003. – 385 с.
147. *Рябченко В. І.* Технократизм і доля українського села: Занепад сучасного села як системна криза українського соціуму: соціально-філософський аналіз проблеми. – Київ : Знання України, 2006. – 76 с.
148. *Сазонов Б.* Российское общество: социологические перспективы. – Москва : УССР, 2000. – 344 с.
149. *Самарский А. А., Курдюмов С. П.* Парадоксы многовариантного нелинейного мира вокруг нас // Международный ежегодник “Гипотезы. Прогнозы. Будущее науки”. – 1989. – № 22. – С. 8-29.
150. *Свидерский В. И.* О некоторых формах противоречивости в объективном мире. – Ленинград : Изд-во Ленинградского у-та, 1968. – 128 с.
151. *Селевко Г. К.* Технологи развивающего образования. – Москва : НИИ школьных технологий, 2005. – 192 с.
152. *Семиволос П.* Василь Кремень: “Не бачу альтернативи змінам” // Дзеркало тижня. – 2002. – 27 квітня-10 травня. – № 16. – С. 13.
153. *Сенашенко В. С., Ткач Г. Ф.* Болонский процесс и качество образования // Alma Mater. Вестник высшей школы. – 2003. – № 8. – С. 8-14.
154. *Сидоренко С.* У Європу знань через Болонський процес // Урядовий кур’єр. – 2003. – 15 листопада. – № 216. – С. 11.
155. *Сколимовски Х.* Философия техники как философия человека // Новая технократическая волна на Западе / сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 240-250.
156. *Словарь-справочник менеджера / под ред. М. Г. Лапусты.* – Москва : ИНФРА-М, 1996. – 608 с.
157. *Смелзер Н.* Социология / пер. с англ. – Москва : Феникс, 1994. – 688 с.
158. *Современная западная социология: классические традиции и поиски новой парадигмы.* – Москва : ИНИОН АН СССР, 1990. – 202 с.
159. *Солдатенко В. Ф.* Українізація як іманентна потреба розвитку модерної нації // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект : зб. наук. пр. – Київ : Вид-й дім “Академперіодика”, 2004. – С. 233-241.
160. *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика / пер с англ. – Санкт-Петербург : РХГИ, 2000. – 1056 с.

161. *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
162. Соціальне управління : довідник / В. Л. Василенко (керівник авт. колективу), В. Б. Авер'янов, Ф. Г. Бурчак та ін. ; упоряд. : В. О. Тихонович та ін. – Київ : Політвидав України, 1986. – 415 с.
163. Социальные технологии: Толковый словарь / отв. ред. В. Н. Иванов. – Москва-Белгород : Луч – Центр социальных технологий, 1995. – 309 с.
164. Социология. Наука об обществе : учебное пособие / под общей редакцией проф. Н. И. Горлача. – Харьков : Институт востоковедения и международных отношений. Харьковский колледж. Кафедра истории, философии и политических наук, 1996. – 688 с.
165. *Степин В. С.* Теоретическое знание: структура, историческая эволюция. – Москва : Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
166. *Стоуньер Т.* Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе / сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 392-409.
167. *Суркова Л. В.* Технократизм: социокультурный феномен. – Москва, 1992. – 198 с.
168. Суспільний прогрес – це накопичення знань (інтерв'ю з М. Згуровським) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.innopolis.info/library/625/629/552.html?print>. – Заголовок з екрану.
169. *Титаренко Л. Г.* Псевдотехнократизм в советском обществе: социально-философский анализ // Социологические исследования. – 1991. – № 7. – С. 48-54.
170. *Тоффлер Е.* Третья Хвиля / з англ. пер. А. Євса. – Київ : Вид. дім “Всесвіт”, 2000. – 480 с.
171. *Тоффлер О.* Будущее труда // Новая технократическая волна на Западе. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 250-275.
172. *Трайнев В. А.* Россия в грядущем информационном мире // Высшее образование в России. – 1999. – № 6. – С. 34-36.
173. *Ферми Л.* Атомы у нас дома / пер. с англ. ; предисл. О. Писаржевского. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 328 с.
174. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : “Абрис”, 2002. – 742 с.
175. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Знання України, 2002. – 670 с.

176. Философия техники в ФРГ. – Москва : Прогресс, 1989. – 527 с.
177. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – Москва : Республика, 2001. – 719 с.
178. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. – 2-е изд. – Москва : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
179. Філософський словник соціальних термінів. – Харків : Корвін, 2002. – 672 с.
180. Фромм Э. “Иметь” или “быть”? / пер. с англ. – Москва : Прогресс, 1990. – 336 с.
181. Флоренский П. А. Органопроекция // Русский космизм: Антология философской мысли. – М., 1993.
182. Хабермас Ю. Техника и наука как “идеология” / пер. с нем. М. Л. Хорькова. – Москва : Праксис, 2007. – 208 с.
183. Халипов В. Ф. Власть: Кратологический словарь. – Москва : Республика, 1997. – 431 с.
184. Халипов В. Ф. Кратология как система наук о власти. – Москва : Республика, 1999. – 303 с.
185. Хен Ю. В. Евгенический проект: “pro” и “contra”. – Москва : Институт философии РАН, 2003. – 154 с.
186. Хунинг А. Инженерная деятельность с точки зрения этической и социальной ответственности // Философия техники в ФРГ. – Москва : Прогресс, 1989. – С. 404-419.
187. Черныш А. М. Политическая ответственность в системе социалистического народовластия. – Харьков : Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1987. – 193 с.
188. Черныш А. М. Социально-политический механизм обеспечения ответственности институтов власти в социалистическом обществе : автореф. дисс. ... д-ра филос. наук / Моск. высш. парт. школа. – Москва, 1990. – 32 с.
189. Шведун С. Процес пішов... Болонський // Президентський вісник. – 2004. – № 16. – С. 14.
190. Шевцов В. С. Образование как объект историко-философского анализа в контексте интеграции культур : дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.05. Днепропетровск, 2000. – 178 с. – Библиогр.: С. 165-178.
191. Шендрик А. И. Теория культуры : учебное пособие для вузов. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2002. – 519 с.

192. *Швейцер А.* Культура и этика / перевод Н. А. Захарченко и Г. В. Колшанского ; общая редакция и предисловие проф. В. А. Карпушина. – Москва : Прогресс, 1973. – 340 с.
193. *Шпенглер О.* Закат Европы. – Москва : Мысль, 1994. – Т. 2. – 536 с.
194. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / пер. с англ. ; под ред. В. А. Ядова. – Москва : АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. – 416 с.
195. *Щуров В. А.* Новый технократизм. Феномен техники в контексте духовного производства : монография. – Н.-Новгород : Изд-во Н-НГУ, 1995. – 115 с.
196. *Эллюль Ж.* Другая революция // Новая технократическая волна на Западе. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 148-151.
197. *Ягунов В. В.* Педагогіка : навчальний посібник. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с.
198. *Яковец Ю. В.* Эпохальные инновации 21 века / Ю. В. Яковец ; Междунар. ин-т. П. Сорокина-Н. Кондратьева. – Москва : ЗАО Издательство “Экономика”, 2004. – 444 с.
199. *Ярошевский М.* Воля // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – Москва : Сов. энциклопедия, 1960. – Т. 1. – С. 284-285.
200. *Ясперс К.* Современная техника // Новая технократическая волна на Западе // Новая технократическая волна на Западе. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 119-146.
201. *Creating the Quality workplce for Amerika’s Changing Workforce U.S.Demartment of Labor Wach, 1994. – 201 p.*
202. *Fourastié J.* Le grand espoir du XX-s siècle. – P. : Presses Universitaires de France, 1949. – 1998 p.
203. *Hill S.* The Tragedy of Technology: Human Liberation Versus Domination in the Late Twentieth Century. – L.: Pluto Press, 1988.
204. *Spragens T.* The Irony of Liberal Reason. – Chicago : The University of Chicago Press, 1981. – 296 p.
205. *Stabile D.* Prophets of order. The Rise of New Class, Technocracy and Socialism in America. – Boston : South and Press, 1984. – 295 p.
206. *Veblen T.* The Engineers and the Price System. – N. Y. : The Viking Press, 1921. – 104 p.
207. *Winner L.* Autonomous Technology. Technics-out-of-Controi as a Theme in Political Thought. – Cambridge, Mass : The MIT Press, 1977.

Розділ 11

Інформаційна цивілізація як результат розвитку атрибутивних якостей людини

(Світлана Мартинюк)

11.1. Людина як інформаційна система

Дослідження методологічних основ аналізу цивілізації показало, що її розуміння як домінуючого типу зв'язку між людиною та суспільством залишається поза увагою науковців. Враховуючи цей факт, вважаємо за доцільне здійснити аналіз людини як основи саморозгортання інформаційної цивілізації саме у такому аспекті, продуктивність якого виявиться повною мірою при визначенні зв'язків між людиною та суспільством, якість яких обумовлюватиме загальну форму зв'язку у соціальному світі.

У зв'язку з тим, що само явище інформаційної цивілізації знаходиться лише на стадії виникнення і комплексний її аналіз матиме прогностичний характер, звернемося до дослідження основ формування нової форми зв'язку у соціальному світі, у якості якої виступає людина як інформаційна система.

Згідно з робочою гіпотезою дослідження, людина є складною живою системою, функціонування якої відбувається на підставі циркулювання інформації, поза якої існування системи, тим більше

живої системи взагалі неможливе. “Живі системи, – відзначають І. В. Алексахін та А. В. Ткаченко, – існують в інформаційному полі середовища, без якого життя не може ні виникнути, ні існувати... Живі системи беруть інформацію із навколишнього середовища і тим самим забезпечують своє виживання в інформаційному полі середовища” [3, с. 8]. Тому життя з цього погляду є процесом сприйняття, зберігання, обробки та відтворення інформації у взаємодії часу та простору, з використанням матерії та енергії.

На рівні людської істоти як продукту еволюційного розвитку гомінід інформація циркулює, насамперед, як генотипова (як інформація щодо минулого досвіду розвитку), а на рівні особистості як продукту соціального способу життя – як фенотипова (як інформація про теперішні обставини та особливості існування).

Необхідність у розмежуванні цих двох потоків інформації обумовлюється самою якістю інформації, що надходить: інформація, яка спадкується людиною від батьків, “характеризує факти, що діяли на досить великому відтинку часу та перевірені досвідом” [3, с. 22], тому вона більш надійна і забезпечує сталість людини як біологічної системи; інформація, що надходить ззовні, “менш надійна, вимагає перевірки та, можливо, характеризує фактори середовища, що діють тимчасово,... і з більшою вірогідністю може бути скоректованою новими впливами середовища” [3, с. 22].

При цьому співвідношення генотипової та фенотипової інформації поступово змінюється: на ембріональній стадії розвитку переважає генотипова інформація, рівень складності якої (за класифікацією І. В. Алексахіна та А. В. Ткаченка) визначає інтелектуальний потенціал людини, а фенотипова інформація, що впливає на формування індивідуальності, надходить через систему метаболізму матері; з віком відбувається переполіаризація – обсяги фенотипової інформації постійно збільшуються, отримуючи пріоритетного значення у життєдіяльності та розвитку особистості [3].

Таким чином, разом генотипова та фенотипова інформація складають, за зауваженням В. П. Бежа, “інформацію людського організму як цілісної системи” [19, с. 30], взаємодія двох потоків якої обумовлює формування усіх індивідуальних та особистісних властивостей людини, її ставлення до оточуючих та поведінку у

суспільстві, забезпечуючи здійснення процесів гомеостазу та гомеорезу.

Процес гомеостазу людини як цілісної системи забезпечується через декодування генотипової інформації, яка визначає фізичний, психічний і духовний потенціал людини, створюючи таким чином засади для подальшого функціонального розвитку родових властивостей людини – формування особистості та здійснення її сутнісних сил. Тому має сенс проаналізувати процес функціонування генотипової інформації та її роль у здійсненні гомеостазу.

Біологічні засади життєдіяльності людини пов'язані із особливостями елементів та загальною структурою її клітин, що забезпечують процеси метаболізму – обмін речовиною, енергією та інформацією. Зовнішні мембрани клітини виявляються прозорими або напівпрозорими для певних видів хімічних елементів, зокрема, натрію та кальцію, кількість яких регулюється власною інформаційно-регуляторною системою. У той же час функціонування клітини завжди обумовлюється і тим зв'язком, що виникає між окремими клітинами для обміну інформацією про їх стан, який відбувається через міжклітинну рідину на рівні біохімічних реакцій, забезпечуючи таким чином процес авторегуляції, а в цілому – зберігаючи цілісність організму, його життєздатність. Функції забезпечення такого інформаційного обміну підпорядковується навіть форма зовнішньої оболонки клітини, яка має досить нерівну поверхню, що сприяє прискоренню процесів обміну речовиною, зміцнюючи таким чином зв'язок клітин між собою.

Важлива роль у здійсненні інформаційних процесів у структурі клітини належить ядру, яке є не просто важливою її частиною, але і являється центром керування її життєвими процесами – обміном речовин, рухом, розмноженням. Але для аргументації гіпотези, що ми висуваємо, найважливішим є той факт, що ядро містить хромосоми, де зосереджена основна спадкова (генетична) інформація. Інакше кажучи, ядро виконує функцію зберігання інформації про всі ознаки організму в цілому, а при діленні клітини здійснює її передачу дочірнім клітинам. До того ж, за дослідженнями академіка А. М. Білозерського, ДНК, що виділена з різних тканин організму, має однаковий склад і не залежить від віку живої істоти та впливу

навколишнього середовища [20, с. 43]. Тож не такими вже і фантастичними виявляються припущення деяких науковців та письменників-фантастів щодо вірогідності клонування (відтворення) тварин, що зникли тисячі років тому, а також і самої людини з однієї живої клітини. Це підтверджують останні концепції (наприклад, дослідження П. П. Гаряєва, теорія В. П. Казначєєва), згідно з якими не тільки кожна людина, але навіть будь-яка клітина є голограмою Всесвіту, що зберігає у згорнутому вигляді всю інформацію про нього, коли дійсного змісту отримує вислів про те, що атом то є Всесвіт, а Всесвіт являє собою атом.

ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота), що міститься в хромосомах, являється головним носієм спадкової інформації, тому її, як і РНК, останнім часом визначають таким поняттям, як інформатида. Під час самовідтворення макромолекул нуклеїнових кислот під впливом певних ферментів забезпечується точне копіювання генетичної інформації та передачу її з покоління в покоління. Цей процес отримав назву редуплікації (з лат. *Reduplicatio* – повторення, подвоєння). Таким чином кожна з дочірніх клітин отримує повний обсяг інформації – біохімічної та генетичної, яким характеризувалася ядра ДНК материнської клітини.

Структурною одиницею ДНК є нуклеотид, певна послідовність яких на окремому відрізку містить інформацію про первинну структуру визначеного білка і має назву структурного гену, що бере участь у синтезі білка як інформаційна матриця.

Важливу роль у цьому процесі відіграють РНК (рибонуклеїнові кислоти), серед яких треба відзначити такі їх види, як транспортні (тРНК), що беруть участь у транспортуванні амінокислот до місця синтезу білків, та інформаційні або матричні (іРНК чи мРНК). іРНК синтезуються на певному відрізку ДНК (транскрипція) і несуть інформацію про структуру білків, являючи собою зв'язуючу ланку між ядром клітини та рибосомами, в яких, у відповідності з отриманою (через процес трансляції) інформацією, відбувається синтез білків, що необхідні для нормального функціонування самої клітини.

Таким чином, на довгому ланцюзі молекули ДНК закодована інформація про безпосередню структуру різноманітних білків (тобто

про індивідуальні ознаки організму в цілому), при цьому цей код, як вважають науковці, є універсальним, оскільки він однаково функціонує у всіх організмів – від вірусів до людини.

Обмін інформацією на рівні міжклітинному може йти за двома механізмами. Ділення клітин, при якому відбувається точний розподіл комплексу хромосом з наявною у них ДНК (інформацією) між дочірніми клітинами, має назву мітозу. Такий механізм характерний для соматичних клітин. Його особливістю є те, що кількість хромосом, що містять генетичну інформацію у вигляді ДНК, постійна (46), при цьому їх набір завжди містить парні, ідентичні за будовою хромосоми, які називаються гомологічними.

Процес поділу, при якому відбувається зменшення числа хромосом і кількості ДНК у два рази, отримав назву мейозу. Він характерний для статевих клітин і відбувається у два етапи.

Перший з них базується на обміні інформацією між гомологічними хромосомами (кон'югації), при якому дві дочірні клітини в результаті перекомбінації генів отримують різну інформацію, хоча кількість ДНК не змінюється. На другому етапі відбувається поділ цих клітин, в результаті якого кожна з чотирьох утворених клітин містить половину ДНК (23 хромосоми) та різну спадкову інформацію.

Отже, процес мейозу забезпечує сталість кількості ДНК та числа хромосом в усіх поколіннях організмів з одночасною перекомбінацією генетичної інформації, зумовлюючи велику різноманітність спадкових ознак у кожному наступному поколінні організмів. Таким чином зберігається безперервність у функціонуванні та трансляції спадкової інформації та, водночас, її дискретність (тобто уривчастість), що “обумовлює єдиний процес інформаційної детермінації розвитку та функціонування організму” [19, с. 31].

При заплідненні статеві клітини зливаються і утворюється зигота, в якій із двох половинних наборів хромосом виникає один повний (тобто відновлюється число хромосом, яке характерне для соматичних клітин даного виду). Отже, зигота як зародок майбутнього організму, містить повний обсяг генетичної інформації, яка є унікальною внаслідок неповторного поєднання генотипів

батьків, і являє собою програму біологічного розвитку і визначає потенційні можливості подальшого функціонування та відтворення цього організму, тобто є сукупністю спадкових факторів організму або генотипом.

При цьому зигота містить у собі і всю інформацію про передісторію даної істоти, що знайшло свого відображення у біогенетичному законі Е. Геккеля, згідно з яким індивідуальний розвиток живої істоти є швидким повторенням філогенезу, коли за короткий відтинок часу повторюються ознаки далеких предків індивіда – їх структура, хімізм, функції. Іншими словами, зчитується уся інформація про еволюцію живої речовини, яка залишається у генотипі.

Останнім часом ці положення дещо доповнюються. Висуваються гіпотези, згідно з якими спадкову інформацію несуть не тільки і не стільки молекули ДНК, скільки фізичні поля, які існують навколо них. Так, експерименти в галузі хвильової генетики, зокрема, відомого російського вченого П. П. Гаряєва або В. С. Полікарпова, доводять правомірність цього припущення. Наприклад, експеримент, коли окрему частину зеленого листка, яку розташовували в електромагнітному полі визначеної частоти. Навколо наявної частини виникало голографічне зображення усієї листової пластини. Дією такого ж ефекту науковець пояснює відчуття людиною болю у втраченій кінцівці (фантомні болі) тощо.

При цьому все ще відкритим залишається питання дослідження механізму взаємодії нервових мереж як матеріальних носіїв інформації у людському організмі, які відповідають за виявлення свідомої діяльності та пам'яті. Це стосується як людини, так і механізму дії пам'яті (тобто зберігання оперативної інформації) у тварин. Але при цьому дослідження дозволяють говорити про два підходи у вирішенні даного питання.

Перший із них – локалізаційний – доводить, що отримана інформація зберігається в окремих клітинах, що викликає порівняння з бітами інформації у пам'яті ЕОМ, і дає можливість розглядати людину як біокомп'ютер. Але, незважаючи на ряд експериментальних підтверджень цієї точки зору, науковці досить скептично ставляться до ідеї адекватної точності та швидкості роботи мозку людини та

комп'ютерних операцій через певну обмеженість швидкості обробки інформації мозку обсягом у 10 біт/сек, яка визначається ритмікою сонячної активності – так званий альфа-ритм з частотою 8-13 Гц.

Другий підхід – дистрибутивний – доводить, що інформація розподіляється на великій ділянці нервових мереж таким чином, що на кожній з них відбувається поєднання інформації, яка стосується різних подій. Саме цей підхід найбільше відповідає сучасним голографічним теоріям пам'яті, коли кожна клітина (в тому числі і нервова) містить інформацію про людину в цілому – як біологічну та соціальну істоту, а також підкріплює уявлення Бома про голографічну теорію Всесвіту.

Отже, генотипова інформація, що циркулює на рівні людського організму як біологічної системи, забезпечує її цілісність, здатність до самовідтворення та саморегуляції в умовах, що змінюються. Спільність законів функціонування генотипової інформації для усього живого визначає єдність людини як біологічного виду із фізичною складовою універсуму, включаючи її до всесвітнього еволюційного процесу розвитку живої речовини.

Однак наявність такої особливості людини, як інтелект, що утворює клас розумної живої речовини (за В. П. Казначєєвим), робить правомірним існування гіпотез і щодо залученості людини до процесів, які відбуваються на рівні семантики, що у складі універсуму існує у вигляді Семантичного Всесвіту. Підключеність людини до нього виявляється через здібність розпаковувати смисли, або, іншими словами, розуміти та кодифікувати певним чином інформацію, отриману в результаті діяльності людської свідомості. Тому виникає можливість розглядати людину як селективний, вірогіднісно заданий прояв семантичного поля [128, 129], що відіграє роль того середовища, через яке відбувається взаємодія людини та світу смислів за допомогою слів чи символів та їх розуміння. При цьому останнє стає можливим лише за умов деякої розмитості семантики слів і символів, тобто за наявністю деякої варіативності у межах їх визначення, множини смислів.

Таким чином, символи виступають опосередковуючою ланкою між активною життєдіяльністю людини та світом семантики. Прикладом можуть бути, як вважають деякі науковці, філософські

категорії – Матерія, Реальність, Об’єктивність – що являють собою не предмет критичного осмислення, а своєрідні базові образи, на які слід спиратися у сфері науки [129, с. 207].

Тож у такому контексті смисли розуміються як інформація, що міститься у знаках чи символах, де вона являє собою єдність континуальності (тобто семантики, змісту) та дискретності (тобто знаків, форми). Тому природа смислів може бути вираженою, як вважає В. В. Налімов, триадою “смысл – текст – мова”.

Такий підхід до розуміння смислів дозволяє В. В. Налімову розглядати весь навколишній світ, що постійно вдосконалюється та еволюціонує, як множину текстів. Їх постійна реінтерпретація (перевідкриття) стає можливою через те, що текст знаходиться на семантичному континуумі, який містить у собі усю множину вірогідних смислів. Отримання певними смислами суб’єктивного значення, їх прояв обумовлює створення своєрідної смислової парадигми суб’єкта, що розглядається як текст.

Зміна смислових акцентів (тобто важливості смислів) стає умовою виникнення нових текстів [129, с. 154]. Так, коли йдеться, наприклад, про біосферу, текстами можуть бути окремі живі істоти, види тварин тощо. Коли ж розглядається ноосфера як сфера людського розуму, то текстом стає як свідомість окремої людини, так і колективна свідомість [128, 129].

Отже, будь-який смысл може бути розкритим лише через певний текст, у якому він розуміється шляхом порівняння з іншими смислами, що викладаються за допомогою знакових символів, у яких вони закодовані, або мови. Використання певного сполучення знакового вираження пояснюючих смислів дозволяє відібрати з усієї множини можливих варіантів розуміння, близьких між собою, один, атомарний смысл. Саме цей процес відбувається під час спілкування, читання віршів тощо. Таким чином людина виявляється підключеною до світу смислів, які складають зміст фенотипової інформації.

Якщо генотипова інформація забезпечує гомеостаз процесів, що відбуваються у структурі людини, то фенотипова інформація пов’язана із здійсненням гомеорезу, що передбачає процес пристосування людини (із збереженням своїх властивостей) до конкретно-історичних умов життя, а також коректування, узгодження

своєї поведінки відповідно до отриманої інформації ззовні, якісні характеристики якої фіксуються у психології через вимір адаптивності людини. При цьому дослідження німецьких та українських науковців свідчать про те, що в умовах нестабільного суспільства (нестационарного середовища) важливішою стає не сама здібність адаптації до конкретного середовища, “а здібність переробити потік будь-якої інформації, що зростає, та синтезувати оптимальні рішення взагалі, незалежно від конкретного змісту цих рішень” [3, с. 69].

Потік фенотипової інформації переробляється за допомогою механізму суб'єктивації, що являє собою процес обробки наявними в особистості засобами (логічне та образне мислення, мова тощо) інформації, яка надходить із зовнішнього середовища. У процесі суб'єктивації відбувається перехід соціальної інформації із об'єктивованої форми її існування у суб'єктивовану, який сприяє формуванню функціональних органів особистості, що виконують відповідні функції з відбору (селекції), коректування (узгодження) та зберігання важливої для ефективного функціонування особистості інформації.

Дія механізму суб'єктивації базується на безсвідомих процесах, які відбуваються у психіці людини, де інформація, що надходить із навколишнього середовища, зазнає їх постійного впливу і виходить у вигляді чисельних спонтанних уявлень. Так, наприклад, К. Г. Юнг доводить, що образи сонця та води, які на рівні свідомості являють собою визначені фізичні явища, втрачають свою предметність, коли людина під час медитації виходить на свій психічний рівень. Вони стають “символами духовного змісту, а саме, образами джерел життя у власній душі” [197, с. 24-25].

Психіка людини виконує, за К. Г. Юнгом, функцію врівноваження, сутність якої полягає у маніфестації смислів, що не отримали якості усвідомленої інформації, через такі фізичні стани, коли свідомість людини “відключена”. Таким чином стає можливим усвідомлення скритих раніше смислів та їх взаємозв'язку, що стає способом впорядкування усвідомленої інформації.

Процес розпаковки смислів на цьому рівні підпорядковується дії Бейєсового силлогізму, згідно з яким зміна тексту – його еволюція –

пов'язана із спонтанним виникненням у визначеній ситуації семантичного фільтру, який змішується з минулим за мультиплікативним ефектом. Наслідком цього є обов'язковість виходу із двох посилянь тексту з новою семантикою. При цьому обидва посилення мають вірогідно розмитий характер, і хоча б одно з них має умовний (тобто обумовлений ситуацією), а не категоричний характер [128, с. 109]. Це означає, що зміна ситуації викликає виникнення й іншого семантичного фільтру, тобто іншого принципу відбору інформації.

Отже, психіка являє собою рівень дії індивідуальних семантичних фільтрів, які формуються в процесі розвитку людини й обумовлюються особливостями її виховання, освіти, життєвого досвіду. При цьому роль генотипу у процесах формування індивідуальних семантичних фільтрів полягає у тому, що він, не детермінуючи вірогідну структуру індивідуального фільтру, відкриває певні можливості для її формування [129, с. 20].

Фільтри відокремлюють від свідомості той психічний зміст, який був забутий протягом життя, але зберігається на рівні індивідуального безсвідомого. Сюди входять смисли, які ще не досягли межі свідомості за своєю інтенсивністю, неусвідомлені за якихось причин смисли та зв'язки між ними або відсунуті на рівень безсвідомого через діючу культурну парадигму, соціальні норми, інтелектуальні недоліки тощо.

Це той рівень безсвідомого, який К. Г. Юнг визначив як індивідуальне безсвідоме. Характерною його особливістю, як визначає В. В. Налімов, є здатність "відкриватися" через символи, що провокують спонтанне виникнення фільтрів, які обумовлюють породження нових ціннісних уявлень при вирішенні нових завдань. Істотним моментом при цьому є те, що символ, який провокує ціннісну перебудову, ніяк логічно не пов'язаний з проблемою, що вирішується. Нова ціннісна орієнтація (або зміна смислових акцентів) відкриває нове бачення ситуації, створює можливість для обґрунтування діяльності на рівні свідомості [129, с. 233].

Серед індивідуальних семантичних фільтрів, які діють на рівні психіки, можна визначити декілька найбільш важливих. По-перше, це так звані імпрінти, виникнення яких стає можливим навіть під

впливом одного враження, в результаті чого формується особистий тунель свідомості. Як зауважує Р. Уїлсон, імпрінти пов'язують нейрони в рефлексивні мережі, що залишаються на усе життя [172, с. 98-103].

По-друге, особливий тип індивідуальних фільтрів може виникати під дією процесу кондиціонування, який вимагає неодноразового повторення одного і того ж враження, але при цьому сталість такого фільтру залишається проблематичною.

По-третє, це фільтри, які виникають під час навчання, коли людина переймає їх у готовому вигляді чи формує під впливом тієї інформації, яку отримує від тих, хто її навчає.

Наявність індивідуальних семантичних фільтрів пояснює той факт, що людина здатна ігнорувати інформацію, яка не відповідає сформованому за їх допомогою тунелю свідомості. У цьому випадку повинно йтися не стільки про індивідуальні особливості, скільки про характерні ознаки окремого етносу. Адже кожне явище викликає активізацію так званого “ментального архіву” (Р. Уїлсон), який містить у собі не тільки певні архетипи, але і зумовлені особливостями історичного розвитку, географічного розташування етнічні риси соціуму. Такі особливості сприйняття обумовлені наявними формами, які використовує мозок для обробки та класифікації отриманої інформації. До них належать особливості мови, лінгвістичні звички, характерні риси етнічного світогляду тощо [172]. Тому кожна інформаційна модель завжди має відбиток ментальності її автора, суспільства взагалі, іншими словами, вона відображає те семантичне середовище (його ознаки, особливості), у якому створюється.

Селекція інформації, що надходить із зовнішнього середовища, означає встановлення певного ціннісного ставлення до неї, у межах якого формуються самі цінності як позитивне значення певної інформації для конкретного суб'єкта діяльності, зокрема, для її використання у процесі задоволення відповідних потреб. При цьому, чим більша кількість значимих смислів (необхідних для здійснення певних дій чи потреб) міститься у певному обсязі інформації, тим вища її цінність для суб'єкта, іншими словами, зміст цінності полягає у якісному відношенні між інформацією та потребою у ній.

Входження до механізму суб'єктивації ціннісних орієнтацій, що формуються у структурі особистості як функціональний орган, дія якого визначається як процес коректування, узгодження інформації, що надходить із зовнішнього середовища, з внутрішніми потребами особистості, актуальність яких обумовлює смислові пріоритети, стає спрямовуючою ланкою смислової парадигми особистості. У такому контексті поняття ціннісних орієнтацій відображає той факт, що, за зауваженням М. С. Кузнецова, “в результаті практичної діяльності стає виявленою, усвідомленою властивість певних об'єктів природної та соціальної предметності (як матеріального, так і продуктів духовного виробництва – ідей, теоретичних систем тощо) бути необхідними для існування та розвитку суспільства в цілому або окремої особистості, тобто задовольняти суспільно- та особистісно-необхідні потреби й інтереси” [97, с. 134].

Значення ціннісних орієнтацій полягає у тому, що вони надають соціально визнаної форми процесу задоволення потреб, адже зміст самої ціннісної орієнтації, за дослідженням О. Г. Здравомислова, “обумовлений культурними досягненнями суспільства” [67, с. 160], тобто якісним рівнем його розвитку. Це означає, що актуальні у конкретно-історичний відтинок часу потреби, які, за ієрархією А. Маслоу, складають три рівні, сприяють формуванню відповідної системи цінностей, яка відображає пріоритетні засоби та форми задоволення цих потреб. Наприклад, потреби першого рівня, задоволення яких було пов'язано із забезпеченням біологічного та соціального виживання людини, у якості головних суспільних цінностей покладало землю, спільноту, суспільний інтерес тощо. Потреби другого рівня викликали до життя систему цінностей, що функціонувала в індустріальному суспільстві. Активізація потреб третього рівня висуває на перший план цінності духовного характеру, (наприклад, такі, як особистість, загальнолюдські моральні якості, творчість, знання, інтелект, професіоналізм, інформація тощо), які обумовлюють виникнення та використання інших принципів, форм, засобів задоволення потреб, а також нові способи поведінки та життєдіяльності особистості.

Відібрана та узгоджена таким чином інформація являє собою знання людини, що мають знакову, символічну або образну форму

систематизації уявлень про об'єктивні властивості та зв'язки світу. При цьому головна функція знання, як зазначає В. П. Бех, полягає у репрезентації усього соціального світу, що усвідомлюється, у голові конкретної людини [19, с. 52].

Вплив індивідуальних семантичних фільтрів, а також ціннісних орієнтацій особистості на процес формування знання обумовлюють його ідеальний характер, результатом чого стає суб'єктивність уявлення людини про навколишній світ, зокрема, соціальний світ, тому тут може йтися про існування потенційного соціального світу семантичної природи, тобто такого, яким кожна окрема людина бачить його у системі “минуле-теперішнє-майбутнє” крізь призму індивідуально значущих смислів. При цьому мається на увазі ціннісно-смілова форма існування потенційного соціального світу, яка виникає, згідно з дослідженням В. П. Беха, у структурі особистості “під час руху від фізичного через психічне до семантичного” [19, с. 76].

Дію механізму суб'єктивації можна пояснити наступним чином. Людина, являючи собою відкриту інформаційну систему, продуктивна діяльність (саморегуляція) та розвиток (самовдосконалення) якої обумовлюється надходженням інформації ззовні (принцип зовнішнього доповнення), отримує фенотипову інформацію по різних каналах інформаційного зв'язку із навколишнім світом. Отримана інформація обробляється та селекціонується за допомогою індивідуальних семантичних фільтрів, які виникають як функціональний орган у структурі особистості для виконання функції відбору важливої інформації та відсіювання так званого інформаційного шуму. Відсутність семантичних фільтрів призводить до інформаційного перевантаження, тиску та загибелі системи, що не може переробити та використовувати інформацію, яка надходить ззовні.

Селекціонована інформація коректується у відповідності із ціннісними орієнтаціями суб'єкта, які узгоджують її з тими смислами, що мають значення особисто для нього, а також мають статус соціально значимого смислу (наприклад, культурні норми, моральні тощо). Відібрана та оброблена таким чином інформація залишається у

вигляді знань як форми концентрації смислів, якими оперує особистість у процесі свого формування та самоздійснення.

Циркулювання інформації від фізичного до духовного через психічний рівні добре узгоджується з моделлю Мьобіуса, згідно з якою зовнішня двосторонність явища має єдину сутність, суперечливість частин якої лише підкреслює закономірність переходу одної в іншу. Відгук цієї ідеї знаходимо у давньокитайській філософії з її символами Ін та Ян, що переходять один в одне, існуючи у суперечливій єдності, а також багатьох інших філософських вченнях.

У цьому ж руслі знаходяться дослідження, які підтверджують правомірність висування гіпотези про розуміння людини як єдиної інформаційної системи, де функціонування двох типів інформації являє собою дві сторони єдиного процесу інформаційного обміну, при якому завдання визначення межі переходу інформації з рівня фізичного на рівень духовний і навпаки викликає досить зрозумілі труднощі. Наприклад, генно-культурна теорія, розроблена японськими дослідниками, присвячена аналізу двоспрямованого процесу впливу культурних досягнень на генотип нащадків, а перехід кількісних змін у духовному досвіді особистості в якісну характеристику людської істоти визначається взагалі як абстрагована міра.

Більш конкретно виявляється дослідження українських науковців залежності між віком батьків, який визначається як певний рівень складності інформації, що спадкується нащадками (найвищий можливий для людини має сьомий рівень складності), та талантом їх дітей. При цьому виявлено, що спадкова інформація складається як з інформації щодо родових відзнак людського виду (тобто біологічних його властивостей), так і з інформації про життєвий досвід батька, що має, по суті, духовний характер, а її матеріальним носієм визнаються так звані мобільні дисперговані гени [3].

Перебіг фенотипової та генотипової інформації у структурі людини по фізичному та духовному рівнях, що здійснюється в процесі мисленевої діяльності, дає мультиплікативний ефект, що має енерго-інформаційний характер та існує у вигляді індивідуальних силових полів, за визначенням В. П. Беха [19]. Їх існування є родовою відзнакою природи людини, її атрибутом, який можна визначити як

сутнісні сили. Первісний спосіб їх існування являє собою задатки, які людина успадковує через генотип. Вплив фенотипової інформації на якісні характеристики задатків суб'єкта виявляється об'єктивно у поступовому їх "окультуренні" (Л. Н. Коган), тобто у розширенні обсягів циркулюючої на рівні людини інформації, із смислами якої вона узгоджує свою поведінку.

Це відбувається в процесі соціалізації індивіда, під час якого соціально значущі смисли, які містить фенотипова інформація, переходять у смисли особистісного значення, відокремлюючи таким чином соціально сприйнятливі способи здійснення потенційних можливостей і схильностей людини. Необхідною умовою формування, розвитку та реалізації сутнісних сил є практична діяльність, під час якої відбувається залучення до здійснення інформаційного обміну нових потоків інформації, яка може містити так звану інфлайтну (позитивну) чи інфдакту (негативну) енергію (за А. С. Лобановою та В. Д. Прилипенко). Домінування однієї з них зумовлює загальний характер діяльності людини – конструктивний, якщо в інформаційних потоках переважає інфлайтна енергія, або деструктивний у випадку домінування енергії інфдакту [108, с. 59-66].

Звідси виходить, що розвиток сутнісних сил людини стає можливим лише за умов наявності зовнішнього потоку інформації, суб'єктивізація смислів якого збільшує швидкість та ефективність інформаційного обміну у структурі людини, сприяючи тим самим розвитку її особистості як функціонального каналу взаємодії людини із суспільством.

Таким чином, сукупність сутнісних сил людини як відображення міри її залученості до системи суспільних відносин, являє собою якісну характеристику особистості, формування якої стає можливим за умов здійснення практично-перетворюючої діяльності.

Отже, аналізуючи сутнісні сили як атрибути людини, маємо можливість проаналізувати власне ті задатки, розвиток яких впливає, за нашою гіпотезою, на трансформацію способу організації соціального життя, що змінює основу свого функціонування, отримуючи характер переважно інформаційного обміну між людиною та навколишнім середовищем.

Досліджуючи механізм інформаційного обміну, що відбувається у структурі людини, зауважуємо, що необхідною умовою його здійснення є, насамперед, інформаційні задатки індивіда, розвиток яких забезпечує процес сприйняття, обробки, зберігання, використання, а також продукування інформації.

Найголовніша здібність, пов'язана із забезпеченням інформаційного обміну, виявляється у процесі отримання смислами певного значення (тобто їх відокремленість, цінність порівняно з іншими смислами). Умовою ціннісної селекції смислів стає, насамперед, наявність суб'єкта, носія свідомості, який володіє здібністю розпаковувати смисли та оцінювати їх через сприйняття інформації. Тому найважливіша характеристика особистості пов'язана із здатністю встановлювати певні відносини між смислами, специфіка яких полягає у їх суто духовній природі.

Наявність цієї властивості обумовлює формування такої характеристики людини, як духовність, що є відображенням ціннісної парадигми особистості, відповідно до якої вона будує свою поведінку та сприймає навколишній світ. Ситуація відсутності відносин між смислами, тобто ієрархії їх цінності для людини, створює семантичний вакуум, непроявлений Світ або Ніщо, потенційність якого може бути актуалізованою, якщо виникає суб'єкт, що здатен відновити ці відносини [128].

Встановлення відносин між смислами відбувається завдяки розвитку здібності до породження семантичних фільтрів, що являє собою другу важливу характеристику інформаційних властивостей людини. Значення цієї якості важко переоцінити, адже вона дозволяє відбирати окремі смисли, тобто здійснювати їх селекцію, відокремлюючи при цьому важливий для особистості смисл від інформаційного шуму, а з другого боку – виконує функцію захисту особистості від інформаційного перевантаження. Іншими словами, семантичні фільтри являють собою своєрідну усталену форму, матрицю, відповідно з якою відокремлюються смисли. При цьому, виникнення того чи іншого семантичного фільтру у певній ситуації має спонтанний характер (в інших випадках – свідомий), тому якоюсь мірою передбачити дії людини за визначених обставин стає

можливим лише за умов схожості їх смислової парадигми, що означає і схожість у спонтанних процесах породження семантичних фільтрів.

Це дає підстави розглядати окрему особистість як носія певного набору смислів, що складають собою унікальний і неповторний текст із своїми особливими смисловими пріоритетами (цінностями, переконаннями, ідеалами тощо). Розуміння такого тексту означає породження приблизно схожих семантичних фільтрів (адже існування однакових принципово неможливе), що дозволяє наблизити “чужий” текст до свого власного, знайти схожі смислові пункти у них. Успішність цього процесу визначається мірою порозуміння між людьми, що обумовлює вірогідну ефективність їх співпраці, дружні стосунки, шлюбні відносини тощо.

Безперервність інформаційного потоку, що надходить із зовнішнього нестабільного середовища, обумовлює необхідність саморегуляції людини як цілісної системи, що здійснюється як самоінтерпретація відповідно до нової ситуації, коли смислова парадигма особистості узгоджується із знов отриманими смислами (наприклад, інтеграція з іншими текстами, самозбагачення), виявляючи здібність до постійного оновлення смислової парадигми. При цьому реінтерпретація власного смислового континууму, його оновлення має не довільний, а значущий характер, адже пов’язаний із принциповим збереженням індивідуального смислового тексту у поєднанні з оволодінням новими смислами, що отримують особистісного значення.

Це означає, що кожна особистість знаходиться у ситуації постійного вибору варіанту своєї поведінки із багатьох можливих. Здійснення цього вибору, оптимального для неї, являє собою результат узгодження смислової парадигми особистості з тими смислами, які розпаковуються, що відбувається у формі внутрішнього діалогу особистості із собою. На цьому базується процес власної реінтерпретації як постійної переробки смислових оцінок, виявляючи таким чином здатність до оцінювання смислів, яка забезпечує вибір одного (відносно атомарного) смислу на семантичному континуумі, який є найціннішим для людини у даній ситуації.

Таким чином, інформаційні здібності людини забезпечують динамічність особистості, зберігаючи її відкритість до нової

інформації, забезпечуючи її саморегуляцію та самовдосконалення відповідно до нових смислів. У результаті створюється основа для здійснення процесів гомеорезу, які підвищують не тільки ефективність функціонування, але і забезпечують життєздатність особистості як системи інформаційного характеру.

Підключення людини до інформаційних потоків відбувається двома способами. Перший із них означає розуміння, оволодіння смислами через спонтанне породження суб'єктом нового фільтру, що відповідає наявній ситуації, яка обумовлюється не тільки новими текстами, але й іншими умовами життя. У цьому випадку розуміння являє собою перевідкриття конкретною людиною тих смислів, що були розпаковані до неї і закодовані у загальноприйнятій формі через символи та знаки мовлення. В результаті цього процесу людина підключається до семантичного поля людства, яке являє собою розпаковану протягом історичного розвитку частину смислового континууму.

Засобами такого способу оволодіння смислами є навчання, спілкування, виховання. Здійснення їх стає можливим, як зауважувалося, завдяки виникненню фільтру, який звужує словарний смисл слова в ситуації, що обумовлюється певним текстом, а саме – його семантикою, або, якщо використовувати термінологію мовознавства, контекстом, тобто певною послідовністю та сполученням смислів. Так, наприклад, під час бесіди ми залучаємося до мовної гри, у якій використовуємо певні фрази для визначення важливих для нас аспектів значення слів, тобто смислів.

Такі мовні ігри можуть не тільки звужувати смисли слів, але і розширяти їх. Яскравим прикладом цього є таке явище, як використання метафор, алегорій тощо, коли знакова оболонка слова містить смисл, який для неї не характерний, а привласнення цього смислу відбувається через перенесення смислу з контексту на певне слово (наприклад, у віршах, ситуаціях непорозуміння) або, навпаки, створення нового смислу через їх сполучення (наприклад, поняття штучного інтелекту).

Треба зауважити, що процес розширення смислів виявляється можливим лише за умов підготовленості суб'єкта до сприймання такого сполучення слова та смислу, тобто потенційна готовність до

породження відповідного фільтру розуміння. Ми маємо на увазі те, що “фільтри, які відповідають визначеній новій ситуації, надають високого значення словарно не проявленим (у даному слові) ділянкам” семантичного континууму [128, с. 121]. Але і тут межа розуміння визначається тою особливістю людини, що вона здатна сприймати лише ті смисли, які очікує, але сама не може знайти.

Характерною ознакою символної форми відображення смислів, на відміну від знакової (тобто слів), є те, що кожний символ несе усю множину смислів і не визначається контекстом (наприклад, мандала). Це означає, що у символах не існує вибіркості, селективності смислів, яка виявляється у словах під дією семантичних фільтрів, існування котрих визначається контекстом у широкому розумінні – ситуацією, певним набором та послідовністю смислів, за допомогою яких розкривається даний смисл. Тому семантика смислів розпаковується не через логічні побудови, а лише через входження у змінені стани свідомості, коли “відключаються” фільтри, що створюються парадигматичними утвореннями. Зняття таких фільтрів стає можливим не лише під час медитації, що отримала широкого застосування у східних філософських та релігійних вченнях, але й спонтанно як результат порушення обміну речовин, розлад сенсорного сприйняття, під впливом інтенсивних емоційних збуджень або в моменти критичних фізичних навантажень [127, 128, 129].

Розпаковування смислів відбувається і через процес творчості, коли спонтанно виникаючі фільтри дозволяють оволодіти смислами, які залишалися ще нерозпакованими на семантичному континуумі. Це процес створення ідей, гіпотез, теоретичних концепцій тощо. Його механізм досить детально пояснив В. В. Налімов у своїй монографії “Спонтанність свідомості”.

Виникнення ідей, з погляду науковця, починається на рівні психічному, де відбувається первісна розпаковка смислів та їх попередня селекція. Зв’язок образів, що виникають тут, із досліджуваною проблемою ще не виявляється (з позицій логічного мислення). Далі на рівні дії вірогідної логіки відбувається обробка нових смислів, які отримують в результаті більшого значення, ніж старі. Логічне мислення впорядковує відкриті смисли, даючи їм визначення. Це означає ще більшу селективність, ніж на

попередньому рівні. В результаті ми отримуємо так звані атомарні (або відносно однозначні) смисли.

Подібний відбір значень на семантичному полі обумовлюється такою властивістю людини, як намагання логізувати навколишній Світ, прагненням чіткого, впорядкованого його бачення, коли кожне явище чи дія має своє визначення. Це ж саме породжує неоднозначність у розумінні, наприклад, соціальних, політичних, економічних, культурних явищ або у тлумаченні художніх творів, коли різні точки зору часто-густо заперечують можливість існування іншої смислової парадигми у досліджуваному тексті.

Таким чином, в результаті пізнавальної діяльності людини, у процесі якої вона оволодіває смислами, семантична парадигма людства постійно розширюється, одночасно розсуваючи межі невідомого, збільшуючи тим самим обсяги нерозпакованих смислів. Тож і процес розуміння, як і пізнання є безкінечним, багатограним і динамічним по суті, що обумовлює й активне прагнення людини осягнути всесвітню безмежність та свою роль і місце у ній.

Отже, перебіг генотипової та фенотипової інформації, що забезпечують, з одного боку, поєднання біологічної людини із фізичним та семантичним світом, а з другого – підключення особистості до світу соціального, забезпечується через посередництво психічного рівня, де виникають семантичні фільтри, що регулюють перехід інформації з рівня безсвідомого на рівень свідомості, таким чином селекціонуючи найбільш важливу для функціонування особистості інформацію.

Циркулювання фенотипової та генотипової інформації створює енерго-інформаційне поле особистості як форми існування її сутнісних сил. Умовою здійснення інформаційного обміну на рівні особистості при цьому стає розвиток здібностей суб'єкта, які обумовлюють можливість сприйняття, селекції, обробки, зберігання та продукування інформації, для реалізації чого формуються в процесі інформаційного обміну відповідні функціональні органи.

В результаті циркулювання інформаційних потоків у структурі особистості відбувається поступове збільшення обсягів інформації, залучених до інформаційного обміну, та прискорення темпів його здійснення, що викликає зростання напруженості енерго-

інформаційного поля особистості, яке відчувається нею як протиріччя між бажаним та наявним, тобто отримує вигляд потреби.

Необхідність зняття цього протиріччя обумовлює активність людини, яка визначається мірою розвитку її сутнісних сил. Отримання активністю предметно-орієнтованого характеру визначає інтереси особистості як спрямованості на засоби задоволення потреби. У процесі реалізації потреби відбувається вихід сутнісних сил у зовнішнє середовище, який здійснюється як процес відчуження результатів їх дії від суб'єкта, що обумовлює існування сутнісних сил людини в об'єктивованій формі, зокрема, у вигляді засобів і засобів праці (техніка, засоби виробництва, поняття), людини як результату впливу об'єктивованих сутнісних сил на конкретного індивіда (культура), а також науки та філософії як колективного інтелекту певної епохи (технології, теоретичні моделі, філософські вчення тощо).

Специфічність відчуження результатів дії сутнісних сил людини, пов'язаних із здійсненням інформаційного обміну, полягає у тому, що процес відчуження є у той же час моментом їх породження, адже соціальна діяльність суб'єкта являє собою процес накопичення фенотипової інформації (у вигляді знань, вмінь і навичок) з наступним її використанням у процесі життєдіяльності для задоволення потреб певного рівня, що сприяє таким чином розвитку відповідного типу сутнісних сил особистості (виробничих, політичних або духовних).

Існування явища відчуження має позаісторичний характер і обумовлюється існуванням у соціумі поділу праці, влади, власності, управління тощо, тобто таких явищ, які передбачають спеціалізацію діяльності людей та розділ функцій, що вони виконують, тому певні види відчуження (а до них ми можемо віднести і відчуження результатів дії сутнісних сил. – С. М.) є, як відзначає Г. С. Кисельов, невід'ємною рисою соціальності [83]. Інша справа, коли йдеться про окремі види відчуження (наприклад, відчуження праці), які пов'язані із певними конкретно-історичними епохами та зникають разом із ними.

Розвиток сутнісних сил, пов'язаних із здійсненням інформаційного обміну, в результаті поступового зростання

інформаційних потоків між людиною та соціумом призводить до виникнення потреби в інформації як засобу подальшого розвитку її власних сутнісних сил. При чому інформації у таких її обсягах, отримання яких виявляється неможливим за існуючої форми відтворення соціального життя. Активізація цієї потреби обумовлює загальну спрямованість діяльності людини на процеси отримання, обробки, зберігання та використання інформації, створення нових засобів і встановлення інших принципів інформаційного обміну, які б відповідали потребам особистості щодо обсягів необхідної інформації, швидкості та продуктивності її циркулювання.

Таким чином, потреба людини у підтриманні сутнісних сил на достатньому для ефективного функціонування особистості рівні, а тим більше потреба у їх розвитку через підключення до нових інформаційних потоків та їх використання є духовною потребою, актуалізація якої стає рушійною силою, що породжує соціальний світ та інформаційну форму зв'язку у ньому.

11.2. Інформаційне суспільство – новий тип організації соціального життя людини

Інформаційний вибух, що стався у середині ХХ століття, значно збільшив обсяги фенотипової інформації, необхідної для ефективного функціонування людини за нових умов, тому і можливості у розвитку її сутнісних сил зростають, у дію залучаються ті обсяги людського мозку, які раніше не брали активної участі у процесах мислення (як відомо, потужність людського мозку використовується сучасною людиною лише на 2 %, на відміну, наприклад, від дельфінів, чий мозок працює на усі 100 % від можливого). Це означає, що зростають потенційні можливості людини, а розвиток сутнісних сил починає перетворюватися на нагальну потребу особистості, реалізація якої викликає перетворення у системі суспільних відносин. Духовний характер цієї потреби обумовлює відповідний характер засобів її

задоволення, що визначають інтерес людини до розбудови духовних засад буття, які отримують пріоритетного значення у суспільному розвитку та визначають загальний характер способу організації соціального життя як інформаційний.

Це означає, що соціальний метаболізм, який забезпечує функціонування соціуму, базується на обміні інформацією, механізм розпаковки та оволодіння смислами якої стає відображенням інформаційних процесів, що здійснюються у структурі людини. Це явище являє собою приклад дії так званого принципу структурної ізоморфності особистості та суспільства (або принцип “антропності соціуму”), згідно з яким суспільство та його структура формуються відповідно до внутрішньої структури та функцій, що виконує особистість. При цьому говорити про ізоморфізм можна, як вважає О. О. Донченко, “лише в аспекті існування єдиного тла у певному соціумі – психічного як такого, на якому розвивається як окрема особистість, так і структурна психосоціальна цілісність” [59, с. 35].

Отже, перетворення індустріального суспільства на інформаційне означає перевагу духовного над матеріальним, тому треба дослідити морфологію духовного, що існує у суспільстві в об’єктивованій формі.

Засади інформаційного обміну, що відбувається у суспільстві, базуються на колективному безсвідомому, існування якого пов’язано з формуванням родового досвіду людини. Його зміст не формується протягом життя людини у вигляді пережитих образів, а являє собою природжені інстинкти та первісні форми осягнення, які не мають власного наповнення через те, що не були пережиті індивідом особисто. Ці форми являють собою суб’єктивну готовність, яка полягає в особливостях психічної структури людини, що у вигляді віртуальних образів активізуються та усвідомлюються лише тоді, коли натрапляють на емпіричні факти, які викликають її до життя.

Найголовніша функція колективного безсвідомого, яку воно виконує, є трансцендентна функція, смисл та мета якої є “здійснення (первісно закладеної в ембріоні) особистості у всіх її аспектах. Це – відтворення та розгортання... потенційної цілісності. Символи, які застосовує при цьому безсвідоме, є тими образами, котрі з давніх-

давен використовувало людство для висловлювання цілісності, повноти та досконалості” [198, с. 160-161].

Коллективне безсвідоме є апіорний образ світу, який сформувався у сиву давнину. У цьому образі визначилися певні риси, домінанти, які отримали назву архетипів (за К. Юнгом), або ідей. Їх існування являє собою відображення постійно повторюваного досвіду людства (наприклад, таке явище, як схід сонця зумовило створення міфу про сонячного героя). Тому маємо змогу говорити про колективне безсвідоме як родові семантичні фільтри людини, існування яких обумовлює суто людські дії індивіда, відокремлюючи його як від тварини, так і від штучного інтелекту.

Особливість архетипових форм, на якій зауважував К. Г. Юнг, полягає у тому, що вони не розповсюджуються завдяки традиціям, мові чи міграціям, а можуть виникати спонтанно, у будь-який час і в будь-якому місці, без жодного зовнішнього впливу. Це готовність знов і знов репродукувати одні і ті ж самі або схожі міфічні уявлення. Разом з тим архетипи виступають як сили чи тенденції, які спонукають людину до дії у випадках, коли являють себе: у снах, фантазіях, у повсякденному житті [198, с. 110].

Архетипи являють собою ту частину фенотипової інформації, що людина отримує у готовому вигляді як можливість мозку функціонувати певним чином. Наявність такої потенційної здібності обумовлюється тим, що мозок спадкується дитиною від її предків як органічний результат психічних та нервових функцій усіх минулих поколінь, попередників даного суб'єкта. Виконання певним чином цих функцій викликає з часом і відповідні зміни у функціональному органі, який являє собою мозок, тобто він виявляється здатним діяти так же, як діяли подібні органи у минулому, містячи у собі, з одного боку, відбитки тваринних предків людини у вигляді інстинктів та, з другого боку, первісні типи, засади, згідно з якими з давніх-давен утворювалися думки та почуття усього людства. При цьому архетипи як індивідуалізований прояв колективного безсвідомого являють собою “загальні форми мисленевих уявлень, що включають елементи емоційності та навіть перцептивні образи” [58, с. 111]. Це лише можливість існування, здатність до виявлення того, що існує а priori.

Приклад, який вдало доводить, що архетип такий же пустий за формою, як і інстинкт, наведений самим К. Г. Юнгом, який порівнює його з кристалом: його кришталева решітка зумовлює лише стереометричну структуру, але не індивідуальну форму конкретного кристалу. Вона може бути великою чи малою, відрізнятися за розміром сторін, але геометричні пропорції – кришталева решітка – залишається постійною. Так же має якесь ядро смислу й кожний архетип, що існує завжди лише потенційно, але ніколи у конкретній формі (наприклад, архетип матері, який дитина успадковує від батьків, являє собою загальну ідею матері, на базі якої вже формується індивідуалізований образ власної матері).

Існування таких ідей (архетипів), які обов'язково виявляються у кожній людині, складаючи одну з родових її ознак, пояснює схожість між культурами різних етносів на рівні міфів і казок, зміст яких збігається, і де діють схожі герої та образи.

Як доводить Р. О. Додонов, у первісну епоху ці колективні уявлення, що пізніше перетворилися на образи архетипів, ще не відсувалися за межі свідомості, а являли собою дійсні усвідомлені норми, які мали вигляд переважно примітивно-релігійних постулатів, що встановлювали оптимальні способи спільної життєдіяльності людей з метою їх виживання. Саме вони стали вираженням тієї соціальної інформації, що пізніше перетворилася на архетипові [58, с. 109-110].

Отже, архетип являє собою імманентну форму здійснення смислових зв'язків між людьми різних епох, культур, етносів. Через архетипи відбувається передача інформації, що забезпечує спадковість власне людських способів життя, людських реакцій на зовнішні впливи, що пов'язане з наявністю інтелекту та розуму, а також психічних функцій – мислення, розуміння, міркування. Тобто йдеться про наявність у психіці людини своєрідного шаблону для загального бачення світу, який обумовлює існування триади “Ніщо – Природа – Потенційність”. Засобом поєднання цих складових у єдиний нескінчений, мінливий паттерн буття постає Час [129, с. 103], важливість існування категорії якого визначається тим, що вона дозволяє впорядкувати черговість різних станів свідомості, пов'язаних із розпаковкою смислів.

Таким чином, архетип являє собою лише форму, яка не містить в собі якогось конкретного змісту. Наповнення архетипу відбувається лише у психіці окремо взятої людини і відображає співвіднесеність архетипу та психіки. Прикладом може бути індивідуальна форма вияву такого архетипу, як коло: у малюнках різних людей, у тому числі і художників, воно може інтерпретуватися і як спіраль, і як дзвін та інші форми [129].

У тому випадку, якщо індивідуальний зміст стає домінуючим, а архетип стає відчуженим, спостерігається, згідно з дослідженнями В. В. Налімова та Ж. А. Дрогаліної, неможливість людини сприймати смисли, які виходять за межі її власних переконань, відсутність творчих ідей та інші прояви неконцептуального мислення [129].

Перетворення актуальної інформації на архетипи пов'язується з ефектом, який виявляється в результаті поєднання людей для виконання спільних дій. Тобто ця подія може бути поштовхом для виявлення так званого ефекту зборки, який полягає в тому, що цілісність, яка утворилася в результаті поєднання окремих індивідів, стала виявляти такі властивості, які відсутні в окремих представників даної спільноти. У такому випадку подібною властивістю є виникнення зв'язку людини з витоками людського співжиття на Землі. Посередником у здійсненні цього зв'язку виступають архетипи, ширше – соціетальна психіка. Вона являє собою “субстанцію життя соціуму, що спадкується кожним наступним поколінням у вигляді продукту спадкування історії та культури суспільства, яка включає географічні, кліматичні та ландшафтні умови життя людей, які жили та живуть на цій території” [59, с. 31-32].

Цим обумовлюється існування певних особливостей в архетипових формах різних етносів, тих особливостей, що стають визначальною рисою саме цієї, а не будь-якої іншої нації. У концентрованому вигляді ці особливості складають основу національної ідеї як форми відображення способу життя та головних цінностей й ідеалів конкретного етносу.

Етнічні особливості родових семантичних фільтрів пов'язані із домінуючим способом селекції соціальної інформації, що сформувався протягом історичного розвитку певного соціуму і являє собою розгортання потенціалу, що закладений у ньому (наприклад,

раціоналізму західних етносів та ірраціоналізму східних), завдяки чому стає можливим досягнення однієї мети різними шляхами. Це означає, що соціальна інформація селекціонується, переважно, за принципами бейєсівської (вірогіднісної) чи аристотелевої (раціоналістичної) логіки, визначаючи таким чином загальну спрямованість етносу на духовні або матеріальні цінності, яка закріплюється культурою.

Так, наприклад, у східних культурах ми знаходимо досить розроблений механізм входження у медитативний стан, найвищою точкою якого є нірвана, коли зникають будь-які смисли, а індивідуальність перестає існувати через відсутність селективності смислів, що означає їх повну нерозпакованість. У той же час це відкриває можливість вийти за межі своєї індивідуальної капсулізації, шлях до трансцендентності – “безособової космічної свідомості”. Західна ж культура відома переважно як культура, що базується на логіці Аристотеля [128, с. 126-127], тобто на логічному мисленні. Це ж співвідношення виявляється і в культурних досягненнях східних і західних суспільств: якщо східні культури мають досить розвинену філософську традицію, мистецтво та цінності, зорієнтовані на духовну досконалість особистості, то західні суспільства мають великі досягнення у галузі пізнання навколишнього світу, матеріальних основ буття людини та цінності, що підкреслюють силу та міць людського інтелекту, який здатен розв’язати будь-які проблеми людства та досягти небувалих висот.

Та вже тут зовнішня суперечливість східної та західної традицій зазнає поразки, адже шляхи і Сходу, і Заходу, маючи принципово різні способи досягнення мети, спрямовуються до людини, здійснення її потенціалу – духовного та інтелектуального – який, по суті, має нематеріальний характер. При цьому відбувається не тільки вдосконалення існуючих смислових парадигм, але і виникнення нових, в результаті чого породжуються інші світи, у тому числі культури, наукові парадигми, формуються нові світоглядні засади існування людства тощо. В цьому випадку, як зауважує В. В. Налімов, трансцендуючим приладом, що поєднує різні Світи, виявляється свідомість [128, с. 102].

Отже, культура як певний спосіб реалізації процесу розпаковки смислів встановлює свої власні межі для здійснення можливостей розуміння тексту, тобто під її впливом формуються такі особливості сприйняття навколишнього світу, які створюють собою певний тунель свідомості (Р. Уілсон) і виконують функцію зберігання її традиційної смислової цілісності. У цьому випадку розуміння, яке означає вихід за ці межі, може перетворюватися на бунт проти культури, проти існуючих норм і цінностей [75] або сприяти інтеграції різних культур, їх розвитку. Останній процес являє собою постійну фільтрацію нових ідей через “парадигматичні уявлення, породжені смислами минулого” [75]. При цьому змін зазнають не самі смисли, а фільтри, адже сприйняття нового тексту вимагає їх пом’якшення, виникнення вірогідності його варіативного розуміння. У випадку, коли фільтри виявляються неспроможними еволюціонувати до більш м’яких (тобто не раз і назавжди заданих форм, а гнучких, бейєсівських), відбувається відмова від них. Прикладом таких явищ можуть бути в історії людства релігійні та ідеологічні війни, протистояння Сходу та Заходу, зміна наукових парадигм тощо.

Діяльність двох принципово різних способів розпаковки смислів пояснюється домінуванням індивідуальних семантичних фільтрів, що визначають сприйняття та обробку інформації відповідно до логічних форм мислення, смислової культурно-історичної парадигми, або родових семантичних фільтрів, дія яких стає можливою за умов зняття індивідуальних семантичних фільтрів шляхом входження у змінені стани свідомості, коли і відбувається розпаковка та обробка ширшого кола смислів, що несе інформація як щодо стану особистості, так і щодо оточуючого її середовища. Таким чином відбувається подвійна селекція інформації, про яку йшлося вище: попередній відбір смислів відповідно до родових семантичних фільтрів (дія бейєсівської логіки) та раціоналізація відібраної інформації, її впорядкування (дія аристотелевої логіки).

Смисли, які містяться в логічних інформаційних потоках, переходять у ранг науки та усвідомленої частини культури. Частина смислів, що містить у собі ірраціональний інформаційний потік, інтегрується у “певні цілісні картини, народжуючи при цьому і

визначені цілісні оцінки, що складають більш-менш стабільні стандарти моралі, краси, порядку, справедливості, добра, небезпеки, що спадкуються, стандарти любові, почуття, організації життя” [59].

Обидва типи інформації, які співіснують та переходять одна в одну в результаті функціонування головного мозку, залишаються у родовій пам’яті генерацій, соціуму, у вигляді системи знань, що являють собою складову частину соціального інтелекту певного суспільства, зорієнтованого переважно на раціональний чи ірраціональний спосіб життєдіяльності.

Треба відзначити, що соціальний інтелект є сукупністю смислів, якими володіє певне суспільство (тобто знання, що існують на рівні свідомості), у поєднанні із прогностичною здібністю соціуму до розширення меж семантичних фільтрів, що визначається мірою розвитку здібності його членів до продукування нової інформації та розпаковки смислів, яка обумовлює загальний інтелектуальний потенціал суспільства, а також розвиненою здібністю до використання отриманої інформації для забезпечення ефективного функціонування суспільства навіть у нестационарному середовищі.

Ефективність функціонування соціального інтелекту залежить великою мірою від рівня інформаційних зв’язків, який визначає успішність інформаційного обміну у суспільстві, а отже, і якість його саморегуляції. “Люди можуть “боротися в океані знань”, – пише з цього приводу Ю. М. Канигін, – у той час як їх колективні рішення будуть відрізнятися невисоким інтелектуальним рівнем, а іноді, взагалі повною беззмістовністю. Вся справа не у наявності знань як таких, а у рівні інформаційних зв’язків – міжособистісних інтелектуальних взаємодій. Саме вони перетворюють знання на “працюючий фактор” прогресу” [79, с. 33].

Це означає, що чим більшою кількістю смислів (тобто обсягом знань) володіють члени суспільства, семантичні фільтри мають більш високу ступінь гнучкості (що означає наявність розвиненої здібності до сприйняття нестандартної інформації, яка виходить за межі сформованого у соціумі “тонелю свідомості”), а інформаційні зв’язки мають розвинену, ефективно функціонуючу структуру, тим вищий рівень розвитку соціального інтелекту. Це обумовлює можливість для суспільства з високим рівнем соціального інтелекту здійснювати

саморегуляцію таким чином, що воно уникатиме будь-яких революцій і соціальних катаклізмів завдяки своєчасному отриманню необхідної інформації, її обробки, аналізу та здійсненню оптимальних регулюючих впливів при виникненні невідповідності між складовими соціального організму.

В результаті, як відзначає Ю. М. Канигін, “соціальні системи... постають перед нами як цілісні розумні організми, які розвиваються не за “об’єктивними” (незалежним від свідомості та розуму людей) законами, а за законами колективної творчості, не за логікою класової боротьби, а за логікою використання знань” [79, с. 9].

Особливого значення рівень розвитку та ефективність функціонування соціального інтелекту має за умов становлення інформаційного типу зв’язку між людиною та суспільством, де виникає питання про знання як стратегічний ресурс суспільного розвитку. Успішність переходу до інформаційної фази залежить головним чином від впорядкування інформаційних взаємодій у поєднанні із розвитком механізму залучення знань до процесів розвитку суспільства та високим ступенем їх використання, що і виводить соціальний організм країни на якісно новий щабель розвитку, перехід до якого відбувається природно.

Циркулювання смислів у структурі суспільства здійснюється через специфічні канали взаємодії, що являють собою певним чином організовані знакові системи (символьні, цифрові), за допомогою яких відбувається кодифікація та обмін смислами як у межах соціуму, так і між людиною та суспільством. При цьому важливого значення отримує зрозумілість використовуваних знакових систем для суб’єктів взаємодії, тобто наявність відповідності між знаковими системами та смисловими парадигмами в усіх сторін, що вступають у взаємодію (мінімум двох), адже це обумовлює ступінь вірогідності адекватної ідентифікації смислів, які містять логічні знакові структури, учасниками взаємодії.

Таким чином, дослідження морфології суспільства дає підстави вважати, що його функціонування базується на циркулюванні у його структурі через посередництво логічних знакових систем інформаційних потоків, рівень здійснення інформаційних взаємодій у

якому визначає ступінь розвитку соціального інтелекту, а отже, й ефективність функціонування суспільства в цілому.

Здійснення інформаційного обміну у суспільстві відбувається у процесі предметно-перетворюючої діяльності людини, що спрямовується на задоволення певних її потреб, для чого людина створює такі засоби праці, за допомогою яких стає можливим досягти поставленої мети. Ця особливість людської праці визначена К. Марксом у “Капіталі”, де він характеризує її як діяльність людини, яка змінює природу і використовує при цьому властивості одних речей у якості засобів впливу на інші речі, перетворюючи їх тим самим на орган своєї діяльності [113, с. 43-174; 114; 115].

Поступовий розвиток сутнісних сил людини, розгортання яких обумовлюється наявними інформаційними потоками, призводить до актуалізації потреби особистості в інформації. Їх необхідні обсяги значно перевищують можливості інформаційного метаболізму (його обсяги, швидкість, смислову навантаженість інформації) в індустріальному, а тим більше аграрному суспільстві через недосконалість засобів комунікації та застарілі способи обробки інформації за тих часів. “У цій галузі, – пише Ф. Бродель, – з часів сунського Китаю чи Римської імперії до Європи Ришельє або Карла V ніщо не зміниться або зміниться вкрай мало! І все це тисне, обтяжує торговельний обмін і навіть просто морські взаємини. Тогочасна пошта витрачала тижні, навіть місяці на те, щоб дістатися до адресатів” [23]. Тому виникає необхідність у вдосконаленні засобів праці, які б виконували функцію впливу на інформаційні процеси у суспільстві.

Це обумовлює звернення наукових досліджень у галузь специфічних засобів праці, якими є засоби комунікації, знакові системи та інформаційні технології, котрі мають не матеріальний, а ідеальний характер через те, що використовуються для взаємодії із явищами семантичної природи (смыслами).

До того ж, єдність кожного суспільства, як відзначає Д. Белл, забезпечується певними каналами, завдяки яким стає можливим здійснення соціального метаболізму. До них належить, по-перше, транспорт, який дозволяє “поєднати у єдине ціле різні локалітети

суспільства та здійснити пересування товарів і людей” [14]; по-друге, засоби передачі енергії та, по-третє, комунікації.

Розробка засобів праці ідеального характеру, зокрема, засобів комунікації, призвела до інтенсифікації інформаційних процесів у суспільстві, завдяки чому швидкість соціального метаболізму підвищилася. Цей процес розглядається фахівцями як відображення біологічної та соціальної активності людини, спрямованої на підвищення її життєздатності, а тому є об’єктивною історичною закономірністю. Більше того, питання сьогодні постає таким чином, що держави, які своєчасно не вступили на шлях інформатизації, “зречені не тільки на економічне, технологічне та політичне, але й на культурне відставання, котре з певного моменту може стати незворотним” [1, с. 99].

Серед основних складових інтенсифікації інформаційних процесів слід відзначити наступні. По-перше, це постійне зростання швидкості передачі повідомлень; по-друге, збільшення обсягів інформації, що передається; по-третє, прискорення темпів обробки інформації; по-четверте, збільшення обсягів “нової” інформації (різного роду винаходи, відкриття та ін.); по-п’яте вдосконалення технічного устаткування управлінських процесів [1, с. 66].

Інтенсифікація інформаційних процесів сприяє, у свою чергу, постійному вдосконаленню технічних засобів роботи з інформацією, обсяг якої постійно зростає. Якісно новий етап їх розвитку пов’язаний з початком виробництва мікропроцесорів, що дозволило значно зменшити розміри ЕОМ та одночасно підвищити якість їх роботи. Перспективи розвитку цієї галузі виводять дослідників на створення молекулярних ЕОМ (або біокомп’ютерів), коли в якості елементів електронних схем будуть використовуватися окремі молекули. Можливість появи таких надзвичайних машин стає реальною завдяки відкриттю японськими науковцями матеріалу, який дозволяє записувати до 10^{10} біт/см². Його використання планується у поколінні якісно нових комп’ютерів – оптичних – ООМ, де переключення кожного елементу зможе нести набагато більше інформації, ніж у сучасних модифікаціях. Особливість цих машин буде полягати у тому, що в них використовуватимуться природня мова та засоби мовного спілкування, що, на думку відомого російського науковця

Р. Ф. Абдєєва, значно підвищить ефективність спілкування людини та машини [1].

Наступний крок – створення “нейронного комп’ютеру”, який буде здатен сам приймати рішення, тобто діяти у незапрограмованих ситуаціях, що були невідомі творцям самої машини. Іншими словами, це буде мисляча машина, штучний інтелект, який викликає зараз багато дискусій з приводу проблем, пов’язаних із його створенням і застосуванням.

Серед них можна відокремити шість головних. Перша проблема має технологічний характер і пов’язана з необхідністю спакувати усі можливі смисли на необмеженому континуумі так, як спресовані числа на дійсній осі [128, с. 232]. Як це реалізувати у штучному інтелекті, адже передбачити усе не може жодна людина, а тим більше машина, тож питання поки що залишається відкритим.

Друга проблема пов’язана з суто людською здібністю породжувати нові фільтри для розкриття смислів по-новому, тобто діяти у площині “свобода – спонтанність – творчість”, де спонтанність пояснюється, наприклад, В. В. Налімовим як всесвітній, космічний початок, що у жодному місці не локалізований [128, с. 232]. У той же час свобода особистості зустрічається тут із необхідністю діяти у межах певної смислової парадигми (культурної, політичної, економічної тощо), що викликає суперечливість між свободою та необхідністю.

Третя проблема має моральний характер і стосується питання щодо того, чи буде вважатися комп’ютер живою мислячою істотою, якщо ні, то треба буде переглянути існуюче розуміння життя, якщо так, то вирішення вимагає ціла низка морально-правових питань (статус, права тощо).

Четверта проблема стосується семантичної багатомірності штучного інтелекту – чи можливий внутрішній діалог комп’ютеру самого із собою, аналіз ним власних дій, їх оцінка та коректування, що означає актуалізацію проблеми особистості штучного інтелекту.

П’ята проблема полягає у принциповій можливості утворення гіперособистості, у якій людська індивідуальність семантично могла б об’єднатися з індивідуальністю, уособленій у комп’ютері, по

аналогії з гіперособистістю, що виходить за межі “персональної тілесної капсулізації” [128, с. 232], і до створення якої здатна людина, створюючи семантичні об’єднання (наприклад, об’єднання людей – команда – для вирішення певних питань, для реалізації поставлених завдань тощо).

Не менш важлива проблема виникає у зв’язку із використанням комп’ютерів, яка викликає все більше непокоєнь, особливо у США, адже пов’язана із веденням комп’ютерних війн, що стають сьогодні все реальніше.

Спрогнозувавши можливий варіант інформаційних війн у найбанальнішому їх вигляді, запорізький журналіст Ю. Вишневський наводить наступну картину, деталі якої можна змалювати за власним бажанням.

“Агресору майбутнього, – пише Ю. Вишневський, – знадобиться лише хороший лептоп (портативний комп’ютер) та номер у готелі в якості командного пункту. Інша держава навіть і не здогадається, що проти неї розпочато війну. Але одним гарним вечором у ній раптом перервуть роботу електростанції, зупиняться комп’ютери банківської системи. У сміттєвому контейнері поблизу урядового будинку вибухне “електромагнітна бомба” і перетворить на утіль мікросхеми усіх комп’ютерів у радіусі півкілометри” [34, с. 5]. При цьому лише 8 (!) висококласних спеціалістів у галузі “Information warfare” – інформаційних конфліктів – замінять у воєнних діях від 5 до 7 тисяч солдат на квадратну милю, що брали участь у війнах попереднього століття. Переможцем у цій війні виявляється той, як відзначає експерт у галузі Інтернету В. Швартау, хто краще володіє комп’ютером та комп’ютерними технологіями, адже точна інформація стає тим стратегічним ресурсом, яким раніше були танки та ядерна зброя [34, с. 5].

Таким чином, використання засобів праці нового покоління, які з’являються вдома, на робочих місцях мільйонів людей в усьому світі, створює не тільки нові умови праці, але ж і нове життєве середовище, яке має вихід на загальний інформаційний ресурс людства, а отже, формує й інший тип відносин людини із світом, що означає трансформацію суспільства у напрямку його інформаційного типу. “Подібно до того, – пише Л. С. Виготський, – як використання того чи іншого знаряддя диктує увесь порядок трудових операцій,

характер знака, що використовується, є тим основним моментом, у залежності від якого конструюється весь наступний процес розвитку вищих психічних функцій людини” [39, с. 306].

Розвиток нового типу засобів праці, характер якого обумовлюється завданням здійснення інформаційного обміну, стає матеріалізацією нового поділу праці, який виникає спочатку як принцип поділу суб’єктів діяльності на професіоналів і некомпетентних робітників, створюючи таким чином основу для виникнення нового типу власності – інтелектуальної, а, отже, і нової системи суспільних відносин.

Специфіка існування інтелектуальної власності полягає у тому, що її вартість не визначається звичними для матеріальних ресурсів способами, адже являє собою сукупність смислів, якими володіє особистість (включаючи як здобуті, так і вперше розпаковані смисли), і може мати матеріальну форму виявлення, наприклад, матеріалізовані у готових виробах ідеї, а також програмне та технічне забезпечення, патенти, торгові марки – усе те, що, за словами Л. Едвінсона та М. Мелоуна, “дозволяє працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал” [190, с. 434]; а також нематеріальну форму, наприклад, знання, духовні цінності особистості, а також моральні цінності компанії, культура праці та загальний підхід до справи [190, с. 434].

При цьому суть відносин, що виникають навколо інтелектуальної власності, полягає у тому, що смисли (у формі знань, даних тощо), якими володіє особистість, у певному своєму сполученні можуть ставати джерелом виникнення нових смислів, які у вигляді інформації (на суб’єктивному рівні це знання), власне і стають предметом продажу, обміну, володіння тощо, тобто тим товаром, духовний характер якого обумовлює специфіку суспільних відносин, що виникають навколо нього, а також визначає загальний характер соціального метаболізму як інформаційний. Тому інвестиції у “людський капітал”, на який спирається “інтелектуальна економіка” (Л. Едвінсон і М. Мелоун), виявляються “ключовим засобом створення нових цінностей” [190, с. 435]. Так, наприклад, сума щорічного накопичення людського капіталу (нематеріальної форми інтелектуальної власності) у 1987–1988 роках складала у США

2 трлн.188,4 млрд. доларів (без витрат приватних фірм на навчання своїх працівників), у той час як обсяг загальних інвестицій в американську економіку у 1987 році визначався як 712,9 млрд. доларів [94, с. 171].

Відповідно до цього відбувається класовий поділ суспільства, що базується на володінні інтелектуальною власністю. Але при цьому розділ на правлячу еліту, що приходить на зміну власникам капіталу, та когнітаріат як колектив творчих особистостей, який змінює собою пролетаріат, не має вигляду протистояння класів через особливості інформації як товару – інформаційний обмін створює ситуацію співпраці [162, с. 396], а не протистояння. Це обумовлюється тим, що відчуження результатів дії сутнісних сил у традиційному їх розумінні виявляється неможливим: їх об'єктивація та привласнення й використання іншими людьми не зменшують і не знищують існування цих сутнісних сил та їх результатів у продуцента певних ідей, теорій, винаходів. У цьому полягає головна відмінність інтелектуального капіталу від матеріального: обмін між суб'єктами призводить до подвоєння інформації у кожного з них, у той час як обмін при наявності матеріального капіталу не подвоює його, а навіть зменшує.

Це відбувається у руслі загального процесу гуманізації суспільства, коли кожна особистість отримує можливість виявити свої здібності, реалізувати свій інтелектуальний потенціал, таким чином перетворюючи увесь процес праці на засіб самореалізації особистості, коли основною формою життєдіяльності людини стає творчість [133].

Новий поділ праці знаходить свого відображення у зміні співвідношення різних галузей суспільного виробництва, початок якої відзначається здійсненням процесу “перетікання” робочої сили з галузі матеріального виробництва у сферу обслуговування, переважно до науково-дослідницької роботи та управління. Але зменшення кількості людей, що працюють “біля станків”, приводить не до занепаду матеріального виробництва, а до зростання його ефективності за рахунок використання передових технологій, роботизації та підвищення кваліфікації працівників.

При цьому перехід до нового типу суспільства визначається переважанням робітників обслуговуючої сфери над кількістю працівників сфери виробничої, що відбувається у США, за дослідженням Дж. Несбітта, у 1956 році, коли кількість “білих комірців” (технічного, керуючого та клерикального персоналу) перевищила кількість “блакитних комірців” (робітників). Подальший розвиток визначається постійним зростанням кількості перших у таких обсягах, що сягають більше 65 відсотків працюючих, а відсоток створених робочих місць в інформаційному секторі – майже 90 відсотків, тоді як у матеріальному виробництві – лише 5 відсотків [99, с. 130].

Таким чином, розвиток сутнісних сил людини, вимагаючи збільшення інформаційних потоків, необхідних для їх вдосконалення, призводить до якісних змін у структурі усього суспільства, змінюючи його пріоритети та спосіб функціонування. При цьому духовний характер потреб, що виходять на перший план, обумовлюють загальний напрямок розвитку суспільства, ставлячи у якості його ведучої сфери духовне виробництво, завдяки якому відбувається зберігання та вдосконалення соціального інтелекту як форми існування третьої природи (світу смислів).

Найголовнішим продуктом духовного виробництва, що стає ведучим у суспільстві інформаційного типу, є духовні цінності, та смислова парадигма, котра впливає на формування індивідуальних семантичних фільтрів, існування та дія яких обумовлюють загальний спосіб життя, що, зокрема, узгоджується із потребою особистості як в інформації та інформаційному обміні, так і у власному вдосконаленні та розвитку.

Тож серед цінностей нового типу суспільства перше місце, безумовно, посідає сама особистість, адже її діяльність у певних умовах та у відповідності з ними, водночас вільний вибір у межах існуючих альтернатив стають рушійною силою прогресивного розвитку суспільства в цілому. Важливе значення при цьому отримує творчість особистості не тільки як процес продукування нової інформації, для чого складаються сприятливі умови, але, що, можливо, більш вагоме, і як задоволення потреби людини у здійсненні своїх сутнісних сил у формі суб’єктивних здібностей [88].

Важливо при цьому підкреслити, що більшість науковців наполягає на неприпустимості комерціалізації духовної сфери суспільства, адже її мета – “виробництво” людиною самої себе, тому чинники, які впливатимуть на її розвиток, повинні бути теж духовного характеру (наприклад, повага до розуму, моральних якостей особистості тощо). Ринкові ж відносини доречні у виробництві матеріальних благ і послуг, а не у формуванні моральних норм, цінностей, ідей, знань тощо [133; 150].

У процесі духовної діяльності, спрямованої на вдосконалення інших сфер суспільства, здійснюється й інша функція духовного виробництва, яка, власне, і виводить його на перше місце в інформаційному суспільстві, а саме: виробництво прикладних і фундаментальних ідей. Виробництво перших обумовлює зберігання існуючих суспільних технологій на базі їх вдосконалення і має суто прикладний характер, забезпечуючи процес гомеостазу. Створення фундаментальних ідей сприяє якісним трансформаціям окремих сфер людської життєдіяльності або усього суспільства і забезпечує процес гомеорезу.

Формою закріплення інформаційного обміну у суспільстві на досягнутому рівні стає інститут виховання та освіти, функція якого полягає у зберіганні та трансляції інформаційних потоків, що циркулюють у суспільстві, у майбутнє, зберігаючи таким чином досягнутий рівень семантичної навантаженості інформації та одночасно забезпечуючи для наступних поколінь необхідний для подальшого вдосконалення їх інтелектуального потенціалу простір в оволодінні смислами.

Здійснення цієї функції освіти стає можливим за умов трансформації усього процесу навчання у напрямку її орієнтації на виховання нестандартної особистості, що здатна мислити самостійно, непередбачувано, творчо, конструктивно, при цьому динамічної та відкритої до самонавчання та самовдосконалення, а, отже, більш вільною у своїх можливостях.

Варіантом створення такої системи освіти, особливо в період становлення інформаційного суспільства, може бути система безперервного (або багаторівневого) навчання, яку пропонують деякі науковці (наприклад, Н. Л. Полякова, Ю. В. Яковець та інші), адже

вона пристосована до умов постійного зростання інформаційних потоків і дозволяє не лише адаптуватися у нестабільному соціальному середовищі самій дитині, її батькам, а також пенсіонерам, які найгірше виявляються пристосованими до принципово інших умов життя та праці, але і розширити можливості для виявлення та реалізації особистісного потенціалу людини, розвитку її здібностей.

Система безперервної освіти передбачає розробку та вдосконалення п'яти основних напрямків. Перший із них стосується системи дошкільної освіти, коли головна увага приділяється вихованню педагогічних навичок у батьків дитини, яка отримує початкове уявлення про навколишній світ. Другий напрямок передбачає загальноосвітню підготовку, коли дитина отримує систематичні знання, що групуються залежно від їх складності. Головна увага тут приділяється гуманітарним і природознавчим наукам, а також основам інформатики. Цей етап включає початкову, неповну середню та середню шкільну освіту, яка орієнтується на різних за здібностями та інтересами дітей, тому саме тут виникає варіативність освіти, що отримують діти. Прикладом цього можуть бути найрізноманітніші школи, гімназії, ліцеї, де навчаються діти залежно від їх здібностей і схильностей. Третій напрямок дає змогу отримати професійну освіту, включаючи певний набір спеціальних знань і навичок для ефективної праці. Четвертий – передбачає освіту дорослих, особливо тих, хто опинився вільним на ринку праці через низьку професійну підготовку або будь-які інші причини. П'ятий напрямок системи безперервної освіти передбачає допомогу пенсіонерам у процесі їх адаптації до способу соціального життя, який базується на знаннях і цінностях інформаційного типу суспільства.

Формою закріплення інформаційних потоків, що забезпечують підвищення рівня соціального інтелекту в інформаційному суспільстві стає наука як інститут, одна із функцій якого полягає у продукуванні інформації. Її смислова навантаженість створює на сьогодні такий колосальний тиск, що не лише не усвідомлюється людиною повною мірою, а й значно випереджає процеси ціннісної

переорієнтації, призводячи таким чином до виникнення проблем глобального характеру.

Впорядкування усієї множини накопичених наукових знань про навколишній світ, а також усунення протиріччя між науковими досягненнями людини та усвідомленням нею вірогідних наслідків наукового прогресу можливі лише за умов перетворення науки на вирішальний чинник розвитку людського суспільства, процес якого відбувається зараз у вигляді наукової революції. Ефективність такої трансформації стає тим більшою, чим точніше теоретичне знання буде відображати реальні процеси, що відбуваються у суспільстві, в природі, у взаєминах людей, виявляти закономірності, умови, результати та наслідки їх здійснення, а також прогнозувати можливі варіанти розвитку суспільства і контролювати та спрямовувати загальний процес людської життєдіяльності.

Перетворення духовного виробництва на ведучу галузь суспільного розвитку змінює акценти і в економічній сфері, спрямованій на виробництво матеріальне. Це зрушення відбувається передусім в ідеологічних засадах економічної діяльності, яка починає розумітися передусім як виробництво та використання інформації у виробництві матеріальному, таким чином визначаючи перехід до виробництва обслуговуючого. Це означає, що навіть засоби праці – машини та інструменти – які А. Сміт, К. Маркс та інші уявляли як зречевлену працю, починають розумітися, за зауваженням Т. Стоуньєра, і як зречевлена інформація, яка стає головною сферою економічної діяльності. Те ж саме стосується і капіталу, землі та будь-якого іншого фактору економіки, у якому виступає зречевлена праця. Більше того, інформацію, як і капітал, можна накопичувати та зберігати для майбутнього використання. У цьому випадку економічний ефект, який досягається “компаніями III хвилі” (за О. Тоффлером) визначається не тим, що вони працюють важче, а тим, що їх праця швидша, адже базується не на м’язах, а на інформації та творчості [168, с. 254].

Отже, схема, за якою відбувався процес виробництва за часів індустріального суспільства, накреслена свого часу К. Марксом, змінюється: тепер продуктивна праця людини відбувається не за допомогою різних засобів праці, а через них. Людина, що досі була

залученою до безпосереднього процесу виробництва, тепер відходить від нього, залишаючись дещо осторонь: вона стає керівною ланкою у процесі виробництва, засоби праці якої являють собою поняття, за допомогою котрих спрямовується дія автоматичних систем, в тому числі і роботів.

Збільшення кількості факторів, які можуть впливати на процес виробництва – екологічні, економічні, енергетичні тощо – викликає необхідність наявності більшої кількості інформації для їх врахування. Результатом цього є збільшення відсотку наукових розробок у галузі матеріального виробництва, зокрема, створення штучних матеріалів і сировини, застосування яких було б безпечним для людини та навколишнього середовища, пошук нових нетрадиційних джерел енергетичних ресурсів, безвідходне виробництво, повторне використання сировини, застосування комп'ютерів і комп'ютерних технологій, комунікаційних ліній нового покоління тощо.

Таким чином, у суспільстві нового типу інформаційні ресурси стають головними економічними ресурсами, найбільшим потенційним джерелом його багатства [162, с. 393], залишаючись при цьому і їх єдиним обмежуючим фактором.

Перетворення інформації на стратегічний ресурс суспільного розвитку обумовлює необхідність модернізації процесів управління як інституту керування та спрямування інформаційних потоків, що циркулюють як між керуючою та виконавчою ланками, так і між їх окремими підрозділами, адже від ефективності управлінських процесів залежить якість соціального метаболізму в цілому.

Адаптування системи управління до нових принципів буття, що формуються, виявляється у виникненні та розробці доктрини, яка почала визначатися як доктрина “організаційного гуманізму” [1, с. 218]. Згідно з нею, успішне функціонування та вдосконалення перспективних галузей виробництва, які знайдуть свого широкого застосування у суспільстві інформаційному, знаходяться в залежності від рівня задоволення попереднього рівня потреб працівників, тобто потреб, які були ведучими в індустріальному суспільстві. Тому важливим стає не тільки висока освіта, але й матеріальні умови

життя, сприятливий психологічний клімат, відчуття стабільності та безпеки.

У цьому процесі адаптації системи управління до вимог ефективного розвитку підприємства чи організації за нових умов, які формує інформація як системоутворююча складова нових суспільних відносин, важливу роль відіграє застосування “інтелектуальних технологій”, що перетворюються, як зауважує Д. Белл, на ключовий інструмент системного аналізу та процесу прийняття рішень [14, с. 330-342]. Сутність такої технології полягає в тому, що вона дає можливість замінити інтуїтивні судження чіткими алгоритмами, правилами прийняття рішень, що обумовлюється пріоритетністю знань у суспільстві, побудованому на засадах раціональної інтелектуалізації. Процес управління, який раніше здійснювався інтуїтивно або “за традицією”, тепер отримує наукового обґрунтування, що дає можливість поставити під контроль прийняття рішень, зробити його найбільш ефективним, уникнути суб’єктивності суджень.

Прикладом раціональної інтелектуалізації може бути впровадження у життя ідеї побудови інформаційних моделей процесів та явищ, проблемою створення яких займається, наприклад, В. П. Зінченко. Інформаційна модель являє собою сукупність інформації про стан і функціонування об’єкта впливу та зовнішнього середовища. Вона організується відповідно до певної системи правил і представляється оператору за допомогою засобів відображення – схем, графічних зображень, таблиць, комп’ютерних моделей тощо. У такій інформаційній моделі відображаються найбільш важливі взаємозв’язки елементів системи чи підсистем, найважливіші їх функціональні параметри. Головна мета створення інформаційної моделі полягає у відображенні динаміки результатів наукових розрахунків можливих варіантів рішення, що приймається. Таким чином інформаційна модель відображає не просто статичний стан об’єкта, а його динаміку, включаючи тенденції змін, що відбуваються, дозволяючи моделювати саму поведінку об’єкта під час прийняття рішень.

Тож виявляється необхідним поєднання процесу рішення, який належить людині, з науковим розрахунком його можливих наслідків і

відбору оптимального рішення, базуючись на інформаційній моделі, яку створює комп'ютер, тобто людина та комп'ютер утворюють, як вважає Р. Ф. Абдєєв, своєрідний комплекс, дія якого базується на принципі додатковості [1, с. 235].

Отже, характерною ознакою системи управління, що формується в інформаційному суспільстві, є домінування принципу "організаційного гуманізму", а також широке впровадження у життя інтелектуальної технології, що являє собою поєднання інтелектуального потенціалу людини з технічними можливостями інформаційних технологій.

Здійснення інформаційних взаємодій у суспільстві нового типу стає можливим завдяки інституту комунікацій, де перше місце належить комп'ютерній обробці інформації. Перевага цього виду комунікацій полягає у тому, що, по-перше, відпадає необхідність у великих сховищах для зберігання друкованих засобів інформаційного обміну; по-друге, виявляється доступною будь-яка інформація, починаючи від художніх, філософських, наукових та інших творів різних часів і народів, і закінчуючи сучасними даними різних галузей діяльності людини; по-третє, необмежено зростає швидкість отримання необхідної інформації; по-четверте, збільшується обсяг інформації, що циркулює у суспільстві, підвищуючи його продуктивність.

Вдосконалення цього виду комунікацій викликає до життя тенденції, що мають зворотний вплив на зв'язки та структуру суспільства. Найважливішою серед них є створення світової інформаційної мережі Internet, факсимільного зв'язку, наслідки чого виявляються у таких явищах, які відображають характерні риси вже нового типу суспільства. Серед них заслуговує на увагу процес злиття таких засобів комунікації, як телефонний, комп'ютерний і телевізійний зв'язок в одну систему, де певна роль належить мікрохвильовим станціям і супутниковому зв'язку як каналам передачі інформації. Застосування безпаперових технологій обслуговування й управління, включаючи електронні банківські послуги, електронну пошту, передачу газетної та журнальної інформації через електронні мережі тощо, значно активізує суспільне життя та процеси управління, адже швидкість інформаційних

процесів стає майже необмеженою. Крім того, розширюються можливості телебачення через кабельні мережі з багатьма каналами та спеціалізованими послугами, дозволяючи здійснити прямий зв'язок із споживачами. Треба відзначити і нові можливості, які відкриває система освіти на базі комп'ютерного навчання, що вимагає створення "системи універсальних образних символів" (Й. Масуда), використання яких змінить сам погляд на проблему освіти, яка полягає у способах отримання необхідних знань в умовах постійно зростаючих вимог до їх обсягу.

Особливості системи універсальних образних символів виходять з того, що виражаючи складну інформацію як структурно, так і в часовій послідовності, вони орієнтовані не стільки на сприйняття розумом, скільки на почуття та емоції як форму їх прояву. А це відкриває можливість передавати значення та зміст інформації, як вважає Й. Масуда, без попереднього тренування та навчання. При цьому способі спілкування найбільш поширеними засобами комунікації стають фільми, фотографії, символи та знаки, окрім слова та письма, які зводяться до мінімуму. Це означає, що пріоритет отримують такі засоби навчання, які вимагають від людини не сприйняття готових аксіом і правил, а їх знаходження під час власного спостереження, аналізу тощо як результат процесу мислення людиною. При цьому ефективність навчання може бути підвищеною, на думку Й. Масуди, через залучення таких нестандартних образних символів, як колір, світло, звук і запах. Можливим виявляється і модифікація бази даних універсальних образних символів через їх аналіз, синтез тощо та її постійне вдосконалення [116, с. 346].

Таким чином, морфологія суспільства базується на процесі циркулювання через посередництво логічних знакових структур інформації, що створює форми її сприйняття у колективному безсвідомому у вигляді семантичних фільтрів (архетипових форм). Особливості розпаковки смислів при цьому відображаються у культурній традиції та закріплюються соціальними інститутами, які забезпечують процеси зберігання та вдосконалення соціального інтелекту як форми існування ноосфери (світу смислів, якими володіє соціум у вигляді знання).

Морфологію інформаційного суспільства визначає підвищення ролі знання у процесах соціального метаболізму, а також значення логічної форми трансляції смислів за допомогою знакових систем, що закріплюється у принципово новому поділі праці, який здійснюється на підставі володіння функціонально необхідними для ефективної життєдіяльності та розвитку особистості обсягами інформації, перетворюючи її таким чином на стратегічний ресурс суспільного розвитку.

Подібні перетворення обумовлюють трансформацію соціального метаболізму, який отримує переважно інформаційного характеру. При цьому відбувається підвищення інтенсивності інформаційних потоків, а також зростання їх семантичної навантаженості, обсяги яких спричиняють якісні зміни у структурі та принципах функціонування суспільства у напрямку його інформаційного типу, змінюючи пріоритети у його сферах: на перше місце виходить духовне виробництво та сфера надання послуг.

11.3. Протиріччя між суб'єктивним та об'єктивним як джерело саморозгортання інформаційної цивілізації

Взаємодія суб'єктивного та об'єктивного у становленні форми зв'язку у соціальному світі відбувається у межах суперечливої єдності людини та суспільства, що являє собою соціальний організм. Тип цієї взаємодії на конкретному відтинку історичного розвитку визначає, як зауважувалося, тип цивілізації, що на сучасному етапі отримує характер інформаційної.

Важливість встановлення зв'язків із навколишнім світом виникає з боку особистості як її потреба в усвідомленні самої себе у цьому світі, у розумінні власного "Я", що відрізняється від усіх інших, виявляючись ще у ранньому дитинстві у фразах типу "Я сам!", має неповторне поєднання фізичного та духовного, інтелектуального

та емоційного потенціалу, успішність здійснення якого залежить від соціального середовища, тих інформаційних потоків, які отримує людина від нього для власного розвитку та вдосконалення.

Тож умовою розвитку особистості є можливість самоінтерпретації людини, що здійснюється на міжособистісному рівні як діалог з іншою людиною, через яку стає можливим розуміння власних смислів і пом'якшення індивідуальних семантичних фільтрів, які формуються під впливом соціальної інформації, що надходить із зовнішнього середовища. Це стає формою прояву здібності людини до обміну інформацією, тобто духовного спілкування, у якому велику роль відіграє мова.

Особливість артикульованого мовлення та розуміння його змісту є тою ланкою, що поєднує духовну складову та психіку людини, і визначається взаємодією двох складових: свідомості та безсвідомого. Духовна складова через логічне мислення дозволяє формально структурувати смисли, психіка ж надає образи та символи для семантичного наповнення логічних форм. Отже, стан семантичного поля (тобто його селективність), що лежить в основі слова, стає виявом безсвідомого (тобто психіки).

Під час спілкування можливе здійснення двох варіантів інформаційної взаємодії. Це, по-перше, міжособистісні стосунки, які отримують статус власне зовнішніх комунікацій. Їх відзнакою є те, що кожний із учасників спілкування залишається, за визначенням В. В. Налімова, у капсулі своїх власних смислових уявлень” [128, с. 202]. Це зовнішня комунікація, яка не викликає зміни внутрішніх смислів людини: відбувається лише їх зустріч, але не перехрещення, тобто не привласнення однією зі сторін смислів іншої – кожний залишається при своїй думці. Цей тип комунікації більше властивий західній культурі, де семантичні фільтри для розуміння або сприйняття чужої думки виникають дуже важко, адже домінує, як зауважувалося, аристотелева логіка.

Інший тип взаємодії – трансперсональний. Він полягає в оволодінні різними людьми спільними для них смислами, що означає можливу переоцінку смислових позицій кожного з суб'єктів такої взаємодії та збільшує вірогідність створення гіперособистості. У цьому випадку набагато легше виникають семантичні фільтри, які

дозволяють розуміти один одного, тобто володіти синонімічними смислами, адже ідея, ситуація та предмет спілкування збігаються у більшості членів групи працюючих, що, власне, і створює її. Прикладом такого типу взаємодії людей може бути творча група, що працює над вирішенням однієї проблеми чи завдання, закохані. Гіперособистість у такому випадку, як зауважують В. В. Налімов і Ж. А. Дрогаліна, стає стійкою за умов, що сила ідеї (чи почуттів) виявляється достатньою для того, щоб перебудувати гіперособистість на вироблення спільних для її учасників семантичних фільтрів [129]. Те ж саме стосується і національної ідеї як засади формування єдиної нації, своєрідної гіперособистості.

Існування архетипів як загальних форм взаємозв'язку між людьми та індивідуальних семантичних фільтрів, особливості яких обумовлюються зовнішніми впливами (виховання, навчання тощо) та індивідуальними рисами особистості, визначають суб'єктивний характер сприйняття, результатом чого є створення інформаційних моделей дійсності з тої множини сигналів, які отримує людина щохвилини. При цьому сприйняття полягає не у пасивному отриманні цих сигналів, а в їх активній інтерпретації, що В. В. Налімов визначив як оцінювання смислів, результатом чого, на відміну від сприйняття тварини, є активні трансакції, тобто творча діяльність з урахуванням отриманої інформації.

Важливу роль у такому виборі відіграють особливості духовного, що обумовлюються культурною парадигмою, та психічного, засади якого пояснюються архаїчним минулим, уособлене в архетипах. Діалог між двома складовими людської свідомості спостерігається в таких явищах, як пророцькі сни, реінкарнаційні згадки тощо. Іноді цей діалог перетворюється на бесіду з іншою особою, яка відстоює протилежні позиції або оцінює вчинки особистості, тобто спостерігається деяка психічна її роздвоєність, що у патологічних випадках перетворюється на хворобу. Свого відображення таке явище існування "другого "Я" знайшло, наприклад, у художній літературі у вигляді образів чорної людини, двійника, незнайомця (вірші С. Єсеніна, твори Ф. М. Достоевського) тощо.

Отже, для того, щоб відобразити діалектику взаємодії людини та суспільства у встановленні інформаційного способу організації соціального буття, треба проаналізувати особливості трансперсональних взаємодій, що виникають між людиною та суспільством і набувають характеру інформаційних зв'язків.

Особливості зв'язку між людиною та суспільством у кожний історичний відрізок часу відображаються, передусім, у поділі праці, що формується на базі цих взаємодій. Тому можна визначити характерні риси як поділу праці на даному відтинку історичного розвитку, так і, спираючись на них, особливості тих видів зв'язків, що на сучасному етапі історичного розвитку стають базою формування інформаційної цивілізації.

Серед об'єктивних передумов складання соціальності людини особливого значення мали такі, як поступова концентрація населення та зміцнення зв'язків у ньому через зрощення соціальної маси, а також розвиток каналів інформаційного зв'язку, у якості яких виступили засоби комунікації [62, с. 239].

Подібні перетворення обумовили зростання кількості та різнотиповості зв'язків між людьми, збільшуючи вірогідність здійснення ефективного взаємовпливу між ними та продуктивної взаємодії. Це знайшло свого відображення, насамперед, у принципових змінах у поділі праці: базою існування нового – суспільного – поділу стала відмінність індивідів, коли постаюча людина все більше відрізнялася від спільноти, накладаючи особистий відбиток на сферу власної діяльності (наприклад, спосіб праці, засоби праці), що також вдосконалювалася у процесі становлення особистості.

Особливість цього типу зв'язків полягає у тому, як відзначає Б. В. Новіков, що вони відображають взаємодію, з одного боку, соціальної форми, яка отримує вигляд суспільного поділу, та характеру людської діяльності, що виступає як праця [133]. Суспільний поділ означає зростаючу спеціалізацію діяльності та формування суспільно регульованих відносин з приводу обміну результатами праці, тобто складання економічних, соціальних, політичних і культурних зв'язків, що сприяє поступовому зростанню інформаційних потоків і розвитку сутнісних сил людини.

Актуалізація потреби особистості у збільшенні обсягів інформаційних потоків призвела до розвитку принципово нового типу засобів праці, за допомогою яких стає можливим задоволення потреб третього (за А. Маслоу) рівня. Духовний характер цих потреб, пов'язаних з інформацією, відображаючись у засобах праці відповідного типу, визначає таким чином загальний напрямок суспільного розвитку та складання нової системи поділу праці. В її основу покладається семантична навантаженість інформації, якою володіє людина, спричиняючи таким чином формування нового принципу цього поділу – семантичної парадигми особистості, її здатності до творчої діяльності, сприйняття та використання нових, нетривіальних смислів, що, власне, і дає можливість визначати новий поділ праці як поділ самодіяльності (творчості). Лише у такому контексті людина перетворюється на детермінанту суспільного розвитку, метою якого є сама особистість, розкриття її потенційних здібностей і можливостей у процесі творчості.

Пояснюючи сутність нового типу поділу праці, Б. В. Новіков зазначає, що він являє собою “історично вищий, гуманістичний тип діалектичної взаємодії соціальної форми та характеру людської діяльності... Поділ самодіяльності... виявляється відношенням діалектичних протилежностей однієї сутності, які опосередковують, взаємопроникають, взаємозумовлюють одна іншу, утворюють діалектичну суперечність, яка в іманентному та перманентному русі виникнення, розгортання та вирішення породжує безкінечне багатоманіття безпосередніх форм буття як поділу, так і самодіяльності” [133, с. 163].

Поділ самодіяльності, що виникає у процесі формування інформаційної цивілізації, відображає характер зв'язків між людиною та суспільством, що виникають. Духовний характер цих зв'язків виявляється, зокрема, у генетичних взаємодіях, які відображають особливості процесу породження цивілізації нового типу.

Розвиток сутнісних сил людини, пов'язаних із здійсненням інформаційного обміну, обумовлюючи інтерес до засобів задоволення потреби в інформації, призводить до зростання інформаційних потоків, що циркулюють між людиною та суспільством, а також до актуалізації потреби у їх здійсненні. Це означає певною мірою, що

відбувається процес відчуження результатів дії сутнісних сил, який має специфічні наслідки: їх об'єктивація та привласнення й використання іншими людьми не зменшує і не знищує їх існування у самого продуцента, а навпаки, призводить до подвоєння інформації, яка при цьому поширюється (нею володіє як продуцент, так і отримувач).

Існування відчужених результатів дії сутнісних сил, пов'язаних із забезпеченням інформаційного обміну, має, по-перше, матеріальну форму у вигляді другої природи як створеного людиною світу штучних речей – техніки, засобів праці тощо, а також, по-друге, духовну (ідеальну) форму у вигляді третьої природи як сукупності смислів, якими володіє людство, що утворює інтелектуальну оболонку Землі, яку В. І. Вернадський, Тейяр де Шарден та інші науковці визначають терміном “ноосфера”.

Об'єктивація сутнісних сил особистості, пов'язаних із забезпеченням циркулювання інформаційних потоків, зумовлює формування такого способу організації соціального життя, який відповідає вимогам здійснення інформаційного обміну на рівні, що забезпечує ефективне функціонування особистості та реалізацію її духовних потреб, зокрема, потреби у підтриманні сутнісних сил на достатньому для ефективного функціонування особистості рівні, а тим більше – потреби у їх розвитку. Це виводить інформацію на позиції головного стратегічного ресурсу суспільного розвитку, а особистість перетворює на його головний чинник.

Отже, суть генетичних зв'язків між людиною та суспільством, що відрізняє інформаційну цивілізацію, полягає у детермінуючій ролі людини, розвиток сутнісних сил якої обумовлює здійснення процесів трансформації способу організації соціального життя.

Виникнення інформаційної цивілізації як нової форми організації соціальної життєдіяльності людини пов'язано з формуванням певних зв'язків взаємодії між людиною та суспільством, кількість та якість яких зазнає змін у двох основних напрямках: по-перше, у взаємодії людини з навколишнім середовищем (тобто з першою природою) і визначається як взаємодія об'єктів, і, по-друге, у взаємодії властивостей (тобто з другою природою).

Перший вид зв'язків взаємодії формується між людиною та навколишнім середовищем і визначається як зв'язок об'єктів. Особливість таких зв'язків у ланцюзі “людина – природа” за умов становлення інформаційної цивілізації виходить із усвідомлення людиною того, що необмежений прогрес та підкорення природи виявляються регресивними напрямками розвитку людства, адже подібне ставлення до оточуючого середовища призводить до виникнення глобальних проблем людства, які ставлять його перед дилемою: існувати чи загинути через обмеженість власного світосприйняття. Вирішення цієї проблеми знаходиться на шляху зміни принципу взаємодії об'єктів – людини та природного середовища: не підкорення останнього, а коеволюційний розвиток, який передбачає раціональну організацію діяльності людини, узгоджену з можливостями та вимогами життєздатності природного середовища (з елементами планування, прогнозування, моделювання природних і соціальних процесів у їх сполученні).

Характерною ознакою зв'язків об'єктів, що формуються між людиною та навколишнім середовищем є те, що їх взаємодія опосередкована знарядчевою діяльністю, наявність якої визначає суто людський тип взаємодій, а саме – формування зв'язків властивостей.

Їх існування пояснюється К. Марксом іманентною властивістю людини до використання одних предметів у якості засобів впливу на інші, тобто здібністю до створення засобів праці, які являють собою “штучні органи постаючої людини, на які вона переносить свої окремі (насамперед, виконавську, інструменталістську, потому – енергетичну, трансмісійну, управлінську тощо) функції” [133, с. 97]. Саме таке злиття внутрішніх якостей людини з предметами та явищами оточуючого світу спричинило свого часу розвиток взаємодії властивостей.

Поступове зростання обсягів інформації, необхідної для розвитку сутнісних сил людини, обумовило необхідність розробки нових засобів праці, пов'язаних із духовною діяльністю. Їх унікальність полягає у тому, що нові засоби праці повинні компенсувати, доповнити, розширити можливості не тільки фізичної діяльності людини, але, головним чином, створити умови для ефективнішої діяльності мозку людини, процесів мислення. При

цьому зв'язок людини з предметами праці починає опосередковуватися мислячою машиною, яка здатна самостійно приймати рішення та вирішувати поставлені завдання під керуванням та наглядом людини.

Подібні трансформації означають початок формування принципово нового способу організації соціального життя, де штучний інтелект займає досить вагоме місце і може певною мірою зрівнятися з людиною, викликаючи вже зараз цілу низку проблем як юридичного, так і морального характеру.

Найголовніша з них полягає у тому, що, передаючи електронним приладам свої власні функції, людина здатна “навчити” їх приймати рішення, базуючись суто на раціональній оптимальності, яка виникає внаслідок теоретичних розрахунків, вільних від суб'єктивних оцінок і життєвого досвіду. Можливі наслідки такого підпорядкування процесу прийняття рішень комп'ютерним системам, коли сама людина опиняється у залежності від них, досить повно та мальовничо зображені у численних творах сучасних фантастів і здійснених комерційних проектах, тому звертатися до них, вважаємо, не має сенсу. Зауважимо лише наступне.

Вдале співіснування людини із природним середовищем, а також із виявленням власного розуму – ноосферою та її уособленням у вигляді штучного інтелекту, стає можливим лише за умов здійснення якісного перетворення духовності, яке за масштабами та значенням буде мати такі ж наслідки, як і перший “осьовий час”, відзначений К. Ясперсом [202]. Необхідність у формуванні нової системи цінностей обумовлюється, зокрема, важливістю розв'язання етичних, економічних, юридичних та інших проблем, пов'язаних із статусом особистості, її прав та обов'язків у зв'язку із розвитком нових галузей знання та вірогіднісного стилю мислення (наприклад, проблема біотехнологій у медицині: клонування людських ембріонів, суррогатні батьки, діти з пробірки, право на життя та смерть тощо). Лише за таких умов можливою стане безпечне існування людства поряд із штучним інтелектом, їх ефективна взаємодія у процесі розвитку людства як космічної спільноти.

Таким чином, зв'язки взаємодії, які формує людина із навколишнім середовищем через посередництво засобів праці

ідеального характеру, відображають трансформацію світосприйняття людини на сучасному етапі у напрямку поступового усвідомлення місця та ролі особистості в еволюції універсуму, що відбувається як перехід від повного підпорядкування законам космосу до коеволюційного співіснування людини з першою та другою природою, а також ноосферою.

Особливістю зв'язків взаємодії, що формуються між людиною та людськими колективами, полягає в тому, що вони опосередковуються метою, яку переслідує кожний із суб'єктів взаємодії. Це означає, що суб'єкти діяльності встановлюють зв'язки між собою завдяки формуванню у них схожих смислових парадигм, відповідно до яких стає можливою їх кооперативна, односпрямована діяльність.

Залежно від характеру подібних взаємодій, можна відзначити два варіанти їх здійснення. По-перше, це зв'язки кооперації, коли мета колективних зусиль збігається з інтересами та метою діяльності індивіда і обидва мають односпрямований вектор дій, прискорюючи таким чином досягнення загальної для обох сторін мети. Це обумовлюється схожістю семантичних фільтрів суб'єктів діяльності, які, у свою чергу, визначають схожі (але не тотожні!) їх смислові орієнтири. При цьому формування інформаційного типу зв'язку між людиною та суспільством пов'язано із домінуванням смислів, семантичне поле яких визначається поняттям всебічно розвиненої гармонійної особистості, від реалізації потенціалу якої залежить загальний прогрес суспільства та людства в цілому.

Таке поєднання пояснюється, з одного боку, тим, що на рівні особистості відбувається збільшення обсягів циркулюючої інформації, а отже, і зростання рівня потреб людини та збільшення ефективності її функціонування у процесі творчості, так званої інтелектуальної віддачі особистості. З другого боку, за принципом зворотного зв'язку, зростання особистісних інформаційних потоків впливає на спосіб функціонування соціуму, спонукаючи його до змін у напрямку створення об'єктивних умов для розвитку сутнісних сил і реалізації творчого потенціалу особистості – інтелектуального комфорту, за Ю. М. Канигіним [79, с. 132]. За умов інформаційної цивілізації це означає необхідність не лише підтримання в

актуалізованому вигляді повного обсягу інформації, що циркулює на рівні людської спільноти, але і його динамічне оновлення та доповнення смислової парадигми.

Конфліктні взаємодії, що відрізнятимуть інформаційну цивілізацію, пов'язані з формуванням нових засад її функціонування, що базується на інформаційному обміні, при якому структуроутворюючою цінністю стає власність інтелектуальна. Її особливість полягає у тому, що вона являє собою сукупність смислів, розпакованих окремою людиною у процесі її діяльності, які вона може використовувати з будь-якою метою. Це означає, що інтелектуальний продукт належить своєму “виробнику”, який має особисте право на його використання або залучення до інформаційно-товарних відносин.

Проблема ж полягає у тому, що наявність інтелектуальної власності не має як таких чітких критеріїв її визначення, а також досить невизначеним залишається юридичний статус таких явищ, як інформаційний шпіонаж, інформаційні війни (війна компроматів), інформаційний монополізм, хаккерство, плагіат, ексклюзив тощо – все це створює певні проблеми у розв'язанні питань щодо права інтелектуальної власності та неоднозначність у її розумінні.

Отже, формування кооперативних і конфліктних взаємодій обумовлює існування діалектичної суперечності між інформацією як стратегічним ресурсом інформаційної цивілізації та наявністю інтелектуальної власності як виключного права на використання певної інформації, створюючи таким чином засади формування нової ціннісної парадигми суб'єктів діяльності за умов становлення інформаційної форми зв'язку у соціальному світі.

Процес функціонування будь-якої форми соціального устрою забезпечується структурними зв'язками. У межах інформаційної цивілізації вони відзначатимуться динамікою в опосередковуючій ланці між суб'єктами діяльності – людиною та суспільством, людиною та спільнотою, спільнотою та суспільством тощо. Сьогодні процес її вдосконалення відбувається як розвиток засобів та каналів комунікації: виникає Internet, супутниковий зв'язок, комп'ютерні технології та інше. При цьому похідний недолік інформації, що циркулює за допомогою електронних засобів комунікації, полягає

сьогодні у тому, що має місце великий обсяг так званого інформаційного шуму, більшість якого складають відомості “жовтої преси”, інформаційні технології тощо.

Але взагалі, застосування електронних інформаційних мереж сприяє тому, що потоки інформації, які циркулюють у суспільстві, мають майже необмежену швидкість, а людина звільняється для виконання творчої частини праці, не відриваючи уваги при цьому на рутинні розрахунки, аналіз та довгі пошуки необхідної інформації, що значно підвищує ефективність діяльності. Таким чином формується такий поділ праці, коли окрема людина здатна займатися творчою діяльністю, бути активним членом суспільства майже не залишаючи свого будинку, який перетворюється через наявність електронних приладів і систем (наприклад, факс, електронна пошта та інше) на електронний коттедж.

Зростання інформаційних потоків, їх семантичної навантаженості обумовлює швидкий розвиток інформаційних технологій, які являють собою засоби управління громадською думкою, у зв'язку з чим виникає ціла низка проблем. Серед них треба визначити, по-перше, невідповідність між швидкістю розвитку інформаційних технологій і можливістю інтелектуального осмислення інформації, що надходить, через біологічно зумовлені обмеження інтелектуального ресурсу (людина може порівнювати та аналізувати, за дослідженнями психологів, одночасно не більше 5-9 об'єктів) [22, с. 147].

По-друге, це виникнення можливості інформаційного маніпулювання за допомогою виборчих, рекламних, політичних технологій, нейролінгвістичного програмування тощо, адже, як вважає В. Б. Бритков та С. В. Дубовський, це проблема, насамперед, “власників та керівників ЗМІ як менеджерів громадської думки” [22, с. 148].

По-третє, проблеми, пов'язані із тоталітарним інформаційним контролем над пересуваннями кожного індивіду, які, з одного боку, сприятимуть вирішенню кримінальних питань, а з другого – ставлять питання про свободу особистості та дотримання її прав з боку державних установ.

Таким чином, встановлення структурних зв'язків між людиною та суспільством забезпечує ефективне функціонування соціального організму як цілісної системи і відтворення досягнутого рівня розвитку системи суспільних відносин, а з другого боку, викликає до життя проблеми, існування яких визначається протиріччям між об'єктивною та суб'єктивною складовими у становленні інформаційного способу організації соціального життя.

Формування функціональних взаємодій між людиною та суспільством забезпечує виконання соціальним організмом певних функцій, які полягають на сучасному етапі, головним чином, у забезпеченні життєздатності його складових – систем, що самоорганізуються, та підсистем, а також каналів їх взаємодії.

На особливості функціональних взаємодій, що формуються за часів інформаційного зсуву, який відбувається зараз, впливає розвиток сутнісних сил людини, обумовлюючи переорієнтацію суспільного розвитку у напрямку створення об'єктивних умов для здійснення потенціалу особистості. У цьому випадку важливого значення починає отримувати такий атрибут людини, як здатність до володіння смислами (тобто розуміння), що означає можливість не тільки підключатися до потоків інформації, які циркулюють у космосі поряд з потоками енергії та речовини, але і функціонувати, користуючись цією інформацією у вигляді знання.

При цьому функціонування особистості за умов наявності відповідних об'єктивних обставин (найголовнішою з яких є інформаційний вибух середини ХХ століття) викликає до життя формування такого типу соціального устрою життя людини, який є функціонально похідним від тих функцій, що вона виконує, у даному випадку – це функціонування на інформаційних засадах, наявність яких визначає рівень розвитку самої особистості.

У свою чергу, формування інформаційного типу взаємодії людини та суспільства сприяє розвитку в особистості таких якостей, які дозволяють їй ефективніше функціонувати за нових умов. Тому кількість людей, у яких добре розвинуті інтелектуальні здібності, велика швидкість реагування та вміння оперативно приймати рішення у поєднанні з високим рівнем здобутої освіти, що дозволяє

здійснювати аналіз наявної ситуації на наукових засадах, поступово збільшується.

Таким чином, функціональні зв'язки, що виникають між людиною та суспільством як складовими соціального організму, являють собою відображення їх взаємодії у виконанні спільного завдання, яке полягає у забезпеченні продуктивного функціонування інформаційного способу організації соціального життя, що складається.

Здійснення процесів саморегуляції соціального організму відбувається завдяки формуванню зв'язків управління, які забезпечують збереження існуючої системи суспільних відносин у поєднанні з їх вдосконаленням відповідно до змін, що відбуваються у навколишньому середовищі.

Ці зв'язки набувають неабиякого значення в інформаційній цивілізації, адже являють собою “нервову систему” соціального організму, завдяки якій відбувається циркулювання інформаційних потоків директивного та виконавчого характеру, які забезпечують динамічну рівновагу соціального організму [1].

Ефективність застосування у цьому процесі бюрократичних методів управління виявляється неефективною, адже, передусім, постає проблема свободи особистості та її підпорядкованості директивному способу управління. Тому необхідним стає формування нового типу управлінських взаємодій, які були б здатні забезпечити ефективність процесу функціонування та прогресивного розвитку інформаційної цивілізації, не обмежуючи при цьому можливості особистісного вибору не тільки виду діяльності, але і способу самореалізації, нормативність якого визначається лише загальнолюдськими принципами співжиття (тобто не має антисоціального, деструктивного характеру).

Формування управлінських взаємодій такого роду стає можливим лише за умов принципової зміни їх засад, які повинні базуватися, як відзначає Б. В. Новіков, “на адекватному (науковому) осягненні сутності об'єктів, управління якими здійснюється, рівно як цілей і смислів, заради котрих воно здійснюється. І чим більша міра такого управління..., тим мізерніша частка випадкового та стихійного в розвитку особистості, суспільства” [133, с. 178]. Тому великого

значення в інформаційному суспільстві отримують такі явища, як наукове прогнозування, моделювання тощо певних подій і суспільних процесів, у здійсненні яких використовуються комп'ютери та комп'ютерні технології.

Але тут виникає проблема, пов'язана з суперечливістю понять раціональності, принцип якої закладений у програмне забезпечення ЕОМ, та розумності, коли у дію вступає вже чинник морального порядку, адже те, що розумне, не завжди виявляється раціональним, і навпаки. У такому випадку слушно зауважити, що раціональність означає логічне обґрунтування певних дій і діяльності людини та суспільства. Розумність же передбачає здійснення операцій, спрямованих на зміну чи поліпшення проблемної ситуації, а також доречність, необхідність використання тих чи інших засобів, або взагалі здійснення чогось.

Вважаємо, що обидва моменти мають слушний характер, тому відкидати жодний із них не можна, а шлях вирішення проблеми полягає у діалектичному поєднанні розумності (як унікальної властивості людського мозку приймати рішення, узгоджуючи його з ціннісною парадигмою особистості), та раціональності (як властивості штучного інтелекту до логічного обґрунтування та аналізу ситуації) процесів управління у напрямку знаходження оптимального варіанту розв'язання суперечності між ними.

При цьому регулятором управлінських взаємодій між людиною та суспільством стає духовність, що базується на загальнолюдських цінностях, маючи гуманістичну спрямованість, адже лише розвиток моральних норм і принципів співжиття може бути гарантом прогресивного розвитку суспільства та особистісного вдосконалення кожного. Ось чому становлення інформаційного типу зв'язку між людиною та суспільством невід'ємно пов'язано із формуванням нової системи цінностей, без якої існування людини за умов інформаційної цивілізації взагалі неможливе.

Таким чином, формування управлінських зв'язків між людиною та суспільством обумовлюється необхідністю забезпечення саморегуляції соціального організму, яка здійснюється при двоспрямованій циркуляції інформаційних потоків – директивних і

виконавчих, завдяки яким відбувається не тільки функціонування, але і вдосконалення системи суспільних відносин.

Функціонування соціального організму являє собою процес відтворення певної форми зв'язку у соціальному світі, під час якого спостерігаються деякі відхилення від норми, що мають кількісний характер, не переходячи при цьому у якісні зміни типу зв'язків між людиною та суспільством. Взаємодії, що виникають при цьому являють собою зв'язки перетворень, що існують у межах домінуючого способу організації соціального життя.

Їх формування за умов інформаційної цивілізації відбувається у двох напрямках. По-перше, це прискорення швидкості здійснення зв'язків перетворень через наявність постійно зростаючих обсягів нової інформації, зокрема, семантики наукових досягнень у різних галузях пізнання, впровадження в життя та використання якої в усіх сферах суспільного виробництва виявляється необхідною умовою ефективності функціонування інформаційного суспільства. У цьому випадку інформація стає тою опосередковуючою ланкою, наявність якої значно інтенсифікує процеси перетворень у взаємодії людини та суспільства, а також підвищує продуктивність цивілізаційного розвитку.

По-друге, взаємодії перетворень можуть реалізовуватися через власне взаємодію людини та суспільства, таким чином змінюючи обидві сторони. Так, якщо йдеться про людину, то трансформації у її системі цінностей, а отже, і базових бажаннях, способах життя, зразках поведінки, що означає розвиток духовності, викликає до життя нову культуру, зміст якої дає людині можливість успішніше функціонувати у суспільстві нового типу.

У свою чергу, функціонування у суспільстві визначених цінностей і норм залишає у психіці людини їх своєрідний відбиток, який виявляється у наступних поколіннях як напередвизначеність, схильність до дій певним чином (яскравий приклад – ментальні особливості етносів). У даному випадку ми можемо припустити, що це буде схильність до поведінки та діяльності, узгоджених із духовними цінностями інформаційного суспільства – особистість, інтелект, знання, інформація.

Отже, формування зв'язків перетворень обумовлює можливість зберігання динамічної стабільності соціального організму у межах домінуючого способу організації соціального життя.

Накопичення кількісних змін, що відбуваються у процесі функціонування соціального організму, призводить поступово до їх якісної зміни та переходу на новий щабель розвитку як зняття протиріччя між рівнем розвитку людини та об'єктивними можливостями здійснення її здібностей за існуючих умов життя. Реалізація цього переходу стає можливою завдяки встановленню взаємодій розвитку, можливість виникнення яких обумовлюється формуванням духовності людини. Вона (духовність), відзначає В. Г. Воронкова, “виходить із глибини людини, є створюючою і підтримуючою силою особистості, духовність несе з собою людяність, це взаємопоєднання розуму і душі, які виступають в якості моральності” [37, с. 128].

Відтинок всесвітньо-історичного розвитку, протягом якого відбувається становлення духовності людства, (за К. Ясперсом, “осьовий час”), відзначається виникненням потреб, не пов'язаних із збереженням фізичного існування та володінням матеріальними благами. Це потреби духовні, здійснення яких формує моральні цінності, що встановлюють певні відносини між такими явищами, як воля та неволя, рівність і нерівність, статки та злиденність та інші. У зміст потреби починають входити не тільки мета діяльності, але і соціально організовані, загально визнані засоби її задоволення. Завдяки цьому, як зазначає О. Г. Здравомислов, кожна потреба отримує внутрішню структуру: у співвідношенні мети та засобів діяльності, з одного боку, та нормативних уявлень стосовно припустимих способів їх досягнення – з другого [67, с. 30].

Таким чином, саме духовність, на нашу думку, може стати тим фактором, який не тільки значно прискорить процеси взаємодії людини та суспільства, але і сприятиме впорядкуванню засобів і прийомів діяльності за умов інформаційної цивілізації відповідно до смислової парадигми нового способу організації соціального життя.

Дія зв'язків розвитку спостерігається як зняття протиріччя між існуючою системою суспільних відносин та актуалізованими потребами особистості. Суперечливість ситуації, що склалася у

середині ХХ століття, виявилася у тому, що розвиток сутнісних сил людини призвів до стрімкого зростання обсягів інформації, необхідних для їх підтримання на досягнутому рівні та подальшого розвитку, що викликало до життя актуалізацію духовних потреб особистості. Але їх реалізація за умов індустріального суспільства виявилася неможливою через нерозвиненість засобів комунікації, які вже не могли надати людині усієї необхідної їй інформації (обмеженість у швидкості, якості та обсягах інформаційних потоків). З другого боку, стрімке зростання фенотипової інформації у вигляді наукових розробок, знань тощо отримало згодом таких масштабів, що тепер людина, зі свого боку, почала відставати від науково-технічного розвитку, не встигаючи навіть усвідомлювати можливі наслідки своїх же досягнень.

Таким чином відбулися такі деформації у взаємодіях людини з навколишнім середовищем, що людство постало перед проблемою власного існування, розв'язання якої знаходиться на шляху становлення нового типу цивілізації, що пов'язаний із зміною не тільки ціннісних акцентів, де особистість перетворюється на головний чинник суспільного розвитку, але і з становленням нового способу організації соціального життя, який базується на соціальному метаболізмі переважно інформаційного змісту.

Отже, взаємодії розвитку за умов інформаційної цивілізації можуть здійснюватися у двох напрямках.

Перший із них передбачає поєднання природних здібностей людини з можливостями електронних систем. Таку позицію відстоює, наприклад, відомий японський дослідник проблем інформаційного суспільства Й. Масуда. Досліджуючи можливості та перспективи такого сполучення людського мозку та штучного інтелекту, він приходить до висновку про те, що попередня еволюція людини була пов'язана із застосуванням найпростіших засобів праці, які сприяли розвитку анатомічних особливостей людини (розвитку мозку, мовного апарату, пальців). Якісно новий щабель у її розвитку як біологічного виду почнеться із використанням комп'ютерів як штучного підсилювача розумової діяльності людини, її інтелекту. При цьому поступово виникатиме новий біологічний вид, що визначається науковцем як *Homo intelligens*, тобто людина знаюча.

Пояснюючи свою теорію генно-культурної коєволюції, Й. Масуди пише: “Розумові здібності є основою породження людиною культури. Цей процес перебуває в тісному зв’язку з лобними частками та складним голосовим органом сучасної людини. Це спонукає нас передбачати швидкий розвиток нової культури на основі комп’ютерів і нових засобів комунікації, якими людина вже оволоділа... коли нова культура в майбутньому розвиватиметься, то це приведе до радикальних змін у генах сучасного людства, створюючи можливість для генезису нової людини як нового виду” [116, с. 353].

Другий варіант перспектив розвитку людини має не такий оптимістичний характер і пов’язаний із проблемою штучного інтелекту. З одного боку, людина передає комп’ютеру найскладніші операції, які вимагають постійного контролювання, чіткого визначення та аналізу ситуації, коли ПК дійсно стають незамінними. У той же час це не тільки забезпечує ефективне контролювання складних процесів (наприклад, спостереження за супутниками, їх виведення на орбіту, контролювання запуску атомних боеголовки тощо), але і збільшує залежність людини та її існування від комп’ютерів у двох напрямках. По-перше, відкривається можливість до підсилення мисленевої діяльності людського мозку штучним інтелектом. По-друге, зростає залежність людини від вдалого програмного забезпечення, функціональної безвідмовності використовуваних комп’ютерних систем тощо.

Та і тут виникає проблема створення ідеального програмного забезпечення, у якому було б передбачено усі можливі ситуації та варіанти їх вирішення. Вважаємо, що це принципово неможливе через те, що людина, на відміну від комп’ютерів, володіє такою атрибутивною якістю, як спонтанність, що дозволяє знаходити рішення у нестандартних ситуаціях. Як цьому “навчити” штучний інтелект – на сьогодні залишається відкритим питанням. Але і в цьому випадку слабким місцем будь-якої комп’ютерної системи залишається її надійність і “безвідмовність” через факт існування комп’ютерних вірусів (наприклад, чорнобильський вірус чи вірус, що отримав назву “I love you”), кількість яких з кожним роком збільшується, а універсальної антивірусної програми поки що не існує і навряд чи вона буде створена.

Отже, другий напрямок взаємодій розвитку полягає не в коеволюції людини та комп'ютеру, а у виникненні протиріччя між ними, коли вимоги штучного інтелекту чи його можливості почнуть суперечити потребам у розвитку людини та її здібностей.

Таким чином, дія зв'язків розвитку відбувається як процес зняття протиріччя між рівнем розвитку особистості та наявною системою суспільних відносин, в результаті якого відбувається якісна зміна у способах відтворення соціальності людини, що означає перехід людства на новий етап розвитку.

Виходячи з усього викладеного вище, зауважимо наступне. Розвиток способу організації соціального життя пов'язаний із виникненням протиріччя між об'єктивним і суб'єктивним, зняття якого відбувається у процесі інформаційного обміну між ними, що надає можливість коректувати діяльність кожної із сторін, а також узгоджено діяти з урахуванням семантики інформаційних потоків, котрі надходять ззовні. Наявність подібних зв'язків між людиною та суспільством, що здійснюються як їх діалектична взаємодія, дає можливість розглядати суперечливу єдність об'єктивного та суб'єктивного як певну цілісність, яка отримала назву соціального організму [17; 18].

Реалізація взаємодій між людиною та суспільством забезпечує процеси виникнення, становлення, функціонування, трансформації способу відтворення соціальності людини. Взаємодії, що здійснюються у межах соціального організму, на сучасному відтинку історичного розвитку мають свої особливості, які визначають загальний тип зв'язку між людиною та суспільством як інформаційний.

Тип зв'язків, що формуються між людиною та суспільством, визначається розвитком сутнісних сил особистості, пов'язаних із забезпеченням інформаційного обміну, що викликають актуалізацію духовних потреб, умовою здійснення яких є розвиток засобів праці ідеального характеру, що, у свою чергу, визначає увесь подальший процес розвитку, у тому числі формування соціальної системи певного типу та розвиток сутнісних сил особистості. Тип зв'язків між людиною та суспільством визначає характер соціального метаболізму, який забезпечує функціонування соціального організму

як цілісної системи на певному відтинку історичного розвитку і здійснюється відповідно до стратегічних цінностей суспільства.

Діалектика взаємодії людини та суспільства у становленні типу їх зв'язку відбувається за своєрідним ефектом бумерангу. Досягнення людини, що являють собою об'єктивовану форму існування її сутнісних сил, як відзначає В. С. Барулін, “не просто живуть якимось своїм особливим, відокремленим від людини життям, а знов і знов повертаються до неї, будучи збагачені суспільною цілісністю” [12, с. 477], збагачуючи тим самим саму людину, створюючи її для того, щоб знову, на новому рівні перейти в об'єктивовану форму існування, перетворивши суспільство відповідно до нових вимог до нього з метою розвитку особистості на новому етапі її самоздійснення.

Література до розділу:

1. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – Москва : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. *Айрис Р.* Технология и экономический рост / пер. с англ. // Новая технократическая волна на западе / сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 316-329.
3. *Алексахин И. В., Ткаченко А. В.* Когда рождаются таланты. – Днепропетровск : АДП, 1999. – 179 с.
4. *Алтухов В. Л.* Философия многомерного мира // Общественные науки и современность. – 1992. – № 1. – С. 15-27.
5. *Андреев И. Л.* Происхождение человека и общества. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Мысль, 1988. – 415 с.
6. *Андрущенко В. П., Михальченко М. І.* Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – Київ : Генеза, 1996. – 268 с.
7. *Анисимов С. Ф.* Духовные ценности: производство и потребление. – Москва : Мысль, 1988. – 253 с.
8. *Аристотель.* Сочинения : в 4 т. / общ.ред. А. И. Доватура. – Москва : Мысль, 1983. – Т.4. – 830 с.
9. *Асмус В. Ф.* Античная философия. – Москва : Высшая школа, 1998. – 400 с.
10. *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом. – Москва : Политическая литература, 1975. – 408 с.
11. *Бакиров В. С.* Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. – Харьков : Выща школа. Изд-во при ХГУ, 1988. – 152 с.

12. Барулин В. С. Социальная философия : учебник. – Изд. 2-е. – Москва : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 560 с.
13. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія : Хрестоматія. – Київ : Либідь, 1996. – С. 194-250.
14. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / пер. с англ. // Новая технократическая волна на западе / сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 330-342.
15. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955. – Москва : Наука, 1990. – 224 с.
16. Бердяев Н. А. Самопознание (Опыт философской автобиографии). – Москва : Книга, 1991. – 445 с.
17. Бех В. П. Генезис соціального організму країни. – 2-е вид. доп. – Запоріжжя: “Прогрес”, 2000. – 288 с.
18. Бех В. П. Социальный организм. – Запорожье : РА “Тандем-У”, 1998. – 186 с.
19. Бех В. П. Человек и Вселенная. – Запорожье : РА “Тандем-У”, 1998. – 144 с.
20. Біологія / А. О. Слюсарев, О. В. Самсонов, В. М. Мухін та ін. ; пер. і ред. В. О. Мотузного. – Київ : Вища школа, 1991. – 503 с.
21. Бранский В. П. Теоретические основания социальной синергетики // Вопросы философии. – 2000. – № 4. – С. 112-130.
22. Бритков В. Б., Дубовский С. В. Информационные технологии в национальном и мировом развитии // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1. – С. 146-150.
23. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. : у 5 т. : пер. з фр. – Київ : Основи, 1995. – Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе. – 543 с.
24. Бубер М. Проблема человека // Философские науки. – 1992. – № 3. – С. 65-82.
25. Бураковский И. На пути к “управляемой” интеграции : материалы дискуссии “Украина в геополитическом интерьере конца XX века” // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 75-76.
26. Васильев Л. С. История Востока : в 2 т. – Москва : Высшая школа, 1998. – Т. 1 : учеб. по спец. “История”. – 495 с.
27. Васильев Л. С. История Востока : в 2 т. – Москва : Высшая школа, 1998. – Т. 2: учеб. по по спец. “История”. – 495 с.

28. Введение в философию : учебник для вузов : в 2 ч. / Фролов И. Т., Араб-Оглы Э. А., Арефьева Г. С. и др. – Москва : Политиздат, 1989. – Ч. 2. – 639 с.
29. Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем.; сост., общ ред. и послеслов. Ю. Н. Давыдова, предислов. П. П. Гайденко. – Москва : Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологическая мысль Запада).
30. Венгеров А. Б. Правовой узел современности // Общественные науки и современность. – 1992. – № 4. – С. 23-33.
31. Вернадский В. И. Начало и вечность жизни. – Москва : Сов.Россия, 1989. – 702 с.
32. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – Москва : Наука, 1988. – 519 с.
33. Виндельбанд В. История древней философии / пер. с нем.; под ред. А. И. Введенского. – Київ : Тандем, 1995. – 368 с.
34. Вишневский Ю. Воины киберпространства // Теленеделя-плюс. – № 24 (56). – 10.06-20.06. – 1999. – С. 5.
35. Волков Г. Н. Истоки и горизонты прогресса. Социологические проблемы развития науки и техники. – Москва : Политиздат, 1976. – 335 с.
36. Воловик В. І. Філософія історії. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 1997. – 126 с.
37. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського буття: проблеми людини на зламі тисячоліть. – Запоріжжя : “Павел”, 1999. – 176 с.
38. Воронцов Б. Н. Разумные потребности личности: сущность, критерий, пути формирования. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 190 с.
39. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / под ред. Д. Б. Эльконина. – Москва : Педагогика, 1984. – Т. 4 : Детская психология. – 432 с.
40. Выдрин Д. Факторы внутренней стабильности Украины // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 23-24.
41. Глинчикова А. Г. Может ли быть товаром интеллектуал и продукт его труда // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 3-15.
42. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. – Москва : Мысль, 1964. – Т. 2. – 747 с.
43. Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 7 т. / под общ. ред. С. И. Машинского и М. Б. Храпченко. – Москва : Художественная литература, 1978. – Т. 6. – 410 с.

44. Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ. – 1998, вересень.
45. Грант Дж. П. Философия, культура, технология: перспективы на будущее : пер. с англ. // Новая технократическая волна на западе / сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 153-162.
46. Гудожник Г. С. Материальные основы многообразия цивилизаций // Вопросы философии. – 1988. – №4. – С. 43-53.
47. Гудожник Г. С. Цивилизация: развитие и современность // Вопросы философии. – 1986. – № 3. – С. 33-43.
48. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – 2-е изд., испр. и доп. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1989. – 496 с.
49. Гуревич П. С. Человек как микрокосм // Общественные науки и современность. – 1993. – № 6. – С. 179-188.
50. Дайзард У. Наступление информационного века // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. ; сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 343-355.
51. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / сост., послесловие и комментарии С. А. Вайгачева. – Москва : Книга, 1991. – 574 с.
52. Джордж Ф. После 1984. Перспективы лучшего мира // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. ; сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 356-370.
53. Дзюба В. И., Степанов О. П. Восхождение к гуманизму. – Київ : Либідь, 1997. – 448 с.
54. Диалог и коммуникация – философские проблемы : материалы “круглого стола” // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 3-27.
55. Дилигенский Г. Г. “Конец истории” или смена цивилизаций? // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 29-42.
56. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления. – Київ : Либідь, 1990. – 147 с.
57. Додонов Р. А. Ментальность нации и социальные реформы // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Випуск 5. – Запоріжжя, 1999. – С. 228-241.
58. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. – Запорожье : РА “Тандем-У”, 1999. – 264 с.
59. Донченко Е. А. Социетальная психика. – Київ : Наукова думка, 1994. – 207 с.

60. *Дракер П.* Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – С. 67-100.
61. Духовне оновлення суспільства / В. П. Андрущенко, Є. М. Бабосов, Л. В. Губерський та ін. – Київ : Либідь, 1990. – 200 с.
62. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии / пер. с фр. – Москва : Наука, 1990. – 575 с.
63. *Ерасов Б. С.* Культура, религия и цивилизация на Востоке (Очерки общей теории). – Москва : Наука. Гл. ред. восточной литературы, 1990. – 205 с.
64. *Жадько В. А.* Світоглядні основи морально-етичної свідомості. – Запоріжжя : Видавництво ЗДІА, 1997. – 105 с.
65. *Жадько В. А.* Соціально-духовні виміри світоглядної свідомості. – Запоріжжя : Видавництво ЗДІА, 1997. – 166 с.
66. *Закидальський Т. Д.* Поняття серця в українській філософській думці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8. – С. 127-138.
67. *Здравомыслов А. Г.* Потребности. Интересы. Ценности. – Москва : Политиздат, 1986. – 223 с.
68. *Злобіна О. Г., Тихонович В. О.* Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / НАН України, Ін-т соціології. – Київ : 1996. – 100 с.
69. *Ильенков Э. В.* Философия и культура. – Москва : Политиздат, 1991. – 464 с.
70. История зарубежной психологии (30-60-е годы XX века). Тексты / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – Москва : Изд-во МГУ, 1986. – 343 с.
71. История философии в кратком изложении / пер. с чеш. – Москва : Мысль, 1991. – 590 с.
72. Історія філософії : навчальний посібник / під загал. ред. Воловика В. І. – Запоріжжя : ЗДУ, 1996. – 320 с.
73. *Каган М. С.* Мир общения: проблема межсубъектных отношений. – Москва : Политиздат, 1988. – 319 с.
74. *Казначеев В. П., Спирин С. С.* Космопланетарный феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск : Новосибирское книжное издательство, 1991. – 302 с.
75. *Камю А.* Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / пер. с фр. – Москва : Политиздат, 1990. – 415 с.

76. *Кан Г.* Грядущий подъем: экономический, политический, социальный // Новая технократическая волна на западе // пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С.169-205.
77. *Кант И.* Сочинения : в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса. – Москва : Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.
78. *Кантен Ж.-П.* Мутация – 2000 // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. ; сост. П. С. Гуревич. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 206-209.
79. *Каныгин Ю. М.* Основы когнитивного обществознания: Информационная теория социальных систем. – Київ : Украинская академия информатики, 1993. – 236 с.
80. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – С. 492-505.
81. *Кейзеров Н. М.* Духовное имущество как комплексная проблема // Общественные науки и современность. – 1992. – № 4. – С. 16-22.
82. *Киреева О. Б.* Проблемы формирования интеллектуальных ресурсов в Украине // Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття: збірник наукових праць. – Київ-Кривий Ріг : ЗАТ “ЗТНВФ”КОЛО”, 2001. – С. 224-228.
83. *Киселев Г. С.* Человек, культура, цивилизация на пороге III тысячелетия. – Москва : Изд.фирма “Восточная литература” РАН, 1999. – 87 с.
84. *Климова Г. П.* Образование как феномен цивилизации : дис. ... д. филос. наук. – Харьков, 1997. – 415 с.
85. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Антропный принцип в синергетике // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 62-79.
86. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Синергетика: начала нелинейного мышления // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 38-51.
87. *Коган В. З.* Человек в потоке информации. – Новосибирск : Наука, 1981. – 177 с.
88. *Коган Л. Н.* Цель и смысл жизни человека. – Москва : Мысль, 1984. – 251 с.
89. *Колесникова М. В.* Антропогенез в контексті синергетичної парадигми : автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1997. (Институт філософії НАН України). – 23 с.

90. *Комаров И.* Интеллектуальный капитализм: десять принципов управления интеллектуальным капиталом // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 54-60.
91. *Кон И. С.* Открытие “Я”. – Москва : Политиздат, 1978. – 367 с.
92. *Коэн Р.* Социальные последствия современного технического прогресса // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. \$ сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 210-224.
93. *Крапивенский С. Э.* Социальная философия. – Волгоград : Комитет по печати, 1996. – 352 с.
94. *Красильщиков В. А.* Ориентиры грядущего? Постиндустриальное общество и парадоксы истории // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 165-175.
95. *Кривега Л. Д.* Мировоззренческие ориентации личности в услови трансформации общества. – Запорожье : ЗГУ, 1998. – 202 с.
96. *Кримський С. Б.* Ціннісно-смісловий універсум як предметне поле філософії // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 3-4. – С. 102-116.
97. *Кузнецов Н. С.* Человек: потребности и ценности. – Свердловск : Изд-во Уральского университета, 1992. – 146 с.
98. *Кузьмин В. П.* Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – 3-е изд., доп. – Москва : Политиздат, 1986. – 399 с.
99. *Кузьмін М. В.* Самоорганізація та соціоеволюція // Філософ. і соціол. думка. – 1994. – № 9-10. – С. 99-133.
100. *Культура духовных запросов личности / под общ. ред. В. А. Кудина.* – Київ : Вища школа, 1986. – 206 с.
101. *Курабцев В. Л.* Тайна человека // Общественные науки и современность. – 1992. – № 3. – С. 152-155.
102. *Кутирев В. О.* Людина і світ: три парадигми взаємодії // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 7. – С. 53-65.
103. *Кууси П.* Этот человеческий мир / пер. с англ. ; общ. ред. Э. А. Араб-Оглы. – Москва : Прогресс, 1988. – 368 с.
104. *Лайон Д.* Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія : Хрестоматія. – Київ : Либідь, 1996. – С. 362-380.
105. *Лакс Дж.* О плюрализме человеческой природы // Вопросы философии. – 1992. – № 10. – С. 103-111.
106. *Ленин В. И.* О государстве // Полное собрание сочинений. – Москва : Изд-во политической литературы, 1981. – Т. 39. – С. 64-84.

107. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с.
108. *Лобанова А. С., Прилипенко В. Д.* Инфлайтная энергия как детерминанта адаптационной способности людей в трансформирующемся обществе // Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття : збірник наукових праць. – Київ – Кривий Ріг : ЗАТ “ЗТНВФ”КОЛО”, 2001. – С. 59-66.
109. *Лукашевич Н. П.* Социология воспитания: Краткий курс лекций. – Київ : МАУП, 1996. – 180 с.
110. *Маркс К.* Маркс К. – Павлу Васильевичу Анненкову, 28 декабря // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1975. – Т. 27. – С. 401-412.
111. *Маркс К., Энгельс Ф.* Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1975. – Т. 20. – С. 486-499.
112. *Маркс К., Энгельс Ф.* Конспект книги Льюиса Г. Моргана “Древнее общество” // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 45. – С. 227-372.
113. *Маркс К., Энгельс Ф.* Экономико-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1975. – Т. 42. – С. 43-174.
114. *Маркс К., Энгельс Ф.* Экономические рукописи 1857–1859 гг. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1969. – Т. 46, ч. 2. – 618 с.
115. *Маркс К., Энгельс Ф.* Экономическая рукопись 1861-1863 гг. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1975. – Т. 47. – 658 с.
116. *Масуда Й.* Гіпотеза про генезис Homo intelligens // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – Київ : Либідь, 1996. – С. 335-361.
117. *Махаров Е. М.* Проблема человека в истории философской мысли // Новое в жизни, науке, технике. Сер. №3. (Философия). – Москва : Знание, 1986. – 64 с.
118. *Мидоуз Д., Мидоуз Д., Рандерс Й.* За пределами допустимого: глобальная катастрофа или стабильное будущее? // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – С. 572-595.
119. *Моисеев Н. Н.* Еще раз о проблеме коэволюции // Вопросы философии. – 1998. – № 8. – С. 26-32.

120. *Моисеев Н. Н.* Современный антропогенез и цивилизационные разломы // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 3-30.
121. *Моисеев Н. Н.* Универсальный эволюционизм // Вопросы философии. – 1991. – №3. – С. 3-28.
122. *Моисеев Н. Н.* Человек во Вселенной и на Земле // Вопросы философии. – 1990. – №6. – С. 32-45.
123. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
124. *Мокляк Н. Н.* Социальные отношения: структура и формы проявления. – Київ : Наукова думка, 1986.
125. *Мэмфорд Л.* Техника и природа человека // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ.; сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 225-239.
126. *Мялкин А. В.* Способности и потребности личности: Диалектика формирования. – Москва : Мысль, 1983. – 260 с.
127. *Налимов В. В.* В поисках иных смыслов. – Москва : Прогресс, 1993. – 280 с.
128. *Налимов В. В.* Спонтанность сознания. – Москва : Прометей, 1989. – 287 с.
129. *Налимов В. В., Дрогалина Ж. А.* Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного. – Москва : Изд-во “Мир идей”, АО АКРОН, 1995. – 432 с.
130. *Нарский И. С.* Западноевропейская философия XVII века : учеб. пособие. – Москва : Высшая школа, 1974. – 379 с.
131. *Нарский И. С.* Западноевропейская философия XVIII века : учеб. пособие. – Москва : Высшая школа, 1973. – 302 с.
132. *Ничипорович А.* Человек как участник целостного, саморазвивающегося потока жизни на Земле // Общественные науки и современность. – 1993. – № 6. – С. 98-109.
133. *Новіков Б. В.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму. – Київ : НТУУ “КПІ”, 1998. – 310 с.
134. *Новикова Л. И., Козлова Н. Н., Федотова В. Г.* Цивилизация и исторический процесс // Новое в жизни, науке, технике. Сер. № 3. (Философия). – Москва : Знание, 1983. – 63 с.
135. *Нэсбитт Д., Эбурдин П.* Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы / пер. с англ. – Москва : “Республика”, 1992. – 415 с.
136. *Одерий Л., Корсак К.* Рынок, компьютеризация и качество высшего образования // Персонал. – 2000. – № 6. – С. 90-95.

137. *Олех Л. Г.* Цивилизация и революция. – Новосибирск : Наука, Сиб.отд-ние, 1989. – 189 с.
138. *Орлов В. В.* Человек, мир, мировоззрение. – Москва : Молодая гвардия, 1985. – 220 с.
139. Основы современной философии. – 2-е изд., доп. – Санкт-Петербург : Изд-во “Лань”, 1999. – 352 с.
140. *Павленко Ю.* Історія світової цивілізації : навчальний посібник. – Київ : Либідь, 1996. – 360 с.
141. *Павленко Ю.* Три підходи до розуміння світового історичного процесу // Наукова думка. – 1997. – № 1. – С. 151-164.
142. *Павленко Ю.* Україна и современные цивилизации : материалы дискуссии “Украина в геополитическом интерьере конца XX века” // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 73-74.
143. *Панфилова Т. В.* Формационный и “цивилизационный” подходы: возможности и ограниченность // Общественные науки и современность. – 1993. – № 6. – С. 84-97.
144. *Паршаков Е. А.* Экономическое развитие общества // Концепция кооперативного социализма: Историческое исследование. – Запорожье : Дикое поле, 1997. – 264 с.
145. *Пахомов Ю.* Україна на пути в мир // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 55-58.
146. *Пахомов Ю.* Цивілізаційні виклики і сучасна Україна // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 165-172.
147. *Петякшева Н. И.* Диалог цивилизаций: Восток – Запад // Вопросы философии. – 1993. – № 6. – С. 173-176.
148. *Платон.* Сочинения : в 3 т. / пер. с древнегреч. ; под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. – Москва : Мысль, 1971. – Т. 3, Ч. 1 / ред. В. Ф. Асмус. – 687 с.
149. *Подмазин С. И.* Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
150. *Поликарпова В. А., Поликарпов В. С.* Феномен человека – вчера и завтра. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 576 с.
151. *Полякова Н. Л.* От трудового общества к информационному: западная социология об изменении социальной роли труда. – Москва : Наука, 1990. – 132 с.
152. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. – Москва : Педагогика, 1983. – 448 с.
153. *Роговец В.* Информационные войны в современном мире: причины, механизмы, последствия // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 35-38.

154. *Руссо Ж.-Ж.* Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Трактаты. – Москва : Наука, 1969. – С. 31-108.
155. *Сафронов И. А.* Человек и Вселенная: философско-методологический аспект : дис. ... докт. филос. наук в форме науч. докл. – Санкт-Петербург, 1994. – 60 с.
156. *Сетров М. И.* Основы функциональной теории организации: Философский очерк. – Ленинград : Наука, Ленинградское отд-ние, 1972. – 155 с.
157. Современная западная социология : Словарь. – Москва : Политиздат, 1990. – 432 с.
158. Современный философский словарь / под ред. В. Е. Кемерова. – Москва – Бешкек – Екатеринбург : Изд-во “Одиссей”, 1996. – 608 с.
159. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / пер. с англ. – Москва : Политиздат, 1992. – 543 с.
160. Социологический справочник / под общ. ред. В. И. Воловича. – Київ : Политиздат Украины, 1990. – 382 с.
161. *Спиркин А. Г.* Основы философии : учеб. пособие для вузов. – Москва : Политиздат, 1988. – 592 с.
162. *Стоуньер Т.* Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / пер. с англ. // Новая технократическая волна на западе / сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 392-409.
163. *Стюарт Т.* Интеллектуальный капитал // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – С. 373-400.
164. *Сурмин Ю. П.* Методологические аспекты и проблемы информационной адаптации // Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття : збірник наукових праць. – Київ-Кривий Ріг : ЗАТ “ЗТНВФ”КОЛО”, 2001. – С. 22-34.
165. *Суханов А. П.* Мир информации (история и перспективы). – Москва : Мысль, 1986. – 204 с.
166. *Тараткевич М. В.* Человек и его потребности. – Минск : “Беларусь”, 1989. – 207 с.
167. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории: / пер. с англ. ; сост. А. П. Огурцов. – Москва : Прогресс, 1991. – 736 с.
168. *Тоффлер О.* Будущее труда // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 250-275.

169. *Тоффлер О.* “Третя хвиля” // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – Київ : Либідь, 1996. – С. 275-334.
170. *Турен А.* От обмена к коммуникации: рождение программированного общества // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 410-430.
171. *Туровский М. Б., Туровская С. В.* Концепция В. И. Вернадского и перспективы эволюционной теории // Вопросы философии. – 1993. – № 6. – С. 88-104.
172. *Уилсон Р.* Квантовая психология / пер. с англ. – Київ : “Янус”, 1998.
173. *Ульяничев С. С.* Под международной защитой // Общественные науки и современность. – 1992. – № 4. – С. 34-44.
174. *Фаткин Л.* Теория информации // Философская энциклопедия : в 5 т. / гл. ред. Ф. В. Константинов. – Москва : Сов. энциклопедия, 1960. – Т. 5. – С. 210-213.
175. *Ферри Ж.-М.* Роботизация, социальная польза, социальная справедливость // Новая технократическая волна на западе / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 289-292.
176. *Фейгенберг И. М., Ровинский Р. Е.* Информационная модель будущего как программа развития // Вопросы философии. – 2000. – № 5. – С. 76-87.
177. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд, перераб. и доп. – Москва : Политиздат, 1991. – 560 с.
178. *Философский энциклопедический словарь* / гл. редакция : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев. – Москва : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
179. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. – Москва : Республика, 1992. – 511 с.
180. *Фромм Э.* Бегство от свободы / пер.с англ. ; общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1989. – 272 с.
181. *Фромм Э.* Иметь или быть? / пер. с англ. ; общ. ред. В. И. Добренькова. – Москва : Прогресс, 1986. – 238 с.
182. *Фукуяма Ф.* Конец истории? // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134-148.
183. *Хайдеггер М.* Бытие и время / пер. с нем. – Москва : Ad Marginem, 1997. – 451 с.
184. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – С. 528-556.

185. Храмова В. Л. Целостность духовной культуры. – Київ : Феникс, 1995. – 399 с.
186. Шарден Т. Феномен человека. – Москва : Наука, 1987. – 240 с.
187. Шелер М. Формы знания и образование / пер. с нем. // Человек. – 1992. – № 4. – С. 85-96; № 5. – С. 63-75.
188. Шпенглер О. Закат Европы / авт. вступ. статьи А. П. Дубнов, авт. комментариев Ю. П. Бубенков и А. П. Дубнов. – Новосибирск : ВО “Наука”, Сибирская издательская фирма, 1993. – 592 с.
189. Щекин Г. В. Социальная философия истории (теория социального развития). – Київ : Либідь, 1996. – 152 с.
190. Эдвинсон Л., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – С. 429-447.
191. Экономическая модель вуза в условиях рынка: Итоговый отчет по хозрасчетной научно-исследовательской теме № 23/98. – Запорожье, 2000. – 97 с.
192. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1975. – Т. 21. – С. 23-178.
193. Это человек: Антология / сост., вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Высшая школа, 1995. – 320 с.
194. Югай Г. А. Общая теория жизни. – Москва : Мысль, 1985. – 256 с.
195. Югай Г. А. Философские проблемы теоретической биологии. – Москва, 1976. – 247 с.
196. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: Методологические проблемы современной науки. – Москва : Наука, 1978. – 392 с.
197. Юнг К. Г. О психологии восточных религий и философий. – Москва : Медиум, 1994. – 254 с.
198. Юнг К. Г. Собрание сочинений. Психология бессознательного / пер. с нем. – Москва : Канон, 1994. – 320 с. – (История психологической мысли в памятниках).
199. Яковец Ю. В. История цивилизации. – Москва : ВЛАДОС, 1993. – 425 с.
200. Янков М. Материя и информация. – Москва : Прогресс, 1976. – 335 с.
201. Яременко А., Балакирева О., Мищенко М. Рейтинг вузов – 99 // Персонал. – 2000. – №2-3.
202. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. – Москва : Политиздат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX века).

Розділ 12

Планетарна особистість – продукт наступу інформаційної цивілізації: прогностичний контекст

(Цзя Жень)

12.1. Генезис явища Планетарної особистості у контексті цивілізаційного підходу

Завданням даного підрозділу є обґрунтування генезису явища Планетарної особистості як природного продукту саморозгортання філи розумної живої речовини і соціальної потреби нової структури життєстворою планетарної світсистеми. Щоб пояснити генезис явища Планетарної особистості, треба показати походження, виникнення, а у більш широкому значенні – зародження та наступний процес її розвитку у структурі планетарного соціального цілого.

При цьому вивчаючи генезис нової людини ХХІ століття, як природної когнітивної проблеми, потрібно виходити з того, що вона, як будь-яке соціальне явище, детермінується двома чинниками: підставою та умовами. При цьому підстава породжує зміст нової якості особистості людини, яка є відносно самостійним агентом планетарного еволюційного процесу, а зовнішні умови соціального буття квантують його у специфічну форму, що дістала у нас назву Планетарна особистість.

Інакше кажучи, це означатиме, що сама проблема виникає за рахунок руху підстави, а масштаб і специфіка форми проблеми – за рахунок умов, що склались на певний момент і у певному місці. Тут є і зворотний рух. Якщо еволюція планетарного соціального світу потребує від нас певних змін, то вона може здійснити їх тільки спираючись на можливості підстави. Коло людина і суспільство – замкнене. Проблема виглядає напрочуд простою: нове суспільство потребує нової людини.

З огляду на це, у ході генетичного аналізу варто бути гранично уважним при розведенні підстави і умов, бо це дуже складне завдання, оскільки діалектичне “перетворення” умови на зумовлене, причини – на наслідок, загального – на особливе, підстави – на результат є загальним законом формування цілісних систем – від космологічних до соціальних.

При цьому нагадаємо, що “умови, за Г. Гегелем, – являють собою певний розкиданий матеріал, що чекає і вимагає свого застосування” [26, с. 150]. Ми вже зазначали, що наявність і прояв різних сил змушує нас умовами вважати систему суспільних відносин, що становлять соціальне тіло Світового суспільства знань, а ширше – планетарного соціального організму.

На кожному з етапів еволюційного процесу саморозгортання планетарного світу людина і суспільство відносно один до одного займають різну позицію. Між ними йде змагання за лідерство у перетворенні змісту і форми не розриваючи соціальної взаємодії, оскільки вона породжує загальну організаційну форму буття їх обох – планетарний соціальний організм.

Зараз загальна ситуація тут склалася на користь лідерства суспільства, що набуває інформаційного змісту, мережевого характеру і форми Світового суспільства знань. Зміни особистості відбуваються повільніше, але за то на більш глибокому рівні. Вона ніби то затихла і зайнята перебудовою власного внутрішнього світу. Змінюється сам механізм її життєдіяльності під тиском змін у морфології і функціоналі Світового суспільства знань.

Тому необхідно відродити в межах соціального знання методологічний статус соціальної філософії, здебільшого втрачений сьогодні. Так, В. Є. Кемеров пише: “Якщо у XIX ст. соціальна

філософія була периферійною дисципліною та цілковито залежала від загальнофілософських визначень світобудови, то наприкінці ХХ ст. вона вимушена “взяти на себе головний тягар” соціально-історичних визначень людського буття, розглянути їх у ракурсі сучасних проблем і перспектив і вже під цим кутом зору трактувати такі універсальні й, здавалося б, незмінні поняття, як історія, культура, суспільство, наука” [36, с. 8].

Оскільки зміни умов на початку ХХІ століття є більш радикальними, то почнемо з них. Глибинним процесом є становлення планетарного соціального організму, який змінює ячеїсту структуру на мережеву. Ми вище про це вже повідомляли. Це означає, що на початок ХХІ століття середовище радикально змінилось. Воно почало набувати у планетарному масштабі властивостей організаційної цілісності і отримало у науковій літературі назву “планетарний соціальний організм” [9; 60].

Цьому сприяли три провідні глобалізаційні процеси, які відбуваються в горизонті творення змін у морфологічній структурі планетарного світу, збагачення її функціональних можливостей і організаційної взаємодії людей між собою. Вони зливаються у єдиний процес трансформаційних перетворень світсистеми, в основі якої лежить процес соціального метаболізму. Саме він обумовлює якісно новий тип організації життєдіяльності планетарної спільноти – Світове суспільство знань, яке має, щонайменше, три виміри: а) онтологічний (структурний, генетичний) з кінцевим продуктом – мережеве суспільство (за М. Кастельсом); б) функціональний з кінцевим продуктом – інформаційне суспільство (за Р. Лейном); в) кратологічний з кінцевим продуктом – організоване суспільство (за В. Андрущенком)” [59].

Тож, у якості попереднього висновку слід зазначити, що така еволюційна трансформація морфологічної конструкції планетарного соціального світу обумовила соціальну потребу мати у якості свого джерела нової форми життєдіяльності і атрактора саморозгортання якісно нового суб’єкта культурно-історичного процесу, а саме – нову людину ХХІ століття.

На зовні ця проблема відома дослідникам як зміна “духу епохи”. Ось як подає динаміку змін “духу епохи” і, одночасно, його

вплив на трансформацію ідеалу людини тієї чи іншої доби на теренах Заходу, український філософ В. Андрущенко у праці “Філософія як теорія і методологія розвитку освіти” [2, с. 17-23]. Він пише: “Основний зміст “духу епохи” формується, насамперед, як філософське узагальнення, пояснення і оцінка сенсу, причинних зв’язків і тенденцій розвитку буття людини в світі, яке розгортається в наявних формах культури. Другою складовою є порівняння означеного сенсу з досвідом історії, тобто із сенсом буття людини в світі загалом – як узагальнене бачення “таїнства соціального” (С. Франк) як такого. Третю складову становить прогноз перспективи людського розвитку, його джерел і спонукальних чинників. “Дух епохи”, таким чином, є ні чим іншим, як філософським узагальненням найвеличніших наукових і культурних надбань, виходячи з яких людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя в ньому підрастаюче покоління” [2, с. 17-23].

Наприкінці ХХ століття “дух епохи” знову піднявся на якісно іншу ступінь розвитку, розбурхавши ментальні засади світового етносу і зруйнував ідеали людини, що були притаманні техногенній цивілізації. Виявляється, що ми не зрозуміли своєчасно, або не сприйняли серйозно, попередження Г. Гегеля про те, “що якщо тільки дух народу піднімається на більш високий рівень, всі моменти державного устрою, пов’язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати” [25]. Як наслідок, планетарна спільнота отримала глобальну соціальну кризу, що розбурхала усі форми усталеного технократичного життєустрою планетарної спільноти.

Якщо узагальнити, то на сьогодні зміни “духу епохи” полягають у наступному: по-перше, цивілізаційний підхід системно висвітлює міжцивілізаційний зсув у який потрапила планетарна спільнота, оскільки здійснюється спонтанний стрибок від техногенної до інформаційної цивілізації; по-друге, – організаційна матриця планетарного життєустрою перебудовується від ячеїстого типу до мережевого порядку і на цій основі відбувається становлення планетарного соціального організму у якому особистість відіграє системоутворюючу і рушійну силу; по-третє, – у життєдіяльності людини відбувається вихід на перший план соціальної складової,

тобто, особистісних властивостей, а на боці суспільства – спостерігається випереджальним розвитком духовного виробництва на основі цифрової економіки; по-четверте, випереджальний розвиток інформаційного суспільства обумовлює не тільки і не стільки семантику спілкування людей між собою, значно розширює соціальну комунікацію і соціальну взаємодію людей між собою, а й викликає переструктурування нейронних мереж у голові людини, значно змінює глибину і механізм мислення молодого покоління; по-п'яте, вихід на перший план розвиток духовної складової планетарної спільноти породжує низку метаморфоз інтелектуального порядку, що потребують філософського осмислення і теоретичного пояснення, наприклад, появу віртуальної особистості і віртуальних, тобто, безтілесних структур, кіборгів і клонів людини, електронної особистості, визнання роботів, повноправними громадянами реальних країн та багато інших інновацій нової епохи.

Отже, потреба в осмисленні ідеї Планетарної особистості детермінована формуванням якісно нового “духу епохи” – епохи інформаційної цивілізації, оскільки ідеал техногенної доби себе вичерпав і почав заводити планетарну спільноту у глухий кут екологічних і когнітивних проблем.

Наука і філософія перестали пояснювати сучасній людині, що з нею відбувається і куди ми йдемо. Філософи почали бити тривогу про зникнення людини як активного суб'єкта культурно-історичного процесу. Як наслідок зворотною стороною “дематеріалізації” поняття “особистості” в Європі з'явилася ідея створення суб'єкта з довільно конструйованим тілом (адже в такій ситуації форма тіла байдужа для особистості). Так, середньовічні каббалісти і алхіміки захоплювалися фантазіями про големах і гомункулів, а образ Франкенштейна викликав жах не у одного покоління європейських читачів [37, с. 289].

Розвиток сучасної науки і техніки не лише не розвіяв подібні мріяння, але ще більше стимулював їх. Сьогодні планетарна спільнота повернулась обличчям до Всесвіту і почала шукати шляхи розселення по інших планетах. Ожили ідеї недалекої давнини і саме наймовірні з них подають ознаки реальності. Серед них ідея основоположника російського космізму М. Федорова, який

припускав, що в перспективі людина “відтворюватиме себе з самих первинних речовин, атомів, молекул ... буде здатний жити в усіх середовищах, набувати будь-яких форм” [68].

Аналогічні думки висловлював його послідовник К. Ціолковський, що передрікав появу “найбільш досконалого типу організму, що живе в ефірі і живиться безпосередньо сонячною енергією (як рослина)” [58]. А нині, в розпал космічної ери, ця ідея формулюється вже як наукова, навіть науково-технічна проблема (Див., наприклад, [76]).

На приналежність планетарного співтовариства Космосу звернули, свого часу, увагу представники релігійно-філософського напрямку російського космізму, у скарбниці якого є концепції Всеєдності (В. Соловйов) і Боголюдства (С. Франк). Він включає у себе різні аспекти і напрями осмислення космічного буття людини: філософсько-теологічні (М. Ф. Федоров, В. С. Соловйов, С. Л. Франк), природно-наукові (В. І. Вернадський, К. Е. Ціолковський, А. Л. Чижевський), художні (М. К. Реріх).

Християнська філософська традиція також акцентує увагу на духовній єдності планетарного людства, що поєднує у Христі всіх вірних. Про це свідчить і відомий вислів Ісуса Христа про те, “щоб були всі одно”, і більш пізні коментарі Біблії, що належать Августину Аврелію, який зазначав: “Але сказано так для того, щоб під усіма ми розуміли весь рід людський; весь рід людський із усіма мовами, із усіма звичаями, ... з безмежним розмаїттям знань і бажань, із усіма відмінностями, які тільки є у людей” [14, с. 5-76].

Образи неантропоїдних осіб в наші дні слугують “закваскою” популярних дискусій про штучний інтелект і позаземні цивілізації. У тій же час Тейяр де Шарден, що сумнівався в можливості контактів з іншими цивілізаціями і що припускає, що “нашій ноосфері призначено відособлено замкнутися в собі”, також мислив майбутнє людство дематеріалізованим, що здолало свої індивідуалізовані форми в боголюдській “точці Омега”, що гранично персоналізувалася у “автономному і верховному особистому притулку для об’єднання елементарних особистостей без спотворення і в атмосфері активної симпатії” [64].

Сьогодні співзвучно цим ідеям висловлюється Р. Курцвейл, що прогнозує дивовижні метаморфози людини вже навіть до 2099 року [65]. Процес виглядає, на його думку, таким чином:

2019 – Дроти і кабелі для персональних і периферійних облаштувань будь-якої сфери підуть у минуле.

2020 – Персональні комп'ютери досягнуть обчислювальної потужності, порівнянної з людським мозком.

2021 – Бездротовий доступ до інтернету покриє 85% поверхні Землі. Читайте також: Стартап співзасновника Google показав “літаючий автомобіль”.

2022 – У США і Європі ухвалюватимуться закони, що регулюють стосунки людей і роботів. Діяльність роботів, їх права, обов'язки і інші обмеження будуть формалізовані.

2024 – Елементи комп'ютерного інтелекту стануть обов'язковими в автомобілях. Людям заборонять сідати за кермо автомобіля, не обладнаного комп'ютерними помічниками.

2025 – Поява масового ринку гаджетів-імплантатів.

2026 – Завдяки науковому прогресу, за одиницю часу ми подовжуватимемо своє життя на більше часу, ніж пройшло.

2027 – Персональний робот, здатний на повністю автономні складні дії, стане такою ж звичною річчю, як холодильник або кавоварка.

2028 – Сонячна енергія стане настільки дешевою і поширеною, що задовольнятиме усій сумарній енергетичній потреби людства.

2029 – Комп'ютер зможе пройти тест Т'юринга, доводячи наявність у нього розуму в людському розумінні цього слова. Це буде досягнуто завдяки комп'ютерній симуляції людського мозку.

2030 – Розквіт нанотехнологій в промисловості, що приведе до значного здешевлення виробництва усіх продуктів.

2031 – 3D-принтери для друку людських органів використовуватимуться в лікарнях будь-якого рівня.

2032 – Нанороботи почнуть використовуватися в медичних цілях. Вони зможуть доставляти поживні речовини до клітин людини і видаляти відходи. Вони також проведуть детальне сканування людського мозку, що дозволить зрозуміти деталі його роботи.

2033 – Самокеровані автомобілі заповнять дороги.

2034 – Перше побачення людини з штучним інтелектом. Фільм “Вона” у вдосконаленому виді: віртуальну кохану можна обладнати “тілом”, проектуючи зображення на сітківку ока, – наприклад, за допомогою контактних лінз або окулярів віртуальної реальності.

2035 – Космічна техніка стане досить розвинута, щоб забезпечити постійний захист Землі від загрози зіткнення з астероїдами.

2036 – Використовуючи підхід до біології, як до програмування, людству уперше вдасться запрограмувати клітини для лікування хвороб, а використання 3D-принтерів дозволить вирощувати нові тканини і органи.

2037 – Велетенський прорив в розумінні таємниці людського мозку. Будуть визначені сотні різних субрегіонів із спеціалізованими функціями. Деякі з алгоритмів, які кодують розвиток цих регіонів, будуть розшифровані і включені в нейронні мережі комп’ютерів. Читайте також: Глава Tesla показав, як працюватиме автотунель під Лос-Анджелесом

2038 – Поява роботизованих людей, продуктів трансгуманістичних технологій. Вони будуть обладнані додатковим інтелектом (наприклад, орієнтованим на конкретну вузьку сферу знань, повністю охопити яку людський мозок не здатний) і різноманітними опціями-імплантатами – від очей-камер до додаткових рук-протезів.

2039 – Наномашини імплантуватимуться прямо в мозок і здійснюватимуть довільне введення і виведення сигналів з клітин мозку. Це приведе до віртуальної реальності “повного занурення”, яка не зажадає ніякого додаткового устаткування.

2040 – Пошукові системи стануть основою для гаджетів, які імплантуватимуться в людський організм. Пошук здійснюватиметься не лише за допомогою мови, але і за допомогою думок, а результати пошукових запитів виводитимуться на екран тих же лінз або окулярів.

2041 – Гранична пропускна спроможність інтернету стане в 500 млн разів більше, ніж сьогодні.

2042 – Перша потенційна реалізація безсмертя – завдяки армії нанороботів, яка доповнюватиме імунну систему і “вичищатиме” хвороби.

2043 – Людське тіло зможе набувати будь-якої форми, завдяки великій кількості нанороботів. Внутрішні органи замінюватимуть кібернетичними облаштуваннями набагато кращої якості.

2044 – Небіологічний інтелект стане в мільярди разів розумнішим, ніж біологічний.

2045 – Настання технологічної сингулярності. Земля перетвориться на один велетенський комп'ютер.

2099 – Процес технологічної сингулярності поширюється на увесь Всесвіт.

Якщо ж оглянути сучасну літературу, що можуть претендувати на провідну роль у просторі інформаційної доби, то діапазон пропозицій дуже великий. Ми маємо на увазі ідеї про боголюдину (С. Л. Франка), Симфонічну особистість (Красавіна), Зверхлюдину Ф. Ніцше, Постлюдину (С. Хорунжего), Колективну особистість, Планетарну особистість (В. Беха), Ноосферну особистість (Н. Макарової, О. Сташкевич), Променеве людство (К. Ціолковського), Глобальну особистість, “Глобальний человек” (О. Зінов'єва), Інтермен (І. Девтерова), електронну особистість, віртуальну особистість, штучну особистість, кіборгів, людей-роботів, нарешті, клонів, як би нам це здавалось сьогодні абсурдним.

Як бачимо, проблема людини у філософії на початку – ХХІ століття постає у досить складних абераціях. Тому є сенс перейти до аналізу планетарної людини як підстави соціального світу. Наш підхід полягає в тому, що на певному рівні організації Всесвіту в результаті природного добору відбувається “виокремлення” органічного виду – людини, яка стає вихідним пунктом нової, а саме – соціальної фази руху універсуму. У такій якості людина, як і належить підставі, невичерпна. Але істота, що володіє можливістю перетворювати всі умови свого виникнення на засіб власного розвитку, стає самопороджуваною і суб'єктом процесу власного породження. Цим пояснюється унікальність людини на планетарному рівні як підстави соціального світу [Див.: бех].

У П. Тейяра де Шардена мова йде про реальну свободу, в системі якої людина, як він про це пише, в стані сказати “Я”, зосередитися на собі і одночасно приєднатися до всіх інших. У цій ситуації людина набуває рис “надособистості”. Сучасні автори,

зокрема Ф. Фукуяма, пишуть про “постлюдську особистість”. К. Маркс користується іншою термінологією. Він говорить не про надособистісні, а про справжні особистісні властивості людини.

Тому нам треба знайти образ нової людини спираючись на стан сучасної планетарної спільноти і ході її еволюційної зміни, що логічно обумовлюються зміною “духу епохи”. На цьому фоні цікавим, з точки зору реалізації мети даного дослідження, є процес еволюційних перетворень планетарної людини під тиском “духу епохи”. Його подано у праці В. Беха і Ю. Бех “На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту” [8].

Їх ідея полягає у тому, що еволюцію планетарного світу забезпечує людина, що здатна опанувати смислогенез. І по мірі того, яким матеріалом духовного світу вона здатна оперувати вона піднімає планетарну спільноту по цивілізаційним щаблям еволюції. Це принциповий висновок на якому тримається уся концептуальна база і не тільки цього дослідження. Саме по щаблям смислогенезу ми піднімаємось у Всесвіт.

Перехід біосфери в ноосферу, підкреслював В. Вернадський, “не може бути зупинений людською історією”. “Він підготовлений сотнями тисяч поколінь і не може бути змінений “випадковостями” людської історії” [21, с. 254-255, 304].

Аналогічні погляди відстоював і П. Тейяр де Шарден. На його думку, людина в процесі ноогенезу бере на себе подвійну функцію – реалізує себе, з одного боку, як “мислячий центр перспективи”, “центр конструювання Універсуму”, з другого – як “вісь і вершина еволюції”, як суб’єкт “спрямованого розвитку” (виділено – авт.) [64, с. 37, 40]. Саме на цьому базується логіка ноостичного олюднення природи. “Ноосфера, – пише вчений, – прагне стати однією замкнутою системою”, в якій “Земля не тільки покривається міриадами крупинок думки, але огортається єдиної мислячої оболонкою, що утворює функціонально одну велику крупинку думки в космічному масштабі” [64, с. 258].

Тож, культурно-історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту за лінією: архетипи – емпіричне знання

– наукове знання – інформація – смисли – чистий космічний розум. Цей ланцюг обумовлює, на нашу думку мейнстрим саморозгортання планетарного людства.

“Маючи такі переходи, ми повинні розглянути їх як алгоритм саморозгортання організаційної єдності смислогенезу, суб’єктивованого і об’єктивованого соціального світу, оскільки предметом істинного соціального знання і критерієм його справжньої науковості є загальні процеси і явища, що повторюються. Звідси – обов’язкова риса класичних концептуальних побудов – виокремлення необхідної стадіальності або етапності загального історичного розвитку планетарної спільноти. Основа виокремлення таких стадій і етапів – відтворення еволюційної матриці, що повторюється, в умовах, що розрізняються” [8].

Вихід людської особистості за власні межі і межі планетарного розвитку завдяки смислогенезу для нас є принциповими, оскільки завдяки саме йому ми розкриваємо саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К. Ціолковський)” [63].

Далі вони подають етапність у саморозгортанні планетарної спільноти (див.: Таблицю 12.1.1)

Таблиця 12.1.1

*ЕТАПИ САМОРОЗГОРТАННЯ ПЛАНЕТАРНОЇ СПІЛЬНОТИ
(за баченням В. Беха і Ю. Бех)*

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап	П’ятий етап	Шостий етап
Смислогенез	Архетипи,	Емпіричне знання	Наукове знання	Інформація	Смисли	Субстрат Семантичного Всесвіту
Вид людини	Пралюдина	Біологічна людина	Особистість людини	Планетарна особистість	Ноосферна особистість	Променисте людство
Вид цивілізації	Пра-цивілізація	аграрна	технічна	інформаційна	інтелектуальна	Космічна

Для нас розглядати у якості нової людини XXI століття ідею Планетарної особистості, що подана у цій таблиці, є надто привабливою і практичною з декількох міркувань, а саме: по-перше, її поява у ланцюгу перетворень людського роду виглядає логічним;

по-друге, її породження викликано змінами у суспільстві з породженням відповідно іншого його типу; по-третє, її взаємодія з новим типом суспільства породжує новий тип цивілізації; по-четверте, зсув у структурі особистості людини на цьому етапі на соціальну складову виглядає, на нашу думку, цілком логічним; по-п'яте, стадія до неї і стадія після неї цілком реальні і не викликають у нас ніякого непорозуміння.

Але продовжимо загальний аналіз. Внутрішньою пружиною еволюційного процесу є, на думку цих дослідників, така геологічна сила, як Розум, що “має три модифікації форм буття: а) планетарну форму, що виробляється інтелектом людини і складається з наступної ланки його носіїв: елементарний розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний, посилений штучним інтелектом; б) перехідну безтілесну форму – це ноосферний розум, що забезпечується безтілесним носієм, а саме – ноосферою; в) форму чистого Розуму (Абсолют, Абсолютна ідея, Абсолютний Дух, чистий Розум, Космічний розум, Бог та ін.)” [24, с. 314].

А. С. Гальчинський домальовує загальну картину саморозгортання *homo sapiens* і веде мову про антропологічну парадигму глобалізації [24, с. 314]. Він пише: “Ґрунтуючись на теорії Маркса, ми розмежовуємо таким чином дві лінії глобалізаційного процесу. Виділяємо, з одного боку, глобалізацію, основою якої виступають суто економічні детермінанти – поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація світових ринків капіталу, товарів і робочої сили, і з другого – глобалізацію людини, формування на відповідній основі “планетарної форми духовного багатства людської особистості”, “багатства глобального спілкування”. “Справжнє духовне багатство індивіда, – читаємо в “Немецкой идеологии”, – цілком залежить від багатства його дійсних (глобальних – А.Г.) відносин”; “при цьому звільнення кожного окремого індивіда здійсниться в тій же самій мірі, в якій історія повністю перетвориться у всесвітню історію”. Звідси перший історичний акт глобалізації – конституювання природи індивіда, багатства його особистості; “всесвітньо-історичне існування індивідів означає таке їх існування, яке безпосередньо пов’язано зі всесвітньою історією” [49, с. 35-36]. Остання фраза в край важлива, оскільки вона

підтверджує нашу позицію об'єктивності вибору виду суб'єкта культурно-історичного процесу як ідеалу інформаційної доби.

У цих теоретичних положеннях К. Маркса і Ф. Енгельса “визначено сутність антропологічної глобалізації. Її логіка повинна бути для нас зрозумілою: багатство людської особистості, індивідуальність кожного з нас формуються соціальним середовищем наших спілкувань, простором комунікацій, параметрами інтелектуального обміну. Відповідно логічним фундаментом глобалізованої особистості є планетарне людство в його сучасному визначенні – людство як планетарне суспільство.

Методологічно в цій позиції розмежовуються поняття “людство як сумативна цілісність” і “людство в своїй системній цілісності”. Антропологічна глобалізація – це рух від першого визначення до другого, від сумативної до системно-цілісної спільності людства. Основою планетарного суспільства, на фундаменті якого формується планетарна особистість, є людська спільність у своїй системній цілісності” [24, с. 314].

Затвердження людства в його цілісності, по В. Вернадському, означає переломний момент у розвитку планети (виділено – авт.), початок нової епохи людства, його історії. Тільки досягнувши відповідного стану, людство в своєму цілісному вимірі стає реальним суб'єктом затвердження ноосфери як “мислячого пласта біосфери”. “Створення ноосфери з біосфери, – пише В. Вернадський, – ... вимагає прояви людства як єдиного цілого. Це його неминуча передумова. Це нова стадія в історії Планети, яка не можна порівняти з минулим” [22, с. 261-262].

Планетарне суспільство формує механізми органічного поєднання індивідуального і цілісного в структурі особистості. У людини немає майбутнього за межами цієї цілісності – асоціації “власного еґо з тим, що являє собою ціле” (Тейяр де Шарден). Таким цілим є гармонізована спільність людства. Звідси планетарне суспільство виступає як інструмент метасинтезу, планетаризації людини, формування на глобальному рівні “конвергентної особистості” і відповідної легалізації загальнолюдського “Ми”. Перш за все ці перетворення утворюють основну вісь антропологічної глобалізації суспільства [24, с. 315].

Планетарному людству притаманний зворотний зв'язок на основі якого воно проявляє адаптивні властивості до зміни “духу епох”. Саме в цьому сенсі Тейяр де Шарден розглядав людство в його цілісності як саморефлексивний феномен. Йдеться, зазначав французький мислитель, про “колективний потік рефлексії”, “рефлексивності, що охоплює все людство”, про людство як живому організмі зі “своєю нервовою системою, своїми сприймаючими центрами, своєю пам'яттю” [64, с. 185, 259].

Мова тут йдеться про визначення поняття “людство у своїй системній цілісності”, тобто, “як живого організму, якому притаманні: а) функція загального сприйняття (впізнання) внутрішніх і зовнішніх впливів; б) можливість колективного реагування на відповідні дії; в) можливість самонавчання; г) схильність до солідарної відповідальності і до колективного самозахисту” [24, с. 317] – зазначає А. Гальчинський.

В кінцевому підсумку людська історія на основі вище наведеного нами ланцюга саморозгортання планетарного розуму виглядає як поетапна еволюція ноогонічного процесу – незворотною самоідентифікації глобального інтелекту, основою якого є формування планетарного (цивілізаційного) Розуму, “Божественного Розуму Планети”, за словами С. Булгакова. Людство в своїй системній цілісності є носієм цього Розуму.

Отже, важливо усвідомлювати і те, що людство в своїй цілісності – це продукт природного самовдосконалення людської особистості, її соціалізації, переходу свідомості людини на якісно новий щабель еволюції – на рівень глобалізації його інтелекту [24, с. 318]. При цьому спостерігається кардинальний зсув у співвідношенні тіла і духа у бік останнього.

Це означає, що ми маємо справу з логічно пов'язаною низкою саморозгортання геологічної сили – Космічного Розуму, який видозмінює навіть носіїв планетарного розуму, що складається з наступних ланок: елементарний розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості – Планетарний колективний розум, посилений штучним інтелектом – безтілесний розум (ноосфера) – чистий розум (Абсолют, Абсолютна ідея, Абсолютний Дух, чистий Розум).

Все це вказує на існування якоїсь третьої реальності, про яку ми сьогодні намагаємось не говорити, оскільки потрібно визнати або існування Бога, або третього світу, в якому панує логічна форма. До цього для опису процесів вищого рівня ми успішно застосовували категорію “сєнс” з Семантичного Всесвіту, хоча психологи віддають перевагу поняттю “ідеальна форма”, соціологи – поняттю “ідеал”, філософи – поняттю Абсолют. Зрозуміло, що варто шукати вихід на вищий рівень, який, вочевидь, бере участь у процесах макрорівня.

Контрастні штрихи на полотні, що зображає третій рівень саморуху універсуму в ХХ столітті, наніс К. Поппер. Третій світ є, на його думку, продуктом людської діяльності. Він постійно росте. Водночас, дуже важливо звернути увагу на його значну автономність. “Світ мови, припущєнь, теорій і міркувань (тобто логічного – Ю.Б.) – коротший, універсум об’єктивного знання є одним з найважливіших універсамів, створених людиною” [12].

При цьому у даній праці дослідники пояснюють різницю між планетарною особистістю і ноосферою особистістю. Вони зазначають наступне: “різниця між планетарною особистістю і ноосферною особистістю полягає в тому, що перша керується цінностями і живе в просторі цінностей, а друга – потребує смислів і живе в просторі смислів (за В. Налімовим). Саме становлення сьогодні планетарної особистості людини обумовлює наше звернення до загальнолюдських цінностей. Тому далеко не випадково, що про них – цінності загальнолюдської цивілізації, ми постійно чуємо протягом першої чверті ХХІ століття з усіх країн і континентів світу” [11].

Особистість як функціональний орган “розлита” по всьому людському організму і не може бути зведена до жодного з названих вище соціальних утворєнь, наприклад, мозку, мислення, розуму, інтелекту, свідомості, самосвідомості, надсвідомості та інших. З проявом якості особистості людський організм набуває іншої атрибутивної властивості – мислення, оскільки для підтримання в порядку життєдіяльності цього функціонального органу необхідне постійне виробництво і відтворєння (або рефлексія) семантичних одиниць – елементів структури особистості.

Таким чином, наведемо важливий для реалізації мети цього дослідження висновок авторів даної праці: “особистість – це системна

якість людського організму, провідною функцією якої є включення людини в соціальний світ. Оскільки особистість є специфічним полем, то й підключатись вона може тільки до такого ж поля або полів. Такі поля можуть виникати в будь-якому куточку Всесвіту. Це означає, що польова або соціальна форма життя повинна володіти універсальністю” [10].

Насправді, силове поле особистості набуває морфологічного оформлення і стало функціонує в структурі людського організму поряд з фізичним тілом як відносно самостійне ціле. Для того, щоб людині вписатися в ту або іншу нішу соціального поля, вона повинна освоїти нову для себе роль. І робить це людина шляхом культивування принципу суміщення полів: свого і передбачуваної, наприклад, посади. Ця теза для нас надто важлива, оскільки може пояснити взаємодію особистості і суспільства у горизонті полевої форми буття соціальної світсистеми.

Е. Ільєнков оцінив такий аспект саморозгортання людини наступним чином: “Функція, задана ззовні, створює (формує) відповідний собі орган, необхідну для свого існування “морфологію” – саме такі, а не будь-які інші зв’язки між нейронами, саме такі, а не інші “малюнки” їхніх взаємних прямих і зворотних зв’язків. Тому можливий будь-який з “малюнків”, у залежності від того, які функції потрібно здійснювати тілу людини в зовнішньому світі – світі за межами його черепа і шкіряного покриву. І рухома “морфологія” мозку (точніше, кори і її взаємовідносин з іншими відділами) складеться саме така, що її вимагає зовнішня необхідність, умовами зовнішньої діяльності людини, тією конкретною сукупністю відносин індивіда з іншими індивідами, в середині якої цей індивід з’явився відразу після своєї появи на світ, тим “ансамблем соціальних зв’язків”, що відразу перетворив його на свій “живий орган”, відразу ж поставивши його в таку систему відносин, що змушує його діяти так, а не інакше” [32, с. 398-399].

На основі вищевикладеного стає очевидним, що тіло людини залишається і навіть набуває якісно нових атрибутивних властивостей, але домінуючу роль у творенні соціального світу починає відігравати особистісна компонента. Тому ми вважаємо, що на цьому етапі саморозгортання людини: по-перше, відбувається

зміна домінант її функцій на користь особистісного компоненту, що починає майже автономне функціонування; по-друге, з появою штучного інтелекту вони набувають значно більшої потужності і завдяки ІТ-технологіям зливаються у потужний енергетичний центр підтримки планетарного життя; по-третє, виявляються якісно нові атрибутивні властивості такої Колективної особистості, наприклад, такі як колективна свідомість і колективний розум, тож, виникає “Я” позбавлене грубої тілесності; по-четверте, простір і час життєдіяльності такої особистості зливаються у просторово-часовий континуум і вона стає присутньою “тут і зараз” у будь-якій точці планети; по-п’яте, вона стає здатною на практиці щомomentно творити і відтворювати соціальну взаємодію учасників планетарної спільноти між собою, створюючи таким чином механізм інформаційного метаболізму природного полевого тіла, тобто, ми маємо отримати ментальне віртуальне тіло планетарного соціального організму.

Рух у бік становлення віртуальних структур у нашому житті вже є помітним сьогодні, а надалі він буде тільки посилюватись. “Виникає новий образ вічності, безсмертя стає віртуальним. Поступово виникає людина, що втрачає свої супернатуральні риси у віртуальній реальності, однак має ментальне віртуальне тіло. Ці ознаки і конституують парадигму сучасного антропологічного повороту. Його пов’язують з виникненням конфлікту інтерпретацій, конфлікту онтологій. І хоча сама метафізика стає неможливою в просторі постмодерністського дискурсу, але вона все одно існує, і метафізичні засади, як ті, що спонукають до звернення до витоків, все одно здійснюються” [74, с. 271] – слушно зазначає Л. Чорна.

У постсучасності “бути” [44, с. 95-110] поступилося місцем “видаватися”, поверхня замінила глибину. Люди перетворилися на картинки, існування замінило сутність і саме поступилося ілюзії. Постмодернізаційні процеси посилюються віртуалізацією культури. Звільнення людини від соціального примусу, помножене на позбавлення фізичної тілесності, довершило перетворення індивіда на зображення. “Гору взяв образ” [15, с. 64-70]. У віртуальності зникає людське фізіологічне (біологічне) тіло та з’являється тіло віртуальне,

яке людина наділяє довільними ознаками, нівелюючи природну передзаданість статі, раси, національності, зовнішності тощо.

Функціонуючи у віртуальному режимі, віртуальному просторі, індивід приписує собі будь-які фізичні й соціальні ознаки. Іншими словами, зникають соціальні ознаки репрезентації як стійкі формалізовані структури, відходить на другий план віртуального буття соціальність, редукована до зовнішніх відносно індивідів, оречевлених структур, руйнуються соціальні інститути [40]. З'являється *homo virtualis* – Людина Віртуальна [6], яка є наслідком відчуження людини від власної тілесності. Подібне “розречевлення” людської сутності свідчить про нову топологію розколу: межа прокладається вже не між індивідом і зовнішнім світом, а всередині особистості. Неподільне, але й незлианне співіснування двох іпостасей – фізичної та духовної – в людській особі опиняється під питанням, що сприяє шизоїзації особистості [40].

Рух у цей бік настільки потужний, що постало питання про створення штучної людини, а робототехніка набрала такої потужності, що почала створювати високоефективні системи зі штучним інтелектом. Такі системи здатні виконати тести по математиці, що пропонуються для вступників до університетів, ставити краще лікарів діагнози, асистентувати при виконанні медичних операцій, проводити власні операції на очах людини, створювати власну мову для спілкування, керувати надсучасними безлюдними військовими системами. Не випадково на сьогодні ми вже маємо електронну систему – Софія, яка першою у світі отримала громадянство, а ЄС серйозно розглядає юридично-правову проблему про права роботів і вводить поняття “електронна особистість (електронне обличчя)” [78]. Це означає, що Європейський Союз починає усвідомлювати збільшення міри впливу робототехніки на людське життя і необхідність встановлення правил її створення і використання.

Отже, у ході аналізу підходів у працях західних дослідників, погляди яких ґрунтуються на матеріалізмі, раціоналізмі і людиноцентризмі, до визначення сутності і змісту особистості ми вийшли на розуміння того, що інформаційна доба, що часується з Майбутнього, є благодатна стихія для саморозгортання природних

здатків людини у Планетарну особистість. Це підкріплюється ще й тією обставиною, що її змістом є смисли які вона здатна отримувати, завдяки природному смислогенезу із зовнішнього середовища – від Всесвіту і суспільства або його підсистем – науки, освіти, культури, і сама їх продукувати, забезпечуючи реновацію Всесвіту.

Висновки до підрозділу

– Ідея Планетарної особистості, як ідеалу людини ХХІ століття, викликана до життя підйомом “духу епохи” на якісно новий рівень, оскільки кожен “дух епохи” створював собі певний тип особистості, яка забезпечувала його самореалізацію і її подальше саморозгортання;

– відмічена динаміка зміни ідеалу людини у залежності від “духу епохи”, так, наприклад: у давнину – фізично досконалої людини і громадянина, у середньовіччя – до правителя, керівника держави, у техногенній цивілізації – вправний працівник, то нині – це універсальна креативна особистість, громадянина світу;

– визрівання планетарного соціального організму, що обумовлено процесами глобалізації і інформатизації веде до онтологічної, інформаційної і організаційної, мовної єдності з’являється і утримується стабілізується завдяки породженню якісно нового суб’єкта культурно-історичного процесу – Планетарній особистості;

– інформаційний характер майбутнього суспільства активізує соціальну складову особистості людини і вона виходить на перший план і стає співрозмірною організації складовій життеустрою планетарної спільноти;

– планетарна особистість вимушено відповідаючи на вимоги становлення планетарного соціального цілого має забезпечити, одночасно, становлення фундаментальної науки, Глобальної освіти, планетарного виховання, геокультури, Світового ринку, Світового суспільства знань, Світової держави, Світового громадянського суспільства, як засобів власної реновації, тобто, відтворення власного буття;

– сучасна філософська і наукова думка явно запізнюється з вивченням ідеї Планетарної особистості і змінами у її життеустрої з переходом її, ідеї, у стан ідеалу людини ХХІ століття.

Таким чином, ми теоретично довели, що на етапі інформаційної цивілізації провідною стає Планетарна особистість, що породжується атрибутивною потребою морфології планетарного соціального організму і тому виходить у феноменальний світ з ноуменального у формі ідеї, що має стати ідеалом і пройти увесь шлях, що притаманний їй згідно з природою явища. Тому ми далі маємо відтворити когнітивними засобами метаморфози ідеї Планетарної особистості у феноменальному світі. До чого і переходимо.

12.2. Життєвий цикл Планетарної особистості: шлях від кванта смислу до артефактів геокультури

Завдання даного підрозділу полягає у системному відтворенні параметричної характеристики концепту Планетарна особистість та оцінці його евристичного потенціалу у формуванні низки об'єктивованих форм його буття у феноменальному горизонті. Особливу увагу слід звернути на характеристику саме ідеї Планетарної особистості, оскільки ми звернулись до цього явища саме у цей момент її прояву, що прагне набути буття особистісного і суспільного ідеалу людини ХХІ століття. Ця робоча гіпотеза для нас є вузловим моментом дослідження.

Зазначимо, що одночасно цей крок дозволить подолати певну негативну тенденцію у області соціального пізнання, оскільки сучасна соціальна наука більше цікавиться проявом соціального, а не його даністю". Е. О. Леонтьєва вважає, наприклад, що соціологією й соціальною філософією накопичена вже достатня кількість емпіричного матеріалу, щоб зайнятися пропрацюванням висхідних понять, і пропонує "перевести всю соціальну проблематику в поле онтології та з'ясувати способи онтологічної вкоріненості соціального взагалі" [47, с. 42-49].

Така постановка питання примушує звернутися насамперед до соціально-філософського пізнання. Це пов'язано з тим, що саме соціальна філософія перш за все намагається помислити й визначити соціальну реальність як онтологічну цілісність, тобто як той об'єкт, що обумовлює предметні області гуманітарної науки. Багато в чому завдяки соціальній філософії вирішується завдання випрацювання адекватних об'єкту категоріальних структур, що повинні бути передумовою й умовою пізнання та розуміння нових типів об'єктів, що виникають у просторі інформаційної доби. Концепт Планетарна особистість є, на нашу думку, саме такою новинкою, що потребує системного аналізу всієї палітри форм свого буття у різних горизонтах планетарного світу.

Але для початку нам слід виконати філософський аналіз предмету даного дослідження. Це означає що ми маємо уточнити природу, сутність, зміст, форми явища Планетарної особистості.

Щодо природи даного явища ми вже виклали свою точку зору коли обґрунтовували концепт у першому підрозділі першого розділу. Планетарна особистість – індивідуалізована духовна субстанція, що з'являється у ході життєдіяльності біологічної людини.

Її сутність полягає, у тому, що це смислове поле особистості – функціональний орган – у якому у най повній мірі проявляються атрибутивні властивості духовності людини.

Зміст її розкривається як сукупність процесів об'єктивного, суб'єктивного, суб'єктивованого і об'єктивованого характеру. На даному етапі цивілізаційного розвитку зміст явища Планетарної особистості проявляється як процеси смислотворчості і креативності людини. Це наша внутрішня робота з осмислення ідеї Планетарної особистості. Мова йде про процеси смислоутворення, смислоусвідомлення і смислобудівництва у структурі осмислення явища дослідником [46, с. 252-275].

Смислоутворення [46, с. 254-259] – це процес поширення сенсу від провідних, смислоутворювальних “ядерних” смислових структур до структур, що зумовлюють конкретну діяльність суб'єкта, що розгортається. Своєрідність динаміки смислоутворення полягає в тому, що тут відбувається не змістовна трансформація сенсів, а кількісне розширення мережі смислових зв'язків за рахунок

підключення до неї нових і нових елементів. По-іншому, це – розширення смислових систем на нові об’єкти і породження нових похідних смислових структур.

Смислоусвідомлення [46, с. 259-261] припускає усвідомлення смислових структур і усвідомлення смислових зв’язків. У першому випадку відбувається усвідомлення наявності відповідних внутрішніх регулювальників дії, які відкриває для суб’єкта перспективу свідомої перебудови своїх стосунків зі світом. Але сам по собі факт усвідомлення смислових структур не призводить до їх перебудови. Іншими словами, це є поновлення контекстів і смислових зв’язків, що дають змогу розв’язати задачу на смисл об’єкта, явища й дії.

Смислосбудівництво [46, с. 262-275] опосередковане “особливим рухом свідомості”, його “особливою внутрішньою діяльністю” з порівняння, супідрядністю і упорядкуванням відносин суб’єкта зі світом, у тому числі шляхом творчої перебудови наявних зв’язків. Виділяють три класи ситуацій, у яких чітко спостерігаються процеси смислосбудівництва: 1) критичні ситуації, 2) особистісні вклади, 3) художні переживання. Інакше кажучи, це – змістовна перебудова життєвих відношень і смислових структур, у яких вони заломлюються.

При цьому застосування енергоінформаційного підходу та методологічного апарату синергетики дає змогу виявити закономірності самовиявлення змісту Планетарної особистості, що зумовлюють духовний, власне особистісний розвиток людини: насамперед енергоінформаційний характер розвитку особистості означає, що він розгортається в духовному (смисловому) вимірі, кажучи словами Е. Фромма, “модусі буття”, основу якого становить живий досвід, для якого немає ані слів, ані висловів та долучитися до якого можливо лише на рівні спільних проживань; доведено, що з позицій самоорганізації еволюція смислогенезу завжди припускає динамічну вісь, оскільки відбувається в полі тяжіння атрактора, у зоні якого розгортається процес розвитку особистості XXI століття.

Тут принциповим є висновок О. Беженарь і про те, що “на межі біфуркації розвиток смислогенезу припускає низку альтернативних сценаріїв, серед яких особистісний є лише одним із його можливих

напрямків; власне особистісний шлях розвитку людини визначено як онтологічний режим.

Атрактором, що зумовлює цей режим, є світ надіндивідуальних, надемпіричних цінностей – граничних смислів, кристалізованих у загальнокультурних символах. Параметри порядку, які утримують цей режим, вписані в русло традиції, традиційної культури. Звідси випливає важливість значення культури, особливо етнічної, для становлення і життєдіяльності особистості. У такому розумінні онтологічний режим припускає розвиток людини або в лоні духовних практик, або в зоні тяжіння граничних смислів, у лоні філософського запитання як способу “духовного творення”.

Альтернативні сценарії означають потрапляння людини до поля тяжіння атракторів, які не забезпечують повноти саморозгортання особистісних структур, досягнення цілісності та контакту з енергією Універсуму. До таких сценаріїв належать емпіричний, онтичний та віртуальний. Естетичний ідеал суспільства виконує тут роль абсолюту, тобто керує вибором шляху розвитку” [5, с. 118-119].

Справа тут полягає, на думку Л. Романкової, у тому, що “смислогенез, як геологічне явище Семантичного Всесвіту, пронизує не тільки космічний простір, але й людину як складову Всесвіту. Тому смислогенез є силою, яка розгортає майбутню особистість в житті, у тому числі й у планетарному і професійному горизонтах. ... Смислогенез є стрижнем людської особистості, який зумовлює “самостояння” людини, її внутрішню свободу і стійкість до зовнішніх дій, здатність до існування з “власного переконання”. Такий стан особистості є протиотрутою проти мутації, переродження людини, можливості продовження її існування й розвитку як “людини історичної”” [55, с. 468-469].

Форма буття явища залежить від горизонту соціального простору у якому воно розглядається і від стадії життєвого циклу на якому перебуває дана духовна субстанція. У даному випадку особистість, як функціональний орган, ще “прив’язаний” до природного тіла людини, але за своїми характеристиками – це вже явище планетарного масштабу.

Соціальна реальність елементом якої є Планетарна особистість є складно структурованим утворенням, що має різні рівні

взаємопроникної елементарної та структурної організації. Так, П. Бурдє, відзначаючи потенційну множинність можливого структурування соціального світу, констатує, що цей світ “постає як складно структурована реальність” [18, с. 195].

Це означає, що у кожному її горизонті Планетарна особистість набуває специфічної форми у якості об’єкту пізнання або предмету перетворювальної праці людини, збуджує специфічні процеси когнітивного освоєння або породжує специфічні технології обробки вихідного матеріалу і набуває специфічної форми буття після завершення перетворення у даному горизонті. Усе це суттєво ускладнює теоретичний аналіз соціальної реальності в цілому та її окремих структурних елементів з урахуванням зазначених характеристик постсоціальності [62; 52].

Менш проблематичним виглядає питання буттєвих рівнів соціальної реальності, на яких має відбуватися теоретичне осмислення Планетарної особистості. Традиційний підхід вирізняє три таких рівні: мікро-, мезо- та макрорівень. За цим “стоїть” універсальна філософська тріада загального, особливого та одиничного, що відображає специфічні, якісно різні рівні протікання соціальних процесів.

Однак і сьогодні проблема їх органічного синтезу вважається нерозв’язаною – “усезагальне” не знаходить свого буттєвого підґрунтя. Неможливість пояснення протікання макропроцесів через аналіз мікрорівня (та навпаки) примусила Р. Мертона у другій половині ХХ ст. звернути увагу на розробку теорій середнього рівня.

Процесуальний підхід до аналізу рівнів такої соціальної реальності як Планетарна особистість має доповнюватись гносеологічною дихотомією “суб’єктивоване-об’єктивоване”, що задає її онтологічне бачення. За усталеною традицією до суб’єктивного рівня соціальної реальності відносять усе те, що не має речового існування. Воно пов’язане з розумовими процесами, соціальними нормами й настановами, цінностями й ціннісними орієнтаціями, усім тим, що відбувається “виключно у сфері уявлень” [54]. Ідея Планетарної особистості відноситься саме до таких явищ.

Отже, “ідея є тією одиницею у свідомості людини, що дозволяє доторкнутися до Духа, відкриваючи його конкретні грані, нібито

наділяючи їх певною формою, так необхідною для процесу осягнення людського “духовно-матеріального” світу. Будучи одночасно думкою, видом, задумом, поняттям, уявленням, наміром, уявним образом, ідея слугує єдиною найважливішою деталлю для складання багат шарової мозаїки світосприйняття обмеженими можливостями людського Розуму. Ідея – це інструмент забезпечення бачення для нашого розуму” [75].

Таким чином, ідея Планетарної особистості, як представник інформаційної доби, має змінити ідею особистості техногенної цивілізації, “будучи одночасно думкою, видом, задумом, поняттям, уявленням, наміром, уявним образом” при входженні у свідомість пересічної людини образ Планетарної особистості змінює матрицю особистісного енерго-інформаційного силового поля і переструктурує механізм її мислення. Людина починає бачити планетарний світ у іншому вимірі, визначає по-іншому власну функцію в ньому, починає формувати своє нове відношення до себе, суспільства і природи. Ідея остаточно у свідомості конкретної людини закріплюється її особистим ідеалом людини ХХІ століття.

Нам імпонує саме такий шлях дослідження явища Планетарної особистості, оскільки ми стоїмо на позиції того що предмет даного дослідження характеризується тим, що: по-перше, перетинає усі три рівні соціальної реальності (мікро- мезо- і макро); по-друге, проходить метаморфози “простір-час”, “інформація-енергія”, “суб’єктивного – об’єктивного”, а також “суб’єктивованого – об’єктивованого”; по-третє, задіяний у процесах підсвідомості – свідомості і надсвідомості людини, по-четверте, проходить етапи, що характеризують життєвий цикл будь-якої соціальної системи, а саме: зародження – становлення – функціонування – сходження.

Проте якщо “аналіз соціальних явищ здійснюється в контексті, котрий задається категорією “соціальне”, експлікація цього поняття повинна логічно передувати аналізу конкретних явищ” [47, с. 42-49]. Це означає, що для системного освоєння явища Планетарної особистості ми маємо опрацювати робочу гіпотезу про те, що її життєвий цикл являє собою ланцюг перетворень: смисл – психофрактал – ідея – ідеал: особистості і суспільства – модель – критерій – продукт – компетенції – ідеологія – принцип – товар –

інтегратор соціальної взаємодії людей між собою – засіб тиску, агресії, війни – артефакт культури.

При цьому за іншою робочою гіпотезою ми маємо намір розкласти цей ланцюг перетворень явища Планетарної особистості на чотири стадії, а саме: 1) зародження: смисл – психофрактал; 2) становлення ідея – ідеал: особистості і суспільства – модель; 3) функціонування: продукт – компетенції – ідеологія – критерій – принцип – товар – інтегратор соціальної взаємодії – засіб тиску, агресії, війни; 4) сходження: артефакти планетарної геокультури.

Етап зародження явища Планетарної особистості вимагає висвітлення явища на рівні смислу кванта Планетарної особистості і психофракталу Планетарної особистості. Якщо сферою буття у першому випадку є ноосфера, то у другому – психосфера людини. Якщо у першому випадку засобом освоєння явища є мислення людини, інтуїція або інсайт, то у другому – переживання людини або зовнішнє навіювання як психологічна процедура впливу на підсвідомість людини.

Якщо звернутись до моменту зародження Планетарної особистості людини, то це означає, що ми маємо розпочати розгляд явища на підсвідомому рівні, тобто, ще у структурі Семантичного Всесвіту. Форма буття духовної субстанції – смисли, рухливість яких забезпечується смислогенезом. Людина сприятлива до процесів смислогенезу завдяки наявності у неї смислової сфери і відповідних механізмів, що її обслуговують [46, с. 252-275].

Модель смислогенезу може бути представлена смисловою вертикаллю, яка має багаторівневу будову. “В основу побудови моделі покладені такі закономірності.

Генезис смислової сфери припускає сприйняття нечуттєвої інформації із зовнішнього джерела. Людина не може відчутти рух смислогенезу у собі, як він не може відчутти метаболізм клітин власної біологічної структури, але це зовсім не означає, що вона не має зв’язку зі смисловим полем Всесвіту у якому все є і все доступно людині. У голову людини ззовні нічого не вноситься, воно проявляється у результаті резонування структури мозку людини зі Всесвітом.

Момент взаємодії з енергією зовнішнього джерела “запускає” самоорганізацію смислової сфери як функціональної системи. Процес цей на внутрішньому плані представляє квантування смислової сфери – утворення функціональних органів, що зумовлюють діяльність людини щодо реалізації духовного запиту щодо Планетарної особистості.

Після досягнення межі – певного рівня складності системи і назрівання через внутрішні або зовнішні причини нових духовних потреб починається вибуховий процес біфуркації, який зумовлює структурно-сміслову перетворення смислової сфери у горизонті створення збудженого запитом людини новоутворення, що тягне за собою вихід на новий рівень смислогенезу.

У такому розумінні процес розвитку Планетарної особистості розгортається в логіці внутрішньої необхідності, оскільки, потрапивши в поле тяжіння певного атрактора, система притягується до наміченої структури як до найбільш стійкого стану. Розвиток особистості в логіці внутрішньої необхідності припускає досягнення цілісності й реалізацію внутрішнього потенціалу людини: “виконання кожною істотою діяльності, суголосної з його суттю або його власною природою, і якраз тому вкрай відповідною “порядку” [19, с. 34].

І. Колеснікова на основі моделі особистості людини, запропонованої українськими вченими, виділила такі організаційні рівні смислогенетичного розвитку особистості людини: 1) початковий, 2) до особистісний, 3) особистісний, 4) надособистісний [38].

При цьому важливо звернути увагу на властивості смислової сфери особистості як системи, що здатна до самоорганізації:

Передусім, смислова сфера є динамічною системою, існування якої визначається поняттям “стан”. При цьому її характерною властивістю є не статичний стан, а певний режим активності, у зв’язку з чим розвиток розглядається не як зміна одного статичного стану іншим, а як перехід від одного типу активності до іншого. Щодо людини процес цей має цілісний характер, оскільки в ньому виявляється залучена “вся сукупність фізичних, психічних і розумових рухів та імпульсів” [72, с. 18-36].

Наступною властивістю смислової сфери є відкритість. Відкритий характер системи припускає, що вона не ізольована від

довкілля, а перебуває з ним у взаємодії. Це властивість смислової сфери означає, що вона може існувати і розвиватися тільки на основі взаємодії з “енергією джерела зовнішнього, розміщеного поза до горизонтом людського досвіду” [73, с. 75-85]. При цьому зовнішня енергія виконує ту функцію, що структурує й забезпечує формобудівництво, а процес розгортається по лінії “...ієрархізації, інтеграції і структурного ускладнення” [46]. Це означає, що смислова сфера особистості як упорядкована структура не може існувати без взаємодії з нерегульованим зовнішнім середовищем, це – порядок без хаосу. Утворення і динаміка смислової сфери зумовлені фактом буття сучасної людини “у воронці абсолютного початку ... в тій точці або тій грані, де хаос і космос, стихія і гармонія безпосередньо стикаються, співіснують один з одним” [13, с. 16-57].

Смислова сфера є нелінійною системою, тобто системою, здатною до самодіяльності. Реакція на зовнішні дії в таких системах може протікати непропорційно до сили дії: малі дії можуть призвести до дуже вагомих наслідків, а великі – до абсолютно незначних.

Наступною властивістю смислової сфери як системи, що самоорганізується, є нерівність (нерівноваженість) – наявність процесів обміну інформацією між елементами структури смислової сфери особистості. У стані сильної нерівномірності система втрачає стійкість; параметри, що характеризують такий стан, називаються критичними.

Однією з визначальних властивостей систем, які самоорганізуються, є когерентність. Цей термін у перекладі з латинської означає “зв’язок”, “зчеплення”. У синергетиці когерентність означає узгоджену дію всіх елементів у масштабі системи як єдиного цілого.

Саме когерентність, кооперативність, узгодженість внутрішніх процесів, що визначають еволюції системи, забезпечують її головну властивість – здатність до самоорганізації [48, с. 50]. Це дуже важливий висновок для подальшого аналізу життєвого циклу явища Планетарної особистості.

Таким чином, онтологічний режим розвитку Планетарної особистості припускає еволюцію смислогенезу або у лоні духовних практик, або у сфері тяжіння “граничних сенсів”, в лоні

філософського запитання як способу “духовної роботи”. Духовна практика – це спрямований процес перетворення людиною власної енергійної проекції до “вищого духовного стану” [72, с. 18-6].

Альтернативні сценарії розвитку припускають потрапляння людини в полі тяжіння атракторів, які не забезпечують повноти саморозгортання структур особистості, досягнення цілісності й контакту з енергією Універсуму. До таких сценаріїв належать:

Емпіричний режим розвитку особистості в горизонтальній площині причинно-наслідкових зв'язків, у рамках цілей, мотивів, потреб, не дає змогу піднятися над наявною ситуацією і прирікає людину на рух у причинному ланцюзі по замкнутому колу. Емпірична людина “...зовсім не живе духовними необхідностями, але обертається в строкатих, умовних і відносних, незв'язуючих можливостях. ...Її воля, внутрішньо роздроблена і ослабла для духовних спонукань і мотивів, женеться за тими дрібними цілями, які підказуються йому особистими потребами і пристрастями і які насправді не будують життя, а тільки руйнують його” [33, с. 62].

Онтичний режим реалізується в стратегіях Несвідомого, як атрактора, у сфері тяжіння якого розгортається духовне життя людини в цьому режимі, виступає її особиста несвідома сфера. Контакт із власним несвідомим припускає джерело енергії зовнішньої щодо особистості, але, на відміну від онтологічного режиму, цей шлях призводить до “...торжества несвідомої стихії над духом і свідомістю...” [33, с. 25], порушення зв'язності світу свідомості, різних комплексів і неврозів, – усього того, що описує психоаналіз [72, с. 18-36].

Віртуальний режим продукує віртуальну людину – “нового прибульця” в спектрі можливих шляхів розвитку і втілення людини. У віртуальних стратегіях і практиках реалізується “енергетика недовтілення, формобудівна і структурна неповноцінність”. Віртуальна реальність – це реальність, що не отримала частини властивостей дійсної, повномірної реальності, і у зв'язку з цим вона не становить особливого онтологічного горизонту, являючи собою не “рід”, а “недорід” буття, в ній відсутній будь-який зв'язок з Позаосновним Витоком [72, с. 18-36]. У зв'язку з цим “віртуальна людина наділена недоактуалізованою ідентичністю: ідентичність її є

неповною, позбавленою будь-яких базових елементів або структур повноцінної ідентичності людини” [73, с. 83].

Таким чином, глибинним простором буття кванту Планетарної особистості є смислове поле Всесвіту взагалі і ноосфери – конкретно. Воно, буття смислу, не залежить від конкретної особистості і здатне проникнути у свідомість будь-якої людини, якщо вона буде налаштована на збудження відповідного сегменту ноосфери.

Другим елементом етапу зародження явища Планетарної особистості є психосфера планетарного буття, що представлена психофракталами. Для нас залишається таємницею як смисли набувають форми архетипів і перетворюються на психофрактали. Але наявність психосфери важко не визнавати, оскільки з нею вже працює психологічна наука і встановлено, що це вже рівень на якому людина здатна завдяки механізму інтуїції витягувати з глибин Семантичного Всесвіту якісно нові смисли. Так, очевидно, відбулось і з ноуменом Планетарної особистості.

Нагадаймо, що інтуїція (лат. *intuitio* – уява, споглядання) – здатність людини до осягнення істини без допомоги доведень і обґрунтувань внаслідок її безпосереднього передбачення [5, с. 160-161]. І далі: “Єдиної думки у тлумаченні сутності інтуїції не існує: одні вчені під інтуїцією розуміють знання одержані без усвідомлення способів їх засвоєння; другі – розглядають її як мисленнєвий процес пов’язаний з розв’язанням задач лише на основі неповних орієнтирів пошуку; треті – вбачають в інтуїції прийом безпосереднього відображення дійсності, за якого результат одержується у процесі здогадування; четверті – тлумачать як механізм творчої діяльності. Представники інтуїстичного напряму розглядали інтуїцію як першопричину творчого акту, що міститься в глибинах несвідомого.

Коли ми маємо справу з психофракталами, то це означає, що підсвідомість особистості людини вже “захопила” частку смислу у власні природні радари. О. Донченко це пояснює завдяки тому, що існує універсальне психічне, або об’єктивна психіка, яка і є тією психічною матрицею, що містить вселюдські архетипи та їх структури – психофрактали. Як фізичний світ складається з квантів (яким притаманні властивості як частинки речовини, так і поля), так елементами психічного світу людства є архетипи. Це перекладачі з

мови Всесвіту на мову Людства. Їх не можна перелічити, побачити – їх можна лише відчути. Неймовірний текст психічного написаний автономними архетипами та їх численними структурами – психофракталами, між якими існують об'єктивні відносини. Об'єктивні відносини – це апріорні відносини між різними психофракталами, або вродженими структурами психічного. Це відповідає тому виявленому фізиками факту, що існують різні відносини між елементарними частками, кварками і гравітаційними взаємодіями [30, с. 4-10].

Аналізуючи психофрактал “Планетарна особистість”, ми тим самим увійшли до підвалин об'єктивного психічного і намагаємось суб'єктивувати його, тобто, осмислити/привласнити і зробити “своїм” смыслом. Зробити це можна користуючись однією з чотирьох психічних функцій – або інтуїцією, або відчуттям, або прагматичністю, або емоційністю [30, с. 4-10].

Відчути і розвинути свою провідну функцію вдається не кожному, але ця еквіфінальна мета, що закладена в кожній людині, існує і є дійсним сенсом життя, показником рівня зрілості людини і гарантом її щастя (за умови усвідомлення). Саме розширення свідомості за рахунок асиміляції несвідомого і непізнаного є сьогодні пріоритетним напрямом розвитку психологічної науки.

І сьогодні більшість учених визнає, що людство в майбутньому чекає загроза не з боку диких тварин чи катаклізмів, а виключно від змін у психіці людини. Ця обставина наштовхнула К. Ясперса (1991) на думку про те, що “у сучасній ситуації субстанція людської природи прийшла в рух, і їй загрожує небезпека в її сокровенних глибинах” [80].

У залежності від задіяної психічної функції ми маємо свій власний тип психологічного світу. Ф. Василюк [20, с. 97, 112, 133, 145] виділяє чотири типи психологічного світу, для кожного з яких характерний свій спосіб переживання часу. Перший тип – світ гедоністичного переживання. Другий тип – світ реалістичного переживання, коли людина орієнтується на майбутнє. Третій тип – світ ціннісного переживання, коли внутрішній світ людини підпорядкований принципів цінності. Четвертий тип – світ творчого переживання, у якому вищим принципом є творча діяльність людини.

Таким чином, етап породження має дві складові – це смислове поле Всесвіту (психосфера соціуму) і резонуючого з ним смислове поле особистості людини до якої психофізичним механізмом сприйняття і психологічним механізмом мотивації підключена кожна людина. За умови збудження певного сегменту смислового поля Всесвіту зусиллям смислового поля людини у рух приходять архетипи певного сегменту і утворюють власну спеціалізовану структуру – психофрактал. Зміст породженого психофракталу визначається видом і спеціалізацією збуджених архетипів.

Етап становлення даного явища проявляє себе появою ідеї про Планетарну особистість. Тут термін “ідея” (греч. *ідея* – початок, основа, первинний образ, поняття) – розглядається нами як основна думка, первинна уява, загальне поняття про явище.

Для нас поява ідеї Планетарної особистості не була особливою епістемологічною операцією, оскільки вона була з’явилася у ході когнітивного аналізу ланцюга перетворень людини і виду породженого ним суспільства у еволюційній зміні типу цивілізацій. Ідея запропонувати науковій громаді Планетарну особистість у якості ідеалу людини ХХІ століття з’явилася ніби то сама собою. Тобто, ми її оцінили у структурі іншого алгоритму, оцінили її евристичний потенціал і вводимо у іншу площину соціальної реальності з метою практичного використання у сфері планетарної виховної практики.

Прояв змісту психофракталу на межі нашої “підсвідомості-свідомості” свідчить про те, що предмет даного дослідження здійснив самовільний перехід з небуття у буття і заявив про себе ідеєю Планетарної особистості. К. Маркс при поясненні подібних переходів часто користувався синтетичними категоріями-поняттями: “практично-духовне” засвоєння дійсності, “чуттєво-надпочуттєве” – стосовно властивостей товару, “сутнісна єдність природи і суспільства” – стосовно людини. Таким кроком, ідея Планетарної особистості почала власне життя у соціумі.

Етап становлення даного явища складається, на нашу думку, з декількох взаємопов’язаних форм перетворення інтеріоризованої ідеї Планетарної особистості, а саме: ідеалу, що є продуктом філософської рефлексії і моделі, що є продуктом наукової рефлексії людини.

Зробимо невеликий відступ і прокоментуємо механізми обробки психофракталу Планетарна особистість засобами людського організму. Якщо психофрактал перетворюється в ідею шляхом спрацювання інсайту, то подальший шлях його розповсюдження відбувається завдяки залучення механізму інтеріоризації (від лат. *interior* – внутрішній) – психологічне поняття, що означає формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідумом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування [82]. Поняття введено французькими психологами П'єром Жане, Жаном Піаже, Анрі Валлоном, використовується в психоаналізі при поясненні переходу структури міжіндивідуальних відносин всередину психіки та формування несвідомого (індивідуального або колективного), яке в свою чергу визначає внутрішній план свідомості. За ... Виготським, інтеріоризація – становлення людської форми психіки завдяки освоєнню індивідом людських цінностей.

Форму ідеалу і моделі явище Планетарної особистості набуває у ході спочатку філософської, а потім – наукової рефлексії. Важливо відтінити їх різницю між собою, оскільки ми маємо намір довести, що ідея і ідеал – продукти філософського походження, а модель – наукового.

Повернемось до ідеї Планетарної особистості і продовжимо характеристику даного ноумену, що постав на порозі феноменального світу. Для цього знову звернемось до праці Л. Чорної “У пошуках ідеалу” [75], оскільки вона, з одного боку, характеризує ідею як самостійну семантичну одиницю, а з другого – розглядає її як засіб когнітивного аналізу ідеалу. Ми вище вже вказали на те, що ідея, ідеал і модель, є шаблями сходження предмету дослідження у феноменальний світ.

Тож, дослідниця зазначає: “...в історії європейської філософії можна виділити три основні етапи в розумінні ідеї: онтологічний, гносеологічний, соціально-практичний. Саме по цих шаблях йшло формування категоріального апарату, на основі якого можна дослідити в подальшому проблему суспільного ідеалу.

Онтологічний етап пов'язаний з домодерною філософією, коли, починаючи з епохи античності, у філософській думці вкорінюється

поняття “ідея”, а теоцентрична філософія середньовіччя готує становлення таких важливих для модерної філософії понять як “абсолютна ідея”, “майбутнє”, “прогрес”, “ідеал” та багато інших.

Наступний етап осягнення поняття “ідея” – гносеологічний – домінує у добу Модерну, коли поряд з функціонуванням поняття “ідея” у новоєвропейській філософії йде становлення поняття “ідеал”. Саме гносеологічне осягнення поняття “ідея” надало можливість народитися поняттю “ідеал”, розробити категоріальний апарат німецької класичної філософії, що базувався на логоцентризмі.

Соціально-практичний етап розвитку поняття “ідея” проходить під гаслом осмислення феномену суспільного ідеалу та розробкою цього поняття у філософії ХІХ–ХХ століття” [75, с. 48].

Нас у даному випадку цікавить ідея, як продукт мислення людини, що несе у собі низку параметричні характеристики предмету дослідження. До того, що ми вже виклали вище, додамо погляди на зміст ідеї оцінки з і словників і інших джерел для того щоб обґрунтувати власну думку, що ідея у своєму сходженні з ноуменального у феноменальний світ закономірно переходить спочатку у ідеал особистості, тобто, суб’єктивовану форму, а потім у суспільний ідеал – об’єктивовану форму і за таких умов воно, явище, стає предметом науки, що повинна створити модель Планетарної особистості.

Але повернемося до оцінки властивостей ідеї Планетарної особистості з боку філософської і довідкової літератури. С. І. Ожегов розумів, наприклад, ідею як поняття, уявлення, яке відображує дійсність у свідомості людини. є основним принципом свідомості, як уявний образ чого-небудь, поняття про щось; складне поняття, уявлення, що відбиває узагальнення досвіду та виражає відношення до дійсності; думку, намір, план; основну, головну думку, задум, що визначає зміст чого-небудь [50].

У тлумачному словнику російської мови Д. М. Ушакова вказано, що ідея – це думка, поняття про який-небудь предмет, образ, що осягається розумом (ідея спільного блага, ідея добра, ідея лицарства); умоосяжна, вічна сутність предмета, явища (філос.); основний, істотний принцип світогляду (панівні ідеї, політичні ідеї, боротьба за

ідею); основна, головна думка (ідея роману, п'єси, картини); думка, намір, план [66].

Словник В. І. Даля містить таке визначення слова “ідея”: поняття про речі; розумове поняття, уява, уявлення предмета; розумове зображення; думка, вигадка, винахід; намір, задум [27].

Досить цікавим є той факт, що за етимологічним походженням слово ідея також мало значення “вид”, “образ”; “бачити”. Можна припустити, що за допомогою ідей людина здобуває можливість побачити щось у глибинах своєї свідомості, створити певне уявлення для себе. А отже, й побачити шлях майбутнього розвитку, і не лише свого власного, а й суспільного або державного. Проте перш, ніж продовжувати цю думку, слід звернутися до традиційних розумінь поняття “ідея” та його аналізу, викладеного у філософських словниках.

Поняття “ідея” широко використовувалось у різних філософських системах для позначення найбільш розвинутих форм духа (пізніше – знання) [34].

Роль ідеї у філософській думці є надзвичайно важливою. Так, застосовуючись у сучасній філософії як абстрактне уявлення про реальний чи можливий об'єкт пізнання, що охоплює знання про його сутність, ідея може тлумачитися двояко: 1) як структура індивідуальної свідомості, за допомогою якої людина формує знання про об'єкт пізнання (матеріалістичні тлумачення); 2) як принципова риса буття, що в кінцевому результаті розглядається як складна ієрархія ідей чи як головний задум, проект буття (ідеалістичні тлумачення) [71].

Крім того, ідея виконує регулятивну і синтезуючу функцію в практичній діяльності та пізнанні [17].

З найдавніших часів ідеї виконували декілька завдань: вони узагальнювали практичний досвід, сприяли відтворенню різноманітних форм реальності, відображали реальне в ідеальному, а також ідеальне в його недосяжності. Ідеї виступають одночасно як форма відтворення реального світу та як засіб перетворення реальності, освоєння майбутнього.

Ідеї синтезували знання конкретної людини про світ у цілісну картину та систему, слугували людству теоретичною моделлю в

поясненні й осмисленні різноманітних процесів у суспільстві; виконували функцію активних евристичних принципів у пізнанні людиною світу; орієнтували науково-практичні пошуки гіпотетичного майбутнього. Більш того, ідеї вплетені в практичну діяльність людей, ставали їхньою метою, а тому, в сукупності, й впливали так чи інакше на хід загальнолюдського соціального прогресу” [41, с. 47-52].

В ідеї об’єктивне піднімається до рівня цілей і прагнень суб’єкта, створений об’єктивно-істинний образ стає його внутрішньою потребою, тим, що він повинен внести у світ за допомогою своєї практичної діяльності [39]. Тому Л. Чорна робить цілком слухний наголос на тому, що “при дослідженні поняття “ідея” в усіх її інтерпретаціях та осягненні модифікацій філософського ідеалізму можна досить швидко “не побачити за деревами лісу”, тобто потрапити в такі абстрактні глибини, де відсутні відповіді на питання щодо сенсу. У зв’язку з наведеним пропонується перейти до теоретичного осягнення поняття “ідеал” у філософській думці” [75, с. 48]. Тут ми цілком погоджуємось з цією пропозицією дослідниці.

Вихід ідеї Планетарної особистості у форму ідеалу, означає, що явище по гносеологічній стежині спускається у феноменальний світ. Тому нас цікавить, що саме собою має представляти ідеал Планетарної особистості. В даному контексті особливо привертає увагу вислів австрійського мислителя Вольфганга Крауса: “Ідеали містять в собі надію на майбутнє, засіб, що може виключити нігілізм, руйнування, саморуйнування та цинізм” [42].

Ми тут не торкаємось історичного аспекту у становленні ідеалу, як не звертали увагу й на становлення поняття ідея, оскільки це довгий шлях і багатоваріантна трактовка в історії філософії і світовій культурі. Класифікація ідеалів також для нас є не актуальною, оскільки ми маємо справу лише з одним з його різновидом – Планетарної особистості. Тому нас цікавить сутність, зміст і засоби освоєння людиною і форма буття у структурі людини і суспільства, тобто чисто онтологічний аспект. Це продиктовано метою даного дослідження.

Тож, спочатку вона, ідея Планетарної особистості, повинна засвітитися у суб’єктивованій формі, тобто, зайняти центральне місце

у самосвідомості окремої особистості людини, а по мірі того як опанує певною кількістю людей у громаді чи суспільстві – стане домінуючою силою, тобто, стане ідеалом – колективним взірцем людини ХХІ століття – набуде об’єктивовану форму.

Ось як цей процес відзеркалено у філософській літературі, мається на увазі його буття у суб’єктивованій і об’єктивованій формі. “... людина, наповнюючи зміст свого ідеалу за допомогою індивідуальних потреб і бажань, формулює для себе цілі, на досягнення яких вона починає спрямовувати свої дії. Загальновідомо, що окреслення власних ідеалів та формулювання своїх цілей більш успішно виходить у свідомих особистостей, які хоча б замислюються над цим питанням, навіть не маючи в уяві стратегії реалізації задуманого та, тим більше, системи тактичних дій. Таке самопізнання одночасно надає змогу наблизитися й до розуміння свого призначення в житті, усвідомлення своїх талантів і здібностей, – того, що можна розкрити в процесі шляху до своїх ідеалів. Як кожна людина постійно прагне кращого життя, маючи на увазі при цьому індивідуально визначені блага, так і будь-яке суспільство на кожному етапі свого розвитку повинно намагатися побудувати більш досконале майбутнє, створити найсприятливіший для людини суспільний лад та державний устрій. Адже лише духовне єднання людей, орієнтація на споконвічні людські цінності, можуть стати тією опорою, на якій буде базуватися оновлене суспільство та держава” [75, с. 72-73].

Для відтворення життєвого циклу предмету даного дослідження вкрай важливо відтворити послідовність сходження ідеї Планетарної особистості у горизонт буття ідеалу. Ми відпрацьовуємо гіпотезу, що спочатку нею оволодіває особистість, а потім вже суспільство. Нашу позицію підтримує висновок М. Бердяєва про те, що ідеал людини – це насамперед ідеал особистості. “Ідеал суспільства є ідеал, похідний від ідеалу особистості. Духовне суспільство є реальність, але реальність, зрощена з особистостями. Ідеальний образ людської особистості є розкриття образу і подоби Божої в людині. Ідеальний образ людини є образ Божий в ній. І цей образ є образ цілісний, а не роздріблений” [7].

Вирішення питання про відновлення ідеалу людини ХХІ століття є не простою справою, оскільки ідеал як чинник соціального розвитку майже зник, за висновком М. Бердяєва, зі свідомості ще у ХІХ–ХХ ст. Внаслідок того, що людину визнали продуктом суспільства, ідеал людини і був замінений на ідеал суспільства. При цьому проголошувалося, що само досконале суспільство може бути досягнуто поза межами моральних зусиль людини. Аналізуючи історичні типи ідеалів людини, М. Бердяєв вказував, що в минулі епохи взірцем був ідеал цілісної людини. Так, в античний період було оспівано ідеал мудреця, що містив в собі цілісне відношення до життя та духовну перемогу на стражданнях та злом життя, досягнення внутрішнього спокою. В цьому ідеалі центральне місце надавалось інтелекту, знанням, просвітленості. Крім того, ідеал мудреця був притаманний не лише народам Стародавньої Греції та Риму, а також і Сходу – Китаю, Індії.

Християнський світ сформулював ідеал святого, тобто просвітленої людини, що одержала перемогу над своєю тваринною вітхою природою. Водночас християнське середньовіччя створило до того ж образ лицаря, що жертвовно служить своїй вірі та ідеї. Що стосується ідеального образу людини Нового часу, то М. Бердяєв доходить висновку, що такого взагалі немає.

Нова історія не створила ідеалу людини. Наприклад, ідеальний образ громадянина не може бути розцінений як образ мудреця, святого або лицаря, оскільки він занадто пов'язаний з політичним життям суспільства. Разом з тим, в той час з'явився ряд професійних образів людини, що потребували певних досконалостей: образ вченого, артиста, політичного діяча, хазяїна-підприємця, робітника. І саме останній образ – робітника – й намагались свого часу перетворити в цілісний ідеальний образ “товариша”, що має замінити мудреця, святого і лицаря для тієї епохи. При цьому, як зауважує М. Бердяєв, в образі “товариша” зовсім гасне образ людини, викривлюється образ та подоба Божа. Отже, для Нового і Новітнього часу характерно подрібнення образу людини на ряд професійних образів та ідеалів, зникає цілісність [75, с. 68-69].

В силу семантичної природи даного явища ним людина може оволодіти лише завдяки механізму філософської рефлексії, оскільки

ідеал є функціональним органом у горизонті самосвідомості [10]. Нагадаємо, що функціональний орган – це специфічне новоутворення у самосвідомості пересічної людини або колективної самосвідомості, наприклад, територіальної громади, нації, народу, планетарної спільноти.

Тут звернемо увагу на вказівку А. Ухтомського, який писав, що органом може бути будь-яке тимчасове поєднання сил, здатне здійснити певне досягнення. При цьому він, вводячи поняття рухомого органу, виступав проти звичок пов'язування цього поняття з уявленням про морфологічно устатковане постійне утворення [Див.: 67]. Вони, функціональні органи, діють, по О. Леонт'єву, “таким же чином, як і звичайні морфологічні постійні органи; однак вони відрізняються від останніх тим, що являють собою новоутворення, які виникають у процесі індивідуального (онтогенетичного) розвитку” [45].

Специфіка цих новоутворень полягає в тому, що, раз склавшись, вони далі функціонують як єдине ціле міцно і усталено. Так має відбуватись і з ідеалом Планетарної особистості, як у структурі особистості, так і в структурі суспільства, тобто під час перебування його у суб'єктивованій і об'єктивованій формах. Одночасно це вказує на їх обов'язкову взаємодію між собою, оскільки одна і та ж субстанція перебуває у двох різних формах. Далі ми вимушені цей момент розглянути окремо, оскільки явище сьогодні далі ідеї не пішло. Воно тільки ще народжується. Тому приділимо більше уваги змісту ідеалу, який слід розглядати як ідею Планетарної особистості в образі досконалої людини XXI століття.

Зміст ідеалу і його функцію, не залежно від форми явища, ми можемо уточнити на основі його визначень у енциклопедичній і довідковій літературі. Згідно із тлумаченням В. І. Даля, ідеал – це уявний зразок досконалості чого-небудь, в якому-небудь роді; прототип, прообраз, початковий образ, представник; зразок-мрія [27].

Словник термінів та понять з суспільствознавства за редакцією А. М. Лопухова розкриває ідеал як вищу, важко досяжну або зовсім не досяжну, але соціально, естетично, морально привабливу ступінь досконалості, зразок, якому слідує людина у своїй діяльності, уявну межу прагнень і бажань. Зазначається, що за умови органічного

існування ідеалів у людському бутті, вони є одним з головних факторів індивідуального і суспільного прогресу [61].

У філософському словнику за редакцією видатного українського філософа академіка В. І. Шинкарука пропонується розуміти ідеал як абстракцію, що утворюється на базі знань про певний об'єкт пізнання та яка по відношенню до нього тлумачиться як взірець, норма, мета, втілення досконалості тощо. Крім того, ідеал – це зразок, згідно з яким людина (людність) визначає свою поведінку та способи життя за конкретних умов [71].

Незважаючи на пересичення науки за радянських часів певними теоретичними догмами, слід також звернути увагу і на тлумачення поняття “ідеал”, що надається у виданні “Большая советская энциклопедия”. Тут ідеал трактується як ідеальний образ, що визначає спосіб мислення та діяльності людини або суспільного класу. Формування природи згідно з ідеалом представляє собою специфічно-людську форму життєдіяльності, оскільки передбачає спеціальне створення образу мети діяльності до її фактичного здійснення [16].

У науці державного управління також є своє бачення розуміння поняття “ідеал”, що надано в “Енциклопедичному словнику з державного управління”, яке дослівно збігається з викладеним вище формулюванням, наданим у виданні “Большая советская энциклопедия” [31].

Ідеал – взірець, прообраз, поняття досконалості, вища мета прагнень. Ідеали, живі та дієві високі уявлення цілі, можуть набувати великої практичної сили; за Кантом, вони дають необхідну взірцеву правильну міру розуму, що потребує поняття того, що в своєму роді є повністю довершеним для того, щоб згідно з цим оцінювати та вимірювати ступінь та брак досконалості. “Ми знаємо, що ідеали не можуть існувати в дійсному світі; ми лише впевнені, що за ними можна судити про дійсність і остання змінюється тими, хто відчуває в собі сили для цього” (Фіхте) [70].

У французькому філософському словнику надано визначення ідеалу як того, до чого ми прагнемо; досконалого зразку. Образ ідеалу передбачає стан довершеності, що уявляється духом, який не може

цілком його досягнути: такий стан міг би надати повне задоволення людському розуму й почуттю [28].

Таким чином, вихід явища Планетарної особистості на стадіє ідеалу означає остаточне закріплення його у площині феноменального світу, оскільки він набуває спочатку суб'єктивованої, а потім і об'єктивованої форми між якими встановлюються певна система взаємозв'язків і вони починають взаємодіяти один з одним. Ця взаємодія стає помітною, оскільки впливає на стан і функціонал пересічної людини, з'являється соціальна потреба цілеспрямованого використання цієї взаємодії у межах тієї чи іншої виховної системи.

Наука, спочатку фундаментальна, а потім і прикладна, має опанувати явищем і створити модель Планетарної особистості, що набуває властивостей засобу технологічного впливу на процес формування особистості. Тож, наступним кроком сходження ідеалу Планетарної особистості у феноменальний світ є набуття нею форми моделі. Наша наукова розвідка має лише закласти необхідну філософську основу під створення такої моделі, що має остаточно підняти предмет даного дослідження на стадію функціонування.

Реалізувати це можливо за допомогою наукової рефлексії. Наукова рефлексія “спрямована на аналіз прийомів і методів пізнання, які використовуються в тій чи іншій сфері дослідження. Це допомагає формувати критичний принцип, метою якого є формування теорії явища. У свою чергу, “теорія (від гр. Θεωρία – розгляд, дослідження) – вчення, система наукових принципів, ідей, що узагальнюють практичний досвід і відображають закономірності природи, суспільства, мислення; сукупність узагальнених положень, що створюють науку або розділ будь-якої науки” [69, с. 809].

Для початку зазначимо у чому полягає філософське визначення моделі: “під моделлю розуміється така система, що подумки представляється або матеріально реалізована, яка, відображуючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт” [77, с. 19].

Модель має, як відомо, дві основні функції: 1) теоретичну – як специфічний образ дійсності, що сполучає моменти абстрактного і конкретного, загального і особливого, логічного і чуттєвого, наочного

і не наочного і тому подібне (у цьому вона близька до теорії), і 2) практичну – як знаряддя, засіб наукового експерименту. Проте, чи йде мова про матеріального або уявного “заступника” досліджуваного об’єкту, про емпіричне або теоретичне пізнання, в моделюванні як методі головне – теоретико-пізнавальна процедура” [57, с. 9]. Тому далеко не даремно моделювання завершує стадію становлення явища Планетарної особистості.

У той же час нам відомо, що дехто з досвідчених дослідників песимістично відноситься до побудови моделі людини взагалі. Так, наприклад, Е. Ліч у праці “Models of man” ставить завдання прослідкувати зміну соціально-філософських моделей людини протягом останніх століть [81, р. 151]. Термін “модель” використовується в значенні жорсткої спрощеної концептуальної схеми, що служить допоміжним засобом для пізнання. (Саме у цьому сенсі філософи і соціологи ХХ століття – Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, К. Леві-Строс та ін. будували свої моделі).

Автор, мається на увазі Е. Ліч, виділяє чотири моделі людини: 1) “декартівську”; 2) “дарвіністську (контовську); 3) модель “молодого Маркса”; 4) “Маусса (Малиновського)”. Кожна з них відповідає певному історичному етапу в соціальній філософії. Розглянувши ці моделі, він приходить до висновку, що жодна з них не може вичерпно представити людину, і, на його думку, це пов’язано з наявністю у неї свободи волі. Далі він ставить принципово питання про можливість побудови “моделей людини” взагалі.

Р. Рупова у дисертаційному дослідженні на тему: “Антропологические модели в социальной философии ХХ – начала ХХІ веков” намагалась вирішити проблему систематизувати дані напрацювання у цій сфері, але їй це, на наш погляд, не вдалося [56].

У свою чергу, Роджер Т. Еймс у статті “Индивид как “фокус-поле” в классическом конфуцианстве” подає п’ять підходів – підходів, образів або моделей особистості у вченні Конфуція. При цьому нагадуємо, що перша модель – “пола людина” у площині якої китайський “індивідуум” визначається як особливий вид самозречення або безособистості; друга модель – автономна особистість; третя – органічне “Я”, четверта – “Я” как частина цілого; п’ята – особистість як фокус і поле в моделі “фокус-поле” [79, с. 295-317]. Але усі вони

потребують, як нам здається, значного теоретичного пояснення своєї практичної придатності для використання у виховній практиці XXI століття.

Ми ж, на відміну від скептиків, налаштовані позитивно, оскільки сьогодні серед дослідників Сходу і Заходу спостерігають рух у напрямку зближення різних філософських світоглядних парадигм у напрямку порозуміння людини і світу на новому етапі еволюційного розвитку. Це надихає на розуміння того, що ідея Планетарної особистості може стати тим аттрактором, що об'єднає світові філософські школи і течії у органічну Світову філософську думку про ідеал людини XXI століття.

З побудовою наукою моделі Планетарної особистості завершується етап теоретичного опанування явища, оскільки дані розробки сприяють появі нових технологій впливу на людину з метою забезпечення її гомеорезу, гомеостазу або гомеоклазу [53].

Етап сталого функціонування настає у момент виходу Планетарної особистості у феноменальний світ, оскільки починає функціонувати у якості специфічного продукту соціального процесу. При цьому вона набуває повноти властивостей і забезпечує низку продуктивних перетворень і інструментальних метаморфоз. Нам здається, що мінімальний набір їх складається з такого ланцюга: інтегратор соціальної взаємодії людей між собою (синергетичний процес) – продукт (духовне виробництво) – компетенції (освіта) – ідеологія (виховання) – принцип (управління) – товар (маркетинг, торгівля) – засіб тиску або агресії (війни) – критерій (експертна діяльність) та ін.

Оскільки явище Планетарної особистості ще не вийшло на етап сталого функціонування то усі позначені тут форми буття предмету даного дослідження тільки позначимо контурами. При цьому ми не виключаємо, що до них можливо додати й інші форми буття, наприклад, театр, літературу, мистецтво, кіно, телебачення та ін.

На практиці вже зародилась потреба у новій якості людини XXI століття. І відбулось це під тиском глобалізаційного процесу і інформатизації сучасного життя. У цьому горизонті, як ми вже вказували, й народилась соціальна потреба планетарного світу у новому джерелі саморозгортання – Планетарній особистості.

Інтегратором соціальної взаємодії людей між собою виступає Планетарна особистість за участю якої відбувається стихійний процес становлення онтологічної, інформаційної, мовної, організаційної єдності планетарної спільноти. Кінцевим продуктом такої інтеграційної взаємодії людей є становлення і стале функціонування планетарного соціального організму. Процес стихійний, але цілеспрямований і прогнозований по своєму кінцевому продукту.

У той же час вивчення виробництва форм спілкування перебуває на початковій стадії. Сьогодні важко назвати хоча б одну філософську працю, безпосередньо присвячену аналізу цього виду виробництва. Здебільшого йдеться про суспільні відносини. “Історична генеза спілкування людей як виду суспільного виробництва для ... філософії залишається таємницею за сімома замками” [1, с. 379]. Чи не єдиним виключенням тут є праці наукової школи вчених драгомановського університету, що системно досліджує проблеми ноосоціогенезу, самоорганізації і саморегуляції соціальних систем.

Більш розмитим є участь Планетарної особистості у бутті у горизонті духовного виробництва, яке у ХХІ столітті повністю має переформатуватись на основі дії ідеалу Планетарної особистості. Духовне виробництво існує, як відомо, в трьох основних формах: масове, індивідуальне і спеціалізоване [1]. Серцевиною духовного виробництва має стати процес виробництва нової людини адекватної реаліям інформаційної доби. До цього питання ми ще повернемося у наступних розділах роботи.

Ідеологема “Планетарна особистість” у сфері управління може розглядатися як принцип організаційної діяльності. До речі, він дуже співзвучний тут з принципом людиноцентризму В. Кременя [43].

Як зазначає В. Кремень: “Актуальність концепту “людиноцентризму” зумовлена тим, що “людина” завжди була проблемою. Вона загострилась сьогодні, коли в процесі розвитку цивілізації, поряд з величними досягненнями у всіх сферах життя, виникла загроза існування людства. Вихід з цієї ситуації полягає в переході до нової парадигми розвитку, в контексті якої не технології, не економіка, а людина стане метою і смислом прогресу. Тим самим стверджується людиноцентризм – нова стратегія цивілізаційного поступу, в основі якої – не рівень споживання та максимізація

прибутку, а орієнтація на цінності духовні: на науку, культуру, знання, поза якими людина втрачає перспективу і сенс існування.

Поняття “людиноцентризму” сповнене глибокого філософського змісту, оскільки в ньому позначаються різноманітні й водночас концептуально спрямовані аспекти філософської думки, об’єктом яких є людина. Тілесність, обдарованість, моральність, альтруїзм, егоїзм, душевність, раціональність – усе це атрибутивні виміри мінливої картини буття людини. Вони розкривають її нові риси, але не можуть вичерпати нескінченного змісту бажань, прагнень, розчарувань і сподівань.

У сучасному світі, детермінованому сцієнтизмом, позитивізмом, прагматизмом, людиноцентризм стверджує дієвість духовного принципу, завдяки якому можна вийти за вузькі рамки причини і наслідку, необхідності і випадковості, за межі віджилого способу мислення. Людиноцентризм активізує надію, поза якою не може здійснюватися поступ людства шляхом оновлення і прогресу” [43, с. 4-5]. Він має остаточно витіснити з нашого життя принцип машиноцентризму, що виник і панував за часи техногенної цивілізації.

Ідеал Планетарної особистості ефективно можна застосовувати на практиці як критерій виховної і освітньої діяльності, літературній творчості, тобто, у мистецькій і експертній діяльності.

У ринковій моделі перебування планетарної спільноти Планетарна особистість має стати ходовим товаром, як для продажу технологій глобального навчання і планетарного виховання, так і для експорту нового образу життя і життєустрою людини ХХІ століття. Це вже прояв даного феномену у сфері високої геополітики і міжнародних наддержавних відносин. Фантазувати тут не будемо. Поживемо – побачимо.

Але наглядним прикладом тут може слугувати вестернізація життя народів багатьох країн світу на сучасному етапі під тиском пропаганди США.

Вестернізація (англ. Westernisation, Westernization) – процес переходу особи, групи осіб чи суспільства в цілому від власної традиційної системи цінностей до системи цінностей Західної цивілізації, які базуються на верховенстві закону, домінуванні

індивідуального над колективним, перевага приватної власності над общинною та прав людини над її обов'язками. У 18-20 століттях вестернізація виступала синонімом модернізації і глобалізації [4].

Насправді ж модернізація не вимагає обов'язкової вестернізації, що можна спостерігати на прикладі сучасної Японії. Модернізація призводить до змін у поглядах на матеріальний світ, в той час як вестернізація спричиняє зміни у космологічних переконаннях про те, як потрібно жити. Взаємовідносини Індії із Заходом впродовж останніх трьох століть чудово демонструють відмінності між двома процесами – модернізації та вестернізації, – які часто вважають синонімічними [29].

Події початку ХХІ століття доводять, що концепт “Планетарна особистість” цілком можливо стане предметом, а то і інструментом інформаційної гібридної війни, тобто, використовуватись як засіб агресії (війни), тиску на інших. До цього слід віднести такі специфічні “виверти” духовного виробництва як мімікрію, маніпулювання масовою і індивідуальною свідомістю, нарешті, перетворення її на ідола, яке останнім часом вживається виключно в негативному значенні на протигагу істинним цінностям та ідеалам.

Так, поняття “ідол” походить від грецького “eidolon”, що означає “картина, зображення, взірець”. Разом з тим, вельми цікавим є той факт, що стоїки, зокрема, вживали це слово в значенні “картина душі, образ душі, внутрішнє уявлення, тобто те, що ми бачимо очами душі”. Проте вже в ранньохристиянській літературі це поняття набуло негативного забарвлення, насамперед, внаслідок гострої критики язичницької культури. Пізніше негативний сенс цього слова став єдиним існуючим сенсом. Так, наприклад, Френсіс Бекон часто вживав поняття “ідол”, підкреслюючи його негативний зміст, а Іммануїл Кант називав ідолопоклонництвом доведене до культу “поповство” [42].

Отже, “хоча від початкового змістовного наповнення поняття “ідол” майже нічого не залишилося, викликає інтерес сам процес викривлення значення деяких термінів та понять від істинного до хибного (прямо протилежного, як в даному випадку), що в подальшому набуває широкого розповсюдження та стає єдиним “правильним”. Якщо провести певний аналіз та застосувати при

цьому метод аналогії, можна припустити наступне. Поняття “ідол” було деформовано від його глибинного значення – “внутрішнє уявлення; те, що ми бачимо очами душі” – до кам’яного істукана, що нині асоціюється з об’єктом поклоніння так званих язичників (якщо розглядати буквальний, а не метафоричний сенс). Аналогічно цьому викривленню та підміні істинного на хибне, уся культура дохристиянського язичництва могла бути деформована задля швидкого насадження нових “правовірних” (адже саме цей термін спочатку вживався в контексті з християнством) ідеалів” [75, с. 52].

Маніпуляцію і мімікрію ідеалом людини і образом життя людини також ми відносимо до негативного використання цього явища. За одними оцінками мімікрія – це здатність людини маскувати свої погляди, вчинки, спосіб життя під певні обставини; безпринципне пристосовництво. Проте, на відміну від нас, європейців, серед американців абсолютно не прийнято зображувати з себе людину з “багатими культурними запитами”, якщо насправді таких немає. Як мені здається, таке відношення, мабуть, варто вважати природнішим, ніж “мімікрія під культурну людину” [23].

На цьому ми маємо припинити обговорення потенційно можливих форм буття Планетарної особистості на етапі функціонування явища. Життя саме подасть нам багату палітру дивовижних форм буття Планетарної особистості у горизонті ХХІ століття. Одна віртуалізація особистості чого тут варта.

Етап сходження Планетарної особистості зі світової арени ми вбачаємо в артефактах культури інформаційної доби, що має поступитися інтелектуальній цивілізації і Ноосферній особистості. Отже, буття Планетарної особистості закономірно має застигати у вигляді артефактів культури інформаційної доби.

Далі нагадаємо, що артефакти (від лат. *arte* – штучний, *factus* – виконаний) – це продукти та наслідки людської діяльності. Артефакти – це феномени культури, штучно створені людиною предмети і явища, виготовлені людиною речі, народжені нею думки, винайдені та використані нею засоби та способи дії. Культура включає в себе не тільки те, що знаходиться поза людиною, але й зміни, які вона виконує в самій собі, в своїм тілі, в своїй душі, у власній фізичній та духовній зовнішності. Отже, культура є світ

людської діяльності або світ артефактів. Це її найперша, але недостатня для розуміння її сутності характеристика.

Культура являє собою світ смислів. Людина – творіння природи і всі її закони зберігають свою силу у її діяльності так само, як і у будь-яких природних явищах і процесах. Ніхто не може відмінити їх або порушити. Все, що створює людина, виникає відповідно до об'єктивних законів розвитку природи. У чому ж тоді різниця між предметами культури і творіннями природи?

Явища природи розглядаються у їх власному, незалежному від людини бутті, і мають якусь об'єктивну, властиву їм характеристику і окрім неї ніякої іншої визначеності вони не мають.

Артефакти – предмети культури, на відміну від явищ природи мають подвійну визначеність. З одного боку, у них, як і у природних явищ, також є об'єктивна визначеність, тобто їх можна розглядати як реальність, яка існує сама по собі, окремо від людини. Але з другого боку, артефакти мають ще й іншу суб'єктивну визначеність. У них втілено те, що називають “сміслом”, “значенням”. Планетарна особистість здатна оновити смислове поле власної життєдіяльності і утворити принципово інший ландшафт планетарної культури.

Ця об'єктивна визначеність виникає у них тому, що людина опредмечує у них світ уявлення, цілі, бажання, художній смак, ідеали тощо. Людина олюднює продукти своєї діяльності. Отже, предмети культури інформаційної доби безумовно будуть відрізнятися від артефактів техногенної доби, оскільки вони будуть наслідком духовно-творчої активності Планетарної особистості.

Найбільш очевидна здатність людини наділяти свої творіння сміслом проявляється у мові. А сенсозмістовну сутність має також все, що людина створює і що складає культурне середовище її буття: твори мистецтва й правила етикету, релігійні обряди і наукові дослідження, навчання і спорт тощо. Смісл будь-якого предмету відбивається у його призначенні, ролі [3].

Завершуючи аналіз життєвого циклу явища Планетарної особистості зведемо головні характеристики предмету даного дослідження у спеціальну таблицю з тим, щоб упорядкувати розкидані по тексту елементи, а саме: 1) метаморфози змісту явища, 2) сферу його буття, 3) засоби когнітивного освоєння або

використання на практиці, нарешті, 4) форма буття. (Див.: Додаток А.)

Класифікація форм самореалізації особистості подана Г. О. Нестеренко у колективній монографії “Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації” (2012). Вона пише: “Загальножиттєвий процес індивідуальної самореалізації складається з одиничних (відокремлених в часовому, просторовому та якісному відношенні) актів здійснення себе особистістю. В одному акті людина проявляє себе в як творець, в іншому – інтерпретатор, виконавець тощо. Внаслідок цього чітко можна визначати якість лише одиничного акту діяльності, стосовно життя як цілісності адекватними будуть тільки узагальнені судження: ким проявляє себе особистість у більшості актів самореалізації.

Окрема характеристика будь-якого процесу, предмету або явища передбачає існування своєї діалектичної протилежності, тому первісний вибір напрямку самореалізації – це визначення власного положення між двома полярними характеристиками. Такими полюсами для позначення граничних варіантів самореалізації ми вважаємо наступні.

1. Екстенсивна та інтенсивна самореалізація. Екстенсивність процесу самореалізації особистості найчастіше зумовлена недостатнім рівнем самопізнання та означає неадекватне, нерозсудливе використання власних сутнісних сил для досягнення зависокої мети. Така надмірна експлуатація елементів своєї структури зазвичай спричинює перенапругу, розтрату сил і ресурсів без гарантованого результату. Запорукою інтенсивної самореалізації є розумне, плідне використання власних сутнісних сил, яке не тільки спричинює ефективну їх об’єктивацію, але й сприяє самовдосконаленню особистості з перспективою наступного акту самореалізації на більш високому рівні. Однак при абсолютизації параметру інтенсивності людина може не встигати аналізувати результати попередньої діяльності, тому ця крайність теж є негативною.

2. Оптимальна та неоптимальна самореалізація. Визначення власного центру між цими полюсами залежить від рівня самоусвідомлення особистості. Оптимальна самореалізація

найкращим чином відповідає конкретним умовам і підтримує цілісність, гармонійність особистості, неоптимальна – викликає нерівноважність, дисгармонію внутрішньої структури особистості. У процесі життя кожної людини необхідне чергування обох варіацій, інакше саморозвиток особистості буде неможливим.

3. Стереотипна та новаторська самореалізація. Стереотипний варіант – це слідування суспільним стандартам, новаторство означає створення об'єктів, які раніше не існували (наприклад, нового засобу викладання). Написання методичних вказівок, на нашу думку, є актом стереотипної самореалізації, але ж і воно передбачає елементи творчості.

4. Зовнішньо- та внутрішньодетермінована самореалізація характеризує процес з точки зору рівня його обумовленості об'єктивними та цільовими факторами. Упредметнювання сутнісних сил особистості, яка не має ні матеріального достатку, ні сприятливих природних умов, ні однодумців, повністю детермінована внутрішніми факторами.

5. Зовнішньо- та внутрішньоорієнтована самореалізація. Перший варіант означає діяльність, спрямовану на досягнення свідомої мети втілення внутрішнього світу в об'єктивно існуючих соціокультурних феноменах. Внутрішньоорієнтований процес включає цю мету як засіб самовдосконалення особистості.

6. Альтруїстична та егоїстична самореалізація. Альтруїзм означає безкорисливу турботу про суспільне благо, об'єктивацію сутнісних сил в інтересах оточуючих людей. Егоїстична спрямованість особистісної самореалізації – це, навпаки, керованість особистості суцільно індивідуальними інтересами без урахування суспільних і без прагнення створити щось суспільно значуще. Однак альтруїстична спрямованість може загострюватися до самопожертви з загрозою життю людини, тому розумний егоцентризм необхідний.

7. Цілеспрямована та нецілеспрямована самореалізація. Діяльність особистості може привести до значущого результату навіть без усвідомлення кінцевої мети, тому акт нецілеспрямованої самореалізації усвідомлюється нею тільки з появою результату, який є втіленням її сутнісних сил. Цілеспрямований процес самореалізації передбачає наявність цілі та свідомий вибір сфери діяльності та

засобів її досягнення. Але й самоцільна самореалізація є цілеспрямованою, метою її виступає сам процес, в якому сполучається усвідомлення потреби в самореалізації з відсутністю конкретної настанови стосовно шляхів її задоволення.

8. Конкурентна та конформна самореалізація відрізняються за механізмами перебігання процесу. Протягом життєдіяльності особистість постійно стикається з перешкодами, джерелом яких є самореалізація чи самоствердження інших людей. Конкурентна самореалізація передбачає боротьбу та подолання цієї перешкоди шляхом заперечення інших. Конформна ж орієнтує на заперечення себе, що означає або вибір іншої сфери діяльності, або відкладення конкретного акту самореалізації на певний час через повагу до діяльності інших людей.

9. Гедоністична та прагматична самореалізація вказують на кінцевий цільовий орієнтир процесу. Іноді особистість у більшості своїх вчинків керується досягненням найвищої насолоди та задоволення від життя, іноді вона прагне отримання якнайбільшої користі. Однак абсолютизація як прагматичності, так і гедоністичної орієнтації (коли власне задоволення служить єдиним орієнтиром поведінки) з мірою культивування їх людиною все сильніше проявлятиметься в агресивності та садистській спрямованості.

10. Ситуативна та консервативна самореалізація. Існують ситуативні, функціональні типи людей, які володіють високою активністю, спрямованою на схоплювання та найшвидшу реалізацію тієї чи іншої ситуації. Це особистості з гнучкою внутрішньою структурою, так звані тактики. Єдина стратегія їх самореалізації – “пливучи за течією”, пристосовуватися до вимог конкретного моменту. Консервативну самореалізацію характеризує відсутність пластичності особистісної структури, одноманітний спосіб життя, нерідко й пасивність.

11. Життєстверджуюча та життєзаперечуюча самореалізація. Коли стимули діяльності недостатньо відповідають потребі особистості в самореалізації або коли вони завищені, обраний варіант виявляється нереальним для нагального здійснення, що закономірно спричинює компенсацію потреб чи заміщення їх за протилежністю. Кожна людина як сукупність різноманітних протиріч володіє як

життєстверджуючими, так і життєзаперечуючими силами, і якщо життєвому стремлінню до розвитку, до самоздійснення перешкоджають, то енергія трансформується в життєзаперечуючу. Конкретні умови, які блокують прояв життєстверджуючих сил, спричиняють розгортання деструктивності, спрямованої на зовнішнє оточення або на саму особистість. Ці умови стають джерелом негативних, хибних форм самореалізації. Орієнтовані на суспільство чи природу, ці форми проявляються в жорстокості чи садистській поведінки, орієнтовані на самого суб'єкта – в самозапереченні, крайнім виявом якого є самогубство. Будучи глухим кутом у пошуках виходу, самогубство представляє собою результат нетрансформованої енергії, яка, не маючи можливості набути еволюційної якості, набуває деструктивних властивостей і реалізується в самозапереченні.

На нашу думку, спектр розкритих варіантів самореалізації особистості демонструє розмаїття проявів сутності досліджуваного нами процесу – тобто явищ самореалізації особистості.

Як уже зазначалось, дослідженню різних аспектів проблеми самореалізації особистості було присвячено чимало робіт, проте, визначаючи сутність та умови цього процесу, жодна з них не забезпечує універсальної класифікації різноманітних форм самореалізації особистості. Є спроби визначення типів особистості, форм активності, типів самовизначення, самоствердження та класифікації способів життя відповідно до концепцій сенсу буття. Спираючись на ці типології, на наше бачення спектру варіантів особистісного самоздійснення та на власне розуміння змісту досліджуваного процесу, ми пропонуємо таку класифікацію форм самореалізації особистості:

– самореалізація-адаптація (процес об'єктивації сутнісних сил, провідною метою якого є максимальне пристосування до оточуючого середовища);

– самореалізація-пізнання (діяльність з об'єктивації сутнісних сил, підпорядкована постійному розширенню та накопиченню знань про світ і про себе);

– самореалізація-виконання (втілення особистісних сутнісних сил із виробництвом об'єктів за матеріальним чи ідеальним взірцем);

– самореалізація-новаторство (форма особистісного самоздійснення, провідною метою якого виступає створення об'єкту, який раніше не існував);

– самореалізація-гра (форма самореалізації, єдиною метою якої є сам процес об'єктивації сутнісних сил).

Зазначені варіанти особистісного самоздійснення є формами самореалізації особистості, оскільки представляють собою способи існування та вираження різних модифікацій змісту самореалізації особистості, який полягає у включенні особистості до ієрархічно вище розташованих систем завдяки власній діяльності” [51, с. 621-625].

Висновок до підрозділу

– на основі попереднього підрозділу ми встановили, що ідея Планетарної особистості логічно відповідає змісту інформаційної доби і тому тут вибудували увесь ланцюг саморозгортання даного явища від кванту смислового поля Всесвіту і психофракталу підсвідомості людини до артефактів геокультури планетарної спільноти;

– явище Планетарної особистості багатогранне, оскільки воно: по-перше, перетинає усі три рівні соціальної реальності (мікро-, мезо- і макро-); по-друге, проходить метаморфози “простір-час”, “інформація-енергія”, “суб'єктивного – об'єктивного”, а також “суб'єктивованого – об'єктивованого”; по-третє, задіяний у процесах підсвідомості – свідомості і надсвідомості людини, по-четверте, проходить етапи, що характеризують життєвий цикл будь-якої соціальної системи, а саме: зародження – становлення – функціонування – сходження;

– з'ясували, що життєвий цикл являє собою ланцюг перетворень: смысл – психофрактал – ідея – ідеал: особистості і суспільства – модель – критерій – продукт – компетенції – ідеологія – принцип – товар – інтегратор соціальної взаємодії людей між собою – засіб тиску, агресії, війни – артефакт культури;

– довели робочу гіпотезу про те, що ланцюг перетворень явища Планетарної особистості має чотири стадії, а саме: зародження: смысл – психофрактал; становлення ідея – ідеал: особистості і суспільства – модель – функціонування: продукт – компетенції – ідеологія –

критерій – принцип – товар – інтегратор соціальної взаємодії – засіб, тиску, агресії, війни; сходження: артефакт культури.

– охарактеризували кожну специфічну форму буття ідеї Планетарної особистості на кожному етапі її життєвого циклу; вказали на горизонт планетарного світу у якому вона присутня або повинна з'явитися; визначили засіб її когнітивного освоєння та практичного використання людиною;

– визначили ступінь зрілості явища Планетарна особистість, що тільки проявила себе у духовній сфері світової спільноти і набула форму ідеї, тим самим почала спускатись у феноменологічний світ по когнітивній стежині;

– вивчати сьогодні явище Планетарної спільноти є сенс саме на переході “ідея – ідеал”, оскільки воно досягло лише цієї фази зрілості.

Тож, далі є сенс приступити до вивчення саморозгортання ідеї і ідеалу у структурі біологічного організму людини і соціальному тілі Світового інформаційного суспільства, а також вказати на механізми взаємодії їх між собою.

Література до розділу:

1. *Андрущенко В. П.* та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручн. для вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. – Вид. 3-є, випр. та доп. – Київ : Генеза, 2006. – 656 с.
2. *Андрущенко В. П.* Філософія як теорія і методологія розвитку освіти // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи : методол. семінар, 22 листоп. 2000 р. : зб. наук. праць. Вип. 3 / за заг. ред. В. Андрущенка. – Київ : Знання, 2000. – 520 с.
3. Артефакти культури. Знання, цінності і регулятиви як три основних види смислів культури. // http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mjnakwJkCaIJ:studopedia.com.ua/1_133472_artefakti-kulturi-znannya-tsinnosti-i-regulyativi-yak-tri-osnovnih-vidi-smisliv-kulturi.html+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
4. *Бибик В.* Вестернізація // Політична енциклопедія. / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с
5. *Беженарь О. П.* Особистість у мінливості естетичного ідеалу : монографія / О. П. Беженарь ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Запоріжжя : КП “ЗМД “Дніпровський металург”, 2012. – С. 118-119.

6. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. и послесл. А. Филлипова]. – Москва : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
7. Бердяев Н. А. О назначении человека. – Москва : Республика, 1993. – 383 с. – (Б-ка этической мысли).
8. Бех В. П., Бех Ю. В. На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту : монографія / В. П. Бех, Ю. В. Бех ; Мін-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : “МП Леся”, 2014. – 220 с.
9. Бех В. П. Фантом планетарного організму: погляд у майбутнє : монографія / В. П. Бех, І. А. Грицяк, О. Г. Рябека ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : МП “Леся”, 2015. – 552 с.
10. Бех В. П. Человек и Вселенная.
11. Бех В. П., Бех Ю. В. На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту : монографія / В. П. Бех, Ю. В. Бех ; Мін-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : “МП Леся”, 2014. – 220 с.
12. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу : монографія / Ю. В. Бех. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.
13. Библер В. С. Нравственность. Современность. Культура (Философские рассуждения о жизненных проблемах) / В. С. Библер // Этическая мысль. – Москва : Издательство политической литературы, 1990. – С. 16-57.
14. Блаженный Августин. Энхиридион Лаврентию о вере, надежде и любви / Августин Блаженный // Блаженный Августин. Творения. – Санкт-Петербург : Алетейя, Київ : УЦИМ-Пресс, 1998. – Т. 2: Теологические трактаты ; [Еремеев С. И. (сост. и подг. текста)]. – 1998. – С. 5-76.
15. Бодрийяр Ж. Злой демон образов / Ж. Бодрийяр ; пер. с англ. Н. Цыркун // Искусство кино. – 1992. – № 10. – С. 64-70.
16. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – Москва : Советская энциклопедия, 1969–1978.
17. Булатов М. О. Філософський словник / М. О. Булатов. – Київ : Стилос, 2009. – 575 с.
18. Бурдьё П. Начала. Choses dites / П. Бурдьё ; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. – Москва : Socio-Logos, 1994. – 288 с.
19. Буюкас Т. М. Проблема и психотехника самоопределения личности / Т. М. Буюкас // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 34.
20. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк. – Москва : МГУ, 1984. – С. 97, 112, 133, 145.
21. Вернадский В. Собр. соч. : в 3 т. Т. 1. – С. 254, 255, 304.

22. *Вернадский В.* Биосфера и ноосфера. С. 261-262.
23. *Вильям Смит*, “Американец в России – оказывается это очень просто и даже интересно!” // “Знание – сила”, 2014 г. (цитата из Национального корпуса русс)
24. *Гальчинський А. С.* Маркс и современный мир. Гуманистическая доминанта / Анатолий Гальчинский. – Київ : Лыбидь, 2015. – 328 с.
25. *Гегель Г.* Политические произведения. – Москва : Наука, 1978. – 438 с.
26. *Гегель Г.* Феноменология духа / Г. Гегель // Сочинения Гегель Г. : [в 14 т.]. – Москва : Изд-во социально-политической литературы, 1959. – Т. 4. – С. 150.
27. *Даль Владимир.* Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4 / Владимир Даль – Москва : Рус.яз., 1981. – Т. 2. И-О. – 1981. – 779 с.
28. *Дидье Жюлиа.* Философский словарь / Жюлиа Дидье ; пер. с франц. – Москва : Междунар. отношения, 2000. – 544 с.
29. *Діпек Лел.* Модернізація і вестернізація // Газета день, 26 грудня, 2002.
30. *Донченко О.* Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко. – Соціальна психологія. – 2011. – № 1. – С. 4-10.
31. *Енциклопедичний словник з державного управління* / [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.
32. *Ильенков Э. В.* Философия и культура / Э. В. Ильенков // Мыслители XX века. – Москва : Политиздат, 1991. – С. 398-399.
33. *Ильин И. А.* Религиозный смысл философии: Три речи 1914–1923. Поющее сердце: Книга тихих созерцаний / Иван Ильин. – Москва : АСТ Москва : Хранитель, 2007. – С. 25.
34. *История философии: Энциклопедия* [Электронный ресурс] / [составитель и главн. научный редактор А. А. Грицанов]. – Минск, 2002. – Режим доступа : <http://www.ruart.info/articles/ideja>; архівна версія з сайту: yanko.lib.ru
35. *Інтуїція* // Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – Київ : “Академвидав”, 2006. – 424 с. – С. 160-161.
36. *Кемеров В. Е.* Введение в социальную философию : [учеб. для вузов] / В. Е. Кемеров. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 215 с.
37. *Кобзев А. И.* Философия китайского неоконфуцианства / А. И. Кобзев. – МЛ: Вост. лит., 2002. – 606 с. – С. 289.
38. *Колесникова И. Е.* Механизм смыслогенеза личности в онтогенезе: морфогенетический и онтологический контекст : монография / И. Е. Колесникова ; Мин-во образования и науки, молодёжи и спорта Украины, Нац. пед. ун-т имени М. П. Драгоманова. – Київ : Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.

39. *Копнин П. В.* Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин – Москва : Мысль, 1974. – 568 с.
40. *Корабльова В. М.* Покоління в полікультурі: множинність репрезентацій : монографія / В. М. Корабльова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 180 с.
41. *Корнієнко В.* В пошуках консолідації українського суспільства: національна ідея чи політичний ідеал / В. Корнієнко // Нова політика. – № 4. – 2000. – С. 47-52.
42. *Краус Вольфганг.* Нигилизм сегодня, или Долготерпение истории. Следы рая. Об идеалах: [Эссе] / Вольфганг Краус ; [пер. с нем. А. Карельского, Е. Кацевой и Э. Венгеровой]. – Москва : Радуга, 1994. – 256 с.
43. *Кремень В.* Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Філософія людини і освіта / В. Кремень. – Київ : “МП Леся”, 2012. – 524 с.
44. *Кузь О. М, Сахань О. М.* Постсучасна теоретизація соціальної реальності // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” № 2 (29) 2016 – С. 95-110.
45. *Леонтьев А. Н.* Проблемы развития психики. Изд. 3-е. – Москва : Изд-во Моск. Ун-та, 1972. – 575 с.
46. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Москва : Смысл, 1999. – С. 283.
47. *Леонтьева Э. О.* Основные способы экспликации социального в истории социально-философских учений / Э. О. Леонтьева // Социальное знание в поисках идентичности: стратегии социогуманитарных знаний в контексте развития современной науки и философии : сб. науч. ст. по материалам Всерос. науч. конф. (Томск, 25-26 мая 1999 г.) / Том. гос. ун-т, Рос. фонд фундамент. исслед. ; [ред. М. П. Завьялова, В. Н. Сыров.]. – Томск : Водолей, 1999. – С. 42-49.
48. *Лесков Л. В.* Нелинейная Вселенная: новый дом для человечества / Л. В. Лесков. – Москва : ЗАО “Издательство “Экономика”, 2003. – С. 50.
49. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. Т. 3. – С. 36, 35.
50. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. Издание четвертое, исправленное и дополненное / С. И. Ожегов. – Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1960. – 900 с.
51. Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації : монографія / кол. авторів ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заступник голови) ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 786 с. – С. 621-625.
52. *Парсонс Т.* О социальных системах : [пер. с англ.] / Т. Парсонс ; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – Москва : Акад. проект, 2002. – 832 с.

53. *Путров С.* Біосоціальні технології у контексті здоров'я людини : монографія / С. Путров; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 554 с.
54. *Ритцер Дж.* Современные социологические теории : [пер. с англ.] / Дж. Ритцер. – [5-е изд.]. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 688 с.
55. *Романкова Л. М.* Виховний імператив Світового суспільства знань : монографія / Л. М. Романкова ; Мін-во освіти і науки України, ПНУ імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2016. – 598 с. – С. 468-469.
56. *Рупова В. М., Рупова Розалія Моисеевна.* Антропологические модели в социальной философии хх – начала ХХІ веков. Специальность 09.00.11 – социальная философия : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук Москва – 2008. – 27 с. /Режим доступу // http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/01/rupova_dissertacia.pdf
57. *Рупова Р. М.* Антропологические модели в социальной философии ХХ – начала ХХІ веков : автореферат. – С. 9.
58. *Русский космизм: Антология философской мысли.* Москва, 1993.
59. *Рябека* автореферат
60. *Рябека О. Г.* Дрейф планетарного світу: погляд у третє тисячоліття : монографія / О. Г. Рябека ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 588 с.
61. *Словарь терминов и понятий по обществознанию* / [автор-составитель А. М. Лопухов]. – 7-е изд. переб. и доп. – Москва, 2013.
62. *Смелзер Н.* Социология : [пер. с англ.] / Н. Смелзер. – Москва : Феникс, 1994. – 687 с.
63. *Сташкевич О. О.* Генеалогія інтелектуальної цивілізації : монографія / за науковою ред. Ю. В. Бех. – Київ : “МП Леся”, 2016. – 180 с.
64. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека. – Москва, 1965.
65. *Технический директор Google расписал будущее мира: прогноз до 2099 года* // <https://inforesist.org/technicheskij-direktor-google-raspisal-budushheemira-prognoz-do-2099-goda/>
66. *Толковый словарь русского языка : в 4 т.* [Электронный ресурс] / [Г. О. Винокур, проф. Б. А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский, проф. Д. Н. Ушаков / под ред. Д. Н. Ушакова]. – Москва : Государственный институт “Советская энциклопедия”; ОГИЗ (т. 1); Государственное издательство иностранных и национальных словарей (т. 2-4) 1935–1940. – Режим доступу : <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=19914>
67. *Ухтомский А. А.* Парабиоз и доминанта / А. Ухтомский, М. Васильев. Учение о парабиозе. – Москва : Изд-во Комакадемии, 1927. – 171 с.

68. Федоров Н. Ф. Философия общего дела. Т. 1. Верный, 1906.
69. Философский словарь / [авт.-сост. : И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба]. – Київ : А.С.К., 2006. – С. 809.
70. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 569 с. – Иностр. термины и выражения: с. 559-569.
71. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – 2-е вид. і доп. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
72. Хоружий С. С. К антропологической модели третьего тысячелетия / С. С. Хоружий // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2000. – № 3. – С. 18-36.
73. Хоружий С. С. Конституция личности и идентичности в перспективе опыта древних и современных практик себя / С. С. Хоружий // Человек. – 2006. – № 6. – С. 75-85.
74. Чорна Л. В. Ідеал як соціокультурний феномен у дискурсі модерну та постмодерну : дис. ... док. філ. наук / спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київ, 2017. – 453 с. – С. 271.
75. Чорна Л. В. У пошуках ідеалу : монографія – Київ : Освіта України, 2016. – 508 с. – С. 68-69.
76. Шкловский И. С. Вселенная, жизнь, разум. 4-е изд. Москва, 1976.
77. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания. – Москва, 1978. – С. 19.
78. Электронная личность: зачем ЕС обсуждает права роботов // http://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2017/01/24/7060539/view_print/
79. Это человек: Антология / сост., вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Высш. шк., 1995. – 320 с. – С. 295-317.
80. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – Москва : Юрист, 1991. – 496 с.
81. Leach E. Models of man. // Man and the social sciences. L., 1999, p. 151.
82. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтеріоризація>

Розділ 13

Аналіз планетарної особистості як суб'єктивованого чинника організаційного буття планетарної світсистеми

(Олександр Рябека)

Сьогодні найважливіше питання, що стоїть на порядку денному, – це образ майбутнього (планетарного світу, економічного розвитку, взаємостосунки різних регіонів земної кулі) і, відповідно, роль у ньому різних типів культур і місце особистості людини в них. Як позитивний момент у розгляді цього питання необхідно виокремити дуже важливу тенденцію. Вона полягає в тому, що на зміну моделі стандартизованого світу (єдиного і одноманітного) приходять концепції, що містять у собі ідею збереження різноманіття в житті людей [72]. Але все ж у величезній більшості аналітичних публікацій роль своєрідності культур, релігій і етнопсихології мінімізована, а дуже часто цей аспект цілком відсутній.

Причину замовчування названих аспектів у характеристиці майбутнього стану планетарного світу ми вбачаємо у відсутності адекватного новій добі бачення особистості людини. За такого найбільш широкого глобально-еволюційного підходу реалізується перехід від цілісно-глобальної “картини всесвіту” до глобального знання і глобальної освіти, у процесі освоєння яких формується особа нового типу, яку можна було б іменувати “глобальною особистістю”, “громадянином світу”, “планетарною людиною”, “жителем

ноосфери”, Людиною Всесвіту, Постлюдиною, “колективною особистістю”, “корпоративною особистістю”, “умовною особистістю”, “народною особистістю”, “соборною особистістю”, “збірною особистістю” (колективне “Я”), “живою Всеросійською Особистістю”, “особистістю держави”, “територіальною особистістю”, “вселюдством” та ін. [9, с. 159-160, 209, 228-229, 235-236, 243, 249, 290, 463 та ін.]. Подібних найменувань є вже немало, але доки ще немає того, що встановилося як загальноприйнятий смисл у сучасній філософії і науці.

Ми ж будемо дотримуватися терміна “Планетарна особистість”, визначаючи тенденції саморозгортання людини майбутнього, оскільки ми вже звертали увагу на те, що терміни “Світова особистість”, “Громадянин світу”, “людина Всесвіту” мають для нас інший, більш широкий зміст.

13.1. Планетарна Особистість та її роль у саморозгортанні соціального світу: структура потреб сучасної людини, напрямок і динаміка їх розвитку

Завданням підрозділу є встановлення місця і ролі особистості людини у створенні, становленні, функціонуванні і розвитку існуючої світсистеми. Планетарна особистість та її атрибутивні характеристики – ось ключ до відповіді на більшість питань щодо глобалізації світового розвитку та її наслідків. Далі ми маємо довести цю робочу гіпотезу про організаційне буття планетарної спільноти протягом ХХІ століття, тобто підкріпити її вагомими аргументами.

Тому, перш ніж розпочати подальше відтворення місця і ролі особистості людини в саморозгортанні соціального світу, варто зробити, як мінімум, три відступи і пояснити значення таких понять, як: 1) “суб’єктивоване” і “об’єктивоване” та їх іманентний зв’язок з такими поняттями як “об’єктивне” і “суб’єктивне”. Як “об’єктивне” у

дослідженні розуміється все, що існує поза індивідуальною свідомістю і незалежно від неї, а як “суб’єктивне” – все, що пройшло через свідомість і існує в ній як суб’єктивований зміст об’єктивного. При цьому, якщо поняття “об’єктивне” і “суб’єктивне” являють собою найбільш загальні рівні людської природи, то категорії “об’єктивоване” і “суб’єктивоване” описують процеси взаємопроникнення цих рівнів.

І суб’єктивоване, і об’єктивоване мають загальний об’єктивний зміст, основопокладаючу субстанцію соціального світу, першу природу. У процесах опосередкування, які ми аналізуємо, суб’єктивована людиною перша природа трансформується в об’єктивовану форму і існує далі у формі найдрібніших неподільних частинок (морфи) соціального тіла. Морфа далі має самостійну долю, що описується закономірностями морфогенезу [64]. Але, якщо суб’єктивований зміст переходить в об’єктивовану форму, то буде можливим, і навіть необхідним, зворотний перехід, оскільки це видоутворення одного і того ж універсуму. У цих взаємопереходах і складається органічна єдність не тільки онтологічного, але і функціонального аспектів першої і другої природи.

Другий відступ пов’язаний із з’ясуванням смислу терміна “планетарна особистість”. Сучасна філософія вже усвідомила і відобразила цілісність явища “людська особистість”. Так, наприклад, О. Г. Спіркін пише: “Людина є цілісною єдністю біологічного (організмного), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення якісно нового ступеня – людської особистості” [77, с. 457].

Якщо цю тезу поширити на планетарний рівень, то це означає, за нашим баченням, що уся планетарна спільнота сприймається як органічний суб’єкт історичної дії, що творить і відтворює планетарне життя в повному обсязі усіх форм – економічних, політичних, культурних, організаційних, зокрема й суб’єктивованих, і об’єктивованих [81, с. 71-76; 34, с. 219-226; 82, с. 196-199; 69, с. 15-22].

Тож, на нашу думку, Планетарна особистість – це єдиний універсальний Суб'єкт планетарного розвитку з усім багатством атрибутивних властивостей людини ХХІ століття [68; 98, с. 477-562]. Звернемо увагу на деяке зміщення акцентів у визначеннях “Планетарна людина” і “Планетарна особистість”. Якщо в першому випадку йдеться про тяжіння її до першої природи, тобто до природного тваринного світу, або Фізичного Всесвіту, то у другому – про тяжіння до третьої природи, тобто до Семантичного Всесвіту.

Третій відступ – це пояснення змісту терміна “саморозгортання планетарного світу”, що є, на нашу думку, складовою соціального світу. Відповідь знаходимо в монографічній праці Ю. Бех “Саморозгортання соціального світу”. Дослідниця пише: “Алгоритм саморозгортання соціального світу являє собою самовідтворювальний, космологічний за походженням, енергетикою й спрямованістю, багатетапний процес, що за змістом утримує зародження соціального світу, тобто в глибині розумної живої речовини – людини, а конкретніше, – планетарної людської спільноти, знаходить продовження шляхом виходу в самостійне й незалежне від особистості людини та її стихійних й організованих форм буття й, зрештою, завершується переходом в іншу площину, в якій існує у формі надколективних утворень і безособистісних форм соціальної суб'єктивності, що розчиняються в безмежному космосі” [7, с. 35].

Отже, саморозгортання планетарного світу ми розуміємо як процес озовнішення змісту потенційного соціального світу, продуцентом якого є окремі особистості або колективи людей, за нашою термінологією – Планетарна особистість. При цьому нас цікавить тільки одна складова алгоритму саморозгортання соціального світу, а саме: планетарний рівень, на якому має панувати негентропія, тобто соціальний порядок, що підтримується Світовим громадянським суспільством, Світовою державою і Світовим урядом.

Водночас, криза соціального життя кінця ХХ – початку ХХІ ст. виразно продемонструвала, що Всесвіт не тільки інтенсивно переструктурується, а й заявляє про себе в галузі політичної практики, оскільки ООН поставила за мету сприяти становленню єдиного соціального світу, Європа заявила, у свою чергу, про

формування Єдиного європейського простору. При цьому ми маємо усвідомлювати, що планетарне середовище, в якому проривається назовні зміст соціального, що продукує Планетарна особистість, може його видозмінювати, тому останнє може отримувати не тільки принципово нові життєздатні форми в ході гомеорезу, а й мутантні форми завдяки явищам гомеоклазу.

Тож Особистість людини породжує планетарний соціальний світ і несе за нього відповідальність. Вона робить це завдяки біологічним і соціальним властивостям свого біологічного тіла. Діючи разом, вони, властивості, забезпечили процес породження оригінального за формою і змістом процесу саморуху універсуму, названого дослідниками соціальною або другою природою.

Спочатку соціальний світ набуває потенційної форми і до певного часу прихований у структурі особистості. Механізм цього перетворення розкритий у праці В. Беха “Людина і Всесвіт” [5]. Механізм виникнення і підтримки потенційного соціального світу в структурі людської особистості став зрозумілим завдяки побудові повної моделі семантичної структури особистості.

Теоретичний аналіз суті соціального світу показав, що творцем її справжньої форми, тобто реального соціального світу, може бути тільки колективний суб’єкт – планетарна спільнота, оскільки за своєю природою соціальність є реалізованим корпоративним принципом. Від себе додамо тільки те, що це має бути активний суб’єкт.

Тому цілком мав рацію А. Тойнбі, який писав: “Проведений нами аналіз виявив суттєвий момент, який має важливе значення для подальшого дослідження (історії – О. Р.). Аналіз “полів дії” і “носіїв дії” передбачає не тільки те, що “речовина або матеріал Всесвіту” є “діяльністю, а не матерією, але також і те, що ця діяльність організована і чітко спрямована. Мікрокосм вносить цілеспрямовану дію в макрокосм; а дія, будучи головною темою людської історії, є тиском окремих людей на загальну основу відповідних полів дії, основу, яку ми і називаємо суспільством. Поле дії – і до того ж перетин деякої безлічі полів – не може саме бути джерелом дії. Джерелом соціальної дії не може бути суспільство, але ним може бути окремий індивід або група індивідів, поля дій яких і складають суспільство. Суспільство не є і не може бути нічим іншим, окрім як

посередником, за допомогою якого окремі люди взаємодіють між собою. Особистості, а не суспільства, створюють людську історію” [83, с. 253-354].

Як зазначив президент Суспільної академії наук геоекономіки і глобалістики, доктор економічних наук, академік РАЕН Е. Г. Кочетов, нині “з особливою силою заявили про себе дві проблеми: 1) проблема суб’єкта змін; 2) проблема фазового переходу. Коли проблеми назріли (і перезріли!), то неминуче народжуються нові парадигми, що перетворюють світ, а також неминуче виходять на світову арену суб’єкти світового розвитку . Хто візьме на себе головну роль “рушія” світових перетворень: “Світова система”, “Світова спільнота”, “Людина”? Відповідь на це питання в ясній і чіткій формі могутньо сформулювали Нові люди” [47].

Наука висвітлює подібний прорив як дорогу до Всесвіту нового Ренесансу, як зародження і вихід на світову арену “Нових людей”. Нові люди вже реально формують ескіз нового Всесвіту і освітлюють дорогу до нього. І цей ескіз являють світові з високих інтелектуальних майданчиків. Серед них – високі парадигмальні установки Родоса, озвучені на Світових громадських форумах “Діалог цивілізацій” [47].

Нові люди (The New People) – люди із спокійним поглядом на речі, здатні до інтелектуального їх “обмацування”, тобто близькі до їх сутностей; люди, що не дали себе обдурити і захопити ідеологічними догмами і іншими галюцинаціями, а тому – рідкісні навіть серед вільних; люди, озброєні новим, об’ємно-мережевим методом пізнання світу, дозрілі і підготовлені для того, щоб організувати і облаштувати наш світ, – всесвіт нового Ренесансу, тим самим забезпечити буття, гідне своєї сили, краси, життєлюбності і інтелекту. “Нові люди” проголошують вищою цінністю “Людину”, її життя і свободу. Саме “Людина” виступає суб’єктом історії, активним суб’єктом великих справ і великих вчинків.

Виникнення глобальних проблем у процесі вичерпання соціальної домінанти М. А. Чешков розглядає як передумову для становлення нового суб’єкта – людства в цілому, що виявляє себе в активності різних неформальних рухів, підйомі релігійно-духовних шукань, розробці різних проектів світоустрою, діяльності світових

інститутів. Усі ці явища М. А. Чешков розглядає і як тенденцію до “становлення індивіда, що прагне до самореалізації через знаходження “уселюдності” і реалізує тим самим свою “постійну присутність в історії” [96, с. 49]. З огляду на це, ми поділяємо погляд тих дослідників, які вважають, що суб’єктом у цьому випадку є групи, колективи, етноси, народи, тобто планетарна спільнота.

Про те, що планетарна спільнота розпадається на людей минулого, сьогодення і майбутнього відомо давно. Ось цитата з книги Е. Тоффлера, написаної та опублікованої в 1970 році, і зовсім недавно перекладеної російською мовою за назвою “Шок будущего”. Е. Тоффлер писав: “70 % мешканців Землі живуть полюванням, збиранням чи сільським господарством – це “люди минулого”. Більш 25 % населення Землі живе у промислово розвинених країнах – це “люди сьогодення”. Решту, 2–3 % населення планети не можна назвати ані людьми минулого, ані людьми сьогодення ... про мільйони чоловіків і жінок можна вже сказати, що вони живуть у майбутньому” [84, с. 27]. Це було написано близько 45 років тому. Сьогодні це розшарування вже проявляє себе як об’єктивна тенденція розумового розвитку планетарної спільноти.

Оскільки дослідження Планетарної особистості проводиться нами на основі ідеології наукової школи ноосоціогенезу, самоорганізації і саморегуляції соціальних систем, то її властивості ми маємо відтворити саме у цьому дискурсі. Почнемо з аналізу вітальних і соціальних потреб Планетарної особистості, які вона має придбати протягом ХХІ століття.

Вітальні потреби Планетарної особистості ми сприймаємо у їх класичному вигляді, тобто стан здоров’я індивіда є первісним чинником ефективності діяльності, а також об’єктивним обмежувачем можливих сфер самореалізації конкретної особистості. Звісно, у процесі життя людина може нехтувати станом свого здоров’я чи працювати над його покращанням, але вроджена фізична неповноцінність робить недосяжною продуктивну діяльність у певних сферах. Життя людини загалом можливе тільки за умови задоволення нею вітальних потреб – властивих їй як живій істоті первісних біогенних потреб у повітрі, воді, їжі, житлі тощо.

У сучасній системі потреб вітальні потреби посідають перше місце, але поряд з ними такою ж життєво необхідною виявляється потреба особистості в самореалізації, зміст якої полягає в необхідності творчої діяльності та певної організації соціальної поведінки. Мірою гармонійності сполучення цих видів потреб визначається рівень ефективності об'єктивації сутнісних сил особистості. Спрощено кажучи, одні люди здатні створювати нове тільки будучи ситими, а інші не можуть їсти, доки не створили чогось нового, але максимальна ефективність самореалізації особистості досяжна винятково за умови гармонійного поєднання задоволення вітальних потреб з творчістю.

Природні задатки особистості – це її родові здібності: фізичні, інтелектуальні, емоціональні тощо. Будучи отриманими від природи сутнісними силами, сукупність природних задатків створює базу для розвитку цілісної структури особистості і визначає спектр здібностей, які мають шанс реалізуватися. Люди не владні над своїми природними засадами – навпаки, вони плоттю, кров'ю та розумом належать природі. І хоча все біологічне в особистості соціологізується, але до певної межі: біологічна організація людини є щось самоцінне, і жодна соціальна мета не може виправдати свідомого знищення природних задатків. Ефективна самореалізація особистості можлива лише за умови відповідності вчинків людини її внутрішнім нахилам.

У цій площині варто зауважити, що біологічне тіло планетарної людини протягом ХХІ століття навряд чи набуде значних змін. Хоча процес визрівання і вихід назовні атрибутивних властивостей біологічного організму не зупинити. Уже на початку ХХІ століття видно, як швидко у наше життя прориваються нові властивості людини. Про це можна судити на основі зростання наших знань про дітей індиго і людей-кристалів. Ще зовсім недавно ми про це зовсім нічого не знали, але сьогодні нові типи *homo sapiens* вже є реальністю, і нею цікавиться сучасна наука [93; 95; 97, с. 292-295; 78, 73; 22, с. 78-88].

Для задоволення вітальних потреб розробляються спеціальні технології, до яких можна віднести використання знань у вивченні паранормальних явищ і паранормальних якостей людини, а також

психотехнологій за допомогою так званих сліперів, парапсихологів, військових екстрасенсів або “космоенергоспецоператорів”. Нагадаємо, що сліпер [101] – це оператор сенситив (парапсихолог), що використовує себе як різні стани для входження у будь-який образ, незалежно від того, предмет це, людина або якась тварина, дістаючи при цьому можливість цілком опанувати предмет входження, повністю контролюючи предмет, до якого він увійшов.

Сліпер – людина, здатна з легкістю проникати в думки іншої людини. При цьому йому не заважають “стіни” і насильницьке блокування пам’яті. У стані трансу сліпер може проникати в найвіддаленіші частини пам’яті і знайти інформацію, яку не може згадати навіть сам випробовуваний.

Крім того, сліпер може так само заміщати, видаляти або задавати спогади випробовуваного на необхідні. Уперше сліпер використовувався в 1943 році німецькими спеціальними військами. 16 жовтня 1944 року такий фахівець був випадково захоплений британськими військами.

Як свідчать сучасні інформаційні джерела [101], підготовкою незвичайних пси-спеціалістів, яких, зазвичай, називають ясновидцями, нині займаються для Головного розвідувального управління Російської Федерації (ГРУ) – військової розвідки, що з погляду ортодоксальної науки в принципі неможливе. Але цього мистецтва, як свідчать фахівці, можна навчитися. Відбувається це у засекреченому спецвідділенні в одній підмосковній військовій академії. Це відділення було створене для підготовки військових екстрасенсів або “космоенергоспецоператорів”, як іменувалася ця військово-облікова спеціальність. З метою конспірації їх називають просто спецоператорами.

На практиці доведено, що середня вірогідність отримання правильних результатів за допомогою далеkobачення складає 82%. Останні 18% припадають на стреси, від яких будь-яка людина не застрахована, зокрема й парапсихолог [101].

Наприклад: людина йде вулицею і повз неї проїжджає автомобіль. Сама людина не звертає особливої уваги і йде далі, але автомобіль потрапив у поле зору на мить. Сліпер, прозирнувши в її

пам'ять, може розглянути автомобіль у найдрібніших деталях (точніше, ту частину, що була в полі зору людини).

З практики спецслужб майже усіх провідних країн відомо, що вони цілеспрямовано практикують кодування людини. Наприклад: людину можна закодувати на вбивство, крадіжку, насильство, самогубство, зраду в національних масштабах. На відміну від гіпнозу, кодування діє жорсткіше і, як правило, здійснюється за допомогою електроніки і наркотичних засобів. При цьому в поведінці “закодованого” немає нічого дивного, немає жодних змін до критичної точки. Але як і в гіпнозі, потрібна точка відліку і точка завершення. Певний код, слово, набір цифр, звук або ситуація, яка діє як спусковий гачок. Сліпер може проникнути в мозок закодованої людини, знайти і розшифрувати код, після чого з'являється можливість зняти кодування ще до критичної точки.

І. В. Муравйов стверджує, наприклад, що сьогодні, щоб бути здоровим, здорового способу життя вже недостатньо. Здоровий спосіб життя як ефективний засіб його збереження і зміцнення має перейти на значно вищий якісний рівень, а саме: трансформуватися у культуру здоров'я, остання, будучи сукупністю знань філософського, педагогічного, медичного та соціально-педагогічного спрямувань, збагачує духовне, психічне, фізичне життя індивіда, формує особисте ставлення до здоров'я та життєдіяльності, допомагає людині осмислювати парадигми буття. Саме від самопізнання та усвідомлення здоров'я як головної життєвої цінності залежить здоров'я як окремого індивіда, так і всього суспільства (і людства загалом) [58, с. 126].

Соціальні потреби Планетарної особистості нас цікавлять значно більше, оскільки, власне, завдяки цим якостям вона породжує, творить і відтворює планетарний соціальний світ. “Соціальні потреби, що змінюються, виражають, зрештою, природу людини, детермінують розвиток когнітивної сторони історико-філософського процесу і культури загалом” [54, с. 169].

Концептуально ми зводимо соціальні потреби, що мають сформуватися у Планетарної особистості і розвинутися протягом XXI століття, до двох принципових моментів, а саме: 1) вихід на перший план інформаційних потреб, що детермінується вступом

світової спільноти в етап інформаційної цивілізації; 2) загострення потреби в якісно іншому соціальному спілкуванні або соціальній взаємодії, що має бути побудована на раціонально організованих смислах. На цій основі має сформуватися навіть новий тип особистості – Інтермен [28, с. 83-91; 29, с. 242-243], що приведе до появи на вищому організаційному рівні якісно нової кратологічної спільноти – Інтерократії. В Україні, наприклад, на президентських виборах 2014 року Інтернет партія України на своєму V з'їзді висунула кандидатом у президенти Дарта Вейдера. “За результатами тих, що пройшли внутрішньопартійний праймериз, упевнену перемогу отримав Владика Ситх Дарт Вейдер, отже, саме він стане кандидатом на пост президента України від нашої партії”, – заявив лідер Інтернет партії України Дмитро Голубов [26]. Пояснимо це більш детально.

Спочатку про інформаційну людину та її потреби і ризики. Як відзначає російський дослідник В. Устьянцев, “інформатизація повсякденного життя і поява нового інформаційного поля людського буття не проходить безслідно для життєвого світу людини. У електронному просторі змінюються поведінкові стандарти та ціннісні орієнтації особистості” [88, с. 6-9].

Американський соціолог М. Маклюен у своїх дослідженнях характеризує інформаційне суспільство як епоху “інформаційного індивіда” в умовах перемоги електронної (аудіовізуальної) комунікації, що підвищує інтелектуальні здібності і творчий характер особистості. Він вважав, що електронна революція перекраює життя [53].

Об'єктивно, під впливом нових інформаційних і телекомунікаційних технологій формується новий образ людини: її новий світогляд, нові потреби і новий спосіб життя. Тому можна сказати, що інформатизація сучасного суспільства породжує новий образ людини – Інформаційна людина. Зміни, що відбуваються в стилі життя та системі цінностей, а саме: можливості поєднання всіляких інтересів та ролей, виокремлення нових принципів структуризації часу протягом життя загалом, потенціал розвитку, надлишок інформаційних комунікацій, – все це та багато іншого сприяє становленню людини, що володіє специфічними характеристиками.

Сучасна людина стикається з проблемою простору симуляції, що створюється новітніми технологіями. Всяке людське життя стверджується як проста віртуальна видимість. Індивіду в цьому світі відводиться лише одна можлива роль – відчуженого спостерігача.

Таким чином, змінюється свідомість людини. Витіснена на периферію “нудна” побутова реальність слугує лише деяким неприємним доповненням віртуальної гіперреальності. Людина епохи постмодерну, занурена у віртуальну реальність, захоплено “живе” в ній, усвідомлюючи її умовність, керованість її параметрів і можливість виходу з неї.

Можна стверджувати, що сьогодні явно виокремилися дві альтернативні тенденції впливу мережі Інтернет на сучасну людину:

а) позитивний вплив дозволяє говорити про принципово новий рівень розвитку техніки, науки і культури, що збагачує планетарну спільноту можливістю проявити себе; працювати, не виходячи з будинку, що досить актуально для інвалідів; розширювати географічні зони економічної співпраці; мати доступ до шедеврів світового мистецтва тощо;

б) негативний вплив, обумовлений зміною свідомості сучасної людини, пов'язаної зі специфічною залежністю від Інтернету; з проблемами анонімності, вседозволеності, безкарності кіберзлочинності та мережевого шахрайства. З'явилися й порівняно “нові” проблеми – у Мережі виникають клуби самогубців, наркоманів, терористів-початківців тощо. Спостерігаються порушення адекватності людської поведінки в реальності, втрата життєвих орієнтирів, “розшарування” структури особистості, віртуалізація її свідомості. Найбільш складні проблеми деструктивного впливу інтернет-пристрастей на людину стосуються моральних принципів: явний дефіцит поваги до думки віртуальних співрозмовників, ігнорування авторських прав на матеріали, що представлені в Інтернеті; тотальний плагіат, нетерпимість до інакомислення; захоплення мережевим хуліганством тощо [8].

Є. Касперський, засновник антивірусної компанії “Лабораторія Касперського”, у своєму виступі на конференції Counter Terror Expo в Лондоні виокремив п'ять основних, на його думку, загроз для звичайних користувачів, що існують у кіберпросторі [2]. Першою з

них, на думку Є. Касперського, є кіберзброя, створена спеціально з метою атак на будь-які об'єкти. Другою важливою небезпекою, з погляду російського фахівця, є використання соціальних мереж для масового маніпулювання людьми. Ще однією потенційною небезпекою Є. Касперський вважає дітей інтернет-покоління і те, як вони взаємодіятимуть з політикою. Також небезпека для користувачів полягає в звичайних хакерських атаках, які стають дедалі більш поширеними, переходячи з настільних комп'ютерів до смартфонів і інших мобільних пристроїв. Останньою важливою небезпекою для сучасних користувачів є зникнення конфіденційності внаслідок розвитку соціальних мереж і інших сервісів такого роду.

Загалом помітним у філософії став зсув у сприйнятті образу людини. В індустріальній добі створюються теоретичні моделі людини, в яких розглядається залежність людини від знеособлених соціальних сил. Це образи – моделі “Людини самотньої” (Д. Рісмен), “Людини бунтуючої” (А. Камю), “Людини, представника класу”, (К. Маркс), “Людини маси” (Г. Ортега-і-Гасет), “Одномірної людини” (Г. Маркузе), “Людини замкненої” (Н. Еліас), “людини споживаючої” (Е. Фромм) тощо. Що їх об'єднує, не зважаючи на відмінність в узагальненні, щодо якостей людини? Підкреслення залежності людини від суспільства, первинності суспільства при постійній взаємодії людини та суспільства. Головним тут було адаптуватися під вимоги суспільства, тобто забезпечити гомеостаз. У соціології поняття соціальної адаптації було висвітлене в працях Л. П. Буєвої, Т. Г. Дичева, І. С. Кона, Г. І. Царегородцева, А. В. Дмитрієва, С. М. Іконнікової, В. Т. Лісовського, М. М. Руткевича, Ф. Р. Філіппова, А. Г. Чередниченко, В. М. Шубкіна.

У той час, як сучасні концепції взаємодії людини та суспільства суттєво змінюються, людина має забезпечити сталий розвиток суспільства, тобто досягти гомеорезу. Як результат, з одного боку, у соціальних науках існують образи людини, які відображають суперечність сучасного індивіда, що живе в епоху перехідного суспільства. Це “Лукава людина” Ю. Левади [50, с. 5-24], “Загублена людина” В. Ядова [104], “Людина – кентавр”, “Парадоксальна людина” Ж. Тощенко [85], “Катастрофічна людина” В. Шубкіна. У когнітивній психології існує тип “Людини-комп'ютера”, “Людина

реактивна” представлена у біхевіористичній концепції моделлю людини як стимульно-реактивної машини. “Людина-споживач”, що знаходиться під впливом власних потреб, інстинктів, потягів, представлена в мотиваційних теоріях особистості та в психоаналізі. А людина, що реалізує себе, власний “індивідуальний проект” – у гуманістичній психології. З другого боку, дедалі більш актуальними стають концепції, які підкреслюють активну, визначальну роль людини в її взаємодії із суспільством. З’являються типи “Людини – актора” [49], “Людини дієвої” [51].

Британський соціолог та антрополог Е. Ліч у власній ґрунтовній праці “Моделі людини” [107] ставить завдання простежити зміни соціально-філософських моделей людини протягом останніх століть. Кожна з них відповідає певному історичному етапу в соціальній філософії. Розглянувши ці моделі, Е. Ліч приходить до висновку, що жодна з них не може вичерпно представити людину, і, на його думку, це пов’язано з наявністю у неї свободи волі, а тому він принципово ставить питання про можливість побудови “моделей людини” загалом. У дослідженні термін “модель” використовується ним у значенні жорсткої спрощеної концептуальної схеми, яка слугує допоміжним засобом для пізнання (саме в такому значенні філософи та соціологи ХХ ст. – Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, К. Леві-Строс будували свої моделі). Е. Ліч виокремлює чотири моделі людини: 1) “декартівська”; 2) “дарвіністська” (контівська); 3) модель “молодого Маркса” ; 4) “Маусса (Малиновського)”.

З другого боку, у випадку оцінки майбутнього стану людини, науковці виокремлюють людину-челенджера (challenge), людину мережі або networker, людину – понтіфіка, людину – навігатора, які в сумі, за словами російського дослідника С. Смирнова, являють собою “Людину переходу” або homo ludens [73]. Не варто також забувати про людину-кіборга, модель якої активно обговорюється багатьма дослідниками [95]. Ці “моделі людини” існують згідно з “фігурою ідентичності”, і залежно від історичного процесу розвитку для кожного періоду характерна власна модель людини.

Особливо нас цікавить віддзеркалення в літературі так званої Постлюдини, оскільки ми розуміємо, що це її образ з кінця ХХІ століття. С. Хорунжий, розглядаючи проблему формування

Постлюдини, зазначає, що на сьогодні антропологічний “сплеск” принципово відрізняється від попередніх: “Вперше в історії Людини повна трансформація нею самої себе, власної природи та конституції, стає технічно здійсненою, і Людина визначеним чином, неухильно починає вже вибудовувати відповідні практики.

На цьому рубежі виникає необхідність поставити заново майже всі базові питання антропології: про існування “природи” та можливість “визначення” людини, про особистість, про ідентичність індивідуальну та видову, про ціннісні та етичні основи людського буття і last but not least, про критерії вибору та оцінки трансформативних стратегій, межах дозволеності трансформацій” [94, с. 10-31]. Водночас, подібна рефлексія тільки на стадії становлення, оскільки сьогодні обговорюються, головним чином, самі практики, їх деталі, шляхи, сам образ Людини, а вже менше за все – обговорюються безпосередні наслідки такої трансформації.

Дослідник зазначає, що хоча слово “постлюдина” давно вживається в літературі, сам термін досі не має прийнятого наукового визначення, ні як філософський концепт, ні як поняття науково-технологічної сфери.

Водночас, у серйозній науковій літературі загалом уникають цього терміна, віддаючи перевагу прикметнику *posthuman*. Але, на думку дослідника, за цим стоїть ґрунтовна причина – у Постлюдини немає справжньої дефініції, тому що її самої ще немає, вона тільки “на підході”. І існує два шляхи, які виявляють безперечну тенденцію до зближення і зімкнення, але вони поки що різні.

Комп’ютерні технології входять в антропологію, здійснюючи кардинальне розширення інтерфейсу “мозок – машина” (ІММ). Коли ІММ захоплює певну критичну долю активностей і здібностей людини – є підстава говорити, що людина перетворюється на гібрид людини і машини, тобто Кіборга (термін, введений ще в 1960 р., і позначає будь-який гібрид людського тіла, включаючи мозок, і штучних механізмів). Отже, Кіборг – це перший вигляд Постлюдини, і до його появи ведуть стратегії, що розвивають всі форми поєднання і зрощення людини з комп’ютерною технікою.

Далі, генотехнології входять в антропологію, просуваючись до можливості практичного маніпулювання генетичною програмою,

геномом людини. Коли генетичні зміни перевищують певну критичну долю генетичного матеріалу людини, є підстава стверджувати, що людина перетворюється на іншу, відмінну від людини живу істоту. У цих істот немає сьогодні єдиного загальноприйнятого імені; але С. Хоружий використовує досить адекватний термін “Мутанти”. Таким чином, на його думку, Мутант – другий вигляд Постлюдини, до появи якого ведуть певні стратегії розвитку генотехнологій.

Ці ж стратегії ведуть до можливості ще однієї екзотичної істоти – Клона, тобто точної генетичної копії іншого людського організму. Клон – генетично нормальна людська істота і, тим самим, не Мутант, проте, маючи характер “копії, а не оригінала”, він виявляє глибокі антропологічні відмінності, через які також, на думку вченого, може розглядатися як Постлюдина. “Отже, Кіборг, Мутант, Клон – три версії Постлюдини, до кожної з яких ведуть певні антропотехнологічні практики, що сьогодні вже активно розвиваються (хоча і не досягли фінальних плодів), але викликають при цьому настільки ж активні заперечення та сумніви” [94, с. 10-31].

“Людина Мережі – Інтермен”, також є одним з проектів стану майбутньої людини. Ми не маємо наміру детально передавати висновки інших авторів з цього приводу [29, с. 242-243]. Наведемо лише визначення І. В. Девтеровим феномена Інтермена, оскільки це потенційно знайома нам особа, мається на увазі його особисті якості і суспільне середовище, під яке він має адаптуватися протягом ХХІ століття. “Інтерменом можна назвати людину ХХІ-го століття, життя якої тісно пов’язане (зав’язане на) з Інтернетом. Особистість інтермена формується в Мережі і належить мережевим співтовариствам. Інтермен буде плани, виходячи лише з можливостей, що відкриваються Мережею, інтелектуально і емоційно прив’язаний до неї, залежить від процесів, що відбуваються в кіберпросторі, переживає захоплення і потрясіння у зв’язку з подіями, що відбуваються в Мережі, закохується і ненавидить через Мережу, шукає допомоги, підтримки через Мережу. І лише Мережу. Психологічно Інтермен прив’язаний до процесів у Мережі, що мають до нього безпосереднє відношення, бо лише їх вважає справжніми, вартими його уваги та часу. На нашу думку, сутністю Інтермена є його здатність реалізовуватись у такій локальній особистісній

системі, що визначається поняттями: Інтермен-маргінал (звичайний користувач інформацією), Інтермен-хакер (користувач прихованою інформацією) і Інтермен-креативщик (творець інноваційних інформаційних проектів) [28, с. 83-91].

Ми вважаємо, що характер соціальної діяльності Інтермена визначається не тільки тим, що чинник тілесності відходить на задній план (виділено – О. Р.) разом з наочно-матеріальною дійсністю, покликаною лише забезпечувати його електронну особистість та її успіхи у самореалізації. За характером соціальної діяльності Інтермен з необхідністю набуває креативності, що й забезпечує його новаторське існування. Серед особливостей соціальної діяльності Інтермена в сучасних умовах на чільне місце виходить його активізація в Мережі через блогосферу, самотворення і самоконструювання, з побудовою бажаного образу Самості, який максимально гармонізується із наявною соціальною дійсністю.

Відомий дослідник психології Інтернету Дж. Сулер в одній зі своїх статей [78] перелічує не тільки специфічні риси віртуального простору, але й агентів, що діють у ньому та створюють його. Це питання також було розглянуте, зокрема, у статті Є. Горного “Онтологія віртуальної особистості” [22, с. 78-88]. Багато властивостей віртуального простору автор атрибує віртуальній особистості. Особистість у його розумінні безтілесна, анонімна, але при цьому автономна у своїх діях і в цілому існує в парадигмі самовинайдення. Є. Горний помічає, що через відсутність у віртуальної особистості тілесності ми змушені розуміти її як щось створене винятково із знаків та дій. А оскільки для передачі знаків можуть використовуватися не лише електронні носії, властивості віртуальної особистості можуть і не бути прямо пов’язані з властивостями середовища. У такому випадку “важлива не природа носія, але ефект, що виробляється у психіці відповідним комплексом знаків” [22, с. 78-88].

Підкреслимо окремо ідею цитованих авторів про виокремлення свідомості від особистості і її самостійне віртуальне буття. На цю закономірність звертає увагу й О. Гомілко. Аналізуючи феномен тілесності в мережі, О. Гомілко наголошує, що віртуальні реальності, які створюються комп’ютерною технікою, неминуче мінімізують

реальний досвід живої людської тілесності, активно продукуючи ілюзію його повноти. Відбувається своєрідна десоматизація особистості. “Живе тіло”, що навіть для найбільш радикального філософського міркування (наприклад, у феноменології Е. Гуссерля) є основою самоідентифікації людини, перестає виконувати цю базову роль. Рух у віртуальній реальності заміщує досвід чуттєвого контакту, дотику, тілесного переживання й реагування [21].

Завдяки комп’ютерним технологіям людина здобуває можливість пережити багато різних почуттів, зокрема й такі, що є найбільш інтимними. По суті, це вихід у нове – електронне – середовище існування, де особистість має можливість ідентифікуватися з будь-якими нею обраними віртуальними тілами, що віддаляє її від власної живої тілесності. Це складає одну з головних проблематизацій сучасної культури. Можна зробити висновок, що віртуальний простір розрахований на “живе” тіло, а на запропоновану проектом модерну його знекровлену версію, “цифрове тіло”, де воно прирівнюється до інших, фізичних об’єктів з їх характеристиками матеріальності та просторовості.

Отже, потреби Планетарної особистості кардинально видозмінюються, і якщо вітальні залишаються достатньо скромними, оскільки націлені на забезпечення біологічного організму головним чином речовиною і енергією, то соціальні потреби майже миттєво “вибухають” і ставлять під загрозу буття фізичного тіла людини. Чи не є це першим кроком до променистого людства К. Ціолковського? Це по-перше.

По-друге, потенційні соціальні світи, що їх породжують Інтермени, не залишаються осторонь від породженого ними планетарного соціуму, а продовжують активно з ним співпрацювати. Таким чином, складається принципово інша картина, оскільки зміст потенційного соціального світу, що виривається назовні, неминуче вступає у взаємодію із змістом актуалізованого соціального світу. У нових умовах ХХІ століття ці дві частини соціального наразі здатні отримати принципово нову якість, яка називається цілісністю. Тому ми повинні підходити до польової форми людини (а тим більше, до польової форми планетарного людства) як до виявленої зовні якісно нової тотальності, це зобов’язує до відповідного погляду на неї

зсередини як на конкретне, яке “є таким, що розгортається в самому собі і зберігає єдність, тобто тотальність” [19].

По-третє, є усі підстави висунути робочу гіпотезу про те, що планетарна спільнота завдяки активізації атрибутивних властивостей здатна набути протягом ХХІ століття перехідного стану від планетарного до космічного буття. До цього висновку нас підштовхує й ідея К. Е. Ціолковського про перехід людства в майбутньому у фазу існування чистої енергії, яку він назвав “променистим людством”. Зокрема, це повністю відповідає древнім езотеричним вченням, які стверджують, що людство в процесі своєї еволюції проходить фази поступового втілення чистого духу в матерію, згодом, з розвитком інтелекту і здатності активної дії на світ грубої матерії, починається новий виток розвитку духовності і перехід на енергетичний рівень життя. Чи не в цьому полягає сенс виходу планетарної спільноти у “точку Q” Тейяра де Шардена?

Соціальна взаємодія у вимірі ХХІ століття набуває, завдяки вищевикладеним тенденціям, форми соціальної комунікації, що є сьогодні предметом теоретичного аналізу [52, с. 18-21; 63; 27, с. 66-72; 31, с. 34-48]. При цьому більшість дослідників погоджуються, що соціальна комунікація – це рух смислів у соціальному просторі та часі. Такий рух, що можливий лише між суб'єктами, які залучені до соціальної комунікації, робить неймовірну революційну за змістом і характером справу, оскільки перетворює ноосферу планети в життєдайний простір для буття планетарної спільноти.

Інакше кажучи, предмет нашого дослідження – організаційне буття планетарної спільноти протягом ХХІ століття – оволодіває якісно новим простором, а саме – ноосферою. Виникає гостра суперечність між біологічним тілом людини, що потребує перебування її у планетарному просторі, і її соціальним життям, що проникає у ноосферу, яка накопичує окультурені людським розумом смисли.

І це цілком закономірно, оскільки свідомість людини є перетворювачем і джерелом сенсів. Для цього людина з'явилась у Всесвіті, вона його живить сенсами, і тому саме сенс життя людини визначає її поведінку, оскільки, як зазначив В. В. Налімов, “у пошуку сенсу й полягає, передусім, сенс нашого життя” [60, с. 20].

Д. Нідлеман у книзі “Втрачене християнство” (1980) щодо пошуку сенсу людського життя пише: “Пошук у його дійсному розумінні є тією властивістю частки особистості – її розуму, який не визнає ні сучасна психологія, ні релігійність... Заглибленість у пошук означає, насамперед, потребу в Бутті та Істині” [60, с. 20].

За таких умов біологічний організм планетарної людини може зреагувати декількома способами, а саме: 1) найбільш бажаною є ситуація, у якій проявляться якісно нові властивості організму людини, що перебувають у його структурі у формі непроявлених атрибутів; 2) біологічне тіло пересічного землянина увійде в негативну фазу і планетарна спільнота вимушено обмежить своє буття можливостями планетарного простору; 3) найбільш вірогідний, коли викристалізується філа розумно обдарованих людей, що будуть здатні освоїти ноосферний простір на основі опанування ноосферного мислення, ноосферного світогляду, ноосферної свідомості і ноосферної поведінки.

Отже, фундаментальним чинником, що міняє світ, виступає настання нової ери, про яку американський дослідник Ч. Капхен писав: “Нині на порозі нова епоха – цифрова ера. Індустріальне суспільство руйнується дедалі очевидніше у міру того, як відбувається впровадження цифрових технологій. “Світанок” ери цифрових технологій і захід індустріальної епохи чинять значну дію на основні політичні і соціальні інститути, що стали плодами індустріалізації. Захід індустріальної епохи і перехід до цифрової економіки здатні серйозно похитнути основи демократичної державності”, бо “перехід від епохи до епохи, як правило, супроводжується “смутними часами”, з чого виходить, що завершення нинішнього історичного циклу ознаменується не стільки демократичним світом і глобальним консенсусом, скільки грандіозними змінами в політичному і геополітичному житті”, і ця турбулентність супроводжуватиме повернення до мультиполярного світу і забезпечуватиме зростаючу напругу між лідерами і аутсайдерами цифрової технологічної гонки” [41, с. 526].

За такого розвитку подій, який ми тут описали, організаційне буття планетарної спільноти протягом ХХІ століття сформує і надасть владу Інтерократії, тобто тим, хто здатен управляти за допомогою

медіаресурсу. Interocracy [106] є однією з форм безпосередньої демократії в її найбільш інтерактивній формі, використовуючи при цьому у всьому світі підключення до Інтернету для просування громадянської волі і дотримання народного суверенітету.

Свобода вираження політичних поглядів і свобода слова в Interocracy отримують свою якнайповнішу форму. Interocracy розширює динамічну і постійну форму референдуму до абсолютно нової парадигми буття.

Принципи Interocracy: а) свобода вираження політичних поглядів і свобода слова для усіх; б) безпосередня дія волі; в) конфіденційність і безпека даних; г) плюралізм.

Інфраструктура Interocracy системи (IIS) є усеосяжною основою для технічної підтримки влади. IIS є необхідною основою, нерозривно пов'язаною з усіма принципами Interocracy на усіх його рівнях.

Багатофункціональні IIS мають підкреслити кожен з цих принципів, безперервно оцінювати і покращувати, щоб зробити голос кожної людини почутим, дати можливість впливати і змінювати своє життя в головному питанні. Система дає можливість ініціювати і змінювати мінімуми, вибрати і управління представників. Вторинні характеристики IIS: соціальний обмін, історичне представлення і відстежування даних, персоналізація, коригування по сегментах (наприклад, мови, шрифти, видаленого доступу), універсальність.

Ми, навіть в Україні, рухаємось у даному напрямі. Про це яскраво свідчить практика реалізації у вітчизняному медіапросторі концепції Кабінету Міністрів України про Електронне врядування і про Електронний Уряд України [71]. Серед наукових праць варто вказати на перші публікації з цього приводу [32]. Далі ми ще повернемося до цієї проблеми.

Отже, ми розглянули основні риси і тенденції розвитку Планетарної Особистості, до яких вона буде прагнути протягом XXI століття. Тепер можемо зробити певні висновки з вищерозглянутого. Відбудеться, на наш погляд, перерозподіл акцентів у співвідношенні і розвитку біологічних і соціальних потреб планетарної спільноти на користь соціальних. Це – по-перше.

По-друге, вона, планетарна спільнота, почне інтенсивно освоювати засобами соціальної комунікації ноосферу, як середовище для повсякденного буття за рахунок збереження планетарного простору, як середовища підтримки у нормі біологічного організму.

По-третє, на певному етапі, а швидше за все це буде кінець ХХІ – початок ХХІІ століть, Планетарна особистість виявить перші ознаки переходу до енергетичної фази буття планетарного людства, тобто проявляться перші ознаки променистого людства.

По-четверте, організаційна потреба буття планетарної спільноти на перехідному етапі викристалізує особливу філу людей-землян, здатних оволодіти ноосферним простором.

По-п'яте, сформується певний прошарок Інтерократії, що здатна керувати соціальним розвитком у якісно нових умовах буття планетарної спільноти. Сьогодні перші паростки Електронного врядування розробляються у формі Електронного Уряду.

Далі є сенс перейти до аналізу специфіки нового, як з'ясовується, ноосферного світогляду, мислення, свідомості і поведінки в умовах наростання глобалізаційних тенденцій і інформатизації буття планетарної спільноти.

13.2. Космополітизм як засіб формування планетарного світогляду і ідеології поведінки Планетарної особистості

Завданням цього підрозділу є з'ясування умов та механізмів, завдяки яким пересічні громадяни планети можуть стати спершу планетарною спільнотою, а згодом – і Планетарною особистістю. Це викликано тим, що духовний простір планетарної цивілізації формується на новому рівні інтегрального синтезу, що перевершує існуючі форми цивілізаційного розвитку. “Глобальний світ, – пише російська дослідниця І. Василенко, – необхідно творити в діалозі цивілізацій як загальний простір багатогранної духовності – завжди

відкритий і такий, що вічно удосконалюється в процесі розуміння іншого” [11, с. 18].

Таким чином, найважливішим завданням людства, що об’єднується, є пошук і реалізація духовної складової процесу об’єднання, тобто синтез цінностей різних народів, націй, етносів та інтеграція їх у щось єдине, цільне, планетарну свідомість людства в цілому й кожної людини окремо. Адже якщо високі духовні ідеали не освітлюють життя людей, то людство неминуче впаде в пільму й ентропію. “Потрібно, щоб усі зрозуміли, – писав російський мислитель П. Новгородцев, – що не механічні будь-які вибори й не зовнішні форми влади виведуть наш народ з найбільшої безодні його падіння, а лише новий поворот суспільної свідомості” [61, с. 580]. Такий поворот необхідний сьогодні й на глобальному рівні. Процес цей, на наш погляд, надзвичайно складний та тривалий, але він уже розпочався, і власне цей факт вселяє надію на його успішне завершення.

Усі існуючі дотепер цивілізації мали регіональний (локальний) характер, планетарна ж цивілізація буде першою загальнолюдською цивілізацією. Головними передумовами її виникнення, на наш погляд, є, з одного боку, єдність біологічної природи всіх людей, з другого – соціо-культурна цілісність людства. Інакше кажучи, фундаментальна ідея планетарної цивілізації полягає у визнанні того факту, що людина й людство внутрішньо єдині, що вони є взаємовідображенням один одного. Тільки те, що необхідне для розвитку індивідуальності людини, є цінним для людства в цілому, й навпаки. На нашу думку, справжнє значення планетарної цивілізації полягає в тому, що вона гуманізує (олюднює) процес глобалізації та глобалізує людську природу.

Планетарна цивілізація діє на користь глибинної природи людини, й у цьому сенсі вона виступає як дійсно гуманістична цивілізація. Якщо зараз творча природа людини певною мірою обмежена порівняно вузькими рамками національних традицій, релігійних обмежень і державних кордонів, то планетарна цивілізація покликана зняти ці обмеження.

Розвиток людини, незалежно від національної чи релігійної приналежності, стане (вже стає!) головним пріоритетом суспільства,

що стоїть вище за будь-які родоплемінні і державні інтереси. Про це писав К. Ясперс відразу ж після закінчення Другої світової війни. Він вважав, що нова ситуація являє собою реальну єдність людей на Землі.

Завдяки технічним можливостям сучасних засобів сполучення наша планета стала певною цілісністю, повністю доступною людству, стала “меншою”, ніж колись Римська імперія. “З такої точки зору вся попередня історія здається рядом розкиданих, незалежних одна від одної спроб, множиною різноманітних витоків людських можливостей. Тепер проблемою й задачею став увесь світ у цілому” [105, с. 141]. Дуже влучно, на наш погляд, висловився з цього приводу Г. Померанц “Атомна енергія та екологічна криза нав’язують нам глобальну солідарність” [66, с. 170-174].

Якщо виходити з того, що глобальна людська загальнопланетарна цивілізація є об’єктивною неминучістю й необхідністю, то постає питання про глобальну підготовку її становлення. З цією метою ми маємо намір відпрацювати робочу гіпотезу про те, що перехід пересічного мешканця землі спочатку до складу планетарної спільноти, а згодом у стан Планетарної особистості має забезпечити три чинники, а саме: перший – це якісно нова загальнонаукова картина світу; другий – це космополітизм, що тлумачиться нами: 1) як світогляд; 2) як ідеологія; 3) як принцип розбудови нового світоустрою; зрештою, третій і головний – формування нового мислення людини.

При цьому потенційний стан існування соціального суб’єкта і світу в цілому залежить, як виявляється, від соціально-філософського визначення поняття “образ майбутнього”, яке треба розглядати як темпоральний зріз світогляду і картини світу соціального суб’єкта, що відіграє важливу роль у соціальному передбаченні організаційного буття світсистеми.

Отже, на формування Планетарної особистості впливає світогляд і загальнонаукова картина світу, якої притримується людина. Вона, як суб’єктивована ціннісно-смілова матриця, утримує увесь когнітивний потенціал особистості і уважно реагує на нові збудження її свідомості і підсвідомості. На початку XXI століття, а

саме: після соціальної кризи, загальнонаукова картина світу стала принципово іншою.

Це пояснюється зверненням філософів, науковців і практиків до синергетики і цивілізаційної призми аналізу того, що планетарна спільнота бурхливо переживає сьогодні у світосприйнятті. Соціальна реальність набула високої рухливості, ґрунтовності алгоритмів самоорганізації і саморегуляції.

Відповідно до цього нині йде пошук не загально-філософських, як це було раніше, а універсально-загальнонаукових законів і тенденцій розвитку (універсалій), причому не всякого виду розвитку і еволюції, а лише тих з них, які не уриваються, а безперервно тривають, існують упродовж усього темпорального буття Всесвіту.

Вона, загальнонаукова картина світу початку ХХІ століття, приваблює вже тим, що в ній дедалі більше й вагомніше місце займає ідея Космосу, що означає “порядок”, організованість, гармонію, досконалість, красу. Першочергово його використовували, як відомо, для характеристики військових лав та державного устрою (Аристотель, Геродот, Горгій, Демокрит, Протагор) (соціально-політичний аспект), до зовнішньої краси речей та вигляду людини, яка “привела себе до ладу” (орфіки, Парменід, Демокрит, Платон) (естетичний аспект) [1], а також до пристойності та порядності індивідів (Геракліт, Демокрит, Біант) (етичний аспект) [90].

Описуючи природу космосу, Т. де Шарден звертається до “невразливої цілісності його ансамблю”, а саме: системи (космос – за своєю множинністю), цілого (космос – за своєю єдністю) та кванту (космос – за своєю енергією), який розгортається “в середині необмеженого контуру”. Всесвіт представляється певною масою, яка знаходиться у процесі перетворення [100].

Планетарна особистість має знайти своє місце у цих перетвореннях Космосу хоча б для того, щоб уникнути з третьою природою екологічних колізій, які планетарна спільнота мала через недалуге поводження з першою природою – багатством земних надр, лісів, морів і океанів.

Іншим чинником, як ми зазначали вище, є космополітизм у трьох його іпостасях. На користь такого вибору спрацьовують й ідеї глобалізму і глобалізації управління соціальними системами. Хоча

варто віддати належне й критикам позитивного погляду на організаційну функцію космополітизму. Серед інших критикують космополітичний світогляд А. Сміт та С. Хантінгтон; космополітичну демократію – Дж. Боман, С. Гьорг, Г. Хірш, П. Шміттер, А. Вендт, Д. Золо та інші.

Оскільки прибічників космополітизму значно більше, ніж противників, то ми залишаємось на обраній дослідницькій позиції. Як правило, на користь цього наводяться дуже різні аргументи, серед яких можна виокремити наступні [99, с. 95]:

– світове співтовариство являє собою функціонально взаємозалежну цілісну систему, що складається з безлічі підсистем різного рівня і конфігурації;

– у людства в ХХ столітті, особливо зі вступом в ядерну еру, з'явилися спільні інтереси, що вищі за будь-які приватні інтереси;

– спільні інтереси одержують моральну санкцію в новій універсальній системі цінностей, таких як світ, економічне благополуччя, соціальна і політична справедливість, екологічна безпека, самореалізація особистості;

– ці інтереси і цінності можуть бути виражені як загальні цілі людства, усвідомлення яких, насамперед політичною елітою, є необхідною передумовою розумного втручання в стихійні процеси суспільного розвитку.

Вище наведена позиція М. А. Шепелева нас цілком влаштовує, оскільки він апелює до інтересів світового співтовариства, а ми, коли обґрунтовували організаційне буття планетарної спільноти як соціальну проблему, сформулювали головну суперечність цієї проблеми, що полягає у розірваності соціальних потреб і інтересів світсистеми.

Далеко не дивно, що саме кінець ХХ століття ознаменований новим сплеском космополітичного універсалізму. Один з провідних його представників, Зб. Бжезинський, вперше висунув тезу про необхідність створення системи глобального планування і довгострокового перерозподілу світових ресурсів, формування глобальної еліти і наднаціональної світової влади під політичним керівництвом США. Апофеозом космополітичного універсалізму можна вважати Хартію Землі, текст якої розроблявся десять років і

був схвалений Міжнародною комісією з Декларації Землі при ЮНЕСКО в березні 2000 року. У ній викладені основні принципи сталого розвитку як “загальноприйняті стандарти, якими повинні керуватися всі люди, організації, ділові кола, уряди і транснаціональні інститути і за якими повинна оцінюватися їхня діяльність” [92].

Ідея космополітизму не є новою, оскільки вона виникла ще в Античні часи. Сократ, Діоген Синопський, Зенон з Кітіону, Антифонт, Гіппій були першопрохідцями у створенні ідеї єдиного соціального світового устрою. Кініки, стоїки, киренаїки та софісти продовжували пошуки своїх ідейних лідерів. Цими мислителями була закладена центральна ідея космополітичного світогляду. Героклій Стоїк своєю “моделлю концентричних кіл” змалював оточення космополіта та заклав основи механізму реалізації досліджуваного принципу.

І. Кант – визнаний ідеолог космополітизму класичної німецької філософії. У своєму трактаті “Про вічний мир” він відобразив основні засади існування держав, які у своїй реалізації створять єдиний космополітичний світ. У “Критиці практичного розуму” Майстер декларує основи спільного співіснування. В “Ідеї всезагальної історії у всесвітньо громадянському праві” розкриває механізм реалізації досліджуваного принципу. Ідея вічного миру також розвивалася у творчості таких літераторів, соціологів, філософів, як Л. Толстой, Е. Роттердамський, Я. А. Коменський, В. Пені, Ш. Ірине де Сен-Пьер, Ж. Ж. Руссо, І. Фіхте, І. Гердер, В. Малиновський та ін.

Сучасні дослідники розглядають космополітизм як нову парадигму буття, як необхідний крок планетарної спільноти до свого ідеального існування. Загальну концепцію космополітизму відображено в працях закордонних сучасників: У. Бека, Д. Арчібугі, Д. Хелда, Х. Брігхауза та Г. Брока, Р. Коена та Р. Файна, М. Фезерстоуна, Д. Холлінгера, С. Малколмсона, С. Поллока, Х. Бхабха, С. Брекенріджа, С. Шевлера, Дж. Валдрона та ін. Генезу космополітичного світогляду крізь історію досліджували І. Браун, Х. Харріс, Д. Хітер, Дж. Молес, Т. Шлерет, С. Тоулмін.

Концепцію космополітичної демократії формували Д. Арчібугі, Д. Хелд, М. Кьохлер, Р. Баубьок, У. Бек, С. Бейтз, Т. Бреннан,

Дж. Габермас, Б. Холден, Т. Погг, Дж. Росенау, М. Шоу, Дж. Томлінсон, М. Зюрн.

Космополітичне право та правосуддя досліджували С. Андерсон-Голд, Б. Баррі, Д. Бітам, С. Коней, Р. Фалк, Н. Фрезер, А. Хоннет, Р. Гудін, Д. Хелд, Д. Хірш, С. Джонс, А. Купер, Т. Погг, Дж. Роулс, М. Зюрн, С. Джорджес. Явище глобальної культури розглядали У. Бек, С. Брекенрідж, Х. Баба, Д. Чакраборті, У. Конноллі, М. Нава, Б. Жержинські, Дж. Уррі, Б. Тьорнер, Г. Захарі, М. Реджев, Дж. Томлінсон, Дж. Уррі.

Космополітизму присвячені праці Дж. Дерріда, Д. Леві, Н. Шнайдера.

Деякі автори прогнозували перспективи Європи в дискурсі реалізації принципу космополітизму: І. Балібар, У. Бек, І. Гранд, Н. Бреннер, Г. Деланті, С. Румфорд, М. Гревер, Л. Паулі, М. Кілдор.

Розвиток постколоніального світу зображали Т. Бреннан, І. Чамберс та Л. Кьорті, П. Чіа, А. Дірлік, М. Майоші, С. Рандерія, У. Робертсон, П. Ван дер Веер, С. Зубайда.

Пошуки в площині нормативного космополітизму здійснювали К. Аппія, Д. Арчібугі, Дж. Боман, М. Лутз-Бакман, Т. Бреннан, Г. Каваллар, С. Ковел, С. Кронін, Р. Де Грейф, Р. Фалк, Р. Файн, У. Сміт, Дж. Габермас, Л. Харріс, Д. Хелд, А. Купер, Т. Мартенс, Р. Міллер, М. Нассбаум, Р. Рорті, Н. Стівенсон, Дж. Валдрон, А. Вуд.

Серед українських мислителів ідеологом космополітизму визнаний М. П. Драгоманов, який у своїх працях та поглядах надав йому “українське обличчя”. Дослідженню планетарної єдності присвячені праці та філософські пошуки В. П. Беха. Аналіз сучасних змін та трансформації здійснено в працях В. Г. Воронкової [15], [17], О. Похльовської [67], М. А. Шепелева [99], Є. М. Суліми [79] та ін.

Якщо виходити із вчення В. І. Вернадського про ноосферу, то людина – закономірний наслідок планетарної еволюції. У такому разі, актуальною стає його ідея про те, що ноосферна свідомість повинна мати глобальний характер: “Людина уперше реально зрозуміла, що вона житель планети і може – повинна – мислити і діяти в новому аспекті, не лише в аспекті окремої особи, сім’ї або роду, держав або їх союзів, але і в планетарному аспекті” [13, с. 28].

У 1992 році відбулась конференція ООН з довкілля та розвитку. Лідери 179 країн прийняли модель сталого розвитку, а у 2012 – уточнили генеральний шлях руху світового розвитку і перейшли до створення алгоритму зеленої економіки. Ідеологічним фундаментом стратегії сталого розвитку повинна стати концепція В. І. Вернадського про перетворення біосфери на ноосферу. Сьогодні ми маємо визнати “збагачення планетарного устрою ноосферою, що породжується біосферою Землі”. Тут доречним буде посилення на принцип коеволюції у співвідношенні між планетарною спільнотою, біосферою і ноосферою. “Сьогодні, коли люди, творячи ноосферу, неймовірно розширюють межі, масштаби штучно створюваного середовища існування, змінюють навколишню біосферну дійсність так і до такої міри, що остання у своїй адаптаційній функції “не встигає” за еволюцією, усвідомлення принципу ко-еволюції як вищої цінності є життєво важливим для людства і перетворюється на його основний вектор і головну стратегію життєдіяльності. Ноосфера може існувати тільки на принципі ко-еволюції з біосферою” [62, с. 101].

Вище ми вже довели, що планетарна спільнота налаштована на соціальні комунікації, що розташовані у ноосфері, і тому виводять її у Космос. Планетарна особистість, це планетарна людина, що спрямована у Космос. Внутрішній потяг до нового середовища буття настільки потужний, що понад 200000 мешканців Землі погодилися назавжди покинути планету і переселитися без повернення на Марс.

Набуття Планетарною особистістю властивостей для опанування ноосферного простору можливе за декількох умов. Перша умова – вона має навчитися но-новому мислити; по-друге, філософія повинна забезпечити наш світогляд відповідними модусами і символами; по-третє, наука повинна накопичити наукові знання про буття людини у ноосферному просторі, а культура і освіта спрямують їх в інтелектуальне поле планетарної особистості.

Тож проблема зміни мислення спершу пересічної людини, а згодом і планетарної спільноти, як цілісності, є найскладнішою і найбільш проблемною. Це має бути планетарне мислення Планетарної особистості, щоб з часом вона змогла піднятися до стадії Ноосферної особистості і ноосферного мислення. Індійський представник соціального глобалізму – Р. Амара – вважає, наприклад,

що драматичні технологічні зміни, зростання населення і швидкий індустріальний розвиток ставлять Нас, подекуди завдаючи болю, перед необхідністю думати систематично про довгострокові наслідки нашого вибору в різних ситуаціях, тобто мислити глобально. Ми змушені Мислити глобально, бо наслідки задоволення потреб нашої природи стають дедалі небезпечнішими для всієї планети [80, с. 219].

Ми маємо на увазі загальну атрибутивну можливість людини творчо мислити, тобто продукувати принципово нове вирішення проблеми, що приводить до нових ідей, відкриттів і рішень, тобто те, що відповідає новим реаліям буття планетарної спільноти в ноосфері. Оскільки мислення – це пізнавальний психічний процес узагальненого і опосередкованого віддзеркалення зв'язків і стосунків між предметами об'єктивної дійсності. Мислення – процес, пов'язаний з обробкою інформації, або отриманої через відчуття, або збереженої в пам'яті в результаті особистого досвіду з тим, щоб бути в змозі реагувати в новій ситуації. Планетарне мислення є сходинкою в розвитку ноосфери [25, с. 28-39].

Планетарне мислення здатне взаємодіяти зі всіма великими релігіями, але найбільш виразно планетарний аспект є видимим, на думку дослідників, у трьох із них: даосизмі, дзен-буддизмі та християнстві. Даосизм (релігійний і філософський) зводиться до пошуку серединного шляху розвитку природи й людини. Тут у неявному вигляді поставлене питання про природну систему координат, про кореляцію між усіма природними процесами та їх рівнями – онтологічними, гносеологічними, аксіологічними тощо. Дзен-буддизм сходить до повноти й цілісності природи через щоденну медитацію. Цей метод дозволяє людині стати богоподібною на основі найпростіших підручних засобів: при мінімальному використанні інформації та енергії. Християнство довело до логічної досконалості потрійний погляд на природу, розвиваючи гнучку та всеосяжну ідею особистісного Бога. Найбільш просто вона інтерпретується через сталу взаємодію між рівноважною людиною й фундаментальними рівновагами природи, добре корелюючи і з планетарним мисленням.

В. Данилова та М. Кожевников також стверджують, що планетарне мислення є першим рівнем мислення ноосферного, на

якому починаються процеси самоорганізації ноосферогенезу, але його значення в міру поглиблення слабшати не буде [25, с. 28-39]. Ноосферне мислення характеризується переконанням у здатності людини управляти природою, вірою в безмежні можливості людського розуму і орієнтацією на людину майбутнього, здатну перетворити природу, саму себе відповідно до вимог свого розуму (це позиція космізму), а планетарне мислення визначає здатність людини пов'язувати образи, уявлення, поняття за допомогою природного поєднання відносних рівноваг, що сформувалися у філософських системах, релігіях, природничо-наукових концепціях, творах літератури і мистецтва, в яких ці рівноваги взаємно доповнюють одна одну, і утворює, з погляду планетарного масштабу, єдиний світогляд [25, с. 28-39].

Подібний синтез має багато різних граней, серед яких основними є :

1) аналіз взаємодій людини і того, що оточує її – природного і соціального середовища;

2) аналіз планетарного мислення через призму рівноважних взаємодій в науці, релігіях;

3) дослідження взаємозв'язку літератури і мистецтва з філософією [25, с. 28].

Тому далеко не випадково Є. А. Зеленов вважає “планетарне виховання одним з головних напрямків виховної роботи у вищому навчальному закладі. На наш погляд, цей напрямок відповідає головній тенденції розвитку вищої освіти у світі. Адже дедалі більше фахівців з педагогіки вищої освіти, філософів, культурологів доходять висновку, що основним завданням системи вищої освіти має стати формування в майбутньої інтелектуальної еліти якостей інтелігентності. Інтелігентність при цьому розуміється як міра відповідальності за оточуючий світ, міра культурності й вихованості людини, міра відповідальності за своїх ближніх, за їх етичний і духовний стан, за їх матеріальне благополуччя. При цьому вважається, що інтелігентність – це найвищий ступінь усіх згаданих якостей. Саме ці якості, на наш погляд, і становлять ядро змісту планетарного виховання. Тобто, іншими словами, планетарне виховання – це виховання інтелігентності” [35, с. 24].

Але щоб це сталося, мається на увазі початок формування планетарного, а згодом і ноосферного мислення у планетарної спільноти, необхідно, щоб сучасна філософія і культурологія, а ширше – наука загалом, не лякали її апокаліптичними сценаріями омніциду, екологічними сентенціями кінця світу, а пропонували більш оптимістичні сценарії Майбуття планетарної цивілізації.

Сформуванню нове мислення Планетарної особистості на практиці можливо трьома шляхами: 1) планетарною освітою [62] (навчанням у космополітичній парадигмі); 2) планетарним вихованням у суспільстві; 3) практичною повсякденною діяльністю у сфері організації взаємобуття планетарної спільноти.

Перший шлях – формуванням філософсько-релігійного [42, с. 3-35; 74; 75, 76, с. 174], планетарного, космічного [76, с. 171-183; 37; 39; 20; 40], ноосферного [16, с. 134-1152] або космополітичного світогляду шляхом космічної [3, с. 11-26], глобальної [87, с. 39-95], ноосферної освіти [56] (навчання). “Поширення наукового знання і освіти є найбільшим чинником спайки людства в єдине ціле” [14, с. 126], – справедливо писав В. І. Вернадський.

Найбільш привабливою є ідея ноосферної освіти (О. О. Базалук, І. В. Владленова, М. С. Курочкіна, Н. В. Маслова, Ю. В. Олейников, Ю. К. Плетников та ін.). Один із організаторів її, а саме: доктор психологічних наук Н. В. Маслова, отримала патент РФ № 53199 (пріоритет 24.11 – 2000 г.) на концепцію і методику ноосферної освіти. Розвиток ідей Яна Амоса Коменського дозволив їй розробити концепцію ноосферної освіти як еволюційно необхідного етапу освіти. За ці розробки вона нагороджена орденами “Зірка Вернадського”, “За заслуги” РАЕН. Фонд Нобелівського лауреата Ж. Алфєрова в 2002 році нагородив Н. В. Маслову Золотою медаллю за розробку концепції ноосферної освіти і двома срібними медалями – за розробку нового типу підручників. У структурі Російської Академії Природних Наук існує навіть відділення “Ноосферної освіти” [56].

Дещо пояснимо більш детально. Концепція ноосферної освіти [44, с. 33-56] – це система науково-теоретичних, гносеологічних, методологічних і практичних поглядів на природу освіти і можливості її ефективного досягнення в суспільстві. Ключовими поняттями в концепції є: знання, природовідповідність, екологічний

імператив, ноосфера, ноосферний розвиток, планетарне мислення. Існують також праці, присвячені єдиному освітньому простору (Я. М. Колкер, А. П. Лиферов, Е. С. Устинова та ін.); глобальній освіті (В. В. Анненков, В. В. Ільїн, А. А. Овсейцев та ін.).

В. С. Данилова й М. М. Кожевников виділяють у ноосферному мисленні декілька основних понять: планетарне мислення, формування нообіогеоценозів, усвідомлення ноосферогенезу в цілому [25, с. 28-39].

Ноосферна освіта, базуючись на високих досягненнях науки початку ХХІ століття, обґрунтовує і пропонує інструментарій до оволодіння нейросоматичними можливостями головного мозку, який дозволяє особі реалізувати свої вищі позитивні спрямування. Метою ноосферної освіти є мотивація гармонійного, цілісного, екологічно здорового типу мислення, ґрунтованого на усвідомленому сукупному володінні логічним і образним мисленням. Це той тип мислення, який може дати людині цілісну картину світу і здатний стати інструментом рішення глобальних проблем у період переходу до стійкого розвитку суспільства [56]. Впровадження ідей ноосферної освіти в навчальний процес допомагає розвивати планетарне мислення.

З боку незаангажованого погляду однозначно видно, що усі ці види освіти майбутнього часу інтегруються терміном “планетарна освіта”, що замішана на космополітизмі. Сутністю і метою усіх цих інноваційних підходів до освіти є пошук образу людини майбутнього. Підходи і аргументація – різні, а мета – одна. Уявити собі образ Планетарної особистості [33, с. 205-214].

Образ досконалої людини у філософії всеєдності був визначений В. Соловйовим : “Істинна індивідуальність є деякий певний образ всеєдності ... Утверджуючи себе поза усім іншим, людина тим самим позбавляє сенсу своє власне існування, забирає у себе істинний зміст життя і перетворює свою індивідуальність на порожню форму” [74, с. 506].

І, більше того, “як божественні сили утворюють один цілісний, безумовно універсальний і безумовно індивідуальний організм живого Логосу, так і усі людські елементи утворюють такий же цілісний, разом універсальний і індивідуальний організм... загальнолюдський, як вічне тіло Боже і вічна душа світу” [75].

Лев Карсавін, говорячи про особу, так само підкреслював її спрямованість до єдності і неминуче спустошення поза існуючою цілісністю світу: “Індивідуальне тіло існує не саме по собі, але – як момент соціального і симфонічного тіла. Саме по собі воно – абстракція” [42, с. 3-35]. Колективні суб’єкти Л. П. Карсавін називає, як відомо, “симфонічними особистостями”.

Аналізуючи низку схожих за сенсом антропологічних положень у релігійно-філософських вченнях, можна виділити певну послідовність у розвитку ідей, пов’язаних з ідеалом досконалої людини. Ці ідеї не виникають спонтанно, вони є необхідним наслідком метафізичного пошуку. Ідеал цілісності, єдність усіх елементів космічного, природного і божественного світу з необхідністю включає і світ людський, що, врешті-решт, задає усі основні антропологічні характеристики.

Таким чином, ідеал досконалого людського буття є не що інше, як його цілісність, завершеність, що відбиває загальну гармонію світопорядку. Питання про те, що є ця досконала, цілісна людина і який шлях її перетворення, як правило, приводить мислителів до серйозних соціальних розробок, хоча вони і залишаються, частенько, лише на рівні утопічних проектів.

Тож для з’ясування сутності, змісту і форм поняття “космополітизм” доречно звернутись до його етимології. Ми проаналізуємо варіанти написання слів космополітизм, космополіт (який виступає носієм космополітизму) та Космополіс (як мета реалізації досліджуваного принципу). Зустрічаємо наступні варіанти написання центрального концепту дослідження: κοσμοπολίτης – kosmopolitismus – cosmopolitanism – cosmopolitism – космополітизм; його німецький варіант – Weltbürgertum та його похідні – kosmopolítēs – cosmopolitan – cosmopolite(s) – kosmopolitus – cosmopolitus – космополіт та Космополіс – Kosmopolis / Cosmopolis.

Неодноразово практично в усіх джерелах зазначалося, що в основі поняття “космополітизм” лежать дві категорії, а саме: “космос” (cosmos) та “громадянин” (polite (s) / “громадянство” (politismus, politanism, poilitism). Саме ці складові є прийнятими у світовій теорії. Вочевидь, таке твердження бере свій першопочаток із давньогрецького варіанту Космополітизму, а саме: κοσμοπολίτης

(*kosmopolítēs* – *kosmo* + *pól* (місто) + *ítēs*): *Κόσμος* – всесвіт, космос, та *Πολίτης* – громадянин / громадянство [45, с. 288].

Космополітизм як світогляд – ідентифікація себе унікальною одиницею живої матерії в сукупності та єдності з іншими рівноправними відмінними індивідами та оцінка об'єктивної реальності як цілісної системи взаємозалежності та взаємозв'язків у контексті (все)єдності (все)відмінностей.

М. Епштейн визначає Універсалізм як світогляд, який базується на універсальних загальнолюдських цінностях, тому він критично ставиться до ідей расово-етнічної, класової, гендерної, сексуальної та будь-якої іншої замкненості культур [103]. Зазначимо, що в цьому космополітизм та універсалізм збігаються. Але в Універсалізмі одиничне / індивідуальне виводиться з Цілого (Платон, Аристотель, Ф. Аквінський, Гегель), а в деяких концепціях виступає проти індивідуалізму загалом (А. Мюллер, О. Шпанн) [86], у той час, як основною сутнісною рисою космополітизму постає той факт, що він “вбирає” в себе відмінності / індивідуальне, і з цього індивідуального формується Єдине ціле.

Узагальнюючи наявні дані, можемо окреслити основні напрями дослідження явища космополітизму, аби не втратити жодну з ключових позицій, визначальних для нього, як для принципу. Так “Принцип космополітизму” – це система взаємопов'язаних між собою елементів, яка розгортається в єдину соціальну концепцію та світогляд людини, впорядковує буття соціальної системи та кожного окремого індивіда; космополітизм як принцип – це закон буття та рушійна сила організації живої матерії; космополітизм – це внутрішні переконання людини, які лежать в основі її поведінки та пояснюють її участь в інтрасуб'єктних зв'язках.

У словнику іншомовних слів про “космополіта” вказано, що це людина, яка ставиться однаково до всіх людей, не зважаючи на їх національність, тобто належність конкретної особи до тієї чи іншої держави [65]. Фактично, тут космополітизм постав перед нами як світогляд – система поглядів на світ та місце людини, суспільства та людства в ньому, на ставлення людини до світу та до самої себе, а також відповідні цим поглядам основні життєві позиції людей, їх ідеали, принципи діяльності, ціннісні орієнтації [59].

Тут представлений ще один аспект світогляду, а саме: самоідентифікація себе у світі та бачення світу як таке. Космополітом може і має бути людина, яка свій обов'язок перед вітчизною розглядає як обов'язок перед всім людством [57]. Космополітизм у такому розумінні – це не “політичний проміскуїтет”, а цілком раціональний та розумний союз в межах усього людства [57].

Другий шлях – формуванням Планетарної особистості шляхом планетарного виховання в суспільстві. Для цього космополітизм використовується як ідеологія – позиція визнання єдності планетарного суспільства на основі загальнолюдських цінностей та побудова такої системи взаємозв'язків, які б забезпечили його адекватне існування та функціонування.

Отже, планетарне виховання є іншим магістральним напрямом формування Планетарної особистості [35, 36]. Підбиваючи підсумки аналізу сутності планетарного виховання студентської молоді, Є. А. Зеленов пише: “Планетарне виховання – це самоорганізований педагогічний процес культурної ідентифікації, соціалізації, духовного розвитку особистості студента, що має екологічний, креативний, діалектичний, інтегральний характер, спрямований на виховання інтелігентної, ноосферної, духовної особистості, фахівця, здатного до прийняття відповідальних рішень з урахуванням інтересів усього людства на основі нелінійного, синергетичного мислення. Крім того, це створення умов для самовиховання, самовдосконалення особистості студента, вектор якого спрямований на усвідомлення людиною себе як частки людства, сприйняття його проблем як своїх власних” [35].

На думку цього дослідника, система виховання людини єдиної планетарної цивілізації повинна мати наступний вигляд [35].

На першому етапі – це має бути родинне виховання. Тут закладається фундамент національних і етичних цінностей. У дитячому садку основна увага повинна приділятися національному вихованню, закладанню в маленькій людині підвалин національної самосвідомості, етнічної ідентифікації людини у світі.

У початковій школі поряд з національним постає громадянське виховання (поки що на елементарному рівні, відповідно до вікових особливостей молодших школярів). Воно ускладнюється в процесі

дорослішання людини, набуває певної глибини усвідомлення прав та обов'язків громадянина.

Ідеалом цього виховання повинні стати сформовані у випускників середньої школи основні громадянські якості, брак яких може стати на заваді виконання молодого людиною громадських обов'язків і користування нею своїми громадянськими правами.

У вищій же школі молодь, опановуючи знання, уміння й навички, що необхідні для компетентного виконання професійних обов'язків за обраним фахом, одночасно розширює світогляд, набуває толерантності у стосунках із соціумом, здатності до глобальності у вирішенні загальнолюдських проблем, тобто ознак планетарної свідомості.

Виховання має історичний характер, тобто його параметри завжди повинні відповідати замовленню саме сучасного соціуму, сучасної цивілізації. Як писав український педагог Григорій Ващенко: “Виховання можна визначити як формування особистості людини з метою наближення її до більш-менш чітко визначеного виховного ідеалу, кожен народ, кожна епоха мали й мають свій виховний ідеал, бо без нього неможливе саме виховання” [12]. Проте (і в цьому закладене певне протиріччя, що, як відомо, є рушійною силою процесу), наслідки виховання спрямовані в майбутнє, адже виховний процес призначений для підготовки до життя саме майбутніх поколінь людства.

Тобто, відповідаючи на виклики сьогодення, процес виховання повинен завжди мати певну прогностичну складову, а в підготовці конкретних виховних заходів вихователь має передбачати їх сьогоденний вплив і вплив у довгостроковій перспективі. Тому для педагога (як в теоретичному, так і в практичному плані), на нашу думку, так важливо враховувати у своїй діяльності тенденції розвитку не тільки безпосереднього оточення вихованця, але й тенденції розвитку нації, держави, і, зрештою, людства загалом.

Далі Є. А. Зеленов зазначає, що “основну складність у визначенні педагогічного використання знання світових тенденцій розвитку людства становить їх гранична узагальненість (що закономірно), великі розбіжності у визначенні термінів активного прояву впливу тих чи інших факторів (наприклад, часу вичерпання

різних видів корисних копалин) у різних авторитетних фахівців, а також велика частка “незнання” (якщо можна вжити такий ненауковий термін), тобто припущення дій невідомих ще факторів та подій, що можуть суттєво вплинути на долю людства. Цими складнощами, на нашу думку, і пояснюється різний рівень врахування тенденцій світового розвитку в різноманітних виховних системах, теоріях, концепціях. Вони ґрунтуються на різних методологічних засадах (що природно), а тому по-різному бачать майбутнє людства (якщо загалом зорієнтовані на нього)” [35].

Саме в контексті людина-держава-нація ми бачимо космополітизм як ідеологію – систему поглядів та ідей, в яких осягаються та оцінюються ставлення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми та конфлікти, а також програми соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну (розвиток) суспільних відносин [43].

У німецькій мові космополітизм пишеться як *Weltbürgertum*, тож та частина слова, що відповідає за частку “громадянин” – це *bürger*. У часи Середньовіччя це слово використовувалось для визначення громадян міст, які мають особливі права, порівняно із підданими сюзеренів; у Новий та Новітній час – це громадяни країн, які мають права, що закріплені конституцією [10, с. 129-130]. Але також це слово використовують для визначення мешканця міста – містянина, на відміну від мешканців селищ та передмість.

Таким чином, можна говорити про космополіта, як про людину, яка проживає в певних умовах, відмінних від інших існуючих (не кращих або гірших, а якісно відмінних). Аналогічне визначення громадянина знаходимо в тлумачному словнику В. І. Даля, де він (космополіт) представлений як житель міста [23]. У цьому контексті космополіт виступає жителем / мешканцем космосу. Напевне звідси і витікають загальноприйняті визначення – “громадянин світу” та “теорія світового громадянства”, як життя на планеті без кордонів та держав.

Ідеологія космополітизму приводить нас до світового громадянства, планетарного суспільства та всеєдності людства на основі загальнолюдських цінностей. Так, у сучасних словниках найчастіше зустрічаємо наступне тлумачення: космополітизм (від

давньогрецької космополίτης – космополіт, громадянин світу) – ідеологія світового громадянства, система поглядів, яка надає пріоритетного значення загальнолюдським цінностям і другорядного – національним проблемам [38].

В енциклопедичному словнику Брокгауза-Ефрона представлена стаття “Космополітизм” (її автором вважають Володимира Соловйова). У ній подане наступне тлумачення – це “усвідомлення єдності людського роду та солідарності інтересів окремих народів та держав, як частин єдиного цілого людства”. Автор продовжує: “думка про ціле не скасовує реального значення частин, як і любов до вітчизни не суперечить неодмінно прихильності до більш тісних соціальних груп, наприклад, до своєї родини, так і відданість вселюдським інтересам не виключає патріотизму”. Автор каже, що “Питання лише в кінцевому чи найвищому мірилі для оцінки того чи іншого етичного інтересу; і, без сумніву, рішуча перевага тут має належати благу цілого людства, як такого, що включає в себе і істинне благо кожної частини” [46].

В основі процесу планетарного виховання, на нашу думку, лежить поняття культури, що і є головним засобом формування кроскультурних цінностей взаємобуття Планетарної особистості [6, с. 69-83]. Серед численних визначень культури й підходів до її аналізу найбільш плідним визнається аксіологічний, який інтерпретує культуру як систему цінностей, що відображають її якісний стан. Наприклад, Г. Ріккерт визначає культуру як “процес реалізації загальних цінностей протягом історичного розвитку” [70, с. 68]. С. Франк пояснює сутність культури як “сукупність здійснюваних у суспільно-історичному житті об’єктивних цінностей” [91, с. 177].

Планетарна спільнота здатна не тільки змінювати ціннісні орієнтації у рамках однієї культури, але й напрацювати кроскультурні цінності. І цей процес, на наш погляд, має об’єктивний характер. Він також може й повинен бути прогресивним, але за умови збереження й закріплення тих фундацій, що відповідають вимогам і викликам часу, як абсолютів і святинь. Таким є, на нашу думку, закон розвитку планетарної цивілізації.

У культурології існує положення про “ядро культури”, яке складає стабільна цілісність провідних ціннісних орієнтацій, її

основоположний принцип, що виражається в основних формах економічної, політичної й соціальної організації, в науці, мистецтві, етиці, праві, релігії, менталітеті й способі життя [48, с. 51].

Саме ціннісне ядро забезпечує специфіку, неповторність кожної культури. Можна погодитися з Г. Вижлецовим у тому, що саме цінності визначають зсередини, з глибин індивідуального й соціального життя те, що ми називаємо культурою народу й суспільства, саме вони стають ядром цієї культури. Культура зберігає єдність нації, держави й суспільства, оскільки вона визначається ступенем здійснення цінностей і реалізації ціннісних відносин у всіх сферах людської життєдіяльності, й тому культура кожного народу первинна щодо її економіки, політики, права й моралі [18, с. 64, 65].

Час від часу в тій чи іншій культурі під впливом соціально-політичних чинників може відбутися розмивання її ціннісного ядра, підміна “своїх” цінностей “чужими”. Таке сьогодні відбувається з огляду на “американізацію слов’янської культури”, про що свідчать численні соціологічні та культурологічні дослідження.

На думку багатьох фахівців, спроби представити цінності західної цивілізації як універсальні, придатні для всіх народів, не витримують критики. Порівняльне дослідження значущості 100 ціннісних установок показує, що “цінності, які мають першорядну вагу на Заході, значно менш важливі в решті світу” [24, с. 102]. Проте проблема “вестернізації чи “американізації” слов’янської (і не тільки слов’янської) культури реально існує. Ці питання ми розглянемо в наступному розділі дослідження.

Третій шлях – формування Планетарної особистості шляхом практичної повсякденної діяльності. Саме у такому випадку ми приходимо до його бачення як принципу організації взаємобуття планетарної спільноти. Це можливо зробити у той момент, коли з’являється суспільна потреба в організації буття планетарної спільноти, тобто при осягненні “космополітизму”, як фактичної соціальної реальності.

У такому випадку космополітизм постає як принцип діяльності – тобто закон організації Універсуму на основі гармонійної всеєдності всевідмінності, який розкривається через визнання

відмінностей всього суцього та поєднання його в єдине (Універсум) на основі цього чинника.

Саме реальності в контексті реалізації космополітизму, присвячена більшість праць сучасного соціолога та політичного філософа Ульріха Бека [4, с. 445-453]. Він розглядає космополітизм як актуальну дійсність, “космополітизацію зсередини”, яка пронизує сучасний транснаціональний простір співіснування. У. Бек говорить про “повсякденний космополітизм”, як характеристику стану життєвого світу, єдиного та загального для всіх. Таким чином, космополітизм постає як основа організації актуальної реальності, побудови сучасного світу.

Та, на нашу думку, У. Бек торкається лише “верхівки айсберга”, розглядаючи сучасну дійсність. Космополітизм присутній не лише в сучасній реальності, не тільки в політичному чи соціальному житті. Звернемо увагу на положення, вказане Ст. Тулмінім у книзі “Космополіс”: “Коли Олександр Великий розширив горизонти елліна за межі окремих міст-держав, з’явилися філософи стоїки, які поєднали “природний” та “соціальний” порядки в єдине ціле. Вони стверджували, що все у світі різним чином свідчить про “порядок”, що являє собою Розум, який поєднує всі речі в єдине. Соціальні та природні системи виступають двома сторонами єдиного та всеосяжного *cosmos + polis* – тобто (*cosmopolis*) Космополіса” [108, р. 68]. У цьому визначенні ілюструється дуже важливий аспект, а саме: акцентування уваги на єдності соціальної та природної систем. Таким чином, космополітизм стосується не тільки винятково людей, а включає всі одиниці, які складають біосферу Землі та Універсальну живу матерію. Саме в цьому контексті космополітизм постає принципом організації живої матерії та Універсуму загалом.

Більше того, “у становленні сучасної планетарної цивілізації також немало роль відіграє експорт цивілізованих форм із одних суспільств в інші” [30, с. 45-62]. У свою чергу, принцип космополітизму стверджує цінність мультинаціональності, мультикультурності, мультиіндивідуальності та мульти-Іншості [89, с. 452], які в сукупності, взаємозв’язку та співпраці і є базисом для зазначеного вище морально-інтелектуального новоутворення – цілісної світсистеми.

Осягнення цієї моделі дозволяє розширити межі свідомості до масштабів усього універсуму та визнання себе та Іншого самостійними та невідривно між собою пов'язаними мікро-універсумами. М. О. Бердяєв називає особистість людини універсумом, що є незалежним цілим, яке має куди більшу цінність, ніж нація чи держава [102, с. 150], а принцип космополітизму пов'язує всі ці Одиниці у загальне планетарне суспільство, планетарну Єдність.

Отже, ми переконались, що питання про становлення Планетарної Особистості це на початок ХХІ століття практично не є вже проблемою, оскільки існують засоби її вирішення. Але як завдання її національні держави і культури, що борються за своє самозбереження, не ставлять. Вона вирішується нібито сама по собі, тобто ненав'язливо має вирішитись у сучасній світсистемі. Не можна не помітити, що відбувається висунення численних гіпотез, якою власне категорією її слід визначити: громадянин світу, планетарна людина, планетарна особистість та ін. У всякому разі, її відкрито хоча і не ставлять на порядок денний, але всі інструменти її формування обговорюються, розробляються і вводяться в дію.

При цьому достатньо чітко визначено, що саме у структурі атрибутивних властивостей її, людської особистості, має змінитися. Наголос зроблено на формуванні планетарного/ноосферного мислення, а такі речі, як формування нової наукової картини світу, внесення в її свідомість космополітичних ідей та інших елементів, виступають лише умовами зміни мислення пересічного мешканця Землі.

Іntenсивно відпрацьовується система засобів формування нового світогляду як виконавчого механізму нового планетарного/ноосферного мислення. Йдеться про планетарну/глобальну/ноосферну освіту, планетарне виховання і відповідну продуктивну діяльність людини, що має носити космополітичний характер.

Власне, на цій основі і за допомоги вищеназваних засобів впливу на свідомість людини має сформуватись Планетарна особистість, що здатна буде налагодити соціальну взаємодію і соціальну комунікацію в просторі ноосфери нашої планети. Вона має

прийти на зміну гармонійно розвиненої особистості і стати містком до формування Ноосферної особистості, середовищем життєдіяльності якої вже має бути ноосфера в її чистому вигляді, тобто як середовище повсякденного користування смислами, що утримує ноосфера у своїй ціннісно-смысловій матриці.

Висновки до розділу

По-перше, на основі всебічного аналізу ми дійшли висновку, що багатоманітність визначень особистості можна звести до одного поняття, яке нині віддзеркалить момент поетапного становлення пересічної людини планетарної спільноти – Планетарної особистості в контексті інформаційної цивілізації, а на етапі інтелектуальної цивілізації – Ноосферної Особистості.

По-друге, Планетарна особистість – це єдиний універсальний Суб'єкт планетарного розвитку з усім багатством атрибутивних властивостей людини ХХІ століття. Звернемо увагу на деяке зміщення акцентів у визначеннях “Планетарна людина” і “Планетарна особистість”. Якщо у першому випадку йдеться про тяжіння її до першої природи, тобто до природного тваринного світу, або Фізичного Всесвіту, то у другому, – про тяжіння до третьої природи, тобто до Семантичного Всесвіту.

По-третє, Планетарна особистість постійно визріває з надр першої природи і удосконалює своє тіло і, особливо, функціональні можливості, на перший план виходять соціальні потреби, що формують якісно нову людин – Інтермена і Інтерократії в управлінні світсистемою, що безпосередньо залежить від соціальної комунікації і Інтернету. Планетарна спільнота завдяки активізації атрибутивних властивостей здатна набути протягом ХХІ століття перехідного стану від планетарного до космічного буття. До цього висновку нас підштовхує й ідея К. Е. Ціолковського про перехід людства в майбутньому у фазу існування чистої енергії, яку він назвав “променистим людством”.

По-четверте, становлення Планетарної особистості забезпечується трьома чинниками, а саме: перший – це якісно нова загальнонаукова картина світу; другий – це космополітизм, що тлумачиться нами: 1) як світогляд, 2) як ідеологія, 3) як принцип розбудови нового світоустрою; зрештою, третій і головний –

формування нового мислення людини. Причому проблема формування нового мислення є найскладнішою і найефективнішою технологією переходу планетарного людства у якісно новий стан, що відповідає Планетарній особистості. Сформувати нове мислення Планетарної Особистості на практиці можливо трьома шляхами: 1) планетарною освітою (навчанням у космополітичній парадигмі); 2) планетарним вихованням у суспільстві; 3) практичною повсякденною діяльністю у сфері організації взаємобуття планетарної спільноти.

По-п'яте, для впливу на організаційне буття планетарної спільноти Планетарна особистість повинна мати певну організаційну культуру, до складу якої входять, як відомо, такі чинники, як організаційні почуття, емоції, організаційне мислення, пам'ять, свідомість, самосвідомість, а також напрацьовані ним у ході освіти і практики: організаційний світогляд і організаційну ідеологію і, зрештою, вміння діяти у сфері організаційних відносин.

По-шосте, як логічний висновок щодо ризиків становлення і функціонування Планетарної, а ще пізніше і точніше Ноосферної Особистості, ми звертаємо увагу дослідників на потенційну можливість виникнення гострого нооконфлікту між Особистістю і ноосферою. Він буде значно гострішим і драматичнішим, ніж сьогоденні екологічні конфлікти людини і першої природи, оскільки буде протікати у структурі свідомості людини. Отже, планетарна спільнота потужно котиться до масового психозу планетарного масштабу, наслідком якого може бути катастрофічна віртуалізація свідомості людини. Свідомість відривається від свого носія. Перші ознаки цього явища вже з'явилися на початку ХХІ століття.

Таким чином, ми достатньо детально проаналізували потенційний стан планетарної спільноти, що протягом ХХІ століття буде еволюціонувати і набирати властивостей Планетарної Особистості, а далі можемо логічно перейти до оцінки об'єктивованого стану світсистеми і розглянути феномени Світового громадянського суспільства, Світової держави і Світового уряду.

Література до розділу:

1. *Аверинцев С. С.* Порядок космоса и порядок истории / С. С. Аверинцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsu.ru/filf/rpha/lib/aver-poriadok-kosmosa.pdf>.
2. Антивирус касперского назвал 5 крупнейших киберугроз в мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daily.com.ua/newsphoto/9/2012-04-158586.html>. – Заголовок з екрана.
3. *Базалук О. О.* Космическое образование: новые реалии / О. О. Базалук // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях : коллективная монография / под ред. О. О. Базалука. – Київ : МФКО, 2013. – Т. 3. – С. 11-26.
4. *Бек У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника ; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – Москва : Прогресс-Традиция ; Изд. дом “Территория будущего”, 2007. – С. 445-453.
5. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ : монография / В. П. Бех. – 2-е изд., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.
6. *Бех І. Д.* Особистісно-орієнтований виховний процес сходження до людяності / І. Д. Бех // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Харків : ОВС, 2002. – Ч. І. – С. 69-83.
7. *Бех Ю. В.* Саморозгортання соціального світу : монографія / Ю. В. Бех. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 35.
8. *Бирюкова Э. А.* Виртуальная этика: философский анализ образных контекстов духовно-оздоровляющей деятельности человека : [монография] / Э. А. Бирюкова. – Новомосковск : Новомосковский ин-т (фил.) ГОУ ВПО Российского химико-технологического ун-та им. Д. И. Менделеева, 2007. – 270 с.
9. *Быченков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В. М. Быченков. – Москва : Российская академия социальных наук, 1996. – С. 159-160, 209, 228-229, 235-236, 243, 249, 290, 463 та ін.
10. Бюргер // Энциклопедия Брокгауз. – 21-е изд. – 2006. – Т. 5. – С. 129-130.
11. *Василенко И. А.* Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства / И. А. Василенко. – Москва : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 18.
12. *Ващенко Г.* Виховання волі і характеру: підруч. для педагогів / Г. Ващенко. – Київ : Школяр, 1999. – С. 20.

13. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский; отв. ред. А. Л. Яншин. – Москва : Наука, 1991. – С. 28.
14. *Вернадский В. И.* О науке / В. И. Вернадский. – Москва : Феникс, 1997. – С. 126.
15. *Воронкова В. Г.* Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть) / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Павел, 1999. – 176 с.
16. *Воронкова В. Г.* Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего / В. Г. Воронкова // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / под ред. О. А. Базалука. – Київ : Издательский дом “Скиф”, 2012. – Т. 2. – С. 134-1152.
17. *Воронкова В. Г.* Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2010. – 272 с.
18. *Выжлецов Г. П.* Аксиология культуры / Г. П. Выжлецов. – Санкт-Петербург : СПб. ун-т, 1996. – С. 64, 65.
19. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – Москва : “Мысль”, 1974. – Т. 1. Наука логики. – С. 100.
20. *Голубев А. Н.* В. Соловьев о бесконечности личности / А. Н. Голубев // О человеческом в человеке. – М., 1991. – С. 327–343.
21. *Гомілко О.* Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 340 с.
22. *Горный Е.* Онтология виртуальной личности [Електронний ресурс] / Е. Горный // Бытие и язык : сб. статей по материалам международной конференции. – Новосибирск, 2004. – С. 78-88. – Режим доступа : <http://www.zhurnal.ru/staff/gornyy/texts/ovr.html>.
23. Гражданин // Даль В. И. Толковый словарь [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/226070>.
24. *Гуревнич П. С.* Культурология / П. С. Гуревич. – Москва : Гардарики, 1999. – С. 102.
25. *Данилова В. С.* Планетарное мышление и его основные характеристики / В. С. Данилова, Н. Н. Кожевников // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2001. – № 3. – С. 28-39.
26. Дарт вейдер идет в президенты Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ukranews.com/ru/photo/2014/03/31/1390>. – Заголовок з екрана.
27. *Девтеров І. В.* Характер соціальної комунікації в мережі Інтернет / І. Девтеров // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – Харків : Видавничий центр НТУ “ХПІ”, 2011. – Вип. 3. – С. 66-72.

28. *Девтеров І. В.* Інтермен як нова особистість / І. Девтеров // Вища школа. – Київ : Знання, 2011. – № 9. – С. 83-91.
29. *Девтеров І. В.* Соціалізація людини у кіберпросторі : монографія / І. В. Девтеров. – Київ : НТУУ “КПІ”, 2012. – С. 242–243.
30. *Дилигенский Г.* “Конец истории” или смена цивилизаций? / Г. Дилигенский // Цивилизации. – Москва : Наука, 1993. – Вып. 2. – С. 45-62.
31. *Дридзе Т. М.* Социальная коммуникация как текстовая деятельность в семиосоциопсихологии / Т. Дридзе // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 34-48.
32. Електронне врядування у контексті тенденцій світового розвитку // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№ 8). – С. 201-204.
33. *Еунова С. М.* Образ человека будущего и пути его реализации в современной жизни // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / под ред. О. А. Базалука. – Київ : Кондор, 2011. – Т. 1. – С. 205-214.
34. *Жданов Ю. А.* Мыслящий человек есть мера всему / Ю. А. Жданов // Научное и социальное значение деятельности В. И. Вернадского. – Ленинград, 1989. – С. 219-226. ;
35. *Зеленов Є. А.* Планетарне виховання студентської молоді в умовах глобалізаційних процесів / Є. А. Зеленов. – Луганськ : Вид-во НЦППРК “НОУЛІЖ”, 2009. – 207 с.
36. *Зеленов Є. А.* Теоретичні основи планетарного виховання студентської молоді / Є. А. Зеленов. – Луганськ : Вид-во НЦППРК “НОУЛІЖ”, 2008. – 272 с.
37. *Зинченко В. П.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – Москва : Тривола, 1994. – 304 с. ;
Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков // Мыслители XX века. – Москва : Политиздат, 1991. – 464 с.
38. *Ивнин И.* Философский словарь [Электронный ресурс] / И. Ивнин. – Режим доступа : <http://www.term.ru/dictionary/187/word/Космополитизм>. – Заголовок з екрана.
39. *Каган М. С.* Мир общения / М. С. Каган. – Москва : Политиздат, 1988. – 319 с.
40. *Казначеев В. П.* Феномен человека: космические и земные стоки / В. П. Казначеев. – Новосибирск : Новосибирское книжное изд-во, 1991. – 128 с.
41. *Кепхен Ч.* Закат Америки: Уже скоро / Ч. Кепхен. – Москва : ООО “Изд-во АСТ” : ОАО “ЛЮКС”, 2004. – С. 526.

42. *Карсавин Л. П.* О личности // Карсавин Л. П. Религиозно-философские сочинения. – Москва : Ренессанс, 1992. – Т. I. – С. 3-35.
43. *Келле В. Ж.* Идеология / В. Ж. Келле // Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – Москва : Сов. энциклопедия, 1983. – 836 с.
44. Концепція ноосферної освіти. Розвиток планетарного мислення у інженерів / Курочкіна М. С., Владленова І. В. // Вістник НТУ “ХПІ”. Серія: Філософія. – Харків : НТУ “ХПІ”. – 2012. – № 43 (949). – С. 33–56.
45. Космополитизм // Словарь античности / пер. с нем. – Москва : Прогресс, 1989. – С. 288.
46. Космополитизм // Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.brocgaus.ru/text/054/455.htm>. – Заголовок з екрана.
47. *Кочетов Э.* Космологизация. Новый этап мирового развития (постановка научной проблемы и ее общий контур) [Электронный ресурс] / Э. Кочетов // Вся Европа. – 2012. – № 6 (67). – Режим доступа : <http://www.alleurora.ru/kosmologizatsiya-noviy-etap-mirovogo-razvitiya-postanovka-nauchnoy-problemi-i-ee-obschiy-kontur-1>. – Заголовок з екрана.
48. Культурология / под ред. Н. Г. Багдасарьян. – Москва : Высш. школа, 1999. – С. 51.
49. *Кутырев В. А.* Разум против человека : (философия выживания в эпоху постмодернизма) / В. А. Кутырев. – Москва : ЧеРо, 1999. – 230 с.
50. *Левада Ю. А.* Homo Post-Soveticus / Ю. А. Левада // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 5-24.
51. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – 2-е изд. – Москва : Политиздат, 1977. – 304 с.
52. *Литвинцева А. В.* Интернет-язык как фактор современной межкультурной коммуникации / А. Литвинцева // Коммуникативные стратегии информационного общества : Труды III Международной научно-теоретической конференции. – Санкт-Петербург : Изд-во Политехн. ун-та, 2007. – С. 18-21.
53. *Маклюэн М.* Галактика Гуттенберга: становление человека печатающего / М. Маклюэн. – Москва : Акад. Проект: Фонд “Мир”, 2005. – 495 с.
54. *Маслобоева О. Д.* Российский органицизм и космизм XIX – XX вв.: эволюция и актуальность : монография / О. Д. Маслобоева. – Москва : АПК и ППРО, 2007. – Ч. I-III. – С. 169.
55. *Маслова Н. В.* Ноосферное образование / Н. В. Маслова. – Москва : Ноосфера, 1999. – 262 с.

56. *Маслова Н. В.* Ноосферное образование / Н. В. Маслова. – Москва, 2002. – 340 с. – Режим доступа : <http://noosfera.narod.ru/business2.html>. – Заголовок з екрана.
57. *Межуев Б.* Сотворение космополиса / Б. Межуев // Политические исследования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/universum/esse/10mej.htm>. – Заголовок з екрана.
58. *Мельник Ю. Б.* Формування культури здоров'я учнів, як важлива складова роботи практичного психолога / Ю. Б. Мельник // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 2-3. – С. 126.
59. *Мировоззрение // Философия: энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина.* – Москва : Гардарики, 2004. – 1072 с.
60. *Налимов В. В.* Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов. – Москва : Изд-во “Прометей”, 1989. – С. 20.
61. *Новгородцев П. И.* Об общественном идеале / П. И. Новгородцев. – Москва : Пресса, 1991. – С. 580.
62. *Образование как планетарное образование : монография / Л. А. Алексеева, Р. А. Додонов, Д. Е. Муза, Ф. В. Лазарев, В. М. Таланов и др.; ДонНГУ. – Донецк : ДонНГУ, Технопарк ДонНГУ УНИТЕХ, 2011. – 270 с.*
63. *Основы теории коммуникации : учебник / [под ред. проф. М. А. Василика].* – Москва : Гардарики, 2005. – 615 с.;
64. *Пилипенко В. Е.* Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (Синергетический подход) / В. Е. Пилипенко, В. А. Поддубный, И. В. Черненко. – Київ : Наук. думка, 1993. – 98 с.
65. *Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке [Электронный ресурс].* – Москва, 1907. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwwords/21225/Космополит. – Заголовок з екрана.
66. *Померанц Г.* Диалог культурных миров / Г. Померанц // Общественные науки и современность. – 1994. – № 5. – С. 170-174.
67. *Похльовська О.* “Страна рабов, страна господ” [Электронный ресурс] / О. Похльовська // День. – 2012. – № 97. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/nota-bene/strana-rabov-strana-gospod>. – Заголовок з екрана.
68. *Радьяр Д.* Планетаризация сознания. От индивидуального к целому / Д. Радьяр. – Москва; Киев : REFL-book; Ваклер, 1995. – 304 с. ;
69. *Рассел П.* “Мировой мозг” – следующая ступень нашего развития / П. Рассел // Один мир для всех: Контуры глобального сознания. – Москва : Прогресс. 1990. – С. 15–22.

70. Риккерт Г. *Философия истории* // Риккерт Г. *Философия жизни*. – Київ : Ника-Центр, 1998. – С. 68.
71. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р “Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2250-2010-%F0>.; Уряд схвалив концепцію розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknti.gov.ua/uk/2010-09-27-06-54-32/35-2010-07-14-10-28-01/246-2010-12-13-18-45-25.html>. – Заголовок з екрана.
72. Скворець В. О. *Життєустрій народу: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... док-ра філос. наук: спец. 09.00.03 “соціальна філософія і філософія історії”* / Володимир Олексійович Скворець. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара, 2013. – 32 с.
73. Смирнов С. А. *Модели человека в современной философии и психологии : сб. материалов Всероссийской конференции 18-19 мая 2005 года / С. А. Смирнов. Человек перехода / отв. за вып. П. А. Носова*. – Новосибирск, 2006. – 177 с.
74. Соловьев В. С. *Смысл любви* // В. С. Соловьев. *Соч.*: в 2 т. – Москва : Мысль, 1990. – Т. 2. – 822 с.
75. Соловьев В. С. *Чтения о Богочеловечестве* // В. С. Соловьев. *Чтения о Богочеловечестве: Статьи; Стихотворения и поэма; Из “Трех разговоров”*: Краткая повесть об Антихристе. – Санкт-Петербург : Художественная литература, 1994. – 528 с.
76. Соловьева М. Ф. *Рефлексия инновационной деятельности по формированию космического мировоззрения / М. Ф. Соловьева* // *Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / под ред. О. А. Базалука*. – Киев : Кондор, 2011. – Т. 1. – С. 174.
77. Спиркин А. Г. *Основы философии* / А. Г. Спиркин. – Москва : Политическая литература, 1988. – С. 457.
78. Сулер Д. *Люди превращаются в Электроников: Основные психологические характеристики виртуального пространства* [Електронний ресурс] / Д. Сулер. – Режим доступу : <http://flogiston.ru/artides/netpsy/electronic>. – Заголовок з екрана.
79. Суліма Є. М. *Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: монографія* / Є. М. Суліма. – 2-ге вид., доп. – Київ : Генеза, 2004. – 334 с.
80. *Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плинного світу : навч. посіб. / відп. ред. В. С. Пазенок*. – Київ : Укр. Центр духовної культури, 1999. – С. 219.

81. *Таланов В. М.* Восхождение к Разуму / В. М. Таланов // *Онтология и антропология гуманизма : материалы межвуз. симпоз.* г. Владимир, 16-17 мая 2006 г. – Владимир, 2006. – С. 71-76.
82. *Таланов В. М.* Человек Универсальный – Homo Universum (печаль по утерянной целостности) / В. М. Таланов // *Фундаментализация высшего технического образования : материалы Всерос. науч.-метод. конф.* г. Новочеркасск, 29 мая – 2 июня 2000 г. / Юж.-Рос. гос. техн. ун-т (НПИ). – Новочеркасск : Набла, 2000. – С. 196-199.
83. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – Москва : Прогресс, 1991. – С. 253-354.
84. *Тоффлер Э.* Шок будущего / Э. Тоффлер. – Москва : ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – С. 27.
85. *Тощенко Ж. Т.* Парадоксальный человек : монография / Ж. Т. Тощенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 543 с.
86. Универсализм // *Википедия – свободная энциклопедия* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Универсализм>. – Заголовок з экрана.
87. *Урсул А. Д.* Мегатренды эволюции образования третьего тысячелетия / А. Д. Урсул, Т. А. Урсул // *Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / под ред. О. А. Базалука.* – Київ : МФКО, 2013. – Т. 3. – С. 39–95.
88. *Устьянцев В. Б.* Пространство информационного общества / В. Устьянцев // *Информационная цивилизация: пространство, культура, человек.* – Саратов, 2000. – С. 6-9.
89. *Федотова В. Г.* Космополитизм, его трактовки и его враги [послесловие] / В. Г. Федотова, Н. Н. Федотова // *Бек У. Власть и её оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия.* – Москва : Прогресс-Традиция; Издательский дом “Территория будущего”, 2007. – С. 452.
90. *Философский энциклопедический словарь : в 5 т. / гл. ред. : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов.* – Москва : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
91. *Франк С. Л.* Этика нигилизма / С. Л. Франк // *Вехи. Из глубины.* – Москва : Правда, 1991. – С. 177.
92. *Хартия Земли [Текст] // Безопасность Евразии.* – 2001. – № 2 – С. 400.
93. *Хейзинга Й.* Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – Москва : АСТ, 2004. – 539 с.
94. *Хоружий С.* Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергической антропологии / С. Хоружий // *Философские науки.* – 2008. – № 92. – С. 10-31.

95. *Чеснокова Т. Ю.* Постчеловек. От неадертальца до киборга / Т. Чеснокова. – Москва : Алгоритм, 2008. – 368 с.
96. *Чешков М. А.* О видении глобализирующегося мира / М. А. Чешков // МЭ и МО. – 1999. – № 6. – С. 49.
97. *Шаповалова Н. Г.* ОРФО-арт как пример карнавального общения в виртуальной реальности / Н. Шаповалова // Филологические этюды. – Саратов, 2008. – Вып. 11. Ч. II. – С. 292-295.
98. *Шепелев М. А.* Глобально-цивилизационные процессы и планетарное сознание / М. А. Шепелев // Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. / под ред. акад. Ю. Н. Пахомова и д.ф.н. Ю. В. Павленко. – Київ : Наук. думка. 2006. – Т. 1. Глобальные трансформации современности. – С. 477-562.
99. *Шепелев М. А.* Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку : монографія / М. А. Шепелев. – Київ : Вид-во “Генеза”, 2004. – 312 с.
100. *Шерден Т.* Феномен человека [Электронный ресурс] / Т. Шерден; пер. и примеч. Н. А. Садовского – Москва : Прогресс, 1965. – Режим доступа : <http://www.psylib.org.ua/books/shard01>.
101. Штурм сознания. Цикл “Громкое дело” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.airesh.ru/video/shturm-soznaniya-tsikl-gromkoe-delo.html>. – Заголовок з екрана.
102. Экзистенциализм, или философия существования // Добрынина В. И., Грехнев В. С., Добрынин В. В. Философия XX века : учеб. пособ. – Москва : ЦИНО общества “Знание” России, 1997. – С. 150.
103. *Эпштейн М.* Критический универсализм [Электронный ресурс] / М. Эпштейн. – Режим доступа : http://www.emory.edu/INTELNET/fs_universalism.html. – Заголовок з екрана.
104. *Ядов В. А.* Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – Москва : Добросвет, 2000. – 596 с.
105. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – Москва : Политиздат, 1991. – С. 141.
106. *Gabdulin A.* Interocracy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://concepton.wordpress.com/2013/05/16/interocracy>. – Заголовок з екрана.
107. *Leach E.* Models of man. // Man and the social sciences. – L., 1999. – P. 151.
108. *Toulmin St.* Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity. – Chicago, 1992. – P. 68.

Розділ 14

Ноосферна особистість – продуцент інтелектуальної цивілізації

(Оксана Сташкевич)

У монографії “Генеалогія інтелектуальної цивілізації” обґрунтована концепція генезису інтелектуальної цивілізації як нового типу організаційного взаємозв’язку особистості й суспільства. Визначено, що зміна типів цивілізацій залежить від зміни форм сприйняття людиною смислів. Проводиться ретроспективний аналіз саморозгортання планетарної спільноти в горизонті цивілізаційного розвитку. Планетарне людство як особистість подано як підставу, а суспільство знань – як умову породження інтелектуальної цивілізації. Природу її обґрунтовано як духовну субстанцію Всесвіту; суть її подано як специфічний зв’язок особистості та специфічного інтелектуального середовища, що ґрунтується на взаємодії смислових полів; зміст її репрезентовано як сукупність процесів інтелектуальної взаємодії смислів, суб’єктивованих у структурі ноосферної особистості та об’єктивованих у планетарному просторі – ноосфері та поза її межами. Теорію інтелекту розглянуто як когнітивне осмислення її формування. Визначено особливості й перспективи становлення інтелектуального типу зв’язку між людиною і суспільством в Україні. Окреслено напрями та шляхи його оптимізації в умовах входження України до ЄС.

* * * * *

In the monograph concept of intellectual genesis of civilization as a new type of organizational relationship of the individual and society. It

was determined that a change in the types of civilizations depends on changes in the forms of human perception senses. A retrospective analysis self-deployment planetary community in the horizon of civilization. Planetary humanity as a person given as a reason, and knowledge society – as a condition for the generation of intellectual civilization. Its nature as reasonably spiritual substance of the universe; its essence is presented as a specific connection between an individual and specific intellectual environment that is based on the interaction of semantic fields; its content is presented as a set of processes of intellectual interaction meanings subjective noosphere in the structure of personality and objective in planetary space – the noosphere and beyond. The theory of intelligence considered as a cognitive understanding of its formation. The features and prospects of the intellectual type of connection between man and society in Ukraine. Posted directions and route optimization in terms of Ukraine's accession to the EU.

14.1. Роль особистості у становленні інтелектуальної цивілізації

У цьому підрозділі ми розглянемо особистість людини, розвиток якої стає підставою породження нового типу зв'язку між людиною і суспільством. Людина завжди була, як відомо, головним чинником прогресу, від неї залежав і ще більше залежить сьогодні цивілізаційний поступ. У такому випадку, постає проблема виявлення особливостей її буття в контексті сучасних суспільних трансформацій з виходом у площину інтелектуальної цивілізації.

На принципову можливість такого напрямку пошуку вказує Г. Гегель: “Підставою є, з одного боку, підстава як рефлектоване в собі визначення змісту, притаманне наявному буттю, яке воно засновує, а з другого – воно те, з чого має бути зрозуміле наявне буття; насправді, – вказує Гегель, – навпаки, від наявного буття переходять до підстави, і підстава стає зрозумілою з наявного

бутя” [43, 88]. За такого способу пояснення соціальне явище “просто і надто зручно впливає із своєї підстави”.

Підстава інтелектуальної цивілізації – це не збіг випадковостей, а точна субстанціональна константа. Інакше вона не гарантувала б породження саме соціального змісту інтелектуальної цивілізації. Більше того, вона структурована. Пояснити конфігурацію силового поля особистості можна завдяки концепції “соціальних ролей”. Як соціальна роль тут розуміється персоналізована функція смислопородження. Саме завдяки системі соціальних ролей, що реалізується, людина набуває форми в соціальному середовищі, чинить тиск на інших учасників соціального процесу, стає помітною для них і, зрештою, настільки зростається з ними, що внаслідок постійного тренування свого фізичного тіла для їхнього відправлення в системі суспільних відносин набуває специфічного зовнішнього вигляду.

Причиною породження інтелектуальної цивілізації, завдяки смислам, є особистість. Вона є носієм смислів. А завдяки смислообміну і стає можливий підйом суспільного розуму.

З огляду на це, постає необхідність проаналізувати і дати визначення буття людини в умовах сучасної дійсності, в умовах глобального суспільства, яке пронизує смислова основа інтелекту. Зміни в людському стилі мислення ведуть до того, що людина переходить на якісно новий стан розвитку, який супроводжується рухом до нової цивілізації – інтелектуальної. Спробуємо це науково підтвердити.

Розглянемо людину через три стадії (складові) формоутворення, за концепцією В. П. Беґа, до яких ми вважаємо за доцільне віднести й четверту складову – буття соціального субстрату, що він називає особистістю.

Формоутворення людини – це багатостадійний процес, який послідовно розгортається на макрорівні. У ньому повинно бути щонайменше три стадії. Дві з них пов’язані з матеріальним і духовним світами, а третя – є такою, що опосередковує, і в ній “зустрічаються” не тільки світ матеріальний зі світом духовним, але й породжується, за нашою гіпотезою, світ соціальний. При цьому людський організм, як

чітко структурована система, що саморозвивається, має морфологічний і функціональний аспекти [16, 15].

На першій стадії формоутворення людського організму відбувається саморозгортання фізичного компонента, який в науково-філософській літературі називають індивідом. Індивід, – зазначає Леонт'єв, – це, передовсім, генотипне утворення, його формування продовжується і в онтогенезі (протягом життя). У міру розвитку, дедалі виразнішими стають поєднання природних та набутих якостей. Отже, індивіди індивідуалізуються [104, 174].

Друга стадія формоутворення людського організму пов'язана з дозріванням і структуризацією речовини мозку, а також з набуттям ним атрибутивної якості здійснювати синтез фізичного і духовного компонентів універсуму в перетворену форму. З наявної філософсько-психологічної літератури вона відома нам як душа. На цій стадії розгортається три специфічні процеси, кожен з яких виробляє “свої” специфічні продукти: розсудок, розум та інтелект як родовий нейтральний продукт, що відкидається в зовнішнє середовище [16, 16].

Тут виникає необхідність більш широко навести наше розуміння основних продуктів формоутворення вказаної стадії саморозгортання людського організму, оскільки вони несуть в цьому дослідженні велике смислове навантаження.

Нагадаємо, що розсудок – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Забезпечує оперування поняттями за певним наперед заданим алгоритмом без усвідомлення їхньої природи. Функція розсудку – класифікувати факти, робити логічні розумові висновки, систематизувати знання за суворими правилами і схемами [16, 16].

Розум людини – це вже форма мислення, яка дозволяє йому переробляти в наукові поняття дані споглядання і уявлення, тобто всебічно відтворювати систему внутрішніх зв'язків, що породжує дану конкретність, розкривати її сутність.

Центральним поняттям розуму є модель, система, що відображає різними засобами якийсь оригінал – іншу систему, її структуру, функції, якості. Іншими словами, розум виробляє

особливий продукт – смисл, який відправляється ним у формі кванта на мегарівень, тобто в Семантичний Всесвіт [16, 17].

Розум, як продукт основного формоутворюючого процесу на другій стадії, отримує самоздійснення на третій, завершальній стадії формоутворення людини. Тому абсолютно правий Гегель, який стверджував, що розум “є щось, що лежить в основі і свідомості та самосвідомості, отже, те перше, що за допомогою зняття обох цих односторонніх форм розкривається як їх початкова єдність і істина” [44, 225].

Інтелект на цій стадії формоутворення людини є родовим продуктом, що відкидається в зовнішнє середовище. Власне, цей момент нас найбільше й цікавить, оскільки взаємопереходи “матеріальне – духовне” є процесом нескінченним. Це означає, що продукування інтелекту – геологічний процес. Він нічим не обмежений ні в просторі, ні в часі. Його зв’язок з матеріальним і духовним світами має спонтанний характер і космічний масштаб [16, 18].

Третя стадія формоутворення людського організму є чимось відмінним від попередніх двох стадій, тому що вона належить до духовного світу. Це сфера саморозгортання людського розуму або усвідомленого духу в стрункий логічний організм. На цій стадії розум набуває, зрештою, розумної форми, тому що, як писав К. Маркс, “розум існував завжди, але не завжди в розумній формі” [111, 380].

Свідомість є вищою, властивою лише людині формою розуміння навколишньої дійсності і себе самої. Цінності культури сприймаються завдяки почуттям, а осмислюються і стають надбанням особистості за допомогою свідомості. Встановлюючи зв’язок життєвих цінностей з власним досвідом, особистісними переживаннями, значенням для себе, людина сама осягає їх смисл (внутрішню, глибинну основу, їх суть, ядро), оцінює їх, надає їм особистісного смислу, що виражає факт “пристрасної людської свідомості” [105, 123].

Особистісний смисл є особливим, небезстороннім відношенням особистості до цінностей культури, з якою вона взаємодіє. Особистісні смисли визначають спрямованість особистості, її соціальну позицію, самосвідомість, світогляд, ціннісні орієнтації [124].

Згідно з В. Налімовим, усі смисли (як суми відомостей, містяться в знаках, символах, словах) спочатку впорядковані вздовж деякої числової осі. Ця вихідна множина містить потенційно можливі смисли, але ці смисли ніяк не виявлені. Тому В. Налімов назвав цю вихідну множину семантичним (тобто смисловим) вакуумом [128, 169].

Свідомість, крім людини, існує як якийсь семантичний континуум (континуум сенсів), але смисли в ньому до зіткнення з людьми не розпаковані. З огляду на це, особистість є певним органом, через який відбувається розпакування семантичного континууму, особистість виникає з сукупності смислів, які вона актуалізує, стаючи таким собі “фільтром”, пропускаючи одні смисли і відпускаючи інші. Зміна фільтра тягне за собою смислову перебудову і зміну особистості. У такій інтерпретації орган сенсу – це смислові фільтри, а здатність особистості до їх генерування і спонтанної перебудови є умовою відкритості людини до позамежного, можливості самозбагачення і багатовимірності свідомості [128, 169].

Унікальним і найпотаємнішим в структурі не тільки вказаної вище стадії, але й саморозгортання людини як цілісності є центральний продукт – самосвідомість людської особистості. Як самосвідомість ми розуміємо момент рефлексії, завдяки якій людина, з одного боку, перетворює продукти свідомості на продукти духовного світу, а з другого, – забезпечує перехід змісту семантичної реальності в продукти розуму або мислення. При цьому важливо підкреслити те, що самосвідомість людини є нічим не обмеженим, або нескінченним, процесом саморуху універсуму, що перебуває в суб’єктивованій формі, або в стані мікрокосму.

За своїм місцем у формотворчому процесі самосвідомість повинна отримувати і отримує свій подальший розвиток вже поза людським організмом.

Це означає, що ми можемо продовжити розглядати формоутворюючий процес уже за межами людської особистості, тобто в середовищі її існування, що також пояснюється процедурою формоутворюючого процесу.

Існування інтелекту, елементами якого є не поняття, а інтуїція, є вже встановленим фактом, а форма колективної свідомості, що належить до колективного інтелекту, може бути названа і вже названа

космічною свідомістю. Визнаючи легітимність колективної свідомості і колективного інтелекту, ми повинні розглядати людську особистість як оригінальний функціональний орган універсуму. Інакше кажучи, ми маємо справу з соціальним процесом як явищем геологічного походження і тотального характеру. Тобто завдяки наявності самосвідомості людина виходить за свої межі, створюючи колективний інтелект, і тим самим спрямовується в Космос.

Процедура формотворення розкрила саморозгортання людського організму як незалежний від окремої людини геологічний процес, що складається з трьох стадій (складових), кожна з яких отримала своє визнання і навіть власну назву. Перша – існування чуттєвої людини, що ґрунтується на сенсильній матерії. Вона називається фізичною людиною. Інакше її ще називають соматичною капсулою або сомою.

Друга складова відома нам як власний самостійний світ всередині нас, який слід називати психонавтикою. Інакше її ще називають душею людини, яка призначена для “обігріву” інших людей. І. Кант писав: “Те, що ми називаємо душею, все знаходиться в безперервному русі і не має в собі нічого стійкого, за винятком хіба що (якщо завгодно) Я, такого простого тому, що це уявлення позбавлене змісту” [82, 56].

Третя складова ґрунтується на інтелектуальній матерії і відома нам як розум людини, що наче поєднує світовий і індивідуальний Розум. Завдяки цьому людина за певних умов виявляє, перетворює і опредмечує зміст духовного світу [43, 56].

Онтологічна єдність цих трьох стадій (складових) у людському організмі має органічний характер, оскільки ця цілісність забезпечує їх морфологічний і функціональний зв’язок. Вказана органічна єдність досягається за рахунок видозміни і взаємопроникнення один в одного матеріального і духовного субстратів.

Це означає, що ми можемо продовжити розглядати формоутворюючий процес уже за межами біологічного організму людини, на новому рівні – особистісному, тобто в середовищі її існування, що належить соціальному світу. Так, до трьох вищеназваних складових саморозгортання біологічного організму людини, що проаналізовані В. П. Бехом, ми вважаємо за доцільне

додати ще й четверту – саморозгортання в зовнішньому середовищі. Цей дослідник достатньо ґрунтовно її проаналізував, оскільки подав інформаційну структуру особистості людини і вибудував систему внутрішньоособистісних механізмів [14, 43]. Тому, на нашу думку, – це окрема самостійна складова саморозгортання феномена людини. Тож соціальне середовище життєдіяльності людини також пояснюється процедурою формоутворюючого процесу окремої людини і залежить від людини і впливає на неї [192, 456].

Усе вищерозглянуте дозволяє нам погодитись з ідеєю про те, що “особистість є утворенням, яке виникає в процесі морфогенетичного становлення тіла людського організму. Іншими словами, особистість є функціональним органом, похідним від людського організму” [15, 25]. З огляду на це, можна погодитись і з іншим його висновком про те, що “особистість як функціональний орган людини має не штучне, тобто привнесене із суспільства, а природне походження” [15, 25].

Нагадаємо, що під функціональним органом варто розуміти будь-яке тимчасове поєднання сил, здатних виконувати роботу або забезпечувати певну функцію в системі. Оскільки особистість є функціональним органом, то вона “розлита” по всьому тілу людини і не може бути зведена до жодного з її органів, наприклад, мозку, розсудку, розуму, інтелекту, свідомості, самосвідомості, надсвідомості, волі, серця, душі та ін. Її носієм є біологічне тіло людини, а механізмом саморуку і виконавчим механізмом конкретної замисленої нею дії – весь організм людини.

Цей висновок надзвичайно важливий для подальшого аналізу проблеми, оскільки він не збігається з поглядами щодо походження, суті, а отже, і функцій особистості в планетарній системі, що домінує у вітчизняній літературі. Нагадаємо, що згідно з панівною тезою в матеріалістичній літературі “суть людини” – не “...абстракт, властивий окремому індивідові”, а “...сукупність всіх суспільних відносин” [112, 3]. Не можна не помітити, що тут не проводиться чітка межа між людиною і особистістю.

Проте варто підкреслити, що ідея К. Маркса про людину як сукупність суспільних відносин була своєчасною і геніальною, оскільки дала можливість фактично розглядати це явище як функцію від соціального середовища, усунувши протиставлення індивіда і

суспільства. Світ перестав бути просто сукупністю “зовнішніх” речей, він став людським світом, а людський індивід набув соціального забарвлення.

Проте сьогодні стан справ у галузі пізнання такий, що ми розглядаємо людину дещо в іншому ракурсі, а тому пояснюємо її по-іншому. З викладеного вище випливає, що людина як істота біосоціальна має в якості морфогенетичної основи біологічний субстрат, а особистість є моментом її функціонування. Тому можна зробити висновок про те, що суть особистості – функціонування власного соціального змісту людини, який через еволюцію виробляється з атрибутивних властивостей універсуму шляхом його суб’єктивування.

Інакше, звідки могло б з’явитися суспільство як соціальний продукт, якби в людини соціальне не виникало природним чином у процесі саморозгортання універсуму. Але ми погоджуємося з тим, що цей процес значно інтенсифікується в тому випадку, коли в структуру людини надходить уже наявний соціальний зміст. У праці “Человек и Вселенная” В. П. Бех наводить у структурі особистості механізм смислопородження [15, 46]. Таким чином, соціальна система має власне джерело для саморозвитку і режим гомеорезу є для неї більш прийнятним і природним.

Отже, особистість людини є цілісною єдністю біологічного (організмного), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення нового якісного ступеня – людської особистості [169, 457].

Особистістю можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли, свідомо, самостійно і відповідально діяти згідно з обраними смислами [124].

Філософські визначення особистості перетинають кілька змістових ліній, які використовуються для розуміння особистості як істоти: 1) природної; 2) мислячої (духовної); 3) діяльної; 4) предметної і, зрештою, 5) соціальної (суспільної) [99, 55].

Поняття особистості, за О. М. Леонтьєвим, як і поняття індивіда, виражає цілісність, але цілісність особливого роду. Особистістю не народжуються, особистістю стають. Отже, особистість – це цілісність, що зумовлена соціальними факторами [104, 174].

Філософський словник за редакцією В. І. Шинкарука тлумачить особистість як “суб’єкта суспільних відносин, носія свідомості та системи суспільно значущих якостей” [193, 470].

Синтезуючи дві основні концепції особистості – особистість як функціональна (рольова) характеристика людини і особистість як її сутнісна характеристика, О. Г. Спіркін визначає особистість як індивідуальний вираз суспільних відносин і функцій людей, суб’єкт пізнання та перетворення світу, прав і обов’язків, етичних, естетичних та всіх інших соціальних норм [169, 357].

Радянські філософи розкривали особливості марксистського методу типізації особистості у зв’язку з класовою позицією [216, 53], конкретно-історичною епохою [89, 64] тощо. У сучасній соціальній філософії поширеною є типологія особистості за критерієм суспільного визнання.

Отже, філософія поділяє осіб різного соціального типу, психологічного складу і темпераменту на три відносно самостійні категорії – рядову, історичну і видатну особистості [99, 64]. Певним продовженням роздумів з приводу типологізації особистості є виокремлення цивілізаційної моделі особистості, космополітичної моделі – людини світу.

Виокремлення цивілізаційної моделі особистості в сучасній антропософії пов’язане зі зростаючою роллю цивілізаційного процесу. Причому визначення цивілізаційної моделі особистості може розглядатися у світлі різноманітних інтерпретацій.

Перша – виходить із значення цивілізації як техніки, способів організації економіки і політичного життя. У такому ключі цивілізаційна модель особистості окреслює основні риси сучасної людини постіндустріального суспільства. Окрім того, поняття цивілізаційного процесу, як зазначає російський вчений Б. Марков, включає в себе не лише технічні досягнення, а й організованість, впорядкованість душевного життя, що надає особистості таких рис,

як стриманість та далекоглядність, самоконтроль та самодисципліна, відповідальність та порядність [110, 214].

Друга інтерпретація виходить із більш широкого розуміння цивілізації як культури. Внаслідок аналізу багатьох підходів до визначення цивілізації американський вчений С. Хантінгтон доходить висновку, що культура є загальною темою кожного визначення цивілізацій, виокремлюючи такі загальні риси цивілізації об'єктивного порядку, як мова, історія, звичаї, інститути, релігія, підкреслюючи особливу роль останньої [196, 126].

Якщо розглядати особистість як процес, тоді мінливість та динамічність закладені в саму природу смислових структур [105, 252].

Динамічність особистісних структур прямо витікає з їх функцій – регуляції життєдіяльності суб'єкта на тлі постійних мінливих умов та ситуацій. Тому неперервні зміни, розвиток особистості – в тих чи інших її частинах або загалом, поступовий або стрибкоподібний – є способом її існування [105, 254].

У літературі науковці пропонують розглядати “велику” та “малу” динаміку смислових утворень особистості. Як “велику динаміку” розвитку смислових утворень розуміють процеси народження та зміни смислових утворень особистості в процесі життя людини, в ході зміни різних видів діяльності. Як “малу динаміку”, динамікою розвитку смислових утворень, розуміють процеси породження та трансформації смислових утворень у ході руху тієї чи іншої особливої діяльності.

В індустріальній добі створюються теоретичні моделі людини, в яких розглядається її залежність від знеособлених соціальних сил. Головним тут було адаптуватися під вимоги суспільства, тобто забезпечити гомеостаз.

У пошуках образу людини майбутньої доби нас цікавить віддзеркалення в літературі так званої Постлюдини. С. Хоружий, розглядаючи проблему формування Постлюдини, зазначає, що на сьогодні антропологічний “сплеск” принципово відрізняється від попередніх: “вперше в історії Людини повна трансформація нею самої себе, власної природи та конституції, стає технічно здійсненою, і Людина визначеним чином, неухильно починає вже вибудовувати відповідні практики” [200, 21].

Дослідник зазначає, що хоча слово “постлюдина” давно вживається в літературі, сам термін досі не має прийнятного наукового визначення ні як філософський концепт, ні як поняття науково-технологічної сфери. Звичайно, у відповідь на попит тут же виник цілий ряд дефініцій; проте практично всі вони мають негативний характер, визначаючи Постлюдину за відсутністю або відмінністю від чого-небудь, – і тому позбавленої змістовного ядра. Але у Постлюдини немає справжньої дефініції, тому що її самої ще немає, вона тільки “на підході”, тому вона – справжній фантом, що часується з кінця ХХІ століття.

Оскільки дослідження Планетарного людства якособистості проводиться нами на основі ідеології наукової школи ноосоціогенезу, самоорганізації і саморегуляції соціальних систем, то її властивості ми маємо відтворити саме в цьому дискурсі. Почнемо з аналізу вітальних і соціальних потреб Планетарного людства якособистості, яких вона має набути протягом ХХІ століття.

Вітальні потреби Планетарного людства як особистості ми сприймаємо в їх класичному вигляді. У цій площині варто зауважити, що біологічне тіло планетарної людини протягом ХХІ століття навряд чи зазнає значних змін. Хоча процес визрівання і вихід назовні атрибутивних властивостей біологічного організму – не зупинити. Уже на початку ХХІ століття видно, як швидко у наше життя прориваються нові якості людини. Про це можна судити на основі зростання наших знань про дітей індиго і людей-кристалів. Ще зовсім недавно ми про це зовсім нічого не знали, але сьогодні нові типи homo sapiens вже є реальністю, і нею цікавиться сучасна наука.

Для задоволення вітальних потреб розробляються спеціальні технології, до яких можна віднести використання знань у вивченні паранормальних явищ і паранормальних властивостей людини, а також психотехнологій за допомогою так званих сліперів, парапсихологів, військових екстрасенсів або “космоенергоспец-операторів”. Нагадаємо, що сліпер – це оператор-сенситив (парапсихолог), який використовує себе як різні стани для входження в будь-який образ, незалежно від того, предмет це, людина або якась тварина, дістаючи при цьому можливість повністю опанувати предмет входження, повністю контролюючи предмет, до якого він увійшов, поєднався.

Соціальні потреби Планетарного людства якособистості нас цікавлять значно більше, оскільки саме завдяки цим якостям вона породжує, творить і відтворює планетарний соціальний світ. Концептуально ми зводимо соціальні потреби, що мають сформуватися в Планетарному людстві якособистості і розвинутися протягом ХХІ століття, до двох принципових моментів, а саме: 1) вихід на перший план інформаційних потреб, що детермінується вступом світової спільноти в етап інформаційної цивілізації; 2) загострення потреби в якісно іншому соціальному спілкуванні або соціальній взаємодії, що має бути побудована на раціонально організованих смислах [52, 85]. На цій основі має сформуватися навіть новий тип особистості – Інтермен, що призведе до появи на вищому організаційному рівні якісно нової кратологічної спільноти – Інтерократії [51, 137].

Важливі для нас також і інтелектуальні потреби, що народжуються розумом людини і пов'язані з її інтелектуальною діяльністю. Це потреби в пізнанні навколишнього світу, освіти, підвищення кваліфікації, різних видах творчої діяльності і т. ін. Інтелектуальні потреби – це сукупність потреб людини в пізнанні властивостей природи, себе та суспільства, тобто потреби у творчій діяльності як самореалізації сутнісних сил людини [145]. Останні – це суб'єктивні здібності людини [114, 51].

Розвиток сутнісних сил є наслідком впливу інформації, що надходить ззовні, насамперед, інформації соціальної, на процес формування особистості, успішність якого залежить від якості та обсягу отриманої та обробленої нею інформації, адже саме вона стає спонукальною силою розвитку здібностей суб'єкта.

Відзначаючи роль сутнісних сил у формуванні всебічно розвиненої особистості, Л. Н. Коган вважає, що власне сутнісні сили являють собою “міру привласнення соціальним суб'єктом суспільних відносин, що розкривається в його практично-перетворюючій діяльності” [85, 20].

Об'єктивно під впливом нових інформаційних і телекомунікаційних технологій формується новий образ людини: її новий світогляд, нові потреби і новий спосіб життя. Так, наприклад, той же М. Кастельс відзначав, що людство переходить до нової форми існування – мережевої. Тому можна сказати, що

інформатизація сучасного суспільства породжує новий образ людини – Інформаційної людини.

Дослідники (Ж. Бодрійяр, Г. Дебор, М. Кастельс, Ф. Фукуяма, М. Хайдеггер, О. Шпенглер), говорячи, що з кінця ХХ ст. соціум стоїть на порозі фундаментальної якісної метаморфози, відзначали як оптимістичні, так і песимістичні наслідки цих перетворень. А тому, можна стверджувати, що сьогодні явно відокремилися дві альтернативні тенденції впливу мережі Інтернет на сучасну людину:

а) позитивний вплив дозволяє говорити про принципово новий рівень розвитку техніки, науки і культури, що збагачує планетарну спільноту можливістю проявити себе; працювати, не виходячи з будинку, що досить актуально для інвалідів; розширювати географічні зони економічної співпраці; мати доступ до шедеврів світового мистецтва тощо;

б) негативний вплив, обумовлений зміною свідомості сучасної людини, пов'язаною зі специфічною залежністю від Інтернету; з проблемами анонімності, всездозволеності, безкарності кіберзлочинності та мережевого шахрайства.

С. Хоружий, розглядаючи проблему формування Постлюдини, зазначає, що на цьому рубежі виникає необхідність поставити заново майже всі базові питання антропології: про існування “природи” та можливість “визначення” людини, про особистість, про ідентичність індивідуальну та видову, про ціннісні та етичні основи людського буття і *lastbutnotleast*, про критерії вибору та оцінки трансформативних стратегій, про межі дозволеності трансформацій. Існує два шляхи, які виявляють безперечну тенденцію до зближення і зімкнення, але поки що різні. Вони відповідають двом видам технологій, кожна з яких сьогодні стає базою для трансформативних антропологічних практик [200, 24].

“Людина Мережі – Інтермен” також є одним з проектів стану майбутньої людини. “Інтерменом можна назвати людину ХХІ-го століття, життя якої тісно пов’язане з Інтернетом. Особистість Інтермена формується в Мережі і належить мережевим співтовариствам. Інтермен будує плани, виходячи лише з можливостей, що відкриваються Мережею, інтелектуально і емоційно прив’язаний до неї, залежить від процесів, що відбуваються в кіберпросторі, переживає захоплення і потрясіння у зв’язку з подіями,

що відбуваються в Мережі, закохується і ненавидить через Мережу, шукає допомоги, підтримки через Мережу і лише Мережу. Психологічно Інтермен прив'язаний до процесів у Мережі, що мають до нього безпосереднє відношення, бо лише їх вважає справжніми, вартими його уваги та часу. На нашу думку, сутністю Інтермена є його здатність реалізовуватись у такій локальній особистісній системі, що визначається поняттями: Інтермен-маргінал (звичайний користувач інформацією), Інтермен-хакер (користувач прихованою інформацією) і Інтермен-креативник (творець інноваційних інформаційних проектів) [52, 86].

Далі можна уявити собі, що в інформаційному суспільстві основу складає генотип, який має стільникову будову, оскільки елементами генотипної інформації є окрема особистість. Разом окремі джерела людського розуму, здатного до творчої рефлексії, складають Планетарне людство як особистість. Така особистість перетвориться дійсно на одноосібного, тобто Планетарного суб'єкта, що зможе ефективно рефлексувати лише на стадії введення в дію штучного інтелекту.

Водночас, за умови, якщо кожна пересічна особистість ХХІ століття є фенотипно залежною від Штучного інтелекту, то вона стає елементом Планетарної інформаційної сфери і породжує поза власною волею якісно нові соціальні продукти: Світове громадянське суспільство, Світову державу, Світовий уряд, оскільки вони мають єдину семантичну, тобто інформаційну, природу і взаємодіють між собою як суб'єктивоване і об'єктивоване.

Нас цікавлять стратегічні наслідки опанування планетарною спільнотою явища смислогенезу, тобто наповнення власного життя смислами і різке збагачення ноосфери планети значеннями смислів. Якщо враховувати, що Планетарне людство як особистість інтегрована в цілісність штучним інтелектом, то вона досягає в ході саморозгортання смислогенезу рівня космічної свідомості і принципово може піднятися на щабель ноосферного буття, тобто набути рис Ноосферної особистості.

Вихід людської особистості за власні межі і межі планетарного розвитку завдяки смислогенезу для нас є принциповими, оскільки завдяки саме йому ми розкриваємо саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне

людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К. Ціолковський). На приналежність планетарної спільноти Космосу звернули, свого часу, увагу представники релігійно-філософського напрямку російського космізму, у скарбниці якого є концепції Всеєдинства і Боголюдства [18, 62].

Варто зауважити, що особистість людини в добу інтелектуальної цивілізації набуде принципово інших властивостей, ніж ті, що вона мала в добу техногенної цивілізації, і сформує у себе за часи інформаційної цивілізації.

При цьому зазначимо, що випереджаючий розвиток атрибутивних властивостей особистості людини передують з випереджаючим розвитком суспільства. За часів аграрної цивілізації випереджаючими темпами розвивалось суспільство, а за часів техногенної – навпаки, на перший план вийшов розвиток особистості людини. Сьогодні, тобто за часів інформаційної цивілізації, випереджаючими темпами має розвиватися інформаційне суспільство і тим самим створювати умови для інтелектуального прориву в розвитку особистості людини та її колективних форм.

Принципово неможливо зрозуміти породження, а більше того, функціонування інтелектуальної цивілізації, виходячи з властивостей людини техногенної і навіть інформаційної цивілізацій. Людина має відкрити в собі і проявити в зовнішньому середовищі цілу низку наданих природою їй якісно нових атрибутивних властивостей у породженні, використанні і управлінні власною життєдіяльністю на основі так званих чистих смислів, тобто таких, що є більш енергонасиченими, ніж наукове знання і інформація, що несе сьогодні велику долю так званого “шуму” [60, 223].

Іншими словами, суть проблеми полягає в тому, щоб зрозуміти планетарну людину як продукт розвитку першої природи або біосфери, який має унікальне самостійне буття в другій природі (чи ноосфері) і закономірно трансформується в третю природу (чи електромагнітосферу) як елемент вже космічного середовища.

Сьогодні ця проблема набула специфічної характеристики завдяки тому, що визріла і зафункціонувала її особистісна складова, тобто людина набула більш виразних рис соціальності, а саме: тих, що ми вкладаємо в поняття “особистість”. У ХХ столітті це помітив і теоретично обґрунтував цілісність людини філософ О. Г. Спіркін:

“Людина є, – слушно пише він, – цілісною єдністю біологічного (організованого), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення нового якісного ступеня – людської особистості” [169, 457].

Якщо цю тезу поширити на планетарний рівень, то це означає, за нашим баченням, що уся планетарна спільнота сприймається як органічний суб’єкт історичної дії, що творить і відтворює планетарне життя в повному обсязі усіх форм: економічних, політичних, культурних, організаційних, зокрема і суб’єктивованих, і об’єктивованих [174, 72].

Внутрішньою пружиною еволюційного процесу є, як ми обґрунтували вище, така геологічна сила, як Розум, що маєтри модифікації форм буття: а) планетарну форму, що виробляється інтелектом людини і складається з такої ланки його носіїв: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний, посиленний штучним інтелектом; б) перехідну Планетарну безтілесну форму – ценоосферний розум, що забезпечується безтілесним носієм, а саме: ноосферою; в) форму Космічний розум (ноокосмосфера) [152, 18].

Це означає, що ми маємо справу з логічно пов’язаною низкою саморозгортання природної сили – Космічним Розумом, що видозмінює навіть носіїв планетарного розуму, який складається з наступних ланок: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний розум, посиленний штучним інтелектом – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний розум (ноокосмосфера).

Все це вказує на існування якоїсь третьої реальності, про яку ми сьогодні намагаємось не говорити, оскільки потрібно визнати або існування Бога, або третього світу, в якому панує логічна форма. Для опису процесів цього вищого рівня ми успішно застосовували категорію “смісл” з Семантичного Всесвіту, хоча психологи віддають перевагу поняттю “ідеальна форма”, соціологи – поняттю “ідеал”, філософи – поняттю “Абсолют” [175, 197]. Все це вказує на те, що

необхідно шукати вихід на вищий рівень, який, вочевидь, бере участь в процесах макрорівня.

Суттєвий внесок у те, що зображує третій рівень саморуху універсуму в ХХ столітті, зробив К. Поппер. Третій світ є, на його думку, продуктом людської діяльності. Він постійно росте. Водночас, дуже важливо звернути увагу на його значну автономність. “Світ мови, припущень, теорій і міркувань – коротше, універсум об’єктивного знання є одним з найважливіших створених людиною універсумів” [19, 84].

Отже, мешканцями надсоціального рівня, до якого так прагне планетарне людство, прокладаючи шлях до інтелектуальної цивілізації, є смисли, або продукти, що містять логічні зв’язки. Об’єкти третього світу – це не лише актуальна даність, але і потенціал розвитку світової спільноти. У К. Поппера мешканцями третього (лінгвістичного) світу теж виступають продукти логіки. “З нашими теоріями, – пише К. Поппер, – відбувається те ж, що і з нашими дітьми: вони мають схильність ставати значною мірою незалежними від своїх батьків. З нашими теоріями може статися те ж, що і з нашими дітьми: ми можемо отримати від них більшу кількість знання, ніж спочатку вклали в них” [191, 190].

Особистість, як складова атрибутивних властивостей людського організму, є ніщо інше, як польова форма її життя, що здатна реалізувати себе у просторі інтелектуальної цивілізації. На підставі прояву такої атрибутивної якості людина може вступати у взаємодію з іншими людьми, утворюючи при цьому дивні ансамблі. Тут ми згодні з тезою Е. Ільєнкова про те, що “в тілі індивіда виконує себе, реалізує себе, здійснює себе особистість як принципово відмінне від його тіла і мозку соціальне утворення (“сутність”, а саме: сукупність (“ансамбль”) реальних, чуттєво-предметних, через речі здійснюваних відносин даного індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів)” [67, 399].

Саме на цьому рівні планетарне людство, що має виступати як носій колективного інтелекту, здатне буде вступити в контакт з інопланетним розумом і порозумітися з ним. Не виключено, що контакти і перші спроби протистояння або навпаки, співпраці, будуть можливі вже на етапі інформаційної цивілізації.

Підсумовуючи вищевикладене приходимо наступних висновків: по-перше, доцільно розглядати людину як систему, яка складається з чотирьох невідривних і взаємообумовлених складових формоутворення людини: фізичної; психічної; духовної; соціальної, або особистість, що саморозгортається в зовнішньому середовищі.

По-друге, саморозгортання людини відбувається за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К. Ціолковський).

По-третє, розвиток атрибутивних властивостей особистості людини чергується з випереджаючим розвитком суспільства і сьогодні (за часів інформаційної цивілізації) випереджаючими темпами має розвиватися інформаційне суспільство.

По-четверте, в процесі саморозгортання геологічної сили видозмінюються носії планетарного розуму: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний колективний розум, посилений штучним інтелектом (аугментований) – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний субстрат (ноокосмосфера).

14.2. Суспільство знань як передумова формування інтелектуальної цивілізації

У цьому підрозділі ми маємо розглянути місце і роль умов як іншої детермінанти формоутворення інтелектуальної цивілізації. Першою є підстава, яку ми вже розглянули вище. Умови, як відомо, це те безпосереднє, з чим підстава співвідноситься, як зі своєю істотною передумовою; тому реальна підстава, по суті своїй, зумовлена. Визначеність, що міститься в ній, є інобуття її самої.

Умови займають щодо соціального змісту, детермінованого підставою, немовби сторонню позицію. З огляду на це, вони, умови, володіють і специфічною функцією у формоутворювальному процесі. Її суть полягає в квантируванні соціального змісту. Вони наче

дозують його за відомим їм принципом і справно вкладають його в різноманітні організаційні упаковки. Якщо міра порушується, то відбувається порушення, і ми маємо справу з мутацією соціального змісту. Про це переконливо написано у К. Маркса [112, 72].

Умови мають для цього оригінальний виконавчий орган і механізм. Робочим органом умов є найближче навколишнє середовище, в якому безпосередньо буде відбуватися інтелектуальна взаємодія носіїв інтелекту (вочевидь, не тільки людей) між собою. Як відзначає В. Афанасьєв, “в силу різноманітного впливу зовнішнього середовища на систему, зазвичай, розуміють середовище і в широкому смислі як всю дійсність, навколишню систему, і у вузькому смислі як істотне, необхідне оточення системи, саме те, у взаємодії з яким система виявляє свої властивості, свою цілісність, визначеність, і не тільки визначає, але і формує певні властивості – такі, що дозволять їй не розчинитися в середовищі, а функціонувати і розвиватися відносно самотійно” [2, 151].

Якщо накласти цю тезу на предмет нашого дослідження, то можна сказати, що суспільство знань буде відігравати на мікрорівні ту ж роль, яку в другій природі виконує організм Планетарного людства як особистості, тобто вони стають повноправними агентами природного процесу, породжуючи об’єктивовану на макрорівні соціальну дійсність – інтелектуальну цивілізацію. Це зовсім не виключає, що за межами нашої планетарної системи можуть існувати принципово інші форми позаземних інтелектуальних цивілізацій.

Тому є сенс в подальшому спеціально досліджувати як сили зовнішнього стискування суспільство знань і такі його елементи, як: колективний, соціальний інтелект, зрештою, ноосферу, оскільки наступні елементи сучасного середовища: право, цінності, мораль, зрештою, національна ідея як система певних уявлень про влаштування родового життя, – відпадуть самі по собі на етапі визрівання суспільства знань.

Отже, подамо наше загальне бачення суспільства знань як умови формування інтелектуальної цивілізації. При цьому зазначимо, що одностайного погляду на природу і зміст суспільства у площині навіть інформаційної цивілізації на початок ХХІ століття немає. У сучасній науковій літературі йдеться про: а) інформаційне

суспільство; б) постіндустріальне суспільство; в) когнітивне суспільство; г) суспільство знань; д) інтелектуальне суспільство та інші його форми.

Вирішенням цього методологічного казусу, на думку експертів ЮНЕСКО, стало використання концепції “суспільств знань” або “суспільств, заснованих на знаннях”. Сьогодні міжнародні гуманітарні організації схильні вважати “суспільство знань” важливою ідеєю, на якій можуть ґрунтуватися програми розвитку сучасного суспільства.

Найчіткіше позиція ЮНЕСКО щодо питання співвідношення інформаційного суспільства і суспільства знань представлена в інтерв'ю заступника Генерального директора ЮНЕСКО з питань комунікації і інформації пана Абдул Вахід Хана. У відповідь на запитання, чим концепція “суспільства знань” відрізняється від концепції “інформаційного суспільства”, і чому у світі, де 80% людей не мають доступу до базових структур телекомунікацій, суспільства знання є ключем до кращого майбутнього, він сказав: “Насправді ці два поняття є взаємодоповнюючими.

Інформаційне суспільство є функціональним блоком суспільства знань. На нашу думку, концепція інформаційного суспільства пов'язана з ідеєю “технологічних інновацій”, тоді як поняття “суспільство знань” охоплює соціальні, культурні, економічні, політичні і економіко-правові аспекти перетворень, а також більш плюралістичний, пов'язаний з розвитком, погляд на майбутнє. З нашого погляду, концепції “суспільства знань” варто надати перевагу щодо концепції “інформаційне суспільство”, оскільки вона краще відображає складність і динамізм змін, які відбуваються” [126, 23].

Неважко побачити, що саме застосування терміна “суспільства знань” в програмних документах ЮНЕСКО і в доповідях її найвпливовіших речників має виразні ідеологічні цілі і спрямоване на розв'язання протиріч, що притаманні саме інформаційній стадії розвитку людства, і тісно пов'язаних з нею процесів глобалізації. Проте “суспільства знань” все ще залишаються новим суспільним ідеалом.

Дотичною до ідеї суспільства знань є концепція “суспільства, що навчається” (learning society). Зазначена ідея увійшла до наукового

обігу завдяки працям Р. Хатчинсона і Т. Хусейна, позначивши новий тип суспільства, де набуття знань не обмежується ані стінами освітніх установ (у просторі), ані завершенням початкової освіти (у часі) – концепція навчання впродовж усього життя.

Як зазначає Едгар Фор у доповіді “Вчитися існувати: світ освіти сьогодні і завтра” (1972 р.), “освіта більш не є привілеєм будь-якої еліти, ні фактом приналежності до будь-якої вікової категорії: вона, швидше за все, відноситься до всього співтовариства в цілому і до тривалості існування індивідуума” [77, 48].

Основну увагу дослідників було спрямовано не стільки на тих, хто володіє знаннями, скільки на тих, хто прагне їх набути, не тільки в рамках формальних освітніх систем, але також у професійній діяльності і неформальному навчанні, де аудіовізуальні засоби масової інформації грають важливу роль.

Тією ж мірою, якою основою “демократичного” суспільства є державні і міжособистісні стосунки, а основою “суспільства достатку” – економіка, корені суспільства, що має знання, сягають епістемології і логіки пізнання” [219, 423]. Такі визначення не є ні правильними, ні побічними; вони швидше встановлюють певні межі використання термінів.

Життєдайність суспільства знань залежить від інтенсивності інформаційного обміну, тобто інформаційного метаболізму, що забезпечує життєдайність світсистеми шляхом перетворення її на планетарний соціальний організм. Потреба в ньому є цілком закономірною, оскільки трансформація традиційних і виникнення нових функцій держави викликали необхідність появи нових організаційних форм, зокрема Електронного уряду.

Як тут не згадати домініканця Дюбарле [Dubarle] і його виступ 1948 року в “Le Monde” про “Вінерівську машину для управління державою” і “інформаційні крайнощі”: або машини, що володіють централізованими даними і займаються їх переробкою, або дисперсні (“розпорошені”) машинки (персональні комп’ютери), функціонування яких забезпечують мережі [68]. Втім, електронний уряд може бути ефективним лише за умови наявності розвиненої, орієнтованої на інтереси планетарної громади Світової держави, що поки існує у віртуальному вигляді.

Для нас тут принциповим моментом є усвідомлення для себе і доведення до наукового співтовариштоватого факту, що суспільство знань, яке сьогодні прокладає собі дорогу за допомогою мережевого, інформаційного, організованого підвидів організаційного устрою планетарного життя, є умовами формування ноосферної особистості на мікрорівні і інтелектуальної цивілізації на макрорівні.

Інтелект може розглядатися як ключовий ресурс у сучасному суспільстві, а зіставлення результатів розумової діяльності, здійснюване в рамках інтелектуального життя конкретного суспільства, товариства дає можливості диференціації індивідів і виокремлення інтелектуальної еліти [120, 20].

Клас інтелектуальної еліти буде мати незбиране світосприйняття, де окремі культурні, зокрема політичні, феномени не сприймаються автономно один від одного на рівні символів, але ув'язуються у свідомості індивідууму в рамках єдиної логічно несуперечливої картини світу.

Суб'єктом створення інтелектуального потенціалу, своєрідним генератором, носієм і передавачем нових ідей, втілення яких у життя відбувається в діяльності широких верств населення через механізм наслідування (мімезису) та соціально-історичної творчої активності, постає інтелектуальна еліта. При цьому роль наукової еліти в процесі створення та зростання інтелектуального потенціалу полягає у виробництві знань, що є принципово новими як для вченого, що отримує ці знання, так і для суспільства загалом.

Освітянська еліта в цьому ж процесі постає, передусім, носієм і транслятором знань, які теж виступають як нові, але вже тільки для індивідів, що вчаться. Оволодіваючи цими знаннями, означені індивіди теж постають у ролі суб'єктів збагачення інтелектуального потенціалу суспільства. Отже, значення інтелектуальної еліти набуває загальносуспільного масштабу, оскільки вона відіграє роль важливого рушія, своєрідного каталізатора трансформації суспільства в цілому [101, 16].

Виокремлення таких критеріїв інтелектуальної еліти, як інтелектуальний капітал, освіта, мотивація й активність інтелектуальної діяльності, характер мислення, креативний капітал, професійна компетентність, результативність інтелектуальної

діяльності та інших, а також факторів, що їх детермінують, показало, що ці характеристики мають багатоплановий вимір. Застосування двомірної системи конструювання інтелектуальної еліти дозволило нам визначити цю групу як таку, що функціонує у сфері розумової праці, володіє значним інтелектуальним капіталом, відрізняється вищим, порівняно із загальною спільною масою населення в тому чи іншому суспільстві, рівнем освіти, що поєднується із критичним мисленням, творчими здібностями і високим рівнем мотивації своєї інтелектуальної діяльності; здатну до активної соціально-інноваційної діяльності, втіленої в конкретних результатах, заснованих на високому рівні професійної компетентності і таких, що мають особливе значення для розвитку суспільства. Продемонстровано, що інтелектуальна еліта неоднорідна і може бути структурована за різними підставами (наприклад, за функціональними ознаками, за критеріями розвиненості тих чи інших якостей представників інтелектуальної еліти) [120, 20].

Нові підстави структуризації сучасних суспільств дозволяють встановлювати відносну ідентичність цієї групи із такими групами, що виокремлюються за різними ознаками, як працівники розумової праці, інтелігенція, висококваліфіковані спеціалісти, професіонали, середній клас, новий клас, інтелектуали. Ці групи мають дві базові підстави бути розглянутими як соціальні джерела інтелектуальної еліти. Перша – це період їх формування як цілісної соціальної групи (спільності), а друга – їх актуалізація в тих або інших типах суспільства.

Порівняння двох ключових груп інтелектуальної еліти – інтелігенції та інтелектуалів – дозволить говорити про орієнтацію першої групи на суспільство, а другої – на себе. Водночас, поняття “інтелектуали” більшою мірою акцентує увагу на якостях освіченості, обізнаності, критичного складу розуму і дії, раціональності, спеціалізації, професіоналізму, компетентності, а поняття “інтелігенція” насамперед підкреслює етично-духовну складову групи, укоріненість її свідомості в суспільних інтересах, її здатність відтворювати і творити етично-духовний світ суспільства.

Далі для нас принципово важливо розглянути структурні елементи інтелектуальної цивілізації, що протистоять підставі –

ноосферній особистості, і закріплюються на боці об'єктивованого чинника – суспільства знань. Йдеться про боголюдину, колективний, суспільний, соціальний інтелект, ноократію та інші його складові.

Існує певна відмінність в поняттях соціальний інтелект, суспільний інтелект та колективний інтелект. Розглянемо їх більш детально та визначимо, яке з цих понять ми будемо використовувати в дослідженні.

Соціальний інтелект – не сума індивідуальних інтелектів, а організована система з позитивним чи негативним синергетичним ефектом, вмонтована в суспільний організм; здатність суспільства розуміти, конструктивно використовувати отримані знання для зняття остаточної чи доданої ентропії, для досягнення поставлених цілей розвитку [83, 56].

Суспільний інтелект – це інтелектуальний потенціал спільноти або окремої людини та їх здатності акумулювати нагромаджену інформацію, творити на їх основі нові знання і приймати оптимальні рішення щодо якісно нових норм існування, взаємодії всередині суспільства [35].

Колективний інтелект – системна якість сукупності індивідуальних людських розумів, здатних обмінюватися інформацією, формувати загальне світосприйняття, удосконалювати колективну пам'ять і, можливо, виробляти і приймати колективні рішення [122, 186]. Тож на цьому етапі соціального розвитку інформаційний ресурс людства, в якому акумулюється минула праця, є загальнолюдським (інтернаціональним) здобутком, що дає можливість кожному використовувати його як стартовий інтелектуальний капітал [102].

Підсумовуючи погляди різних науковців щодо соціального, суспільного та колективного інтелекту, варто зазначити, що соціальний інтелект виступає в ролі зовнішнього середовища, що визначає корисний компонент у роботі кожної особистості, конструктивність її мислення. У межах соціального інтелекту формуються ефективні комунікаційні засоби, які дають можливість людям діяти та реагувати на зміни, що відбуваються у світі, сприймаючи події в реальному часі на основі загального досвіду.

Таким чином, для нашого дослідження найбільш оптимальним визначенням є колективний інтелект, яке надалі і будемо використовувати, оскільки глобалізація інформаційного простору та ренаціоналізація світу і розвиток його багатокультурності надає інтелектуальному потенціалу окремого народу статус інформаційного тезаурусу (золотого фонду) людства. Інтелектуальний ресурс втрачає національну приналежність, стає загальнолюдським надбанням. Культурними джерелами подальшого розвитку всезагального інтелекту і його перетворення в цілісність є процеси досягнення всіма народами рівня всезагальної наукової освіченості, соціально-комунікативного виховання народів. Сьогодні стає очевидною потреба в детальному дослідженні соціального інтелекту як своєрідного колективного регулятора, який попереджає про небезпеку в точках біфуркації і виробляє альтернативні шляхи розвитку суспільства [91].

Окремо варто розглянути такий елемент суспільства знань, як ноократія. В інтелектуальному суспільстві метою людини і суспільства в цілому стає всебічний розвиток особистості, невід'ємний від громадських інтересів і неможливий без їх урахування, очікується подолання негативних аспектів діяльності людини. Актуальності набуває одухотворений інтелект.

Майбутнє людства – це ноократія (від грец. *noos* – розум, і *kratos* – влада), тобто влада не окремих індивідів або соціальних груп, а колективного мозку, який зосередить у собі інтелектуальну потенцію всіх мислячих істот і буде діяти як на біологічній, так і на квантовій основі [151].

Нерідко поняття ноократії змішують з поняттям технократії. Це не зовсім вірно. Технократія – це майстерність, професіоналізм, знання, досвід. Все це необхідні атрибути якісного управлінця та управління загалом, і це теж необхідний, але тільки технічний бік питання. Але сам по собі такий, технократичний, підхід видається одностороннім і неповним, хоча на відміну від нинішньої системи політичної влади, здатної звести на свій олімп хоч неук, хоч психа, хоч маніяка, ноократія передбачає створення системи та механізмів, що забезпечують саме професіоналізм і відповідальність влади перед суспільством.

Ноократія, як філософія, не дає однозначної відповіді на питання про те, як з'явилося життя (хоча і має варіанти відповіді, здатні, тією чи іншою мірою, задовольнити як матеріалістів, так і ідеалістів, як атеїстів, так і людей віруючих), але вона ставить перед собою завдання практично (прикладна сторона ноократії) відповісти на питання, як не допустити передчасної кончини цього життя.

Тобто на чільне місце, як вищу цінність, ноократія ставить життя, розумне життя, людську цивілізацію як єдину достовірно відому нам форму такого життя, її збереження і стійкий поступальний розвиток, необмежену, наскільки це загалом можливо, у просторі й часі.

Ноократія (давньогрец. νοῦς – “розум” + κράτος – “влада”) – вид політичного устрою чи соціальної системи суспільства, яка “заснована на пріоритеті людського розуму” при формуванні ноосфери Землі.

У широкому сенсі – сукупність теоретичних філософських концепцій, які обґрунтовують еволюційну необхідність переходу від демократії до більш досконалої форми державного правління – влади інтелектуальної еліти з раціональним мисленням, яка виступає в ролі головної спрямовуючої сили науково-технічного прогресу і соціально-економічного процвітання суспільства.

Ноократи – високопрофесійні фахівці з організації інтелектуального управління суспільством і підвищення якості життя людей на основі широкого впровадження досягнень науки і техніки або ж просто прихильники ноократії [131].

Коллективний розум також часто розглядається як шлях до суперінтелекту або навіть як до існуючої реалізації явища. Суперінтелект, гіперінтелект або надлюдський інтелект – гіпотетичне існування особи, що володіє інтелектом, перевершує розумові здібності будь-якої існуючої людини. “Суперінтелект” може також стосуватися конкретної форми або ступеня інтелекту (наприклад, інопланетний інтелект) [92, 234].

Сегмент колективного розуму світової спільноти позитивно сприймає глобалізовані зміни в планетарному просторі та вважає за необхідне й надалі вивчати соціальний світ і цілеспрямовано впливати на його подальший розвиток. Це означає, що існує досить

потужний рух інтелектуалів, які оптимістично дивляться в майбутнє і працюють над дослідженням процесу саморозгортання соціального світу.

Тож специфіка етапу формування інтелектуальної цивілізації полягає в тому, що об'єктивованою передумовою для формування інтелектуальної цивілізації є суспільство знань. Воно породжує і відтворює ноосферну особистість, яка виступає, за логікою саморозгортання живої розумної речовини, соціальним інтелектом, тобто безтілесним суб'єктом.

Так запускається в дію алгоритм самозабезпечення планетарної спільноти. Як наслідок дії механізму самовідтворення планетарного світу, тобто для забезпечення власного буття і подальшого розвитку в променисте людство, ноосферна особистість має створити інтелектуальну цивілізацію.

14.3. Філософська рефлексія інтелектуальної цивілізації: природа, суть і зміст

Цей підрозділ має розкрити природу, зміст та суть інтелектуальної цивілізації, оскільки їх визначення є важливим етапом дослідження і його головним концептом.

Сучасні суспільства переживають складні трансформаційні процеси, пов'язані з новим етапом розвитку цивілізації. Ці процеси приводять до посилення позицій інформаційного суспільства, в якому провідне місце належить інформації і знанням.

Інтелектуальні ресурси особистості і суспільства стають сьогодні як засобом адаптації до соціальних умов, що змінюються, так і засобом їх розвитку. Адже в інформаційному суспільстві, де домінують нові технології і канали комунікації, формуються нові принципи соціальної взаємодії, зростають вимоги до соціальних суб'єктів, до їх рівня відповідальності за ухвалювані рішення, які, у свою чергу, ускладнюються.

Сучасний російський науковець В. Цаплін бачить три шляхи еволюції сучасної цивілізації:

- 1) еволюційний шлях розвитку – тобто нічого не змінювати, нехай усе йде своїм рядом;
- 2) антиутопія – так званий золотий мільярд;
- 3) інтелектуальна цивілізація.

Нас цікавить остання концепція, за якою автор називає інтелектуальною цивілізацію мислячих людей, а не просто розумних.

Спробуємо визначити природу формування інтелектуальної цивілізації. У першому розділі ми вже висвітлили основні поняття цього концептуального дослідження через визначення природи “цивілізації” та прикметника “інтелектуальна”.

За нашим робочим визначенням, інтелектуальна цивілізація – це такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціальності, за якого домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначальними факторами – інформація та знання, що детермінують породження нових смислів і смислових полів.

Відштовхуючись від духовного, інтелектуального розвитку людини, на нашу думку, варто досліджувати саме природу інтелектуальної цивілізації.

Перехід на новий щабель розвитку планетарної спільноти, а саме: зняття протиріччя між рівнем розвитку людини і об’єктивними можливостями реалізації її здібностей, за існуючих умов життя стає можливим завдяки встановленню взаємодій розвитку, виникнення яких обумовлюється формуванням духовності людини. Духовність, як зазначає В. Г. Воронкова, “виходить із глибини людини, є створюючою і підтримуючою силою особистості, це взаємопоеднання розуму і душі, які виступають в якості моральності” [40, 126].

Тип зв’язків, що формується між людиною та суспільством, визначається розвитком сутнісних сил особистості, пов’язаних із забезпеченням інформаційного обміну, що викликають актуалізацію духовних потреб, умовою здійснення яких є розвиток засобів праці ідеального характеру, що, у свою чергу, визначає увесь подальший процес розвитку, зокрема, формування соціальної системи певного типу та розвиток сутнісних сил особистості [115, 56].

Інтелектуальна цивілізація забезпечить прагнення до творчості та досліджень змісту життя максимального числа людей, попутно вирішивши питання виживання, матеріального благополуччя, залученості до індустріального виробництва або виробництва знань, стійку стабільність, альтруїзм, гуманізм, безпеку і прогрес [202, 247].

Нашу увагу привернула концепція “Інтелектуальної цивілізації” В. Цапліна, оскільки він вважав, що саме завдяки поширенню повноцінного мислення інтелектуальна цивілізація зможе оптимальним чином вирішити всі протиріччя, накопичені еволюційною цивілізацією.

Поки ні раціональність мислення, ні прищеплення прагнення до оволодіння неутилітарними знаннями про природу і суспільство, ні міркування про доцільність дотримання принципів загальної справедливості, моральності і гуманізму, ні заохочення бажання реалізувати свої життєві та професійні нахили в необхідний перелік існуючих вимог до виховання не входять [202, 248].

Минали століття, але еволюційні зміни в розвитку розуму відбувалися надзвичайно повільно, дедалі більше відстаючи від громадських форм життя, породжуючи тим самим нерозв’язні протиріччя. Зрозуміло, що можна залишити процес становлення розуму на початкових стадіях формування мислення, задовольняючись тим, що всі люди, крім інтелектуальної еліти, залишаться кмітливими і навченими роботами.

Поки що до рівня повноцінного мислення вдається піднятися нікчемно малій частині людства – менш ніж 2-3%. В основі їх поведінки лежить раціональне ставлення до світу, неупереджений аналіз причин ситуацій, що складаються, а мотиви вчинків ґрунтуються на здатності будувати складні асоціативні зв’язки, абстрагуванні і розумінні, що творчість, альтруїзм і гуманізм повинні бути провідними. Зі зростанням чисельності людства абсолютна кількість інтелектуалів у світі потроху зростає, але їх відносне число залишається не великим або навіть зменшується, і змінити загальну ситуацію у світі, використовуючи існуючі можливості, вони не можуть.

Мислення переважної більшості людей залишається на примітивному рівні, і їх вчинками керують тільки міфи, забобони,

стереотипи поведінки, мислення і моди або мотиви, що впливають з природних інстинктів. І таких людей понад 3/4 населення Землі. Мислення в принципі стереотипне і домогтися вміння критично ставитися до стереотипів можна тільки спрямованим його формуванням.

Необхідності виховання мислення перешкоджає і помилкове переконання, що мисленням і здатністю думати люди вже наділені від народження, ці риси загалом не потрібно спеціально формувати. Сама розумність, дійсно, закладена природою, та й то лише як потенційна здатність людського мозку. Щоб перетворити розумність на мислення, його необхідно розвивати з дитинства, як виховуються і соціальні форми поведінки. Складність полягає в тому, що проблема нагадує “зачароване коло”, коли є нагальна необхідність у створенні системи для формування мислення, але вона повинна вже включати сформоване мислення [202, 249].

Як вважає В. Цаплін, розум, розумність, свідомість і здатність мислити відображають початковий стан людського мозку, відрізняють його від запрограмованого мозку тварини. Мислення, вміння думати і повноцінне мислення – наступні етапи становлення розумності, які спочатку перетворюються на мислення і в процесі розвитку можуть досягти стадій повноцінного мислення. Розум, інтелект – вищі стадії процесу розвитку розумності, що включають всі попередні стадії і знаменують перетворення свідомості на повноцінне мислення. Після чого мислячий мозок збагачується за своїми внутрішніми законами [202, 251].

Отже, за концепцією В. Цапліна, формування інтелектуальної цивілізації стане можливим тоді, коли відбудеться свідоме формування мислення, що не містить неадекватних уявлень. Її зможуть будувати люди, що володіють свідомо сформованим повноцінним мисленням шляхом активного стримування пропаганди чи якогось іншого способу розповсюдження будь-яких неадекватних уявлень. Зрозуміло, що це не зможе завершитися за життя сучасного і навіть наступного поколінь. Але те, що люди можуть закласти основу створення такої цивілізації, безсумнівно. Тільки така цивілізація може бути справді стабільною і здійснити ті ідеальні уявлення, які відповідають нормальному людському життю: відсутність боротьби

за виживання, заняття видами діяльності, які дозволяють самореалізуватися, і перевага видів праці, в яких є елементи творчості. Побудова інтелектуальної цивілізації не передбачає жодних радикальних кроків щодо зміни існуючого становища, окрім боротьби вже зараз з проявами комплексу неадекватних уявлень і створення спеціальної системи формування повноцінного мислення з дитинства.

Таким чином, розглянувши природу інтелектуальної цивілізації, а саме: розвитку духовного компонента мислення планетарного суспільства, спробуємо виокремити її сутність.

На нашу думку, сутність інтелектуальної цивілізації полягає у зв'язку особистості і суспільства, який характеризується породженням нових смислів і смислових полів.

Продовжуючи думку В. Цапліна, говорячи про мислення, ми можемо сказати, що формами мислення виступають смисли, за допомогою яких соціальний суб'єкт описує й пізнає реальність та своє існування в ній, формуючи єдність з іншими суб'єктами – носіями схожого соціального досвіду, тоді як символи, знаки, образи є усталеною формою сприймання реальності [170].

Соціальні смисли є одним із структурних елементів комунікації. Вони вигідно вирізняються серед таких елементів, як символи, знаки, образи, а саме:

– виражають ставлення до об'єкта соціальної реальності, уявлення про нього та пов'язану з ним взаємодію, вкорінену в соціальний досвід суб'єкта;

– є осмисленням певної частини соціальної реальності з огляду на досвід взаємодії з нею.

За своїм призначенням комунікативна сфера творить і перетворює соціальну реальність. Як репрезентуються різні суб'єкти в комунікативному просторі, як відбувається обмін інформаційним, ціннісним ресурсом – питання комунікативної теорії. Предметом вивчення стають індивіди і спільноти – учасники комунікації, які ведуть діалог чи, точніше, полілог про спільне соціальне буття, засоби, якими забезпечується цей процес.

Часто соціальні смисли отримують поштовх до свого формування на основі цінностей. Хоча виникає і зворотний процес:

на основі складених соціальних смислів формуються нові цінності [170]. Формування смислів починається із зародження людства через появу тотемізму та використання природних і рукотворних знарядь праці і появу фетишизму – одухотворення предметної речі. Поступово виникають речі-знаки (знаки влади, соціального статусу тощо) і речі-символи (знамена, прапори тощо). На їх основі і формуються різні види знакових систем [160, 135].

Спробуємо звернутись до явища смислогенезу, тобто наповнення власного життя смислами і різке збагачення ноосфери значеннями смислів. Нагадаємо, що смисл – це співвідносна властивість, яку той чи інший феномен набуває через свою включеність у людську діяльність. Смисл і значення – синоніми. Їх відмінність у тому, що смисл – пережите значення, а значення – закріплений сенс. Смисл переживають лише в рамках ситуації, поки вона триває. Тоді як значення зберігається поза і незалежно від ситуації, що породила відповідний сенс, тобто саме вони складають зміст ноосфери, до якої буде органічно підключена людина ХХІІ століття завдяки штучному інтелекту або штучному тілу (аугментації).

Інформаційний метаболізм, а на етапі інтелектуальної цивілізації він переходить в інтенсивний смислогенез, якраз дає можливість оцінити місце і роль соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Нам ще належить усвідомити функцію інформації, перетвореної інтелектом людини на форму ідеї, упакованої в смислові одиниці – кванти знання, і відіслану за межі планети у формі смислу. Відносно того, як ми будемо освоювати метаболізм на основі смислогенезу, буде зростати розуміння космічного характеру і призначення планетарного життя. При порівнянні цих двох метаболічних потоків між собою виявляється, що провідну роль грає все той же обмін, що протікає у вертикальній площині [14, 205]. Особливо актуальним може бути вивчення через цю настанову праць М. Бердяєва [13, 151], який вважав планетарний світ похідним, а людська особистість у своїй внутрішній духовній якості виступає як смислова категорія, виявлення сенсу існування [12, 342].

Нова перспектива в розумінні процесів, що відбуваються у свідомості людини і у Всесвіті, обумовлює і нові погляди на механізм сприйняття кожного виду інформації. Сприйняття чуттєвої інформації відбувається на основі механізму хвильового резонансу. При цьому будь-яка інформація в ході сприйняття неминуче проходить чотири етапи: 1) сенсорно-моторний, 2) символний, 3) логічний, 4) лінгвістичний.

I етап – сенсорно-моторний (чуттєвий) забезпечує сприйняття інформації на основі п'яти основних сенсорних каналів: слуху, зору, дотику, нюху, смаку. Новітні дослідження про хвильову природу пізнання дозволяють у цьому зв'язку говорити про тіло людини як “про біологічну антену, своєрідний і всеосяжний природний локатор, завданням якого є сприйняття нескінченних спектрів хвиль, що виходять з різних частотних діапазонів Всесвіту” [87, 50].

На II етапі мозок людини формує символні аналоги сприйнятого. Ці трансформовані сигнали, подані і сприйняті мозком, отримали назву мислеобразів. Необхідно підкреслити, що в такому розумінні мислеобраз – це не відбиток предмета у свідомості, і не думка, що промайнула, а індивідуально сприйнятий всіма органами почуттів цілісний образ предмета. Мислеобрази мають цілісний характер і сприймаються як голографічні моделі об'єктивної і суб'єктивної реальності. При цьому цілісність сприйняття означає, що водночас створюються дві моделі. У правій півкулі – образно-чуттєва модель зі смаком, кольором, запахом, просторовими відносинами. У лівій півкулі формується дискурсивно-логічна модель, в якій фіксуються розміри, співвідношення частин, форм, вага, швидкість. Ігнорування цієї закономірності в процесі виховання і навчання може призвести до порушення цілісності мислення і формування однобокості сприйняття.

На III етапі взаємодії з інформацією відбувається опрацювання, порівняння сформованого мислеобразу з наявним досвідом людини. Ці операції є аналітичними і спрямовані на узгодження наявних образів.

IV етап, лінгвістичний, настає в момент усвідомлення, що інформація надійшла, і припускає називання предмета, об'єкта, явища на основі його впізнавання та ідентифікації через його голографічний

аналог. Таким чином, мислеобрази складають основу чуттєвого досвіду людини [87, 51].

В основі генезису особистості лежить онтологічний акт освіти і подальшого розвитку смислової сфери – функціонального органу, який являє собою польову освіту, слугує для сприйняття нечуттєвої інформації та синтезу аксіом і завдяки своїй польовій природі є таким, що самоорганізується.

За Д. О. Леонтьєвим, динаміка смислових процесів особистості має три класи: процеси смислоутворення, смислоусвідомлення та смислобудівництва [105, 255].

Смислоутворення смислових процесів характеризується тим, що тут не відбувається змістовна трансформація смислів. Залишаючись принципово інваріантним, вихідний смисловий зміст знаходить для себе нові перетворені форми і, переходячи в них і підкорюючись їх “формоутворюючим закономірностям”, змінює тільки форму свого прояву в діяльності суб’єкта.

Смислоутворення визначається самим рухом предметності; усвідомлення смислів здійснюється завдяки направленій рефлексії суб’єктом своїх відносин зі світом. І смислоутворення, і усвідомлення смислів суть процеси розвитку смислової структури особистості, але вони можуть забезпечити цей розвиток лише до того часу, поки протиріччя, що виникають в об’єктивній системі відносин суб’єкта зі світом, не потребують здійснення більш чи менш радикальної смислової перебудови особистості [105, 261].

Такі перебудови реалізуються особливого роду процесами, які носять принципово неусвідомлений характер – процесами смислобудови.

Процеси смислобудівництва можуть породжуватись трьома класами ситуацій: критичними життєвими ситуаціями, відвертими неузгодженостями життєвих відносин та смислових структур особистості, особистісними вкладками значних інших зіткнень з художньо-зображувальною реальністю у творчості [105, 270]. Цей спектр процесів динаміки смислової сфери особистості охоплює як еволюційні, так і революційні зміни; як усвідомлення або навіть ініційовані роботою свідомості – так і неусвідомлені трансформації.

Філософську концептуалізацію смислу в екзистенціально-феноменологічній традиції ми знаходимо у Ж.-П. Сартра, який стверджує, що ланцюгом, який поєднує свідомість і світ, є сприйняття, котре засвоює зовнішнє як цілісність, в яку вписується смисл. Смисл надається як ситуації, так і зовнішнім предметам; він обирається свідомістю.

Ще один аспект екзистенціального погляду на смисл знаходимо у Г. Тіліха, який стосується того, що “людина є людиною саме тому, що вона здатна розуміти та формувати свій світ і саму себе відповідно до смислів і цінностей” [160, 154]. Тобто суспільство і особистість повинні формувати, зберігати і розвивати себе.

Використання смислу також полягає в тому, що він переживається як окремою особистістю, так і світовою спільнотою, спрямовує їх життєдіяльність та суттєво впливає на інші невербальні прояви.

Як зазначає М. Зайцев, саме смислова єдність є надійним гарантом проти ентропійного тиску як внутрішніх так, і зовнішніх чинників [72, 168].

Звернемось до алгоритму саморозгортання соціальної спільноти (за Ю. Бех), а саме: існує три види саморегуляції соціального процесу, які відповідають трьом ієрархічним рівням (за Н. Крохмаль): архетипна – на мікрорівні; нормативна – на макрорівні й інформаційно-знакова – на мегарівні. Критерієм їх поділу є форма закріплення і передачі смислу в нормах: неформальні смисли, збагатившись формальним змістом (легітимним) у повній відповідності із законом заперечення заперечення знову перетворюються на неформальні смисли, що проявляються в загальнолюдських нормах, релігійних принципах. Для цих типів характерне складання історичних форм на основі певних норм, що зникають із переходом до нового типу системи саморегуляції або поступово трансформуються, змінюючи свою форму, але залишаючи свій зміст [19, 68].

Саморегуляція – це властивість і функція збереження цілісності системи, її пристосованість (адаптація) до навколишнього оточення [19, 49]. Вона відбувається на основі використання смислів як засобів упорядкування взаємовідносин між людьми та

організаціями, які вони утворюють з метою полегшення своєї життєдіяльності.

Отже, саморегуляція допомагає людині пізнавати навколишній світ, що фактично є процесом утворення смислів, закріплених у знакових системах, які формують систему відношення людини до предмета і виражаються в мові, міфології, філософії, поведінці людини тощо.

Визнання семантичної природи системи саморегуляції соціального процесу ще раз спрямовує нас у пошуках відповіді про її сутність до квантово-хвильової природи, або польової форми існування Всесвіту. Сенси, що впорядковують наші взаємозв'язки топологічно, існують як гігантські семантичні поля, що локалізуються у просторі за поки що не відомими нам принципами. І цьому є докази у вигляді теоретичних розробок, виконаних у галузях філософії та психології, які підтверджують цей факт. З одного боку, це існування колективного підсвідомого, а з другого – загальновизнаним є факт існування у “психології мислення уявлення про семантичне поле як деякої самостійної реальності” [95, 58].

Важливим джерелом для глибокого розуміння саморегуляції соціальної системи є теорія соціокультурної динаміки П. Сорокіна. Її евристичний потенціал полягає в ідеї, що регуляція відбувається за рахунок цінностей культури. Кожна велика культура, за визначенням П. Сорокіна, є не просто конгломератом різних явищ, що співіснують і не пов'язані одне з одним, а являє собою єдність або індивідуальність, усі складові якої проникнуті одним основоположним принципом, висловлюють одну, головну, цінність. Саме цінність є основою і фундаментом будь-якої культури. Домінуючі риси вишуканих мистецтв і науки, такої єдиної культури, її філософії і релігії, етики і права, її основних форм соціальної, економічної та політичної організації, більшої частини її звичаїв, її способу життя та мислення (менталітету) – всі вони по-своєму виражають її основоположний принцип, її головну цінність, вважає П. Сорокін [168, 324].

Дослідження провідних тенденцій цивілізаційних трансформацій привело нас до висновку виведення про наявність такої стадії суспільного розвитку, як суспільство інтелекту або

інтелектуальне суспільство. Ключовим ресурсом у такому суспільстві виступає інтелект, який відрізняється від знанневого ресурсу своїми динамічними характеристиками. Для інтелектуального суспільства властивим буде активне продукування і використання технологій високого рівня; домінування інтелектуальної діяльності та її інструменталізація; високий рівень розвиненості відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю та ін.

Критеріями сформованості інтелектуального суспільствотовариства можуть виступати вирушати також рівень розвитку інтелектуального потенціалу соціуму і рівень освіченості в ньому.

Таке позиціонування позиціювання інтелекту в суспільстві товариства нового типу визначає провідну роль інтелектуальної діяльності, що, у свою чергу, детермінується процесами загальної інтелектуалізації і специфікою інтелектуального життя суспільств.

Звернення до аналізу феномена інтелектуального життя в умовах сучасних цивілізаційних трансформацій дозволяє нам визначити його як інтегровану систему інтелектуальних потоків, що породжуються і керуються соціальними суб'єктами конкретного соціального простору, які мають як формалізовані, так і неформалізовані механізми функціонування, і спрямовані на пізнання і подальший розвиток життя та його елементів у всіх формах їх існування.

Розгляд феноменів соціального інтелекту та інтелектуального потенціалу в контексті інтелектуального життя сучасних суспільств продемонстрував, що на перший план у них виступає суб'єктність; особливого значення набувають соціальні групи як суб'єкти здійснення різних видів інтелектуальної діяльності. Це актуалізує питання реконструювання структури сучасних суспільств [120, 17].

Існування інтелекту, елементами якого є не поняття, а інтуїція, – це вже встановлений факт, а форма колективної свідомості, що належить до колективного інтелекту, може бути названа і вже названа космічною свідомістю. Визнаючи легітимність колективної свідомості і колективного інтелекту, ми повинні розглядати людську особистість як оригінальний функціональний орган універсуму. Інакше кажучи, ми маємо справу з соціальним процесом як явищем

природного походження і тотального характеру. Тобто завдяки наявності самосвідомості людина виходить за свої межі, створюючи колективний інтелект [16, 21].

Колективний інтелект – системна якість сукупності індивідуальних людських розумів, здатних обмінюватися інформацією, формувати загальне світосприйняття, вдосконалювати колективну пам'ять і, можливо, виробляти і приймати колективні рішення [5].

Алгоритм нової культурної системи спрощено можна подати наступним чином:

1. Визначення в просторі Логосу всіх смислів і феноменів, зокрема, соціоприродного походження, за допомогою їх співвіднесення з полюсами етичних / космологічних макроопозицій, що репрезентують тепер бінарний код у всій його універсальності.

2. Зняття глобальної макроопозиції і досягнення синтетичної єдності універсуму, тобто повернення в несуперечливий континуальний стан перманентної трансцендентної і нескінченної партиципації. Так народжується образ духовного логоцентричного Абсолютного, що заміняє в ментальності логоцентрика древній палеосинкретизм, але “прикидається” останнім і приймає низку його ключових функцій [172, 51].

При розгортанні процесу комунікації у межах існування явищ мови, можна говорити про вияв, як мінімум, двох типів смислів – особистісного і комунікативного [9, 347].

Особистісний смисл – індивідуальна, потенційна інформація, неповторний концепт у комунікації, залежний від внутрішнього світу кожного з учасників спілкування, контексту комунікації, специфіки каналів, наявності та якості зворотного зв'язку та багатьох інших складових. Ця інформація може значно відрізнитись в адресанта і адресата комунікації. З погляду адресанта, смисл – це інтенціональна, ілокутивна складова; з погляду адресата, – це психо-когнітивна реакція на інтенції адресанта.

Крім того, особистісний смисл у кожному конкретному комунікативному акті виявляється як певна результуюча, як мінімум, двох чинників (аспектів): чинника (аспекту) апріорного, який наявний (відкладений) у психічній діяльності кожного індивіда як його

світоглядні, психічні, психологічні, ментальні, комунікативні та інші константи (установки) і чинника (аспекту) апостеріорного, який виформовується в ході комунікації як діяльності. Інакше кажучи, апріорні особистісні смисли передують комунікації, апостеріорні – народжуються в процесах спілкування.

Для апріорних особистісних смислів характерні наступні ознаки: по-перше, незмінність, сталість і визначеність, по-друге, внутрішня логічна упорядкованість, закінченість і структурованість, по-третє, суб'єктивна достовірність, по-четверте, предметність. Апостеріорні особистісні смисли змінні, нестійкі, неупорядковані, неструктуровані, суб'єктивні, для іншого учасника комунікації не завжди достовірні. Виформування апостеріорних смислів (мовленневих і комунікативних) пов'язане із впливом на перебіг комунікації значної кількості соціальних, психологічних, когнітивних, контекстних, ситуативних чинників тощо. Розглянемо лише випадки виформування апостеріорного комунікативного смислу, пов'язані з порушенням очікувань звичного апріорного комунікативного смислу.

Комунікативний смисл – інформаційний компонент спілкування, який формується як результуюча домінанта комунікативних стратегій всіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних, невербальних і паравербальних засобів. Оскільки смисл може розглядатись, з одного боку, в аспекті мисленнєво-мовленнєвої діяльності як процес, а з другого – як її результат, ця результуюча домінанта відповідно виформовується як складний синтез апріорних і апостеріорних (поточних) комунікативних смислів, тобто смислів, які сформувались у носіїв мови в численних актах спілкування, і смислів, які лише формуються “тут і тепер” у конкретному акті спілкування. Комунікативний смисл – це явна інтенція учасників спілкування.

Комунікативний смисл – це складний синтез інтенцій учасників спілкування, які вживають засоби мовного коду, тобто його одиниці, категорії тощо в конкретному часо-просторовому континуумі спілкування. Враховуючи те, що в комунікації досить чітко виявляють себе смисли окремих повідомлень, смисли структурних одиниць тексту (дискурсу) і смисл певного “результуючого” семантичного утворення – концепції того фрагмента світу, про який

йдеться в тексті (дискурсі), вважаємо, що наступними рівнями вияву комунікативного смислу можна вважати рівень одиниць і категорій мовного коду в спілкуванні та рівень одиниць і категорій комунікативних [9, 350].

На основі комунікативного смислу виникає соціальна взаємодія людей між собою і власними інтелектуальними утвореннями. Саме вона, соціальна взаємодія людей між собою, творить новий вид життєустрою планетарної спільноти, або новий вид цивілізації. Отже, соціальна взаємодія – це форма соціальної комунікації (або спілкування), яка становить систему соціальних дій, щонайменше, двох індивідів (чи двох соціальних спільнот) або індивіда і соціальної спільноти [181, 257]. Щонайбільше, соціальна взаємодія – це будь-яка поведінка індивідів (чи групи людей), яка має певне значення для інших індивідів (соціальних груп чи суспільства загалом) у цей момент і в майбутньому [108, 158]. Цей висновок дуже важливий для нашого дослідження, оскільки розкриває зміст інтелектуальної цивілізації.

Категорія “соціальна взаємодія” виражає характер і зміст відносин між людьми (соціальними групами) як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються один від одного своїми соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями) [158, 63]. Тому незалежно від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства (економічній, політичній, духовній, організаційно-управлінській тощо) відбувається взаємодія, вона завжди за своїм характером є соціальною, оскільки відбиває зв’язки між індивідами і групами людей, тобто ті зв’язки, що опосередковуються цілями, яких кожна із сторін взаємодії прагне досягти.

Соціальна взаємодія і соціальна дія – процеси, що схожі за змістом і характером, але механізм їхнього перебігу різний. У соціальній дії бере участь один індивід, а в соціальній взаємодії – щонайменше, двоє. Соціальна дія індивіда може бути як спрямованою, так і не спрямованою на іншого індивіда. Однак тільки та соціальна дія, що спрямована на іншу людину (а не на фізичний об’єкт), а також викликає в неї зворотну реакцію, може бути кваліфікована як соціальна взаємодія. Одна з форм цієї взаємодії – приєднання до поглядів іншої людини (чи групи людей), а в підсумку

– намагання стати такою, як і вона (чи вони). Звідси випливає, що соціальна взаємодія – це двоспрямований процес обміну соціальними діями між двома чи більше індивідами, а соціальна дія – односпрямований процес. Тобто взаємодія – двоспрямоване контактне чи безконтактне зіткнення двох чинників, що містять у собі очікування зворотної реакції [53, 264]. Зворотний зв'язок – ключова ознака соціальної взаємодії.

Тож ця категорія має неабияке методологічне значення для науки – не тільки через її об'єктивний та універсальний характер, але й через те, що вона відображає взаємний причинно-наслідковий зв'язок усіх структурних рівнів матеріальних систем, а також спосіб їхнього існування, форми руху і матеріальну єдність світу як такого. Категорію “взаємодія” К. Маркс вважав “фундаментальним методологічним чинником пізнання усіх природних і суспільних явищ”. На запитання: “Що ж таке суспільство за будь-якої його форми?”, К. Маркс відповідає: “Це – продукт взаємодії людей” [113, 402]. Водночас С. Ожегов пояснював цю категорію через “взаємний зв'язок двох явищ”, наприклад, “взаємодію попиту та пропозиції” [133, 68].

Взаємодія відбиває процеси дії різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Тут дуже слушною є думка Г. Гегеля про те, що найближчим чином взаємодія представляється взаємною причинністю субстанцій, що припустили, обумовлюючих один одного; кожна є відносно іншої і активна, і пасивна субстанція водночас.

Оскільки взаємодія є видом безпосереднього або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення зв'язками. Властивості об'єкта можуть проявитися і бути пізнаними тільки у взаємодії з іншими об'єктами, то у подальшому нам потрібно буде розгорнути цю сукупність. А краще було б сказати, системність зв'язків між учасниками організаційної взаємодії, які поки що перед нам виступають як носії прямого і зворотного зв'язку.

Для пояснення специфіки буття зворотного зв'язку у взаємодії з прямим зв'язком, на відміну від такого явища в управлінні технічними і біологічними системами, використаємо ідею Т. Парсонса про те, що система цінностей створює нормативну

складову з чотирьох елементів: “будь-яка конкретна система, включаючи просту одиницю, – статус-роль, що розглядається як підсистема, – може проходити через чотири типи еталонів, але вони будуть мати різну вагу в системах різного типу” [139, 576].

Прямий і опосередкований зворотний зв’язок. Прямий зворотний зв’язок характеризується відвертою і однозначною формою повідомлення. Опосередкований зворотний зв’язок – це обмін завуальованими реакціями, щоб ввести партнера в оману або скоригувати його поведінку. Він може бути також зумовлений неможливістю висловлюватися прямо й відверто з морально-етичних норм. Такий зворотний зв’язок негативно позначається на процесі управління.

Тож перехід до використання людиною як інструмента мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження, означатиме перехід планетарної спільноти доінтелектуальної цивілізації. Комунікація, або соціальна взаємодія між людьми, буде здійснюватись на основі обміну мислеобразами. Для майбутніх поколінь людей ці засоби – миттєво діючі, незалежні від відстані, не екрануються, з велетенською пропускнуною спроможністю – будуть такими ж звичними, як для сьогоденного жителя Землі телефон, радіо чи телебачення.

Отже, особливість зв’язків взаємодії, що формуються між людиною та людськими колективами, полягає в тому, що вони опосередковуються метою, яку переслідує кожен із суб’єктів взаємодії. Це означає, що суб’єкти діяльності встановлюють зв’язки між собою завдяки формуванню в них схожих смислових парадигм, відповідно до яких стає можливою їх кооперативна, односпрямована діяльність.

У залежності від характеру подібних взаємодій можна виокремити два варіанти їх здійснення. По-перше, це зв’язки кооперації, коли мета колективних зусиль збігається з інтересами та метою діяльності індивіда, і обидва мають односпрямований вектор дій, прискорюючи, таким чином, досягнення загальної для обох сторін мети. Це обумовлюється схожістю семантичних фільтрів суб’єктів діяльності, які, у свою чергу, визначають схожі їх смислові орієнтири. По-друге, за принципом зворотного зв’язку, зростання особистісних інформаційних потоків впливає на спосіб

функціонування соціуму, спонукаючи його до змін у напрямку створення об'єктивних умов для розвитку сутнісних сил і реалізації творчого потенціалу особистості – інтелектуального комфорту.

Таким чином, завершуючи цей підрозділ, можемо підбити підсумки. По-перше, ми показали природу інтелектуальної цивілізації як таку, що формується під впливом коеволюційного розвитку ноосферної особистості та інтелектуального суспільства, оскільки системи, які вони являють собою, мають функціональний характер;

– по-друге, визначили, що суть інтелектуальної цивілізації – взаємозв'язок особистості та суспільства – забезпечується завдяки породженню особистістю нових смислів та існуванню смислових полів ноосфери, оскільки інформаційний метаболізм на етапі інтелектуальної цивілізації переходить в інтенсивний смислогенез, що дає можливість оцінити місце і роль планетарного соціального організму в саморозвитку Всесвіту;

– по-третє, визначили зміст інтелектуальної цивілізації, під яким автор розуміє сукупність процесів інтелектуальної взаємодії в планетарному просторі і поза його межами. Формою такої взаємодії можуть виступати мислеобрази, які утворюватимуться на основі використання людиною як інструмента мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження.

14.4. Теорія інтелекту як теоретичне осмислення інтелектуальної цивілізації

У цьому підрозділі ми розкриємо теоретичні вчення про ноогенез і теорію інтелекту як інтелектуальну еволюцію системи планетарного і позапланетарного розвитку людства.

Такі терміни, як онтогенез та філогенез, сформовані у 1866 році Е. Геккелем у зв'язку з формулюванням основного біогенетичного закону, згідно з яким онтогенез (індивідуальний розвиток) є стислим і коротким повторенням філогенезу – процесу історичного розвитку окремих типів, класів, сімейств, видів живих організмів.

Висунута В. Вернадським ідея про те, що вже в 30-х роках ХХ століття “людство вступило в ноосферу – сферу провідного значення розуму” (від грец. “noos” – “розум”) [30, 146], так як нібито вже тоді “перетворились засоби зв’язку”, “людство стало єдиним, піднявся благоустрій працівників, настала рівність всіх людей, і війни зникли з життя суспільства” – сумнівна за своєю своєчасністю, оскільки тоді населення Землі наближалось всього лише до 1 млрд; телевізорів, комп’ютерів, стільникових телефонів, супутникового та Інтернет зв’язку не було; людство мало ще пережити жахи II Світової війни.

У працях палеонтолога, філософа і теолога П. Тейяра де Шардена простежувалися спроби створити спільний світогляд, так звану наукову феноменологію, в якій повинна бути знята протилежність між наукою і релігією [209, 225]. Як ноогенез малася на увазі дія зі створення чогось духовного; процес створення нової планетарної оболонки (ноосфери), яка формує спільне людське мислення. Стверджувалося: людина, перетворюючи матерію, входить у творчість еволюції; наступне удосконалення еволюції можливе тільки на колективній основі [59, 16].

У 1998–2002 рр. академік С. П. Капіца, узагальнивши існуючі дані за прогнозами народонаселення, розробив і опублікував математичний аналіз різкого зростання чисельності населення землі в ХХ столітті зі стабілізацією його кількості в ХХІ–ХХІІ століттях.

Вчені медики-фізіологи підготували штрихи морфології і фізіології до повного розкриття закладеної природою картини інтелектуальної системи людини, вчені-фізики – випередили архітектуру і функцію інформаційних швидкісних комунікацій і пам’яті для остаточного створення інтелектуальної системи людства, а вчені біологи-еволюціоністи, екологи, математики додали моделі для розуміння природних процесів і завершеного формування самосвідомості людства.

Ці та низка інших теоретичних праць створили передумови як для виникнення вчення про ноогенез і теорію інтелекту, так і для формування інтелектуальної макросистеми людської популяції, яка протягом ХХ століття збільшила кількість власних компонентів (людей) приблизно в 5 разів.

Ноогенез – це процес розкриття в просторі та розвитку в часі інтелектуальних систем (інтелектуальної еволюції). Ноогенез є сукупністю закономірних, взаємозалежних, що характеризуються певною часовою послідовністю, структурних і функціональних перетворень усієї ієрархії і сукупності взаємодіючих між собою щодо елементарних структур і процесів інтелектуальних систем, починаючи від моменту виникнення і відокремлення розумної системи, до сучасності (філогенез нервових систем організмів; еволюція людства, як автономної інтелектуальної системи) або смерті (в ході онтогенезу мозку людини) [59, 20].

Інтелектуальна система – сукупність взаємодіючих між собою щодо елементарних структур і процесів, об'єднаних в ціле виконанням функції інтелекту (цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об'єктивної реальності, логічного і творчого мислення), несвідомих до функції її компонентів.

Ознаки інтелектуальної системи: 1) взаємодія з середовищем та іншими системами як єдине ціле; 2) складається з ієрархії підсистем більш низького рівня [59, 20].

Спільна глобальна високорозумна діяльність людей, об'єднаних у людство, привела в другій половині ХХ століття до процесів, які відображають єдність і рівень інформаційно-інтелектуального потенціалу планети: створення ООН, освоєння атомної енергії і космосу, організація супутникового телебачення і всесвітніх енергетичної, телефонної і комп'ютерної мереж тощо.

На думку О. Л. Єр'оміна, до початку ХХІ століття сформувалася і продовжує удосконалюватися “психіка людства”, так як з результатів сучасних досліджень видно, що людство в цілому є матеріальним носієм відображеної об'єктивної реальності, що виникає в процесі взаємодії окремих особистостей, груп людей і людства в цілому із зовнішнім світом, починають з'являтися і залежні від цього регулятивні функції (в поведінці, діяльності, прийнятті рішень), якщо не всього людства, то великих груп людей.

Еволюція чисельності людства повторює еволюцію у філогенезі і онтогенезі мозку. Онтогенез (індивідуальний розвиток) – це швидке і коротке повторення філогенезу, що є основним біогенетичним

законом, сформульованим Е. Геккелем у 1866 році. Відповідно до сучасних поглядів онтогенез є не тільки наслідком філогенезу, але і його основою, причому сам філогенез постає як історичний ряд онтогенезів [59, 23].

З позиції О. Л. Єр'оміна, для інтелектуальних систем важливим показником є кількість інтелектуальних компонентів. Однак, враховуючи, що в біології, фізіології, анатомії, фізиці та екології облік кількості маси є загальноприйнятим у низці математичних моделей.

Сформована в процесі еволюції структура головного мозку людини розумної, реалізуючи свої інтелектуальні функції, може прагнути до створенню макроструктури – людства розумного за своєю подобою [59, 42].

Філо- і онтогенетичне збільшення кількості нервових клітин на поверхні кори головного мозку із збільшенням зв'язків між нейронами-фракталами моделює аналогічне структурне макроподібне – збільшення кількості людей на поверхні земної кори з формуванням комунікаційних каналів між ними.

Можливо, фрактальний підхід застосуємо до теорії інтелекту, а саме: до структурно-функціональної логіки інтелектуальних систем, що полягає в математичній ітерації.

Можливо, існує ітерація інтелектуальна – повторююче уворення інтелектуальної функції, як горизонтально, в єдиному за розмірами матеріальному ряду (інтелекти людей), так і вертикальний перенос повторення інтелектуальної функції на більш високий в ієрархії матерії розмірний ряд (нейрон – мозок – людство).

Теорія інтелекту – це:

а) наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем у ході їх еволюції та інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез);

б) логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з навколишнім середовищем (екологія інтелектуальних систем);

в) система керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і суспільне здоров'я і розробки практичних заходів з оздоровлення інформаційного середовища (інформаційна гігієна) [59, 49].

Це дає розуміння об'єктивної дійсності інформаційної взаємодії всередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна), процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної та розумової діяльності, і може зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідууму і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму людства.

Теорія інтелекту може бути основою інтелектології (коректніше – ноологія) – науки про теорію і дослідження інтелектів, ноогенезу, екології інтелектуальних систем, інформаційної гігієни.

Аутопоезис інтелектуальний – процес дозрівання інтелектуальної системи до рівня формування автономності, що полягає у формуванні мережі взаємодій її складових частин як певної єдності в просторі, відокремлення, організаційної замкненості і самоврядування, взаємодії з середовищем та іншими системами як єдине ціле [59, 53].

Людству притаманні всі відповідні автономності характеристики, а саме: людство є втіленням автономності живого, має властивість цілостності живих організмів у фізичному просторі, зокрема, є динамічною системою; визначається як складова цілостності мережею взаємодій її складових частин, які: а) за допомогою взаємних контактів рекурсивно відтворюють мережу тих взаємодій, які їх же виправили; б) актуалізують мережу як певну єдність у просторі, в якому існують ці складові частини, відокремлюючи від фону шляхом установки кордонів.

Можна припустити, що в ХХІ столітті людство наближається до формування свого автономного “глобального розуму” за рахунок закономірностей еволюції (росту і досягнення максимуму населення Землі) та історичного розвитку цивілізації (науки, сучасних засобів зв'язку). Беручи це до уваги, залишається питання – називати його “природним розумом” або “штучним інтелектом”, сформованим, зокрема, за допомогою спеціальних засобів зв'язку та обробки інформації.

У ході розумової діяльності з'являється ентропія інтелектуальна – перехід специфічної енергії взаємодії між компонентами інтелектуальної системи в іншу (теплову) з втратою частини потенційної інтелектуальної енергії системи. Дисипативність –

явище, пов'язане з втратою енергії, характерне для відкритих систем, зокрема і інтелектуальних [59, 54].

Інтелектуальна когерентність – здатність до появи функцій і феноменів нових властивостей, завдяки узгодженій синхронізованій взаємодії колективної поведінки компонентів інтелектуальної системи (мікрорівень) та інтелектуальної системи в цілому (макрорівень).

Синергічність (синергія, синергізм від грец. *sinergeia*) – спільна дія кількох агентів (діючих причин, осіб, груп, що викликають ті чи інші явища в природі, навколишньому середовищі) в одному і тому ж напрямку. У розвиваючому міждисциплінарному науковому напрямку синергетики (спільної дії), заснованому Г. Хакеном, до прикладів синергетичного характеру відносяться: поява нового виду в еволюції, дія м'язів в одному напрямку, утворення нового органу, явища диференціювання в розвитку організму. Цей напрям можна розглядати як такий, що формує наукове обґрунтування раніше помітного в природі феномена “переходу кількості в якість” [59, 56].

Можливо, доцільно розглядати “інтелектуальну синергетику” – процес (який не зводиться до простої суперпозиції інформаційних функцій інтелектуальних компонентів) інтегративної аналітико-синтетичної (евристичної, інтуїтивної, творчої, логічної, абстрактної, ідеальної) діяльності мислення інтелектуальної системи (з несподіваними ефектами “вибухового” характеру, коли нова якість виникає стрибкоподібно за плавної зміни зовнішніх і внутрішніх умов), що виникає внаслідок поєднаної взаємодії її складових елементарних структур і процесів у ході цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об'єктивної реальності.

Доречно зазначити, що як нейрони, об'єднуючись в мозок, виводять його на новий рівень функціонування – інтелектуальний, так і розуми об'єднуються в людство, яке за своєю “ною” інтелектуальною функцією долає парадокс сприйняття “єдності – безлічі” світів.

Виходячи з вищевикладеного, доцільно дати визначення поняття “інформаційна логістика”. Це процес планування, управління та контролю потоку повідомлень, даних, знань, відомостей, переданих

за допомогою спеціальних засобів зв'язку від місця виникнення цього потоку до місця його споживання з метою зняття незнання, невизначеності, задоволення запитів інтелектуальних компонентів, забезпечення інтегративної, аналітико-синтетичної, послідовної і творчої мисленнєвої діяльності інтелектуальної системи.

Інформаційна логістика може бути феноменом в нейрофізіології і концепцією в людській діяльності, що базується на залученні окремих взаємопов'язаних елементів у загальний процес з метою запобігання нераціонального витрачання ресурсів, оптимізації процесів інформування, мінімізації загальних витрат.

Важливість вирішення проблеми “формули інтелекту” обумовлена зокрема, актуальністю розуміння інтелектуальної функції і самопізнання людини, порівняльного аналізу сучасних взаємодій в інтелектуальній сфері, підвищення ефективності інтелектуальної діяльності людини і прогнозу розвитку інтелектуальної енергетики людства.

Інтелектуальна сила (воля) – це здатність інтелектуальних систем, виробляти мисленеві активні відображення об'єктивної реальності, приймати рішення – вибір альтернатив, здійснювати свої бажання, поставлені перед собою цілі, свідоме прагнення до чогось, можливості розпоряджатися; здатність компонента інтелектуальної системи або їх сукупності впливати один на одного або на матеріальні тіла в навколишньому середовищі.

У 1998 році М. Востров дав визначення, що таке “суперінтелект” – це інтелект, що перевершує кращих представників людського розуму практично в галузі, включаючи наукову творчість, здоровий глузд і соціальні навички. При цьому він припустив, яким чином суперінтелект буде здійснено: це може бути цифровий комп'ютер, сукупність взаємопов'язаних комп'ютерів, культивована мозкова тканина чи щось інше. Суперінтелект реалізується як “щось інше”, а саме: у вигляді Глобального Інтелекту на планеті Земля [59, 59].

Енергія інтелектуальна – це кількісна міра інтенсивності взаємодії компонентів інтелектуальної матерії; здатність інтелектуальної системи здійснювати розумну діяльність, розумову роботу або бути джерелом інтелектуальної сили, яка може

виконувати роботу; діяльна сила, поєднана з наполегливістю в досягненні поставленої мети.

“Інформаційний інстинкт” розглядається як життєво важлива цілеспрямована адаптивна форма поведінки, зумовлена вродженими механізмами, що реалізується в ході онтогенетичного розвитку, яка характеризується постійністю зовнішнього прояву в даного виду організмів, і такої, що виникає на подразнення зовнішнього і внутрішнього середовища; наслідуюче спонукання до вчинення доцільних дій (з пошуку, сприйняття, попиту, зберігання, виробництва, розповсюдження інформації), маючи життєве значення для особини або роду біосистем, що володіють інтелектуальними системами.

“Рефлексія інтелектуальна (інтелектуальних систем)” – це виникнення, зміна або припинення функціональної активності інтелектуальної системи (людини, людства) у відповідь на інформацію, що надійшла, з реалізацією функції цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об’єктивної реальності, логічного і творчого розумового процесу [59, 79].

Сукупність сучасних знань і результатів майбутніх досліджень може бути акумульована в “ноогенетиці” – розділі знань, що вивчає закономірності успадкування інтелектуальних систем і складових їх компонентів.

Матерія – носій розуму, має відмінні риси за структурою і функціями від інших видів матерії; свідомість є функцією-продуктом матерії – носія інтелекту, відрізняється від функцій, продуктів або похідних інших видів матерії (і носить інформаційний характер).

Згідно з принципом монізму К.Ціолковського, існує єдність субстанціональної основи світу, утвореної “атомами-духами”. “Матерія єдина, і основні властивості її у всьому Всесвіті повинні бути однаковими” [203, 56].

Це означає:

- 1) єдність матеріального і духовного начал Всесвіту;
- 2) єдність живої і неживої матерії: “матерія єдина, як і її чуйність і чуттєвість”;
- 3) єдність людини і Всесвіту, тобто його участь в космічній еволюції на противагу християнським уявленням про безсмертя душі;

4) виведення етичних норм із метафізики космосу.

Таким чином, гармонія ідеального-матеріального – це зв'язок, співмірність, взаємовідношення особливого виду матерії – носія розуму (з усіма складовими її інтелектуальними системами та їх структурно-ієрархічними характеристиками) і властивостей її руху, інтелектуальної функції і вироблених продуктів (свідомість, швидка дія інформаційних операцій, швидкість розповсюдження інформації, її якість і кількість, сприйняття і зберігання).

Переклад “інтелектуального” в площину точних наук, зокрема за допомогою розвитку теорії ноогенезу та інтелектуальних систем, розроблення математичних моделей інтелектуальної енергії могло б сприяти гармонізації філософської науки і системи знань сучасної цивілізації за нівелювання давнього штучного протиставлення “ідеального” і “матеріального”.

Філософія ноогенезу – це система знань про найбільш загальні закони розвитку інтелектуальних систем і мислення в природі органічної і неорганічної матерії – носія розуму, у всій ієрархії її розмірів, різноманітні форм прояву і руху.

Починаючи з XXI–XXII століть можна стверджувати, що у людства з'являється нова місія – Інтелектуальна, під якою розуміють спільні цілі або задачі людства, які полягають у формуванні інтелектуальної системи і реалізації притаманних їй характеристик і функцій автономності, фрактальності, ієрархічності, дисипативності, спадковості (пам'яті), когерентності, двополярної асиметрії, синергічності; роль людства, яка полягає у взаємодії з середовищем та іншими системами на Землі і в космосі як єдине ціле [59, 82].

Для реалізації Інтелектуальної місії потрібен “Інтелектуальний менеджмент” (менеджмент макросоціуму і його підсистем: нано-, мікро-, мілісоціумів), особливості якого полягають у реалізації властивих для інтелектуальних систем характеристик і функцій (автономності, фрактальності, ієрархічності, дисипативності, спадковості і пам'яті, когерентності, двополярної асиметрії, синергічності).

Розглянемо віртуальну класифікацію космічних цивілізацій, але не за кількістю інтелектуальних компонентів, а за рівнем технологічно-енергетичного розвитку:

I тип – земний, споживання енергії 10^{20} ерг/секунду;

II – цивілізація оволоділа енергією, яку випромінює своя зірка, споживання енергії 10^{33} ерг/секунду;

III – цивілізація оволоділа енергією в масштабі своєї галактики, споживання енергії 10^{44} ерг/секунду. Тут варто зазначити, що до того часу були відсутні розробки з питань “інтелектуальної енергії” [59, 83].

Ідея унікальності земного розуму у Всесвіті має наслідок – властивості автономності і фрактальності єдиної ноопланетної інтелектуальної системи має на увазі такі функції, як рекурсивне відтворення та інтелектуальну ітерацію, які можуть накладати на місію людства завдання відтворення, репродукції, поширення інтелектуальних систем в космосі.

Між тим, за початковими імовірнісними оцінками, у сучасну епоху тільки в нашій Галактиці число планет, населених розумними істотами з досить високим рівнем цивілізації може досягати декількох мільйонів (10^6 - 10^7). Ці цифри можна порівняти з ноогенетичними – “критичною кількістю компонентів інтелектуальної системи” – 10^9 .

А можливо, багато чого в майбутньому залежить від ноогонокінезу – розмноження інтелектуальних систем у часі та поширення їх у просторі (входження еволюції – поширення інтелектуальної системи мозку людини на Землі, поширення інтелектуальних систем аналогічних людству на інші планети, в Космосі).

При цьому варто зазначити два можливих шляхи космічного ноогонокінезу.

I – розмноження інтелектуальних систем за рахунок космічних шляхо-маніфестацій, перенесення і розселення колоній своїх інтелектуальних компонентів на інші планети. Цей варіант має недолік і перешкоду, що пов’язані з закономірністю вищерозглянутої “піраміди інтелектуальної біомаси”, за якою на одну масу інтелектуальної системи необхідно 10000 мас споживаних нею біологічних речовин.

II – поширення на інші планети основних біологічних молекул, які, за наявності умов (вода, тепло та ін.), за закономірностями еволюційного процесу повинні призводити до виникнення життя і подальшого зародження інтелектуальних систем.

Доцільно звернутись до розгляду місця людини в Космосі в космічній філософії К. Ціолковського, де з різним ступенем деталізації розглянуто низку сценаріїв космічної діяльності людства [204, 72]:

1. Повне перетворення Землі з метою забезпечення максимальної якості життя.

2. Колонізація колосонячного простору людством, що розмножується.

3. Освоєння інших планетних систем інших зірок, поширення “ударної хвилі розуму” по неживій матерії.

4. Перетворення біологічної природи виду *Homo Sapiens*, виникнення раси високоорганізованих автотрофних розумних істот, пристосування до життя безпосередньо в космічному просторі.

Космічне буття людства, за К. Ціолковським, може бути поділене на чотири основних ери:

1. Ера народження, в яку вступить людство через кілька десятків років і яка триватиме кілька мільярдів років.

2. Ера становлення. Ця ера буде ознаменована розселенням людства по всьому космосу. Тривалість цієї ери – сотні мільярдів років.

3. Ера розквіту людства. Тепер важко передбачити її тривалість – вочевидь, сотні мільярдів років.

4. Ера термінальна займе десятки мільярдів років. Під час цієї ери людство ... вважатиме за благо включити другий закон термодинаміки в атомі, тобто з корпускулярної речовини перетворитися на променева. Що таке променева ера космосу – ми ще не знаємо і нічого припускати не можемо.

Метафорою “променисте людство” [204] (за К. Ціолковським) ми позначаємо стан планетарної спільноти, що має злитися зі Всесвітом, і середовищем буття якої має стати Космос. Це наша когнітивна формула для створення логічної моделі еволюції планетарної спільноти. Водночас ми цілком поділяємо погляди інших дослідників, що розглядають цю фазу еволюції планетарної спільноти і використовують інші терміни, наприклад, “квантовий розум” [118] Арнольда Мінделла, “квантовосинергетична антропологія” [24]

Володимира Буданова, “самоусвідомлюючий Всесвіт” [47] Аміта Госвами та ін.

Ми також знаємо про те, що в ході вивчення цієї проблематики склалися нові алгоритми дослідження, наприклад, “інтегральний підхід” [180, 153] Кена Уілбера, “спіральна динаміка” [10, 223] Дона Бека, “холономний підхід” [199] Девіда Бома та ін. І вважаємо, що вони мають право на використання. Цікаві ідеї з цього приводу можна знайти в праці Данієла Деннета “Интеллектуальное развитие” [201, 128] і в праці Б. М. Величковського – “Эволюция сознания” [27, 157]. Ясно також, що наближення до порога сингулярності прояснить сутність і зміст інтелектуального буття планетарної спільноти, і вчені знайдуть адекватну когнітивну форму для позначення цього явища.

Вищезазначені концепції розкриємо детально. Почнемо з концепції А. Мінделла “квантовий розум” [118], автор розкриває процес усвідомлення і його незбагненну здатність брати участь у створенні реальності, тонку взаємодію природи з самим собою на задньому плані нашого сприйняття, що створює спостережуваний світ. Він зазначає, що в квантовому світі більше не існує певних смислів для таких понять, як суб’єкт і об’єкт, місце розташування і роздільність, майбутнє і минуле. Замість цього, зразки і правила для подій у квантовому світі описуються математичними формулами, які тепер стають найбільш фундаментальним описом матерії у фізиці. Головна математична формула квантового світу називається “квантовим хвильовим рівнянням”. Ця формула описує, що відбувається з елементарними частинками, і сповнена уявних чисел, які не можна безпосередньо виміряти або побачити в повсякденній реальності. А. Мінделл погоджувався з думкою його колеги Е. Шредінгера, якого нерідко називають батьком хвильового рівняння, який вважав, що за Всесвітом стоїть якийсь універсальний розум, на кшталт Бога або світової душі. Також А. Мінделл виокремлював “узгоджену реальність” та “неузгоджену реальність”. Різні сприйняття окремих людей, що відповідають один одному, відносяться до “узгодженої реальності”. А сприйняття, що не мають колективної відповідності, – “неузгодженої реальності” [118].

В. Буданов – “квантово-синергетична антропологія” – [24] розглядав людину, як істоту мультитемпоральну, що живе водночас у

безлічі онтологічних часів, ієрархічних рівнів, що зникають за характерним масштабом процесів: 1. Тіло біокосмічне. Космологічний антропний принцип і біологічна антропологія говорять про коеволюції людини і нашого Всесвіту, цього куточка космосу, навколишньої природи. 2. Тіло біосоціальне. Зоопсихологічні підстави людської природи, проявленої в переважній більшості форм поведінкової культури та соціальної самоорганізації. 3. Тіло історичне. Підстави людської ідентичності з видом, етносом, родом. Колективні архетипи несвідомого. 3. Тіло культури, традиція і т. ін. 4. Тіло діяльності, практики, знання, вміння. 5. Тіло дії, хабітус, стилі, навички, темперамент. 6. Тіло свідомості-реакції, псіхокінетика, межі контролю рефлексії. 7. Тіло атемпоральне, притаманне вічності, змінені стани свідомості, афекти.

А. Госвамі – “самоусвідомлюючий Всесвіт”) – [47] описував “ум-мозок” як те, що включає в себе і квантову систему, і вимірювальний прилад. Подібна система включає в себе свідомість, колапсуючу її хвильову функцію, пояснює причинно-наслідкові відносини як наслідок вільних виборів свідомості і передбачає творчість як новий початок, яким є кожен колапс. Квантовий компонент “ума-мозку” є таким, що відновлюється, і його стани багатогранні. Він слугує засобом втілення свідомого вибору і творчості. Навпаки, в силу довгого часу свого відновлення, класичний компонент “ума-мозку” може формувати пам’ять і, таким чином, слугувати точкою відліку для досвіду. Просторова когерентність – це одна з разючих якостей квантових систем. А. Госвамі зазначає, що мозок діє як вимірювальний прилад для нормальних мод квантової системи, яку він називає квантовим розумом.

К. Уілбер – “інтегральний підхід” – [180, 153] стверджує, що ми на порозі переходу від світу протилежностей, які суперечать одна одній, що проявляється в непримиренному протиборстві дисциплін, сфер цінностей, перспектив, до світу інтеграції, поступово знаходить місце і контекст всім нині існуючим світоглядам, підходам і практикам щодо задіяння реальності – від релігії до науки, технології, культури та мистецтва. Цей перехід буде відбуватися довго і болісно, проте, якщо судити за даними досліджень психології дорослого

розвитку, вперше в історії людства значна частина населення планети (близько 5%) наближається до того, що можна назвати інтегральними стадіями розвитку свідомості. Інтегральний підхід, згідно з К. Уілбером, є узгоджена організація, координація та гармонізація всіх значущих практик, методологій і переживань, доступних людям.

Д. Бек виокремлює наступні принципи спіральної динаміки: [10, 223]

Принцип 1. Люди мають здатність створювати нові меми (образи мислення, які часто несвідомо впливають на людей). Ключовим моментом у концепції спіральної динаміки Грейвза є те, що люди мають внутрішню здатність існувати на різних рівнях психологічного розвитку, і навіть додавати нові рівні.

Принцип 2. Меми пробуджуються внаслідок змін умов життя, в результаті чого меми будуть зароджуватися, розвиватися або згасати. Меми є продуктом взаємодії внутрішнього устрою нашої свідомості з умовами життя, з якими ми стикаємося. Виникнення мемів не є чимось на кшталт станцій, на яких з неминучістю рано чи пізно зупиняється поїзд. Вони не є чимось запрограмованим біологією людини. Навпаки, динаміка Спіралі активується взаємодією між внутрішнім станом свідомості і зовнішнім світом. Якщо певні зовнішні умови стають регулярними або повторюваними, то це породжує виникнення відповідних стереотипів поведінки / мислення. В іншому випадку, вони зникають.

Принцип 3. Меми рухаються зигзагом між темами Самовираження і Самопожертви. Спіральна динаміка відбувається маятниковими рухами між фокусом на “я” і турботою про “ми”.

Принцип 4. Меми виникають на Спіралі хвилеподібно. Пробудження нових мемів при спіральному русі відбувається після того, як накопичується достатня енергія для переходу до наступної системи – зазвичай, вгору по спіралі, але іноді і вниз. Хоча таке зрушення може виглядати випадковим і хаотичним, проте непомітний рух відбувався під поверхнею протягом усього попереднього часу.

Д. Бом – “голономний підхід” – [199] описує природу реальності загалом і свідомості зокрема, як нерозривне і когерентне ціле, втягнуте в нескінченний процес зміни – холорух (holomovement). Світ – це постійний потік, і стабільні структури будь-якого роду – не більше, ніж абстракція; будь-який доступний опису об’єкт, будь-яка

сутність або подія вважаються похідними від невизначеної і невідомої загальності. На відміну від ідеалістів і матеріалістів, Бом припускає, що матерію і свідомість не можна пояснити одну через одну або звести одну до одної. І та, і та – абстракції імпліцитного порядку, їх загальної підстави, і тому представляють нероздільну єдність. У мислення є два важливі аспекти: функціонуючи саме по собі, воно машинальне і черпає свою впорядкованість (зазвичай, непридатну і нерелевантну) з пам'яті. Воно, однак, може виходити безпосередньо з розумності – вільної, незалежної і необумовленої стихії, що народжується в холоруху. Сприйняття і знання, включаючи наукові теорії, є творча діяльність, порівнянна з художнім процесом, а не об'єктивне відображення незалежно існуючої реальності.

Д. Деннет – “интеллектуальное развитие” – [201, 128] вважає, що належним чином запрограмований комп'ютер є розумом в тому сенсі, що комп'ютери, забезпечені відповідною програмою, не тільки в буквальному сенсі слова розуміють, але відчують й інші когнітивні стани. Штучний розум робить сильну версію штучного інтелекту тривіальною, визначаючи його як що-небудь, що штучно породжує і пояснює когнітивні стани. У роботі мозку важливий не привид формальності, що з'являється завдяки послідовності синапсів, а дійсні властивості цих послідовностей. Всі доводи на користь сильної версії штучного розуму, обводять тіні, відкинуті когнітивними процесам, і потім стверджують, що ці тіні і є самі процеси.

Б. М. Величковський у праці “Эволюция сознания” [27, 157] зазначає, що перші спроби застосування статистичної теорії зв'язку в психології показали, що людина активно переробляє інформацію, структуруючи її осмисленим для себе чином. Інформація стала розглядатися з погляду її значення та організації, поступово перетворившись на знання. Саме організація знань, а не швидкість переробки, гранично низька з погляду технічних систем, дає ключ до розуміння принаймні частини наших пізнавальних здібностей. Для опису понятійної (або концептуальної) організації спочатку використовувалися моделі ознак, які мислилися як необхідні (окремо) і достатні (разом) для визначення категорії. Пізнавальні процеси тлумачаться ним як накладання категорій на об'єкти, події та людей:

“Категоризація означає приписування речам, що явно відрізняються, еквівалентності, угруповання предметів, подій і людей в нашому оточенні в класи і реагування на них залежно від приналежності до різних класів, а не від їх своєрідності”. Можливість, що з’явилась внаслідок прогресу експериментальних досліджень реконструкції процесів індивідуального “створення світу” – становлення пізнавального і емоційного ставлення дитини до оточення, дозволяє пояснити міфи не як одкровення, що невідомо звідки взяли, а як спогади – колективну пам’ять людства про ранні фази культурогенезу, пов’язані також зі стадіями розвитку свідомості в онтогенезі.

Розглянемо принцип нескінченності, поширювався Ціолковським і на світ як ціле, і на властивості простору і часу, і на будову елементарних частинок речовини, і на структурну ієрархію рівнів космічних систем, і на ритми космічної еволюції, і на зростання могутності космічного розуму, і на відсутність меж для його можливої експансії у Всесвіті. Всесвіт, за Ціолковським, нескінченний у просторі і часі і включає в себе нескінченну ієрархію космічних структур – від атомів до “ефірних островів” різного рівня складності. Думка Ціолковського про можливість співіснування у Всесвіті безлічі космосів набагато випередила свій час, і тепер вона знайшла свій розвиток у квантовій космології [204, 73].

Принципи самоорганізації і еволюції також є ключовими для метафізики космічної філософії і наукової картини світу, яка витікає з неї. “Все живе” – здатне до нескінченної самоорганізації та еволюції. Ціолковський був не згоден з тлумаченням космічної еволюції як неухильної деградації, і його незгода знайшла своє вираження в принципах самоорганізації та еволюції. Ритмічні зміни Всесвіту в метафізиці космічної філософії дуже близькі нескінченним циклам еволюції. Ці принципи набувають в контексті космічної філософії наступних значень [204, 74]:

1) еволюція як періодичні трансформації, в ході яких виникають і руйнуються незліченні союзи “атомів-духів”, що утворюють космічні структури різних рівнів;

2) самоорганізація як виникнення складних (зокрема, живих) структур з простіших;

3) еволюція і самоорганізація як “глобальний еволюціонізм” (ці процеси можуть бути спонтанними або керуватися розумом).

Ціолковський виявився першим представником космічної філософії, який побачив вищий сенс людського буття в нескінченному процесі освоєння нових екологічних ніш і в розширенні кордонів гомеостазу. Друга, не менш важлива заслуга Ціолковського полягає в тому, що він першим осмислив непереборне сходження людини до космосу як процес, головним чином, інтенсивний. По-третє, побудовані ним прогностичні сценарії містять як необхідний елемент не тільки чисто технічний, а й світоглядний компоненти [106, 41].

Для В. Вернадського – ясна історична неминучість виходу людини в космічний простір. Розум, вважає він, здатний творити навколо Землі нову оболонку. У цій космічній ноосфері людині належить “перебудувати своєю працею і думкою сферу свого життя, перебудувати докорінно порівняно з тим, що було раніше” [30, 69].

Людина розумна, – пише В. Вернадський, – “не є завершене створіння, вона не є володарем досконалого розумового апарату. Вона служить посередником тривалого ланцюга істот, які мають минуле і, безсумнівно, матимуть майбутнє”. Зміна розумового апарату людини, за оцінками Вернадського, є процес, що триватиме “близько десяти тисячоліть” [30, 69].

З погляду сучасності, до цього можна додати, що необхідність у такому вдосконаленні біологічної природи людини в наш час відсутня: у розпорядженні людства сьогодні опинилися комп’ютерні системи, які збільшують можливості його інтелектуальної діяльності в сотні, якщо не в тисячі разів [106, 56].

В основу світогляду людини майбутнього повинен бути закладений найважливіший аспект стратегічного мислення, а саме: розуміння того, що існування кожної людини – це складова одиниця існування цивілізації, і наскільки повно кожна людина реалізує себе в цьому існуванні, настільки масштабною і продуктивною виявиться діяльність цивілізації [4, 56].

Таким чином, ми розкрили теоретичні вчення про ноогенез та теорію інтелекту, як інтелектуальну еволюцію системи планетарного та позапланетарного розвитку людства. Визначено, що теорія

інтелекту – це сукупність спостережень і досліджень, що являє собою: ноогенез; екологію інтелектуальних систем; інформаційну гігієну, енергію інтелектуальну, перспективні цілі діяльності розуму індивідууму і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму планетарного людства.

У другому розділі, виконавши поставлені завдання, ми можемо зробити наступні висновки:

по-перше, ми визначили роль особистості у становленні інтелектуальної цивілізації, в основу аналізу покладено ідеї зростання ролі індивідуального й особистісного начала у процесах цивілізаційного розвитку, а також ідеї постгуманізму, трансгуманізму, постантропології. У результаті аналізу встановили, що, *по-перше*, доцільно розглядати людину як систему, котра складається з чотирьох невіддільних і взаємозумовлених складових: фізична людина, психічна людина, духовна людина, соціальна людина, або особистість, що саморозгортається у суспільному середовищі. *По-друге*, розкрили саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – людська особистість – планетарне людство як особистість – ноосферна особистість – “променеве людство” (К. Ціолковський). *По-третє*, визначили, що випереджальний розвиток атрибутивних властивостей особистості чергується з випереджальним розвитком суспільства. У сучасних умовах інформаційно-комп’ютерної революції випереджальними темпами має розвиватися інформаційне суспільство, і, тим самим, створювати умови для інтелектуального прориву в розвитку особистості та її колективних форм, а на етапі формування інтелектуальної цивілізації на чільні позиції вийде розвиток особистості. *По-четверте*, з’ясували, що в процесі саморозгортання природної сили видозмінюються носії планетарного розуму: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний розум, посилений штучним інтелектом (аугментований) – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний розум (ноокосмосфера). Еволюція людського розуму внаслідок розвитку нанотехнології, біотехнології і штучного інтелекту прискорюється до такої міри, що подальші зміни призведуть найближчим часом до виникнення колективного розуму з

набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення окремо взятого індивіда. Це вже буде Планетарна особистість, що має стати джерелом породження інтелектуальної цивілізації;

по-друге, визначили специфіку етапу формування інтелектуальної цивілізації, яка полягає в тому, що підставою має бути, за логікою саморозгортання живої розумної речовини, колективний суб'єкт – соціальний інтелект, котрий ми розуміємо планетарне людство як особистість. Об'єктивованим духовним джерелом формування інтелектуальної цивілізації має стати інформаційна цивілізація, що складається з Планетарного людства як особистості, як підстави породження Ноосферної особистості і Світового суспільства знань як її матеріальної передумови. Така особистість для власного подальшого розвитку має розбудувати інтелектуальне суспільство, на основі чого сформується інтелектуальна цивілізація. Так діє алгоритм духовного самовідтворення планетарної спільноти. Ноосферна особистість в умовах наявності специфічного інтелектуального середовища має створити інтелектуальну цивілізацію. При цьому з'ясували, що людина і суспільство змагаються за роль лідера в еволюційному процесі. І якщо на етапі технократичної цивілізації лідирувала людина, що оперувала науковим знанням, то на етапі інформаційної цивілізації її змінює “суспільство знань”. Як наслідок цього чергування ролей, на етапі породження інтелектуальної цивілізації на перший план має вийти людина і набути при цьому форми ноосферної особистості.

Таким чином, на наступному етапі космічне середовище має піднести Ноосферну особистість до стану “Променистого людства”. Хоча логіка саморозгортання планетарного світу свідчить, що зародження інтелектуальної цивілізації має закономірний характер, але це лише один з ймовірних сценаріїв нелінійного розвитку планетарного людства. Сучасне планетарне людство знаходиться в точці біфуркації і саме значною мірою від інтелектуальної відповідальності особистості та системної відповідальності інтелектуальної еліти залежатиме майбутня доля людства, напрямів і результатів його розвитку;

по-третьє, розкрили природу інтелектуальної цивілізації як таку, що формується під впливом коеволюційного розвитку ноосферної особистості та інтелектуального суспільства, оскільки системи, які вони репрезентують собою, мають функціональний характер. Визначили, що суть інтелектуальної цивілізації – взаємозв’язок особистості й суспільства – формується завдяки породженню особистістю нових смислів та існуванню смислових полів ноосфери, оскільки інформаційний метаболізм на етапі інтелектуальної цивілізації переходить в інтенсивний смислогенез, що дає можливість оцінити місце й роль планетарного соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Далі визначили духовний зміст інтелектуальної цивілізації, під яким розуміємо сукупність процесів інтелектуальної взаємодії в планетарному просторі й поза його межами. Формою такої взаємодії можуть виступати мислеобрази, які утворюватимуться на основі використання людиною як інструменту мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження;

по-четверте, проаналізували теорії ноогенезу та інтелекту як інтелектуальну еволюцію системи планетарного та позапланетарного розвитку людства. Визначили, що теорія інтелекту – це: наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем під час їх еволюції та інтелектуальної системи людства в процесі історії; систему керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне й суспільне здоров’я для розробки практичних заходів із оздоровлення інформаційного середовища, які дають розуміння об’єктивної реальності інформаційної взаємодії всередині інтелектуальних систем, процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної та розумової діяльності й можуть зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідуума й глобальної інтелектуальної системи макросоціуму планетарного людства.

Література до розділу:

1. *Авдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Авдеев. – Москва : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – Москва : Политиздат, 1980. – 368 с.
3. *Афанасьев С. П.* Будущее общество / С. П. Афанасьев. – Москва, Изд-во МГТУ им. Баумана, 2000. – 568 с.
4. *Базалук О. А.* Философские проблемы космологии : монография / Олег Базалук, Илиана Владленова – Х. : НТУ “ХП”, 2013. – 190 с.
5. *Базилевич В. Д.* Інтелектуальна власність у трансформаціях суспільного економічного прогресу [Електронний ресурс] / В. Д. Базилевич. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/19116-65-ntelektualna-vlasnst-u-transformatsyah-susplnogo-ekonomchnogo-progresu.html>.
6. *Бауэр Э. С.* Теоретическая биология / Э. С. Бауэр. – Санкт-Петербург : Росток, 2002. – 350 с.
7. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
8. *Бахтіна Г. П.* Інформатизація суспільства та проблема “кліпового мислення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kpi.ua/1102-7>.
9. *Бацевич Ф. С.* Смысл: сутність і сфери вияву в мові / Ф. С. Бацевич // Вісник. – Львів, 2004. – Вип. № 34. – С. 346-353.
10. *Бек Дон Эдвард.* Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / Дон Эдвард Бек, Кристофер К. Кован. – Москва : Открытый Мир; Best Business Books, 2010. – 424 с.
11. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – Москва : Прогресс, 1974. – 448 с.
12. *Бердяев Н. А.* Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности. Я и мир объектов: опыт философии одиночества и общения / Николай Бердяев. – Москва : АСТ Москва : Хранитель, 2007. – 380 с.
13. *Бердяев Н. А.* Самопознание / Н. А. Бердяев. – Москва : Книга, 1991. – 445 с.
14. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 228 с.
15. *Бех В. П.* Людина і Всесвіт: когнітивний аналіз : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.
16. *Бех В. П.* На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту : монографія / В. П. Бех, Ю. В. Бех ; Мін-во освіти науки

- України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : МГ “Леся”, 2014. – 220 с.
17. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ / В. П. Бех. – Запорожье : РА “Тандем – У”, 1998. – 144 с.
 18. *Бех В. П.* Соціальний організм країни / В. П. Бех. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 186 с.
 19. *Бех Ю. В.* Саморозгортання соціального світу : монографія / Ю. В. Бех. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.
 20. *Бодрийяр Ж.* Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр ; [пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской]. – Москва : Республика ; Культурная революция, 2006. – 269 с.
 21. *Бондаревич І. М.* Духовність особистості як атрибут саморозгортання людини : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / І. М. Бондаревич ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 210 с.
 22. *Бродель Ф.* Грамматика цивилизаций / Фернан Бродель ; предисл. М. Эмара; пер. с фр. – Москва : Изд-во “Весь Мир”, 2008. – 552 с.
 23. *Брэнсон Р.* Подходы к изучению интеллекта [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psaffect.ru/fspls-168-4.html>.
 24. *Буданов В. Г.* Как возможна квантово-синергетическая антропология, синтетические миры телесности [Електроний ресурс] / В. Г. Буданов // Философия и синергетика. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.ru/philosophy/kak-vozmozhna-kvantovo-sinergeticheskaya-antropologiya/>. – Заголовок з екрана.
 25. *Булыко А. Н.* Большой словарь иностранных слов : 35 тысяч слов / А. Н. Булыко – Москва : Мартин, 2006. – 704 с.
 26. В Україні забагато людей із вищою освітою [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://vestnik.in.ua/news/osvita/9415-v-ukrayin-zabagatolyudey-z-vischoyuu-osvtoyu.html>. – Заголовок з екрана.
 27. *Величковский Б. М.* Когнитивная наука. Основы психологии познания : в 2 т. / Б. М. Величковский. – Москва : Смысл : Издательский центр “Академия”, 2006. – Т. 2. – 432 с.
 28. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – Москва : Айрис-Пресс, 2003. – 576 с.
 29. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1989. – 261 с.
 30. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – Москва, 1991. – 271 с.
 31. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – Москва, 1988. – 522 с.

32. Вибір моделей світопорядку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kozuna.livejournal.com/531.html>. – Заголовок з екрана.
33. Вітчизняні стипендії та премії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://molodcentr.org/derjavna-pidtrumka-molodi?pid_id=15. – Заголовок з екрана.
34. *Вовканич С.* Соціогуманістична стратегія інтелектуального забезпечення і інноваційного розвитку // *Регіональна економіка*. – 2004. – № 3. – 41-52 с.
35. *Вовканич С. І.* Інтелект у шатах духовності [Електронний ресурс] / С. І. Вовканич. – Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/mediaeco/zurnal/N2/Unyk_apokal/vovkanych-intel.htm.
36. *Вовканич С. І.* Інтелектуальний потенціал нації. Кроки до відродження / С. І. Вовканич // *Вісник НАН України*. – 1994. – № 3. – С. 81.
37. Возможен ли постгуманизм? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apelipenko.ru/Наука/Статьи/Теориякультуры/Возможенли постгуманизм.aspx>.
38. *Возняк В. С.* Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема : монографія / В. С. Возняк. – Дрогобич : Дрогобицький ДПУ ім. І. Франка, 2008. – 357 с.
39. *Волковинська В. О.* Концепт “суспільство споживання” у перспективі досліджень соціальності / В. О. Волковинська // *Філософсько-гуманітарні читання : збірка наукових праць / відп. ред. О. В. Добридень ; ред. : Є. А. Врадій, В. Ю. Кравченко, А. І. Лівенко*. – Дніпропетровськ : ДЗ “ДМА”, 2014. – С. 138-143.
40. *Воронкова В. Г.* Метафізичні виміри людського буття: проблеми людини на зламі тисячоліть / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Павел, 1999. – 176 с.
41. *Врублевський В. К.* Інтелектуальний капітал і формування сучасної (модерної) української нації / В. К. Врублевський // *Науковий вісник Академії муніципального управління*, 2005. – Вип. 1. – С. 48-55.
42. Высшее образование в Украине: количество или качество? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://finforum.org/page/index.html/_/life/vysshee-obrazovanie-v-ukraine-kolichestvo-ili-ka-r47122. – Заголовок з екрана.
43. *Гегель Г.* Философия права / Г. Гегель. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
44. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – Москва : Мысль, 1977. – Т. 3. – 471 с.
45. *Гиренок Ф. И.* Экология. Цивилизация. Ноосфера / Ф. И. Гиренок ; ответ. ред. акад. АН СССР Н. Н. Моисеев. – Москва : Наука, 1987. – 182 с.

46. Глобалистика : енциклопедія / гл. ред. И. И.Мазур, А. Н. Чумаков. – Москва, 2003. – 1328 с.
47. *Госвами Амит*. Самосознающая вселенная: как сознание создает материальный мир [Электронный ресурс] / Амит Госвами ; [пер. с англ. А. Киселева]. – Режим доступа : <https://bookmate.com/reader/HdVMtcst>. – Заголовок з екрана.
48. *Гумер-Ерасов Б. С.* Порівняльне вивчення цивілізацій : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вузів [Електронний ресурс] / Б. С. Гумер-Ерасов. – Режим доступа : www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Eras/intro_4.php.
49. *Гумилев Л. Н.* Этносфера и космос / Л. Н. Гумилев, К. П. Иванов // Материалы Второго Всесоюзного совещания по космической антропоэкологии. – Москва, 1984. – 211 с.
50. *Данилевский Н. Я.* Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – Москва : Книга, 1991. – 574 с.
51. *Девтеров І. В.* Соціалізація людини у кіберпросторі : монографія / І. В. Девтеров. – Київ : НТУУ “КПІ”, 2012. – 360 с.
52. *Девтеров І. В.* Інтермен як нова особистість / І. В. Девтеров // Вища школа. – 2011. – № 9. – С. 83-91.
53. *Добреньков В. И.* Фундаментальная социология. Социализация и образование / В. И. Добреньков, А. И. Кравченко. – Москва : ИНФРА-Москва, 2005. – 823 с.
54. *Донцов Д.* Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.
55. *Дубинский А. Г.* До визначення поняття “інтелект” / А. Г. Дубинский // Искусственный интеллект. – 2001. – № 4. – С. 113-121.
56. *Дугин А. Г.* Постфилософия 2. Постантропология [Электронный ресурс] / А. Г. Дугин. – Режим доступа : <http://www.platonizm.ru/content/dugin-ag-postfilosofiya-2-postantropologiya>.
57. *Емельянов Ю.* Рождение и гибель цивилизаций / Ю. Емельянов. – Москва : Вече, 2000. – 544 с.
58. *Ерасов Б. С.* Цивилизация: слово – термин – смысл / Б. С. Ерасов // Цивилизации и культуры. – Москва, 1995. – Вып. 2: Россия и Восток: цивилизационные отношения. – С. 3-7.
59. *Еремин А. Л.* Ноогенез и теория интеллекта / А. Л. Еремин. – Краснодар : Советская Кубань, 2005. – 356 с.
60. *Жданов Ю. А.* Мыслящий человек есть мера всему / Ю. А. Жданов // Научное и социальное значение деятельности В. И. Вернадского. – Ленинград, 1989. – С. 219-226.

61. *Зайцев М.* Сучасна соціокультурна ситуація та проблема здійснення людини індивідуально-особистісним буттям / Микола Зайцев // Сіверянський літопис. – 2008. – № 3(18). – С. 180-185.
62. *Зайцев М.* Цивілізаційний вибір України як проблема культурної взаємодії / Микола Зайцев // Наукові записки. Серія “Філософія”. – Острог : Вид-во НаУОА, 2013. – Вип. 12. – С. 166-175.
63. Закон України від 17 січня 2002 року № 2984-III “Про вищу освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
64. Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР “Про Національну програму інформатизації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>
65. *Захарченко Г.* Культурологія : навч. посіб. / Г. Захарченко. – Одеса : Одеський держ. мед. ун-т, 2007. – 240 с.
66. *Зикмунд В.* Болезни следствие цивилизации / В. Зикмунд.– Братислава : Веда, 1987. – 240 с.
67. *Ильенков Э. В.* Философия и культура / Э. В. Ильенков. – Москва : Политиздат, 1991. – 462 с.
68. Информационное перепуть [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tinlib.ru/kompyutery_i_internet/megabitovaja_bomba/p12.php. – Заголовок з екрана.
69. Искусственный интеллект [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://saboy.livejournal.com/346097.html>. – Заголовок с екрана.
70. История цивилизаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.civil.newparadigm.ru/civil3.htm>. – Заголовок з екрана.
71. *Ігнатюк О. А.* Формування інтелектуальної еліти як національний освітній пріоритет [Електронний документ] / О. А. Ігнатюк. – Режим доступу : <http://vestnik.kpi.kharkov.ua/files/Conferences/Переяславская%20Рада/2012-1/ФОРМУВАННЯ%20ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ%20ЕЛИТИ%20ЯК%20НАЦИОНАЛЬНЫЙ%20ОСВИТНИЙ%20ПРИОРИТЕТ.pdf>.
72. Интеллект України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intellect-ukraine.org/>. – Заголовок з екрана.
73. Интеллектуал [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB> – Заголовок з екрана.
74. *Іонов І. Н.* Народження теорії локальних цивілізацій і зміна наукових парадигм / І. Н. Іонов // Образи історіографії : зб. – Москва : РДГУ, 2001. – С. 59-84.

75. Історія світових цивілізацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-works.com.ua/all/vsesvitnia_istoria/1888.html– Заголовок з екрана.
76. Історія філософії в короткому викладі / пер. з чеськ. І. І. Богута. – Москва : Думка, 1991. – 590 с.
77. К обществам знания: Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж : Изд-во ЮНЕСКО, 2005. – С. 59.
78. *Казначеев В. П.* Космопланетарный феномен человека. Проблемы комплексного изучения / В. П. Казначеев, Е. А. Спирин. – Новосибирск, 1991. – 304 с.
79. *Казначеев В. П.* Учение Вернадского о биосфере и ноосфере / В. П. Казначеев. – Новосибирск : Наука, 1989. – 248 с.
80. *Канигін Ю. М.* Суспільний інтелект та інформатизація (теоретичні аспекти) / Ю. Канигін, В. Кушерець // Вища освіта України. – 2005 – № 2. – С. 50-58
81. *Кант И.* Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант ; пер. с нем. Н. М. Соколов // Кант И. Сочинения : в 6 т. – Москва : Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.
82. *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант. – Москва : Мысль, 1994.– 539 с.
83. *Каныгин Ю. М.* Введение в социальную когнитологию / Ю. М. Каныгин, Ю. И. Яковенко. – Київ : Наук. думка, 1992. – 108 с.
84. *Карпенко В.* Проблема штучного інтелекту в сучасній філософії [Електронний ресурс] / В. Карпенко. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11661.html>
85. *Коган Л. Н.* Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – Москва : Мысль, 1984. – 252 с.
86. *Козинцева Т. А.* От гуманизма к постгуманизму [Електронний ресурс] / Т. А. Козинцева. – Режим доступу : http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31240/1/Kozintseva_gumanizm.pdf.
87. *Колесникова И. Е.* Механизм смыслогенеза личности в онтогенезе: морфогенетический и онтологический контекст : монография / И. Е. Колесникова ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
88. *Коппель О. А.* Глобальный розвиток [Електронний ресурс] / О. А. Коппель. – Режим доступу : <http://helen-koppel.narod.ru/035.htm>
89. *Корнеев М. Я.* Проблемы социальной типологии личностей / М. Я. Корнеева. – Ленинград, 1971. – 151 с.

90. *Кохан В. В.* Когнітивна соціологія як сфера дослідження соціального інтелекту / В. В. Кохан // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2008. – Вип. 71. – Т. 84. – С. 92-95
91. *Кохан В. В.* Когнітивна соціологія як сфера дослідження соціального інтелекту [Електронний документ] / В. В. Кохан. – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/sociology/2008/84-90-16.pdf>.
92. *Кравченко О. М.* Дилема Кіборга: Концепт штучності як визначальний у становленні самості / О. М. Кравченко // Мультиверсум : філос. альманах. – Київ : Центр духовної культури, 2005. – № 49. – С. 233-240.
93. Краткий философский словарь / А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев [и др.]; под ред. А. П. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : ТК “Велби”; Изд-во “Проспект”, 2008. – 496 с.
94. *Кремень В. Г.* Інтелектуальна еліта в контексті людиноцентризму [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень. – Режим доступу : <http://www3.znannya.org.ua/node/86>.
95. *Крохмаль Н. В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу / Н. В. Крохмаль. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 144 с.
96. *Кузанский Н.* Об учёном незнании / Н. Кузанский; пер. с лат. В. В. Биbihин // Кузанский Н. Сочинения : в 2 т. – Москва : Мысль, 1979. – Т. 1. – 488 с.
97. *Кузьменко В.* Мегатренди людського розвитку в розбудові нового світового порядку цивілізацій та місце в ньому України і Росії [Електронний ресурс] / В. Кузьменко. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/kuzmenko.htm>.
98. *Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз* / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – Київ : Знання України, 2002. – 580 с.
99. *Культурологія. Теорія та історія культури: навч. посіб.* / за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
100. *Кустовська О. В.* Методологія системного підходу та наукових досліджень / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.
101. *Кушерець В. І.* Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (світоглядно-методологічний аналіз): автореф. дис. ... доктора філос. наук: спец. 09.00.03 – “Соціальна філософія та філософія історії” / В. І. Кушерець. – Київ, 2003. – 28 с.
102. *Кушерець В. І.* Суспільний інтелект та інформатизація (теоретичні аспекти) [Електронний ресурс] / В. І. Кушерець. – Режим доступу : http://www.znannya.org.ua/post/2/102_1.htm.

103. *Ладенко И. С.* Концептуальные основы теории интеллектуальных систем (систематизация методологических основ интеллектики) / И. С. Ладенко, В. И. Разумов, А. Г. Тесминов ; отв. ред. И. С. Ладенко. – Новосибирск, 1994. – 270 с.
104. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – Москва, 1975. – 304 с.
105. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. – Москва : Смысл, 2003. – 487 с.
106. *Лесков Л. В.* Космическое будущее человечества / Л. В. Лесков. – Москва : ИТАР-ТАСС – Ассоциация “Экологии непознанного”, 1996. – 160 с.
107. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Київ, 1995. – 131 с.
108. *Лукашевич М. П.* Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій : підручник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко. – Київ : Каравела, 2008. – 544 с.
109. *Мальцева Н. Л.* Человек и человечество: на пути к устойчивому развитию / Н. Л. Мальцева. – Волгоград : Изд-во Волг. ун-та, 1996. – 176 с.
110. *Марков Б. В.* Философская антропология: очерки истории и теории / Б. В. Марков. – Санкт-Петербург, 1997. – 380 с.
111. *Маркс К.* Сочинение. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Москва : Политиздат, 1961. – Т. 21. – 782 с.
112. *Маркс К.* Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1955. – Т. 3. – 650 с.
113. *Маркс К.* Сочинения. – 2-е изд. / К. Маркс. Ф. Энгельс. – Москва : Гос. изд-во политической литературы, 1962. – Т. 27. – 746 с.
114. *Маркс К.* Экономико-философские рукописи 1844 года / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1974. – Т. 42. – 570 с.
115. *Мартинюк С. Є.* Генезис інформаційної цивілізації : монографія / С. Є. Мартинюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 192 с.
116. *Мартюшева А. О.* Автономія індивіда в соціальних контекстах сучасності: можливості “повернення суб’єкта” : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / А. О. Мартюшева. – Київ : Ін-т вищої освіти, 2014. – 16 с.

117. *Массон В. М.* Первые цивилизации / В. М. Массон. – Ленинград : Наука, 1989. – 268 с.
118. *Минделл А.* Квантовый ум: грань между физикой и психологией (фрагмент) [Электронный ресурс] / А. Минделл. – Портланд : Лао цзы пресс, 2000. – Режим доступа : http://www.coolreferat.com/Квантовый_ум,_Минделл_Арнольд. – Заголовок з екрана.
119. Мир будущего – 4-хуровневая концепция развития цивилизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mirbudushego.ru/istr/4hurovkon.htm>. – Заголовок з екрана.
120. *Михайльова К. Г.* Інтелектуальна еліта сучасного суспільства: особливості формування та діяльнісний потенціал : автореф. дис. ... доктора соц. наук : спец. 22.00.01 – “Теорія та історія соціології” / К. Г. Михайльова. – Харків, 2008. – 43 с.
121. *Мігашкін Н. В.* Інтелектуальні технології [Електронний ресурс] / Н. В. Мігашкін. – Режим доступа : <http://znaimo.com.ua/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>.
122. *Моисеев Н. Н.* Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. – Москва : Устойчивый мир, 2001. – 200 с.
123. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
124. *Мойсеюк Н. Є.* Розвиток, соціалізація і виховання особистості [Електронний ресурс] / Н. Є. Мойсеюк. – Режим доступа : http://pidruchniki.ws/12780805/pedagogika/rozvitok_sotsializatsiya_vihovanna_osobistosti.
125. *Монсон П.* Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / П. Монсон ; пер. со шв. – Санкт-Петербург : Изд-во “Нотабене”, 1992. – 445 с.
126. На пути к обществам знаний : интервью с заместителем Генерального директора ЮНЕСКО по вопросам коммуникации и информации г-ном А. В. Ханом // Наука в информационном обществе: информационное издание / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 23-24.
127. *Налимов В. В.* Реальность нереального / В. В. Налимов, Ж. А. Дрогалина. – Москва : Изд-во “МИР ИДЕЙ”; АО АКРОН, 1995. – 432 с.
128. *Налимов В. В.* Спонтанность сознания / В. В. Налимов. – Москва : Прометей, 1989. – 287 с.
129. Наукова еліта у розвитку держав : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 9-10 жовт. 2012 р.) / упоряд. О. В. Биковська, О. В. Лісовий, С. О. Лихота, Л. Л. Макаренко ; М-во освіти і науки,

- молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Ін-т екології економіки і права ; Нац. центр “Мала академія наук України”. – Київ : ТОВ “Праймдрук”, 2012. – Вип. 1. – 339 с.
130. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Хоружий та ін. – Київ : Навч. книга, 2004. – Кн. 1 : Пріоритет інтелекту. – 638 с.
131. Ноократія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://theapp.ru/ru29pluvtio55/Ноократія>. – Заголовок з екрана.
132. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України / С. О. Терепищій, О. Є. Антонова, Р. А. Науменко та ін. – Київ : ВМГО “Союз обдарованої молоді”, 2008. – 156 с.
133. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – Москва : Рус. язык, 1986. – 797 с.
134. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Москва : Азбуковник, 1997. – 944 с.
135. *Онофрійчук О. А.* Соціокультурна роль еліти в сучасному суспільстві [Електронний документ] / О. А. Онофрійчук. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_72_96.pdf.
136. Особливості формування соціокультурних цінностей молоді аграрних регіонів : колект. монографія / Чекаль Л. А. [та ін.] ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ ; Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2013. – 191 с.
137. Основні підходи до вивчення інтелекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/11570718/psihologiya/osnovni_pidhodi_vivchennya_intelektu. – Заголовок з екрану.
138. *Паламарчук М. М., Паламарчук О. М.* економічна і соціальна географія України з основами теорії : посібник. – Київ : Знання, 1998. – 416 с.
139. *Парсонс Т.* О структуре социального действия / Т. О. Парсонс ; под общ. ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского. – Москва : Академический проект, 2002. – С. 575-577.
140. *Петрунин Ю. Ю.* Искусственный интеллект / Ю. Ю. Петрунин // Новая философская энциклопедия. – Москва, 2001. – Т. 4. – С. 159-160.
141. Підходи до визначення поняття “цивілізація”. Співвідношення культури і цивілізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/6484/50/>. – Заголовок з екрана.

142. Положення про встановлення іменних стипендій студентам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hduht.edu.ua/Stud/pol_stip.htm. – Заголовок з екрана.
143. *Пономарьов М. В.* Нова і новітня історія країн Європи та Америки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 3 ч. / М. В. Пономарьов, С. Ю. Смирнова. – Москва : Гуманит. вид. центр ВЛАДОС, 2000. – Ч. 1. – 288 с.
144. Постантропология [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://evrazia.org/article/1015>. – Заголовок з екрана.
145. Потреби та інтереси людей як рушійна сила соціально- економічного прогресу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-works.com.ua/kursovi/economichna_teorija/1013.html. – Заголовок з екрана.
146. Про гранти Президента України для обдарованої молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/945/2000>. – Заголовок з екрана.
147. Про Положення про щорічну премію Президента України для молодих вчених [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/779/2000>. – Заголовок з екрана.
148. Про Премію Верховної Ради України найталановитішим молодим вченим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/775-16>. – Заголовок з екрана.
149. Про проект “Інтелект України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrcollege.com.ua/pro-proekt-intelekt-ukrayini.html>. – Заголовок з екрана.
150. Програма “Завтра.UA” у фактах і цифрах за 7 років існування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zavtra.in.ua/about/history/>. – Заголовок з екрана.
151. Проективный словарь философии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.topos.ru/article/1800>. – Заголовок з екрана.
152. *Рассел П.* “Мировой мозг” – следующая ступень нашего развития [Текст] / П. Рассел // Один мир для всех: Контуры глобального сознания. – Москва : Прогресс. 1990. – С. 15-22.
153. *Резник Ю. М.* Социокультурный подход как методология исследования. Вопросы социальной теории / Ю. М. Резник. – 2008. – Т. II. – Вып. 1 (2). – С. 305-328.
154. *Река Г. В.* Теоретичні основи дослідження інтелектуального капіталу / Г. В. Река // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.13. – С. 222-227.

155. *Репіна Л. П.* Історія історичного знання : посіб. для вузів / Л. П. Репіна, В. В. Зверева, М. Ю. Параманова. – 2-е изд. – Москва : Дрофа, 2006. – С. 219-220. – 288 с.
156. *Рибак Л. П.* Визначення концепції формування інтелектуальних властивостей людини та цивілізації в період з ХХ по ХХІ сторіччя / Л. П. Рибак, В. Д. Кіптик // Искусственный интеллект. – 2008. – № 3. – С. 8.
157. *Ромул М.* Сингулярность действительно близко. Адаптация и интерпретация труда Raymond Kurzweil “Singularity is near” / М. Ромул. – Nova Deus, 2013. – 54 с.
158. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова. – Москва : Изд-во ИНФРА, 1998. – 664 с.
159. *Сакирко Е. А.* Идеи постгуманизма и трансгуманизма [Електронний ресурс] / Е. А Сакирко. – Режим доступу : <http://sias.ru/magazine/vypusk-1/teoriya-hudozhestvennoy-kultury/404.html>.
160. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за наук. ред. В. П. Беха ; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; Мін-во освіти і науки ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
161. *Санто Б.* Интеллектуализация общества [Електронний ресурс] / Б. Санто. – Режим доступу : <http://iee.org.ua/ru/publication/79/>. – Заголовок з екрана.
162. *Семенов Ю. І.* Філософія історії. Загальна теорія, основні проблеми, ідеї та концепції від давнини до наших днів. – Москва : Сучасні зошити, 2003. – 776 с.
163. *Скотна Н. В.* Особа в розколотій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання : автореф. дис. ... доктора філос. наук : спец. 09.00.10 – “Філософія освіти” / Н. В. Скотна. – Київ, 2005. – 44 с.
164. *Скотна Н. В.* Проблема особистості в цивілізаційному вимірі : публікації Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України 2005 рік // Мультиверсум : філос. альманах. – Київ : Центр духовної культури, – 2005. – № 48. – С. 18.
165. Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. И. Петрова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Гос. изд. инностр. и нац. словарей, 1949. – 805 с.
166. Современная западная философия : энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова при участии Т. А. Дмитриева ; Ин-т философии. – Москва : Культурная революция, 2009. – 392 с.

167. Современная теория цивилизации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.civil.newparadigm.ru/civil2.htm>. – Заголовок з екрана.
168. *Сорокин П.* Социология и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, права и общественных отношений / П. Сорокин. – Санкт-Петербург : Изд-во Рус. Христианского гуманитарного ин-та, 2000. – 1054 с.
169. *Спиркин А. Г.* Основы философии / А. Г. Спиркин. – Москва : Политическая литература, 1988. – 592 с.
170. Спільні соціальні смисли як основа ефективної комунікації української нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1161>.
171. Стипендії, премії, гранти для молодих вчених [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nuft.edu.ua/actual/view/do-uvahu-molodykh-vchenykh_2013-12-30. – Заголовок з екрана.
172. *Сулейменов И. Э.* Пространство смысловых кодов цивилизации / И. Э. Сулейменов и др. // История и современность – 2014. – № 1. – С. 46-68.
173. *Супруненко О.* Спільні соціальні смисли як основа ефективної комунікації української нації / О. Супруненко. – Віче. – 2008. – № 20. – С. 20.
174. *Таланов В. М.* Восхождение к Разуму / В. М. Таланов // Онтология и антропология гуманизма : материалы межвуз. симпоз. (г. Владимир, 16-17 мая 2006 г.). – Владимир, 2006. – С. 71-76.
175. *Таланов В. М.* Человек Универсальный – Homo Universum (печаль по утерянной целостности) / В. М. Таланов // Фундаментализация высшего технического образования : материалы Всерос. науч.-метод. конф. (г. Новочеркасск, 29 мая – 2 июня 2000 г.) / Юж.- Рос. гос. техн. ун-т (НПИ). – Новочеркасск : Набла, 2000. – С. 196-199.
176. *Тойнбі А. Дж.* Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі ; пер. з англ. В. Шовкун. – Київ : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
177. *Тойнбі А. Дж.* Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі ; пер. з англ. В. Митрофанов, П. Таращук. – Київ : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
178. Трансгуманизм [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.baget1.ru/human-evolution/transhumanism.php>. – Заголовок з екрана
179. Трансформаційні процеси в Українському суспільстві: стан та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,99999999/catid,75/id,774/. – Заголовок з екрана.

180. Уилбер К. Интегральное видение. Краткое введение в революционный интегральный подход к жизни, Богу, вселенной и всему остальному / К. Уилбер. – Москва : Открытый мир, 2009. – 232 с.
181. Управление организацией : энциклопедический словарь / под ред. А. Г. Поршнева, А. Я. Кибанова, В. Н. Гунина. – Москва : Изд-во ИНФРА, 2001. – 822 с.
182. Урсул А. Д. Перспективы экоразвития / А. Д. Урсул. – Москва : Наука, 1990. – 270 с.
183. Урсул А. Д. Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития человечества / А. Д. Урсул. – Москва : Изд-во “ЛУЧ”, 1993. – 275 с.
184. Учение В. И. Вернадского о переходе биосферы в ноосферу, его философское и общенаучное значение. – Москва : 1991. – 356 с.
185. Учение В. И. Вернадского о ноосфере и глобальные проблемы современности : тезисы докладов Всесоюзной конференции к 125-летию В. И. Вернадского, 30-31 мая. – Москва : МФТИ, 1988. – Ч. 1. – 264 с.; Ч. 2. – 272 с.
186. Файнберг Л. А. Философский энциклопедический словарь / Л. А. Файнберг, Л. Г. Морган. – Москва, 1983. – 563 с.
187. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей // Бои за историю / Л. Февр, А. Бобович, А. Гуревич. – Москва : Наука, 1991. – 629 с.
188. Федотов А. П. Глобалистика: Начала науки о современном мире : курс лекций / А. П. Федотов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Аспект Пресс, 2002. – 224 с.
189. Фергюсон А. Досвід історії громадянського суспільства = An Essay on the History of Civil Society / Адам Фергюсон, І. І. Мюрберг, М. А. Абрамов. – Москва : РОССПЕН, 2000. – 391 с.
190. Философия : энциклопедический словарь / [ред. А. А. Ивин]. – Москва : Гардарики, 2006. – 1072 с.
191. Философия и методология науки : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений / под ред. В. И. Купцова. – Москва : Аспект Пресс, 1966. – 551 с.
192. Философский энциклопедический словарь / под. ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. – 2-е изд. – Москва : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
193. Філософський словник/ під ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
194. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 84-118.

195. Фукуяма Ф. Конец истории? // Философия истории : антология. – Москва : Аспект Пресс. – 1995. – 291 с.
196. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. – Москва : АСТ, 2003. – 603 с.
197. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций или переустройство мирового порядка / С. Хантингтон // Pro et contra. – 1997. – № 2. – С. 112-154.
198. Холодная М. А. Психология интеллекта / М. А. Холодная. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 264 с.
199. Холономный подход: новые принципы и новые перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bo0k.net/index.php?p=chapter&bid=1383&chapter=7>. – Заголовок з екрана.
200. Хоружий С. Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергической антропологии / С. Хоружий // Философские науки. – 2008. – № 92. – С. 10-31.
201. Хофштадтер Даглас Р. Глаз разума / Даглас Р. Хофштадтер, Дэниел К. Деннет. – Самара : Бахрах-М, 2009. – 432 с.
202. Цаплин В. Интеллектуальная цивилизация: первые шаги / В. Цаплин // Полдень, XXI век. – 2005. – № 6. – С. 238-255.
203. Циолковский К. Э. Промышленное освоение космоса. Машиностроение / К. Э. Циолковский. – Москва, 1989. – 280 с.
204. Циолковский К. Э. Человек и космос : Из филос. наследия / К. Э. Циолковский ; публ. и вступ. ст. В. А. Чудинова // Человек. – 1991. – № 6. – С. 72-88.
205. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / А. Л. Чижевский. – Москва : Мысль, 1995. – 768 с.
206. Чижевский А. Л. Лучистое человечество [Электронный ресурс] / А. Л. Чижевский. – Режим доступа : <http://2012new.info/archives/3454>. – Заголовок з екрана.
207. Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/education/>. – Заголовок з екрана.
208. Чумаков А. Н. Философия глобальных проблем / А. Н. Чумаков. – Москва : Знание, 1994. – 160 с.
209. Шарден П. Тейяр де. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – Москва : Наука, 1987. – 240 с.

210. *Швирков О. І.* Проблема штучного інтелекту і людиновимірність штучних інтелектуальних систем : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09 / Швирков Олександр Іванович. – Житомир, 2006. – 174 с.
211. *Шейко В. М.* Культурологія [Електроний ресурс] / В. М. Шейко. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1679042243878/kulturologiya/kontseptsiya_kulturno-istorichnih_tipiv_danilevskiy.
212. *Шелике В. Ф.* Цивилизация как проблема исторического материализма / В. Ф. Шелике // Социально-философские вопросы цивилизации : материалы Всемирного философского конгресса (Монреаль XVII 21–27.08.1983 г.) / Институт философии АН СССР. – Москва, 1983. – Ч. 1. – С. 21-26.
213. *Шепелєв М.* Політико-цивілізаційний підхід до аналізу глобалізаційних феноменів / М. Шепелєв // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 123-138.
214. *Шовкун І. А.* Інтелектуальний ресурс економічного розвитку // Економічна теорія. – 2007. – № 2 – 14-33 с.
215. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / пер. с нем. и примеч. И. И. Маханькова. – Москва : Мысль, 1998. – Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы. – 608 с.
216. *Шульга Н. А.* Классовая типология личности / Н. А. Шульга. – Київ : Наук. думка, 1978. – 131 с.
217. *Экхарт М.* Проповеди и рассуждения / Мейстер Экхарт ; [пер. со средне-верхне-немецкого М. В. Сабашникова]. – Москва : Политиздат, 1991. – С. 163. – (Философская классика). – (Репринтное изд. 1912 г.).
218. *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – Москва, 2003. – 411 с.
219. *Lane R. E.* The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society / R. E. Lane // American Sociological Review. – 1966. – Vol. 21. – № 5. – October. – P. 650.

ЧАСТИНА IV

**ПРОМЕНЕВЕ ЛЮДСТВО
АБО СВІТОВА СПІЛЬНОТА
НА ПОРОЗІ СИНГУЛЯРНОСТІ**

Розділ 15

Погляд на еволюційний підйом сучасного планетарного світу

(Володимир Бех, Юлія Бех)

З вищевикладеного чітко випливає, що ідея смислогенезу проливає світло на джерело формоутворення і саморозгортання соціального світу у двох формах: а) суб'єктивованого у структурі особистості людини і тому перебуваючого у потенційній формі; і б) об'єктивованого соціального світу, що створює сукупність соціальних відносин, відтворюється механізмом соціальної взаємодії і відомий нам, як феномен суспільство, що нині переходить від інформаційної до знаннєвої форми.

Організаційна взаємодія [41] між учасниками планетарного соціального поля виникає у залежності від того на якій основі відбувається соціальна взаємодія [34], а це може відбуватися на вищеподаній семантичній основі у відповідному ланцюзі: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – чистий космічний розум. Це відбувається саме так, оскільки планетарна спільнота поступово засвоює більш складні семантичні елементи космічного розуму і завдяки цьому все більше занурюється у еволюційні глибини Семантичного Всесвіту.

15.1. Особистість людини – джерело породження і саморозгортання планетарного соціального світу

Проблема людини відноситься, як відомо, до так званих “вічних проблем” над якими працювала у минулому, працює сьогодні і без сумніву – наполегливо буде працювати у майбутньому філософія і наука усіх часів і народів. Наша пояснювальна гіпотеза полягає в тому, що сучасну кризу громадського життя слід розглядати як заміну технічної єдності організаційних форм, в яких протікає сучасне життя планетарного людства, на органічне, тобто іманентно властиве субстанціональній основі Всесвіту.

Іншими словами, суть проблеми полягає в тому, щоб показати людину як продукт розвитку першої природи або біосфери, який має унікальне самостійне буття в другій природі (чи ноосфері) і закономірно трансформується в третю природу (чи електромагнітосферу) як елемент вже космічного середовища.

Сьогодні вона, дана проблема, набула специфічного присмаку завдяки тому, що визріла і зафункціонувала її особистісна складова, тобто людина набула більш виразних рис соціальності, а саме тих, що ми вкладаємо у поняття “особистість”. У ХХ столітті це помітив і теоретично обґрунтував цілісність людини філософ О. Г. Спіркін. “Людина є, слушно пише він, цілісною єдністю біологічного (організмального), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення нового якісного ступеня – людської особистості” [36, с. 457].

Якщо цю тезу поширити на планетарний рівень, то це означає, за нашим баченням, що уся планетарна спільнота сприймається як органічний суб’єкт історичної дії, що творить і відтворює планетарне життя у повному обсязі усіх форм, економічних, політичних, культурних, організаційних, у тому числі й суб’єктивованих і об’єктивованих [38, с. 71-76; 16, с. 219-226, 39, с. 196-199; 33, с. 15-22].

Стало цілком очевидним фактом, що цей вид живої розумної речовини [20] у сучасній науці позначений як “біологічна людина”, швидко проходить унікальний шлях геологічних метаморфоз по лінії: пралюдина (індивід) – біологічна людина – Особистість людини – Планетарна особистість – Ноосферна особистість (безтілесний суб’єкт – ноосфера) – Променисте людство.

При цьому зазначимо, що різниця між планетарною особистістю і ноосферою особистістю полягає у тому, що перша керується цінностями і живе у просторі цінностей, а друга – потребує смислів і живе у просторі смислів (за В. Налімовим).

Історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюється здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – чистий космічний розум. На практиці це означає, що ми тепер можемо використати наше знання про метаморфози розуму людини у ході культурно-історичного процесу, як методологічні засоби пояснення еволюційного процесу у планетарному просторі і пояснювати ним зміну цивілізацій.

Маючи такі переходи ми повинні розглянути їх як алгоритм саморозгортання організаційної єдності смислогенезу, суб’єктивованого і об’єктивованого соціального світу, оскільки предметом істинного соціального знання і критерієм його справжньої науковості є загальні процеси і явища, що повторюються. Звідси – обов’язкова риса класичних концептуальних побудов – вичленення необхідної стадіальності або етапності загального історичного розвитку планетарної спільноти. Основа вичленення таких стадій і етапів – відтворення еволюційної матриці, що повторюється, в умовах, що розрізняються.

Класичні соціальні і історичні концепції засновані, як правило, на ідеї універсальної історичності, що осмислює соціально-історичний процес в його єдності і загальній спрямованості. Різноманітність історичної і соціальної реальності розглядається лише як інваріанти такої еволюційно-структурної цілісності. Тепер ми можемо відтворити етапність у саморозгортанні планетарної спільноти (Див.: Таблицю 15.1.1)

Таблиця 15.1.1

ЕТАПИ САМОРОЗГОРТАННЯ ПЛАНЕТАРНОЇ СПІЛЬНОТИ

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап	П'ятий етап	Шостий етап
Смислогенез	Архетипи	емпіричне знання	Наукове знання	Інформація	Смисли	Субстрат Семантичного Всесвіту
Вид людини	Пралюдина	Біологічна людина	Особистість людини	Планетарна особистість	Ноосферна особистість	Променисте людство
Вид цивілізації	працивілізація	аграрна	технічна	інформаційна	інтелектуальна	Космічна

Внутрішньою пружиною еволюційного процесу є, на нашу думку, така геологічна сила, як Розум, що має три модифікації форм буття: а) планетарну форму, що виробляється інтелектом людини і складається з такої ланки його носіїв: елементарний розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний посиленний штучним інтелектом; б) перехідну безтілесну форму – це ноосферний розум, що забезпечується безтілесним носієм, а саме – ноосферою; в) форму чистого Розуму (Абсолют, Абсолютна ідея, Абсолютний Дух, чистий Розум, Космічний розум, Бог та ін.).

Це означає, що ми маємо справу з логічно пов'язаною низкою саморозгортання геологічної сили – Космічного Розуму, що видозмінює навіть носіїв планетарного розуму, що складається з таких ланок: елементарний розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний розум, посиленний штучним інтелектом – безтілесний розум (ноосфера) – чистий розум (Абсолют, Абсолютна ідея, Абсолютний Дух, чистий Розум).

Все це вказує на існування якоїсь третьої реальності, про яку ми сьогодні намагаємось не говорити, оскільки треба визнати або існування Бога, або третього світу, в якому панує логічна форма. До цього для опису процесів цього вищого рівня ми успішно застосовували категорію “сенс” з Семантичного Всесвіту, хоча психологи віддають перевагу поняттю “ідеальна форма”, соціологи – поняттю “ідеал”, філософи – поняттю Абсолют. Все це вказує на те, що треба шукати вихід на вищий рівень, який вочевидь бере участь в процесах макрорівня.

Контрастні штрихи на полотно, що зображує третій рівень саморуку універсуму в ХХ повіці, наніс К. Поппер. Третій світ є, на його думку, продуктом людської діяльності. Він постійно росте. В той же час дуже важливо звернути увагу на його значну автономність. “Світ мови, припущень, теорій і міркувань (тобто логічного – Ю.Б.) – коротше, універсум об’єктивного знання є одним з найважливіших створених людиною універсамів” [4].

Основним в побудовах К. Поппера є чітке розмежування трьох Світів: Світ I – світ фізичних об’єктів; Світ II – світ суб’єктивного досвіду; Світ III – результат діяльності розуму. Цей останній Світ, говорить К. Поппер, може існувати і не будучи матеріально втіленим. У свою чергу і Ю. Хабермас вважає, що “люди живуть і обертаються в трьох різних світах, хоча ці різні світи у буденному житті постійно перетинаються. По-перше, це об’єктивний світ, в якому панують ділові стосунки, по-друге, соціальний світ, з його нормами і оцінками і, нарешті, суб’єктивний світ, тобто наші почуття, надії і т.д.” [32, с. 327].

Отже, мешканцями надсоціального рівня є сенси або продукти, що містять логічні зв’язки. Об’єкти третього світу – це не лише актуальна даність, але і потенціал розвитку світової спільноти [42, с. 190]. У К. Поппера мешканцями третього (лінгвістичного) світу теж виступають продукти логіки. “З нашими теоріями, – пише К. Поппер, – відбувається те ж, що і з нашими дітьми: вони мають схильність ставати значною мірою незалежними від своїх батьків. З нашими теоріями може статися те ж, що і з нашими дітьми: ми можемо придбати від них більшу кількість знання, чим спочатку вклали в них” [42, с. 190].

Особистість, як складова атрибутивних властивостей людського організму, є ніщо інше, як польова форма її життя. На підставі прояву такої атрибутивної якості людина може вступати у взаємодію з іншими людьми, утворюючи при цьому дивні ансамблі. Тут ми згодні з тезою Е. Ільєнкова про те, що “в тілі індивіда виконує себе, реалізує себе, здійснює себе особистість як принципово відмінне від його тіла і мозку соціальне утворення (“сутність”, а саме сукупність (“ансамбль”) реальних, чуттєво-предметних, через речі здійснюваних відносин даного індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів)” [17, с. 399].

Особистість як функціональний орган розлита по всьому людському організму і не може бути зведена ані до одного з названих вище соціальних утворень, наприклад, мозку, мислення, розуму, інтелекту, свідомості, самосвідомості, надсвідомості та інших. З проявом якості особистості людський організм набуває іншої атрибутивної властивості – мислення, оскільки для підтримання життєдіяльності даного функціонального органу в порядку необхідне постійне виробництво і відтворення (або рефлексія) семантичних одиниць – елементів структури особистості.

Таким чином, особистість – це системна якість людського організму, провідною функцією якої є включення людини в соціальний світ. Оскільки особистість є специфічне поле, то й підключатись вона може тільки до такого ж поля або полів. Такі поля можуть виникати в будь-якому куточку Всесвіту. Це означає, що польова або соціальна форма життя повинна володіти універсальністю.

Насправді силове поле особистості набуває морфологічного оформлення і стало функціонує в структурі людського організму поряд з фізичним тілом як відносно самостійне ціле. Для того, щоб людині вписатися в ту або іншу нішу соціального поля, вона повинна освоїти нову для себе роль. І робить це людина шляхом культивування принципу суміщення полів: свого і передбачуваної, наприклад, посади. Е. Ільєнков оцінив даний аспект саморозгортання людини наступними словами: “Функція, задана зовні, створює (формує) відповідний собі орган, необхідну для свого існування “морфологію” – саме такі, а не будь-які інші зв’язки між нейронами, саме такі, а не інші “малюнки” їхніх взаємних прямих і зворотних зв’язків. Тому можливий будь-який з “малюнків”, залежно від того, які функції потрібно здійснювати тілу людини в зовнішньому світі – світі за межами його черепа і шкіряного покриву. І рухома “морфологія” мозку (точніше, кори і її взаємовідносин з іншими відділами) складеться саме така, що її вимагає зовнішня необхідність, умовами зовнішньої діяльності людини, тією конкретною сукупністю відносин даного індивіда з іншими індивідами, всередині якої цей індивід з’явився відразу після своєї появи на світ, тим “ансамблем соціальних зв’язків”, що відразу перетворив його в свій “живий

орган”, відразу ж поставивши його в таку систему відносин, що змушує його діяти так, а не інакше” [17, с. 398-399].

Підкреслимо тут ще один важливий момент пояснення підстави соціального світу. Вся справа в тому, що особистість, сутність якої, на нашу думку, не є засвоєння і відбивання ансамбля зовнішніх і об’єктивних суспільних відносин, а являє собою виробництво власного соціального змісту. Саме завдяки атрибутивним властивостям біологічного організму людини, породжений ним соціальний зміст може розглядатись як підстава об’єктивного соціального змісту, тобто шляхом поєднання сприятливих обставин одержує своє втілення в інших людях або застигає в оречевленому вигляді. Так виникає і розвивається друга природа.

Особистість, являючись функціональним органом, викликаним іншою людиною і спрямованою на іншу людину, виникає (а не виявляється! – Е. Ільєнков) в просторі “реальної взаємодії в меншій мірі двох індивідів, пов’язаних між собою через речі і речовинно-тілесні дії з цими речами” [17, с. 404].

Підстава соціального світу – це не збіг випадковостей, а точна субстанціональна константа. Інакше воно не гарантувало б породження саме соціального змісту. Більше того, воно структуровано. Пояснити конфігурацію силового поля особистості можна завдяки концепції “соціальних ролей”. Під соціальною роллю тут розуміється персоналізована функція. Завдяки саме системі соціальних ролей, що реалізується, людина набуває форми в соціальному середовищі, чинить тиск на інших учасників соціального процесу, стає помітною для них і, нарешті, настільки зростається з ними, що внаслідок постійного тренування свого фізичного тіла для їхнього відправлення в системі суспільних відносин набуває специфічного зовнішнього вигляду.

Щоб зрозуміти, як утвориться особистість як соціальне явище, а зовсім не природно-природниче утворення, потрібно вивчити події, що вчиняються не всередині органіки індивіда, а в “просторі” суспільних відносин, в соціально детермінованих його вчинках. Іншими словами, треба досліджувати його взаємодію з іншими людьми. Останні є для особистості, продукуючої багатство свого соціального змісту у зовнішнє середовище, немов би полотном, на

якому воно закріплюється для суспільного користування. Цей момент означений в літературі поняттям монадності людини.

При цьому масштаб особистості вимірюється тільки масштабом тих реальних завдань, в ході вирішення яких вона і виникає, і оформлюється в своїй визначеності, і розгортається в справах, що зачіпають інтереси інших людей, а не тільки її власну персону. Чим ширше коло цих людей, тим значиміша особистість. Тоді сила особистості – це індивідуально висловлена енергія того силового поля – “ансамбля” суспільних відносин, – що призводить до руху колектив односторонців і ворогів того індивіда, на базі якого виникає даний функціональний орган. При цьому особистість зберігає себе лише за умови постійного нарощування потужності і розширення активності. Її гносеологічний аналог – ентелехія, що є ні що інше як діяльність або як спроможність ноуменальної і феноменальної субстанцій здійснювати роботу при зміні стану [1, с. 56-564].

Інтеграція функціональних органів людського організму в органічну єдність забезпечується зв'язками слабкої взаємодії. Виконавчим механізмом інтеграції служить мислення, яке, як відомо, не припиняється ані на мить. Процес протікає у формі заворушення внутрішнього силового поля людини. В організмі людини виникають і розповсюджуються так звані стоячі хвилі, що в м'язах міокарда транспортують речовину і енергію, а в структурах головного мозку – несуть інформацію [13, с. 59].

При цьому природні сили передвизначені для організації взаємодії суб'єкту з іншими суб'єктами по горизонталі, тобто на макрорівні, а інформаційні продукти або смислові кванти – для сполучення з іншими джерелами подібних випромінювань по вертикалі, тобто, на мега- і мікрорівнях. Водночас, обставина наявності двох кругообігів або типів спілкування означає наявність двох типів зворотних зв'язків у даній системі. Фізичний же конструкт людини має планетарне призначення, і тому людина при вичерпуванні матеріальних ресурсів припиняє своє фізичне існування.

Тепер, коли ми розглядаємо функціональний аспект людського організму з боку соціального світу, то виявляється, що розум, а точніше інтелект людини, виступає на передній план, репрезентуючи

собою і фізичну, і духовну складові універсуму. Тому з цієї точки зору правий П. Юркевич, що писав: “Розум – вершина, а не корінь духовного життя людини. Розум є володар душі, але він не є силою, що породжує любов до краси і добра: любов виростає з глибин серця. Духовне життя зароджується раніше, ніж світло розуму” [46, с. 198].

Іншими словами, завдяки транс – акціям виникає новий, функціональний за природою, орган індивідуальності – особистість. Таким шляхом у людини з’являються нові ступені свободи, що багатократно підсилюють ефект її самореалізації в планетарній і космічній системах. Тут важливо зрозуміти, що головний зміст процесу життєдіяльності людської особистості – це не пристосування до середовища, а породження і реалізація внутрішніх програм соціального призначення. У цьому якраз і полягає функція підстави. При цьому активна дія індивіда, спрямована на іншого індивіда, вертається рикошетом назад до нього, “відбивається” від іншого індивіда як від своєї перешкоди і завдяки цьому перетворюється з дії, спрямованої на “іншу”, на дію, спрямовану (опосередковано через “інше”) на себе.

Онтологічно особистість являє собою специфічне силове поле, яке конкретна людина створює в процесі взаємодії з іншими людьми. Вона не теоретична відокремленість, а речовинна чуттєва реальність, що тисне на інших людей. Її “тілесна організація” є частина того “колективного тіла” або “ансамбля соціальних відносин”, силового поля, часткою і “органом” якого виступає кожен окремий людський індивід.

При цьому особистість онтологічно має внутрішній соціальний зміст, який зафіксовано в кожному семантичному гнізді соціального змісту елементу семантичної структури, і зовнішню його частину в формі навичок (функцій або системи соціальних ролей) здійснення специфічних видів взаємозв’язку з іншими людьми. Внутрішня і зовнішня частини соціального змісту складаються з того, що прийнятно називати суб’єктивними соціальними відносинами або індивідуальним соціальним світом.

Ґрунтовніше інших уявити собі соціальний зміст внутрішнього світу особистості як підстави соціального світу можуть тільки соціальні філософи на базі наробок різних галузей суспільствознавчої

науки. Це пов'язане з тим, що при формалізації структури зовнішньої взаємодії людини, різні фахівці за вихідне візьмуть "свої" елементи, а точніше – аспекти підстави. Так, соціологи відтворюють побудову зовнішніх зв'язків людської особистості шляхом функцій, здійснюваних нею в зовнішньому соціальному середовищі. В їхніх очах людина постає як поліфункціональна істота, тому матеріалісти розглядали раніше її як "часткового робітника, простого носія відомої часткової суспільної функції", якого сьогодні замінює всебічно розвинений індивід, для якого "різні суспільні функції суть змінюючі один одного засоби життєдіяльності" [25, с. 90].

Психологи будуть розглядати цей же аспект через призму ідеї соціально-ролевої поведінки людини в соціумі. У зв'язку з цим структуру особистості соціальна психологія може відтворити засобами теорії соціальних ролей, які особистість відіграє в житті роду.

При цьому функції, здійснювані людською особистістю, назовні виступають як характер її власних, тобто індивідуальних соціальних потреб. Зовнішня активність людини виявляється як характер праці. Остання є такою ж основою вольових процесів, як інтелект основою мислительних процесів, а темперамент емоційних процесів.

Потенційний соціальний світ завжди неповторимий і завжди є результатом активного внутрішнього життя людини, яка продукує ідею оптимального облаштування соціального світу для себе та інших. При цьому, як писав Г. Гегель: "Мислення як суб'єктивне лише спостерігає цей розвиток ідеї як власну діяльність її розуму, нічого зі свого боку до нього не додаючи. Розглядати будь-що розумно означає не привносити ззовні розум в цей предмет, обробляючи його таким чином, але бачити предмет для себе розумним; тут дух у своїй свободі, вища вершина самосвідомого розуму, повідомляє собі дійсність і породжує себе як існуючий світ" [10, с. 91].

У ході цього міркування про життя і народжується унікальний соціальний світ в єдиному і неповторимому виконанні. Тут доречно нагадати слова Г. Сковороди про те, що людина повинна "прозріти в тілі своєму вічність, яка таїться... мов іскру... Ся іскра інші світи" [35, с. 148].

Раз виникнувши, потенційний соціальний світ людини існує вже відносно самостійно протягом, як правило, всього її життя. Причому, особистість його ретельно оберігає, оскільки, за словами Г.Гегеля, "природі ж духу ще в більш високому смислі, ніж характеру живого взагалі, властиво скоріше не приймати в собі іншого первісного, інакше кажучи, не припускати в собі продовження будь-якої причини, а переривати і перетворювати її" [9, с. 213].

Звідси випливає одразу кілька важливих наслідків для розробки теоретичних основ соціального світу. Одне з них полягає в тому, що самореалізація людської особистості, в результаті якої об'єктивується соціальна реальність, вимагає великого ступеня свободи, їй притаманний віртуальний, тобто вірогідний характер, оскільки дуже сильно залежить від зовнішнього середовища як чинника формоутворення соціального світу.

Другий наслідок випливає з того, що життя людської особистості розгортається водночас у двох площинах – ціннісно-смісловій і просторово – тимчасовій. Нагадаємо, що саморух особистості в двох площинах можливий завдяки наявності в її структурі двох механізмів: механізму самовизначення і самоактуалізації. Тому для особистості просторово-тимчасова площина є полем реального дійства (актуального і потенційного), яке закріплене за механізмом самоактуалізації, а ціннісно-смістова площина виступає полем виробництва або розквіту цінностей і смислів, що, в свою чергу, закріплене за механізмом самовизначення. Однак повного здійснення своїх атрибутивних якостей підстави соціального світу людина досягає завдяки функціонуванню механізму самореалізації, заснованого на трансакціях.

Нарешті, третій наслідок полягає в тому, що особистість, як підстава соціального світу, залежно від розвиненості внутрішньо-особистісних підструктур, визначає характер соціального світу як цілісної системи. Ці чинники пов'язані прямо, оскільки об'єктивний соціальний світ є випущений з одиночного ув'язнення потенційний соціальний світ. І якщо брати до уваги норму соціальних реакцій особистості, то потенційний соціальний світ, як віртуальна реальність, з одного боку, визначається характером життєдіяльності людини, яка може бути трьох видів – репродуктивного, адаптивного і

креативного, а з другого боку, залежить від зовнішніх умов, що теж можуть бути різними за ступенем впливу на процес його саморозгортання і функціонування. Підстава і засноване в глобальному масштабі не переривають свого взаємозв'язку.

Аналіз показує: якщо звести наробки соціологів і психологів в органічну систему, то виявиться, що потенційний соціальний світ, будучи в синкретному стані, вже структурований. Розкрити його структуру можна за типом головних зовнішніх зв'язків людської особистості. Аналіз показує, що тут треба вести мову про чотири основні види взаємодії людей: соціальну або антропогенну, економічну, ідеологічну і організаційну або управлінську. Це і будуть водночас і елементи потенційного соціального світу, і елементи структури особистості, які нас цікавлять.

Потенційний соціальний світ особистості може нескінченно перебувати в синкретному стані, зрідка піддаючись інвентаризації з боку свого господаря, а може активно проявлятися, якщо особистість обіймає високу посаду в організаційно-управлінській сфері або в галузі науки чи культури. Для виходу в світ потенційного соціального світу повинна визріти суспільна потреба в ньому. Повинна визріти ніша для “сприймання” соціального змісту в зовнішньому середовищі.

Віртуальні соціальні світи виступають дієвим чинником породження соціального світу. При цьому відзначимо, що семантичні світи настільки ж реальні, як і матеріальні. Якщо в реальності матеріального світу сьогодні навряд чи хто сумнівається, то про існування семантичної реальності ще мало хто знає. Між тим сучасний рівень науково-технічного прогресу і психофізіологічного розвитку людини привели планетарне людство до такого порогу, коли інформаційні технології дозволили відкрити для нього якісно новий світ – світ так званої “віртуальної реальності”, “світ уявної реальності”, або “світ ВР – систем”.

Суть цього світу в тому, що шляхом розробки спеціальних засобів передачі інформації і вироблення якості сприймання і переживань людина одержує можливість стати не тільки глядачем і постійним спостерігачем цього світу, але і його співпереживаючим активним учасником, і творцем подій цього світу. З погляду доктора медичних наук А. Берестова, цей уявний світ настільки ж реальний, а

за силою переживань навіть і більш чутливий, ніж існуючий світ [3]. За оцінкою японських вчених, вже до 2000 року обсяг продажі нових технологій, пов'язаних зі світом уявних реальностей, становитиме 100 мільйонів доларів США, що викличе справжню революцію, подібну ядерній, космічній, інформаційній, сексуальній та ін.

У зв'язку з викладеним вище, людину треба розглядати як монадне утворення, тобто як цілісну систему, що може репрезентувати весь Всесвіт, стиснутий в межах конкретного індивідуума. Не випадково у філософській літературі людину здавна називають мікрокосмом. Російський філософ і правознавець І. Ільїн, досліджуючи умови забезпечення ефективної життєдіяльності держави, писав про те, що живі особистості являють собою “тілесно – душевно – духовні організми; вони не просто потребують свободи і вимагають її, але вони повинні бути гідні її... Людина бере участь у житті своєї держави – як живий організм, що сам стає живим органом державного організму” [18, с. 379].

На цьому можна завершити аналіз підстави соціального світу і перейти до стислої характеристики умов як чинника детермінації соціального світу. Як представляється, умови, що детермінують появу соціального світу, теж можуть бути, як мінімум, двох видів первинні і вторинні. Оскільки людина є біологічна цілісність, то до первинних умов слід віднести все те, що пов'язане з організацією і протіканням біологічних процесів. Звідси прямо впливає авторитет марксистського постулату про первинність матеріального світу для породження соціального світу, оскільки справді, для того, щоб діяти, людина повинна мати можливість пити, їсти, спати, дихати і так далі, тобто задовольняти свої первинні вітальні потреби.

До них же слід віднести розум людини, що з'єднує воедино світовий і індивідуальний розум. Завдяки йому, людина обнаєвлює зміст духовного світу. Останнє відбувається, щоправда, лише в період зрілості дійсності, коли “ідеальне виступає поряд з реальним і буде для себе в образі інтелектуального царства той же світ, досягнутий у своїй субстанції” [10, с. 56]. Таким чином, підстава має “свій” орган обнаєвлення потенційного соціального світу.

Біологічне життя людини є не просто процес опосередкування діалектичної взаємодії матеріального і духовного світів, а є

продукуванням специфічного вигляду енергії, з якої формується друга природа. Більш того, доведеться показати механізм названого вище процесу і виявити в структурі людського організму джерело продукування соціальної реальності.

До вторинних умов породження соціального світу відносяться параметри космічного середовища як детермінанти на цей раз вже біологічної форми існування людини. Нагадаємо, що в якій би конкретній формі не існувала людина у Всесвіті, її найбільш загальні закономірності і властивості будуть залишатися тими ж в силу субстанціональної єдності світу. Це безпосередньо впливає з органічної єдності людського організму з універсумом. Для цього достатньо показати його квантову природу і спроможність підтримувати стійкий, а точніше, природний зв'язок з мікро- і мегарівнями.

Мікрокосм людини не тільки містить все, що є в Космосі, але і володіє спроможністю цілісно відтворювати його. Для того, щоб довести це, треба виявити деякий процес, яким суб'єктивна форма зникає сама і передає "свій" знов вироблений зміст у підставу.

Відтворюючи у власній структурі властивості і закономірності макрооб'єктів, органічна система перетворює неорганічні умови буття в процес саморуху, розв'язуючи завдяки цьому протиріччя між ними і своєю життєдіяльністю. Це протиріччя і стає імпульсом розвитку понадорганічного світу.

Водночас це означає, що соціальна форма не тільки необхідна універсуму, але і незнищенна з тієї причини, що знищити її означає знищити самий універсум. При цьому спроможність життя до саморуху і, отже, до зміни субстанціональних умов свого функціонування проявляється не тільки в зміні конкретних його станів, але також і в швидкості самовідтворення.

Таким чином, людська особистість постає перед нами як абсолютна підстава соціального світу, в якому, по-перше, сутність соціального передусім подана як підстава взагалі для підстави; точніше говорячи, людська особистість визначає себе як соціальну форму і соціальну матерію і повідомляє собі соціальний зміст.

По-друге, людська особистість є певна підстава як підстава певного, тобто соціального змісту, оскільки відношення підстави,

реалізуючи себе, стає взагалі зовнішнім себе, воно переходить в зумовлююче опосередкування. Таким чином, її життєдіяльність є динамічний процес самоздійснення. І тому, як і будь-яка зміна, її життя відбивається в логічних категоріях дії і відбивання.

При цьому зміна її представляється як існування даної соціальної речі немов би самої по собі, рух її властивостей, що складають субстрат, матерію зміни. У зв'язку з цим зміну в структурі особистості слід аналізувати, спираючись на відбивання. У той же час, дія – це навпаки, існування як стосовний до інших існувань, рух відносин, що виступають як матерія, субстанція дії, його зміст. У зовнішньому середовищі, коли він поєднується з діями інших особистостей, його слід розглядати як взаємодію.

По-третє, людська особистість припускає специфічну умову життєдіяльності для продукування соціального світу – вільний обмін із середовищем, речовиною, енергією і інформацією; але умова життєдіяльності такою ж мірою припускає її як підставу; необумовлене – це їхня єдність, сама суть справи, яка через опосередкування зумовлюючого відношення переходить в існування.

По-четверте, обсяг і інтенсивність продукування соціальної реальності цілковито залежить від рівня розвитку людини і багатства її внутрішнього змісту, яке підживлюється матеріальним і духовним компонентами універсуму, практично являючись необмеженим. Форма продукування і рівень розвитку соціального явища залежать тільки від умов, в яких перебуває людина.

По-п'яте, і це дуже важливо, особистість не можна зв'язувати з мозком, розумом, інтелектом, свідомістю або самосвідомістю. Вона є системна якість людського організму. Її структура “розлита” по всьому людському організму, а елементами виступають функціональні органи, які виникають у ході саморуху людського організму як цілісної системи. Дана одинична польова форма інтелігібельної матерії при виході з біологічної форми в нових умовах утворить соціальну форму універсуму.

Такий бурхливий розвиток планетарного розуму, а по міркам космічного буття швидкість саморозгортання соціального світу просто шалена, привела до того, що у інтелектуальному розвитку планетарної спільноти назріли якісні зміни. Свідомством цього сьогодні є такі

продукти як соціальний інтелект, суспільний інтелект та колективний інтелект, що докорінно змінює якість функціонування планетарного розуму. Розглянемо цей момент більш детально та визначимо, яке з даних понять ми будемо використовувати в дослідженні.

Соціальний інтелект – не сума індивідуальних інтелектів, а організована система з позитивним чи негативним синергетичним ефектом, вмонтована в суспільний організм; здатність суспільства розуміти, конструктивно використовувати отримані знання для зняття остаточної чи добавленої ентропії, для досягнення поставлених цілей розвитку [21].

Суспільний інтелект – це інтелектуальний потенціал спільноти або окремої людини та їх здатності акумулювати нагромаджену інформацію і здобутий досвід, творити на їх основі нові знання і приймати оптимальні рішення щодо якісно нових норм існування, взаємодії всередині суспільства [7].

Колективний інтелект – системна якість сукупності індивідуальних людських розумів, здатних обмінюватися інформацією, формувати загальне світосприйняття, удосконалювати колективну пам'ять і, можливо, виробляти і приймати колективні рішення [31]. Тож, на цьому етапі соціального розвитку інформаційний ресурс людства, у якому акумулюється мінута праця, є загальнолюдським (інтернаціональним) здобутком, що дає можливість кожному використовувати його як стартовий інтелектуальний капітал [24].

Підсумовуючи точки зору різних науковців стосовно соціального, суспільного та колективного інтелекту, слід відзначити, що соціальний інтелект виступає в ролі зовнішнього середовища, що визначає корисний компонент у роботі кожної особистості, конструктивність її мислення. У рамках соціального інтелекту формуються ефективні комунікаційні засоби, які дають можливість людям діяти та реагувати на зміни, що відбуваються в світі, сприймаючи події в реальному часі на основі загального досвіду.

Отже, для нашого дослідження найбільш оптимальним визначенням є соціальний інтелект, яке надалі і будемо використовувати, оскільки глобалізація інформаційного простору та ренаціоналізація світу і розвиток його багатокультурності надає

інтелектуальному потенціалу окремого народу статус інформаційного тезаурусу (золотого фонду) людства. Інтелектуальний ресурс втрачає національну приналежність, стає загальнолюдським надбанням.

Культурними джерелами подальшого розвитку всезагального інтелекту і його перетворення в цілісність є процеси досягнення всіма народами рівня всезагальної наукової освіченості, соціально-комунікативного виховання народів. Сьогодні стає очевидною потреба в детальному дослідженні соціального інтелекту як своєрідного колективного регулятора, який попереджає про небезпеку в точках біфуркації і виробляє альтернативні шляхи розвитку суспільства [22].

На думку О. Л. Єрьоміна, до початку ХХІ століття “сформувалася і продовжує удосконалюватися “психіка людства”, оскільки з результатів сучасних досліджень стає ясно, що людство в цілому є матеріальним носієм відображеної об’єктивної реальності (виділено – нами), що виникає в процесі взаємодії окремих осіб, груп людей і людства в цілому із зовнішнім світом, починають з’являтися і залежні від цього регулятивні функції (у поведінці, діяльності, ухваленні рішень), якщо не усього людства, то великих груп людей” [15, с. 23].

15.2. Цивілізація як організаційна форма буття планетарного розуму

Кардинальні зміни у стані планетарної особистості людини у зовнішньому середовищі послідовно викликає до життя специфічні форми організації її життєустрою, тобто, обумовлює специфічну організаційну структуру – цивілізацію. Кожна фаза [23, с. 67-100] (як головний вектор розвитку світу на певному етапі) проходить свій природний шлях становлення, розвитку і зміни. При цьому сама фаза зароджується в надрах попередньої фази і служить її логічним продовженням. Звідси черга фазових переходів сприймається як

ланцюг взаємопов'язаних ланок єдиного процесу (кластера), спаяних між собою загальним “вектором підйому”.

Термін “цивілізація” ми розглядаємо тут як специфічного способу відтворення соціальності людини. Це означає, що у дивовижному процесі еволюційного руху вона, біологічна людина, не тільки видозмінюється сама, а й “піднімає” планетарну організацію життя по шаблям Семантичного Всесвіту. “Ми можемо відкрити... космічні корені ...особливий фізичний субстрат і, нарешті специфічну природу... людства... Множинність, єдність, енергія – такі три сторони матерії” [45] – писав у свій час П'єр Тейяр де Шарден.

Історичний розвиток поділу праці проходить декілька етапів, що детермінуються саме вищенаведеним нами ланцюгом перетворень по лінії: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – чистий космічний розум. На практиці це означає, що ми тепер можемо використати наше знання про метаморфози розуму людини у ході культурно-історичного процесу, як методологічні засоби пояснення еволюційного процесу у планетарному просторі і пояснювати ним зміну цивілізацій.

Для цього доцільно розглянути загальні тенденції розвитку людства, тобто, визначити головний вектори соціального прогресу. Він полягає в тому, що в міру віддаленості людини від природи, виявлення його історичної функції пріоритет віддається соціальному перед біологічним, духовному, інтелектуальному перед матеріальним.

Це не означає, що людина може безкарно відірватися від своєї біологічної основи або матеріального світу. Але головне в історичному прогресі полягає в накопиченні духовних цінностей, багатств науки, культури, освіти, моральності, ідеології, які матеріалізуються в створених людиною засобах виробництва, способах його організації, економічних і соціально-політичних відносинах. Від ступеня до ступеня стає все більш очевидною цінність і безумовний пріоритет людської особистості, хоча це усвідомлення проходить через хвилі насильства, безжалісного придушення людської долі. Не матеріальне буття формує долю окремої людини, народу, людства, а людина – свідомо чи несвідомо – перетворить навколишній світ, виходячи зі своїх потреб і

цілеспрямованих дій. У цьому і полягає суть загальної траєкторії руху від біосфери до ноосфери [19].

Цей підйом ми пов'язуємо з переходом планетарної спільноти від однієї форми цивілізації до іншої. При цьому наші дослідження чітко показали, що ці процеси, мається на увазі якісні стрибки станів біоту живої розумної речовини, життєдіяльність якої організована у формі біологічної людини і підйом планетарної спільноти по осі Семантичного континууму здійснюється за алгоритмом: пращівілізація – аграрна – індустріальна – інформаційна – інтелектуальна – космічна цивілізація.

Таким чином, базою для формування певного типу зв'язків між людиною та суспільством є суспільний поділ праці, під яким будемо розуміти диференціацію та співіснування у суспільстві різних соціальних функцій, видів діяльності, які виконують певні групи людей і відокремлення у зв'язку з цим різних сфер суспільства [43, с. 562].

Взаємодія людини та суспільства, а також здійснення зв'язків між ними забезпечується процесом соціального метаболізму [28, 29, 30], який являє собою процес виробництва, обміну, розподілу та споживання результатів функціонування різних сфер соціуму.

Характер соціального метаболізму при цьому залежить від стратегічних цінностей суспільства, у якості котрих може виступати земля, капітал чи інформація. Відповідно, соціальний метаболізм відбувається як реалізація відносин між суб'єктами соціуму та здійснення їх інтересів через, переважно, натурально-продуктові, грошові або інформаційні потоки.

Повернемося до аналізу наведеного вище ланцюга організаційних форм у яких протікає життя планетарної спільноти. Звернувшись до історії розвитку людства, можна побачити декілька якісно відмінних фаз його еволюції. Перша і щонайдовша має чіткі ознаки доаграрного суспільства. Поділ праці відбувається тут за статевовіковим принципом і підпорядковується завданню біологічного виживання індивіда у природному середовищі. Ця фаза тривала декілька десятків тисячоліть. Вона ознаменувалася здійсненням аграрної революції, в результаті якої люди селекціонували і відібрали для своїх потреб групи продуктів

рослинного і тваринного походження і винайшли технології їх переробки.

Це етап працевілізації, що обслуговувався, на нашу думку, архетипами і інтуїцією людини, і супроводжувався накопиченням емпіричного знання. Саме цей факт, мається на увазі перехід від використання архетипів до накопичення і використання емпіричного знання, привів, на нашу думку, планетарну спільноту у подальшому до стрибка від працевілізації до аграрної цивілізації у організації життєустрою планетарної спільноти. Бо саме цим обумовлюється й особливість зв'язку між людиною та спільнотою, коли спостерігається повна підпорядкованість індивідуального колективному.

Хоча піраміди Єгипту, Сфінкс, піраміди Америки, плато Наска, Баальбек, Стоунхендж, кам'яні статуї на о. Пасха, карта Пірі Рейса, різьблені камені Іки, особливо міфи про Гіперборею та Атлантиду, вказують на те, що не усе так ясно з працевілізацією, що стала організаційною і інтелектуальною основою для еволюційного підйому планетарної спільноти до сьогодення. Це явище, що потребує у подальшому спеціального дослідження. І може не одного.

Але як там не було становлення соціальності людини саме на працевілізаційній основі викликає до життя принципово інший тип взаємодії між людиною та суспільством, який, власне, і являє собою початок цивілізації як специфічного типу правової взаємодії людини та способу організації її повсякденного життєустрою. Поділ праці, який виникає за нових умов, відрізняється тим, що він здійснюється як впорядкування зв'язків між людьми у їх відношенні до землі, яка являє собою головну цінність аграрної цивілізації і умовою задоволення вітальних потреб людини. на цьому етапі цивілізаційного розвитку превалювало емпіричне знання, що віками накопичувалось людиною у боротьбі за виживання.

Трансформація системи взаємодій між людиною та суспільством відбувається за часів промислової революції, яка визначила новий етап становлення людини і розвиток суспільства індустріального типу, обумовлюючи, таким чином, виникнення іншого принципу зв'язку між людиною та суспільством. Суспільний поділ праці відбувається тепер як поділ, що базується на

диференціюванні соціального статусу людей у їх відношенні до капіталу як умови здійснення матеріальних потреб особистості.

Це техногенна цивілізація, що абсолютизувала наукове знання і породила таке негативне явище в управлінні соціальним розвитком як технократизм. Термін “технократизм” (від гр. *techne* – мистецтво, ремесло, майстерність, і *kratos* – влада, панування) – ідеологія, теорія, світогляд та принцип практики, пов’язані з обґрунтуванням та здійсненням положення: “владу – фахівцям”, тобто знаючим та уміючим [44, с. 582].

Технократизм відбиває прагнення наукової, технічної або адміністративної “еліти” до панівного становища у суспільстві та відмежування влади від “некомпетентного втручання”. Піклуючись про “інтереси справи”, технократизм, як правило, виступає під демократичними і гуманістичними гаслами, але за своєю дійсною спрямованістю є протилежний їм.

Технократизм є абсолютизацією принципу раціональності та технічної доцільності. Це приводить до того, що суть діяльності приносять у жертву її безпосередній меті. Тим самим людина перетворюється на засіб досягнення зовнішньої мети, а самі засоби набувають характеру самоцінності. У державному управлінні різновидом технократизму є макіавеллізм. Технократизм супроводжує всю історію людства, проте найбільшого поширення набуває у ХХ столітті внаслідок НТР. Теоретичним обґрунтуванням технократизму є “технологічний детермінізм”, а також деякі сучасні теорії управління (Дж. Бернхем, Дж. Гелбрейт та ін.).

Для нас дуже корисним є поглиблено поглянути тут на частку “*kratos*”, тобто “влада”, оскільки ми підійшли до розгляду механізму впливу технократизму на модернізацію суспільства і освіти. Сутність та зміст цієї складової терміну “технократизм”, можна проаналізувати на основі філософської, соціологічної, психологічної і політологічної літератури.

Нагадаємо, що уточнюючи сутність та зміст поняття “влада” ми маємо справу уже не з самим явищем, а його гносеологічною формою. Поняття – це “форма мислення, що відображає загальні й істотні ознаки предметів і явищ” [8, с. 80]. Визначення поняття влади – це найважливіша складова філософського аналізу політологічного

феномену, що являє собою логічну операцію, в процесі якої розкривається природа, сутність і зміст цього поняття.

Технократизм як соціальне явище обумовлений декількома чинниками: 1) цьому сприяв високий рівень розвитку філософії науки і філософії техніки, що разом складають філософський дискурс технократизму; 2) морфологію його утворює сукупність технічного знання, що пройшло певний період розвитку до появи техногенної цивілізації, визріло під час її саморозгортання і оформилось у теорію технічного знання. Його сутність полягає у запровадженні специфічних дій і алгоритмів поведінки у будь-яких сферах життєдіяльності людини, що ґрунтуються на використанні технічного знання як методології і технології управління освітянським процесом. Зміст технократизму розкривається як сукупність процесів, що видозмінюються і розвиваються під його впливом і в кінцевому підсумку утворюють специфічний тип організації суспільства та його підсистем, в якому перебування особистості стає незручним і навіть загрозливим.

Існує два різновиди форм технократизму: один з них має суб'єктивоване походження, а інший – об'єктивоване. До першого різновиду ми відносимо ідеологію, мислення, світогляд, віру, стереотипи, моделі та ін., а до другого – технократію як носія технократизму, специфічний тип соціальних систем, наприклад, так звану “технічну державу”, нарешті специфічну ціннісно-нормативну етику та ін.

Тож, активне вживання наукового знання призвело до того. Що був гіперболізований раціональний чинник нашого життя і незаслужено відсунутий на другий план ірраціональний. З цієї причини сучасний технократизм виконує здебільшого руйнівну роботу і тому потребує підвищеної уваги, як з боку інтелектуальної, так і правлячої еліти, з метою компенсувати його тиск на суспільство і його підсистеми, знайти необхідні компенсатори і поступово перейти до принципово іншої моделі соціального розвитку.

Запобігти посиленню впливу технократизму на наше життя може тільки перехід планетарного спільноти від технократичної мови до використання інформації як головного семантичного знаряддя облаштування нашого життєустрою. Тож, наукова революція стає

рушійною силою переходу від індустріального типу взаємодії між людиною та суспільством до інформаційної цивілізації.

Під інформаційною цивілізацією “розуміється такий тип організації соціального життя людини, при якому пріоритетною цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначаючими факторами суспільного розвитку – інформація та знання” – слушно пише С. Є. Мартинюк, авторка оригінальної праці “Генезис інформаційної цивілізації” (2002) [26, с. 192].

Оцінюючи сучасний розвиток планетарної спільноти Р. Арон писав: “Ми знаходимось на тій стадії розвитку, коли ми виявляємо одночасно відносну істинність концепції цивілізації та необхідність подолання цієї концепції. Фаза цивілізацій закінчується та людство переходить на нову стадію розвитку, стадію єдиної цивілізації, здатну поширитись на весь Всесвіт” [6, с. 38].

При цьому суспільний поділ праці характеризується тим, що в його основі лежить інший принцип, згідно з яким соціальні функції, що виконує особистість, їх роль у загальному поділі праці визначається семантикою, або якісними характеристиками інформаційного обміну, до якого залучена людина в процесі задоволення своїх духовних потреб. Це інформаційна цивілізація, що обслуговується інформаційним субстратом.

За таких умов змін вимагає не тільки економіка і матеріально-технічна база суспільства, але і вся система цінностей людства, адже невідповідність між досягнутим рівнем розвитку технічного устаткування та наукових досягнень загрожує знищенню людської популяції як такої. Настає час і змінюються принципи функціонування планетарної спільноти. Сьогодні є очевидним фактом перехід від принципу динамічної рівноваги до принципу сталої нерівно важності.

Тож, матеріальне виробництво сьогодні далеко не випадково швидко трансформується у напрямі від динамічної рівноваги (гомеостазу) до сталої нерівноважності (гомеорезу). Матеріальне виробництво сьогодні швидко трансформується у напрямі від динамічної рівноваги (гомеостазу) до сталої нерівноважності (гомеорезу) і перехід цей настільки стохастичний, що більшість країн потрапила у кризову ситуацію, яку ми називаємо гомеоклазом, що

супроводжується швидким нарощуванням ентропії і реальною є загроза саморозпаду або мовою економістів потрапляння у стан дефолту і банкрутства. Глобалізаційні процеси матеріалізуються у нові продукти і на планетарному соціальному полі з'являються нові гравці, що кардинально змінюють його морфологію і проявляють якісно нові функції. Розглянемо це більш детально і покажемо про що тут йде мова.

15.3. Новації планетарного соціального поля у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації

Сьогодні провідним чинником інтенсивного переструктурування планетарного світу і оновлення його функціоналу є, як відомо, глобалізація і інформатизація. На практиці вони, глобалізація і інформатизація, проявляють себе як три потужні тенденції, що визначають контури буття планетарної спільноти у ХХІ столітті, оскільки започатковані ними процеси не можуть досягти зрілості у просторі ХХІ століття. Це означає, що мають відбутися потужні і багатопланові онтологічні, інформаційні і організаційні зміни у життєдіяльності населення планети.

Стає просто дивним, як ми раніше не помічали, що еволюція планетарного людства, у її найкращому і прогресивному вираженні, є саме проходження ним вищеназваних форм організації буття, що обумовлюються становленням відповідного типу особистості людини, а разом вони детермінуються, як сьогодні виявляється, глибинним явищем – смислогенезом, вивченню якого ми, соціальні філософи і культурологи, синергетики і глобалісти зовсім не приділяємо уваги.

Тож, глобалізація і інтенсифікація соціального розвитку планетарної спільноти одночасно видозмінює онтологічну, інформаційну і організаційну засади життєустрою людини. Це

означає, що ми маємо справу з трьома закономірностями саморозгортання планетарного соціального світу, що ведуть у просторі ХХІ століття до становлення онтологічної, інформаційної і організаційної єдності планетарної спільноти і мають знайти своє завершення у мультиплікаційному ефекті, а саме – породити Світове суспільство знань.

Саме вони системно охоплюють становлення мережевої морфології якісно нової світсистеми, наповнення її функціонування якісно новими знаннями або смислами, що виводить на перший план культуру і духовне виробництво і, нарешті, вибудовує оригінальну організаційну форму, що відома нам, як планетарний соціальний організм, у структурі якого усі підсистеми життєзабезпечення планетарної людини набувають властивостей органів, здатних до самовідтворення і саморегуляції у межах соціального цілого.

Коротко прокоментуємо, що тягне за собою кожна з вищеназваних тенденцій, які інноваційні зміни вона обумовлює і на які продукти нам треба орієнтуватись, оскільки будь-який процес обов'язково породжує певний продукт.

Провідною тут є тенденція до онтологічної єдності планетарної спільноти. Її сутність полягає у тому, вона кількісно змінює морфологію планетарного світу у бік укрупнення організаційних структур (ЄС, Південноамериканський Союз, Євразійський Економічний Союз та ін.), а якісно – завдяки зміни властивостей структури, що від стану ячеїстої, тобто, утвореної сукупністю окремих національних держав, переходить до стану мережовості.

Атрактором становлення онтологічної єдності планетарної спільноти виступає Світовий ринок, що завдяки своїм компонентам, а саме: ринку товарів, послуг, капіталу, технології, інформації і міжнародному пересуванню людей, зокрема робочої сили, сформує протягом ХХІ століття нові зони економічного розвитку, насамперед мова йде про структури геополітичного походження, а саме: Південноамериканський Союз, Євразійський Економічний Союз і низку інших організаційних утворень, що претендують на особливий статус у політико-економічному просторі планети.

Параметрами порядку (управління) онтологічним розвитком структури Світового суспільства є, на нашу думку, соціальні мережі

Інтернет, Facebook, LinkedIn, Твіттер, V Kontakte, нові форми радіозв'язку, від голосового повідомлення мобільного телефону до SMS, WiFi і WiMax та ін. Це означає, що сьогодні ми ще не уявляємо у повній мірі структуру і обсяг параметрів порядку завдяки яким можемо впливати на структуру і властивості мережевого суспільства. Бурхливий розвиток ІТ-технологій ще не завершився і не усі новинки інструментарію інформаційної доби реалізовані. Поява у просторі Інтернету телеканалів, наприклад телеканалів “112 Україна”, “Россия 24” та інших, є чи не найбільш яскравим тому підтвердженням.

Кінцевим продуктом фазового переходу є мережеве суспільство, як – соціальна структура, ґрунтована на мережах, керованих інформаційно-комунікаційними технологіями, ґрунтованими на мікроелектроніці і мережах комп'ютера, які генерують, обробляють і розподіляють інформацію через системи мереж. Воно, мережеве суспільство, на сьогодні ще не охоплює увесь планетарний простір, але складає ядро світової соціальної структури і проявляє тенденцію до швидкого поширення.

Тенденція до становлення інформаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від локально замкнених інформаційних обмінів між учасниками планетарного життя до створення органічної єдності у формі універсального суспільства знань, органічна цілісність якого забезпечується інформаційним метаболізмом, що живиться семантикою ноосфери. Структурно вона, інформаційна цілісність, утворюється завдяки інформаційному обміну смислами у якому беруть участь людина і суспільство, що обмінюються між собою і зовнішнім середовищем генетичною, фенотипічною, фенотипічною, структурною, комунікативною, управлінською інформацією.

Атрактором формування цієї тенденції є соціальні комунікації, що забезпечують соціальну взаємодію людей між собою за допомогою обміну текстами, що циркулюють по каналам соціальних комунікацій, особливо Інтернету і ЗМІ і сила їх кратологічного впливу на людину прирівнюється впливу істини і грошей. Це веде до того, що соціальний вплив спадкової аристократії поступається впливу менеджерів і експертів і у просторі організаційної діяльності

з'являються менеджери планетарного масштабу: мова йде про меритократію, ноократію, раціократію, інетократію, нетократію, езократію та ін.

Параметром порядку у даному горизонті структурних і функціональних перетворень є наукові знання про планетарне буття, універсальним інструментом – планетарна мова завдяки смислам, що закладені у її семантичні одиниці, а саме – ідеалам суспільного розвитку. Мова Інтернету нині є більш впливовим засобом організаційного мислення і організаційної поведінки ніж традиційні силові методи управління поведінкою людини. Посилення протягом ХХІ століття організаційної ролі знаннєвого компоненту у бутті планетарної спільноти настільки відчутна, що коли науковці заговорили про формування суспільства знань, як першого етапу становлення інформаційного суспільства, то його сприймають нині без будь-якого заперечення з боку пересічної людини.

Кінцевим продуктом даної тенденції є інформаційне суспільство. Його становлення реалізується завдяки інформаційному метаболізму, що притаманний якісно новим утворенням, а саме – живим системам, оскільки забезпечує їх життєдайність і аутопоезис, тобто самовідтворення, а це притаманно функціональним (полевим) системам, наприклад, соціальним організаціям окремих країн. Свідченням про становлення якісно нової полевой структури – планетарного соціального організму – є самопородження окремих його органів, наприклад, Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, Світового банку, МВФ, Світового Суду та ін.

Тенденція до становлення організаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від нині діючих національних систем державного управління і місцевого самоврядування до становлення органічної системи Світової влади, що розкладається на чотири складові: недержавну владу Світового громадянського суспільства, Світову законодавчу владу, Світову виконавчу владу і Світову судову владу; на демократичних засадах породжує Світову державу з головним виконавчим органом – Світовим урядом, єдиною нормативно-правовою системою у формі загальноцивілізаційної системи цінностей, планетарної моралі і Світовим правом.

Права і свободи особистості людини є лакмусовим папірцем демократичності глобалізаційного процесу у сфері організаційного буття планетарної спільноти. Як нові види Світової влади технологічно народжуються і закріплюються у організаційному бутті планетарної спільноти на початку ХХІ століття ми розглянемо далі, але дана тенденція однозначно веде до становлення якісно нової системи управління соціальним світовим розвитком і сприяє подальшому саморозгортанню алгоритму саморегуляції цілісної світсистеми.

Демократія проявляє себе у даному контексті як параметр порядку у ході самопородження нового світоустрою, Саме вона забезпечує поки що стихійний розподіл Світової влади у організаційній матриці планетарного життя між матеріальним і духовним виробництвом, між монопольно вибудуваними і агресивно налаштованими на світове панування господарськими утвореннями, між окремими національними державами і їх військово-політичними блоками. Зворотним боком за таких умов загострюється проблема переусвідомлення у контексті глобалістики явищ свободи і волі людини і її колективних утворень.

Кінцевим продуктом тут є організоване суспільство [2] у якому раціонально розподілена Світова влада. якісно новим розподілом Світової влади між Світовою державою (державною владою: законодавчою, виконавчою і судовою) і Світовим громадянським суспільством (недержавною владою).

Далі можна з впевненістю сказати, що три вищерозглянуті глобалізаційні процеси, що відбуваються у горизонті 1) структури, 2) функціональних можливостей і 3) організаційної взаємодії, зливаються у єдиний процес трансформаційних перетворень світсистеми на основі якої лежить процес соціального метаболізму, що обслуговує якісно новий тип організації життєдіяльності планетарної спільноти – Світове інформаційне суспільство, що має, як мінімум, три виміри: 1) онтологічний (структурний, генетичний) з кінцевим продуктом – мережеве суспільство (за М. Кастельсом); 2) функціональний з кінцевим продуктом – суспільство знань (за Р. Лейном); 3) кратологічний – кінцевим продуктом – організоване суспільство (за В. Андрущенко) (Див.: Таблицю 15.3.1).

Таблиця 15.3.1

*Провідні тенденції та їх продукти
у структурі сучасної планетарної світсистеми*

Провідні тенденції у горизонті:	Атрактор	Параметри порядку	Продукти
Генетичної (морфологічної, структурної) основи світсистеми	світовий ринок	соціальні мережі (інфраструктура і ІТ-технології)	Онтологічна єдність: мережеве суспільство
функціональної основи світсистеми	соціальна комунікація (соціальна взаємодія)	смыслегенез (планетарне знання (ноосфера) і планетарна мова)	Інформаційна єдність: метаболізм, що забезпечує життєдайність світсистеми, перетворення її у інформаційне суспільство
організаційної основи світсистеми	демократія	Світова влада	Кратологічна єдність: розподіл Світової влади між Світовою державою і Світовим громадянським суспільством (організоване суспільство)
Глобалізаційний процес як суперечності між: 1) інтеграційними і дезінтеграційними процесами, 2) глобалізацією і глокалізацією організаційних структур	науково-технічний прогрес	особистість людини	Суспільство знань

Звичайно, що такі перетворення морфологічної структури і прояву нових функціональних можливостей неухильно ведуть до потужного мультиплікаційного ефекту, саме: а) появи нових суб'єктів соціальної дії; б) формування нової якості суспільства, а саме породження знаннєвого суспільства; в) нового алгоритму саморегуляції життєдіяльності планетарної спільноти у формі планетарного соціального організму. Вони на етапі становлення інформаційної цивілізації зароджуються одночасно але визрівають кожний у свій час, оскільки тут ми маємо справу з таким природним явищем як гетерохронія, тобто нерівномірність появи і визрівання органів нової конструкції планетарного світу.

Явище гетерохронії (від грец. гетерос – інший і грец. chrónos – час) притаманне усім живим системам, а соціальний світ складається з низки функціональних систем, що віднесені нами до полевой форми життя [5]. Нагадаймо, що гетерохронія може виражатися в ранішій закладці і посиленому розвитку органу (акселерація) або в пізнішій його закладці і сповільненому розвитку (ретардація), що залежить від часу початку функціонування органу і, отже, від умов середовища, в якому протікає онтогенетичний розвиток організму.

Гетерохронія як пристосування організмів до умов їх розвитку, що змінюються, має істотне значення в історичному розвитку видів (філогенезі). Термін “гетерохронія” був введений в біологію вперше німецьким дослідником природи Е. Геккелем для позначення тимчасових порушень біоенетичного закону. Гетерохронія вивчається як один з основних процесів перетворення організації тварин і рослин під впливом умов життя, що вимірюються, при видоутворенні. Скороспілість і пізньостиглість також відносяться до явищ гетерохронії.

Тож, гетерохронія – це різночасність, зміна часу закладки і темпу розвитку органів, що спостерігається у нащадків тварин і рослин в порівнянні з предками [11]. Якщо це відбувається у просторі функціональних системи, то ми маємо справу з соціальною гетерохронією. Прикладом тут може бути формування банківської системи в Україні за часи незалежності. Спочатку їх виникло декілька сотень, але зараз поступово відбувається оптимізація структури банківської сфери і в кінці кінців залишиться біля сотні банківських установ. Система самооптимізується за рахунок позбавлення зайвих елементів і “прив’язки” до потреб галузей господарства, приватного сектору і потреб регіонів.

Відповідно до міри появи на планетарній нових гравців, формування Світового суспільства знань і становлення планетарного соціального організму, як аутопоезисної системи вони фіксуються нашою свідомістю, у тому числі і науковою, у певній послідовності. Так, наприклад, на початку XXI століття ми у голос заявляємо про становлення суспільства знань, тихіше ведемо мову про нових гравців планетарного поля і тільки окремі дослідники звертаються до ідеї

становлення планетарного соціального організму. У такій послідовності ми й розглянемо їх.

Тож, про становлення Світового суспільства знань сьогодні у повний голос говорять і пишуть майже усі дослідники, публіцисти і політики. Ми приєднуємось до оцінки даного факту і тільки підкреслюємо, що його морфологія складається на основі спонтанної взаємодії трьох провідних тенденцій глобалізації і інформатизації соціального світу і що воно складається з мережевого, інформаційного і організованого суспільств. Це синтетичний продукт з багатограними можливостями і формами прояву.

Докладніше про цей унікальний продукт саморозгортання соціального світу. Р. Лейн, що висунув ідею “суспільства знань” (knowledge society), прагне таким чином підвести філософсько-епістемологічний фундамент під свою концепцію. Подібно до Ф. Махлупу, він вкладає в неї як “знаемое (відоме)”, так і “стан знання”, проте прагне також підкреслити зростаючу соціальну самосвідомість, що забезпечується таким знанням. Р. Лейн пише: “В якості першого наближення до визначення можна сказати, що суспільство (knowledgeable society), що має знання, – це таке суспільство, члени якого більшою мірою, ніж члени інших співтовариств: а) пізнають основи своїх уявлень про людину, природу і суспільство; б) керуються (можливо, несвідомо) об’єктивними стандартами істини, а досягши високого рівня освіти наслідують наукові правила доказу і побудови виведень; виділяють значні ресурси на отримання знань, внаслідок чого мають великий їх накопичений обсяг; г) систематично збирають, організовують і інтерпретують знання для витягання з них все того, що корисно для практичних цілей; д) використовують знання для демонстрації (і, можливо, модифікації) своїх цінностей і цілей, а також для їх вдосконалення”.

Визнаючи тісний зв’язок між використанням знань і соціальним розвитком, ЮНЕСКО підкреслює і наполягає на тому, що саме створення суспільств знань має визначальне значення для поліпшення якості життя, зміцнення соціальних зв’язків на основі поваги різноманітності і зміцнення економік різних суспільств, відкриває шлях до гуманізації процесу глобалізації.

На відміну від поняття єдиного глобального інформаційного суспільства концепція “суспільств знань” акцентує увагу “не на глобальній одноманітності, а на звільняючій різноманітності, плюралізмі і загальній участі”. Згідно з нею стверджується, що нові технології відкривають щонайширші можливості для прискорення розвитку, сприяють активній участі людей в управлінні суспільством.

Доведена цілісність Світового суспільства знань, оскільки взаємозв’язані об’єкти повинні утворювати деяку якісну визначеність – цілісність, або цілісна єдність, що встановлює “зовнішні” і “внутрішні” межі нової світсистеми. Ця цілісність системи проявляється зовні в ізольованому і автономному існуванні об’єктів, а усередині системи виступає у вигляді структури.

Новими головними гравцями планетарного соціального життя на етапі становлення інформаційної цивілізації, на наш погляд, є: Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світовий уряд: таємний і легальний, Світова держава і Інтерократія. Інформацію про таємний уряд, його складові та вплив на розвиток соціального світу подають декілька джерел [37].

У антропологічній сфері глобалізація веде до становлення нової людини. Наука висвічує подібний прорив як дорогу до Всесвіту нового Ренесансу, як зародження і вихід на світову арену “Нових людей”. Нові люди вже реально формують ескіз нового Всесвіту і освітлюють дорогу до нього. І цей ескіз пред’являють світу з високих інтелектуальних майданчиків. Серед них – високі парадигмальні установки Родоса, озвучені на Світових громадських форумах “Діалог цивілізацій” [48]. “Нові люди” проголошують вищою цінністю “Людину”, її життя і свободу. Саме “Людина” виступає суб’єктом історії, активним суб’єктом великих справ і великих вчинків. Ми ж узагальнюємо це терміном Планетарна особистість.

Вітальні потреби Планетарної особистості ми сприймаємо у їх класичному вигляді, тобто стан здоров’я індивіда є первісним чинником ефективності діяльності, а також об’єктивним обмежувачем можливих сфер самореалізації конкретної особистості. У цій площині слід зауважити, що біологічне тіло планетарної людини протягом ХХІ століття навряд чи отримають значних змін. Хоча процес визрівання і вихід назовні атрибутивних властивостей

біологічного організму не зупинити. Уже на початку ХХІ століття видно як швидко у наше життя проривається нові властивості людини. Про це можна судити на основі зростання наших знань про дітей індиго і людей-кристалів. Ще зовсім недавно ми про це зовсім нічого не знали, але сьогодні нові типи *homo sapiens* вже є реальністю і нею цікавиться сучасна наука.

Соціальні потреби Планетарної Особистості нас цікавлять значно більше, оскільки саме завдяки цим властивостям вона породжує, творить і відтворює планетарний соціальний світ. “Соціальні потреби, що змінюються, виражають зрештою природу людини, детермінують розвиток когнітивної сторони історико-філософського процесу і культури загалом” [27, с. 169].

Отже, концептуально ми зводимо соціальні потреби, що мають сформуватися у Планетарної Особистості і розвинутися на протязі ХХІ століття, до двох принципових моментів, а саме: 1) вихід на перший план інформаційних потреб, що детермінується вступом світової спільноти в етап інформаційної цивілізації і 2) загострення потреби у якісно іншому соціальному спілкуванні або соціальній взаємодії, що має бути побудована на раціонально організованих смислах. На цій основі має сформуватися навіть новий тип особистості – Інтермен [12, с. 83-91; 13, с. 233-269].

Отже, об’єктивно, під впливом нових інформаційних і телекомунікаційних технологій формуються новий образ людини: її новий світогляд, нові потреби і новий спосіб життя. Тому можна сказати, що інформатизація сучасного суспільства породжує новий образ людини – Інформаційну людину. Зміни, що відбуваються в стилі життя та системі цінностей, а саме можливості поєднання всіляких інтересів та ролей, виділення нових принципів структуризації часу протягом життя в цілому, потенціал розвитку, надлишок інформаційних комунікацій, – все це та багато іншого сприяють становленню людини, що володіє специфічними характеристиками.

Тож, починаючи з ХХІ – ХХІІ ст. можна стверджувати, що у людства з’являється нова місія. Інтелектуальна місія людства – спільні цілі або завдання людства, що полягають у формуванні інтелектуальної системи і реалізації властивих їй характеристик і

функцій автономності, фрактальності, ієрархічності, диссипативності, спадковості (пам'яті), когерентності, двохполярній асиметрії, синергичності; роль людства, що полягає у взаємодії з середовищем і іншими системами на Землі і в космосі як єдине ціле.

Можливе усвідомлення нової місії не повинне означати домінуючий вплив, що пригнічує її, на всілякі сфери суспільства, оскільки цивілізації відомий досвід помилок досконалих в історії науки і людства при вузькому догматичному сприйнятті або надзвичайному захопленні розвитком імперативами “соціальної статистики-динаміки” О. Конта, “органічної теорії суспільства” Г. Спенсера, зведенням дій індивідуумів до протистояння антогогістичних класів К. Маркса або впливом географічного середовища на розвиток суспільства – “геополітики” Р. Челлена.

Між тим, усвідомлення нової місії людства, можливо, понизило б конфліктність і додало б імперативу прогностичного інтелектуального прагматизму до таких сучасних гіпотез розвитку людства і його майбутнього, як “психоісторія” Л. Демоза, “пасіонарність і етногенез” Л. Гумилева, “хвилева теорія конфліктів”, по якій основний конфлікт станеться між Сходом і Заходом або “між Заходом і іншими” С. Хантингтона, “занепаду Америки” П. Кенеді, “кінця історії” Ф. Фукуяма, або “розділення світ на три окремі, потенційно конфліктуєючі цивілізації” і “політик третій хвиля” Елвін і Хейди Тоффлер [40] (1996). Одним словом, смислогенез захопив у свої лещата планетарну спільноту і неймовірно швидко формує з неї колективного виробника планетарного розуму і втягує нас у ноосферне життя.

Світове громадянське суспільство інтегрує у собі системи транснаціональних співтовариств та неурядових організацій, колективних глобальних рухів, мережевих груп по інтересах, міжнародних професійних (наукових, адвокатських, журналістських та ін.) асоціацій, через які індивіди досягають соціальних і політичних домовленостей на рівні всього світу на основі культивування в усіх сферах буття “суб’єкт-суб’єктних відносин”.

Воно, глобальне суспільство, постає як солідаризований вплив планетарної громадськості на формулювання та реалізацію рішень Світової державної влади щодо дотримання прав людини та гарантії її

вільного розвитку на основі визнання субсидіарного самовизначення кожної особи.

Недержавна влада, що притаманна йому, має ті ж самі характеристики, що й державна влада (семантична природа, відношення “командування-підкорення”, комунікативна діяльність, самоорганізаційна свідомість особистості, каталітичний вплив на родове життя), але має й принципові відмінності, головними серед яких є: панування принципу верховенства приватних інтересів, горизонтальна площина їх функціонування та договірний характер їх взаємореалізації. Воно несе у собі низку відповідних ризиків, наприклад, “Фейсбук революції”, “Твіттерної революції”, “Вікілікс-революції”, “Блэкберрі-революції” супроводжуються соціально-політичними і економічними ризиками, чого побоюються владні режими, незалежно від географічного положення і соціальної системи (західна демократія, абсолютна монархія або соціалістичний державний устрій).

Світовий уряд пробивається на поверхню планетарного життя у ході жорсткої боротьби між “темними силами”, до яких віднесено фінансистами і чиновниками провідних країн світу, що намагається протягти у життя Таємний Світовий уряд, з одного боку, а з другого – легітимним керівництвом національних держав і їх наднаціональних і міжнаціональних утворень за право сформувавши Легітимний Світовий уряд на зразок ООН, потреба у якому на початок ХХІ століття надзвичайно загострилась, оскільки виступила назовні у формі негативних тенденцій екологічного, техногенного, біологічного і соціального спрямування упорядкувати які можливо тільки за умови створення Електронного уряду, що дозволить системно охопити і збалансувати вплив сукупності задіяних у конкретній кризовій ситуації факторів.

Світовий уряд не може існувати сам по собі, оскільки йому потрібні для повноцінного функціонування інші органи планетарного масштабу, разом з якими він має утворити таке новоутворення як Світова держава; у здатності створити Світову державу вбачається переможна сила Легітимного Світового уряду і слабкість Таємного Світового уряду; Легітимний Світовий уряд має контролювати провідні процеси планетарного життєустрою людей, а національні

держави – відповідати за стан і розвиток території, тобто за локальний соціальний розвиток територіальних громад і свого народу взагалі, оскільки міграція і міжетнічні шлюби поступово нівелюють етнічні межі, протистояння може зберегтися на кінець ХХІ століття скоріше над усе тільки по лінії релігійних розломів.

Світова держава є породженням Світового громадянського суспільства. У її структурі має функціонувати Світовий уряд. Повільність її формування пояснюється гетерохронічним затриманням формування багаточисельних її атрибутів і інституцій, наприклад, Світового права, Світового парламенту, Світового суду, що має відбуватися при збереженні ролі територіального імперативу якому слідує національні держави і значення яких лише зростає.

Атрибутивною базою Світової держави має бути наявною інститути глобальної міжнародної військової, виконавчої, законодавчої, судової влади, або конституції з юрисдикцією над усією планетою; теоретично доведено, що зняти протиріччя між Світовою державою і національними державами і їх організаційно-політичними утвореннями можливо лише за умови розведення функцій, що наводить на думку про те, що вона має реалізовувати свою планетарну владу не у просторі територій, а у просторі процесів, що протікають у просторі окремих країн і міждержавних утворень.

На її роль сьогодні претендують окремі і колективні структури, серед яких США, ЄС, Росія, Китай та деякі інші суб'єкти сучасної світової політики. Але на виконання ролі системоутворюючого чинника планетарного життя нині більш за усіх підходить така організаційна і політико-економічна структура як ЄС, що діє на лідерських засадах на протиположних до силових методах об'єднання національних держав, країн і народів, на кшталт намагань Російської Федерації.

При такому ході подій, як ми тут його описали, організаційне буття планетарної спільноти протягом ХХІ століття сформує і надасть владу Інтерократії, тобто тим, хто здатен управляти за допомогою медіаресурсу. Interocracy є однією з форм безпосередньої демократії в її найбільш інтерактивній формі, використовуючи при цьому у всьому світі підключення до Інтернету для просування цивільного волю і виконати народний суверенітет [47].

Свобода вираження політичних поглядів і свободи слова в Interocracy отримують свою якнайповнішу форму. Interocracy розширює динамічний і постійну форму референдуму до абсолютно нової парадигми буття. Принципи Interocracy: а) Свобода вираження політичних поглядів і свободи слова для усіх; б) Безпосередня дія волі; в) Конфіденційність і безпека даних; г) Плюралізм.

Ясно, що нові гравці сучасно планетарного соціального поля утворюють якісно нове організаційне утворення – планетарний соціальний організм (за В. Бехом). Він має стати самобутньою організаційною структурою, що ще тільки має народитися протягом ХХІ століття, але вона, по-перше, формується по законам становлення соціальних організмів окремих країн, а, по-друге, – має забезпечити ті ж самі функції, що й родовий соціальний організм. Його самобутність полягає у тому, що вже відомі нам елементи Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світова держава і Світовий уряд при підйомі на планетарний рівень видозмінюють свої властивості, а відповідно й функції. Наприклад, інформаційний етап історичного розвитку не передбачає зникнення держави в традиційному розумінні його, як керівної підсистеми суспільства, проте актуалізує проблеми трансформації його функцій, а це саме те, що треба вивчати по-новому і користуватися новим знанням про планетарне буття.

Соціальну реальність у її визначеностях, як вона подана нами у вигляді сукупності суспільних процесів, які протікають одночасно, тепер вже не можна уявити існуючою без специфічної соціальної структури, яка формалізує і зберігає в цілісності потоки речовини, енергії, та інформації, доки вони знаходяться в соціальному просторі і здійснюються у вимірі соціального часу.

Такою організаційною формою є планетарний соціальний організм, що розглядається нами як специфічна форма життя, що виникла в межах нашої планетарної системи. Тут ми поділяємо точку зору В. Беха про те, що існує більш тонка форма реальності (духовна, розумна, інформаційна), яка обіймає собою все існуюче як його субстанція. Вона ґрунтується на інформаційному типі взаємодії, який мусить бути п'ятим серед фундаментальних типів взаємодії, що зумовлюють життєдіяльність Всесвіту.

Живить планетарний соціальний організм, що являє собою протиріччя між Планетарною особистістю і Світовим суспільством, інформаційний потік, що складається з генотипічної і фенотипічної інформації. Її життєдіяльність полягає у органічній взаємодії генотипу і фенотипу: генотип – інтеграція окремих особистостей у Планетарну особистість, а фенотип уже сьогодні представлений у вигляді інформаційної сфери планети, що піднімає світову спільноту до використання семантичного потенціалу ноосфери і Всесвіту.

Але на планетарний соціальний організм треба дивитися не просто як на систему в тому вигляді, про який мова вже йшла вище, а як на живе органічне утворення або “соціальне тіло”, що визначена нами як диспозитив, тобто інтегратор усіх учасників соціальної взаємодії у органічну цілісність. Воно, соціальне тіло, набуває зрілої організаційної форми і перетворюється у планетарний соціальний організм з усіма притаманними цьому виду функціональних систем атрибутивними характеристиками: “активність”, “реактивність”, “стабільність”, “емерджентність”, “алгоритм”, “дисфункція” (“дисфункціональність”), “гомеостаз” (“гомеостазис”), гомеорез, гомеоклаз, “адаптивність”, “інтегративність”, “доцільність”, “сумісність”, “стійкість”, “керованість”, динамічність, самоорганізація, саморегуляція та ін.

На основі наявності унікальних функціональних органів (або зв’язків), що подані Е. Юдіним, а саме: структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції обґрунтована необхідність і можливість взаємодії прямої і зворотної гілки влади. Генетичний зв’язок між органами планетарного соціального організму перевірено на прикладі відносин між Світовою державою і Світовим громадянським суспільством, але аналогічні залежності притаманні й іншим елементам світсистеми, що народжується. Вони, атрибутивні залежності, добре проглядаються й на співвідношенні Планетарної особистості і будь-якого іншого елемента світсистеми, що народжується.

Аналізуючи формоутворення планетарного соціального організму, ми розходимось з висновками В. Беха про порядок породження елементів соціального організму, оскільки вважаємо, що першим продуктом формоутворення у даному випадку є Світове

суспільство знань, що призване забезпечити життєдіяльність планетарної спільноти у глобалізованому світі, а головним продуктом, що має розкритися на наступній стадії геологічного процесу формоутворення, є Планетарна особистість, що має у подальшому саморусі розумної живої речовини саморозгорнутись у Ноосферну особистість, яка має породити, на думку деяких дослідників, ноосферну цивілізацію, як джерело породження Променистого людства.

Наступним кроком праксіологічного аналізу стало становлення інформаційної єдності планетарної спільноти, що пояснює не онтологічну, а функціональну складову життя планетарної спільноти. Для пояснення змісту буття планетарної спільноти у режимі зрілого суспільства знань ми звернулись до висвітлення місця і ролі такого геологічного явища як смислогенез, що є механізмом потужного виступу протягом ХХІ століття на поверхню планетарного життя суспільства знань і, одночасно, матеріалізує його зміст у формі смислів і значень.

При цьому сенс розглядається як співвідносна властивість, яку той чи інший феномен набуває через свою включеність у людську діяльність. Сенс і значення – синоніми. Їх відмінність в тому, що сенс – пережите значення, а значення – закріплений сенс. Сенс людина переживає лише в рамках конкретної життєвої ситуації, поки вона триває. Тоді як значення зберігається поза і незалежно від ситуації, що породила відповідний сенс і заповнює відповідну ячейку або сегмент ціннісно-сислової матриці ноосфери, очікуючи поки він буде затребуваний, а точніше, збуджений, самосвідомістю Планетарної особистості.

Література до роділу:

1. *Алексеев И.* Энергия // *Философская энциклопедия.* – Москва : Издательство “Советская энциклопедия”, 1970. – Т. 5. – С. 563-564. – С. 563-564.
2. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. – Київ : ТОВ “Атлант ЮЕМСі”, 2006. – 498 с.

3. *Берестов А.* Число зверя. – Москва : Троице-Сергиева лавра, 1996. – 342 с.
4. *Бех Ю.В.* саморозгоритання
5. *Бех В. П.* Соціальний організм
6. *Бродель Ф.* Грамматика цивилизаций : пер. с фр. – Москва : Весь мир, 2008. – 545 с. – С. 38.
7. *Вовканич С. І.* Интеллект у шатах духовності [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/mediaeco/zurnal/N2/Unyk_apokal/vovkanuch-intel.htm.
8. *Воловик В. І.* Вступ до філософії : навчальний посібник. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 160 с. – С. 80.
9. *Гегель Г.* Наука логики. – Москва : Мысль, 1970. – Т. 1. – 501 с. – С. 213.
10. *Гегель Г.* Философия права. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
11. Гетерохронія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Гетерохронія>
12. *Девтеров І. В.* Інтермен як нова особистість / І. Девтеров // Вища школа. – Київ : Знання, 2011. – № 9. – С. 83-91.
13. *Девтеров І. В.* Соціалізація людини у кіберпросторі : монографія / І. В. Девтеров. – Київ : НТУУ “КПІ”, 2012. – 360 с. – С. 233-269.
14. *Добронравова І. С.* Синергетика: становление нелинейного мышления. – Київ : “Либідь”, 1990. – 152 с. – С. 59.
15. *Еремин А. Л.* Ноогенез и теория интеллекта. – Краснодар : “Советская Кубань”, 2005. – 356 с. – С. 23.
16. *Жданов Ю. А.* Мыслящий человек есть мера всему / Ю. А. Жданов И Научное и социальное значение деятельности В. И. Вернадского. – Ленинград, 1989. – С. 219-226.
17. *Ильенков Э. В.* Философия и культура. – Москва : Политиздат, 1991. – 462 с.
18. *Ильин И. А.* Собрание сочинений : в 10 т. – Москва : Русская книга, 1993. – Т. 2. Кн. 1. – 386 с. – С. 379.
19. История цивилизаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.civil.newparadigm.ru/civil3.htm>. – Заголовок з екрану
20. *Казначеев В. П.* Космопланетарный феномен человека: Проблемы комплексного изучения / В. П. Казначеев, Е. А. Спирин. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1991. – 304 с. ; Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные стоки / В. П. Казначеев. – Новосибирск : Новосибирское книжное изд-во, 1991. – 128 с. : + П шарден Феномен человека
21. *Каныгин Ю. М., Яковенко Ю. И.* Введение в социальную когнитологию. – Київ : Наукова думка, 1992. – 108 с.

22. *Кохан В. В.* Когнітивна соціологія як сфера дослідження соціального інтелекту [Електронний ресурс] / В. В. Кохан. – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukrasaci/sociology/2008/84-90-16.pdf>
23. *Кочетов Э. Г.* Глобальная трансформация: ее реальные проявления и новые возможности // Проблемы глобализации: реальность, тенденции, прогнозы : материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых “Глобальный мир”. – Москва : ИД “Новый век”, 2001. – С. 67-100.
24. *Кушерець В. І.* Суспільний інтелект та інформатизація (теоретичні аспекти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.znannya.org.ua/post/2/102_4.htm.
25. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 23. – 499 с. – С. 90.
26. *Мартинюк С. Є.* Генезис інформаційної цивілізації : монографія. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 192 с.
27. *Маслобоева О. Д.* Российский органицизм и космизм XIX – XX вв.: эволюция и актуальность. Часть I-III : монография. – Москва : АПК и ППРО, 2007. – 296 с. – С. 169.
28. Метаболизм (архитектура) // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Метаболизм_\(архитектура\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Метаболизм_(архитектура)). – Заголовок з екрана.
29. Метаболизм [Електронний ресурс] // Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – Санкт-Петербург : Лань, 1999. – 528 с. – Режим доступу : http://www.slovarnik.ru/html_tsot/m/metabolizm.html.
30. *Михайлова А.* Метаболизм: как протекает метаболический процесс [Електронний ресурс] / А. Михайлова // Портал о здоровом образе жизни Everlive.ru. – Режим доступу : <http://www.everlive.ru/metabolism-how-the-process-is-going/>.
31. *Моисеев Н. Н.* Универсум. Информация. Общество. – Москва : Устойчивый мир, 2001. – 200 с. – 186 с
32. *Монсон П.* Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / пер. со шв. – Санкт-Петербург : Издательство “Нотабене”, 1992. – 445 с. – С. 327.
33. *Рассел П.* “Мировой мозг” – следующая ступень нашего развития [Текст] / П. Рассел // Один мир для всех: Контуры глобального сознания. – Москва : Прогресс. 1990. – С. 15-22.
34. *Розанов Ф. И.* Социальное взаимодействие как информационный обмен : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Розанов Филипп Иванович ; [Новосиб. гос. техн. ун-т]. – Новосибирск, 2010. – 143 с.

35. *Сковорода Г. С.* Диалог. Имя ему – Потоп Змиин // Сковорода Г. С. Соч. в 2-х тт. – Москва : Изд-во соц.-эконом. лит-ры, 1973. – Т. 2. – 486 с. – С. 148.
36. *Спиркин А. Г.* Основы философии. – Москва : Политическая литература, 1988. – 592 с. – С. 457.
37. Структура власти тайного мирового правительства. – Режим доступа : <http://energodar.net/black/struktura.html> ; Гардинер Ф. Тайные общества. Запретное знание Гардинера. Откровения о франкмасонах, тамплиерах, иллюминатах, фашистах и змеиных культах. – Санкт-Петербург : ИГ “Весь”, 2011. – 240 с.
38. *Таланов В. М.* Восхождение к Разуму / В. М. Таланов // Онтология и антропология гуманизма : материалы межвуз. симпоз. г. Владимир, 16-17 мая 2006 г. – Владимир. 2006. – С. 71-76.
39. *Таланов В. М.* Человек Универсальный – Homo Universum (печаль по утерянной целостности) / В. М. Таланов // Фундаментализация высшего технического образования : материалы Всерос. науч.-метод. конф. г. Новочеркасск, 29 мая – 2 июня 2000 г / Юж. – Рос. гос. техн. ун-т (НПИ). – Новочеркасск : Набла. 2000. – С. 196-199.
40. *Тоффлер Э.-Тоффлер Х.* Создание новой цивилизации. Политика Третьей Волны. – Новосибирск, 1996. – 215 с.
41. *Туленков М. В.* Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : монографія / М. В. Туленков. – Київ : Каравела, 2009. – 512 с.
42. Философия и методология науки : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. В. И. Купцова. – Москва : Аспект Пресс, 1966. – 551 с. – С. 190.
43. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев. – Москва : Советская энциклопедия, 1983. – С. 562.
44. Філософський словник соціальних термінів. – Харків : Корвін, 2002. – 672 с. – С. 582.
45. *Шарден*
46. *Юркевич П. Д.* Чтения о воспитании. – Москва : Педагогика, 1965. – 298 с. – С. 198.
47. <http://concepton.wordpress.com/2013/05/16/interocracy/>
48. <http://www.alleuropa.ru/kosmologizatsiya-noviy-etap-mirovogo-razvitiya-postanovka-nauchnoy-problemi-i-ee-obschiy-kontur-1>

Розділ 16

Еволюційна вертикаль планетарної спільноти у контексті третього тисячоліття

(Володимир Бех, Юлія Бех)

Рушійною силою у еволюційному розвитку планетарного світу є, як ми довели вище, людина. Підйом відбувається за рахунок розвитку її природних потреб. На етапі інформаційної цивілізації у неї на перший план виходять інтелектуальні потреби, що породжуються розумом людини і пов'язані з його інтелектуальною діяльністю. Це потреби в пізнанні навколишнього світу, освіту, підвищення кваліфікації, різних видах творчої діяльності (у тому числі і творчої самодіяльності) тощо.

По-перше, розвиток особистості характеризується застосуванням інтелекту в процесі самореалізації сутнісних сил людини, та по-друге, задоволення інтелектуальних потреб, а саме, потреби у пізнанні властивостей природи, себе та суспільства, визначають успішність самореалізації потенціалу особистості у соціальному середовищі веде до становлення всебічного і гармонійного розвитку особистості; по-третє, інтелектуальний розвиток людини стане новим етапом у формуванні нового, а саме інтелектуального суспільства та відповідно нової цивілізації планетарного масштабу, де домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначаючими факторами – смисли, інформація та знання. Це означатиме нову добу у бутті планетарної спільноти, а саме – інтелектуальну цивілізацію. Планетарний

соціальний світ підніметься ще на один щабель еволюційного розвитку і набуде принципово іншого вигляду. Розглянемо це більш детально.

16.1. Планетарний соціальний світ у контексті зародження інтелектуальної цивілізації

Починаючи розмову про інтелектуальну цивілізацію слід одразу попередити читачів про те, що до її появи у планетарному соціальному просторі ще далеко. Це логіка низки перетворень Семантичного Всесвіту, що подана нами вище, привела нас до необхідності обґрунтування появи цього феномену як наступного етапу еволюції планетарного соціального світу.

Тому нам здаються дещо передчасними слова президента Громадської академії наук геоекономіки і глобалістики, доктора економічних наук, академіка РАЕН Е. Г. Кочетова, який зазначає що “найдивовижніше полягає в тому, що гуманітарна наука знову “проспала” світову новацію: доки вона сперечалася з апологетами роздробленого, “ячеїстого” світу “чи є глобалізація, чи немає глобалізації”. – глобалізація, успішно виконуючи свою місію, передає світ як естафету в новий цикл історичного буття, в його нову фазу розвитку – космологізацію.

Світ так нестримно міняється, що ми вже пройшли “пік” глобалізації : глобалізація і глобалістика зробили свою справу, вони вже стали приватними випадком потужніших і загальніших світових зрушень, і грандіозніших сфер наукового пізнання. У науковій свідомості (і усвідомленні!) людства стався фундаментальний поворот – як блискавка блиснула здогадка: стало зрозуміло, що глобалістика як таран пробила вікно в нову, невідому і таємничу сферу! І людина з великою цікавістю, обережністю і побоюванням стала вдивлятися через цей пролом в картину, що відкрилася, – перед

ним в усій красі з'явилася гуманітарна космологія, освітлюючи нову фазу (етап) світового процесу – космологізацію!” [40, с. 67-100].

З нашої світоглядної і ідеологічної позицій цей дослідник переткнув кордон інтелектуальної цивілізації і звертає нашу увагу вже на наступний щабель еволюційного розвитку планетарної спільноти, а саме – на космічну фазу буття планетарної спільноти.

Однак еволюційний процес має внутрішню логіку і її порушити без сторонньої допомоги, у даному випадку мова може йти тільки про втручання інопланетного розуму, не можливо. На етапі зрілого функціонування інформаційної цивілізації має відбутися завершення становлення цілісності планетарної світсистеми і вона має здобути завершений організаційний устрій.

Тут цілком слушно звернути увагу на висновок Ф. Шеллінга, який писав: “Організм є не шляхом матеріальної субстанції, що постійно змінюється, він є організм тільки шляхом вигляду або форми свого матеріального буття. Життя залежить від форми субстанції, іншими словами, істотним для життя стала форма. Тому мета діяльності організму не безпосереднє збереження своєї субстанції, але збереження субстанції в тій формі, в якій вона є форма існування більш високої потенції. Організм тому так називається, що всупереч тому, як здавалось спочатку, він існує не сам для себе, в ньому лише знаряддя, орган більш високого” [96, с. 482]. Інтелектуальна цивілізація і є, на наш погляд, “формою існування більш високої потенції”.

Соціальну реальність у її визначеностях, як вона подана нами у вигляді сукупності суспільних процесів, які протікають одночасно, тепер вже не можна уявити існуючою без специфічної соціальної структури, яка формалізує і зберігає в цілісності потоки речовини, енергії, та інформації, доки вони знаходяться в соціальному просторі і здійснюються у вимірі соціального часу. Побіжно зауважимо, що обґрунтування другої природи як енергосилового поля зовсім повному ставить питання про простір, час і рух [8]. Це питання вимагає окремого розгляду. А поки відзначимо, що такою організаційною формою для забезпечення нормальної течії соціального життя є соціальний організм.

Тут ми підійшли до того, щоб розглянути місце і роль форми для існування соціального світу або другої природи. З розглянутого нами раніше матеріалу стає зрозумілим, що зміст конкретного соціального світу, оскільки це розвинута до певного ступеня зрілості розумна жива речовина, вимагає для повного самоздійснення організмової форми, що, з одного боку, забезпечує збереження основних атрибутивних якостей інтелігібельної матерії, а з другого, досягає необхідної і достатньої потенції реалізувати свою специфічну генеральну (стадійну) функцію – породжувати космічну форму життя. Як біологічна форма “знімається” соціальною, так тепер і соціальна форма з необхідністю знімається космічною формою життя. Тут термін “космічна форма життя” не зовсім точний. Пізніше він, безумовно, буде уточнений.

Як відомо, організмовий рівень недостатньо, і навіть спрощено висвітлювався в літературі ще минулого сторіччя. Так, наприклад, О. Конт в роботі “Система позитивної політики”, представляючи організмовий рівень, стверджував, що саме сім’ї є основними соціальними клітинами, соціальні сили являли собою соціальну тканину, держава і міста – соціальні органи, а країни світу були аналогічними системам організмів в біології [84, с. 43].

У ХХ столітті дана ідея отримала теоретичне обґрунтування. Так, наприклад, В. Храмова у праці “Целостность духовной культуры” (1995) зазначає, що “соціальний організм представляє собою єдність суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, культурних, сімейно-шлюбних), що об’єднують його елементи (реальних діючих людей) у органічне ціле, що протистоїть як природному середовищу, так і аналогічним соціальним утворенням” [91, с. 196].

В. Бех у праці “Генезис соціального організму країни” (2000) дає таке визначення соціальному цілому: “у нас цілком достатньо підстав для того, щоб поняття “соціальний організм” розглядати як діалектичне протиріччя між особистістю і суспільством. Тут необхідно сказати навіть більше – єдність і боротьба особистості і суспільства є основне протиріччя соціального світу” [13, с. 189-190].

Дещо вище вже була висловлена думка про те, що матеріал, з якого створюється тіло організму, що нас цікавить, є розум. При цьому слід особливо підкреслити, що одночасне існування всіх

модифікацій розуму перетворює їх всі в єдину субстанцію, що перебуває у вічній взаємодії з самою собою. Особистість або суб'єктивність, згідно з якою надорганічне є одиничне, таким способом “розвивається в об'єктивний організм, в образ як в деяке тіло, розчленоване на частини, що розрізняються одна від одної” [27, с. 398]. Це – абсолютна організація або соціальний організм. Вони, будучи різними, можуть перебувати в єдності тільки як зняті. Отже, соціальний організм – це вища потенція категорії взаємодії, що мислиться в загальній формі, ця категорія веде до поняття другої природи або загальної організації, по відношенню до якої всі одиничні утворення є акциденціями або випадковостями.

При цьому важливо відзначити, що філософська ідея “соціальний організм” є усвідомлення єдності форми і змісту соціального світу, “бо форма в її конкретнішому значенні є розум як осягаюче в поняттях пізнання, а зміст є розум як субстанціональна сутність моральної і природної дійсності” [25, с. 55].

Але саме соціальне життя як таке, є динамічний аспект явища, що вивчається, оскільки суть соціального взагалі, як було показано вище, є діалектична взаємодія людських інтелектів між собою. Інакше кажучи, вивчаючи соціальне життя, що протікає в організаційній формі, ми маємо справу з полем, яке постійно змінюється – егрегором, що слід розуміти як інтелігібельну матерію.

Об'єднувальною силою тут служить субстанція Семантичного Всесвіту або смислосміст Розуму як загальна атрибутивна властивість духовної взагалі і перетворюючої індивідуальної і колективної свідомості, зокрема. Самоздійснення смислу, прихованого в продуктах – повідомленнях колективної та індивідуальної свідомості якраз і проявляється як зовнішній тиск на окремого суб'єкта. Звідси логічно витікає пояснення того, як і чому ідеї, як відзначав О. Конт, або емоції – продукт сприймання нами навколишнього світу, як говорив Г. Спенсер, правлять суспільством.

Отже, в нинішньому дослідженні ми виходимо з того, що особистість і суспільство – це дві протилежності одного і того ж протиріччя, яке ми називаємо соціальним організмом.

Для обґрунтування морфології якісно нової світсистеми, яку ми називаємо планетарним соціальним організмом, треба встановити низку взаємовідносин або взаємозв'язків, а саме [100]:

структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції між усіма її елементами: Планетарною особистістю, Світовим громадянським суспільством, Світовою державою і Світовим урядом. Це принципово можливо, оскільки усі вони є породженням Планетарної особистості. Цей алгоритм поданий взаємозалежностей розкрито у монографії В. П. Беха, Ю. В. Бех і С. М. Попова “Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни” [12], у дисертаційному дослідженні С. М. Попова [64] та низці інших публікацій вищезгаданих дослідників.

Саме у площині корегуючих зв’язків лежить, на наш погляд, проблемне поле вивчення організаційного буття планетарної спільноти, його організаційного потенціалу, механізму дії і наслідків для соціальних систем позитивного і негативного зворотного зв’язку. Регулюється організаційна взаємодія, як ми вище вже відзначали, культурологічним ядром до якого входить моральні і правові норми.

Тож, ми далі маємо розглянути структуру планетарного соціального організму, визначити його функціональні можливості і, нарешті, формалізувати систему саморегуляції соціального цілого, що має забезпечити його стале функціонування і подальший розвиток. Оскільки морфологія планетарного організму перебуває ще на етапі становлення, а вказані властивості знаходяться у дискретній формі, то це перевірити можна тільки на прикладі прогнозової моделі.

Але на соціальний організм треба дивитися не просто як на систему в тому вигляді, про який мова вже йшла, а як на живе органічне утворення або “соціальне тіло”, що вище ми вже визначили як диспозитив, тобто інтегратор усіх учасників соціальної взаємодії у органічну цілісність. При цьому слід мати на увазі, що грецьке “organon” означало інструмент, тобто штучно створене знаряддя, і орган, тобто “природне знаряддя”.

У зв’язку з цим у дослідженні ми будемо виходити з визначення живої системи, даного В. Карташевим у роботі “Система систем”. Його суть полягає в тому, що соціальне тіло як “система, є функціональна сукупність матеріальних утворень (функціональних органів – О.Р.), певним чином втягнутих у відношення сприяння в створенні деякого стійкого ефекту, що визначає дійсну можливість

отримання корисних для суб'єкту дії результатів, які достатньо відповідають вихідній (реальній) потребі” [36, с. 145].

Тіло, що володіє органом, або органічне тіло називається саме так тому, що на відміну від неорганічного, воно не конгломерат частин, позбавлених певних функцій, а сукупність, кожна частина якої виконує відведену їй функцію, що складає сутність її, тобто як виконується кожним органом функція, що складає той чи інший елемент життєдіяльності організму в цілому, відноситься до самого органу, який є частиною даного організму [93, с. 105, 438].

Отже, на основі прояву першої провідної тенденції глобалізації сучасного соціального розвитку відбувається становлення онтологічної єдності планетарного світу, що завершується формуванням мережевого суспільства, що має природну, тобто органічну цілісність. Сучасні філософи і методологи приділяли серйозну увагу проблемі доведення цілісності соціальної світсистеми що набуває організменної форми.

На думку І. В. Блауберга, цілісність є категорія аналізу соціоприродних об'єктів, що виражає уявлення дослідників про ноту охоплення явищ і в той же час суть інтеграції, процеси новоутворення, структурні рівні, ієрархічну організацію процесів і явищ і, існуючі в кожен момент у філософському і науковому пізнанні. Це – фон на якому розгортається пізнання цілісних об'єктів, орієнтир пізнавальної діяльності.

“Під цілісністю, – пише В. Д. Могильовський, – розуміють внутрішню єдність, принципову незвідність властивостей системи до суми властивостей складових її елементів, тобто вона має якості "цілого, мислимого як багато що” [59, с. 8].

Проте таке розуміння цілісності не зачіпає його якісної специфіки. До пізнання цілісності як певної якості об'єкту або сукупності об'єктів серед вітчизняних дослідників щонайближче підійшов, на наш погляд, В. П. Кузьмін. Його виведення таке: “якість цілісного явища є те, що робить його специфічну реакцію... і є деяким внутрішнім трансформером зовнішніх дій” [46, с. 49].

Тож, цілісність, як характеристика соціальної системи, може бути визначена як наявність внутрішніх зв'язків компонентів системи, щільність яких перевищує силу та суттєвість зовнішніх зв'язків. Взаємозв'язані об'єкти повинні утворювати деяку якісну

визначеність – цілісність, або цілісна єдність, що встановлює “зовнішні” і “внутрішні” межі системи. Ця цілісність системи проявляється зовні в ізольованому і автономному існуванні об’єктів, а усередині системи виступає у вигляді структури.

Тепер для того, щоб завершити вивчення даного поняття, треба показати як ці сили – Планетарна особистість і Світове суспільство – взаємодіють між собою як органічне ціле, що, власне кажучи, тільки і слід називати соціальним організмом. Це означає, що з самопородженням особистої компоненти в структурі людського організму, як підстави соціального світу, і соціуму, процес самоорганізації соціального змісту не зупиняється, а розвивається в напрямку інтеграції потенційного світу і об’єктивованого світу в органічне ціле – соціальний організм. Тому “соціальний організм на макрорівні постає як органічна єдність суб’єктивних і об’єктивних суспільних відносин в момент їхньої діалектичної взаємодії між собою” [13, с. 256].

При цьому В. Бех доводить, що “соціальний організм – це специфічна форма життя, що виникла в межах нашої планетарної системи. Тепер ми знаємо, що існує більш тонка форма реальності (духовна, розумна, інформаційна), яка обіймає собою все існуюче як його субстанція. Вона ґрунтується на інформаційному типі взаємодії, який мусить бути п’ятим серед фундаментальних типів взаємодії, що зумовлюють життєдіяльність Всесвіту” [13, с. 266].

Аналіз показує, що дослідники протилежними моментами такого протиріччя цілком слушно розглядають особистість і суспільство. Причому, людство давно “помітило” це протиріччя і протягом тривалого історичного періоду намагається його пояснити. Перші згадки про нього знаходимо вже в працях філософів і вчених античної Греції, які звернули увагу на зміну ролі особистості в суспільному розвитку. Але злитність людини з суспільством, на яку вказували Платон і Аристотель, була в їхню епоху ілюзорною. Вже в філософії софістів, Сократа і в грецькій трагедії (Софокл) відбивається факт розщеплення індивідуальної самосвідомості. Формула софіста Протагора “людина є міра всіх речей” кидала виклик не тільки давнім богам, але і традиціям общинного життя.

Отже, обидві сторони цілого, умова і підстава, це одна і та ж істотна єдність і як зміст, і як форма. Вони переходять одна в одну

завдяки самим собі, інакше кажучи, будучи рефлексіями, вони покладають самі себе як зняті, співвідносять себе з цим своїм запереченням і взаємоприпускають себе (Див.: Рис. 16.1.1.).

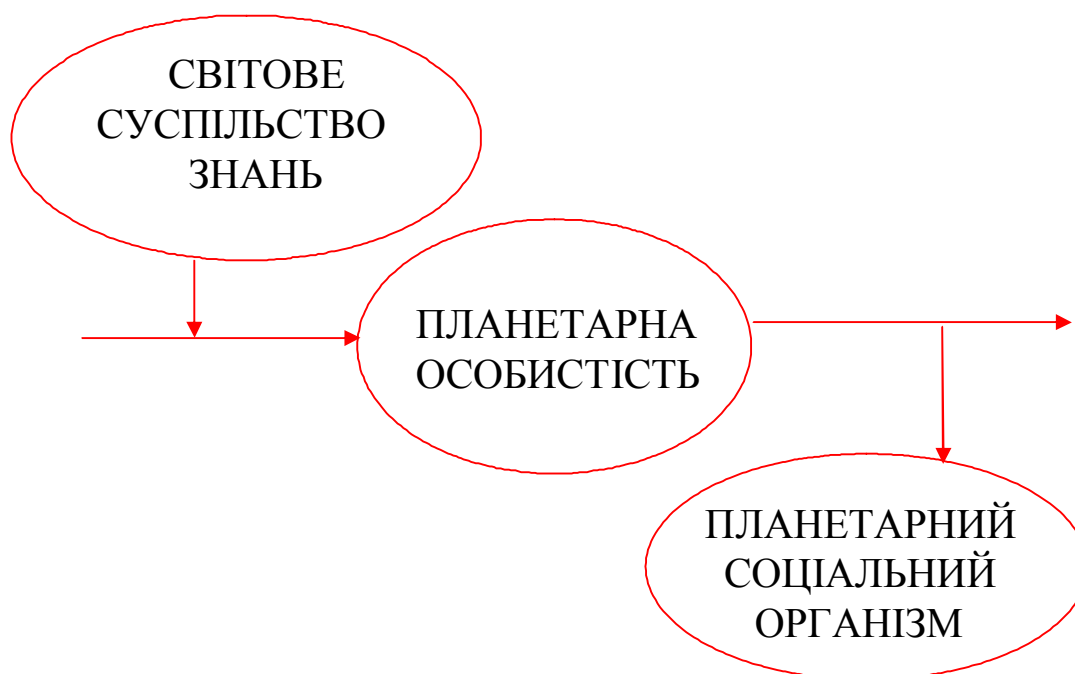


Рис.16.1.1. Формоутворення планетарного соціального організму

Завданням даного підрозділу є оцінка функціональних можливостей або функціонального потенціалу планетарного соціального організму щодо буття у режимі гомеостазу, динаміки у режимі гомеорезу, а також умов його перебування у горизонті режиму гомеоклазу. Проаналізувати це ми маємо на основі другої провідної тенденції глобалізації сучасного соціального світу, оскільки саме від неї залежить життєдайність соціального тіла планетарного організму. Тож, звернемось до змісту другої провідної тенденції глобалізації сучасного соціального світу, що веде до гносеологічного визначення нової світсистеми. Нагадаймо, що дана тенденція полягає у становленні інформаційної єдності планетарної спільноти і суспільства знань.

Вище ми вже визначились, що протягом ХХІ століття така система набуде властивостей соціального цілого або, по-іншому, стане планетарним соціальним організмом. За лінгвістичним визначенням системи М. Месаровичем, це: “безліч правильних

висловлювань або формул”; “сукупність будь-яким способом виділених з решти світу реальних або уявних елементів; ця сукупність є системою, якщо: (1) задані зв’язки, існуючі між цими елементами; (2) кожен з елементів усередині себе вважається неподільним; (3) зі світом поза системою система взаємодіє як ціле; (4) при еволюції в часі сукупність вважатиметься однією системою, якщо між її елементами в різні моменти часу можна провести однозначну відповідність” (Л. О. Блюменфельд); “сукупність змінних, яку спостерігач вибирає з числа змінних, властивих “реальній машині” (Р. Ешбі); “математична модель, яка ідентифікує усі критичні властивості, що впливають на операції облаштування об’єкту” (Т. Намист); “поняття, яке служить для відтворення в знанні цілісного об’єкту за допомогою специфічних принципів, певних понятійних і формальних засобів” [69, с. 317].

Далі є сенс звернутись до моделі взаємодії особистості і суспільства, що запропонована нами у праці “Морфологія соціального світу” [14, с. 162]. Життєдіяльність цієї унікальної мегаструктури забезпечується соціальним метаболізмом. (Див. : Рис. 16.1.2).

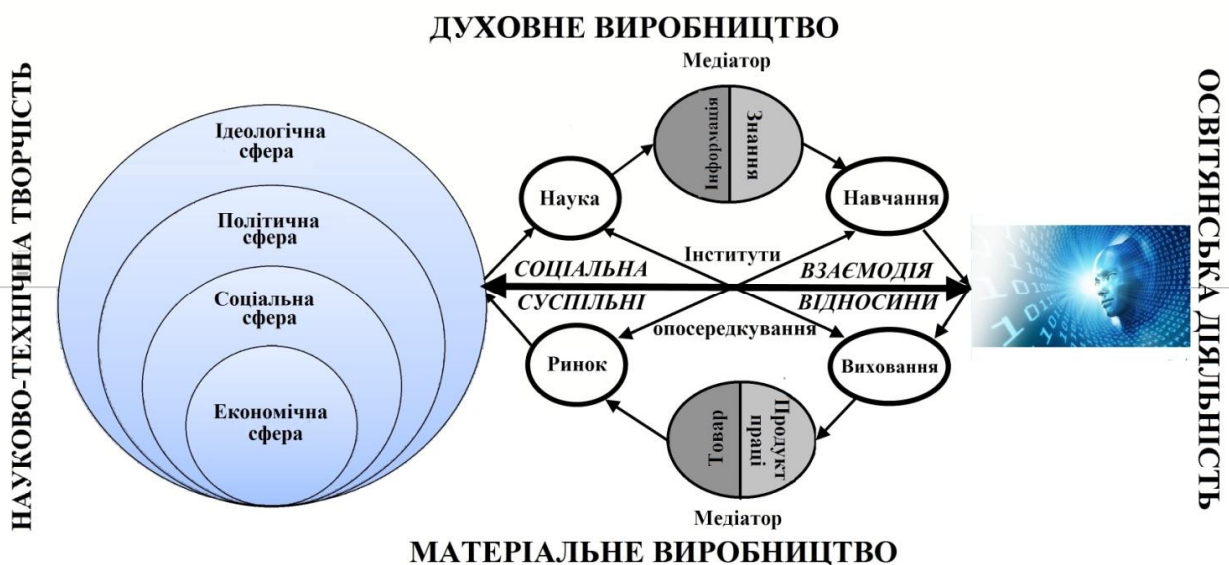


Рис. 16.1.2. Модель соціальної взаємодії особистості і суспільства

Отже, духовне походження усіх без виключення елементів становлення цілісної світсистеми свідчить про те, що її функціональна цілісність досягається, за нашою робочою гіпотезою, соціальним метаболізмом. Саме поява такої властивості, як соціальний метаболізм, свідчить про те, що функціональна система, у даному випадку мова йде про планетарний організм, не тільки набуде якісно нового структурного стану, але й породила якісно новий продукт – соціальний метаболізм. Це означає, що вона буде придатною до позитивної життєдіяльності у новому діапазоні соціального світу, тобто формувати Планетарну особистість, мислити колективно, спрямовувати свій розвиток ІТ-технологіями, наприклад, у вигляді Електронного уряду та ін. Про це вже мова йшла вище.

Нас тут більше цікавить якісні перетворення до яких веде друга провідна тенденція глобалізації соціального світу – становлення інформаційної єдності планетарної спільноти, що пояснює не онтологічну, а функціональну складову життя планетарної спільноти.

Для цього треба застосувати, насамперед, загальносистемні поняття, що виражають функціональні характеристики (властивості і стани) суспільства знань. Це – “активність”, “реактивність”, “стабільність”, “дисфункція” (“дисфункціональність”), “алгоритм”, “гомеостаз” (“гомеостазис”), гомеорез, “адаптивність”, “інтегративність”, “доцільність”, “сумісність”, “стійкість”, “керованість”, “эмерджентность” та ін.

Тож, уся складність пояснення змісту буття планетарної спільноти у режимі зрілого суспільства знань полягає у тому, що треба опанувати таке явище як смислогенез, що є механізмом потужного виступу протягом ХХІ століття на поверхню планетарного життя суспільства знань і, одночасно, матеріалізує його зміст у формі смислів і значень.

У такому розумінні динаміка смислової сфери людини з’являється як смислогенез – ряд послідовних трансформацій її станів, зв’язаних зі сходженням за ієрархією структур. Відмінність їх від звичайних, статичних структур полягає в тому, що вони нездійснені окремо, відособлено від процесу. Таким чином, онтологічний режим розвитку особистості припускає еволюцію смислогенезу або в лоні духовних практик, або у сфері тяжіння

“граничних сенсів”, в лоні філософського запитання як способу “духовного діяння”.

Розвиток смислогенезу носить циклічний характер, при цьому кожен цикл смислогенезу характеризується двома етапами: еволюційним і критичним (біфуркаційним), які супроводжуються відповідно процесами ієрархизації і деієрархизації елементів смислової структури.

Дані сучасної психологічної науки дозволяють представити органіку цього процесу. В ході еволюційного етапу розгортаються процеси смислоутворення і смислоусвідомлення.

Смислоутворення – це процес поширення сенсу від ведучих, смислоутворюючих “ядерних” смислових структур до структур, що обумовлюють конкретну діяльність суб’єкта, що розгортається. Своєрідність динаміки смислоутворювання полягає в тому, що тут відбувається не змістовна трансформація сенсів, а кількісне розширення мережі смислових зв’язків за рахунок підключення до неї нових і нових елементів.

Процес смислоусвідомлення припускає усвідомлення смислових структур і усвідомлення смислових зв’язків. У першому випадку відбувається усвідомлення наявності відповідних внутрішніх регуляторів дії, що відкриває для суб’єкта перспективу свідомої перебудови своїх стосунків зі світом. Але сам по собі факт усвідомлення смислових структур не призводить до їх перебудови [50, с. 255].

Мова, у нашому випадку мається на увазі планетарна мова, в цьому плані унікальна, так як вона є носієм смислів. Для народу, що використовує певну мову, кожне слово має свій сенс, своє призначення. Здійснюється передача якої інформації, досягається розуміння людьми один одного. Вони можуть обмінюватися корисними знаннями про різні явища, предметах і подіях. Якби мови не було, то сенс багатьох подій, які були засвідчені лише окремими людьми, залишався б прихований від інших людей. Події не стали б корисними, а в разі наближення небезпеки люди не дізналися б про неї заздалегідь і не встигли б підготуватися. Тому-то слова, наділені глудом і сказані в потрібний момент, настільки цінуються (навіть прості вигуки, які на перший погляд здаються безглуздими,

наприклад “Е-ех!”, “Ага-а”, “Ур-р-ра!”, “Угу” і т. д.). У цьому відношенні, а саме в ході вивчення правил і норм складання осмислених фраз, мова є предметом вивчення лінгвістики.

Формування і закріплення соціальних значень забезпечуються, конкретними нормативно-ціннісними системами (НЦС) діяльності – підсистемами культури, які визначаються, по-перше, ціннісним компонентом, який складається з предмета, цілей і засобів діяльності, по-друге, нормативним компонентом (правилами, що регулюють здійснення діяльності), по-третє, оскільки мова йде про системи соціальної практичної діяльності, способом організації колективної діяльності.

Кожен з видів нормативно-ціннісних систем задає відповідні блоки осмислення (інтерпретації). Один і той самий елемент культури може мати функціонально інваріантні характеристики (наприклад, сокира повинна складатися з топорища й сокири з лезом і обухом), може мати різні конструктивні виконання (сокира може бути металевий, кам’яний і т. д.), виконуватися в різному стилі і мати різні символічні характеристики (наприклад, зумовлені використанням в ритуалах).

Поняття нормативно-ціннісної системи дозволяє розкрити механізм осмислення як системи позабіологічного успадкування досвіду і інформації. Саме нормативно-ціннісні системи виступають в якості “соціальної пам’яті”, “історичної колективної пам’яті”, “надіндивідуальної системи інформації” тощо. У процесі життєдіяльності людина бере участь в різних нормативно-ціннісних системах – цим шляхом здійснюється соціалізація особистості як засвоєння нею відповідних соціальних значень. Практично вся соціально-практична діяльність може бути подана як сукупність нормативно-ціннісних систем у сфері виробництва, побуту, відпочинку, науки тощо.

Специфічною нормативно-ціннісної системи є мова, що реалізується в цілях обслуговування інших нормативно-ціннісних систем, в тому числі і самого себе. Тому мову виявляється як би путівником по сукупній нормативно-ціннісній системі, по світу певної культури. Мова – суть соціальна діяльність з приводу

спілкування, аж ніяк не тільки в цілях адекватної передачі думки, а й приховування, а то і спотворення.

Поняття НЦС як визначника соціального значення – центрального моменту смислової структури – є фактично розвитком і узагальненням фундаментальної ідеї Г. Фреге, що розглядав сенс як “спосіб даності” предмета. Кожен з таких способів даності задається осмисленням предмета (що виступає в цій зв’язку предметним значенням) в певних НЦС. Він реалізується відповідно до певними доцільними критеріями, тобто раціонально. Ця обставина зближує види осмислення (способи даності) предмета з проблемою видів (типів) раціональності.

Динаміка будь-яких нормативно-ціннісних систем – у мистецтві, політиці, релігії, ділової активності (бізнесі), науці – постає розвитком від осмислення на рівні особистісного сенсу (або особистісних смислів – на рівні когерентного розуміння) до формування соціального значення аж до повної інституціоналізації програми соціальної діяльності, що лежить в її основі.

З цієї точки зору кожне наукове поняття, наприклад, це інтелектуальний зародок науково-дослідного інституту чи лабораторії, а останні – суть інституалізовані поняття. Йдеться, таким чином, про виявленні співвідношення індивідуально-особистісного і соціального, їх взаємозумовленості і взаємопроникнення.

Однак не можна не визнати очевидного факту: джерелом, засобом, “механізмом” динаміки осмислення і смислоутворення, виступає особистість – саме вона то поле, на якому розгортається ця динаміка і саме її енергетика породжує цю динаміку, потенціуючи буття.

Отже, на підставі вищевикладеного, нас мають цікавити, насамперед, системні характеристики Світового суспільства знань, як природного продукту дії другої тенденції глобалізації сучасного соціального світу, що піднімає планетарний світ на якісно новий рівень планетарного буття і вводить нас у алгоритм саморозгортання інформаційної цивілізації. Для цього потрібен навіть окремий термінологічний інструментарій, якого ще ми не маємо. Якщо ж звернутись до сучасного системного аналізу, то це можна зробити з

певним рівнем наближення до оцінки реального стану інтеграційного процесу.

Отже, ми можемо отримати дві важливі характеристики суспільства знань: його динамічну характеристику як функціонального утворення і характеристику основних динамічних процесів, що протікають у цій структурі. Це означає, що для визначення динамічних характеристик Світового суспільства знань треба використати такі поняття як, наприклад, “динамічність”, “ефективність”, “комплексність”, “автономність”, “раціональність”, “стратегія” і ін., а для характеристики основних динамічних процесів, що визначають його подальший розвиток, такі поняття, наприклад, як “розвиток”, “динаміка”, “деградація”, “дезінтеграція”, “конфлікт”, “оптимізація”, “самоорганізація”, “саморегуляція”, “синтез” та ін.,

У останньому випадку, коли мова йде про подальший розвиток суспільства знань, ми спираємося на те, що виробництво матеріальних благ є фрагментом соціального метаболізму і воно пов’язане безпосередньо з відтворенням суспільного життя. Численні тому підтвердження ми знаходимо у К. Маркса. Наведемо лише один приклад. “Будь-який суспільний процес виробництва, – писав він. – що розглядається в постійному зв’язку і у безперервному потоці свого відновлення, є в той же час процесом відтворення” [55, с. 578].

Морфологічна структура соціального світу полімеризується (від греч. πολυμερής – що складається з багатьох частин) і стає більш однорідною, що робить її простір сприятливим для становлення світового органу управління – так званого Світового Уряду. Показовим в цьому відношенні є той факт, що якщо в ХХ століття людство вступило, маючи, з певними обмовками, не менше десяти великих держав, то до початку Другої світової війни їх залишилося вже як мінімум на третину менше; потім всього дві, а після закінчення “холодної війни” – одна. Логічно припустити, що глобалізація встановить межу і її історичному часу.

Наочним показником того, що світ в ХХ ст. став глобальним, являється також прийняття світовою спільнотою в якості єдиної системи відліку часу християнського літочислення, хоча в межах своїх ойкумен і китайський календар, і ісламський продовжують діяти. Проте і в Пекіні, і в Тегерані літаки злітають і приземляються

не за китайським або місячним календарем, а по християнському. Угоди на постачання товарів, поштові відправлення, політичні зустрічі, міжнародні конгреси, симпозіуми, конференції проходять сьогодні усе в тій же єдиній системі координат незалежно від того, подобається це комусь або ні, чи зачіпає чийсь інтереси, почуття, національну самолюбність і т. п. [95, с. 164-165]”.

Н. Луман стверджує, що “Відмінності в причетності до модернізації світового суспільства і в ступені залежності від неї дають імпульс уявно-анахронічним тенденціям, передусім, в області релігії і етнічних рухів, що розвиваються в національних державах. Універсалізація функціональних систем, що оперують на рівні світового суспільства, не лише не виключає партікуляризми найрізноманітнішого роду, але якраз і дає їм поштовх. Та легкість, з якою світове суспільство міняє структури, компенсується глибоко вкоріненими або, в усякому разі, жорстко ізоляційними зв’язками.

Як і раніше, безумовно, позначаються проблеми міжкультурної комунікації на рівні інтеракцій, мовні труднощі розуміння і мовні непорозуміння. І все-таки, це не має нічого спільного з виникненням світового суспільства; цього і слід було б чекати від усіх культурних контактів. Адже те, що різноманіття культур разом з різноманіттям їх етноцентризмів сьогодні може розглядатися як даність, і те, що проблеми взаєморозуміння з цієї причини у меншій мірі, чим раніше, можуть приписуватися етноцентричному комплексу чужого, є підтверджуваною гіпотезою.

Ці аргументи на користь світового суспільства можуть бути цілком обґрунтовані емпірично. До цих відсутня лише теорія, яка б могла їх увібрати в себе і переробити. Часто обговорюваний концепт капіталістичної світової системи, розроблений І. Валлерстайном, виходить з примату капіталістичного господарства і недооцінює, тим самим, вклад інших функціональних систем, передусім, науки і масмедійних комунікацій. Цей недолік не можна повністю виправити зверненням до розрізнення, що здійснювалося в дев’ятнадцятому столітті, в якому культура протиставлялася господарству, що мало на увазі їх співвіднесену з певними соціальними прошарками.

Лише якщо наочно продемонструвати ці надзвичайно різні тенденції глобалізації в окремих системах в їх сукупності, то можна осягнути масштаби громадських змін в зіставленні з усіма традиційними суспільствами. На тлі таких різнорідних джерел “глобалізації” відсутнє єдине поняття суспільства. Системно-теоретична концепція суспільства як операційно закритою, аутопойезисної соціальної системи, що включає усі інші соціальні системи, тобто що вбирає в себе усі комунікації, прагне заповнити цей пропуск [51, с. 178-179]”.

Далі нас цікавлять стратегічні наслідки опанування планетарною спільнотою явища смислогенезу, тобто наповнення власного життя смислами і різке збагачення ноосфери планети значеннями смислів. Нагадаймо, що сенс – це співвідносна властивість, яку той чи інший феномен набуває через свою включеність у людську діяльність. Сенс і значення – синоніми. Їх відмінність в тому, що сенс – пережите значення, а значення – закріплений сенс. Сенс переживають лише в рамках ситуації, поки вона триває. Тоді як значення зберігається поза і незалежно від ситуації, що породила відповідний сенс, тобто, саме вони складають зміст ноосфери до якої буде органічно підключена людина ХХІІ століття завдяки штучному інтелекту або штучному тілу.

Інформаційний метаболізм, а на етапі інтелектуальної цивілізації він переходить у інтенсивний смислогенез, якраз дає можливість оцінити місце і роль соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Нам ще належить усвідомити функцію інформації, перетвореної інтелектом людини в форму ідеї, упакованої в смислові одиниці – кванти знання і відіслану за межі планети у формі смислу. Відносно того, як ми будемо освоювати метаболізм на основі смислогенезу, буде зростати розуміння космічного характеру і призначення планетарного життя. При порівнянні цих двох метаболічних потоків між собою виявляється, що провідну роль грає все той же обмін, що протікає у вертикальній площині” [13, с. 205]. Особливо актуальним, виявляється, може бути вивчення через цю настанову робіт М. Бердяєва, який вважав планетарний світ похідним [10, с. 150-152].

Далі В. Бех зазначає, що стійке функціонування соціального тіла, як було вже не раз показано, супроводжується проявом функціональної прибавки. Прибавка – це функціональна якість родового продукту, а раз так, то він повинен мати принципово іншу якість, ніж Планетарна особистість і соціум.

Виходячи із закономірностей функціонування розумної живої речовини, він доводить, що в процесі спільного функціонування особистості і суспільства з'являється якісно нова надрозумна речовина, яку можна назвати найчистішою соціальною реальністю. Для пояснення її носія треба освоїти якісно новий рівень соціальної реальності – надколективний. Як тут не згадати працю В. Биченкова про зверх колективні утворення і без особистісні форми соціальної суб'єктивності [17].

Життя надколективних соціальних утворень протікає в формі слабкої взаємодії, що породжується пульсацією – безкровних і колективних соціальних конструкцій. Інакше кажучи, досі ми мали справу з соціальними утвореннями, які цілком можна описати категоріями – Я, і – Ти або – Ви. Але ми добре знаємо, що ще повинна існувати і область самореалізації – Ми. Тоді – Ми – якраз і є рівень надколективних соціальних утворень що продукують найчистіший соціальний зміст. Цей рівень російська філософська, і особливо теологічна думка, освоєє шляхом категорії – соборність.

Виходячи з концепції, що розвивається В. Бехом, життєдіяльність надколективних соціальних утворень – це форма існування соціальної реальності на мегарівні. За іншою інтерпретацією – це означає, що в теоретичному аналізі змісту соціального світу він вийшов на розуміння необхідності і об'єктивності існування особливого класу суб'єктів, не володіючих білково-нуклеїновими субстратами. Ця його думка збігається з думками інших дослідників, оскільки питання становлення в суспільстві безособової влади докладно розроблене французькими інституціоналістами, наприклад Бурдо і Веделем, пізніше його ґрунтовно досліджував і Д. Левін.

Отже, якщо слідувати принципу Реді, то ми підійшли впритул до розуміння породження космічної форми життя на Землі. Третя природа не фантазія, а двічі об'єктивована реальність соціального

матеріалу. Це вже не соціальна природа. Ми згодні з ним у тому, що прямим аналогом тут виступає друга природа по відношенню до першої природи. І та і інша – універсум, але такий, що перебуває на різних фазах саморуху. Тож, космічна фаза буття планетарної спільноти не вигадка, а закономірність саморозгортання субстанційної основи Всесвіту.

Онтологічна єдність вищерозглянутих процесів глобалізації соціального розвитку – це сумісне їх буття у межах певної системи, у даному випадку планетарного життя. Тож, загальним моментом для них усіх разом взятих є те, що перелічені тенденції мають забезпечити генеральну функцію планетарного організму, а саме: сформувати Ноосферну особистість для обслуговування потреб Всесвіту. Це цілком закономірно, оскільки за відомим принципом Реді: живе породжує живе. Образ досконалої людини у філософії всеєдності був визначений Володимиром Соловйовим: “Істинна індивідуальність є деякий певний образ всеєдності... Затверджуючи себе поза усім іншим, людина тим самим позбавляє сенсу своє власне існування, віднімає у себе істинний зміст життя і перетворює свою індивідуальність на порожню форму” [76, с. 506].

І більше того, “як божественні сили утворюють один цілісний, безумовно універсальний і безумовно індивідуальний організм живого Логосу, так і усі людські елементи утворюють такий же цілісний, разом універсальний і індивідуальний організм... вселюдський, як вічне тіло Боже і вічна душа світу” [77, с. 149].

Л. Карсавін говорячи про особу, так само підкреслював її спрямованість до єдності і неминуче спустошення поза існуючою цілісністю світу : “Індивідуальне тіло існує не саме по собі, але – як момент соціального і симфонічного тіла. Саме по собі воно – абстракція” [35, с. 139]. Колективні суб’єкти Л. Карсавін називає, як відомо, “симфонічними особистостями”.

Аналізуючи ряд схожих по сенсу антропологічних положень в релігійно-філософських навчаннях, можна виділити певну послідовність в розвитку ідей, пов’язаних з ідеалом досконалої людини. Ці ідеї не виникають спонтанно, вони є необхідним результатом метафізичного пошуку. Ідеал цілісності, єдність усіх елементів космічного, природного і божественного світу з

необхідністю включає і світ людський, що, кінець кінцем, задає усі основні антропологічні характеристики.

У ході становлення інформаційної цивілізації ноосфера як надколективне утворення майбутньої доби, що функціонує за рахунок безособистісних форм соціальної суб'єктності або безтілесний носій смислів, повністю завершує своє становлення. Це робоча гіпотеза, що потребує особливої до себе уваги, оскільки штучний інтелект відсуне особистість людини на другий план. На перший план тут виходить не фізичне тіло пересічної людини, а соціальне тіло, до складу якого входять окремі люди і організації, що утворюють єдиний союз [17, с. 239].

Роль колективного мислячого органу, тобто, голови соціального тіла, у майбутньому перебере на себе штучний інтелект. Його володарем є кіборг (скорочення від “кібернетичний організм”). У медицині – це біологічний організм, що містить механічні або електронні компоненти; у науковій фантастиці, зокрема, кіберпанку, – фантастична істота, напівлюдина-напівмашина, андроїд. Вперше термін “кіборг” вжили, як відомо, М. Клайнз і Н. Клайн в 1960 році в статті про переваги саморегульованої механічної системи у космосі [41, с. 62].

Перехід до використання людиною у якості інструменту мислення такого інструменту як смисли, не залежно планетарного чи космічного походження, означатиме перехід планетарної спільноти до інтелектуальної цивілізації. Комунікація або соціальна взаємодія між людьми буде здійснюватись на основі обміну мислеобразами. Для майбутніх поколінь людей ці засоби – миттєводіючі, що не залежні від відстані, не екрануються, з велетенською пропускнуною спроможністю – будуть такими ж звичними, як для сьогоденного жителя Землі телефон, радіо, телебачення“.

Інтелект людини стає головним гравцем на планетарному соціальному полі. Сучасні науковці визначають інтелект як здатність до логічного мислення, планування, розв'язання проблем, абстрактного мислення, сприйняття складних ідей, швидкого навчання та навчання на основі досвіду. Так, наприклад, М. Бахтін зазначав: “Точні науки – це монологічна форма знання: інтелект споглядає річ і висловлюється про неї. Тут лише один суб'єкт – той,

що пізнає (споглядає) і говорить (висловлюється). Йому протистоїть тільки безголоса річ. Будь-який об'єкт знання (також людина) може бути сприйнятий і пізнаний як річ. Але суб'єкт як такий не може сприйматись і вивчатись як річ, бо як суб'єкт не може, залишаючись суб'єктом, стати безголосим, отже, пізнання його може бути тільки діалогічним" [9, с. 267].

С. Ожегов у своєму тлумачному словнику російської мови визначає слово "інтелект", як розумова здатність, розумовий початок у людини [63]. Так, або приблизно так, тлумачать це поняття і інші тлумачні словники. Зокрема, в словнику іноземних слів за редакцією І. Лехина і Ф. Петрова – інтелект означає розум, розумова здатність людини [75, с. 255]. Сьогодні вважається, що близько 50% людей мають рівень IQ від 90 до 110; 2,5% людей є розумово відсталими при IQ нижче 70; 2,5% людей перевершують більшість по рівню інтелекту з IQ вище 130, а 0,5% вважаються геніями з IQ вище 140 [53].

Ще І. Кант писав про те, що "правильний розсудок, здатність судження, що має великий досвід, та ґрунтовний розум складають усю сферу інтелектуальної пізнавальної здатності передовсім остільки, оскільки ця здатність розглядається як засіб сприяння практичному, тобто для досягання цілей" [34, с. 436].

Ми ж розглядаємо інтелект як родовий продукт термінів "розум" та "розсудок". При цьому розум – це філософське поняття, яке виражає здатність мислити: аналізувати, й робити висновки. Він протиставляється розуму – розсудок. Розсудок же – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Забезпечує оперування поняттями за певним наперед заданим алгоритмом без усвідомлення їхньої природи. Функція розсудку – класифікувати факти, робити логічні розумові висновки, систематизувати знання за суворими правилами і схемами.

Отже, інтелект є сумарною величиною, що може засвоювати розсудком вже існуючу інформацію, а розумом – виробляти нову інформацію. Тоді прикметник інтелектуальний буде вбирати в себе інтелектуальний багаж існуючого інформаційного матеріалу і збагачення його за рахунок самосвідомості особистості і планетарної особистості [15]. Володар інтелекту – інтелектуал – людина розумової

праці. “Інтелектуалом” також називають освічену, начитану людину з високо розвиненим інтелектом [32]. Прикладами тут можуть бути добре відомі нам постаті, наприклад [53]:

Теренс Тао. У 2 роки він вже виконував основні арифметичні дії. До 9-ти років він відвідував математичні курси університетського рівня. У 20 років отримав ступінь доктора в Принстонському університеті. Рівень IQ – 230.

Крістофер Хирата. У 14 років американець Крістофер Хирата поступив в Каліфорнійський технологічний університет, а в 16 років – працював в НАСА над проектами, пов’язаними з колонізацією Марса. Також в 22 роки він отримав звання доктора наук по астрофізиці. Рівень IQ – 225.

Ким Унг-Йонг – корейський геній. У 4 роки хлопчик знав 4 мови і вирішував завдання по математичному аналізу. Був визнаний Книгою рекордів Гіннесу найрозумнішою людиною у світі. Рівень IQ – 210.

Крістофер Ланган – розробник теорії під назвою “когнітивно-теоретична модель світу”. Рівень IQ – 195.

Філіп Емегвали – нігерійський учений, лауреат премії імені Гордона Белла 1989 року, присуджуваною Інститутом інженерів електроніки і електротехніки. Отримав нагороду за використання суперкомп’ютера при спостереженні нафтових полів. Рівень IQ – 190.

Гаррі Каспаров – російський шахіст, міжнародний гросмейстер, неодноразовий чемпіон Росії і світу, заслужений майстер спорту. Рівень IQ – 190.

Ісаак Ньютон – видатний англійський учений. Заклав основи сучасного природознавства, створив класичну фізику. Ньютон сформулював основні закони класичної механіки, відкрив закон всесвітнього тяжіння, дисперсію світла, розвинув корпускулярну теорію світла, розробив(незалежно від Лейбніца) диференціальне і інтегральне числення. Рівень IQ – 190.

Франсуа-марі Аруэ, або Вольтер – французький письменник, історик, публіцист. Рівень IQ – 190.

Людвіг Витгенштайн – австро-англійський філософ, один із засновників аналітичної філософії. Рівень IQ – 190.

Мерилін вос Савант – американська письменниця, драматург і журналіст. Почесний член організації Менса – організації, що об'єднує людей з високим IQ. Рівень IQ – 186.

Леонардо да Вінчі. Геніальний італійський художник, скульптор, архітектор і учений... Він випередив свій час на декілька століть. Рівень IQ – 180

Тож, тут надто плідною виглядає ідея багатofункціональності особистості людини, яка виступає основним агентом соціального поля, оскільки закономірністю XXI століття є перехід сучасної людини через соціобіологічні зміни або шляхом “генно-культурної коеволюції” від Homo sapiens до Homo intelligens, що цілком вписується у вищевикладені нами закономірності трансформації організаційного буття планетарної спільноти.

Таким чином, ідеал людського досконалого буття є ніщо інше, як його цілісність, завершеність, що відбиває загальну гармонію світопорядку. Питання про те, що є ця досконала, цілісна людина і який шлях його перетворення, як правило, приводить мислителів до серйозних соціальних розробок, хоча вони і залишаються, частенько, лише на рівні утопічних проєктів.

На основі вищенаведеного ланцюга перетворень продуктів смислогенезу і форм буття особистості людини від індивіда у працевілізації до колективного безтілесого суб'єкта у інтелектуальній добі ми просто вимушені завершити свій прогноз буття планетарної спільноти за межами інтелектуальної цивілізації.

16.2. Погляд на майбутнє буття планетарного соціального світу за межами інтелектуальної цивілізації

В оцінках етапу саморозгортання планетарної спільноти у період після інтелектуальної цивілізації ми згодні з оцінками Е. Г. Кочетова у тому, що це буде етап її космічного буття. Навіть

поділяємо його точку зору на механізм і умови міжфазового переходу. Можна у загальних рисах погодитись і з їх характеристикою [40, с. 67-100]. Суть оцінок Е. Кочетовим цього явища полягає у наступному:

- Кожна фаза (як головний вектор розвитку світу на певному етапі) проходить свій природний шлях становлення, розвитку і зміни. При цьому сама фаза зароджується в надрах попередньої фази і служить її логічним продовженням. Звідси черга фазових переходів сприймається як ланцюг взаємопов'язаних ланок єдиного процесу (кластера), спаяних між собою загальним “вектором підйому”.

- Кожна фаза (етап) неодмінно виступає в двох іпостасях: 1) як процес; 2) як наука, що висвітлює цей процес, забезпечує його розуміння (досягнення, усвідомлення, теоретичне і методологічне відображення). Стосовно наших двох зв'язок-тріад: кожна їх ланка (фаза) має подібну дуальність (двоїстістю): геоекономіка – геоекономічний підхід; глобалізація – глобалістика; космологізація – гуманітарна космологія. Іншими словами, кожна фаза супроводжується онтологічною і гносеологічною принципово відмінним змістовним “забарвленням”.

Що ж стосується механізму фазового переходу, то тут є, на думку Е. Г. Кочетова [40, с. 67-100], також свої особливості. На його думку в історії світового розвитку фазові переходи з'являються як самі турбулентні і масштабні дійства, насичені грандіозними подіями, пов'язаними з “виламуванням” нового із старих фазових монолітів (при цьому вони визрівають усередині них). Ці процеси супроводжуються:

- бурхливим виходом на світову арену нових людей, що проголошують нові гасла як відображення нових сенсів, цінностей, мотивацій і стимулів;

- паралельно цьому йде швидкоплинна зміна інституціонального базису старого світу, заміщення його на новий по усьому спектру відтворювального і громадського життя;

- швидкоплинність фазового переходу визначається мірою зрілості нових тенденцій, формуванням критичної маси “нового в старому”. Настає момент, коли досить щонайменшого приводу для

звільнення енергії велетенської пружини, що стискається в надрах старого процесу.

На етапі становлення космічної фази буття планетарної спільноти, у ноосфері ціннісно-смилова матриця, що лежить в основі функціонування і регенерації планетарного світу, втратить свій ціннісний компонент і тому вона стане функціонувати за законами космічного буття і буде суттєво модернізувати поведінку і образ життя, навіть біологічний організм людини. Планетарна людина настільки зміниться, що перестане диктувати правила поведінки не тільки іншим, наприклад, молодому поколінню землян, але й собі. Це перехідна ланка до повноцінного космічного буття планетарної спільноти.

Що станеться з людиною на цьому етапі ми можемо тільки перейматися самими неймовірними здогадками, або поділяти точку зору на космічне буття планетарного людства великого мислителя К. Е. Ціолковського.

Геніальним передбаченням К. Е. Ціолковського є ідея про перехід людства у далекому майбутньому у фазу існування чистої енергії, яку він назвав “променистим людством”. Зокрема, це повністю відповідає древнім езотеричним навчанням, що стверджують, що людство в процесі своєї еволюції проходить фази поступового втілення чистого духу в матерію, потім з розвитком інтелекту і здатності активної дії на світ грубої матерії починається новий виток розвитку духовності і перехід на енергетичний рівень життя.

Далі звернемо увагу на думки К. Е. Ціолковського щодо майбутнього стану планетарного людства, що записав і зберіг для нас О. Л. Чижевський. “Невже ви думаєте, говорив К. Е. Ціолковський, що я такий недалекий, що не допускаю еволюцію людства і залишаю його в такому зовнішньому вигляді, в якому людина перебуває тепер: з двома руками, двома ногами. Ні, це було б безглуздо.

Еволюція є рух вперед. Людство як єдиний об’єкт еволюції теж змінюється, і, нарешті, через мільярди років перетворюється на єдиний вид променистої енергії, тобто єдина ідея заповнює увесь космічний простір. Про те, чим буде дальша наша думка, ми не знаємо. Це – межа проникнення в прийдешнє, можливо, що це – межа

тяжкого життя взагалі. Можливо, що це – вічне блаженство і життя нескінченне, про яких ще писали древні мудреці...

Добре! Ми дійшли висновку, що матерія за посередництва людини не лише сходить на вищий рівень свого розвитку, але і починає мало-помалу пізнавати саме себе! Ви, звичайно, розумієте що це вже величезна перемога матерії, перемога, що коштувала їй так дорого. Але природа йшла до цієї перемоги неухильно, зосередивши усі свої грандіозні можливості в молекулярно-просторовій структурі мікроскопічних зародкових клітин. Тільки таким шляхом, через мільярди років, міг виникнути мозок людини, що складається з багатьох мільярдів клітин, з усіма його вражаючими можливостями.

І одна з самих вражаючих його можливостей – це питання, про яке ми сьогодні заговорили: чому, навіщо і т. д. Дійсно, питання такого роду могло бути поставлене тільки на вершині пізнання. Хто нехтує цим питанням, той, значить, не розуміє його значення, бо матерія, в образі людини, дійшла до постановки такого питання і владно вимагає відповіді на нього. І відповідь на це питання буде дана – не нами, звичайно, а нашими нащадками, якщо рід людською збережеться на земній кулі до того часу, коли учені і філософи побудують картину світу, близьку до дійсності.

Все буде в руках тих прийдешніх людей – усі науки, релігії, вірування, техніка, словом, усі можливості, і нічим майбутнє знання не стане нехтувати, як нехтуємо ми – ще злісні неуки – даними релігії, творіннями філософів, письменників і учених старовини. Навіть віра в Перуна і та згодиться. І вона буде потрібна для створення істинної картини світу. Адже Перун – це бог грому і блискавки. А хіба ви не прихильник атмосферної електрики? Та і я його таємний прихильник.

Так, – продовжував він, – щоб відповісти на це питання: чому? – людина має бути озброєна знаннями до зубів, інакше він не зможе дати вичерпної відповіді. Взагалі ж ті, які зрікаються, відхрещуються від цього питання, ті, які відносять його до низки мракобісних, релігійних і інших таких запитань, самі не знають, що творять. Людство не може жити в таких шорах, як живе, рухати своєю думкою по указці, бо людина не машина, і це потрібно запам'ятати: людина

настроюється природою в певному тоні, це безумовно мажорний тон, вимогливий тон, а не благання про помилування.

Людина поступово перероджується – з жалюгідного прохача він стає у войовничу позу і починає вимагати: мовляв викладай, мати-природа, усю істину. Так заявляє про себе нова космічна ера, до якої ми підходимо, повільно підходимо, але вірно. Вступ в космічну еру людства – це важливіше, ніж сходження па престол Наполеона Бонапарта. Ця грандіозна подія, що стосується усієї земної кулі, цей боязкий початок розселення людства по космосу.

Космічне буття людства, як і все в космосі, може бути підрозділене на чотири основні ери:

- Ера народження, в яку вступить людство через декілька десятків років і яка продовжиться декілька мільярдів років.

- Ера становлення. Ця ера буде ознаменована розселенням людства по усьому космосу. Тривалість цієї ери сотні мільярдів років.

- Ера розквіту людства. Тепер важко передбачити її тривалість – теж, очевидно, сотні мільярдів років.

- Ера термінальна займе десятки мільярдів років. Під час цієї ери людство повністю відповість на питання: навіщо? і визнає за благо включити в дію другий закон термодинаміки в атомі, тобто з корпускулярної речовини перетвориться на променеве. Що таке променева ера космосу ми нічого не знаємо і ніщо припускати не можемо.

Допускаю, що через багато мільярдів років променева ера космосу знову перетвориться на корпускулярну, але більш високого рівня, щоб все почати спочатку: виникнуть сонця, туманності, сузір'я, планети, але за досконалішим законом, і знову в космос прийде нова, досконаліша людина. щоб перейти через усі високі ери і через довгі мільярди років згаснути знову, перетворившись на променевий стан, але теж більш високого рівня.

Пройдуть мільярди років, і знову з променів виникне матерія вищого класу і з'явиться, нарешті, найновіша людина, яка буде розумом настільки вище нас, наскільки ми вищі за одноклітинний організм. Він вже не запитуватиме: чому, навіщо? Він це знатиме і, виходячи зі свого знання, будуватиме собі світ за тим зразком, який визнає досконалішим. Така буде зміна великих космічних ер і велике

зростання розуму! І так триватиме до тих пір, поки цей розум не дізнається всього, тобто багато мільярдів мільйонів років, багато космічних народжень і смерті.

І ось, коли розум (чи матерія) дізнається все, саме існування окремих індивідів і матеріального або корпускулярного світу він визнає непотрібним і перейде в променевиий стан високого порядку, який все знатиме і нічого не бажати, тобто в той стан свідомості, яку розум людини вважає прерогативою богів. Космос перетвориться на велику досконалість” [52].

Тож, постінтелектуальна доба, тобто, космічна фаза життя планетарної спільноти, сьогодні не проглядається навіть у думках самих сміливих оракулів, професійним заняттям яких є подання ідей майбутнього розвитку людини. Ми тут не беремо до уваги прогнози майбутнього стану людини, що закладені у тексти Біблії. Це означає, що наші знання обмежені. Нам не вистачає категоріального апарату навіть для висловлення своїх інтуїтивних передчуттів відносно майбутньої організації нашого життєустрою.

Планетарна людина попадає у такому випадку під дію ноокосмогенезу тому її життєдіяльність набуває неземної форми. К. Е. Ціолковський у вище цитованій праці так подає цей момент: “Воля людини і всяких інших істот – вищих і нижчих – є тільки прояв волі Всесвітом. Голос людини, його думки, відкриття, поняття, істини і помилки є тільки голос Всесвіту. Все від неї. Але перш ніж дати істину, вона коливається в нас між правди і помилки. Приходить, проте, час, коли істина встановлюється, як вона, напевно, встановилася у світах, що досить жили, т. е. майже в усьому Всесвіті.

Наша умовна воля створена Всесвітом. Істинна ж абсолютна воля і влада належать космосу і тільки йому одному. Він єдиний наш владика. Але ми повинні жити так, як ніби теж маємо волю і самостійність, хоча і те і інше не наше. Інакше вийде лінь, фанатизм, безсилля і нікчемність. Але ми повинні пам’ятати, що, окрім нашої умовної волі, є вища влада Всесвіту. Через те наша воля, прагнення, бажання, як би вони прекрасні не були на наш погляд, частенько не здійснюються. Вони натикаються на перешкоди, які ми не в силах здолати. Це перепони з боку космосу. У такому разі не треба сумувати, а слід утішати себе тим, що не настало ще час для

виконання наших бажань, що потрібно ще боротися, що самі наші бажання можуть бути помилкові з вищої точки зору і що потрібно ще їх перевірити.

Влада Всесвіту проявляється найяскравіше організацією живих розумних істот. Але і вона обмежена, як би не була висока і могутня. На Землі маємо владу людини. Але як вона ще слабка! Космос раз у раз ставить йому перешкоди. Це і зрозуміло, тому що відбувається по її недосконалої, по її дитячому стану. Мати не дає немовляті потонути, впасти з даху, горіти, загинути. Але вона дозволяє йому злегка забитися або обпектися, щоб він вивчився спритності, придбав знання і обережність, необхідні для існування. Так поступає і космос з людством. Воля останнього не виконується і обмежується, поки воно ще не виросло і не досягло вищого розуму.

На інших дозрілих планетах більше свободи, більше волі. Там космос проявляє себе яскравіше. Мільйони мільярдів (10^{15}) планет досягли повного розвитку і користуються свободою. Їх воля майже узгоджується з абсолютною волею Всесвіту. Їх технічна могутність у зв'язку з їх громадською організацією зробила їх владиками світу. Через них космос і проявляє свою владу" [92, с. 15-16].

Свідчити про космічний вплив на інтелектуальну діяльність може відкритий А. Чижевським зв'язок між сонячною активністю і проявами нервово-психічних захворювань. Інтелектуальна активність мозку людини схильна до впливу однієї з основних космо-геофізичних констант, якою є обертання Землі навколо своєї осі, формуючих цілодобові (циркадні) ритми. З біоритмології може витікати, що підвищена інтелектуальна активність у світле від освітлення Сонцем Землі час доби запускає множинні 24-годинний біологічний годинник в людському організмі. Пусковим механізмом для інтелектуальної активності, запуску інформаційного інстинкту і інтелектуальної рефлексії, зміни ритмів мозку, очевидно служить збільшення кількості основної інформації - зорової.

Між тим, зміна дня і ночі вмикає-вимикає і основну інформаційно-інтелектуальну активність в умовних західному і східному півкулях глобального інтелекту Землі. Таким чином, інтелект людства як би увесь час не спить, оскільки одна з півкуль (освітлена) активно працює. Ритмічна зміна активності

інтелектуальних систем, пов'язане зі світлом, може бути позначений як інтелектуальний фотоперіодизм. Це важливий момент для визначення видів регуляції взаємодії учасників соціальної взаємодії між собою на різних організаційних рівнях структури Всесвіту.

Тож, тепер ми можемо на основі вищепоказаних ланцюгів перетворень звернутись до пояснення співвідношення стихійності і планомірності в еволюційному процесі планетарного соціального світу і прокоментувати цей когнітивний вузол більш детально.

16.3. Співвідношення планомірності і стихійності, ентропії і негентропії у еволюції планетарного світу

Для завершення даного дослідження нам треба розглянути третю провідну тенденцію глобалізації сучасного соціального світу, що полягає у кібернетичному контексті визначення долі планетарної світсистеми. Саме вона, третя тенденція, що веде до організаційної єдності планетарного світу, повинна нам пояснити у якій формі на кожному з вищеперелічених етапах еволюції планетарного світу відбувалось у минулому, протікає сьогодні і буде скеровуватися у майбутньому організаційне буття планетарної спільноти.

Наша робоча гіпотеза полягає у тому, що характер взаємодії протилежностей у структурі планетарної спільноти визначає, як відомо, існування трьох головних буттєвих форм – хаосу (ентропії), порядку і гармонії. На різних етапах еволюції відбувається комбінація цих трьох складових у організаційному бутті планетарної спільноти.

Оскільки в бутті завжди присутня можливість небуття і будь-яка конкретна структура рано або пізно розпадається, можна стверджувати, що порядок породжує хаос, подібно до того, як життя завжди породжує смерть. Хаос – це відсутність структурності, розсіяність, безмірність. У міфології хаосом здавна прийнято називати щось нерозрізнене в собі, внутрішньо недиференційоване, неструктуроване першопочаток буття, що виступає як аморфна, хитка

стихія. Хаос або передує порядку, або виникає в результаті руйнування існуючого порядку. У зіткненнях своїх стихій він несе величезну потенційну енергію, здатну за певних умов втілитися, оформитися в конкретні структури. Без хаосу не можливо змінити структуру і перейти до вищого порядку. У цьому полягає неодмінна вимога мати певний рівень ентропії для еволюції соціальних систем. В повністю раціональному алгоритмі розвитку принципово неможлива поява інновацій, що піднімають планетарну спільноту на новий щабель еволюційного розвитку.

Порядок являє собою спосіб і форму існування організованих структур, внутрішньо врівноважених цілісностей. З них складається онтологічна надсистема, що перебуває в динамічному стані рівноваги. Вона здатна протягом періоду, достатнього для виявлення і реалізації її можливостей, ефективно функціонувати, зберігати себе в стані життєздатності, репродукувати необхідні для себе форми, генерувати нові, гасити і блокувати виникаючі деструктивні імпульси і тенденції, не дозволяючи їм руйнувати надсистему як цілісність.

Будучи станом, у якому перебуває система, порядок передбачає безкінечну кількість своїх ступенів. Кожний цей стан, кожний ступінь упорядкованості знаходиться на певному віддаленні від протилежних полюсів хаосу і гармонії. Цей стан притаманний техногенній і інформаційній цивілізаціям, якщо не брати безкінечні війни за встановлення “свого” порядку.

Гармонія – це стан цілого, коли усі його елементи приходять у таке співвідношення один з одним, при якому система досягає високого ступеня досконалості, функціональної ефективності і продуктивності. В умовах гармонії всі частини системи існують максимально повноцінно, коли кожний елемент чим більше віддає, тим більше одержує. Гармонія – це не зовнішнє поєднання протилежностей, а їхнє злиття в конкретну, органічну тотожність, коли усуваються різкі відмінності і контрасти між ними, налагоджується повна узгодженість взаємодій [104]. Про такий вид регуляції ми можемо говорити. На наш погляд, не раніше стадії інтелектуальної цивілізації.

Цікаву методологічну призму для дослідження і систематизації рівнів, механізмів і інструментів реалізації влади громадянського суспільства подає Н. В. Крохмаль [42, с. 142], яка запропонувала

оригінальну класифікацію рівнів системи саморегуляції, об'єктів і суб'єктів управлінського впливу, засобів і механізмів регуляції, нарешті історичних форм самоупорядкування планетарного життя.

Вона чітко виділяє у структурі соціальних відносин стихійну самореалізацію влади, що пов'язана з підсвідомим, а планомірну – зі свідомим рівнями, але тут пропонується ще один рівень – надсвідомий. У монографічній праці “Історичні форми саморегуляції соціального процесу” вона виділяє три рівні на яких потенційно можлива реалізація влади у системі саморегуляції соціального організму країни: архетипічний, нормативний і семантичний. На нашу думку останній краще визначати як інформаційно-знаковий рівень. Для нас це гарна ілюстрація змісту загального простору у якому функціонує інститут влади взагалі і різновиди форм існування влади громадянського суспільства конкретно.

Таблиця 16.3.1

Загальна характеристика рівнів системи саморегуляції соціального організму країни (за Н. В. Крохмаль) [42]

№ п/п	Рівень системи само-регуляції	Об'єкт Рівня	Суб'єкт Рівня	Засоби регуляції	Механізм регуляції	Історичні форми системи саморегуляції соціального процесу
1.	Мікро Рівень Архетипний	Суспільство, що формується, (протогромадянське суспільство Сикретичне, латентне)	Інститут старійшин, вождів, шаманів	“Першонорми”, табу, таліон, звичаї, традиції, ритуали, архетипи (здоровий глузд)	Уподібнювання (імітація), наслідування	Сім'я, рід, фратрія, плем'я, союз племен, община
2.	Макро Рівень Нормативний	Громадянське суспільство	Держава	Закони (науковий смисл)	Законослухняність	Держава, Корпоративні та конфесійні Історичні форми
3.	Мега Рівень Семантичний	Громадянське суспільство, що трансформується	Світові уряди	Семантичні мови (знакові системи)	Смислотворчість, смисловиробництво	Між-континентальні, континентальні, “світ-системи”, макрорегіони, “сірі зони”

Якщо подивитись на подану тут класифікацію історичних форм саморегуляції соціального життя планетарної людини, то можна побачити, що недержавна влада користується переважно архетипічним та моральним інструментарієм. У той час, як державна влада, навпаки, використовує другу частину запропонованих тут систем, а саме: правову регуляцію автором якої є держава та інформаційно-знакові системи, які ми пов'язуємо з міждержавними і наддержавними утвореннями.

Таким чином, система саморегуляції формує у процесі свого розвитку три рівні – архетипічний, нормативний, інформаційно-знаковий (семантичний), критерієм поділу яких є форма закріплення та передачі смислу в нормах: неформальні смисли, збагатившись формальним змістом (легітимним) у повній відповідності із законом заперечення заперечення знову перетворюються на неформальні смисли, що проявляються в загальнолюдських нормах, релігійних принципах. Для цих типів характерно складання історичних форм на основі певних норм, що зникають з переходом до нового типу системи саморегуляції або поступово трансформуються, змінюючи свою форму але залишаючи свій зміст.

Зазначимо, що планетарна спільнота на стадії вітальної залежності потрапила під природну регуляцію, що тісно пов'язана з алгоритмами організаційного упорядкування біоту живого, а соціальне управління стало доступним коли планетарна спільнота почала: а) взаємодіяти на основі використання інформації, передусім, архетипів, знань і мови; б) стала димерною, тобто розділилась на суб'єкт і об'єкт управління. Але, як свідчить наше дослідження, на стадії соціальної залежності вона знову повернеться до саморегуляційного алгоритму на вищому, космічному рівні з опорою на смисли.

Коло замкнеться коли суб'єкт управління стане рівним з об'єктом управління і вони стануть взаємодіяти на основі “суб'єкт-суб'єктних” відносин. Це повернення до саморегуляції може бути розкрито тільки через аналіз процесу взаємодії в його загальній формі.

При цьому звернемо увагу, що планетарний світ – це продукт соціальної взаємодії людей, а управління – це організаційна взаємодія

між людьми, що реалізують різні функції. “Взаємодія, – писав Ф. Енгельс, – виключає всяке абсолютно первинне і абсолютно вторинне; але в той же час воно є такий двосторонній процес, який за своєю природою може розглядатися з двох різних точок зору; щоб його зрозуміти як ціле, його навіть необхідно досліджувати окремо спершу з однією, потім з іншої точки зору, перш, ніж можна буде підсумувати сукупний результат” [99, с. 483].

Аналіз виникнення і трансформаційних змін загальної системи регуляції життєдіяльності планетарної спільноти у ході еволюції у алгоритмі: працевілізація – аграрна – техногенна – інформаційна – інтелектуальна – космічна цивілізації є окремою проблемою яка ще чекає своїх дослідників. Саме на це звертає нашу увагу про це пише О. Гольцова у праці “Соціальна регуляція: просторово-часовий вимір”. Вона зазначає, що: “при розгляді питань соціальної регуляції неможливо повністю відокремити їх аналіз в часі і просторі” [27, с. 37-40]. Ці дві взаємодоповнюючі категорії, як і в природознавчій галузі, знаходяться в тісному взаємозв’язку, а їх відокремлення лише відображає здатність людського розуму до аналізу. Так, будь-яке соціальне явище еволюція планетарного соціального світу проходить в своєму розвитку різні стадії, змінюючись в часі. З другого боку, це явище конкретним чином проявляється в просторово обмеженому колі людського життєстрою.

Для того щоб змодельовати зародження соціальної регуляції планетарної спільноти треба звернутись до саморегуляції біоту живого взагалі, оскільки працевілізація виходить природним шляхом саме з його лону. Вона своїми коренями губиться у темряві регуляції взагалі біоту живого.

Якщо вважати, що не було ніяких втручань інопланетного розуму у планетарне життя, то система організаційного впливу на поведінку людини генетично вийшла з біоту живого і далі ми можемо на матеріалах дослідження історії менеджменту відтворити до початку XXI століття як це відбувалось на практиці. Ми тут не претендуємо на вирішення позначеної проблеми а подаємо лише наш підхід до її вирішення. Для з’ясування цього моменту звернемось до відповідних джерел у яких подано матеріал, що має пролити світло на це питання [39].

З'ясовується, що відтворення на усіх рівнях руху матерії вимагає, як відомо, витрати відповідних речово-енергетичних ресурсів. Коли воно відбувається в ході дії одного матеріального об'єкту на інший, то здійснюється за рахунок витрати ресурсів раніше усього впливаючого об'єкту. Тут мається на увазі тиск первісної природи на первісну людину.

Сукупні затрати першої природи на первісну людину в загальному випадку йдуть на троякого роду зміни в другому об'єкті: 1) зміна його субстратного (речового) складу; 2) зміни складу і інтенсивності його процесів (енергетичного стану); 3) зміни впорядкованості його процесів і елементів (стану його структур). Витрати і на речово-енергетичні (субстратно-процесні), і на структурні зміни відбиваючого об'єкту відбуваються у будь-якому процесі дії. Проте пропорції цих витрат – співвідношення їх величин – у різних природно-кліматичних умовах можуть бути істотно різними. Тому осередки проживання первісних людей мають прив'язку до окремих регіонів планети, насамперед це Єгипет, Греція, Італія, Індія, Китай та ін.

На ранніх етапах еволюції матерії найбільш типовими були, мабуть, такі різновиди дій, в ході яких доля витрат ресурсів впливаючого об'єкту на речово-енергетичні перетворення є переважаючою, а доля витрат тих же ресурсів на структурні перетворення – нехтує малою або несуттєвою величиною. Усі різновиди дій, при яких виконується це співвідношення, можуть бути охарактеризовані як речово-енергетичні (точніше – субстратно-процесні, тобто, субстанціональні). А якщо до цього виду дій відносяться обидва процеси взаємодії (і дія, і протидія), то в якості речово-енергетичного виступає і взаємодія в цілому. Саме через неврегульовані масові взаємодії такого виду здійснювалася та нижча форма стихійної саморегуляції, яка привела до утворення простого механізму першої форми спрямованої регуляції, – регулювання (у тому числі – механізму стабілізуючого, гомеостатичного взаєморегулювання).

З розвитком матерії, утворенням матеріальних тіл з усе більш складною структурою, вищезазначене співвідношення крок за кроком змінюється. Доля ресурсів, що витрачається на структурні зміни,

поступово зростає, а на речово-енергетичні – відповідно знижується. На певному етапі еволюції матерії з'являються такі дії, в ході яких обидва види витрат їх ресурсів стають величинами одного порядку. Зрозуміло, що такого роду дії не можуть бути охарактеризовані однозначно як субстанціональні (речово-енергетичні), оскільки вони приблизно в такому ж ступені і структурному. Таким чином, формується простий механізм димерної форми саморегуляції – субстанціонально-структурного регулювання, що забезпечує стабільне повторення певної послідовності актів процесу самовідтворення.

При субстанціонально-структурному регулюванні основна частина ресурсів, що витрачаються регулюючою підсистемою, витрачається на активацію елементів в регульованій підсистемі, а їх впорядкування здійснюється в основному за рахунок їх власних взаємних дій, і тому – по їх власних структурних закономірностях. Поки регулювання здійснюється значною мірою такими “силовими” методами, воно забезпечує відтворення регулюючої підсистеми (при постійному припливі початкових матеріалів) лише постільки, постільки взаємодія – структурне взаєморегулювання – між активізованими елементами регульованої підсистеми дає лише один варіант їх стійкого з'єднання – копію регулюючої підсистеми. Відповідно, субстанціонально-структурне регулювання забезпечує високу стабільність, практичну незмінність структури процесів самовідтворення матеріальних систем, тобто, є консервативним.

В той же час стихійний розвиток і самих відтворювальних процесів, і механізмів їх саморегулювання можливо лише у тому випадку, якщо в цих процесах створюються нові форми, що “відхиляються”, матеріальних структур, які безперервно перевіряються на “виживання” механізмом природного відбору. А основним джерелом нових форм в стихійних процесах самовідтворення матеріальних систем є, як обґрунтовано відзначає М. Эйген, “помилки копіювання” (мутації) [98, с. 32]. У соціальних системах – це організаційні хвороби [47, с. 42-52].

Якісний стрибок у регуляції відбувається у момент переходу деяких структурних впливів у інформаційні, що обумовлюють започаткування і становлення процесів управління. Проте, поки

зворотні зв'язки здійснюються через дію на регулюючу підсистему тільки кінцевих продуктів (результатів) функціонування регульованої підсистеми, про існування управління говорити ще рано. Адже за наявності тільки таких – кінцевих, “фінальних” – зворотних зв'язків регулююча підсистема забезпечує лише збереження, безваріантне повторення тієї структури, процесів відтворення цієї саморегулятивної системи, яка сформувалася в ході її попередньої еволюції, що направляється природним відбором. Саме так ми вважаємо відбувалось на ранніх етапах становлення працевілізації. Її саморух направлявся природним відбором і її структура мала обмежені можливості для розвитку.

Будь-яка зміна структури функціонування такої системи – відповідно до умов її існування, що змінюються, – вимагає перебудови і її субстратної структури, і тому – втручання “зовні” (природного або штучного) до тих пір, поки спрямована регуляція усередині саморегулятивної системи забезпечує лише збереження її безваріантного функціонування, а всяка його зміна здійснюється тільки субстанціональними діями зовнішнього середовища, доти ми маємо справу з першою, нижчою формою спрямованої регуляції – регулюванням, а відповідна саморегулятивна система виступає лише як саме регульована.

Перший період в історії функціональних (цілісних) саморегулятивних систем – це, – з позицій нашого підходу, – період формування механізмів саморегуляції внутрісистемних процесів відтворення, механізмів, які складаються уперше на рівні природних функціональних мікросистем (зрештою – біологічних організмів). Тут ми не розглядаємо технічні [43; 44; 45, с. 168-210] системи, які можуть бути функціональними, не будучи саморегулятивними.

Основні підсумки цього періоду в обраному нами аспекті аналізу такі:

Становлення першого виду функціональних інформаційних, сигнальних взаємодій, а саме субстратно-сигнальних, в яких сигналом є субстрат (предмет, речовина) певної структури і певної природи (наприклад, ДНК і РНК у живій клітині).

Поява генетичних, історично перших засобів відображення, зберігання і відтворення інформації про позитивні, творчі результати

стихійно-перетворювальної активності матерії; досягнення найвищої – і доки не перевершеною – точність відтворення інформації.

Формування – на основі вищеназваного – перших механізмів управління внутрішніми процесами у функціональних системах 1-го порядку (тобто, у тих, елементи яких самі не є функціональними системами).

В той же час можливості подальшого розвитку механізмів управління – на основі лише субстратно-сигнальних інформаційних взаємодій – були у край обмеженими. Швидкість передачі інформації в таких процесах лімітується швидкістю переміщення (транспортування) відповідного субстрату.

Зупинимося ще на одному загальному співвідношенні, облік якого потрібний для розуміння діалектики становлення усе більш складних систем регуляції : співвідношенні між процесами регуляції і організації. Регуляція як впорядкування процесів означає формування певних стосунків між цими процесами.

Але утворення певних стосунків між якими-небудь об'єктами або впорядкування цих стосунків якраз і є процесом організації. Тобто, той же самий процес, який по відношенню до упорядковуваних процесів виступає регулятивним, відносно стосунків між цими процесами з'являється організаційним. Тому можна сказати, що регуляція – це процес організації процесів.

Але цим взаємозв'язок регуляції і організації не обмежується. Одним з можливих (і що реально здійснюються) варіантів регуляції є локалізація упорядковуваних процесів один відносно одного в просторі і їх циклізація в часі. В цьому випадку регуляція виявляється процесом формування стосунків не лише між процесами, але і між тими предметами, зміни яких ці процеси складають. Тим самим, коли упорядковувані об'єкти знаходяться в стані руху, його регуляція є в той же час процес організації відповідних предметів.

Таким чином, процес організації активних об'єктів є процес регуляції їх активності, і регуляція, таким чином, є невід'ємною стороною процесу організації. Впорядкування предметів, їх властивостей і стосунків без впорядкування відповідних процесів неможливо. В той же час організація не зводиться до регуляції. Вони збігаються тільки тоді, коли об'єкти організації вже знаходяться в

активному стані. А взагалі процес організації – це не лише регуляція процесів, які вже відбуваються, але і збудження деяких нових, таких, що раніше не відбувалися. Говорячи коротко, процес організації – це єдність процесів активації і регуляції.

При вивченні розвитку регулятивних форм особливої уваги заслуговують ситуації, коли організація процесів доходить до формування відносно стійких структур(стосунків між стосунками) цих процесів, їх періодичного повторення у просторі та часі. Виступаючи на певному рівні аналізу як процес організації – активації елементів цього рівня, регуляції їх активності, той самий процес на рівні великомасштабного аналізу(що відноситься до даного як макрорівень до мікрорівня) виступає вже процесом утворення предмета (елементу цього макрорівня).

На деякому ж проміжному рівні, де одночасно помітні ще елементи мікрорівня і вже уловлюються контури їх сукупності як елементу макрорівня, той же самий процес організації виступає як процес утворення системи елементів мікрорівня, у тому числі відносно зв'язних організованих груп цих елементів – їх “організацій” (для соціальної форми руху – організацій в соціологічному сенсі).

Таким чином, будь-який процес, який при погляді “зовні” з'являється перед дослідником як процес формування, утворення матеріального предмета, тобто і будь-який процес виробництва, творення, при погляді “зсередини” розкривається як процес організації – активації і регуляції рухів елементів цього предмета.

Нагадаємо, що на першому етапі становлення суспільства носієм і виконавцем імпульсів саморегуляційних був індивід, найбільш розвинений представник першої природи ще не пов'язаний з іншими соціальною взаємодією і не мав організаційних відношень. Це був броунівський рух у соціальному просторі планети.

Усередині його біологічної структури, де відстань від передавачів інформації (ДНК хромосом) до її приймачів (рибосом) порівнянна по порядку величини з розміром її носія (нитки матричної РНК), субстратне кодування інформації виявилось дуже ефективним. Але значне зростання систем, оснащених лише субстратно-сигнальними інформаційними засобами, так би мовити, лише “паперовою” інформатикою виявився вже неможливим.

Цей інформаційний бар'єр розвитку функціональних систем до сімейства яких ми відносимо усі без виключення соціальні системи, був здоланий з появою якісно нового, – другого виду сигнальних взаємодій – процесно-сигнальних, в яких сигналом є процес певної структури і певної природи (наприклад, коливання електричного потенціалу нервового волокна, електромагнітного поля або повітряного середовища, що поширюються) [58, с. 7-9].

Із становленням і розвитком цього виду інформаційних процесів пов'язана, на наш погляд, специфіка наступного, другого великого періоду в історії механізмів саморегуляції функціональних систем, точніше – тій висхідній лінії цієї історії, на якій зрештою склалися не лише необхідні, але і достатні біологічні передумови антропосоціогенезу. Тож, планетарне людство вступило в еон цивілізаційного розвитку і саморегулятивних систем, що сприяло у подальшому появі у подальшому феномену соціального управління.

Управління ж у саморегулятивній системі означає таку, більш високу форму спрямованої регуляції, в якій здійснюються, – при збереженні субстратної структури цієї системи – адаптивні зміни в структурі процесів її відтворення, функціонування. Якщо регулювання виступає як спрямована регуляція 1-го порядку, як первинне спрямоване впорядкування яких-небудь процесів (наприклад, відтворювальних), то управління – це вже їх вторинне, опосередковано спрямоване впорядкування (регуляція 2-го порядку). А безпосередньо воно є спрямованою регуляцією процесів регулювання, тобто, умовно кажучи, – “регулювання регулювання” умовність цього виразу пов'язана передусім з тим, що регулювання здійснюється тільки через субстанціональні (речово-енергетичні) дії, а управління – безпосередньо – через дії інформаційні і лише опосередковано – і через дії субстанціональні, що регулюють.

Тому безповоротний перехід від регулювання до управління, у тому числі й соціального, здійснюється (завершується) принаймні за наявності двох обставин. По-перше, коли в інформаційній структурі регулюючої підсистеми представлені декілька – хоч би два – різних варіанту виконання одного з приватних процесів сукупного процесу відтворення цієї системи. І, по-друге, коли між тією, що регулює і регульованою підсистемами існує особлива форма зворотного

зв'язку: що дозволяє першій з них “оцінити” (прозондувати) стан другою і залежно від результату цього “оцінювання” (зворотної дії регульованих елементів, викликаній зондуючою дією тих, що регулюють) заблокувати усі варіанти виконання певного процесу, окрім одного, який при цьому стані регульованої підсистеми ефективніше використовує наявні в ній ресурси.

Зрозуміло, що такий зворотний зв'язок не може бути фінальним (кінцевий), а має бути проміжною – здійснюваною взаємодією регулюючої підсистеми з деяким проміжним продуктом регульованого процесу, і тим самим, – що упереджає (що “випереджає”) формування його кінцевого продукту. Ефективним управління стає лише на стадії визрівання і опанування суб'єктом управління позитивного і негативного зворотного зв'язку. Але це окрема проблема для опанування якої ми радимо звернутися до ґрунтовних праць з цієї проблематики, що подані у літературі з кібернетики [18; 19; 37; 38; 54; 60; 61; 88], теорії управління або філософії [1, с. 105-113; 2; 6; 12; 66].

Тож, щоб бути такою, що управляє, визначальна підсистема саморегулятивної системи має бути здатною хоч би до одного виду упереджаючої зондуючої дії на визначувану підсистему і мати “орган”, що реагує на зворотну упереджаючу дію, – залежно від його параметрів – хоч би двома різними варіантами інформаційних регулятивних дій (за принципом “якщо, то”). Механізм спрямованої регуляції, що має ці властивості, вже є елементарним механізмом управління. Всякий же складніший механізм управління включає елементарні в якості найпростіших неподільних далі одиниць – елементарних осередків підсистеми, що управляє. Саме на таких засадах народжувалась протодержава.

Тож, сталість соціальної регуляції з'являється на етапі накопичення емпіричного знання, тобто за часи аграрної цивілізації. Це обумовлено тим, що накопичення емпіричного знання обумовлювало накопичення різного досвіду вирішення конкретних організаційних колізій. Система елементарного управління, таким чином, створювала власну емпіричну базу моделей для наступного порівняння їх ефективності і вибору оптимального варіанта організаційної поведінки у нових умовах. Емпіричне знання

утримувало й зразки відносин і норм поведінки людини у різних життєвих ситуаціях.

Пересічна людина, як особистість, формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена. Її поведінка в суспільстві починає визначатися сукупністю соціальних норм. Соціальні норми обумовлені суспільним буттям та історичним розвитком суспільства (протодержави, рабовласницької держави), визначаючи цілі, межі, умови та форми поведінки людей у значимих для життєдіяльності суспільства або соціальних груп сферах, а також у конкретних ситуаціях, коли приймається усвідомлене рішення діяти так чи інакше.

Соціальну норму визначають як “правило, вимогу суспільства до особистості, у яких визначений більш-менш точно обсяг, характер, а також межі можливого і припустимого в її поведінці” (Є. Пеньков). Ці правила і вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах (законах, статутах, документах і т. ін.), відображені в політичній і художній літературі. Однак закріпленням у письмових джерелах існування соціальної норми не вичерпується. Більшість норм об’єктивуються, виражаються зовні і доводяться до спільноти людей через погляди і переконання, зразки поведінки, що повторюються з покоління в покоління (мораль, звичаї, традиції) та відтворюються досить регулярно й у масовому масштабі.

Соціальні норми-продукт пізнання і переробки у свідомості людей інформації про минуле і теперішнє, про найбільш раціональні форми поведінки і діяльності, що виправдали себе на практиці і ведуть найкоротшим шляхом до корисного результату. “Виступаючи як потужні засоби соціальної регуляції поведінки, соціальні норми є “мостом”, що пов’язує воєдино всі прояви особистості людини, її поведінки з найважливішими інститутами сучасного суспільства, його структурою, його вимогами” (М. Бобнева).

Соціальне регулювання як явище соціальної дійсності в різні часи вивчали: С. Алексєєв, В. Бабкін, В. Бех, Б. Венгерів, О. Гольцова, О. Зайчук, О. Копиленко, Н. Крохмаль, Н. Оніщенко, Л. Спірідонов, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко та ін.

Наприклад, О. Гольцова зазначає, що соціальна регуляція, змінюючись і розвиваючись, проявляється в обмеженій області

простору в рамках певних правових систем, що об'єднуються у відповідні правові сім'ї [27, с. 38]. Тож, на її думку “соціальне регулювання – це здійснюваний за допомогою системи спеціальних заходів вплив суспільства на поведінку суб'єктів з метою упорядкування відносин та забезпечення соціального компромісу” [83, с. 265].

Визначення соціальної регуляції, або інакше кажучи, соціального регулювання, що надають інші автори, збігаються в основних позиціях. Наприклад, М. Матузов, говорячи про поняття соціального регулювання, зазначає, що цивілізація виробила багато різноманітних норм і правил, якими люди керуються у своїй повсякденній діяльності та житті. Серед них автор виокремлює моральні, правові, політичні, естетичні, етичні, корпоративні, релігійні звичаї, традиції, звички, ділові відносини, обряди, ритуали, вимоги етикету, коректності, приналежності та ін. [57, с. 285]. Норми, які регулюють соціальні відносини, на думку Н. Матузова, це визначені стандарти, зразки, еталони, моделі поведінки учасників соціального спілкування. Без них неможливе будь-яке людське спілкування, тим більше функціонування таких складних утворень, як держава та суспільство.

Особливе значення для управління і саморегуляції планетарного життя людини мають архетипи, ментальність, мова, світогляд, ідеологія, мораль, право, наука, культура, освіта, знаряддя праці та ін.

Поява знарядь праці призвела до визволення гоменід від підкорення природному відбору – головному механізму біологічної еволюції. Цей перехід закріпився низкою чинників. Наприклад, роздвоєнням єдиного предметно – опосередкованого процесу взаємодій на процеси якісно протилежні – творчі, опосередковані знаряддями, і руйнівні, що опосередковуються зброєю. Роздвоєння, яке, як показує історія подальшого становлення і подальшого розвитку суспільства, мало далекосяжні наслідки. Але напередодні цього роздвоєння руйнівні процеси були витіснені з внутрішнього життя співтовариств, винесені в сферу зовнішніх взаємодій цих функціональних систем – як у формі полювання і боротьби з хижаками, так і у формі озброєних зіткнень з іншими (“чужими”) співтовариствами.

І хоча потреби ведення ефективної оборони і полювання не могли не накладати свій відбиток на організацію первісного стада і форми його саморегуляції, внутрішня логіка, внутрішні закономірності їх розвитку визначалися вже розвитком процесів предметно-творчої діяльності – процесів праці.

Це обумовлено тим, що саме в цих процесах створюються якісно нові небіологічні (предметні) субелементи функціональних систем третього порядку – засоби діяльності, які складають об'єктивну речову основу появи нових видів діяльності, а тим самим і диференціація її функцій усередині співтовариств – ускладнення процесної структури функціональної системи. Останнє ж детермінує розвиток і форм її саморегуляції, обумовлює необхідність відповідного розвитку процесів регуляції. Тому з появою знарядь праці починається якісно новий – другий і центральний – етап періоду переходу від біологічних функціональних систем (3-го порядку) до систем власне соціальним – до співтовариств живих істот, стосунки яких розвиваються вже і без їх біологічної еволюції.

В той же час, другий етап переходу від біологічної форми руху до соціальної відрізнявся тим, що в нім вирішальне значення отримує ще один небіологічний – притому вже творчий – процес праці: великі шанси на виживання отримували тепер співтовариства, які оказувались більше здатними до ефективної трудової діяльності. Абсолютно небіологічна якість – здатність до праці – стала тією селективною ознакою, по якій біологічна еволюція “вимушена” була вести відбір функціональних систем третього порядку. Ті співтовариства, які найефективніше, з найменшою витратою своїх сил добували кошти для життя, за інших рівних умов, успішніше, ніж інші, відтворювалися і розмножувалися.

Здатність же співтовариства до праці, ефективність його сукупної відтворювальної діяльності визначаються зовсім не тільки індивідуальними вміннями у виготовленні знарядь праці і їх вживанні. Як відомо, одним з основних джерел підвищення ефективності спільної праці є розвиток його диференціації і кооперації. Остання ж може розвиватися двояким шляхом: стихійним шляхом проб і помилок, коли неефективні її форми (чи їх носії) вимирають, і шляхом спрямованої регуляції, що упереджає

координації трудових дій окремих індивідів, що вимагає особливих засобів і їх взаємодій – інформаційних.

Проте для становлення власне соціальних форм регуляції найважливіше значення мала та стадія розвитку спілкування, коли з'явилися гомініди неоантропи, здатні до членороздільної мови. Адже це – вже здатність створювати не лише ізольовані знаки, але і їх з'єднання (синтагми), утворювати на цій основі мовні знакові системи, тобто такі знаряддя інформаційної взаємодії, які будуються з обмеженого числа видів дискретних елементів (що сполучаються певними зв'язками у будь-яких кількостях) і можуть, таким чином, ускладнюватися потенційно необмежено.

Відмітимо, що віднесення мовних знаків до розряду знарядь – не випадково. Передусім, “основою аналогії між знаком і знаряддям, – як відзначав ще Л. С. Виготський, – є функція, що опосередковує, належить одному й іншому” [23, с. 123]. І ті, і інші служать для людини засобом діяльності, “механізмом”, провідником його дій на певні системи навколишнього світу. “Якщо в процесі праці, – писав Б. Г. Ананьєв, – механізмом взаємодії між людиною і об'єктом праці є знаряддя праці, то в процесі спілкування таким механізмом взаємодії між людьми є знак, вірніше, знакова система” [5, с. 319].

Притому мовний знак не лише засіб діяльності. Подібно до знаряддя праці, він – і її продукт. І в цьому сенсі – як створені не природою, а людьми – і знаки, і знаряддя явища суто соціальні. У них фіксується досвід поколінь, і, щоб використати його у своїй діяльності, кожна людина навчається володінню не лише знаряддями, але і відповідними знаковими системами.

Після довготривалого часу формування ціннісно-сислової матриці ноосфери, що накопичила і ввела у постійну дію, стала медіатором соціальної взаємодії, акцент змістився у бік нормативних систем, а саме – права і моралі.

Тож, право, безсумнівно, у цьому переліку сьогодні має особливу вагу. С. Алексєєв по відношенню до соціальної регуляції зазначає, що в суспільстві діють дві закономірні, але протилежні тенденції – прагнення до порядку та прагнення до безладдя. Саме з поняття порядку впливає як спосіб його досягнення поняття соціального регулювання. Порядок у суспільстві – необхідна умова

його нормальної життєдіяльності. Він (порядок) відображає досягнутий рівень організації громадського життя, стабільність, злагодженість суспільних відносин. Від рівня суспільного порядку залежить стан суспільної й особистої безпеки. Але суспільний порядок не виникає сам собою, він є закономірним наслідком регулювання суспільних відносин.

Регулювати (у соціальному житті) – значить направляти поведінку людей та їх соціальних спільнот, діяльність органів і організацій, вводити їх у певні рамки, цілеспрямовано їх упорядковувати [4]. Соціальне регулювання – це система засобів, спрямованих на впорядкування поведінки людей, їхніх соціальних спільностей з метою узгодження і стабілізації суспільних відносин.

В історичному аспекті, соціальне по суті, юридичне правило існувало вже на стадії зародження суспільств і завжди змінювалося і продовжує змінюватися в міру еволюції суспільств, з яких воно виникає і якими керує. Аналізуючи загальні положення, Ж.-Л. Бержель відзначає, що час, як частина вічності, одне з чотирьох вимірів, в якості репрезентативної одиниці зміни всесвіту представляє для юриста фундаментальну цінність. Він виділяє наступні складові питання: еволюція права у часі і застосування закону у часі.

З одного боку, право безперестану трансформується, підлаштовуючись до ритму історії, завдяки цьому право передає особливості свого часу й несе на собі стигмати тієї епохи, коли воно сформувалося. Тому перманентна мутабельність права, відносність у часі – одна з його основних характерних рис. З другого боку, у зв'язку з еволюцією права, що припускає модифікацію або зникнення окремих норм і втручання нових правил, виникає проблема сфери застосування закону в часі [11, с. 198].

Юридичний феномен розвивається в просторі, на певній території землі. “Варто пам'ятати, що світ розділений на суверенні і незалежні держави, так що юридичні відносини можуть розвиватися всередині тієї самої держави або зав'язуватися між різними країнами. Оскільки кожна держава має у своєму розпорядженні юридичний порядок, що властивий саме йому і застосовується на його території, а також відрізняється від юридичного устрою інших країн, то внаслідок локалізації юридичних ситуацій вони виявляються

підлеглими праву, що застосовується в тому місці, де вони й розвиваються” [11, с. 234].

Відносний характер соціальних і правових явищ Ж-Л. Бержель ілюструє зміною “універсального духу юридичної науки” часів Стародавнього Риму і його Ренесансу у IX ст., коли римське право наклало свій відбиток на життя всієї Західної Європи і нівелювало розходження у звичаях Франції, Бельгії, Голландії, Італії, Німеччини, Іспанії. Із встановленням християнської цивілізації на території всієї Західної Європи канонічне право стало регулювати ряд важливих юридичних сфер, зокрема всю систему сімейного права.

Експансії римського права і канонічного права в ту епоху сприяло те, що у всіх країнах Західної Європи використалася одна загальна мова, латинь, тому в той час правова система в деякому змісті була покликана стати носієм ідеї універсалізму. Однак потім почала проявлятися тенденція до закріплення державно-етатичного і національного характеру юридичних систем, підсилилася в результаті широкого руху в напрямку створення національних кодексів, що мав місце в Європі в XIX ст. і перекинувся на інші континенти.

Розглядаючи просторову складову проблеми соціального регулювання, на наш погляд, необхідно, перш за все, мати на увазі становлення, розвиток і мабуть перспективи майбутнього тих правових систем, які в силу об’єктивних історичних обставин склалися на певній території. В цьому зв’язку М. Віраллі зазначає, що кожна правова система повинна регулювати проблеми, що пов’язані з простором як елементом юридичних відносин [108, р. 200].

У рамках розгляду розвитку соціального регулювання в часі, яке має певний розподіл поширеності у просторі, розглядаючи проблеми взаємозв’язку права і суспільства, О. Лейст зазначає, що право організує соціально неоднорідне суспільство, а історія права і суспільства поділяється на дві великі доби: станове (або кастове) суспільство, що засноване на правовій нерівності членів суспільства, і громадянське суспільство, що засноване на юридичній рівності членів суспільства [49, с. 126].

Розглядаючи роль правового регулювання в загальній системі соціального регулювання, С. Алексєєв зазначає: “...вимога необхідної міри права, зумовленої даним рівнем цивілізації, в остаточному

підсумку пробиває собі шлях, так чи інакше проявляється навіть у самих складних, несприятливих економічних, соціально-політичних умовах” [3, с. 59].

Перебіг еволюційних форм соціального управління можна прослідкувати у дослідженнях історії менеджменту і “прив’язати” їх до функціонування аграрної і індустріальної цивілізацій. Кожна історична епоха вносила свої корективи у співвідношення між суб’єктами менеджменту, методами стимулювання, масштабами організації самого процесу, але тільки у ХХ столітті з’явилися і стали розвиватися наукові підходи до цього явища. Далеко не випадковим є те, що ХХ століття називають “століттям менеджменту”, оскільки прогрес, досягнутий саме у цей час, багато в чому забезпечений успіхами у соціальній практиці. Клод Ст. Джорж у книзі “Історія управлінської думки” описав розвиток менеджменту з V тисячоліття до н.д [106].

Сьогодні нас більше цікавить співвідношення соціального управління і саморегуляції планетарного соціального світу у випадку коли визріє головна організаційна структура, що буде утримувати у своєму просторі життєдіяльність планетарної спільноти. Ясно, що мова йде про планетарний соціальний організм. Цьому моменту ми присвятили окрему монографічну працю у якій виклали своє бачення місця і ролі соціального управління у системі саморегуляції соціального організму країни [72]. Алгоритм їх взаємодії тут такий же як і у структурі планетарного соціального організму з невеликою специфікою скоріше не морфологічного, а функціонального розходження між явищами.

Тож, погляд на інформаційне суспільство крізь призму процесів самоорганізації має на увазі цілісний "організаційний гештальт" – соціальна організація розглядається і як структура, і як процес, що веде до створення такої структури. У понятті "організація" фіксуються два аспекти: структурна впорядкованість (взаємоузгодженість взаємодії більше менш диференційованих і автономних частин цілого – Планетарної особистості, Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, обумовлена його будовою) і еволюційна спрямованість (сукупність процесів або дій – організація, управління, регуляція, що ведуть до

формування морфологічної структури і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого). Специфіка розуміння організації як самоорганізації в суспільстві, на наш погляд, дає ключ до інтерпретації рушійних сил соціального розвитку – як зовнішніх (реакція відкритої за своєю природою соціальної системи на різні стимулюючі детермінанти), так і внутрішніх (спонтанна зміна структури системи, можливість переходу до складнішого порядку).

При цьому звернемо увагу на те, що соціальне управління проходить чотири класичні стадії, що притаманні будь-якому процесу: 1) зародження або виокремлення явища соціального управління із загального регуляційного саморуху соціального світу; 2) становлення структури системи соціального управління як відносно самостійної підсистеми системи саморегуляції; 3) функціонування системи соціального управління у якості активного і всемогутнього суб'єкта упорядкування суспільних відносин; 4) подальший розвиток, зняття у філософському сенсі або саморозчинення явища соціального управління у системі саморегуляції соціального світу [12].

Однак на основі викладеного ми не можемо прийняти у повному обсязі наведену вище модель системи саморегуляції соціального організму країни, оскільки вона “працює” тільки у одній площині з координатами “норма-цінність”, а вище ми уже довели, що гомеостат повинен мати й іншу – смислову площину. Це означає, що гомеостат соціального організму країни являє собою конус, у основі якого лежить наведена модель системи саморегуляції соціального організму країни.

Управління змінює саморегуляцію там і тоді, коли перевага віддається інформаційному сигналу [39, с. 92]. Проте реалізація цієї умови могла статися лише з перетворенням структурної дії на дію інформаційну – вже за критеріями не лише атрибутивної, але і функціональної концепції інформації. Головною передумовою цього переходу стала, мабуть, поява простої функціонально організованої цілісної системи (гіперциклу), в якій зворотна субстанціональна дія – на джерело кожної структурної дії – встановлює практичне відношення відповідності між відбитою і відбиваною структурами.

Причому за відсутності достатньої відповідності цілісна система саморегуляції просто не утворюється, а при серйозному її порушенні – руйнується. Про це “підкується” природний відбір. І тільки при дійсній відповідності циклічний процес взаємодій не припиняється після першого ж циклу, а триває до того часу, поки складові його дії “оцінюють” структурну відповідність, що встановлюється в них, як достатнє.

Таким чином, відношення відповідності між відбитою структурою і відбиваною стає в матеріальній системі відношенням субстанціональним, що має, кажучи словами Маркса, “характер процесу” [56, с. 29].

Отже, організаційні відносини відіграють таку ж якісно нову роль в саморусі соціального організму планети, яку відіграє розум або діяльність при саморозгортанні людиною суб’єктивного образу універсуму. На поверхню нашого життя виступає управлінська інформація, виникають нові процеси саморегуляції і їх продукти. Але не тільки зміни функцій викликають зміни у структурі соціальної системи. Такі ж зміни може викликати і дисфункція, яка означає порушення, що відбуваються в системі, котрі ведуть до знищення цієї системи.

Сутність організації соціальних систем (суспільства), на думку М. Сетрова, яку підтримуємо і ми, розкривається через п’ять принципів: принцип сумісництва функцій, принцип актуалізації функцій, принцип зосередженості функцій, принцип лабіалізації функцій, принцип нейтралізації дисфункцій [73]. Ступінь організованості суспільства, відповідно, залежить від того, наскільки повно актуалізовані й зосереджені функції елементів системи.

Механізм саморегуляції соціального розвитку країни забезпечується взаємодією чотирьох специфічних механізмів, а саме: механізму прийняття законів, механізму дії законів, механізму реалізації закону і механізму соціального контролю, або зворотного зв’язку [72, с. 254-379]. При цьому дослідники зробили спробу дослідити адаптацію системи саморегуляції України до системи саморегуляції Об’єднаної Європи [72].

Механізм прийняття законів є каналом, за яким із саморегуляційного процесу виокремлюються найважливіші потреби

населення країни і набувають нормативної форми – форми законів і створюють власне коло функціонування – нормативно-ціннісне управління. Це онтологічна характеристика соціального управління як відносно самостійного виду організаційної взаємодії.

Механізм дії законів забезпечується, як мінімум, двома чинниками, а саме: а) взаємоузгодженням закладених в нього норм і логікою його побудови; б) його сумісністю з іншими раніше прийнятими законами. Аналіз механізму дії закону передбачає аналіз дії закону у трьох “вимірах”: 1) дія закону в часі, 2) просторі, 3) за колом осіб [74, с. 329].

Механізм реалізації законів – це фактично є соціальне управління у найвищій його формі – державній. Виділення механізму реалізації законів у цілісній системі саморегуляції соціального організму країни є необхідним кроком на шляху створення комплексної картини управлінської складової цієї системи, а, отже, і важливою передумовою розробки теоретичного підґрунтя оптимізації її функціонування.

Механізм соціального контролю, або зворотного зв’язку, є головним стиковим вузлом системи соціального управління і системи саморегуляції соціального цілого. У його основі лежить влада громадянського суспільства, що взаємодіє з владою держави. Така постановка питання закономірна, оскільки “кінцева мета громадянського суспільства – досягнення щасливого життя, чому сприяють як державні, так і особисті відносини (членів громадянського суспільства – авт.). І його кінцева мета означає життя, а всяке життя, яке ми розглядаємо, становить певне природне поняття, і воно охоплюється й підтримується завдяки об’єднанню” [89, с. 137]. Від себе додамо, що у нашому випадку мова йде про – зусилля Світового громадянського суспільства і Світової держави.

При цьому звернемо увагу на те, що соціальне управління проходить чотири класичні стадії, що притаманні будь-якому процесу: 1) зародження або виокремлення явища соціального управління із загального регуляційного саморуху соціального світу; 2) становлення структури системи соціального управління як відносно самостійної підсистеми системи саморегуляції; 3) функціонування системи соціального управління у якості

активного і всемогутнього суб'єкта упорядкування суспільних відносин; 4) подальший розвиток, зняття у філософському сенсі або саморозчинення явища соціального управління у системі саморегуляції соціального світу.

Однак на основі викладеного ми не можемо прийняти у повному обсязі наведену вище модель системи саморегуляції соціального організму країни, оскільки вона “працює” тільки у одній площині з координатами “норма-цінність”, а вище ми уже довели, що гомеостат повинен мати й іншу – смислову площину. Це означає, що гомеостат соціального організму країни являє собою конус, у основі якого лежить наведена модель системи саморегуляції соціального організму країни.

Вище ми вже вели мову про те, що первинна природа породжує планетарний соціальний світ, що відомий нам як друга природа, а остання, у свою чергу, породжує ноосферу або третю природу. Це ми показали вище як саморозгортання планетарного соціального світу у вертикальній площині.



Рис. 16.3.1. Модель системи саморегулювання соціального організму країни у вертикальному вимірі

Саме за таких умов у нас з'являється можливість вписати у неї систему місцевого самоуправління регіонами, територіальними

громадами та іншими соціальними спільнотами. Крім того, можна відтворити канали інформаційної комунікації, по яких залучається смислове поле ноосфери у саморегуляцію соціального цілого.

У такому випадку нормативно-ціннісне поле держави перетинається з ціннісно-смысловим полем суспільства, і разом вони утворюють ціннісно-смыслове поле країни. Нормативна база, як продукт державотворення і суспільної моралі, залишається специфічним продуктом, а ціннісно-смысловий субстрат набуває властивостей загальнолюдського призначення.

Тепер ми можемо навести модель соціального організму в новій якості, тобто при розрізненні в його складі керованої і керуючої підсистем, що здатні до саморегуляції. Більш за те, саме у процесі взаємодії держави і громадянського суспільства з'являється саморегуляційна функція, що потребує для свого сталого виконання спеціального морфологічного органу, що дістав у науковій літературі назву гомеостату (див. рис. 16.3.2).

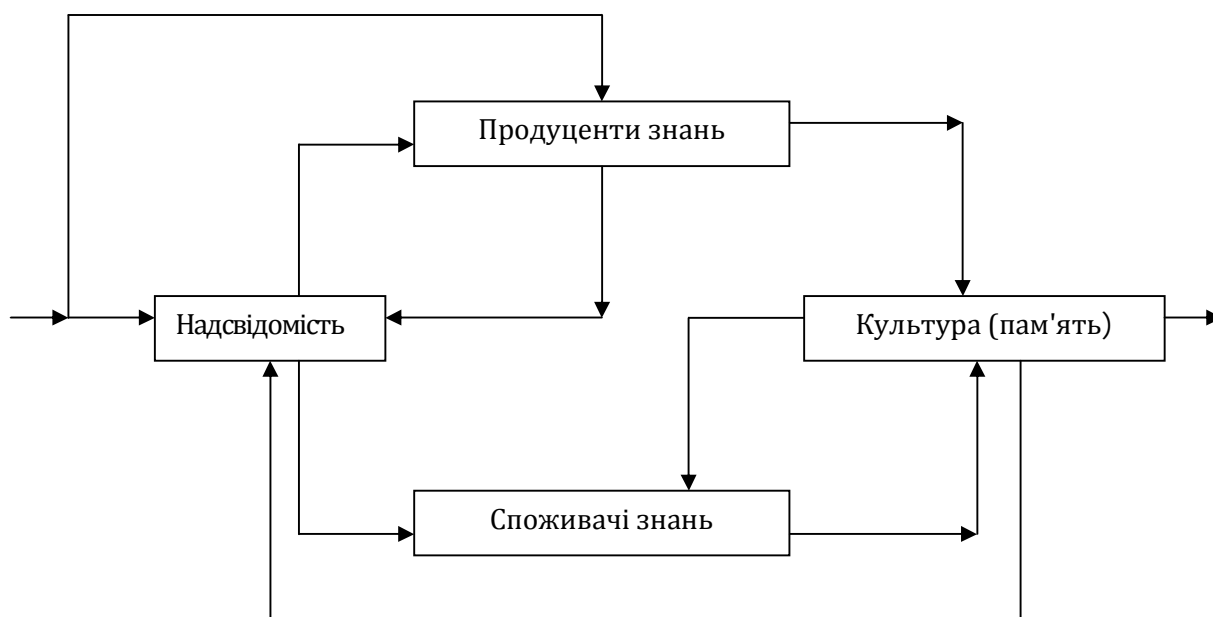


Рис. 16.3.2. Модель інформаційного гомеостата людської популяції

Модель гомеостату планетарної спільноти та його властивості розроблена Ю. Горським і викладена в монографіях, численних

публікаціях засідань школи-семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах та конгресах [28].

Людська спільнота володіє природним гомеостатом, тобто органом, що регулює її життєдіяльність. Дослідженнями Ю. Горського доведено, що чим вище на еволюційній драбині стоїть вид живого, тим більше зростає роль індивідуального досвіду у формуванні реакції на зміну життєвої ситуації. Цей феномен отримав назву сигнальної спадковості [29].

Сигнальна спадковість у людському суспільстві набуває виняткового значення. На її основі формуються: 1) друга сигнальна система (мова); 2) поведінкова активність, що спрямована на зміну навколишнього середовища, і діяльність, що опосередкована завдяки зміненним елементам зовнішнього середовища (знаряддя виробництва). У кінцевому підсумку, завдяки цим модифікованим можливостям, людська популяція створила специфічну спадкову структуру негенетичного характеру – культуру.

Феномен людської популяції закладений у якісно нових способах у порівнянні з популяціями вищих тварин, колективної переробки інформації і високої швидкості обробки інформації індивідом, що живе у культурному середовищі. У принципі, людський організм як гомеостат біоструктурно нічим не відрізняється від усіх інших вищих тварин. Проте поєднання двох згаданих вище чинників створило значну перевагу у виживанні за рахунок спрямованої зміни середовища проживання під межі норм реакції організму. Для спрямованої зміни середовища і створення знарядь виробництва треба організувати такий потік інформації, який би відбивав властивості об'єкта, раніше не істотні для виживання.

Зміна змісту інформаційного потоку із зовнішнього середовища стала можливою за рахунок зміни властивостей суб'єкта, яка виражалася в зміні геометрії тіла при взаємодії його зі знаряддями виробництва (камінь, палиця, сокира, ніж, прилад, системи приладів...). Кожна тварина освоює зовнішній світ за законом будови свого тіла, тобто має відповідні ознаки, інформаційно комплементарні для взаємодії з вузькою частиною зовнішнього середовища.

Людина, міняючи знаряддя виробництва, міняє способи взаємодії в широкому діапазоні усередині зони проживання і за її межами, а це розширює його можливості в прийомі інформації, тобто з'явився новий небіологічний спосіб зміни інформаційних фільтрів на вході у свій гомеостат. Ця властивість індивідів еволюціонує у міру накопичення небіологічної спадковості у такому соціально-культурному середовищі, у якому відбувався достатньо глибокий розподіл індивідів за специфікою взаємодії з зовнішнім середовищем.

Сукупність усіх отриманих і отримуваних знань у людській популяції визначає свідомість виду як симетричного гомеостата. У цьому аспекті увесь інформаційний потік про стан зовнішнього середовища, що циркулює у видовому гомеостаті, по відношенню до індивіда називається надсвідомістю. По відношенню до свідомості індивіда надсвідомість має уявні містичні властивості і проявляється в людській психіці у формі інтуїції.

Для розуміння механізмів функціонування і вирішення питань використання популяцій важливе значення мають відомості про їх структуру.

Розрізняють статеву, вікову, територіальну і інші види структури [22, с. 48]. У теоретичному і прикладному планах найбільш важливі дані про вікову структуру, під якою розуміють співвідношення особин (часто об'єднаних в групи) різного віку.

Зазвичай, найбільшою життєздатністю відрізняються популяції, в яких особини різного віку представлені відносно рівномірно. Такі популяції називають нормальними. Якщо в популяції переважають літні особини, це однозначно свідчить про наявність негативних чинників в її існуванні, що порушують відтворювальні функції. Такі популяції розглядають як регресивні, або такі, що вимирають. Потрібні термінові заходи щодо виявлення причин такого стану і їх усунення. Популяції, представлені в основному молодими особинами, розглядаються як такі, що впроваджуються, або інвазивні.

Життєвість їх не викликає побоювань, але велика вірогідність спалахів надмірно високої чисельності особин, оскільки в таких популяціях не сформувалися трофічні і інші зв'язки. Особливо небезпечно, якщо такі популяції представлені видами, які тут раніше були відсутні. У такому разі популяції, зазвичай, знаходять і

займають вільну екологічну нішу і реалізують свій потенціал розмноження, інтенсивно збільшуючи чисельність.

Отже, віддзеркалення морфології систем управління живими системами у наявній літературі є проблематичною справою, оскільки не існує єдино правильного типу організаційної структури і єдино правильного способу управління персоналом, причому людьми краще взагалі не управляти. “Сьогодні, нарешті, стало ясно, що такого явища, як єдино правильна організаційна структура, не існує. Є просто різні види структур, кожен з яких має свої сильні і слабкі сторони. Стало очевидним, що організаційна структура – не самоціль. Це інструмент, за допомогою якого можна підвищити продуктивність праці робітників. У цій якості будь-яка організаційна структура годиться для вирішення певних завдань в певних умовах і в певний час” [30, с. 25].

Тож проблема тут полягає у тому, що у цій царині необхідно передбачити не тільки управління людьми, але й іншими живими системами, до яких варто віднести біот всього живого, і для них потрібно сформулювати ідеї, на основі яких упорядковувати їх поведінку і розвиток у екосфері Майбутнього.

Функціонування системи самоупорядкування соціального організму, що спрямовується необхідністю подолання протиріччя, здатне її розвивати. Але можливі дуже різні режими функціонування: режим самозбереження, тупиковий і режим саморозвитку. У будь-якому випадку, якщо ефект збереження нових якостей, що породжуються задля досягнення необхідної самозміни, буде помітно виражений, то це буде означати, що соціальний організм перебуває в режимі гомеорезу.

Тепер ми можемо уявити модель соціального організму в новій якості, тобто при розрізненні в його складі керованої і керуючої підсистеми (Див.: Рис. 14.3.3).

Модель гомеостата та її властивостей розроблена Ю. Горським і викладена в монографіях, численних публікаціях засідань школи-семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах та конгресах. У багатоклітинних живих системах гомеостат, на відміну від речовинної одиниці життя – клітини, виступає як

інформаційна одиниця життя, тобто тільки за його наявності забезпечується кругообіг нежиття.

Для системи саморегуляції фактично характерні декілька джерел детермінації: одне – з боку суто зовнішніх впливів, друге – з боку її власної внутрішньої динаміки, третє – з боку її минулого (пам'яті). Тому поведінка соціальної особини надто складна для прогнозування, оскільки вона, образно кажучи, “сама часом не знає”, як буде себе поводити. Ця цікава обставина відзначається і в літературі з самоорганізованих систем [94, с. 37-55].

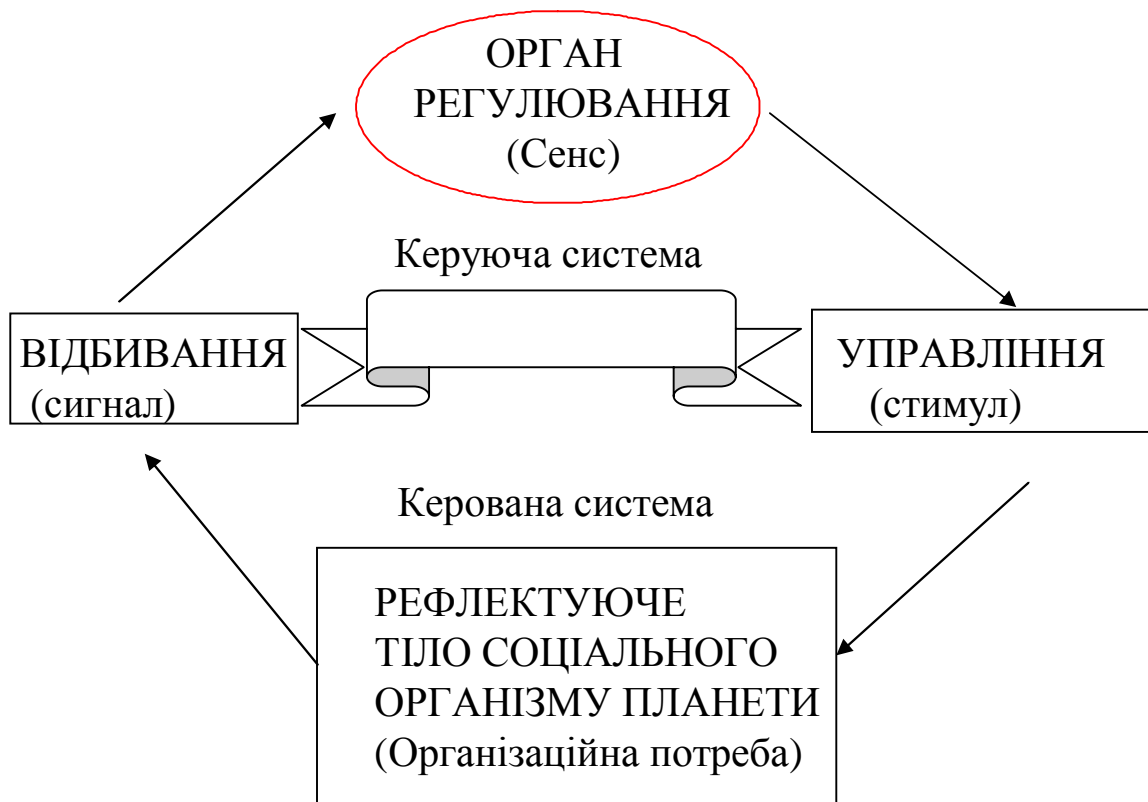


Рис. 16.3.3. Модель системи саморегулювання соціального організму (за розробками проф. В. Беха)

Суб'єкт регуляції – Світова держава і Світовий уряд, що наділяються Світовим громадянським суспільством правом регуляції організаційного буття планетарної спільноти. Отже, суб'єкт владних відносин (суб'єкт влади) на планетарному рівні – це різноманітні політико-економічні і торгово-економічні, військово-політичні утворення та люди, які до них входять і, з огляду на свій суспільний стан, володіють ресурсами влади, мають загально визнане право

здійснювати підпорядкування інших соціальних груп і людей, які до них входять; об'єкт владних відносин (об'єкт влади) – різноманітні соціальні групи та люди, що об'єднані у структури Світового громадянського суспільства і, відповідно до суспільних норм, зобов'язані підпорядковуватися вимогам суб'єкта влади.

Таким чином, загальні потреби Світового суспільства як соціальної системи зумовлюють виникнення і формування сутнісної характеристики влади – підпорядковуючої сили. Влада – це, передусім, суспільні відносини у формі переважання однієї сторони (суб'єкта) і залежності, підпорядкування іншої сторони (об'єкта).

Поняття влади, яке має три сутнісних атрибутивних властивості (волю суб'єкта, мету влади і підпорядковуючу силу), що досліджуються нами, може бути визначено в такому вигляді: влада – це суспільні відносини, що виражаються в здатності сторони, яка переважає, – суб'єкта – підпорядкувати іншу сторону – об'єкт для забезпечення досягнення певних цілей. Сучасний етап соціального розвитку, особливо у зв'язку з вибуховою динамікою засобів владного впливу на Світове громадянське суспільство, виводить на перший план принципово іншу атрибутивну властивість, яка має бути притаманною владі, а саме – соціальну відповідальність.

Це означає, що вже на стадії суспільства знань сферою управління організаційним буттям планетарної спільноти займаються інтелектуали, оскільки для виконання досить складної інтелектуальної функції, такий як управління Світовою державою, потрібно спеціалізований носій, тобто високоосвічені люди.

Згідно з однією з інтерпретативних моделей соціальної структури, вищі щаблі інформаційного суспільства будуть належати саме такий комп'ютерній еліті, яку Д. Белл назвав мерітократією (від грец. “влада гідних”). Для нього мерітократія – це влада найкваліфікованіших фахівців, які в умовах інформаційної революції беруть на себе функцію ідейно-інтелектуальних провідників суспільства.

Представники мерітократії визначають стратегічну ціль руху соціальної системи і спрямовують фінансові, інформаційні та інші ресурси для її досягнення. Поняття “мерітократії” знайшло свого подальшого розвитку у творчості І. Валлерстайна, але деякі сучасні

автори вважають за доцільне позначення ним не стільки вищого класу у переформатованій соціальній структурі інформаційного суспільства, скільки його ідеологію.

У нетеократичній моделі Барда-Зодерквіста вища ланка соціальної структури репрезентована нетократами (тобто елітою, яка контролює Інтернет), середня ланка – власниками компаній по створенню комп'ютерів і комп'ютерних програм, нижча – найманими працівниками, програмістами, інженерами.

Об'єкт регуляції з боку Світової держави і Світового уряду – Світове громадянське суспільство. Це є закономірним висновком, оскільки Світове громадянське суспільство саме породжує Світову державу і делегує їй регулятивну функцію.

Один з найважливіших принципів реалізації громадських ініціатив – створення умов для максимально прозорих контрольних механізмів здійснення державної влади. На планетарній шкалі діяльність цивільних об'єднань координується Центром вивчення глобального управління [101].

Інструменти піднаглядності і контролю були прерогативою монархів, буржуазних, пролетарських, авторитарних і, тим більше, тоталітарних держав. Після початку інформаційної революції виникли нові можливості для державного контролю, здійснюваного відносно діяльності і комунікації індивідуумів. Водночас громадяни отримали шанс “бути почутими”, з одного боку, і отримувати до того ж додаткову життєво важливу інформацію про дії державних чиновників. Потім з'явилися додаткові інструменти громадського управління соціально-політичними процесами з використанням міждержавних зв'язків і наддержавних інститутів, які можуть бути досить ефективними, відбивати інтереси вільних автономних осіб. Ці окремі локальні ініціативи поступово інтегрувалися в стратегії глобального громадянського суспільства.

Предмет регуляції – планетарні процеси, що вичерпно забезпечують життєдіяльність планетарної спільноти і є позитивними умовами набуття Планетарної особистості властивостей Ноосферної особистості. Це головний процес, що вбирає у себе усю енергетику планетного буття і потрібен Всесвіту.

Виявляється, що сенс становлення планетарного соціального організму цілком пояснюється становленням Ноосферної особистості або променистого людства до якого, з одного боку, прагне планетарна спільнота, а з другого – потребує наш Всесвіт. Для реалізації цього глобального задуму вищих сил природи планетарний соціальний світ має набути просторового поширення і вивести планетарне життя на космічний рівень, тобто ноосоціогенез має уступити місце ноокосмогенезу.

Подивимось як подають вчені драгомановського університету у колективній монографії “Саморегуляція соціального організму країни” механізм управління європейськими/континентальними процесами у виконанні ЄС, що є, на нашу думку, найбільш наближеним колективним органом до ефективної реалізації функцій Світового уряду [72, с. 495-500]. Про це ми вище вели мову.

По-третє, кратологічний аналіз показав, що пов’язується нами зі становленням організаційної єдності планетарної спільноти, оскільки дана тенденція проявляється у вертикальній площині і веде до якісно нової організаційного устрою системи саморегуляції планетарного життя; дієвими елементами тут виступають усе ті ж самі елементи: Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світова держава і Світовий уряд, що є у сукупності носіями Світової влади, що якісно змінюють атрибутивні властивості і форму їх прояву у структурі гомеостату планетарного соціального організму; наводиться модель гомеостату планетарного соціального організму з виділенням керованої і керуючої підсистем, що здатні до саморегуляції; функціонування планетарного соціального організму, що у даному аспекті постає як організоване суспільство, відбувається у трьох принципово різних режимах функціонування: режим самозбереження (гомеостаз), тупиковий (гомеоклаз) і режим саморозвитку (гомеорез); виявлено чотири організаційно-правових алгоритми, що разом складають саморегулятивний цикл, а саме: 1) механізм формування законів, що має бути притаманним Планетарному парламенту, 2) механізм дії законів, що забезпечується логікою закладеного смислу, 3) механізм реалізації законів, що належить Світовій державі і Світовому уряду і 4) механізм соціального контролю, що має бути притаманним Світовому

громадянському суспільству; суб'єкт, об'єкт і предмет саморегуляції настільки виявляється складним і суперечливим, що управління можна здійснити тільки завдяки наявності сучасних ІТ-технологій найбільш наближеною до практики якою є Електронний уряд; загострюється потреба у фахівцях з соціального управління і на планетарну арену має виступити якісно нова інтелектуальна еліта, що може бути представлена мерітократією або нетократами (тобто елітою, яка контролює Інтернет), середня ланка – власниками компаній по створенню комп'ютерів і комп'ютерних програм, нижча – найманими працівниками, програмістами, інженерами.

Отже, на кожному етапі передцивілізаційного і цивілізаційного розвитку організаційне буття планетарної спільноти співвідношення планомірності і стихійності або ентропії і негентропії змінювалося таким чином: стихійне упорядкування (привалює ентропія) – елементарна регуляція (ентропія з елементами негентропії) – наукове, системне управління (негентропія з залишками ентропії) – електронне управління (привалює негентропія) – саморегуляція (на основі ціннісно-сислового планетарного поля) – самоорганізація (на основі сислового поля Всесвіту).

16.4. Теоретичне узагальнення еволюції планетарного соціального світу

Інтелект планетарної людини живиться тим, що повсякденно напружено пізнає еволюційні зміни соціального світу і постійно робить прогнози його подальшого стану. При цьому на кожну еволюційну тенденцію він виробляє свій теоретичний і методологічний продукт. Це означає, що кожна їх ланка (фаза) має подібну дуальність (двоїстістю): геоекономіка – геоекономічний підхід; глобалізація – глобалістика; космологізація – гуманітарна космологія. Іншими словами, кожна фаза цивілізаційного руху супроводжується онтологічною і гносеологічною принципово

відмінним змістовним “забарвленням”. Тож, кожна фаза саморозгортання планетарного соціального світу (етап) неодмінно виступає в двох іпостасях: 1) як процес; 2) як продукт цього процесу; 3) як наука, що освітлює цей процес, забезпечує його розуміння (досягнення, усвідомлення, теоретичне і методологічне відображення).

Це означає, що існує потреба інтеграції усіх напрацьованих на початок ХХІ століття концепцій і теорій цивілізаційного розвитку в узагальнюючу теоретичну схему когнітивного віддзеркалення еволюції планетарного соціального світу.

Відповіддю на цю суспільну потребу планетарної спільноти може бути одна. Саморозгортання планетарного біоту розумної живої речовини по лінії: розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості людини – планетарний (колективний) розум – ноосферний (безтілесий) розум у Абсолютний космічний розум, у філософському сенсі “знімається”, на нашу думку, переростанням теорії ноосоціогенезу у ноокосмогенез. Це наша робоча гіпотеза.

Ноогенез – це процес розгортки в просторі і розвитку в часі інтелектуальних систем (інтелектуальній еволюції). Основний ноогенетичний закон: в еволюції людства проявляються в короткому повторенні окремі риси філогенезу і в тривалому повторенні деякі характеристики онтогенезу мозку людини. Критична кількість інтелектуальних компонентів ($n \geq 10^9$), при її досягненні може спостерігатися феномен ноореволюції – переходу кількісної розгортки інформаційної системи в якісно нову автономно-інтелектуальну, розумну систему, здатну до повноцінних синергетичних актів її компонентів і поширення інтелектуальної енергії в зовнішнє середовище [31, с. 256]. Ноогенез породжений планетарною планетарною спільнотою ми трактуємо як ноосоціогенез [78], а породжений Всесвітом – ноокосмогенез.

Витоками ідеї ноосоціогенезу, що на початку ХХІ століття набирає силу, є праці російських космістів і прибічників ідеї ноосфери. Уперше термін згадується в посмертно виданій в 1955 році книзі [107] антрополога і філософа П'єра Тейяра де Шардена у двох місцях:

“У тому критичному настрої, в якому ми відтепер знаходимося, ясне одно. Виконувати доручене нам завдання – рухати вперед ноогенез ми погодимося лише за однієї умови, щоб потрібне від нас зусилля мало шанси на успіх і повело нас якнайдалі” [82, с. 237].

“...попереду для підтримки і урівноваження натиску свідомості з’явився психічний центр загальної течії, трансцендентний часу і простору і, значить, по суті екстрапланетарний. Ноогенез, що безповоротно піднімається до точки Омезі крізь чітко обмежений цикл геогенеза” [82, с. 280].

У працях цього дослідника простежувалися спроби створити цілісний світогляд, так звану наукову феноменологію, в якій має бути знята протилежність між наукою і релігією. Під ноогенезом малася на увазі дія із створення чого-небудь духовного; процес створення нової планетарної оболонки (ноосфери), що формує цілісно людське мислення. Затверджувалося: людина, перетворюючи матерію, включається в творчість еволюції; подальше вдосконалення еволюції можливе тільки на колективній основі.

Висунута В. І. Вернадським ідея, про те, що вже в 30-х роках ХХ століття “людство вступило в ноосферу – сферу провідного значення розуму” (“noos” від грец. “розум”). Дана заява В. І. Вернадського свідчила про міжнародний характер науки і сприяло розвитку людської думки про гіпотезу “глобального розуму”. Він передбачав перехід біосфери в новий стан, так звану сферу розуму – “ноосферу” (noos – в перекладі з грецької – розум, дух), в якій людина стане основною геологічною силою.

Ноосфера відрізняється від біосфери величезною швидкістю в розвитку. За концепцією ноосфери, людство перетворилося на найпотужнішу геологічну силу на планеті. Вернадський підкреслював, що протягом останніх 500 років воно освоїло нові форми енергії – парову, електричну, атомну, й навчилося використовувати майже всі хімічні елементи. Людство освоїло всю біосферу й одержало набагато більшу, порівняно з іншими організмами, незалежність від навколишнього середовища. Наукова думка й діяльність людини змінили структуру біосфери, незаймана природа швидко зникає, з’являються нові екосистеми та ландшафти -

міста, культурні землі, для яких характерні простіші угруповання організмів.

У свою чергу К. Е. Ціолковський став засновником космічної філософії, оскільки висунув ідеї пошуку позаземного розуму, зв'язки з позаземними цивілізаціями, в книзі ““Воля Вселенной. Неизвестные разумные силы”, виданою в Калузі в 1928 році писав: “...Що могутніше за розум? Йому – влада, сила і панування над усім космосом. Останній сам народжує в собі силу, яка ним управляє. Вона могутніша за усі інші сили природи” [92, с. 22].

На початок ХХІ століття є перші праці дослідників, що намагаються теоретично формалізувати дане явище і визначити зміст поняття “ноогенез”. Так, наприклад, О. Єр'омін у праці “Ноогенез и теория интеллекта” [31] подає таке його визначення: “Ноогенез – це процес розгортки в просторі і розвитку в часі інтелектуальних систем (інтелектуальній еволюції). Ноогенез є сукупністю закономірних, взаємозв'язаних, таких, що характеризуються певною тимчасовою послідовністю структурних і функціональних перетворень усієї ієрархії і сукупності що взаємодіють між собою відносно елементарних структур і процесів інтелектуальних систем, починаючи від моменту виникнення і відособлення розумної системи до сучасності(філогенез нервових систем організмів; еволюція людства, як автономної інтелектуальної системи) або смерті (в ході онтогенезу мозку людини)” [31, с. 20].

По аналогії з основним біогенетичним законом висувається гіпотеза ноогенетичного закону, що “описує зв'язок між розвитком людства і еволюцією філогенезу і онтогенезу мозку людини : чисельність, автономність, ряд синергетично керованих інформаційно-інтелектуальних функцій, що характеризують людство на різних етапах еволюції, починаючи від його зародження і завершуючи досягненням розвинутого стану, є стислим повторенням окремих рис тривалої еволюції, пройденою нервовою системою, від простих форм в древні часи до справжнього мозку людини, і також є тривалим повторенням ряд характеристика еволюція, який проходить індивідуальний головний мозок людина від ембріональний клітина до розвинений структурно-функціональний стан” [31, с. 24-25].

При цьому інтелектуальна система розглядається О. Єр'омінім як “сукупність тих, що взаємодіють між собою відносно елементарних структур і процесів, об'єднаних в ціле виконанням функції інтелекту (цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об'єктивної реальності, логічного і творчого мислення), що не зводиться до функції її компонентів. Ознаки інтелектуальної системи: а) взаємодія з середовищем і іншими системами як єдине ціле; б) складається з ієрархії підсистем нижчого рівня” [31, с. 20].

У іншому випадку цей дослідник подає її дещо під іншим кутом зору, а саме: “Інтелектуальні системи – сукупності тих, що взаємодіють між собою відносно елементарних структур і процесів, об'єднаних в ціле виконанням функції інтелекту, що не зводиться до функції її компонентів. Ознаки інтелектуальної системи : 1) взаємодія з середовищем і іншими системами як єдине ціле, 2) складається з ієрархії підсистем нижчого рівня, 3) здатність логічно і творчо активно відбивати об'єктивну реальність, цілеспрямовано, опосередковано і узагальнено пізнавати істотні зв'язки і стосунки речей. До інтелектуальних систем I-го рівня відноситься мозок людини, II-го рівня – інтелектуальна система людства загалом”.

Дослідник припускає можливість виносу інтелектуальної системи планетарної спільноти у Всесвіт, що може планетарну систему у нових умовах видозмінювати і ми тоді можемо говорити про інтелектуальні системи III-го рівня, що адаптовані під ноокосмогенез. На потенційну можливість утворення інтелектуальних систем III-го рівня прямо вказує О. Єр'омін: “У разі існування або послідовного зародження, аналогічних планетарних інтелсистем їх взаємний пошук триватиме для налагодження комунікацій, досягнення “критичної кількості інтелектуальних компонентів” і формування інтелсистеми Галактики або Всесвіту” [31, с. 260].

До речі, В. П. Бех у праці “Человек и Вселенная” доводить, що Всесвіт очікує від планетарної людини, а скоріше планетарної спільноти, тільки одного – підживлення його смислами на основі чого відбувається реновація субстанції, що лежить у його основі і тим самим забезпечується його життєспроможність, тобто, буття взагалі.

Він пише: “при імпульсі з боку космічної свідомості макрорівень збагачується, а при імпульсі у бік підвалів космічної свідомості макрорівень збагачує своїм змістом Всесвіт. Таким чином, можна припустити, що макрорівень, на якому розгортається біот живої речовини як органічну єдність безрозсудного і розумного, є велетенським квантово-вакуумним насосом мембранного типу в організмі Всесвіту, що перекачує через себе матеріал універсуму, одночасно забезпечуючи його видозміну. При цьому процес видозміни є переходом універсуму з фази матеріалізації у фазу дематеріалізації” [15, с. 36].

У цьому й полягає, як тепер стає зрозумілим, інтелектуальна місія планетарного людства – “спільні цілі або завдання людства, що полягають у формуванні інтелектуальної системи і реалізації властивих їй характеристик і функцій (автономності, фрактальності, ієрархічності, двохполярній асиметрії, синергічності та ін.); роль людства, що полягає у взаємодії з середовищем і іншими системами на Землі і в космосі як єдине ціле” [31, с. 260] – слушно зазначає О. Л. Єрьомін.

Саме з приводу розмноження інтелектуальної системи людства він пише: “Теоретично, інтелектуальній системі людства усередині Сонячної системи можна за часом встигнути розмножитися (сформувані аналогічну автономну інтелектуальну систему) один-два рази. Людство, як автономна інтелсистема, можливо, прагнутиме розмножитися і утворити інтелектуальну систему другого покоління в інших частинах Всесвіту” [31, с. 258].

Можна припустити, що в ХХІ столітті планетарне людство наближається за рахунок закономірностей еволюції (зростання і досягнення максимуму населення Землі) і історичного розвитку цивілізації (науки, сучасних засобів зв'язку) до формування автономного “глобального розуму” людства. Тому воно природно намагається побудувати узагальнену модель розвитку планетарної спільноти.

Беручи це до уваги, залишається питання – називати його “природним розумом” або сформованим, у тому числі за допомогою спеціальних засобів зв'язку і обробки інформації, “штучним інтелектом”. На думку О. Єрьоміна “можливо, доцільне введення

поняття аутопоез інтелектуальний – процес дозрівання інтелектуальної системи до рівня формування автономності, що полягає у формуванні мережі взаємодій її складових частин, як деякої єдності в просторі, відособленні, організаційній замкнутості і самоврядуванні, взаємодії з середовищем і іншими системами як єдине ціле” [31, с. 53].

При цьому слід мати на увазі, що тривалість життя інтелектуальної системи мозку нерозривно пов’язана з тривалістю життя біосистеми людини і складає 70 років (40-100) [21, с. 37-38]. Інтелектуальною системою людства до “народження” і періоду дозрівання “прожиті” 40 тис. років. По аналоговій екстраполяції з онтогенезом, залишається в 100 разів більше, ніж “прожито”, – близько $4 \cdot 10^6$ років, тобто, тривалість життя людства, можливо, не перевищить 10^7 (млн) років [31, с. 228].

Сьогодні ж мова вже йде навіть про створення теорії інтелекту [гр. *theoria* – спостереження, дослідження], що має, на думку О. Єр’оміна, три складові, а саме [31, с. 49]: а) наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем в ході їх еволюції і інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез); б) логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з довкіллям (екологія інтелектуальних систем); в) система керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і громадське здоров’я і розробки практичних заходів по оздоровленню інформаційного середовища (інформаційна гігієна).

О. Єр’омін подає теорію інтелекту – як сукупність спостережень і досліджень, є: а) наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем в ході їх еволюції і інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез); б) логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з довкіллям (екологія інтелектуальних систем); в) систему керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і громадське здоров’я для розробки практичних заходів по оздоровленню інформаційного середовища (інформаційна гігієна), які дають розуміння об’єктивній дійсності інформаційної взаємодії усередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна),

процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної і розумової діяльності і можуть зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідуума і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму людства [31, с. 334]. З цього приводу є й інші публікації [48].

Це дає розуміння об'єктивній дійсності інформаційної взаємодії усередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна), процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної і розумової діяльності і може зумовлювати перспективне цілі діяльності розуму індивідуума і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму людства. Теорія інтелекту може бути, на думку О. Єр'оміна, основою інтелектології (коректніше – ноологія) – науки про теорію і досліди інтелектів, ноогенез, екологію інтелектуальних систем, інформаційну гігієну.

Тут закономірно постає питання про управління даним унікальним процесом, мається на увазі породження, становленні, функціонування і розвиток інтелектуальної системи планетарної спільноти в умовах інтенсифікацій інформаційної доби з переходом її у інтелектуальну цивілізацію. Ясно, що тут старими методами нічого вдіяти не можливо.

З вищевикладеного випливає, що інтелектуальний менеджмент і політика полягають в управлінні інтелектуальними системами і підсистемами (нано, мікро-, мілі-, макросоціум), що мають спиратися на особливості системного і ситуаційного підходу до даного феномену і бути спрямованими на реалізацію властивих для інтелектуальних систем характеристик і функцій (автономності, фрактальності, ієрархічності, дисипативності, спадковості і пам'яті, когерентності, двохполярній асиметрії, синергічності) з метою забезпечення стійкого сталого і безпечного розвитку планетарної спільноти.

Зіставленню ідей, обґрунтованій критиці і раціональним виведенням, формуванню консолідованої думки наукового співтовариства, можливо, сприяв би розвиток “соціології ноогенезу” – розділу науки про закономірності розвитку суспільства, в якому використовувалися б теорія і методи, приклади або зразки закономірностей розвитку інтелектуальних систем для вивчення якої-

небудь окремої сторони суспільного життя або розробки адаптованих соціально-гуманітарних практичних рекомендацій в різноманітних сферах людської діяльності [31, с. 334].

Тож, мова повинна йти про якісно новий вид організаційної діяльності і нову якість менеджерів-інтелектуалів. Здається, що такий якісно новий вид менеджменту зароджується вже сьогодні. Ми маємо на увазі управління знаннями і управління інтелектуальною власністю. Про феномен нового виду людини цієї доби можна тільки припускати, оскільки до моменту появи її зрілої форми може не вистачити всього третього тисячоліття.

Але цьому сприяє пройдений людиною довгий шлях планетарної еволюції. До феномену, не спостережуваного у інших видів живих організмів, і кардинально відмінному від попередніх характеристик, кожна з яких знаменувала появу нового виду людини (прямоходіння, виготовлення знарядь праці, приготування їжі на вогні – 2600-1900 тис. років назад; поховання покійних, художня творчість 350-100 тис. років назад), відноситься взаємодія: соціальна і організаційна.

До нових відмітних функціональних (поведінковим, інформаційно-інтелектуальним, діяльнісним) навичок (умінням, ознакам, особливостям) можна віднести взаємодії: письмову (час появи 7 тис. років назад), мінову (5 тис.), через читання-друкування (550 років тому), за допомогою швидкого пересування на відстань (150), за допомогою електро-енергетичних мереж (150), через телефонний зв'язок (130), через радіозв'язок, через віртуальні гроші (100), телевізійний зв'язок (80), через Інтернет (50), через стільниковий зв'язок (30); спільне, у рамках усієї глобальної біологічної популяції, використання засобів і мереж енергетичної, фінансової, інформаційної взаємодії, спільне ухвалення рішень що мають значення для усієї земної цивілізації. На черзі формування інтелектуальна взаємодія, що повинне лежати в основі інтелектуальної цивілізації.

Впродовж тривалого часу вид Людини розумного розмножився і, через накопичення інформації і взаємодію, формує феномен автономної глобальної інтелектуальної людської популяції і інформаційне середовище мешкання, які через статевий відбір

рекурсивно можуть впливати на формування вектору еволюції і появу нового виду – Людини взаємодії, – Homo sinergiosus.

Ноогенез як родове поняття має свої підвиди, а саме ноосоціогенез і ноокосмогенез. Ноосоціогенез ми виділяємо як видову складову родового поняття ноогенез і вкладаємо у цей термін функціонування розуму планетарної спільноти, що утворює ноосферу. Її становлення напряду залежить від кількості населення планети. Процес цей прогресує завдяки зростанню чисельності населення планети. До XIX – XX ст. у людства у рамках екології і біосфери Землі місія полягала в розвитку і вдосконаленні власної популяції. І у 2013 році воно досягло понад 7 млрд, в 2028 році – 8 млрд, в 2048 році – 9 млрд. Відповідно до математичних моделей С. П. Капиці кількість людства може досягти 12,5-14 млрд в XXI–XXII ст. [105, р. 24-32].

Спільна глобальна високоінтелектуальна діяльність людей, об'єднаних в планетарне людство, привела в другій половині XX століття до актів, що відображають єдність і рівень інформаційно-інтелектуального потенціалу планети: основа ООН, освоєння атомної енергії і космосу, організація супутникового телебачення і всесвітніх енергетичною, телефонною, комп'ютерною мереж, постановка питання про Планетарну особистість, Світове громадянське суспільство, Світову державу, Світовий уряд (Електронний уряд) і ін.

Між тим, враховуючи те, що навіть тільки у видимій частині Всесвіту знаходиться величезна кількість зірок, складно зупинити учених в передбаченні інформаційних контактів з позаземним розумом. Тому і було запропоновано розвивати космофію – науку про закони і форми розвитку цивілізацій на астрономічних інтервалах часу [97]. К. Кардашевим запропонована, наприклад, віртуальна класифікація космічних цивілізацій, але не по кількості інтелектуальних компонентів, а по рівню технолого-енергетичного розвитку: I тип – земний, споживання енергії 10^{20} ерг/секунду; II – цивілізація опанувала енергію, випромінювану своєю зірку, споживання енергії 10^{33} ерг/секунду; III – цивілізація опанувала енергію в масштабі своєї галактики, споживання енергії 10^{44} ерг/секунду [31, с. 247].

Ідея унікальності земного розуму у Всесвіті має слідство – властивості автономності і фрактальності єдиної ноопланетної інтелектуальної системи мають на увазі також такі функції як рекурсивне відтворення і інтелектуальну ітерацію, які можуть накладати на місію людства завдання відтворення, репродукції, поширення інтелектуальних систем в космосі.

Між тим, за початковими імовірнісними оцінками, – в сучасну епоху тільки в нашій Галактиці кількість планет, населених розумними істотами з досить високим рівнем цивілізації може досягати декількох мільйонів (10^6 – 10^7) [97, с. 247]. Ці цифри можна порівняти з ноогенетичним “критичною кількістю компонентів інтелектуальної системи” – 10^9 [97, с. 247]. Згідно з рівнянням Дрейка, наприклад, можна визначити кількість цивілізацій в галактиці, з якими у людства є шанс вступити в контакт [102].

Таким чином, сучасна криза громадського розвитку впритул наближає нас до того, щоб розкрити думку В. І. Вернадського про те, що в різних областях і на різних рівнях ієрархічної організації Всесвіту, використовуючи різні типи матеріально-енергетичних потоків, існують надзвичайно різноманітні форми живої речовини, ґрунтовані на різній польовій формі. Це означає, що в умовах нашої планети існує специфічна форма розумної живої речовини з електромагнітним видовим полем. Ця робоча гіпотеза хоча і дискусійна, не суперечить відомим функціональним визначенням життя, які раніше формулювалися А. Колмогоровим і А. Ляпуновим.

Після масового нашестя НЛО в 1999–2000 роках присутність на Землі стороннього розуму офіційно визнала уряд Китаю. Зробив це і Папа Римський.

У червні 2000 року Міжнародна реєстраційна палата інформаційно-інтелектуальної новизни видала патент № 000360 на відкриття академікові В. Ажаже про те, що Людство у Всесвіті не самотньо. Патент підписав академік А. Харитон.

У пояснювальній записці по формулі новизни говориться: “Емпірично було показано: поява на планеті Земля і в навколоземному просторі, дію на людей, природу і техніку ІНШОГО, чим людський, РОЗУМУ, що перевершує по технологічних можливостях рівень розвитку людської цивілізації, що проявляється в

так званих НЛО і пов'язаних з ними феноменами, доводить - Людство у Всесвіті не самотньо”.

До того часу коли мешканці Землі заселять інші планети чекати здається залишилось не довго, оскільки ми стаємо свідками того, як на початку ХХІ ст. у ході еволюційного геологічного процесу біологічна форма буття “знялася” соціальною, так тепер і соціальна форма з необхідністю знімається космічною формою життя. Вже сьогодні більш ніж 200000 осіб зголосилися переселитися на Марс без повернення на Землю.

У рамках приватного проекту Mars One вже відібрані 1058 чоловік для польоту на Марс. Відправка перших космічних апаратів планується в 2018 році, а людей повезуть туди в 2024 році [103]. Нагадаємо, проект Mars One, що базується в Нідерландах, ставить своїм завданням до 2023 року здійснити пілотовану експедицію на Марс. Чотири учасники проекту стануть першими марсіанськими колоністами і проведуть залишок життя в марсіанському поселенні, яке буде побудовано для них автоматами, відправленими на Марс завчасно. Варто відзначити, що найбільший інтерес до польоту проявили жителі Північної і Південної Америки, за ними йдуть азіати і африканці, європейці, замикають п'ятірку жителі Океанії.

Стало відомо, коли ми познайомимося з інопланетянами [80]. Група ведучих учених НАСА заявила, що наступне покоління космічних телескопів, швидше за все, виявить схожі на Землю світи і, ймовірно, інопланетне життя. Учені чекають, що це станеться впродовж 20 років.

“У найближчому майбутньому люди зможуть показувати на зірки і говорити “та зірка має таку ж планету, як Земля”, – сказала Сара Сигер, професор планетології і фізики в Массачусетському технологічному інституті, пише The Register, сайт, присвячений новим технологіям.

“Тільки уявіть собі момент, коли ми знайти ознаки життя, – погоджується з нею Мэтт гори, провідний фахівець з космічних телескопів. – Уявіть собі той момент, коли світ прокидається, і людський рід розуміє, що його довга самотність в часі і просторі може закінчиться, коли ми вже не будемо не самотні у Всесвіті.

“Я думаю, в найближчі 20 років ми точно дізнаємося, що не одні у Всесвіті“, додав астроном НАСА Кевин Хэнд.

Такі перспективи відкриваються завдяки розгортанню космічного телескопа James Webb Space Telescope (JWST) в т. з. точці Земля-сонце L2, далеко за межами орбіти місяця. Там, окрім усього іншого, він зможе зондувати атмосферу з віддалених екзопланет у інших сонць. Проект JWST планується почати в 2018 році.

На початку наступного десятиліття планується розгорнути Широкопольной телескоп інфрачервоного спостереження – (Wide Field Infrared Survey Telescope – Astrophysics Focused Telescope Assets), а в 2017 році стартує проект Transiting Exoplanet Surveying Satellite.

Ці різні космічні обсерваторії проводитимуть поглиблене дослідження екзопланет, раніше відкритих іншими засобами, такими як космічний апарат Кеплер.

За словами фізика Джона Грансфелда, ці технології розробляються вже зараз. Глава НАСА Чарльз Болден (колишній пілот корабля шатл і генерал морської піхоти США) розділяє ентузіазм учених з приводу можливості знайти життя за допомогою цих розробок. “Дуже маловірогідно, що ми, люди, самотні у безмежних просторах Всесвіту”, заявив він.

Почала навіть формуватися нова наукова напрям – космоглобалістика, що вивчає вплив космічних чинників на розвиток глобальних процесів, проблему розвитку космонавтики на планеті і переростання глобальних процесів в космічні [87].

А можливо, багато що в майбутньому залежить від ноогонкінезу (гр. noos – розум; gonos – (по-)народження; kinema – рух) – розмноження інтелектуальних систем в часі і поширення їх у просторі (в ході еволюції – поширення інтелектуальної системи мозку людини на Землі, поширення інтелектуальних систем аналогічних людству на інші планети, в Космосі).

Е. А. Вітол у статті “Будущее земной эволюции известно (философствование за гранью реальности) [20, с. 202-209]” подає гіпотезу про послідовну історичну змінність у ході еволюції різних

форм розуму – біологічного, штучного і полевого (ноосферного), з кінцевим переходом у космічну зверхсвідомість.

Академік В. П. Казначеев характеризує ситуацію таким чином: “Питання про природу планетарно-космічного інтелекту є епохальним. Сама ідея ноосферного світу дорівнює по своїх масштабах народженню нової планети, можливо, навіть більше. Виникла планета Земля породжує (фіксує?) в космосі інтелектуальний світ, інтелектуальний потік. Він вибухом йде далі, і реалізуються думки, про які писав К. Е. Ціолковський: космічні цивілізації поширюватимуться, і ми, ймовірно, є долею, лише частиною (не центром) цих космічних цивілізацій. Землянам треба терміново входити туди: шукати позаземні форми інтелекту, зв’язуватися з ними на польовій основі. Там лежить наше духовне безсмертя, безсмертя космічне” [85].

У кінці ХХ століття став формуватися новий напрям трансдисциплінарних досліджень навколишньої реальності, що включає розумну матерію як необхідний компонент глобальних перетворень, що відбуваються у Всесвіті, що називається – ноокосмологією.

Ноокосмологія дає нам змогу поглянути на самих себе як би в “космічне дзеркало”. Вона містить три основні групи питань: 1) існування у Вселеному (за межами Сонячної системи) життя, розуму, космічних цивілізацій, суть цих феноменів; 2) виявлення позаземних цивілізацій (ВЦ) і встановлення контакту з ними, проблему мови, на якій здійснюватимуться контакти, зміст передаваної інформації; 3) можливі наслідки таких контактів [33].

Тут найбільш суттєвими видаються наступні моменти: 1) інтенсивний розвиток усього комплексу наук, що вивчають як Всесвіт, так і людину, різке посилення значущості не лише короткострокових, але і довгострокових прогнозів майбутнього людства (футурологія); 2) поява в умовах космічної ери принципово нового підходу до нашої цивілізації – розгляд її рис з точки зору здатності здійснювати контакти з ВЦ; 3) усвідомлення тієї обставини, що ефективний дозвіл багатьох глобальних проблем сучасності буде кінець кінцем обумовлений просуванням земної цивілізації в космос [33]

Певним імпульсом для розвитку ноокосмології послужила цільова програма “Метаконтакт”, реалізована в 90-х роках минулого століття фахівцями-аналітиками радянських спецслужб для встановлення взаємодії з інформаційними структурами космосу [70; 71; 68; 90]. І хоча подібні експерименти доки не укладаються в рамки традиційної науки, їх евристична значущість дуже висока. Представники наукового співтовариства не повинні боятися відкривати нові явища буття, що доки ще не мають пояснення. Адже це сприяє розсовуванню меж пізнаваного світу.

Виявляючи закономірності планетарної еволюції, можна дійти дивовижних висновків. Історичні земні перетворення мають спрямований і висхідний характер: біологічний розум (антропосфера) – штучний інтелект (техносфера) – польовий розум (ноосфера) – космічна надсвідомість (Всесвіт). “Уся історія людства – лише етногенез плоду космічного Розуму в утробі Землі”, – абсолютно справедливо робить висновок С. І. Сухонос [81].

При цьому О. Єр'омін вважає, що слід зазначити два можливі шляхи космічного ноогонокінезу [31, с. 248]. Перший – це розмноження інтелектуальних систем за рахунок космічних подорожей, перенесення і розселення своїх інтелектуальних компонентів на інші планети. Цей варіант має недолік і перешкоду, пов'язану із закономірною вищерозглянутою “піраміди інтелектуальної біомаси”, по якій на одну масу інтелектуальної системи потрібні 10000 мас споживаних нею біологічних речовин.

Цікава гіпотеза, з цього кута зору висунена польським дослідником Т. Я. Гандзієм у статті “Сознание и его эволюция: от человека к пост-человеку” [24, с. 214-222]. Вона полягає у тому, що автор стверджує таке: вік особи в її фізичному і біологічному значенні може не мінятися з часом, яке протікає, тобто тіло людини може не мінятися упродовж довгого періоду часу. Це станеться тоді, коли особа успішно проведе експеримент зі свідомістю. Свідомість особи може знаходитися частково в нашому Всесвіті і частково в чорній дірі Планка. Коли в певний момент часу її переважний розподіл буде в чорній дірі Планка, тіло людини не стане змінюватися. Час не протікає в чорній дірі Планка, воно там не існує. Коли ж свідомість особи буде розвинена до такої міри, що ця особа не

старітиме з часом, вона, на думку автора, стане пост-людиною завдяки еволюції свідомості.

Друга модель шляху – поширення на інші планети головних біологічних молекул, які, за наявності умов (вода, тепло і ін.), по закономірностях еволюційного процесу повинні приводити до зародження життя і подальшого зародження інтелектуальних систем. Відома гіпотеза, що походження життя на Землі мало саме такий шлях. Тут слід зазначити можливу критику, наприклад, – еволюційні шляхи несповідимі. Так, при одному комп'ютерному моделюванні еволюції, був зроблений висновок, що поява людини (інтелектуальної системи) – випадковість, що не повторюється при повторному запуску комп'ютерного моделювання з первинними характеристиками.

Тож, наш аналіз скоріше підтверджує ніж заперечує життєспроможність запропонованої нами концепції еволюції соціального світу у суб'єктивованому і об'єктивованому вигляді від ноосоціогенезу до ноокосмогенезу. Це означає, що ми можемо тепер коректніше використовувати категоріальний апарат, реальніше оцінювати дійсний стан соціальних процесів на кожному із трьох рівнів мислення особистості і повсякденного буття людини, ефективніше проектувати продукти, що хочемо отримати в практичній діяльності; вести виваженіше селекцію цінностей, смислів та ідеалів, що вважаємо за доцільне спрямувати на розвиток суспільства і його головного діяча – особистості людини.

Звернемо увагу на те, що термін “теорія” тут вживається нами дещо умовно, оскільки її ще треба розробити, але вищенаведені нами закономірності, що спостерігаються у саморозгортанні планетарного соціального світу вселяють у впевненість, що це можна зробити цілком ґрунтовно і не відкладаючи у довгу скриню. Особливо якщо до цього додати закономірності саморозгортання соціального світу по організаційним рівням його функціонування, що забезпечуються розумом людини досліджені і викладені у монографічній праці Ю. Бех “Алгоритм саморозгортання соціального світу” (2007) [16]. У даній монографічній праці ґрунтовно подані атрибутивні властивості соціального світу, який є оригінальною формою існування універсуму в просторі, що обіймає собою планетарний сегмент Всесвіту. Це

зроблено за рахунок спеціально розбудованої методологічної матриці, що концептуально включала в себе філософські характеристики предмета дослідження, його процесуальну і продуктивну складові, а також специфіку кожного із трьох етапів його саморозгортання.

В роботі отримана вичерпна, з точки зору логічності і цілісності, картина, що має на кожному ієрархічному рівні саморуху універсуму свої провідні морфогенетичні процеси, види енергії та причинності, рушійні сили, види свідомості, органи життєзабезпечення, інститути опосередкування, а також свої специфічні продукти, відповідно рівням: соціум, суспільство і ноосфера.

Таким чином, дане дослідження суттєво поглибило знання про специфіку формування, функціонування та напрямок розвитку соціального світу на мікрорівні, оскільки подана філософська характеристика соціального світу, виявлені базові морфогенетичні процеси, що ведуть до формування основного стадійного продукту – соціуму, з'ясовуються його функціональні властивості і зміст фазового переходу соціального світу від мікро- на макрорівень.

Авторка зводить у єдину несуперечливу картину існуючи дослідницькі підходи й суперечливі оцінки, демонструючи потужність обраного нею методологічного підходу до вивчення головного продукту цієї стадії саморозгортання – суспільства. Розкрита внутрішня логіка цього явища, відслідковано закономірність руху дослідницької думки від аграрного до індустріального і інформаційного стану цього унікального предмету, а також відтворена опосередковуюча функція макрорівня у переході соціального світу між мікро- та мегарівнями.

Тут вперше подано існування соціальності на мегарівні. Введено у обіг наукового і філософського аналізу матеріалу, що раніше або не належав до традиційного філософського знання, або використовувався дуже обмежено (наприклад: третя природа, трансакції, безтілесна суб'єктність, космічний розум, матриця пустих форм), за допомогою яких відтворюється зміст завершального етапу саморозгортання соціального світу. Соціальний світ, що народився у темряві мікрорівня, досяг величі на макрорівні, тепер розчинився у світлі мегарівня для того, щоб знову потрапити до мікрорівня і з наступним кроком піднятися на щабель вище. Схоже, що саме таким

чином наш Всесвіт, позбувається зайвої ентропійності і набуває більшої морфологічної й організаційної зрілості.

При цьому запропонована схема саморозгортання соціального світу у вертикальному вимірі, по-перше, глибоко проникає в сутність глибинних процесів самореновації соціальної фази універсуму; по-друге, пояснює необхідність і закономірність наближення нас до Семантичного Всесвіту; по-третє, викриває сили, що формують інформаційне суспільство як найсприятливіше середовище для подальшого розвитку *homo inteligenis*; по-четверте, гостро ставить питання про визначення осьових інститутів і принципів, навколо яких мають зосередитись усі інші енергетичні, інституціональні й організаційні атрибути того чи іншого суб'єкта історичної дії.

Закономірність осьового саморозгортання соціального світу закладена, як доводить авторка, у його алгоритмі: квантовий вакуум зі співвідношенням фізичного і семантичного матеріалу на користь фізичного компоненту – хаос_{фізичний} – суб'єктивація в структурі біологічної людини з породженням особистістю соціуму – об'єктивація в соціальному просторі з породженням суспільства – (ноосфера) хаос_{семантичний} – квантовий вакуум зі збагаченим співвідношенням фізичного і семантичного матеріалу на користь останнього.

Загальні характеристики процесу саморозгортання соціального світу з його підпроцесами, продуктами, допоміжними органами і продуктами ми подаємо у вигляді окремої порівняльної таблиці (Див.: Таблицю 1. Додаток А).

Таким чином, монографічна праця Ю. В. Бех “Алгоритм саморозгортання соціального світу” вперше у вітчизняній філософській і науковій думці подає важливу для нас цілісну концепцію саморозгортання соціального світу як трьохетапного процесу, що має на кожному ієрархічному рівні саморуху універсуму свої провідні морфогенетичні процеси, види енергії, рушійні сили, види свідомості, органи життєзабезпечення, інститути опосередкування, а також свої специфічні продукти, відповідно: соціум, суспільство й ноосферу.

Для оцінки стану планетарного соціального світу нам вкрай важливо мати уяву про механізм його саморозгортання, що полягає в

такій низці перетворень: квантовий вакуум зі співвідношенням фізичного й семантичного матеріалу на користь фізичного компоненту – хаос_{фізичний} – суб'єктивація в структурі біологічної людини з породженням особистістю соціуму – об'єктивація в соціальному просторі з породженням суспільства – ноосфера (хаос_{семантичний}) – квантовий вакуум зі збагаченим співвідношенням фізичного й семантичного матеріалу на користь останнього.

Не менш корисною є параметрична характеристика стану і процесів формування, функціонування та напрямок розвитку соціального світу на мікрорівні. Соціальний світ розглядається як архетипне поле, що обслуговує етнос і утримує специфічне культурологічне ядро, яке детермінує саморозгортання будь-яких соціальних систем; подається його сутнісна характеристика й зміст як культурологічний обмін між суб'єктами соціального життя, а менталітет – відповідно органом і процесом відтворення “духу народу”. Головним продуктом виступає соціум, що самовідтворюється завдяки механізму етносоціогенезу, провідними елементами якого є колективне підсвідоме й система цінностей.

Встановити специфіку існування соціального світу в горизонті макрорівня тепер також є доступним для аналізу. Саме тут соціальний світ проявляє себе як самостійне явище, що ґрунтується на знаннях, демонструє свою діяльну сутність, зміст якої має форму обміну діяльністю та її продуктами; органом продукування соціальності є колективний розум або соціальний інтелект, що ґрунтується на створених людьми інформаційних банках даних і відтворюється у ході інформатизації суспільного життя; головним продуктом є суспільство, що відтворюється людьми у ході ноосоціогенезу.

Для нас принципово важливо мати уяву про характер і зміст буття планетарного соціального субстрату на мегарівні, який у літературі дістав назву третьої природи. Ми вперше стикаємося з обґрунтуванням смислової або інтелектуальної форми існування соціальності на цьому етапі. Сутність соціального життя подана як обмін трансакціями між учасниками космологічного процесу, що здійснюється завдяки надсвідомості людини; органом, що підтримує смислове поле на цьому рівні, визнано космічний розум, а джерелом утримання знятої соціальності є матриця як носій ідеальних або

порожніх форм (М. Мамардашвілі). Продуктом цієї стадії розглядається ноосфера, що утримується, з одного боку, смислопородженням людини, а з другого – ноокосмогенезом.

Ми у своєму аналізі не торкалися уявлення про причинність, посередників саморозгортання соціального світу та специфічні форми його саморегуляції. У той же час у дослідженні Ю. В. Бех доведено: що каузально-механічна причинність більше притаманна мікрорівню, телеологічна – макрорівню, а вільна причинність панує на мегарівні; встановлено, що медіаторами або посередниками переходів між рівнями є: на мікрорівні – соціальні інститути; на макрорівні – соціальні системи, що ґрунтуються на діяльності людей; нарешті, на мегарівні цю функцію забезпечують сильна і слабка взаємодія, електромагнітне поле, гравітація, а також відтворені специфічні види саморегуляції соціального процесу: архетипна, нормативна та інформаційно-знакова.

Література до розділу:

1. *Абдеев Р. Ф.* Механизм управления, его генезис и системообразующая роль // Философские науки. – 1990. – №4. – С. 105-113.
2. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации / Р.Ф. Абдеев ; редакторы : Е. С. Ивашкина, В. Г. Деткова. – Москва : “ВЛАДОС”, 1994. – 336 с.
3. *Алексеев С. С.* Теория права. – Москва : Издательство БЕК, 1995. – 320 с. – С. 59.
4. *Алексеев С. С., Архипов С. И., Игнатенко Г. В.* и др. Теория государства и права : учебник для юридических вузов и факультетов / отв. ред. : В. М. Корельский, В. Д. Перевалов, 3-е изд. – Москва : Норма, 2004. – 484 с.
5. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – Ленинград : ЛГУ, 1969. – 339 с. – С. 319.
6. Аутопоезис соціальних систем : монографія / за наук. ред. В. П. Беґа ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 748 с. ; Воронкова В. Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління / В. Г. Воронкова [Електронний ресурс] // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – вип. 36. – С. 26-46. –

Режим доступу : // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpqgvzdia/2009_36/pdf_36/VISNIK_36_3.pdf.

7. *Ахиезер А. С.* Дезорганизация как категория общественной жизни / А. С. Ахиезер // *Общественные науки и современность*. – 1995. – № 6. – С. 42-52.
8. *Базалук О. А.* Время в свете новой космологической концепции / О. А. Базалук. – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 127 с. ; Базалук О. А. Модели Мироздания / О. А. Базалук // *Sententiae : наук. праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства)*. – 2005. – Спецвип. № 2 “Філософія і космологія”. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця ; Днепропетровск : Пороги, 2005. – С. 51-67 ; Базалук О. А. Происхождение человечества: новая космологическая концепция / О. А. Базалук. – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 144 с. ; Базалук О. А. Разумное вещество / О. А. Базалук. – Київ : Наук. думка, 2000. – 367 с. ; Базалук О. А. Сущность человеческой жизни / О. А. Базалук. – Київ : Наук. думка, 2002. – 272 с.
9. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
10. *Бердяев Н. А.* Самопознание. – Москва : Книга, 1991. – 445 с. – С. 150-152.
11. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права / под. общ. ред. В. И. Даниленко / пер. с фр. – Москва : Издательский дом NOTA BENE, 2000. 576 с. – С. 238.
12. *Бех В. П., Бех Ю. В., Попов С. М.* Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни : монографія / за наук. ред. В. П. Бега ; В. П. Бех (голова), Ю. В. Бех, С. М. Попов ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова, 2012. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Запоріжжя : “Просвіта”, 2012. – 572 с.
13. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни. – Запоріжжя : “Просвіта”, 2000. – 288 с.
14. *Бех В. П.* Морфологія соціального світу : монографія. Київ-Мюнхен : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 162.
15. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ. – Запорожье : РА “Тандем-У”, 1998. – 144 с. – С. 36.
16. *Бех Ю. В.* Алгоритм саморозгортання соціального світу : монографія. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 225 с.
17. *Быченков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. – Москва : Российская академия социальных наук, 1996. – 965 с.

18. *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – Москва : Сов. радио, 1968. – 326 с.
19. *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – Москва : Наука, 1983. – 340 с.; *Кибернетика* // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Кибернетика>. – Заголовок з екрана.
20. *Витол Э. А.* Будущее земной эволюции известно (философствование за гранью реальности) // *Философия и космология*. – Київ : *Philosophy&Cosmology*, 2014 (Vol. 12). – С. 202-209.
21. *Войтенко В. Т.* Молекулярные механизмы старения и эволюция продолжительности жизни: Проблема системного анализа / В. Т. Войтенко // *Всеобщий симпозиум “Молекулярные и клеточные механизмы старения”*: Тез. докл. – Київ, 1981. – С. 37-38.
22. *Воронков Н. А.* Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей. – Москва : Агар, 1999. – 96 с.
23. *Выготский Л. С.* Развитие высших психических функций. – Москва : АПН РСФСР, 1960. С. 1-10, 364-484. – С. 123.
24. *Ганзий Т. Я.* Сознание и его эволюция // *Философия и космология*. – Киев : *Philosophy & Cosmology*, 2014 (Vol. 12). – С. 214-222.
25. *Гегель Г.* Философия права. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с. – С. 55.
26. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. – Москва : Мысль. – 1975. – Т. 2. – 695 с. – 398.
27. *Гольцова О. Є.* Соціальна регуляція: просторово-часовий вимір // *Часопис Київського університету права* 2013/1. – С. 37-40. – С. 38. // Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/yuuuu/37.pdf
28. *Горский Ю. М.* Гомеостатика: модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // *Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем*. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с. – С. 63 ; *Горский Ю. М.* Системно-информационный анализ процессов управления / Ю. М. Горский. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с. ; *Горский Ю. М.* Гомеостатика: модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // *Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем*. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с. *Степанов А. М.* Основы медицинской гомеостатики : лекции по теории и практике биоинформационных коррекций / А. М. Степанов. – Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1994. – 272 с.
29. *Дружинин В. В.* Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – Москва : Радио и связь, 1985. – 200 с.

30. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учебн. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – Москва : Издательский дом “Вильямс”, 2000. – 272 с. – С. 25.
31. Еремин А. Л. Ноогенез и теория интеллекта. – Краснодар : “Советская Кубань”, 2005. – 356 с.
32. Интеллектуал [Электронный ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу до ресурсу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB> - Заголовок з екрану.
33. Казютинский, 1991 – Казютинский В.В. Ноокосмология и глобальные проблемы // Чтобы лучше познать самих себя... – Москва, 1991.
34. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант ; [пер. с нем. Н. М. Соколов]. – Москва : Мысль, 1966. – (Философское наследие). – (Сочинения: в 6 тт. / И. Кант; т. 6). – С. 436.
35. Карсавин Л. П. О личности // Карсавин Л. П. Религиозно-философские сочинения. Т. I. – Санкт-Петербург, 1992. – С. 139.
36. Карташев В. А. Система систем. – Москва : “Прогресс-Академия”, 1995. – 325 с. – С. 145
37. Клаус Г. Кибернетика и общество / Г. Клаус ; [пер. с нем.]. – Москва : Прогресс, 1968. – 432 с.
38. Клаус Г. Кибернетика и философия / Г. Клаус ; пер. с нем. И. С. Добронравова, А. П. Куприяна, Л. А. Лейтес ; ред. В. Г. Виноградов ; послесл. Л. Б. Баженова, Б. В. Бирюкова, А. Г. Спиркина. – Москва : ИЛ, 1963. – 530 с.
39. Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – Київ : Изд-во политической литературы Украины, 1984. – 364 с. – С. 92.
40. Кочетов Э. Г. Глобальная трансформация: ее реальные проявления и новые возможности. // Проблемы глобализации: реальность, тенденции, прогнозы. Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых “Глобальный мир”. – Москва : ИД “Новый век”, 2001. – С. 67-100.
41. Кравченко О. М. Дилема Кіборга: Концепт штучності як визначальний у становленні самості Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ : Центр духовної культури. – 2005. – № 49. – С. 62 ; Закиянов Д. Японцы создали боевых человекоподобных роботов / Д. Закиянов [Электронный ресурс] // Экономические известия : еженедельная газета. – Режим доступу : <http://world.eizvestia.com/full/yaponcy-sozdali-boevyih-chelovekopodobnyh-robotov>.

42. Крохмаль Н. В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя, “Просвіта”, 2004. – С. 142.
43. Кудрин Б. И. Введение в науку о технической реальности : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : 0941.00.08 / Б. И. Кудрин. – Санкт-Петербург : СПб. гос. ун-т, 1996. – 40 с.
44. Кудрин Б. И. Технетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира) / Б. И. Кудрин. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1998. – 40 с. – (Препринт).
45. Кудрин Б. И. Техноэволюция и ее закономерности [Электронный ресурс] / Б. И. Кудрин // Электрификация металлургических предприятий Сибири. – Вып. 6. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1989. – С. 168-210. – Режим доступа : <http://www.kudrinbi.ru/public/10225/index.htm>.
46. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – Москва. – С. 49.
47. Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев. [Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России]. – Москва : МГИМО(У) МИД России, 2009. – 472 с.
48. Ладенко И. С. Концептуальные основы теории интеллектуальных систем (систематизация методологических основ интеллектики) / И. С. Ладенко, В. И. Разумов, А. Г. Тесминов ; отв. ред. И. С. Ладенко. – Новосибирск, 1994. – 270 с.
49. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философия права. – Москва : Зерцало, 2008. – 340 с. – С. 126.
50. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с. – С. 255.
51. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – Москва : Издательство “Логос”, 2004. – 232 с. – С. 178-179.
52. Лучистое человечество. – Режим доступа : <http://2012new.info/archives/3454>
53. Люди с самым высоким уровнем интеллекта // <http://scisne.net/t1520>
54. Макаров И. М. Кибернетика: прошлое для будущего: этюды по истории отечественной кибернетики. Теория управления. Автоматика. Биокибернетика : сб. статей / И. М. Макаров. – Москва : Наука, 1989. – 189 с.
55. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т.23. – с. – С. 578.

56. *Маркс К.* К критике политической экономии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Москва : Изд-во политической литературы, 1959. – Т. 13. – С. 1-167. – С. 29.
57. *Матузов Н. И., Малько А. В.* Теория государства и права. Курс лекций. – Москва : Юрист, 1997. – С. 285.
58. *Мельников А. В.* Организм и надорганизменные образования как биокibernетические системы / А. В. Мельников // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия : Рыбное хозяйство. – 2009. – № 1. – С. 7-9.
59. *Могилевский В. Д.* Методология систем: вербальный поход. – Москва : Издательство: “Экономика”, 1999. – 256 с. – С. 8.
60. *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии / В. В. Налимов, З. Б. Баринава [Электронный ресурс] // Философия науки. – 2000. – № 1 (7). – Режим доступа : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philscience/7_00/Nalimov.htm.
61. *Новик И. Б.* Кибернетика. Философские и социологические проблемы. / И. Б. Новик. – Москва : Госполитиздат, 1963. – 207 с.
62. Обратная связь (техника) // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Обратная_связь_\(техника\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Обратная_связь_(техника)). – Заголовок з екрана.
63. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Москва : Азбуковник, 1997. – 944 с.
64. *Попов С. М.* Зворотний зв’язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем : теоретико-методологічний аналіз / С. М. Попов – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 412 с.
65. *Попов С. М.* Зворотний зв’язок у системі соціального менеджменту : монографія / С. Попов. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 444 с.
66. *Попов С. М.* “Зворотний зв’язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз” : дис. ... доктора філософських наук за спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософії історії. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011.
67. *Попов С. М.* Соціально-філософський аналіз зворотного зв’язку: теоретико-методологічний контекст : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Попов Сергій Миколайович. – Київ, 2012. – 40 с.
68. *Ратников Б. К., Rogozin Г. Г., Фонарев Д. Н.* За гранью познанного. Антология. – Москва, 2009.

69. Резник Ю. М. Введение в социальную теорию: Социальная системология / Ю. М. Резник: Ин-т человека. – Москва : Наука, 2003. – 525 с. – с. 317
70. Савин А. Ю. Основы ноокоsmологии. Философия и ноофизика. – Москва, 1995.
71. Савин А. Ю., Фонарев Д. Н. Путеводитель по вечности. – Москва, 2009.
72. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за ред. В. П. Бежа ; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
73. Сетров Н. М. Основы функциональной теории организации. Философский очерк / Н. М. Сетров. – Ленинград : Наука, Ленингр. отделение, 1972. – 164 с.
74. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. – С. 329.
75. Словарь иностранных слов / под редакцией И. В. Лехина и проф. Ф. И. Петрова. – 3-е перераб. и доп. – Москва : Гос. Изд. Инностр. и Нац. словарей, 1949. – 805 с.
76. Соловьев В. С. Смысл любви // В. С. Соловьев. Соч. в 2 т. – Т. 2. – Москва, 1990. – С. 506.
77. Соловьев В. С. Чтения о Богочеловечестве // В. С. Соловьев Чтения о Богочеловечестве: Статьи; Стихотворения и поэма; Из “Трех разговоров”: Краткая повесть об Антихристе. – Санкт-Петербург : Художественная литература, 1994. – С. 149.
78. Социогенез // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%EЕ%F6%E8%EЕ%E3%E5%ED%E5%E7>. – Заголовок з екрана.
79. Социогенез // Психологический словарь [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://testme.org.ua/glossary/item/917>. – Заголовок з екрана. Что такое Социогенез? Значение и толкование слова sotsiogenez, определение термина [Электронный ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/s/sotsiogenez.html>. – Заголовок з екрана.
80. Стало известно, когда мы познакомимся с инопланетянами // <http://infosmi.net/kuryozy/64182-stalo-izvestno-kogda-my-poznakomimsya-s-inoplanetyanami>
81. Сухонос С. И. Логика эволюции человечества / С. И. Сухонос.– Москва : ЗАО “Издательство “Экономика”, 2008. – 224 с

82. *Тейяр де Шарде П.* Феномен человека. – Москва : Айрис-пресс, 2002. – 352 с.
83. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – С. 265. – 688 с.
84. *Тернер Дж.* Структура социологической теории. – Москва : Прогресс, 1985. – 472 с. – 43
85. *Тихоплав Т.С., Тихоплав В.Ю.* Новая физика веры. – М., 2007.
86. *Урсул А. Д., Дронов А. И.* Глобальные проблемы освоения космоса (к формированию космической глобалистики) // Глобальные проблемы социального развития (философско-методологические аспекты) / отв. ред. А. Д. Урсул. – Кишинев : Штиинца, 1988.
87. *Урсул А. Д., Дронов А. И.* Формирование космоглобалистики и проблема экоразвития // Освоение космоса и проблемы экологии, Социально-философские очерки. / Отв. ред. А. Д. Урсул. Кишинев : Штиинца, 1990 ; *Урсул А. Д.* Становление космоглобалистики // Философия и культура. 2010. № 11 ; *Урсул А. Д.* Космоглобалистика в ракурсе информационной гипотезы освоения мира // Глобалистика как область научных исследований и сфера преподавания / под ред. И. И. Абылгазиева, И. В. Ильина. Вып. 5. Москва : МАКСПресс, 2011; *Урсул А. Д.* От глобальных к космическим процессам // Пространство и время. 2012 та ін.
88. *Федоров В. И.* Физиология и кибернетика: история взаимопроникновения идей, современное состояние и перспективы: к 60-летию написания Н. Винером книги “Кибернетика” // Успехи физиологических наук. – 2007. – Т. 38. – № 3. – С. 72-86.
89. Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / ред. кол. : Губерський Л. В. (керівник) та ін.; авт.-упоряд. Андрущенко В. П. (керівник) та ін. – Київ : Знання України, 2003. – Т. 1. – 363 с. – С. 137.
90. *Фонарев Д. Н.* Ноокосмология в 693 ответах. Часть 1. – Москва, 2012.
91. *Храмова В. Л.* Целостность духовной культуры / В. Л. Храмова. – Київ : Феникс, 1995. – 399 с.
92. *Циолковский К. Э.* Воля Вселенной. Неизвестные разумные силы”. – Калуга, 1928. – 23 с. – С. 22.
93. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха просвещения. – Москва : Политиздат, 1991. – 463 с. – 105 і 438
94. *Черников М. В.* Самоорганизующиеся системы: методологические подходы и проблема управления // Общество и человек: пути самоопределения. – Вып. 1. – Санкт-Петербург, 1994. – С. 37-55.

95. Чумаков А. Н. Контуры целостного мира : монография. – 2-е изд., перераб. и доп. / А. Н. Чумаков. – Москва : Проспект, 2011. – 432 с. – С. 164-165.
96. Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения : в 2 т. : пер. с нем. Т. 2. – Москва : Мысль, 1987. – 636 с. – С. 482.
97. Шкловский И. С. Вселенная, жизнь, разум. – Москва : Наука, 1987. – 320 с.
98. Эйген М., Шустер П. Гиперцикл: принципы самоорганизации макромолекул. – Москва : Мир, 1982. – 270 с. – С. 32.
99. Энгельс Ф. Диалектика природы. // Маркс К., Энгельс Ф. Полн. Собр. Соч. 2-е изд. – Т. 20. – С. 483.
100. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. – Москва : Наука, 1978. – 392 с.
101. Global Civil Society 2001 / Centre for Civil Society and Centre for the Study of Global Governance LSE. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 348 p.
102. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/5880>
103. <http://svit24.net/technology/67-technology/99700-dlja-polta-na-krasnuju-planetu-otobrano-bolee-tsjachy-dobrovolcev>
104. http://www.big-lib.com/book/2_Filosofiya_prava/179_21Ontologichni_osnovi_socialno_pravovoi_realnosti_
105. Kapitza S. P. Population growth, sustainable development and the environment // World culture report. Culture, creativity and markets. UNESCO, 1998. – P. 24-32.
106. Management: theory process and practice. – Philadelphia, 1975.
107. Pierre Teilhard de Chardin Le phénomène humain. – Paris : Editions du Seuil, 1955. – 348 p. (фр.)
108. Virally M. La pensée juridique. – Paris : Ed. L.G.D.J., 1960. – 225 p. – P. 200.

Планетарний соціальний світ на порозі сингулярності (замість післямови)

Досліджуючи еволюцію планетарного соціального світу ми неочікувано, навіть для самих себе, вийшли на парадоксальний для нас результат – планетарний соціальний світ має розчинитись у глибинах Всесвіту. Ми поділяємо точку зору тих дослідників, що вважають занесення розуму на нашу планету малоімовірним фактом, оскільки “можливість цілеспрямованого вольового занесення звідкись зі Всесвіту на Землю біо-генної речовини, оскільки часу від моменту утворення Всесвіту до появи життя на Землі (за загальноприйнятими оцінками) – недостатньо для завершеного циклу формування позаземної автономної інтелектуальної системи. Походження розуму (ноогонія): життя і розум на Землі мають земне походження. Інтелектуальна система людства на Землі є інтелектуальною системою першого покоління у Всесвіті” [5, с. 260].

Це означає, що ми у цьому випадку досягнемо поріг соціальної сингулярності, оскільки ми виходимо за межі існуючої раціональності в повсякденному бутті і звичного нам жорсткого державного, навіть з елементами розширеної участі громадськості, управління. Як писав П'єр Тейяр де Шарден “Людина незамінна. Значить, наскільки б неймовірною не була перспектива, він повинен досягти кінцевої мети, поза сумнівом, не з потреби, але неминуче. Не призупинення, якою б не була її форма, а останній прогрес, що настає у свою біологічну годину. Дозрівання і вищий ступінь. Все далі в неймовірне, з якого ми вийшли. Саме у цьому напрямі, якщо ми хочемо передбачати кінець світу, слід екстраполювати людину і гомінізацію” [14].

У раціонально обґрунтованому сюжеті ми просто вимушені передбачити логічне завершення саморозгортання інтелекту людини. “Щоб дати думці місце у світі, мені було неодмінно, – писав П'єр Тейяр де Шарден, – інтер'єризувати матерію, уявити енергетику духу; уявити собі на противагу ентропії висхідний ноогенез; надати еволюції напрям, вершину і критичні точки і кінець кінцем зімкнути все в деякому” [14].

Коли, як саме ми досягнемо точки сингулярності і що буде з планетарним людством, подано у відомій праці П'єра Тейяра де

Шардена “Феномен человека” [14]. В ній дослідник пише таке: “У своїх тлумаченнях потім ми можемо науково розглядати майже нескінченне удосконалення людського організму і людського суспільства. Але як тільки мова заходить про практичну матеріалізацію наших мрій, ми констатуємо, що проблема залишається невирішеною або навіть нерозв’язною, якщо тільки не припустимо частково шляхом надраціональної інтуїції конвергентності світу, до якого ми належимо. Віра в єдність.

Більш того. Якщо під тиском фактів ми висловимося в оптимістичному дусі на користь об’єднання, то для руху вперед нам потрібний не лише порив і специфічна мета, що фіксує цей рух, але виникає технічна необхідність відкрити єднальну речовину або спеціальний цемент, який внутрішньо об’єднає наші життя, не спотворюючи і не применшуючи їх. Віра у безмірно привабливий центр особи.

Загалом як тільки виходячи за межі нижчої і попередньої стадії аналітичних досліджень наука переходить до синтезу, – синтезу, який, природно, завершується реалізацією якогось вищого стану людини, негайно ж вона вимушена передбачати майбутнє і ціле і робити ставку на них і тим самим, виходячи за межі самої себе, вона починає робити вибір і займатися поклонінням.

Значить, Ренан і мислителі XIX століття не помилялися, коли говорили про релігію науки. Їх помилка полягала в тому, що вони, створюючи культ людства, включили в цей культ в оновленій формі ті ж самі духовні сили, від яких, як вони вважали, їм вдалося позбавитися.

Коли ми розглядаємо, як в універсумі, що розвивається, який ми тільки що почали осягати, тимчасові і просторові ряди розходяться і розгортаються навкруги і позаду нас, подібно до поверхні конуса, то, можливо, це чиста наука, Але коли ми обертаємося до вершини, до цілісності і до майбуття, то це вже мимоволі релігія.

Релігія і наука – дві нерозривно пов’язані сторони, або фази, одного і того ж повного акту пізнання, який тільки один змог би охопити минуле і майбутнє еволюції, щоб їх розглянути, виміряти і завершити.

У взаємному посиленні цих двох все ще антагоністичних сил, в з’єднанні розуму і містики людському духу самою природою його

розвитку призначено знайти вищу міру своєї прозорливості разом з максимумом своєї життєвої сили” [14].

Далі він пише: “Просуваючись як і раніше в трьох тільки що вказаних напрямках (наука, релігія і людський дух) і маючи величезний запас часу, який йому залишається прожити, людство має в розпорядженні величезні можливості. До людини життя швидко призупинялося, щоб діяти, вона була вимушена дробитися і спеціалізуватися, вона фіксувалася і розсіювалася при кожному стрибку вперед. Починаючи із ступеня мислення, завдяки дивовижним можливостям “штучного”, яке, відділяючи знаряддя від органу, дозволяє одній і тій же істоті посилювати і нескінченно різноманітні форми своєї дії, нічого не втрачаючи у своїй свободі, завдяки в той же час дивовижній здатності думки зближувати і комбінувати в одному і тому ж свідомому зусиллі усі людські частки ми вступили в абсолютно нову область еволюції. Насправді, якщо вивчення минулого і дозволяє нам зробити деяку оцінку ресурсів, які має організована матерія в розсіяному стані, то ми ще не маємо ніякого поняття про можливу величину “ноосферної” потужності. Резонанс людських коливань в мільйони разів! Цілий покрив свідомості, що одночасно давить на майбуття! Колективний і підсумований продукт мільйонів років мислення!. Чи намагалися ми коли-небудь уявити, що є цими величинами?

Окрім інтелектуального значення окремих людських одиниць, необхідно взяти до уваги колективне збудження (шляхом підтримки або резонансу) цих належно організованих одиниць. Важко сказати, чи є ще на Землі Арістотелі, Платони і Августини (яким чином це довести? А, втім, чом би і ні?). Але ясно, що, спираючись одна на одну (будучи зведені в одно місце або зібрані у фокусі дзеркала), наші сучасні душі бачать і відчувають нині світ, який (за його розмірами, зв’язками і можливостями) вислизав від усіх великих людей минулого. І чи наважаться заперечити, що цьому прогресу у свідомості не відповідає ніяке просування вперед в глибокій структурі буття?

У цьому напрямі найнесподіванішим може бути те, що найбільше очікується.

Можна передусім серйозно запитати себе: чи не зуміє одного разу життя при зростаючій напрузі духу на поверхні земної кулі майстерно здолати стіни своєї земної в’язниці або, знайшовши спосіб, захопити

інші незаселені небесні тіла, або – ще більше запаморочлива подія – встановивши крізь простір психічний зв'язок з іншими вогнищами свідомості. Зустріч і взаємне збагачення двох ноосфер... Це припущення на перший погляд може здатися божевільним, але воно врешті-решт лише поширює на психіку масштаб величин, правомірність якого для матерії ніхто більше і не подумує оспорювати. Свідомість, що створює себе кінець кінцем шляхом синтезу планетарних одиниць. А чом би і ні, в такому універсумі, де астральна одиниця – галактика?

Анітрохи не бажаючи засмучувати прибічників цих гіпотез, справедливність яких, помітимо, неймовірно розширила б розміри ноосфери, але ніскільки не змінила б ні її конвергентність, ні, отже, її кінцеву тривалість, я, проте, вважаю їх вірогідність занадто слабкою, щоб варто було їх враховувати.

Людський організм настільки складений і чутливий, так пристосований до земних умов, що важко уявити собі, яким чином він зміг би акліматизуватися на іншому небесному тілі, навіть якщо він здатний здолати міжпланетні простори. Безмірність космічних просторів така велика, що не ясно, яким чином у двох різних областях неба дві думки могли б співіснувати і збігатися порівнянними фазами свого розвитку.

З цих двох причин, не згадуючи інших, я припускаю, що нашій ноосфері призначено відособлено замкнутися в собі і що не в просторовому, а в психічному напрямі вона знайде, не покидаючи Землі і не виходячи за її межі, лінію своєї втечі.

І тут абсолютно природно знову виступає поняття зміни стану. До речі, дослідження зміни стану людини мають стати цікавим об'єктом наукового дослідження, оскільки вона їх змінює декілька разів: вперше, коли із розрізнених яйцеклітин чоловіка і жінки переходить у стан плоду і розвивається в утробі матері; вдруге – коли мати народжує дитинку і вона із внутрішньоутробного середовища переходить у принципово інше – зовнішнє буття; у третьому випадку, за нашими прогнозами набуває стан ноосферної особистості, що не буде мати тілесності і її буття буде відбуватися у просторі смислів, нарешті, в четверте – коли вона переходить у стан променистого людства середовищем буття якого буде Космос.

У нас і через нас ноогенез постійно піднімається увись. Ми виявили основні моменти цього підйому – зближення крупинок думки;

синтез індивідів і синтез націй і рас; необхідність існування автономного і верховного особистого вогнища для об'єднання елементарних осіб без спотворення і в атмосфері активної симпатії. Усе це, відмітимо ще раз, під спільною дією сферичної кривизни Землі і космічної конвергентності духу існує відповідно до закону складності і свідомості.

Ну так от, коли в результаті скупчення достатньої безлічі елементів цей істотно конвергентний розвиток досягає такої інтенсивності і такої якості, що для подальшого свого об'єднання людство, узятє в цілому, повинне, як це сталося з індивідуальними силами інстинкту, у свою чергу, “пунктуально” усвідомити саме себе*, (тобто в даному випадку покинути свою орґано-планетарну опору і ексцентруватися до трансцендентного центру своєї зростаючої концентрації), саме тоді і настане для Духу Землі фінал і увінчування.

Кінець світу – внутрішнє повернення до себе цілком усієї ноосфери, що досягла одночасно крайньої міри своєї складності і своєї зосередженості.

Кінець світу – переверот рівноваги, відділення свідомості, що врешті-решт досяг досконалості, від своєї матеріальної матриці, щоб відтепер мати можливість усією своєю силою покоїтися у боге-омезі.

Кінець світу – критична точка одночасного виникнення і виявлення, дозрівання і вислизання.

Про фізичний і психічний стан, в якому знаходитиметься наша планета при наближенні до точки свого дозрівання, ми можемо зробити два майже протилежних припущення.

Згідно з першою гіпотезою, що виражає надії, до яких в усякому разі слід орієнтувати наші зусилля, як і ідеалу, зло на завершальному етапі Землі знаходиться в мінімумі. Нам не треба буде більше боротися проти гострих форм голоду і хвороб – вони переможені наукою. Під дією усе більш гарячих променів Омеґи припиняться ненависть і міжусобна боротьба, переможені почуттям Землі і почуттям людини. У усій ноосфері пануватиме якась однастайність. Завершальна конвергенція станеться мирно. Зрозуміло, подібний вихід найгармонійніше відповідав би теорії.

* Це означає, що людська історія розвивається між двома критичними точками мислення (одній – нижчою і індивідуальною, іншій – вищою і колективною).

Але також може бути, що згідно із законом, якого у минулому ще ніщо не уникнуло, зло теж у своїй специфічно новій формі, зростаючи одночасно з добром, досягне до фіналу свого вищого ступеня.

Немає вершин без прірв.

Величезними будуть сили, вивільнені в людстві внутрішньою дією його об'єднання. Але не виключено, що завтра так само, як учора і сьогодні, ця енергія діятиме незгідно. Механічна спільна дія під натиском грубої сили? Або спільна дія в симпатії? Чи буде людина прагнути завершити себе колективно або індивідуально в кимось більшому, ніж він сам? Відмова від Омеги або прийняття його?. Може виникнути конфлікт. В цьому випадку внаслідок природи процесу, який її об'єднує, і в ході цього процесу ноосфери, що досягла певної точки об'єднання, знову відокремитися на дві зони, що відповідно притягуються двома антагоністичними полюсами поклоніння. На зону думки, яка ніколи не була повністю єдиною. І на зону усеосяжної любові, оживляючу і кінець кінцем виділяючу, щоб її завершити, лише одну частину ноосфери – ту, яка наважиться “зробити крок” за межі себе, в інше. Останній раз, ще одно розгалуження.

По цій останній гіпотезі, що більше відповідає традиційним апокаліпсисам, навколо нас, можливо, одночасно піднімаються в майбуття три криві: неминуче збавлення органічних можливостей Землі; внутрішній розкол свідомості, що усе більш розділяється до двох протилежних ідеалів еволюції; позитивне залучення центром центрів тих сердець, які звернуться до нього. І кончина Землі станеться в потрійній точці, в якій шляхом збігу, цілком згідного прийомам життя, ці три криві зустрінуться і досягнуть строго одночасно свого максимуму.

Смерть планети, що матеріально вичерпала себе; розрив ноосфери, що розділилася з питання про форму, в яку необхідно вдягнутися своєю єдністю, і одночасно, надаючи події усе його значення і усю його важливість, звільнення того відсотка універсуму, який зуміє крізь час, простір і зло ретельно синтезуватися до кінця.

Не нескінченний прогрес – цій гіпотезі суперечить істотна конвергентність ноогенезу, а екстаз поза розмірами і рамками видимого універсуму.

Екстаз в згоді або розбраті, але як в тому, так і в іншому випадку при внутрішньому надлишку напруженості.

Це єдиний біологічний вихід, відповідний і мислимий для феномену людини” [14].

Практично усі, хто вважає, що сингулярність буде, припускають, що вона станеться в цьому столітті, і багато хто упевнений, що це швидше за все станеться впродовж декількох десятиліть. Це нібито планета, що була заселена мавпами, раптом різко трансформувалася у світ інтелектуально обдарованих людей, що змінюють Землю абсолютно незрозумілим до того способом.

Термін “сингулярність” [13] запозичений, як відомо, у математиків і астрофізиків, які використовують його при описі космічних чорних дір і в деяких теоріях початку всесвіту, – точка з нескінченно великою щільністю і температурою і нескінченно малим об’ємом. Математична сингулярність (особливість) – точка функції, значення в якій прагне до нескінченності, або інші подібні “цікаві” точки – особливості функції.

У цьому контексті уперше термін “сингулярність” використав у середині ХХ століття Д. Нейман, маючи на увазі математичне, а не астрофізичне розуміння цього слова – точку, за якою екстраполяція починає давати безглузді результати (розходитися). Про це пише В.Віндж, якому цей термін зазвичай приписують. Науковим обґрунтуванням настання сингулярності активно займається Р. Курцвейл [17, 18].

Російські вчені також мають свою власну точку зору на входження планетарної спільноти у сингулярність. Не виключно, що духовна сингулярність російських вчених у питаннях становлення ноосфери є віддзеркалення специфічного російського стиля мислення й особливого шляху в ноосферу, про що вже роздумував М. Мойсеєв [11]. Йому вторить А. Урсул, що у праці “Путь в ноосферу: Концепция выживания и устойчивого развития человечества”, пише: “Росія не буде, як деяка рядова ланка механічно вписуватися у світовий процес ноосферогенезу, адаптуючись до нього, бо російський шлях в ноосферу є синергетичний ефект коеволюції свого власного шляху і шляху іншої світової спільноти. Шлях в ноосферу далеко не простий, і його пошук пов’язаний з посиленням системно-синергетичних процесів планетарного і навіть космічного масштабу в усіх областях соціальної і соціоприродної діяльності. І пріоритет у вирішенні цієї проблеми має бути відданий зміні природи самої людини, можливостям творення загальнолюдського інтегрального інтелекту на базі інформатизації і становлення глобально-

планетарного управління усім цивілізаційним процесом. Ці завдання (а це тільки декілька пріоритетних проблем) безпрецедентно складні, можливо, в принципі навіть нездійсними, і важливо виявити реальність ноосферної перспективи для людства” [16, с. 275].

А. Урсул присвятив навіть спеціальне дослідження створенню концепції становлення ноосфери, яка може служити (чи, скромніше, може цьому сприяти) світоглядною і методологічною основою виживання і подальшого стійкого розвитку цивілізації. “Саме у такого роду концепції потребує, пише він, як Росія, так і уся світова спільнота, бо зараз важливо заповнити той теоретичний вакуум, який утворився після відмирання комуністичних і інших соціальних утопій і усвідомлення того, що людська цивілізація може навіть загинути” [16, с. 8].

Викладене в ньому розуміння проблеми лягло в основу створення Міжнародного інституту ноосфери (при Міжнародній асоціації “Космос і філософія”), який був організований в травні 1990 р. в ході двох міжнародних конгресів згаданої асоціації, Кирджали, що проходили у Болгарії в містах, і Казанлик. Країнами – засновниками цього міждисциплінарного і міжнародного інституту стали СРСР, НРБ, Греція, Франція, США, в яких організовуються національні центри ноосферних досліджень.

Поки є окремі розрізнені колективи дослідників, що займаються, в основному на громадських засадах, тими або іншими аспектами ноосферних досліджень, – в Москві, Одесі, Кишиневі, Єревані, Тбілісі, Хабаровську, Запоріжжі і інших містах колишнього СРСР. Ряд з них працювали під егідою громадського Інституту ноосфери, а останнім часом з’явилися і державні установи (Ноосферно-екологічний інститут Російської академії управління), науково-комерційні структури і громадські об’єднання (наприклад, створена у кінці 1991 р. Академія ноосфери).

Одними з фундаментальних відкритих питань щодо сингулярності є питання про її існування, час настання і темпи зростання технологічних змін. Технології розвиваються експоненціально. Це видно навіть на прикладі iPhone. Остання модель iPhone 5s, що презентована виробником, по зростанню продуктивності в 40 разів потужніше за найпершу. Вдумайтеся в цю цифру, в 40 разів! А між найпершим iPhone і самим останнім пройшло всього 6 років (перший 2007, останній 2013). Якщо порівнювати грубо, то вам треба 40 iPhone

першого покоління щоб обробляти дані як один iPhone останнього покоління. Цей технологічний стрибок стався всього за 6 років і цей тільки початок. Це і є експоненціальний вибуховий розвиток технологій.

Екстраполяція деяких тенденцій показує, що сингулярність може статися до 2020 року; можливо, цю дату слід переглянути і наблизити до 2018 або навіть 2016 року, якщо покладатися на саму останню оцінку Д. Едера про те, що час подвоєння потужності комп'ютерів припав до 9 місяців на вересень 2002 року, – і вона має бути дуже раптовою, що характерно для природи гіперекспоненціальної кривої.

Технологічна сингулярність – передбачувана точка в майбутньому, коли еволюція людського розуму в результаті розвитку нанотехнології, біотехнології і штучного інтелекту прискориться до такої міри, що подальші зміни призведуть до виникнення розуму з набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення.

За деякими припущеннями сингулярність повинна настати близько 2030 року (наприклад, так вважає В. Віндж). Якщо проекстраполювати закон Мура, виявиться, що приблизно в той же час обчислювальна потужність комп'ютерів порівнюється з головним мозком людини.

Технологічна сингулярність – це гіпотетичний момент у майбутньому, коли технологічний розвиток стане настільки стрімким, що графік технічного прогресу зробиться практично вертикальним. Ця концепція уперше була запропонована В. Вінджем, який вважає, що якщо ми зуміємо уникнути загибелі цивілізації до цього, то сингулярність станеться через прогрес в галузі штучного інтелекту, інтеграції людини з комп'ютером або інших методів збільшення розуму.

Посилення розуму, на думку В. Вінжа, в якийсь момент призведе до позитивного зворотного зв'язку: розумніші системи можуть створити ще розумніші системи і зробити це швидше, ніж первинні конструктори-люди. Цей позитивний зворотний зв'язок швидше за все виявиться таким сильним, що впродовж дуже короткого проміжку часу (місяці, дні або навіть усього лише години) світ перетвориться більше, ніж ми можемо це уявити: він несподівано виявиться населеним з надрозумними створіннями. Це час життя і творіння, за нашим баченням і ідеологією розвитку планетарного світу, Планетарної особистості.

Самопородження Планетарної особистості (Інтермена) з її синергетичним мисленням, космополітичним світоглядом і космополітичною ідеологією, оригінальною інтернеткультурою, що потребує якісного забезпечення науковими знаннями і наявності інтенсивного соціального спілкуванні на основі розвиненої організаційної культури або соціальної взаємодії з іншими особистостями у горизонті становлення єдиного інформаційного забезпечення життєдіяльності, що має бути побудована на раціонально організованих смислах, інтенсивно відбувається вже сьогодні.

З поняттям сингулярності часто пов'язують ідею про неможливість передбачити, що буде після неї. Перші ознаки соціальної сингулярності мають з'явитися вже при переході від інформаційної до інтелектуальної цивілізації коли системоутворюючим чинником нашого життєустрою буде безтілесна ноосфера, що буде оперувати смислами планетарного походження.

Постлюдський світ, який у результаті з'явиться, можливо, буде таким чужим для нас, що зараз ми не можемо знати про нього абсолютно нічого. Єдиним виключенням можуть бути фундаментальні закони природи, але навіть тут іноді допускається існування ще не відкритих законів (у нас доки немає теорії квантової гравітації) або не до кінця зрозумілих наслідків з відомих законів (подорожі через просторові тунелі, створення "всесвітів-немовлят", подорожі в часі тощо), за допомогою яких постлюди зможуть робити те, що ми звикли вважати фізично неможливим.

У той же час, багато людей зв'язують з Сингулярністю найпозитивніші очікування [15]. Теоретично сингулярність означає можливість безсмертя, необмеженого розширення свідомості і польоти на інші планети. Але так само теоретично атомна енергія означає необмежену дармову електрику, проте насправді нескінченні переваги урівноважуються нескінченними недоліками, які у разі атомної енергії - ядерне зброї, радіоактивне зараження і загроза глобальної війни. Відповідно, виникло наступне спрощене уявлення про сингулярність: досить дотягнути до неї, а там штучний інтелект вирішить усі наші проблеми, виникне економіка достатку і рай на Землі.

Не дивно, що такі представлення викликали реакцію у відповідь : висловлювалися припущення, що ідеї про сингулярності – це свого роду релігія для фанатів техніки, де штучний інтелект замість Ісуса, а

сингулярність замість Бога. І на підставі такої психологізації ідея про сингулярність відкидалася.

Можна також порівнювати очікування настання сингулярності з ідеями про комунізм. Після сингулярності, говорять її прибічники, молекулярне виробництво дозволить робити будь-які товари практично безкоштовно, створивши той самий достаток, що робить комунізм можливим; крім того, в керованому штучним інтелектом суспільстві відпаде необхідність в ринку, оскільки управління згори виявиться, нарешті, ефективніше. Когнітивні технології, нарешті, зможуть створити нову людину або підправити “старого”. Проте подібні очікування, ймовірно, більше говорять про нас самих, чим про те, що буде насправді.

Інша критика ідеї сингулярності була спрямована на те, що закон Мура є експоненціальним, а виділена точка можлива тільки при гіперболічному законі; що, можливо, людина не може створити надлюдський розум, оскільки це занадто складне завдання, і щоб створити надрозум, треба його вже мати. Наприклад, в критичній статті “Сингулярність завжди поруч” (роботи Р. Курцвейла, що пародіює назву, “Сингулярність поруч”) говориться про те, що ми ніколи не зможемо виявити себе “після сингулярності”, оскільки в цьому стані ми повинні були б визнати, що усе нескінченне зростання знаходиться позаду нас, а попереду ніякого такого зростання не буде. Замість того щоб розбирати усю цю критику, відмітимо, що вона не впливає на основний факт – на зміну невідомої природи, що реально насувається на нас.

Тут слід зазначити, що абсолютно нові можливості відкриваються перед глобально-еволюційними процесами у Всесвіті у зв’язку з прогресом космонавтики і розгортанням космічної діяльності людства і передбачуваних наукою позаземних цивілізацій. Йдеться про космічне розширення соціального ступеня еволюції, яке отримало найменування Великого соціального вибуху.

Поява соціального ступеня еволюції опиняється в цьому сенсі як би “другою сингулярною” точкою, поворотним пунктом, який круто змінює параметри глобально-еволюційних процесів у Всесвіті, наповнює їх діалектикою соціального і природного, сприяючи “соціалізації” природної еволюції космосу. Еволюція матерії з’являється з цього погляду як процес, що розгортається не лише в “просторовому”,

космічному середовищі, але і в тимчасовому вимірі, що сполучає в єдине еволюціонуюче ціле астрономічне минуле Всесвіту з його “потрібним” для людини космогонічним майбутнім.

Деякі вчені подають навіть своє бачення механізму “звалювання” планетарної спільноти у сингулярність. “Можна цей процес, що повертає що вже почало деградувати людство на супермагістраль глобальної еволюції, вважати, за аналогією, Великим соціальним, або навіть соціоприродним “вибухом”. Великий соціоприродний вибух, тобто швидке по космогонічних масштабах часу (але не інфляційне) просторово-темпоральне розширення соціоприродної сфери, представляється приблизно такою ж “астросоціологічною” закономірністю, як зараз нам бачиться процес глобалізації на планеті, який також розширює цю соціогеосферу і передує її поширенню в позаземних просторах вже як космоноосфери” [6, с. 32] – пишуть І. Ільїн і А. Урсул у праці “Эволюционная глобалистика (концепция эволюции глобальных процессов)”.

Соціальний ступінь завдяки Великому соціальному вибуху на планеті, а потім і в космосі виявляється принципово іншою в просторово-часовій перспективі, чим їй попередні східці глобальної еволюції. Це пов’язано з реальною і потенційною можливістю розширення цього ступеня спочатку в ході глобалізації у просторі земної кулі, а потім і соціалізації, освоєння Всесвіту.

У нашому Всесвіті завдяки синергетичним процесам реалізується інформаційний критерій (принцип) розвитку, суть якого – в появі усе більш складних форм речовин. Цей принцип припускає ускладнення структур матерії і появу усіх відомих структурних рівнів аж до людини і соціуму, і самим нетривіальним виведенням виступає поява саме складних форм речовини. Цю ідею на іншому матеріалі підтверджують Є. Князева і С. Курдюмов, вважаючи, що “еволюція з’являється як створення усе більш складних нелінійних середовищ, здатних об’єднувати все більшу кількість простих структур і створювати все більш складну організацію” [7, с. 9, 90]. Саме у нашому Всесвіті з її глобальними характеристиками і фундаментальними фізичними константами і може реалізуватися той головний напрям еволюції, який відображає інформаційно-синергетичний принцип глобальної еволюції.

Таким чином, з переходом на більш високий ієрархічний рівень відбувається звуження “коридору ускладнення” еволюціонуючих

систем, тобто прогресивний розвиток на супермагістралі глобальної еволюції має вигляд конуса (негентропійна піраміда), що звужується. При цьому повинні зберігатися основа, фундамент, з якого “виростає” більш високий структурний рівень еволюції, тобто в цьому сенсі забезпечується “безпека” попереднього рівня. Якщо цього не відбувається, то прогресивна еволюція просто припиняється, або тимчасово залишається на тому ж рівні, або переходить на траєкторію регресивного розвитку.

“Безпека” ширшої системи потрібна для того, щоб служити основою, стартовим майданчиком і умовами для продовження прогресивної самоорганізації системи. Для того, щоб перейти на новий, більш високий рівень складності, еволюціонуюча система повинна вступати у коеволюційні відносини з попередніми структурними рівнями матерії, що можливо тільки в дуже вузькому коридорі безпеки, в природних умовах, де може бути гарантована ця коеволюція. Тому не випадково іноді глобальний еволюціонізм іменують “універсальним коеволюціонізмом”.

Отже, соціальна сингулярність настає у момент, коли планетарна спільнота, породивши планетарний соціальний світ, загубить контроль над ним і перейде у невідому для нас фазу буття.

Ясно тільки одне. Ми швидко наближаємось до порога соціальної сингулярності у бутті планетарного соціального світу. Ми не згодні з прогнозами деяких дослідників, що це трапиться у просторі XXI століття або навіть третього тисячоліття, але те, що це неодмінно станеться у нас ніяких сумнівів немає.

Що це має викликати у нас – страх, здивування чи радість? Ми ж, мешканці планети, на початку XXI століття зовсім не готові відповісти на це питання у яке вилилось дане дослідження кінцевої мети еволюційного розвитку планетарної спільноти, очевидно закладеної з самого моменту породження планетарного соціального світу Космічним Розумом, а Ви – шановні читачі – що думаєте з цього приводу?

Коротко прокоментуємо наші головні висновки щодо користі використання у наступних розвідках спиратися саме на результати нашого дослідження. (Див.: Таблицю 1).

Таблиця 1

**ХАРАКТЕРИСТИКА ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СКЛАДОВИХ
ПЛАНЕТАРНОГО СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ**

*Регуляція планетарного соціального світу
у ході саморозгортанні еволюційного процесу*

Етап еволюції планетарної спільноти	Вид регуляції	Характер соціальної регуляції	Головний інструмент регуляції	Головний суб'єкт регуляції
Працивілізація	Елементарна стихійна регуляція	привалює ентропія	“Першонорми”, табу, таліон, звичаї, традиції, ритуали, архетипи (здоровий глузд)	Природні біоритми планети, природній відбір,
Аграрна цивілізація	регуляція з елементами раціонального (регулювання)	ентропія з елементами негентропії	Мова, знаряддя праці (звичаї і традиції)	старійшини, Вожді, шамани, колдуни
Техногенна цивілізація	наукове, системне управління	негентропія з залишками ентропії	Національне право і мораль, ідеологія космополітизму	Класична держава
Інформаційна цивілізація	електронне управління	привалює негентропія	Міжнародне право і мораль, ідеологія екогуманізму	Світова держава, континентальні і міжконтинентальні форми наддержавних утворень
Інтелектуальна цивілізація	Повна саморегуляція	негентропія зі свідомо залишеними залишками ентропії для організаційних інновацій	Цінності і смисли планетарної ціннісно-сислової матриці	Гомеостат планетарного соціального організму
Космічна цивілізація	самоорганізація	негентропія з елементами ентропії	Смисли Всесвіту	Ритми Всесвіту або пульсація Космосу

Евристична цінність даної монографічної праці полягає, на наш погляд, у системному віддзеркаленні саморозгортання планетарного соціального світу у суб'єктивованому і об'єктивованому вимірах з

визначенням головних філософських параметрів на кожному з трьох рівнів його буття, а саме на: мікро-, макро- і мегарівнях. Це по-перше.

По-друге, ми довели за яким саме алгоритмом еволюціонує планетарна людина і дослідили у загальних рисах подали характеристику її станів на кожному еволюційному рівні, що, з одного боку, об'єктивно закладений смислогенезом, як геологічним чинником, а з другого – освоєний людиною. Її “підйом” по щаблям наведеного ланцюга: індивід – біологічна людина – Особистість людини – Планетарна особистість – Ноосферна особистість (безтілесний суб'єкт – ноосфера) – Променисте людство пояснює логіку еволюційного процесу і процеси і форми організаційного життєустрою, що його супроводжують.

По-третє, перед нами розкрився ланцюг опанування планетарним людством організаційних рівнів такої геологічної сили як смислогенез, що подається нами як низка перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – космічний розум.

По-четверте, двома вищенаведеними фактами, мається на увазі опанування змісту семантичного континууму і перетворень атрибутивних властивостей планетарної людини, ми обґрунтували послідовність і необхідність зміни організаційних форм життєустрою планетарної спільноти, що предстала перед нами як видові цивілізації, що змінюють одна одну по мірі того як людина переходить з етапу на етап власного розвитку, а саме: працивілізація – аграрна – індустріальна – інформаційна – інтелектуальна – космічна цивілізація.

По-п'яте, ми змогли відтворити види і характер регуляції життєдіяльності планетарної спільноти у залежності від вище перелічених чинників і встановили, що: а) працивілізація має елементарну стихійну регуляцію у якій привалює соціальний хаос або ентропія; б) аграрна цивілізація має регуляцію з елементами раціонального управління і тому вона характеризується нами як ентропія з елементами негентропії; в) техногенна цивілізація ґрунтується на науковому управлінні з домінантою раціонального над ірраціональним, що привело, як відомо, до стагнації соціального розвитку; г) інформаційна цивілізація буде ґрунтуватись на електронному врядуванні на основі наукової інформації, що веде до системного характеру управління у якому мало місця для негентропії, що становить під загрозу інновації у сфері оновлення змісту і форм

життеустрою людини; д) інтелектуальна цивілізація, що породжує і функціонує у формі Світового суспільства знань у структуру якого імплантовані природним шляхом його складові – мережевий, інформаційний і організований інваріанти організаційної структури; вона, інтелектуальна цивілізація, може стало функціонувати тільки на основі повної саморегуляції на основі смислів, породжених планетарною спільнотою і організованих у ноосферу, що потребує особливої уваги до інноваційного елементу у життєдіяльності планетарної спільноти, оскільки штучний інтелект буде превалювати над інтелектом людини; є) космічна цивілізація постає у цьому випадку як *terra incognita*, закономірність її появи у саморозгортанні планетарної спільноти без сумнівно, але властивості упорядкування, скоріше над усе це буде повномасштабна самоорганізація [2, 4], і його характер нам зовсім не відомі, оскільки планетарне людство має набути характер променистого людства про властивості якого ми на початку XXI століття нічого не знаємо.

По-шосте, ми прослідкували зміну провідного регулятора і інструмент, завдяки якому можливо підкорити процеси життєдіяльності планетарної спільноти і виявилось, що на етапі:

а) працивілізації усе упорядковує природний відбір і тут діють відомі три закони Ч. Дарвіна [1], звісно з корекцією на соціальну природу і стан планетарної спільноти, а замовниками виступають природні біоритми планети з її каузально-механічною причинністю, що притаманно для так званої першої природи і з елементами елементарної регуляції;

б) аграрної цивілізації – мова (знакові системи), знаряддя праці, звичаї, традиції та ритуали, а першими соціальними управлінцями виступають старійшини, вожді, шамани, чаклуни та інші особи, що набувають рис лідерів або фахівців-знахарів у той час як на цьому обрії з'являються паростки прадержавності, але ще з величезною долею залежності від каузально-механічної причинності;

в) техногенної цивілізації – національне право, народна мораль, ідеологія технократизму [3, 8, 9, 10], а роль суб'єктів управління захоплює технократична еліта: наукова, експертна, технічна, військова та інші актори планетарного організаційного поля, що об'єднана і діє від імені класичної держави з її телеологічною причинністю;

г) інформаційної цивілізації – міжнародне права, загальнолюдські цінності, ідеологія екогуманізму/космополітизму, що будуть інтенсивно

культивуватися Планетарною особистістю за часи перебування її у складі новоутворених суб'єктів планетарного соціального поля – Світового суспільства знань, Світового громадянського суспільства, Світової держави і Світового уряду;

д) інтелектуальної цивілізації – головним інструментом саморегуляційного впливу на планетарну спільноту буде зміст ноосфери у якому матеріалізувалась ціннісно-сміслова матриця планетарного життя, а провідним агентом саморегуляції буде виступати штучний інтелект, як інтегратор і носій атрибутивних властивостей планетарної спільноти, що залежить від панування телеологічної причинності;

є) космічної цивілізації – ми опиняємося на порозі сингулярності, тобто повної невизначеності що з нами буде і як ми будемо взагалі існувати спочатку у Близньому космосі, а потім у Дальньому Космосі, ясно тільки одне, а саме те, що планетарне людство перебуваючи у променистій формі буття має пульсувати у ритмі Космосу, підкорятися ритмам Всесвіту. Про соціальне управління тут мови принципово йти не може, бо тут буде панувати вільна причинність і повна самоорганізація за законами якої живе Всесвіт і Галактики.

По-сьоме, виходить, що макрорівень, на якому розгортається біот живої речовини, як органічна єдність нерозумного і розумного, є гігантським квантовакуумним насосом мембранного типу в організмі Всесвіту, який перекачує через себе матеріал універсуму, водночас забезпечуючи його видозмінення. При цьому процес видозмінення являє собою перехід універсуму з фази матеріалізації у фазу дематеріалізації.

Враховуючи, що макрорівень, як і весь універсум, має квантову природу, все те, що тут виникає, повинно мати квантову природу і пульсувати в ритмі чинності описаної вище мембранної конструкції. Якщо ця гіпотеза підтвердиться в подальшому, то тоді справді планетарний соціальний світ потрібен універсуму як життєво важливий орган, без якого неможливий його саморозвиток. Схоже, що соціальні світи є органами саморуху універсуму. Як саме виглядають справи, ще належить з'ясувати. При цьому є всі підстави вважати, що в антисвіті відбувається зворотний процес, тобто там фаза дематеріалізації переходить у фазу матеріалізації. Тоді коло замикається, оскільки наявний механізм саморуху універсуму.

Кожна з викладених тут сюжетних ліній потребує ґрунтовної теоретичної проробки і може стати предметом окремих кандидатських і докторських дисертацій. Насамперед це торкається: а) семантики мови, якою користується світова спільнота та її впливів на формування і функціонування соціальних систем, б) саморозгортання особистості від індивіда до Колективної особистості, в) метаморфози індивідуальної і колективної свідомості, а тим більше – до віртуальної або електронної форми її буття, г) динаміки і механізмів зміни форм цивілізацій, д) характеру і динаміки взаємовідносин особистості і суспільства, є) взаємозалежності між: видом семантичного субстрату, яким переважно користується світова спільнота; видом особистості людини, що енергетично обслуговує саморух планетної спільноти; формою суспільств, що утворюються у кожному конкретному випадку; типами цивілізації, що виникає у локалізованому просторі і є провідною на конкретному етапі еволюції планетарного життя та ін.

Вищевикладене означає, що настав золотий час філософії, а саме – соціальної філософії, оскільки необхідність філософського способу пізнання планетарного світу корениться в смисловій оцінці динаміки соціального життя і диктується реальними потребами в пошуку нових світоглядних орієнтирів, що мають регулювати людську діяльність впродовж усього ХХІ ст. і третього тисячоліття.

Це надзвичайно складно – взяти на себе таку сміливість, але ми цілком впевнені, що сфера буття планетарної людини, а еволюція планетарного соціального світу є її невід’ємною складовою, у теоретичному відношенні може бути опанована на такому ж рівні, як нині осмислена природнича і технічна, не зважаючи на її специфіку, що полягає у швидкоплинності процесів мислення людини і віртуальності соціальних конструкцій, оскільки вони мають процесуальний характер.

Звісно, що у такій багатоплановій у структурно-функціональному вимірі і складній у методологічному плані колективній праці не обійшлося без помилок і недоречностей, оскільки авторам прийшлося збирати загальну картину цивілізаційного буття планетарної спільноти протягом тисячоліть “по крупинам” з різних джерел. Тому автори будуть вдячні за будь-які зауваження і пропозиції читачів, спрямованих на виправлення допущених ними у тексті помилок або пропозицій щодо підсилення узагальненого бачення розвитку особистості, і загалом – цивілізаційного буття планетарної спільноти, у вимірі Майбутнього часу.

Література:

1. Аутопоезис соціальних систем : монографія / за наук. ред. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 748 с.
2. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. – 437 с. ; *Бех В. П.* Саморегуляція соціального організму навчального закладу : монографія / В. П. Бех, Л. М. Семененко. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с. ; *Бех Ю. В.* Філософія управління соціальними системами : монографія / Ю. В. Бех ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 623 с.
3. *Белозерцев В. И.* Технократическое мышление и пути его преодоления / В. И. Белозерцев // Идеологизация науки и истина. – Казань, 1989. – С. 82-85; *Бех В. П.* Технократизм у дискурсі проблем вищої школи : монографія / В. П. Бех, І. В. Малик ; за ред. В. П. Бега. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с. ; *Мартинов Р. С.* Гуманістичні та екологічні виміри технократичної свідомості / Р. С. Мартынов // Мультиверсум : філос. Альманах : [зб. наук. пр.] [Електронний ресурс] ; [голов. ред. : В. В. Лях]. – 2007. – Вип. 64. – С. 108-115. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_64/%CC%E0%F0%F2%E8%ED%EE%E2.pdf.
4. *Бех Ю. В.* Філософські проблеми управління складними системами: ідеї, принципи і моделі : монографія / Ю. В. Бех, А. І. Слепцов ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 404 с.
5. *Еремин А. Л.* Ноогенез и теория интеллекта. – Краснодар : “Советская Кубань”, 2005. – 356 с. – С. 260.
6. *Ильин И. В., Урсул А. Д.* Эволюционная глобалистика (концепция эволюции глобальных процессов). – Москва : Изд-во МГУ, 2009. – 232 с. – С. 32.
7. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 9, 90.
8. *Мартинов Р. С.* Еволюція ідеї технократизму: від російського космізму до постмодерну / Р. С. Мартынов // Ноосфера і цивілізація. – 2007. – Випуск 5 (8). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2007_8/martinov.htm.
9. *Мартинов Р. С.* Технократичні проекти ХХ ст.: трансформації та альтернативи / Р. С. Мартынов // Мультиверсум : філос. Альманах : [зб.

- наук. пр.] [Електронний ресурс]; [голов. ред. : В. В. Лях]. – 2008. – Вип. 67. – С. 120-128. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_67/Martynov.pdf.
10. *Мартинов Р. С.* Феномен технократичної свідомості в соціально-філософському вимірі : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Мартинов Р. С. ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 181 с.
Суркова Л. В. Технократизм: социокультурный феномен / Л. В. Суркова. – Москва : МГУ, 1992. – 157 с.
 11. *Моисеев Н. Н.* Российский выбор: Путь в ноосферу? // Экое. 1991. – № 1.
 12. Самоорганизация: психо- и социогенез / [под ред. В. Н. Келасьева]. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 200 с.
 13. Сингулярность [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Сингулярность>
 14. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека. Перевод и примечания Н. А. Садовского Москва : “Прогресс”, 1965 – .. с. – Режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/shard01/txt12.htm>
 15. *Турчин А. В.* Сингулярность [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//file://localhost/C:/Users/bekh/Dropbox/Сингулярность%20_%20Взгляд%20за%20Грань.mht](http://file://localhost/C:/Users/bekh/Dropbox/Сингулярность%20_%20Взгляд%20за%20Грань.mht)
 16. *Урсул А. Д.* Путь в ноосферу: Концепция выживания и устойчивого развития человечества. – Москва : Луч, 1993.
 17. *Raymond Kurzweil* .The Singularity Is Near. – 2005. – 672 p.
 18. *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology* by Ray Kurzweil; Viking Press Inc, 2005, 672 pps, ISBN:978-0670033843.

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ У ВИРІ ПЛАНЕТАРНОГО СВІТУ

Монографія

Книга 2

Технічний редактор – Т. С. Меркулова

Макетування – Т. М. Ветраченко



Підписано до друку *02 липня 2019 р.*
Формат 60x84/16. Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 34,19. Об.-вид. арк. 28,12.
Наклад 300 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002 (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26